MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI No.: 483
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No.: 17

XVI. ASIRDA MISIR EYÂLETİ

Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1990

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI No. : 483
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No. : 17

XVI. ASIRDA MISIR EYÂLETİ

(Doktora Tezi)

Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1990

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

Tezi Yöneten : Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu

ISBN : 975 - 400 - 030 - 1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ... 9

KAYNAKLAR VE BİBLİYOĞRAFYA ... 13

GİRİŞ

A) Mısır Memlûk Sultanlığı ve idârî teşkîlâtı ... 33

B) Memlûklü ve Osmanlı teşkîlâtlarının mukayesesi ... 39

C) Osmanlı hâkimiyetinin Mısır'da yerleşmesi ... 46

D) Osmanlılarda Beylerbeyilik Mü'essesesi ... 49

E) Mısır Beylerbeyiliğinin mümeyyiz vasıfları ... 51

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR BEYLERBEYİLİĞİNİN TESİS ve TANZİMİ

A) Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi ... 55

B) Hayırbey'in Mısır Beylerbeyiliği ... 58

a) Hayırbey'in Saltanat Merkeziyle Münâsebetleri ... 61

b) Hayırbey'in Memlûklüler, Osmanlılar ve şeyhü'l-araplara karşı siyâseti ... 63

c) Hayırbey'in Osmanlı beyleri ve askerleriyle münâsebetleri ... 64

d) Hayırbey ve Arab şeyhleri ... 67

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

e) Hayırbey devrinde Mısır'ın idârî durumu ... 68
f) Hayırbey'in Beylerbeyiliğinde Mısır Kadılığı ... 70
C) Hayırbey'in halefleri devrinde Mısır Beylerbeyiliği ... 72
a) Mustafa Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliği ... 72
b) Çerkeslerin isyânı ... 73
c) Güzelce Kasım Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliği ... 76
d) Hâin Ahmed Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliği, isyânı ve tenkîli ... 77
e) Güzelce Kasım Paşa'nın ikinci Beylerbeyiliği ... 82
D) Vezir-i âzam İbrâhîm Paşa'nın Mısır'ı tanzîm ve ıslâhı ... 84
E) Mısır Kanûn-nâmesi'nin tahlili ... 87

İKİNCİ BÖLÜM

XVI-XVII. ASIR MISIR EYÂLETİ TEŞKİLÂTI

A) Mısır Kânûn-nâmesi'nin Tanzîminden XVII. asır başlarına kadar Mısır Beylerbeyiliği ... 91
a) İstikrar devresi (931-967) ... 91
b) İdârî huzûrsuzluk devresi (968-991) ... 94
c) Islâh ve tanzîm devresi (991-1020) ... 96
B) Mısır Beylerbeyisi ... 101
a) Mısır Beylerbeyisinin unvân ve elkabı ... 102
b) Mısır Beylerbeyisinin tâyîni ve hizmete tasarrufu ... 103
c) Beylerbeyinin vazîfeleri ... 108
Mısır Eyâletinin irsâliyye hazînesi ... 115
d) Mısır Beylerbeyisinin azli ... 124
e) Beylerbeyinin teftişi ... 126
f) Beylerbeyi kaymakamı ... 127

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

g) Beylerbeyi muhallefâtı ... 129
i) Mısır Beylerbeyisinin muâvinleri ... 131
C) Mısır'ın Muhâfaza Sancakbeyleri ... 133
a) Muhâfaza Sancakbeylerinin tâyîni ... 134
b) Muhâfaza Sancakbeylerinin vazîfeleri ... 141
c) Muhâfaza beylerinin taltîf, tecziye ve azilleri ... 144
D) Mısır eyaletinin mülkî idâresi ve idârecileri ... 146
a) Mısır eyâletinin idârî taksîmâtı : Vilâyet, Sancak, Kâşiflik ve Eminlik ... 146
b) Mısır Eyâleti Vilâyetlerinin İdârecileri ... 154
ba) Kâşifler ... 157
bb) Şeyhü'l-arablar ... 165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR EYÂLETİNİN ASKERÎ TEŞKÎLÂTI

A) Gönüllüler Cemâatı ... 174
B) Tüfengciyân-ı Suvârî Cemaâtı ... 179
C) Çerâkise Cemaâtı ... 181
D) Ümerây-ı Çerâkise Cemaâtı ... 183
E) Kal'a Müstahfızları ... 184
a) Müstahfızân (Yeniçeri) Cemaâtı ... 184
b) Cebeciyân-ı Kal'a-ı Mısır ... 193
c) Topçuyân-ı Kal'a-ı Mısır ... 195
d) Arabacıyân-ı (Top arabacıları) kal'a-ı Mısır ... 196
e) Mehterân-ı Kal'a-ı Mısır ... 196
f) Mısır'a bağlı kal'aların asker ve idârecileri ... 196

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

F) Mısır Kal'asının Azebân Cemaâtı ... 198
G) Mısır'ın Çavuşlar Cemaâtı ... 201
İ) Mısır'ın Müteferrika Cemaâtı ... 204
J) Mısır Eyâletinde Dergâh-ı âlî askerleri ... 211
K) Mısır eyâletinde Kuloğulları ve karındaşları Cemaâtları ... 216
L) Mısır askerinin seferlere tayini ... 217
M) Komşu vilâyetlerde Nöbetci Mısır askeri ... 219

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MISIR'IN MALÎ TEŞKÎLÂTI

Mısır Defterdârı (Nâzır-ı Emvâli) ... 227
A) Defterdâr (Nâzır-ı Emvâl)ın tâyîni ... 228
B) Defterdâr (Nâzır-ı Emvâl)ın vazîfeleri ... 231
C) Defterdâr (Nâzır-ı Emvâl)ın azli ... 239

BEŞİNCİ BÖLÜM

MISIR EYÂLETİNİN ADLÎ TEŞKÎLÂTI 241

A) Mısır Kadısının tâyîni ... 242
B) Mısır Kadısının vazîfeleri ... 246
a) Mısır Kadısının Dîvân-ı Âlî'deki Vazîfeleri ... 247
b) Mısır Kadısının meclisi ... 250
C) Mısır Kadısı'nın azli ... 252
D) Mısır Eyâleti'nin Nâhiye Kadılıkları ... 253
a) Nâhiye Kadıları Tâyîni ... 256
b) Mısır'ın Kazâ Kadılarının Vazifeleri ... 258

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALTINCI BÖLÜM

MISIR EYÂLETİNİN ORTADOĞU BÖLGESİNDEKİ EYÂLETLERLE ve DIŞ ÂLEMLE ALÂKALARI

A) Mısır Eyâleti'nin Haremeyn'le Münâsebetleri 263

B) Mısır Eyâleti'nin Yemen ve Habeş eyâletleriyle alâkaları ... 269

C) Mısır Eyâleti'nin yabancı ülkelerle alâkaları 275

NETİCE 279

SUMMARY 283

MISIR EYALETİ HARİTASI 287

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Bir devletin hangi mertebeye eriştiğini tâyînde onun umûmî teşkîlâtını gözden geçirmek mühim bir unsurdur. XVI. asırda, Orta-doğu ve Balkanlarda geniş hudûdlara sâhib olarak kudret ve tekâmülünün kemâl çağını yaşayan Osmanlı devletinin de, merkez ve eyâlet teşkîlâtı lâyıkıyle incelendiği takdîrde, onun kendine has vasıfları vuzuhla ortaya konabilecektir. Türk-İslâm geleneklerine bağlı bir Ortaçağ İmparatorluğu olan bu devletin, husûsıyle eyâlet teşkîlâtında vârisi olduğu eski devletlerin mü'esseselerinin revizyonunu yapıp, iktizâ eden unsurlar ilâvesiyle yeni bir sentezini ortaya koyduğu araştırıcıların dikkatinden kaçmamaktadır. Gerçekten, Beylikler, Akkoyunlular ve Memlûklüler teşkilâtı ehemmiyetli unsurlarıyle Osmanlı taşra teşkîlâtında muhâfaza olunmuştur.

Bu tez'de, Memlûklü mü'esseselerinin yeniden tanzîm ve tâdiliyle kurulan Mısır eyâletinin ilk kuruluş, işleyiş ve İmparatorluğun XVI. asır sonlarında geçirdiği buhranla paralel olarak bu beylerbeyiliğin islâhı husûsunda sarf olunan gayretler ele alınarak, merkezden uzak ve bu sebeble de bir dereceye kadar müstakil bir eyâletin hangi kıstaslar içinde idâre olunduğu ortaya konmağa çalışılacaktır.

Mısır eyâlet teşkîlâtına dâir husûsıyle Batı'da yapılan araştırmalarda bâzı yanlış düşünceler, maalesef İslâm dünyâsında da te'sîr icrâ etmiştir. Gerçekten, husûsiyle XVI. asrın ilk yarısına âid Mısır tarihini mufassalan kaleme alan İbn İyâs hâric, vekayii lâyıkıyle tasvîr eden müverrih yetişmediğinden, İbn İyâs'ın da Memlûk ekolüne mensûb olup Osmanlı aleyhdârı olması, diğer tarihçilerin eserlerinin zaafı, araştırıcıların bu devreyi yanlış değerlendirmelerine yol açtığı gibi, XVI. asra âid hükümlerin, münhasıran, Osmanlı idâresinin bozulmaya yüz tuttuğu ve bu ülkede huzûrsuzluğun yaygınlaştığı XVIII. asra âid kaynaklara dayanılarak incelemesine istinâd etmesi, çarpıklığı artıran âmillerden olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır eyâletinin idâresiyle ilgili ilk Batı tedkîkleri Napoléon'la beraber Mısır'a gelen Fransız ulemâsı tarafından, husûsıyle bu vilâyet kâtiblerinin verdikleri raporlara ve halktan toplanan mâlûmâta dayanılarak vucûda getirildiğinden, bunlarda XVI. asır Mısır idâresine dâir bilgilerin çoğu yanlışlarla doludur. Osmanlı devrine âid Mısır'la ilgili milyonlarca vesîkâ mevcûd iken Mısır tarihi ve idârî teşkîlâtı üzerinde araştırma yapanlar hep bu eserlere baş vuragelmişlerdir. Ancak, 1926'da, Kral Fuad, Abidîn Saray'ında bulunan Türkçe vesîkaları inceleyip Kavalalı Mehmed Ali Paşa hânedânı devri Mısır tarihini yazdırmak için, müşteşrik Jean Deny'yi Kahire'ye çağırmış; o da «*Sommaire des Archives Turques du Caire*» (Kahire 1930) adlı eserini neşr ederek Türk arşiv malzemelerinden istifâde yolunu açmıştır. Bunu müteâkıb, Muhammed Şefik Gurbal, Muhammed Tevfîk ve Abdülaziz eş-Şinnâvi gibi Mısırlı araştırmacılar ile P.M. Holt ve S.J. Shaw gibi müşteşrikler, Osmanlı devri Mısır tarihini ve teşkîlâtını yazmak üzere Arşiv kaynaklarından da istifâde etmişlerdir. Daha sonra da, İskenderiyye, Kahire ve Ayn Şems Üniversitelerindeki tarih bölümleri bu devrenin ihtımâmla tedkîkini teşvîk etmiştir. Bu husûsta, İskenderiyye Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünün başkanı Prof. Dr. Ömer Abdülaziz Ömer bilhassa zikr edilmelidir. Ancak, Mısırlı araştırmacılar, Osmanlıca bilmediği, Osmanlı tarihi ve teşkîlâtiyle ilgilenmedikleri ve sâdece müsteşriklerin bu husûslara âid eserlerine dayandıklarından dolayı, çalışmalarında birçok kusurlu ve hatâlı noktalar bulunmaktadır. XVII. asır başlarına kadar Eyâlet'in idârî teşkîlâtına dâir yapılan tedkîklerin, sadece mâliye'ye hasr edilip, idârî, askerî ve adlî teşkîlâta dâir Türk arşivlerinde mevcûd malzemeden faydalanma imkânı bulunmamış olması da eklenmiştir. Bu îtibârla Mısır eyâlet teşkîlâtıyle ilgili yapılan muteber araştırmalar pek az olup, husûsıyle, Mısır mâliyesine dâir eseriyle, çeşitli makalelerinden dikkatle istifadeye çalıştık.

Bu noksânı telâfi etmek üzere giriştiğimiz çalışmanın selâmeti, her şeyden önce kaynak malzemesinin kifâyetine bağlı idi. Aid olduğu bahiste açıklanacağı gibi, Osmanlı fethinden XVII. asrın başlarına kadar, Mısır'la ilgili kaynak ve te'lîfler az ve kifâyetsiz olduğundan, iki seneye yakın zaman İstanbul'da Başbakanlık ve Topkapı Sarayı Arşivlerindeki XVII. asrın başlarına kadar Mısır'la alâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kalı vesîkaları tesbît ve tasnîfe çalıştık. Bu malzemenin XVI. asrın ilk yarısına âid olanlarının azlığı ve kifâyetsizliği, bizi, İbn İyâs Diyârbekrî ve el-Bekrî muâsır müverrihlerden geniş mikyâsta; vesîkaların muhtevâsına uygun düşen el-Hallâk, Abdülkerim ve el-Mellevânî gibi muahhar tarihçilerden de gerektiği kadar istifâde ettik.

Sunulan tez, bir giriş ve altı bölümden terekküb etmektedir: Giriş'te, Memlûklülerin ve Osmanlıların ana teşkîlâtları ve Osmanlı hakimiyetinin Mısır'da yerleşmesi belirtilmiş; Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi ve Mısır Kanûn-nâmesinin tanzîmini tasvîr eden birinci bölümde, fethini müte'akıb Osmanlıların Mısır'da Memlûklü teşkîlâtını ve bedevî Arabların örf hukûkunu bâzı ta'dılâtla ibka edip eyâletin esâs teşkîlâtını tedrîcen Osmanlı nizâmına çevirip, Mısır Kanûn-nâmesinin tanzîmiyle eyâlette huzûr ve istikrârlı bir devre açtıkları gösterilmeğe çalışılmıştır. XVII. asrın başlarına kadar eyâletin idârî mü'esseselerinin umûmî ahvâli, esâs mülkî teşkîlâtı teşkîl eden Mısır Beylerbeyisi, sancakbeyleri, vilâyet idâ-recisi hâkim ve kâşiflerin tâyîn, vazîfe ve azilleri keyfiyetini açıklayan ikinci bölümde de, XVI. asrın ortalarına kadar Mısır idârî mü'esseselerinin en iyi şekilde yürütülmesi için, Mısır Kanûn-nâmesinin, fermân ve emirlerle ne ölçüde tamamlandığı, bu idârî teşkîlâtın, XVII. asır başlarına kadar nasıl tedvîr edildiği belirtilmiş; Mısır eyâletinde Pâdişâh'ın vekîli olan Beylerbeyi'nin, eyâletin muhtelif mü'esseseler arasında, bu mü'esseseler ile halk beyninde münâsebetleri âhenkleştirmesi; Pâdişâh'ın emirlerinin tatbîkında ve eyâletin muhâfazasında, muhâfaza sancakbeyleri, askerleri ve vilâyetlerde bulunan hâkim ve kâşiflerin; adlî umûrlarda kadı ve nâiblerin; mâlî işlerinde Defterdâr ve mübâşirlerin kendisine ne derecede yardım ettikleri, onların vazîfelerinin ne ölçüde Beylerbeyinin mes'uliyetinin bir parçası olduğu açıklanmaya; Mısır eyâletinin bütün teşkîlâtıyle ilgili olan Mısır İrsâliyye Hazînesinin toplanmasının muhtelif mü'esseselere te'sîrleri tesbite çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, eyâletin askerî teşkîlâtı ve Mısır'da bulunan Dergâh-ı muallâ kullarının tâyîni, askerî ve idârî hizmetleri ve azilleri; dördüncü bölümde, eyâletin mâliye mü'essesesi (Defterdârlık) ve arâzî ve mâlî işleri; adlî teşkîlâta ayrılan beşinci bölümde Mısır Kadılığı, kadıları ve muâmeleleri; altıncı bölümde ise Orta-doğu'da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devletin idârî, mâlî ve askerî merkezi olmak sıfatıyla Mısır'ın: Haremeyn, Yemen ve Habeş eyâletlerinin bütün ihtiyâçlarını nasıl karşıladığı; XVI. asrın sonlarında Mısır'ın çeşitli idârî müesseselerinde yaygınlaşan bid'atlerin Devlete ve Orta-doğu'ya ne derece aks ettiği belirtilmek istenmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Mısır teşkîlâtına dâir yeni bir tedkîk meydana getirme teşebbüsümüzde, Osmanlı arşivinin şimdiye kadar tasnif edilen XVI. asra âid vesîkalarından mümkün mertebe faydalanıldığından, tez'e «Osmanlı arşivine göre XVI. asır Mısır eyâlet teşkîlâtı» unvânı verilebilirdi. Burada, Mısır'da bulunan arşiv malzemesinden, devamlı nakil ve tamîri dolayısıyle ve Mısır tarihiyle ilgili bâzı yazmalardan da te'mîn imkânsızlığı sebebiyle faydalanamadığımız; Mısır Dîvân-ı Âlîsi teşkîlâtıyle, vilâyetlerdeki bâzı mahallî mü'esseseleri lâyıkıyle belirtemediğimizi îtiraf etmeliyiz. Ancak, Mısır'a dönüşümüzü müte'âkıb bu noksânı telâfî etmek emelindeyiz.

Bütün kusurlarına rağmen, sunulan tezin ele alındığı mekân ve zaman çerçevesi içinde- ilk kalem tecrübesi olduğuna, Osmanlı Hükûmet merkezi ile Orta-doğu arasında Mısır Eyâletinin mevkiini tesbît bakımından ehemmiyetli bir teşebbüs sayılabileceğine kani bulunuyoruz.

Tezin hazırlanması sırasında, çalışmalarımızı kontrol etmek, eksiklerimizi tamamlayan bilgi ve tavsiyelerde bulunmak, ifâdemizi düzeltmek husûsunda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'ya, çeşitli yardımlarını gördüğüm aziz arkadaşım Dr. Feridun Emecen'e, kendileri ile yaptığım iştişârelerden faydalandığım bütün hoca ve meslektaş arkadaşlara, Başbakanlık ve Topkapı Sarayı arşivleriyle Süleymaniye, Üniversite, Bayezid ve Millet Kütüphânelerinde çalıştığım sürece bana her türlü kolaylığı sağlayan muhterem me'mur arkadaşlara ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKLAR VE BİBLİYOGRAFYA

Elimizdeki malzemeye dâir bâzı mülâhazalar :

«XVI. asır Mısır eyâlet teşkîlâtı» mevzû'u üzerinde yapılacak ilmî bir inceleme için, esâs itibariyle bu devrede Devletin ve eyâletin arşivlerinde bulunan vesîkalara; Devlet erkânı ile sürekli temâsı olan muâsır müverrihlerin eserlerine dayanılması tabiîdir. Ancak, tâyin ettiğimiz çerçeveye âid elimize geçen kaynak malzemesi, oldukça sınırlıdır. Meselâ, Osmanlıların Mısır'ı zabtı ve bölgede hakimiyetlerini yerleştirmesiyle ilgili arşiv vesîkaları pek az olduğu halde, bu devre vakâyii İbn İyâs ve Diyarbekrî gibi muâsır müverrihler tarafından tedkîk ve tafsılâtıyle bize nakl edilmiştir. Buna mukabil, daha sonraki devrede, Mısır eyâletinde yerli ve muâsır bir tarihçi yetişmemiş, İbn İyâs ve Diyârbekrî'nin eserleri tarzında eyâletin umûmî ahvâlini anlatan bir te'lif eseri ortaya konmamıştır. Mevcûd eserler, çok kusurlu ve birbirine benzediği halde, XVI. asrın ortalarından îtiraben, arşivlerde eyâletin ahvâline dâir mufassal mâlumât veren belgelerin mevcûd olduğu görülmektedir. Böylece, te'lif eserlerle arşiv malzemesi, biri diğerini tamamlayan iki menba' olarak gözükmektedir.

I. Arşiv vesîkaları

Muhtevâ bakımından, Devlet merkezindeki arşiv ile Mısır eyâleti arşivi arasında kuvvetli bir bağ bulunması tabiîdir. Umûmiyetle, Mısır eyâletinin çeşitli mes'elelerine dâir arzlar Dîvân-ı âlî defterlerine kayd edildikten sonra, Devlet merkezine gönderilip Dîvân-ı Humâyûn'da muhâfaza edildiği gibi, Dîvân-ı Humâyûn defterlerine kayd edilen ve Âsitâne'den Mısır'a irsâl edilen evâmir ve ahkâm da Dîvân-ı Âlî'de muhâfaza edilirdi. Fakat, asırlar boyunca, gerek Devlet merkezindeki gerekse Mısır eyâletindeki arşivlerin bir çok

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vesîkası kayb olduğundan, biri birini tamamlayan bu iki arşiv malzemesinin her ikisinden istifâde gerekmektedir. Ancak, her iki arşiv, muhtevâ bakımından farklı özellikler arz eder. Devlet merkezindeki arşivlerde, Devletin umûmî teşkîlâtı, eyâlet ve vilâyetleriyle alâkaları esâs emirler bulunup, taşra ve mahallî teşkîlâta dâir malûmât çok zayıf olduğu halde; Eyâlet arşivinde bulunan vesîkalarda, mahallî teşkîlât ve onunla ilgili malûmât daha mufassal olup, eyâletin, Devlet merkezinin idârî, mâlî, askerî ve adlî mü'esseselerine dâir bilgileri mahdud nisbetle bulunur. Bu sebeble, İstanbul'da, Mısır eyâletinin mahâllî teşkîlâtını araştırmak isteyenlerin işleri hayli zor olduğu gibi, Mısır'da eyâletin esâs teşkîlâtını araştırmak isteyenler güçlük çekeceklerdir.

Devâmlı nakl ve tamîr yüzünden Mısır arşivlerinden istifâde edemediğimiz için, münhasıran İstanbul'da Başbakanlık ve Topkapı Sarayı Arşivlerinde bulunan vesîkalardan istifâde etmeye çalıştığımızdan, bu araştırmada, Mısır eyâletinin esâs idârî teşkîlâtı ve Devlet merkezine bağlılığına daha çok ehemmiyet verilmiştir.

A Başbakanlık Arşivi

Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi Dâiresinde muhâfaza edilen arşiv malzemesi, Osmanlı Devletinin dağılmasıyle teşekkül eden 20'den fazla devletin ana arşivi durumundadır. Umûmiyetle, bu arşivin malzemesi, Osmanlı İmparatorluğunun merkez teşkîlâtının yânı Dîvân-ı Humâyûn, Bâb-ı Asafî ve Bâb-ı Defterî'ye bağlı kalemlerin defter ve evrâkını içine almaktadır. Bu malzemeler, değişik bakımlardan ele alınarak kısmen tasnîf edilmiş olup, bunlardan en mühimi, Dîvân-ı Humâyûn'dan sudûr eden kararları tesbît eden *Mühimme Defterleri* koleksiyonudur:

a) Mühimme Defterleri

Dîvân-ı Humâyûn'dan Beylerbeyiler, Sancakbeyleri, Kadılar, Defterdârlar ve diğer idârecilere gönderilen hüküm ve buyrulduların sûretlerini ihtivâ eden *«Mühimme Defterleri»*, Osmanlı Devletinin siyâsî, idârî, mâlî, örfî ve içtima'î durumunu incelemek için pek ehemmiyetli bir kaynak sayılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Halen mevcûd koleksiyon, XVI. asır ortalarından (961/1554) başlamakta ve asrın sonuna kadar takrîben 80 cilde bağlı olmaktadır. Daha önceki devre âid olanların ne olduğu bilinmemekte; ancak Topkapı Sarayı Arşivinde (E. nr. 12321) 951-952 tarihli ve yine aynı müzenin koğuşlar Ktb (nr. 888)'de 959/1551 tarihli iki defter bulunmaktadır. Kronolojik olarak tertib edilmiş olan defterlerde sayfa numaralarından başka her hükme ayrı bir paragraf numarası da verilmiş olup, notlarımızda bu (sayfa nr./hüküm nr.) şeklinde yer verilmiştir.

Mühimme Defterinde yer alan ve Mısır'ın muhtelif mes'eleleriyle ilgili olarak Devlet merkezine (Dergâh-ı Muallâ, Âsitâne v.s.) gönderilen arzla cevâben, Mısır'daki ilgililere irsâl edilen merkez ve taşra teşkîlâtındaki yerini, XVII. asır başlarına kadar geçirdiği değişiklikleri tâkib imkânı hâsıl olmaktadır.

XVII. asır başlarına kadar, *Mühimme Defterleri*'nde Mısır eyâletiyle ilgili pek mütenevvi vesîka mevcûd olup, maalesef 1018 senesinden sonra bu kayıdlara nâdiren rastlanmaktadır. Bu tarihten sonra, Mısır'la ilgili ahkâmın ayrı defterlere kayd edilmeye başlandığını ve bu defterlerin Receb 1119 tarihiyle başlayan «Mühimme-i Mısır» koleksiyonunun başı olduğunu zann ediyorum.

b) Kâmil Kepeci tasnîfindeki Dîvân-ı Humâyûn defterleri

Umûmiyetle, Kâmil Kepeci başkanlığında bir heyet tarafından meydana getirilen bu tasnifte, çoğu mâliye ile ilgili Dîvân-ı Humâyûn kalemlerinin pek mühim defterleri bulunmaktadır. Osmanlı devletinin merkez ve taşra teşkîlâtı bakımından büyük ehemmiyeti hâiz olan bu defterlerden XVI. asra âid araştırmamızda en çok, *Dîvân-ı Humâyûn'un Ruûs ve Dîvân kalemleri*yle alâkalı olanlarından istifâde ettik.

En eskisi 953/1547 (208 nr.lı defter) tarihli kayıdları ihtivâ eden Ruûs Kalemi Defterleri'nin XVI. asra âid olanları (nr. 208-257, 262-267), 50 defterden fazladır. Ayrıca, Mühimme koleksiyonunda, 2, 4, 8, 15, 25, 37, 45 ve 50 numaralı defterler Ruûs Defteri olduğu gibi «*Muhtelif ve Mütenevvi Defterler*» adı altında da 11, 13, 48 ve 71 numarada kayıdlı olanlar da *Ruûs defteri*dir. 971/1584'den 1046/1636'ya kadar kayıdları ihtivâ eden 104'ü bulmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ruûs Defterlerinde, Vezîr, Beylerbeyi, Sancakbeyi, Defterdâr, Müderris, Çavuş v.s.'nin tâyînleri yanında, Tîmâr tevcîhatına, terakkîlere (= terfî) ve asker zümrelerine âid kayıdlar yanında, Dîvân toplantılarında bu tevcîhâtla ilgili yazılı veya sözlü arzlara verilen cevâblar, bir kısım ferman özetleri ve Dîvân'ın çeşitli kararları da yer alır. Muhtevâ bakımından, Devlet hizmetinde bulunan kimselerin aynı berâtları ve vazîfe tevcîhleriyle ilgili vesîkaları ihtivâ eden *Ruûs Defterleri,* Devletin umûmî teşkîlâtının incelenmesi bakımından da ehemmiyetlidir. Nitekim, vazîfe tevcîhine âid kayıdlardan, Devletin merkez ve taşra teşkîlâtında, merkeze bağlı bütün icrâ organlarının tesbiti imkânı sağlanabildiği gibi, tevcîh sebebi bir şikâyet ve talebe müstenid ise, onun kısa bir özeti verilmekle, icrâ organının umûmî durumuna nüfûz edilmektedir. Yine yapılan bir tâyîn vesilesiyle, bir beylerbeyiliğin, bir defterdârlığın veya bir kazânın ne zaman ve nasıl te'sis edildiğini anlıyabiliyoruz. Ruûslardan, Devletin askerî teşkîlâtı ve harp tarihi bakımından da ayrıca faydalanılabilinir.

Dîvân müzâkere ve kararlarını tesvîd ve tabyîzi ile, -tâli işler haric- emir ve hüküm sûretlerini kayd eden *Dîvân (Beylikçi) Kalemi defterleri*nden T a h v î l K a l e m i tarafından hazırlanan ve vezîr, beylerbeyi, sancakbeyi, mevâlînin ve bütün tîmâr ve zeâmet sâhiblerinin tâyîn, tevcih ve nakil muâmeleleri ihtivâ eden vesîkalara istinâden berâtların kayd edilmiş olması da, Devletin taşra teşkîlâtı bakımından son derece faydalı olduğu görülmektedir.

Kâmil Kepeci tasnîfinde *Ruûs, Dîvân ve Tahvîl kalemleri*nden terekküb eden *Dîvân-ı Humâyûn kalemleri* evrâkı, yer yer eksikliklerine rağmen, XVI. asır Mısır eyâletinin idârî teşkîlâtının asıl kaynak malzemesi olması bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Bu aslî vesîka grupları yanında, Başbakanlık Arşivi tasnîflerinden bulunan *Mâliyyeden Müdevver Defterler, Muhtelif ve Mütenevvi Defterleri Tapu-Tahrir Defterleri* ile, *İbnü'l-emîn, Ali Emîri* ve Fekete gibi tasnîflerdeki malzemeden de istifâdeye çalıştık.

B) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSA)

Pâdişâhlara arz edilen mühim vesîkaların muhâfaza edildiği Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde, XVI. asır Mısır eyâletiyle ilgili

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vesîkalar nâdir olup, belgelerin çoğu, XVII. asra âiddir. XVI. asırla ilgili olanları ise, Mısır eyâletinin mâlî ve idârî ahvâline dâir idârecilerden Âsitâne'ye gönderilen arz ve takrîrleri ile muhallefat, sâliyâne ve maâş defterleridir. Yukarıda da işâret edildiği gibi, şimdiye kadar ele geçen en eski tarihli (25 Ramazan 951-Muharrem 952) *Mühimme Defteri* (E. nr. 12321) de bu arşiv vesikaları arasındadır. Bu defterde, Mısır eyâletinin idârî ve mâlî ahvâline dâir Beylerbeyi, Nâzır-ı emvâl ve kadısına gönderilen bir çok kıymetli hükümler mevcûd olup, tanzîm edildiği devre (951-1544-952/1545) için Mısır eyâleti teşkîlâtını tesbîtte en mühim kaynağımız olmuştur.

C) Şer'iyye Sicilleri Arşivi

İstanbul Müftülüğünde bulunan Şer'iyye Sicillerinden, husûsiyle Anadolu Kadı askerliğine bağlı Mısır kadılıklarıyle ilgili malzeme ihtivâ eden Kazasker Ruznâmçe defterleri, 1076 senesiyle başlandığından, konumuzla alâkalı pek az istifâde imkânı bulunabilmiştir. Âsitâne'ye arz edilen Mısır memleketleri mansıbları başlığıyle Mısır'ın kazâ tevcîhâtına âid ayrı bir bölümü olan bu defterde, Mısır Kadılıkları tevcîhatı yanında Fas, Cezâyir, Tunus ve Trablusgarb kadılıkları tevcîhâtı da bulunmaktadır (!).

II. Muâsır Te'lîf Eserler

Arşiv malzemesini tamamlama ve değerlendirmede en mühim mürâcaat mercii, şüphesiz muâsır te'lîflerdir. Osmanlıların Mısır'ı zabtı ve Mısır eyâletini teşkîlde, başvurduğumuz kaynak eserlerin başında, İbn İyâs'ın *Bedâ'i'ü'z-zuhûr*'u Diyarbekrî'nin *Nevâdiru't-tevârih*'i gelmekle beraber, fetihten önce Gavrî ile Selim arasında te'âti edilen mektûbları, -biri Haydar Çelebi'nin, diğeri anonim- Mısır fetih-nâmelerini ihtivâ eden Ferîdun Bey'in «*Münse'atü's-selâtîn*'i, ve Mısır'da Memlûklü-Osmanlı mücadelesini anlatan Ahmed b. Zünbül (vefâtı 959)'ün *Gazavâtü's-Sultan Selim Han ma'a Kansu el-Gavrî Sultan Mısır ve 'amâliha*» adlı eseri ile, bu konu üzerinde duran *Selim-nâme*'ler bu devrenin muâsır ve ana kaynaklarıdır. XVII. ve XVIII. asır müelliflerinden Rıdvan Paşa-zâde, Süheylî ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hallâk'ın Mısır tarihlerinde İbn İyâs, İbn Zünbül ve Ferîdun Bey' den aynen veya muhtasaran istifâde edildiği görülmektedir. Daha sonraki devrede, İbn İyâs çapında, bir müverrih, *Bedâ'i'ü'z-zuhûr* gibi, Mısır vekayiini ve eyâletin durumunu anlatan bir eser zuhûr etmemiştir. Mısır tarihini kaleme alan tarihçilerin çoğu, XVI. asrın sonlarında veya XVII. asırda yaşadıklarından, eserlerinde XVI. asır Mısır eyâletinin hadiselerini, beylerbeyilere bağlayarak çok muhtasar ve eksik kayd ve umûmiyetle birbirinden nakl etmişler; XVII. asıra yaklaştıkça, eyâlet olaylarını daha tafsîlâtlı vermişlerdir. Buna rağmen, bu eserlerde eyâlet ahvâli, gerçek yüziyle tasvîr edilmeyip, sâdece mahallî mes'eleler ve tâifeler arasında meydana gelen çatışmalara büyük yer verildiğinden, netîce îtibâriyle bu beyanlardan, Osmanlı devri Mısır eyâletiyle ilgili pek çok yanlış kanâat hâsıl olmaktadır.

Aşağıda, en çok faydalandığım te'lîf eserler tanıtılmağa çalışılacaktır.

1) İbn İyâs, Ebü'l-berekât Muhammed b. Ahmed el-Hanefî (852-930), «*Bedâ'i'ü'z-zuhûr fî veka'i'd-duhûr*»; Müellifin babası, Memlûklü devletinde Emîr-ı kebîr makamına kadar terfî' etmiş; kendisi ise, Kayıtbay zamanında ümerây-ı aşarâttan, daha sonra Memlûklü sarayında Emîr-i Ahûr-ı râbi' olarak ehl-i Dîvân ve ümerânın yakınında bulunmuş; Memlûk tarihinin son devir vakâyiini tâkib etmiş, müşâhede ve tesbitlerini «*Bedâ'i'ü'z-zuhûr fî vekâ'i'd-duhûr*» isimli 5 cildlik eserinde toplamıştır. Hilkattan Kayıtbay zamanına kadar pek muhtasar bilgiler veren eserin, 922-928 vekayiini ihtivâ eden V. cildinde İbn İyâs, Memlûklü teşkîlâtını, devletin dâhilî ve hâricî çökme âmillerini tesbit; Memlûklü-Osmanlı münâsebetleriyle, Mısır fethi mukaddimâtını tahlîl ve tenkid, Osmanlıların Mısır'ı zabtını bir müşâhid olarak tafsîlatıyle tasvîr etmiş; Sultan Selîm'in Mısır'daki icraâtını ta'kîb; Osmanlıların Hayır-bey zamanında hakimiyetinin nasıl te'sis edip, yerleştiğini, Mısır'ın idârî, mâlî, adlî ve askerî teşkîlâtını ne derecede değiştirdiklerini tafsîlâtiyle belirtmiştir.

2) Abdü's-Samed b. Ali b. Davud e'd-Diyarbekrî; «*Nevâdirü't-tevârîh*». Sultan Selîm ile beraber Mısır'a gelen Diyarbekrî, 947'de Dimyat'a kadı olmuş, daha sonra 945-956 arasında Mısır vâliliğinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bulunan Davud Paşa'nın müşâvirliğinde bulunduğundan, Osmanlı hâkimiyetinin Mısır'da yerleşmesi, ardarda zuhûr eden Çerkes, Urban ve Hâin Ahmed Paşa'nın isyânları ve Mısır eyâletinde yapılan idârî, mâlî ve askeri icraâta şâhid olmuş; bu bakımdan, kaleme aldığı «*Nevâdirü't-tevârih*»i[1] İbn İyâs'ın *Bedâ'i'ü'z'zuhûr*'unun türkçe tercümesi ve zeyli olma yanında, Osmanlılar devri Mısır tarihinin çok mühim bir parçanın tafsîlatlı tasviri olması itibârıyle de mühimdir.

Yaratılıştan Mısır Beylerbeyisi Davud Paşa'nın zamanına kadar Mısır tarihi ihtivâ eden eserin, birinci kısmı, Hasan b. Tolun'un *e't-Terhetü's-Seniyye*'sinin (901'e kadar) aynen; ikinci kısmı, İbn İyâs'ın *Beda'i'*inin (928 sonuna kadar) kısmî hazif ve ilâvelerle Türk nokta-i nazarına göre yapılmış tercümesinden ibâret; üçüncü orijinal kısmı ise, İbn İyâs'ın tarzını takîb ederek 929 başından 931'e kadar vekayii tafsîlatıyle ihtivâ eder. Müellif, eserin son kısmında, Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa'nın Mısır'a vusûlüne dek vakayii, mufassalan, buna mukabil, daha sonraki devreyi muhtasaran vermiştir. Halbuki bu devrin yakın şâhidi olmakla daha tafsîlâtla tasvîri beklenirdi. Buna rağmen, orijinal kısmında, isyânlar sebebiyle Mısır eyâletinin geçirdiği idârî huzûrsuzluk ve ıstıkrarsızlığı mufassalan zikr etmesi, eserin bu devre için eşsiz bir kaynak îtibarına hak kazandırmaktadır.

3-4) Muhammed b. Ebi's-Sürûr el-Bekrî es-Sıddîkî (vefâtı : 1029); «*el-Minehür'r-Rahmâniyye fi'd-devleti'l-'Aliyye*». Mü'ellifin, «Müfti's-Saltana bi'd-diyâri'l-Mısrıyye» lakabiyle tanınan babası, Ezher'in büyük ulemâsından olup, Mısır vuku'âtının şâhid ve âmili olmuştu. XVI. asır Mısır'ın büyük ulemâ ve tarihçilerinden olan İbn Ebi's-Sürûr'un Mısır eyâletine dâir birkaç eseri vardır. Ancak, bu eserler, muhtevâ ve metod bakımından birbirine benzemektedir. Bu eserlerden, «*Uyûnü'l-ahbâr ve Nuzhetü'l-ebsâr*» adlı eserinin kısaltılmışı olup, 1029'a kadar vakayii ihtivâ eden ve 15 bâb üzere tertib

1 Shaw'ın «Turkish Source Materials for Egyptian History» (*Political and Social in Modern Egypt*, s. 45) adlı makalesinde, Diyarbekrî'nin *Nevâdirü't-tevârihi*'ne «*Zikri'l-hülefâ ve'l-mulûki'l-Mısrıyye*» unvan vermesi yanlıştır. Zîra, eserin mukaddimesinde, «*e't-Terhetü's-Sanıyye fi zikri'l hülafâ ve'l-mulûki'l-Mısrıyye*» Diyarbekrî'nin kullandığı Hasan b. Tolun'un eseri olarak belirtilmektedir (krş. Babinger, *Gow*, s.: 58; C. Üçok, terc., s. 66).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edilmiş olan «*el-Minehü'r-Rahmaniyye fi'd-Devleti'l-Aliyye*» (Kahire, Darü'l-kütüb, nr. 5424)sinde, her pâdişâh zamanı Devletin ahvâlini zikr ettikten sonra, Mısır'da vazife gören beylerbeyileri ve zamanlarında cereyan eden mühim hâdiseleri anlatmıştır. Eserde, çok orijinal hâdiseler mufassalan zikr edilmesine rağmen, vekâyiin yakın şâhidi olduğu halde, mü'ellifin bâzı hâdiseleri, çok muhtasar kayd etmesi, bu devrede Mısır tarihçiliğinin ne ölçüde za'fa uğradığını göstermektedir. Bu îtibarla, el-Bekrî eserlerinin ehemmiyeti, bu devreyle ilgili malumâtın eksikliğinden ileri gelmektedir. Mü'ellif, «*el-Minehü'r-Rahmâniyye*»ye zeyli olan «*el-Letâ'ifü'r-Rabbâniyye ale'l-Minehi'r-Rahmâniyye*»; 1027'e kadar vekayii ihtivâ eden «*Feyzü'l-Mennân fî zikri Devleti Ali Osmân*» (İstanbul, Ayasofya ktb. nr. 3345), ve XVI. asrın sonlarında Mısır'da yayılmış olan «Tulbe» bid'atının kaldırılmasına dâir olan «*Keşfü'l-Kurbe fî ref'i't-Tulbe*» gibi eserleri, aynı tarzla kaleme alınmış olup, hemen hemen aynı bilgileri ihtivâ eder.

Muhammed b. Ebi's-Surûr el-Bekrî'nin oğlu Abdullah Muhammed (1005-1060)[2] de, babasının yazdıklarından cüz'î fark ve ilâvelerle birkaç eser kaleme almıştır: Onlardan, bir mukaddime ve 20 bâbı hâvî olan «*el-Kevâkibü's-sâire fî ahbâri Mısrü'l-Kahire*» (Darü'l-kütüb, Timur, Tarih nr. 2023) 1060'a kadar, «*en-Nüzhetü'z-zehiyye fî vulâti Mısr ve'l-Kâhireti'l-Ma'zıyye*» (Dârü'l-kütüb, tarih nr. 226) ise, 1042'ye kadar vekâyii muhtevîdir. Bu eserlerde, sâdece Mısır vâlilerinin ahvâli ve zamanlarında eyâletin durumunu tasvîre çalışmış; babası gibi pâdişâhların ve Devletin umûmî durumuna temas etmemiştir.

5) Mehmed b. Yusuf el-Hallâk; «*Tarih-i Mısrü'l-Kahire*». Hayatı hakkında hemen hemen hiç bir bilgimiz olmayan el-Hallâk'ın eserini, önce Arabca yazıp; sonra Türkçesini konuşma uslûbıyle vücûda getirdiği[3] 923-1137 (Üni. Ktb. nüshasına göre) arası ihtivâ eden eseri, en sağlam te'lîflerinden biridir. Mü'ellif, fetih için İbn İyâs ve İbn Zünbül'den istifâde ettiği gibi, daha sonraki hadiseler için de hem çeşitli Arabça tarihleri kullanmış hem de kendi müşâhedelerini eklemiştir. Her beylerbeyi zamanında vuku' bulan hâ-

2 Krş. Babinger, Türkçe terc. s. 207-208.

3 B. Flemming, «Mısır Türk Tarihçiliği Hakkında Notlar», *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (1973), Tebliğler*, I (İst. 1979), 57-59.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

diselerin zikr edildiği eserde, eyâletin idârî, askerî ve içtimâ'i durumu belirtilmiş; mü'ellifin zamanına yaklaşıldıkça olaylar daha mufassal verilmiştir.

6) Abdülkerim b. Abdurrahmân; «*Tarih-i Mısır*». 1111/1699' da Mısır'da Beytü'l-mâl'in Arabca kitâbetinde bulunan Abdülkerim, eserinin mukaddimesinde, Mısır'daki Osmanlı beylerbeyilerinin tarihinin nâdiren Türkçe olarak yazıldığına işâretle kendisinin Mısır fethinden 1128/1716'ya kadar olan vekâyii, Arabca tarihlerinden Türkçe'ye tercüme ederek kaleme aldığını belirtmiş ise de, muhtevâsından, Hallâk'ı esâs alıp, onu yer yer kopya edip, bâzı ilâveler yaptığı; onuntenkîdli bir muhtasarını vucûda getirdiğini görüyoruz[4] (Krş. Abdülkerim, 8a, 12a, 19b; el-Hallâk, 74a, 81a, 94a). Konuşma diliyle yazılmış olan eserinde, bâzı yeni görüşler getiren Abdülkerim, birçok olaylara başka bir açıdan bakıp, vâliler hakkındaki fikirlerini belirtir.

7) Yûsuf el-Mellevânî (İbnü'l-Vekîl); *Tuhfetü'l-ahbâb bimen meleke Mısr mine'l-mülûk ve'n-Nuvvâb*». Mü'ellifi hakkında hiç bir bilgimiz olmayan eser, dört bâb üzerinde tertîb olunmuş olup, yaratılıştan 1141'e kadar vekayii ihtivâ eder. «*Zikr-i vülât-i Mısr Nüvvâb-ı Al-i Osman*» başlığını taşıyan dördüncü bâbda, Pâdişâhların tercüme-i halleri verildikten sonra, zamanlarında tâyîn edilen Mısır vâlîlerinin ahvâli ve eyâletin mühim hâdiselerini zikr olunmuştur. XVII. asra yaklaştıkça, hadiseleri tafsîl edildiği eserde, derc edilen malûmâtın çoğu, elimizdeki vesîkalara mutâbık olduğundan, büyük değer taşıdığı anlaşılmaktadır. Arabca te'lif edilen «*Tuhfetü'l-ahbâb*» (Dârü'l-kütüb, Tarih nr. 5623), ismi bilinmeyen biri tarafından «Tarih Mülûk Beni-Osman ve Vülâtihim bi-Mısr» ismi ile ihtisar edilmiştir (Darü'l-Kütûb, Tarih Timur nr. 2408).

Bu eserlerden başka kullandığımız pek çok te'lif eser, aşağıdaki listede gösterilmiştir.

4 Flemming, aynı tebliğ, s. 60.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları[1]

A) *Başbakanlık Arşivi (BA).*

Mühimme Defterleri, 1-80 85

Mühimme Zeyli Defterleri, 1-8

Kâmil Kepeci, Dîvân-ı Humâyûn, Ahkâm Defterleri: nr. 60-70

Dîvân-ı Humâyûn, Dîvân Kalemi Defterleri : nr. 74-157.

Dîvân-ı Humâyûn, Ruûs Kalemi Defterleri : nr. 208-257, 262-267

Maliyyeden Müdevver Defterleri (MMD), nr. 374, 2314, 2425, 2775, 4116, 4453, 4891, 5936, 7072, 7091, 7534, 12787

Muhtelif ve Mütenevvi Defterler, nr. 5, 10, 10/1, 15, 47, 48.

Tapu Tahrir Defterleri, nr. 642, 726, 734.

İbnülemîn tasnîfi, Dâhiliyye, nr. 20, 1077, 1234, 1280, 1542, 1765, 1926.

tevcîhât, nr. 283

Mâliyye, nr. 148, 337, 1014, 1074, 1148, 1167, 1479.

---

1 Defterlerin kulanılan sayfa ve hüküm numaraları, sayfa altı notlarında gösterilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Askerî, nr. 13.

Muafiyat ve iltizamât, nr. 1.

Ali Emîrî tasnîfi, I. Selim, nr. 21.

I. Süleyman, nr. 138.

I. Ahmed, nr. 91, 103, 160, 250, 301, 346, 351, 379, 417, 632, 648, 671, 652, 729, 841, 844.

Fekete tasnîfi, nr. 90 1/42, 931 (A) DVN 930.

Ecnebi Defterleri, nr. 13/1 (2).

B) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi :*

Defter (D) nr. 4114, 5822, 6685, 10057, 10059.

Evrâk (E) nr. 664, 2283, 2953, 5594, 5807, 6454, 6456, 6479, 7670, 9329, 9923, 10588, 12321

(Mühimme Defteri).

C) *Şer'iyye Sicilleri Arşivi :*

Anadolu Kadı askerliği, Ruznâmçe defterleri: 1-5.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİBLİYOGRAFYA

A) Muâsır te'lîf eserler

Abdülkerim b. Abdurrahman, *Tarih-i Mısır,* Hekim-oğlu Ali Paşa ktb. nr. 705.

Abdullah b. Sâlih b. Ali b. Dâir, *el-Futûhâtü'l-Murâdiyye fi'l-cihâti'l-Yemeniyye,* Atıf Ef. ktb. nr. 1912 (İslâm fethinden 1003'e kadar Arabca Yemen tarihi olup, Yemen'in Mısır eyâletiyle münâsebetleri bakımından ehemmiyetlidir).

Ahmed Çelebi Abdülgani el-Hanefî, *Evzâhü'l-işârât fimen tevelle Mısrü'l-Kahire mine'l-vüzerâ ve'l-paşavât,* Yale Üni., Carlo de Landberg collection, MS. nr. 3 (922-1150) arası Arabca tarihi).

'Alî, Mustafa, *Hâlâtü'l-Kahire mine'l-âdâti'z-zâhire,* A. Tietze neşri (Viyana 1975) ve Orhan Şâik Gökyay sâdeleştirmesi (Ankara 1984) neşr etmiştir.

————, *Künhü'l-ahbâr,* İstanbul Üni. Ktb. TY. nr. 5959.

Ayn-i Ali Efendi, *Kavânîn-ı Al-i Osman der-hulâsa-i mezâmîn-i Defter-i Dîvân,* İst. 1280.

————, *XVII. asır başlarında Mısır eyâletinin kazâ listesi,* Ayasofya ktb. nr. K. 3774, 41b-42b.

el-Bekrî, Muhammed b. Ebi's-Surûr (V. 1029), *el-Minehü'r-Rahmâniyye fi'd-Devleti'l-Aliyye,* Kahire, Dârü'l-kütüb, Tarih nr. 5424 (923-1029 arası Arabca Osmanlı Pâdişâhları ve Mısır vâlileri tarihi).

————, *Feyzü'l-Mennân fi zikri Devleti Ali Osman,* İst Ayasofya ktb. nr. 3345 (923-1027 arası Arabca Mısır beylerbeyilerinin tarihi).

el-Bekrî, Muhammed b. Ebi's-Surûr (V. 1029), *Keşfü'l-kurbe fi Ref'i't-tulbe,* Mısır Suhac, Refa'a Rafi'e't-tahtâvî ktb., Tarih

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nr. 830 (XVI. asır sonlarında Mısır'da yayılan «Tulbe» vergisinin kaldırmasıyle ilgili Arabca Mısır tarihi).

el-Bekrî, Ebu Abdulah Muhammed b. Muhammed b. Ebi's-Surûr (1005-1060), *en-Nüzhetü'z-zehiyye fi vülât Mısır ve'l-Kahireti'l-mâziyye,* Dârü'l-kütüb, Tarih nr. 2266 (923-1042 arası Arabca tarihi).

————, *el-Kevâkibü's-Sâire fî ahbârı Mısrü'l-Kahire,* Darü'l-Kütüb, Timur, Tarih nr. 2023 (923-1060 arası Arabca Mısır tarihi).

Bostan, Mustafa Çelebi, *Süleyman-nâme,* Ayasofya ktb. nr. 3317.

Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-Memâlik ve derecâtü'l-mesâlik,* Wiesbaden 1981.

————, *Selim-nâme (Me'âsirü's-Sultan Selim Hânî)* Topkapı Sarayı Müzesi ktb. (TSK), Revân nr. 1274, Hazîne nr. 1415.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, *Mısır Tarihi,* Es'ad Ef. nr. 2176.

Cenâbî Mustafa, *el-'Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâ'il ve'l-evâhir,* Hamâdiyye Ktb. nr. 896.

Cirvecî Muhammed b. Hamid, *Ta'tırü'n-Nevâhî ve'l-arcâ' bi-zikri men iştehere mini'l-ülemâ ve 'ayân medîneti's-Sâid Circe,* Dârü'l-kütüb, Tarih nr. 2487 (Osmanlı devri Circe Tarihi).

Dehalân es-Seyyid Ahmed, *el-l'lâm bi-alâm beytüllahi'l-harâm,* Kahire 1305.

Dehalân es-Seyyid Ahmed, *Hulâsatü'l-kelâm fî beyâni ümerâ'i'l-beledi'l-harâm,* Kahire 1305 (Arabca Hicaz tarihi olup, Osmanlı devrinde Haremeyn'in Mısır'la alâkası bakımından ehemmiyetlidir).

Diyarbekrî Abdüssamed b. Seyyidî Ali b. Dâvud, *Nevâdirü't-tevârih,* İst. Ali Emiri Ktb. Tarih nr. 596 (İslâm fethinden 947'ye kadar Türkçe Mısır tarihi).

Edirnevî Mehmed b. Mehmed (1050), *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr,* İst. 1276 (İslâm sülâleleri ve 1026'ya kadar Osmanlı tatihi olup, birinci bölümünde 1028'e kadar Mısır vâlîleri listesi mevcuddur).

Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme* (I-X) İst. 1898-1938 (X. cildi, XVII. asır Mısır'ın umûmî ahvâline ayrılmıştır).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ferudun Bey, *Münşe'âtü's-Selâtin,* I-II², İst. 1274.

el-Hallâk Mehmed b. Yusuf, *Tarih-i Mısır,* Hekimoğlu Ali Paşa ktb. nr. 705.

İbn İyâs, Ebü'l-berakât Muhammed b. Ahmed el-Hanefî (1448-1524), *Bedâ'i'ü'z-zuhûr fî vakâ'i'd-duhûr,* V, Kahire 1961.

İbn Zünbül Ahmed el-Mahallî er-Remmâl (V. 959), *Gazavâtü's-Sultan Selim Han ma'a Kansu el-Gavrî Sultan Mısır ve a'mâlihâ,* Kahire 1278 (Osmanlıların Mısır'ı zabtı ve 928'e kadar Mısır vekayii).

el-İshâkî Muhammed b. Abdül mu'tî el-Menûfî, *Latâ'if ahbâr'l-üvel fimen tasarruf fî Mısır min erbâbi'd-düvel,* Kahire 1310 (İslâm fethinden 1118'e kadar Arabca Mısır tarihi).

Kalkaşendî, Ahmed, *Subhü'l-a'sâ fî sınâ'ati'l-inşâ,* I-XIV, Kahire 1913-1919.

Kanûn-nâme-i Mısır, (931-1524-5'de vezîr-i âzam İbrâhim Paşa ve mâiyetindeki Devlet ricalince hazırlanmış; eyâlet kanûnu olup Es'ad Ef. ktb. 1827/1 numaradaki mûteber nüsha, Ömer Lütfi Barkan tarafından neşr olunmuştur: *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirâî Ekonominin hukûkî ve mâlî esâsları-Kanunlar I* (İst. 1943), s. 355-387. Diğer nüshalar ise, TSK, Emânet Hazînesi nr. 2063; Ayasofya Ktb. nr. k. 4871, 118a-157b; Hekimoğlu Ali Paşa nr. 558, 33b-71a; Bibliothèque Nationale (Paris), Ancien Fonds Turc 82).

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz, *Süleyman-nâme,* Bulak 1248.

Kâtib Çelebi Mustafa b. Abdullah (Hacı aHlife) 1017-1067), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn,* İst. 1971.

———, *Fezleke,* İst. 1286, I.

———, *Düstûrü'l-'amel fi ıslâhi'l-halel,* İst. 1280.

Kelâmî, *Vakayi'-i Ali Paşa* Halet Ef. Ktb. n. 612 (Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (1010-1012) zamanında, eyâletin umûmî durumu ve mü'esseselerin ıslâhını belirten eserde, Beylerbeyi ve ehl-i dîvânını tasvîr eden bir kaç minyatürü vardır).

Kureşî Muhammed b. İbrâhim (İbnü'l-Hamsî), *Havadisü'z-zemân ve enbâ'u ve vefayâti'l-'ayân ve ebnâ'u,* Suhac, Tahtâvî Ktb. Tarih nr. 239 (915-938 arası Mısır Tarihi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Makdisî Mer'i Yusuf el-Hanefî, *Nüzhetü'n-Nazırîn fî târîhi men vüliye Mısır mine'l-Hulefâ ve's-Selâtîn,* Darü'l-kütüb, tarih nr. 3326 (İslâm fethinden 1071'e kadar İslâm devleti ve Mısır tarihi).

Makrîzî Takiyüddin b. Muhammed, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zıkri'l-hıtat ve'l-âsâr,* Kahire 1323 (Mısır'da Memlûklülerin idârî taksımâtı ve teşkılâtını muhtevi).

Matrakçı Nasuh, *Câmi'ü't-tevârih,* TSK, Revân nr. 1382 (Taberi tarihinin Türkçe tercümesi olup Sultan Süleyman zamanına kadar getirilmiştir).

————, *Süleyman-nâme,* TSK, Revân nr. 1286.

el-Mellevânî Yusuf (İbnülvekîl), *Tuhfetü'l-ahbâb binen meleke Mısır mine'l-Mulûk vi'n-Nuvvâb,* Dârü'l-kütüb, Tarih nr. 5623 (Osmanlı fethinden 1141'e kadar Mısır Tarihi).

Mustafa es-Safavî eş-Safîî el-Kal'âvî, *Kitâb Safvatü'z-zeman fimen tevellâ alâ Mısr mın emîr ve Sultan,* Darü'l-kütüb, Tarih nr. 9705 (İslâm fethinden 1223'e kadar Mısır tarihi).

Peçevî İbrâhim ,*Tarih,* II İst. 1283.

Rıdvân Paşa-zâde Abdullah, *Tarih-i Mısır,* Hamidiyye Ktb. nr. 900 (Yaratılıştan 1056'ya kadar Türkçe Mısır tarihi).

Sadeddin Hoca Mehmed, *Tâcü't-tevârih,* II, İst. 1279.

Sâfî Mustafa b. İbrâhim, *Zübdetü't-tevârih,* I-II, Veliyü'd-din Ef. Ktb. nr. 2428-2429 (I. Ahmed devri Mısır eyâleti vekâyiinin tafsîlatını muhtevidir).

Selânikî Mustafa, *Tarih,* İst. 1281; basılmamış mütebâkı kısmın mûteber nüshâsı Es'ad Ef. Ktb. nr. 2259.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî, *Tarih,* İst. 1292.

Süheyli, *Tarih-i Mısr-ı cedîd,* Müteferrika baskısı 1142 (İbn Zünbül'ün Türkçe tercümesi add olunmaktadır).

Yusuf Efendi Çerkes Kâtibi, *Selim-nâme,* Halet Ef. Ktb. nr. 586/2.

B) *İncelemeler :*

Abdurrahman Şeref, «Özdemir oğlu Osman Paşa», *TOEM,* IV, 19-24 (1329) 1289-1299.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Altındağ Şinâsî, «Selim I» *İslâm Ansiklopedisi* (İA), X, 423-434.

Babinger Franz, *Die Gesechiehtschreiber der Osmanen und ihre Werke,* Lipzig 1927, Coşkun Üçok tercümesi: Osmanlı Tarih yazarları ve eserleri, Ankara 1982.

Barkan, Ömer Lütfi, *XVI. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirî, ekonominin hukûkî ve mâlî esâsları, I Kanûnlar,* İst. 1943.

————, «Tımâr» *İA,* XII/1, 286-333.

Beckerc H., «Eyyubîler» *İA,* VI, 424-429.

————, «Mısır» *İA,* VIII, 219-242.

Cevid Baysun M., «Merc-i Dabık» *İA,* VII, 751-754.

Danişmend, İsmâil Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* I-V.

Encyclopaedia of Islâm, ilk neşir, Leiden 1913-1938 (EI[1]); ikinci neşir, Leiden 1954- ... (EI[2]).

Flemming B., «Mısır Türk Tarihçiliği hakkında notlar», *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (1973), Tebliğler,* İst. 1979), 57, 62.

Gökbilgin M. T., «Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe belgeler koleksiyonu ve bizimle ilgili diğer belgeler», *Belgeler,* V, Ank. 1979, 30-116.

Hammer, J. Von, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi,* M. Ata terc., IV, İst. 1330.

Harraz es-Seyyid Receb, *el-Medhal ile Tarih Mısr el-Hadıs,* Kahire 1970.

Holt P. M., *Egypt and the Fertile crescent, 1516-1922, a political History,* Londra 1966.

————, «*The Pattern Egyption political History from* 1517 to 1798», *Political and social Change in Modern Egypt, Historical Studies from the Ottoman conquest to United Arab Republic,* Londra 1968, s. 79-90.

————, «Ottoman Egypt (1517-1798) on Account of Arabic Hıstorical sources», *Aynı eser,* s. 3-12.

————, «The Beylicate in Ottoman Egypt durıng seven teenth century», *Bulletin of The School of Oriental and African Studies* (B.S.O.A.S.), XXIV/2 (1962), 214-248.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYİNEVİ

———, «The Exalted lineage of Redwan Bey same Observation on seventeenth Century», *BSOAS.*, XXII/2 (1959) 220-230.

Hulusî Yavuz, *Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti* (1017-1571), İst. 1984.

İnalcık Halil, «Eyâlet», *EI²*, I, 721-722.

———, «Adaletnâme», *Belgeler*, II/3-4 (1967), 60-109.

İslâm Ansiklopedisi (İA), I-XII/1, İst. 1940.

Köprülü M. F., «Bizans Mü'esseselerinin Osmanlı mü'esseselerine te'siri hakkında bâzı mülâhazalar «*Türk Hukûk ve İktisad Tarihi Mecmuası* (THİTM), I, İst. 1931, yeni baskı, İst. 1981.

Kramers J.H., «Mısır» *İA*, VIII, 243-250.

Kunt İ. Metin, *Sancaktan Eyâlete, 1550-1650 arasında Osmanlı ümerâ ve İl idâresi*, İst. 1978.

Kurtoğlu Fevzî, «Meşhûr Türk Amirâli Selman Reisin layikhası», *Deniz Mecmuası*, nr. 47 (1934), s. 67-73.

———, «XVI. asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizler», *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İst. 1943, s. 911-923.

Kütükoğlu Bekir, «Sinân Paşa, Hadım» *İ.A*, X, 661-666.

Lewis B., «The Ottoman Archive as a Source for History of the Arab Lands» *Journal of the Reyal Asiatic Society* (JRAS) I, (1951), 139-155.

Muhamemd Ahmed Hüseyin, *el-vesâ'ikü't-Tarihiyye*, Kahire 1954.

Muhammed Enîs, *Medresetü't-tarihi'l-Mısrî fi'l-asri'l-Osmânî*, Kahire 1962.

———, *ed-Devletü'l-Osmaniyye ve's-Şarkü'l-Arabî*, 1514-1914, Kahire 1976.

Mutevellî Ahmed Fuâd, *el-Fethü'l-Osmânî li's-Şam ve Mısr ve mukadımatihi*, Kahire 1976.

Orhonlu Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunun güney siyâseti : Habeş Eyâleti*, İst. 1974.

———, «XVI. asrın ilk yarısında Kızıdeniz sahillerinde Osmanlılar» *Tarih Dergisi* (TD), XII/16 (Eylûl 1961) 1-24.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ömer Abdulazîz, *Dirâsetün fî târîhi'l-Arabi'l-hadıs ve'l-muâsır,* Beyrut 1957.

————, *eş-Şark el-Arabî mine'l-fethi'l-Osmanî hatta ni-hâyeti'l-karn* XVIII, Beyrut 1971.

————, *Dirâsetun li masâdır Tarih Mısr el-Osmaniyye,* Beyrut 1977.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü,* I-III, İst. 1946-1956.

Rafîk Abdulkerim, *Bilâdü's-Şâm ve Mısr mine'l-fethi'l-Osmanî ile hamleti Napolyon* 1516-1798, Şam 1968.

er-Rakıd M.A., *el-Gazvü'l-Osmanî li Mısr,* İskenderiyye 1972.

Shaw, Stanford J., *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt,* 1517-1798, Princeton 1962.

————, *The Budget of Ottoman Egypt, 1596-1597,* Mouton, Haque 1968.

————, «The Land law of Ottoman Egypt (960/1553) : Acontribution to the Study of Land holding in the Early Years of Ottoman Rule in Egypt», *Der İslâm,* XXXVIII (1962) 106-137.

————, «Land holding and land-Tax Revenues in Ottoman Egypt», *Political and social change in Modern Egypt,* Londra 1968, s. 91-103.

————, «Turkish Source Material for Egyptian History», *a.g.e.,* s. 28-48.

————, «Archival Sources for Otoman History of the Archives of Turkey» *Journal of the American Oriental Society* (JAOS), LXXX (1960), 311-325.

————, «The Ottoman Archives as a Source for Egyption History», *JAOS.,* LXXXIII (1963), 447-452.

————, «Cairo Archives and the History of Ottoman Egypt», *Repot on current Research, 1956 (Middle East İnstitute,* Washington 1956), s. 59-72.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Shaw, Stanford J., «el-vesâ'ik el-Mısrıyye fi'l-'ahdi'l-Osmânî, 1517-1914», *Mecellet ma'hed el-Mahtutât el-Arabiyye,* II. cild, Cüz 2 (Mayıs 1956) s. 146-161.

Sobrenheim M., «Kansu» *İA,* VI., 162-165.

————, «Memlûkler» *İA,* VII, 689-692.

Tansel, Salahaddin, «Silâhşör'ün Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab adlı eseri» *Tarih vesîkaları* (TV), I/2 (17) (Ocak 1958), s. 294-320; 3 (18) (Mart 1961), s. 430-454.

————, *Yavuz Sultan Selim,* Ankara 1969.

Tekindağ M.C. Şahabeddin, «XIV. asrın sonunda Memlûk ordusu» *TD, sayı* XI, (1960), s. 86-93.

————, *Berkuk devrinde Memlûk Sultanlığı,* İst. 1961.

————, «el-Melikü's-Sâlih», *İA,* VII, 674-678.

————,«Memlûk Sultanlığı tarihine toplu bir bakış» *TD,* sayı 25, 1971, 1-30.

————, «Bahrıyye» *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi,* 4. fas., 1981, 295-296.

Turan, Şerefeddin, «XVII. asırda Osmanlı İmparatorluğunun idârî taksımatı», *Atatürk Üniversitesi Yıllığı,* 1961, s. 201-232.

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Osmanlı Devleti teşkîlâtına Medhal,* Ank. 1941.

————, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriyye Teşkîlâtı,* Ank. 1948.

————, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkîlâtı,* Ankara 1945.

————, *Osmanlı Devletinin İlmiyye Teşkîlâtı,* Ank. 1965.

————, *Osmanlı Devleti Teşkîlâtından Kapıkulu Ocakları,* I-II, Ank. 1943-4.

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* II, Ank. 1943.

————, *Mekke-i Mükerreme emirleri,* Ank. 1972.

Wensick A.J., «Memlûk», *İA,* VII, 688-689.

————, «Mekke», *İA,* VII, 636-643.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GİRİŞ

MEMLÛK SULTANLIĞI VE İDARÎ TEŞKİLÂTI

Memlûk askerî sistemi, İslâm devletlerinde tatbîk edilen bir usûle uygun olarak hükûmet hesâbına satın alınıp, muhtelif kışlalarda, sonra mekteblerde, askerî gaye ile yetiştirilen ayrı bir grup teşkîl eden köleler esâsına dayanmaktaydı[1].

Bahriyye (H. 648-792/M. 1250-1390)[2], Burciyye (H. 784-923/M. 1382-1217)[3] diye iki tabakaya ayrılmış olan Mısır Memlûk Sultanlığı (1250-1517) Ermenî ve Haçlılarla birleşerek yakın-doğu islâm âlemini tehdîd eden Moğollara karşı kaymak gibi ulvî bir dâvânın tâkîbcisi olmuştur.

Yakın-doğu İslâm ülkelerinden bir kısmına hâkim olan Memlûk devletinde nâfız Kölemen unsuru, iki buçuk asırlık saltanatları devâmınca aralarında iktidâr mücâdelesi vermiş; Suriye ve Mısır'ın

1 Emevî ve Abbasî halîfeliklerine bağlı Mısır vâlîleri, H. 38-54 arasında, müte'âkıben, Tolûnîler (H. 254-292/M. 868-905), İhşîdîler (H. 323-358/M. 935-969), Fâtımîler (H. 358-567/M. 969-1171) ve Eyyûbîler (H. 567-648/M. 1171-1250), Abbâsî hilâfet merkezinde tatbîk edildiği gibi, Türk Zenci ve Kürt menşe'li satın alınmış kölelerden seçerek «Hassa askeri» yetiştirip, istihdam etmişlerdir (Bu husûsta bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, «Memlûk Sultanlığı tarihine toplu bir bakış», *TD*, sayı 25, 1971, s. 1 vd.).

2 1241'den itibaren ,Eyyûbîlerin son hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmüddin Eyyûb (1239-1249) Mısır'daki köle pazarlarından seçtiği, ekserîsi Kıpçak ve Hârizmlilerden terekküb eden Memlûk sınıf teşkîl edip, Nil (Bahrü'n-Nil) üstünde «Ravza» adasındaki kal'alarda yetiştirmiş olmakla, bu sınıfa, sonradan «Bahrü'n-Nil'e nisbetle «el-Memâlikü'l-Bahriyye» adı verilmiştir (Tekindağ, «Bahriyye», *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, 4. fas., 1981, s. 295-296; aynı müellif, «el-Melikü's-Sâlih», *İA*, VII, 674-678).

3 Kalâvûn (1280-1290)'un Çerkes asıllı bir Memlûk grubunu «Kal'atü'l-Cebel»de yetiştirdiğinden, daha sonra hâkim sınıf hâline gelen bu zümreye, kal'a burclarına nisbeten «el-Memâlik ü'l-Burciyye» ismi verilmiştir (Tekindağ, *Memlûk Sultanlığı*, s. 13).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı fethini takîb eden sekiz sene (H. 922-930/M. 1516-1524) zarfında da, vuku' bulan isyânları sebebiyle, büyük ölçüde takîb ve katl edilmişlerse de[4], XVI ve XVII. asırlarda, Kölemen beyleri, esir pazarlarından satın aldıkları Kafkas menşe'li köleleri yetiştirmeye devâm etmiş; zamanla gerek Şam'ın gerekse Mısır'ın mahallî idâresindeki nüfûzları artmıştır. XVIII. asrın ikinci yarısında, istiklâl tezâhürlerine inkılâb eden bu Kölemen nüfûzu, Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından imhâ edilmelerine kadar devâm etmiştir.

Memlûk Sultanlığı İdârî Teşkîlâtı

Köle menşe'li olup, askerlik ve saray hizmetinde kariyerini tamamlıyarak «emîr»lik mertebesine yükselen, şahsî meziyetleriyle emsâline tefevvuk eden hassa askeri ve taraftarlarının intihâb ve mu'âvenetiyle rakîblerini bertaraf ederek saltanat mevki'ine gelen Mısır'daki Abbasî halîfelerine de tasdîk ettirirlerdi[5].

Askerî esâslara dayanan Memlûk saltanatında, bütün medenî ve askerî idâre, ümerânın re'isi sıfatiyle Sultanda idi. O, başlıca hizmetlileri nasb etmekle beraber, husûsiyle harb ve sulhe karar vermek husûsunda, devlet ricâlinin iştirâk ettiği Saltanat meclisi (Meclisü's-Saltana)nı toplamaya mecburdu[6]. Ayrıca, Pazar ve Çarşamba günleri, küçük bir meclis toplayıp, halkın şikâyetlerini dinler, dâvalarını hall ederdi[7].

---

4 Bu husûs için, «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi, Hayır-bey, Mustafa Paşa, Kasım Paşa ve Ahmed Paşa'nın Mısır eylerbeyiliğinde» bahislerine bk. s. 31, 41, 55-67.

5 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkîlâtına Medhal*, Ank. 1941, s. 316 vd.; Ş. Tekindağ, *Berkuk devrinde Memlûk Sultanlığı*, İst. 1961, s. 127 vd.

6 Emîr-i kebîr (Nâibü's-Saltana bi-Mısr) ve Dîvân nâzırlarının iştirâk ettikleri Saltanat meclisi, Kal'atü'l-Cebel'de toplanır, Sultan'ın sağ tarafında dört mezheb kadıları ile Beytü'l-mâl vekîli ve Nâzırü'l-hisbe; sol tarafında, Kâtibü's-Sırr; ön tarafında ise, Nâzırü'l-ceyş ile Muvakki'ler yer alırlardı. Müzâkere mevzu'ları Emîrü'l-Meclis tarafından tesbit edilir; Büyük Meclis sayılan bu meclis, mu'ayyen günlerde değil, zarûret hâlinde toplanırdı (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 358; Tekindağ, *Barkuk*, s. 128).

7 Sultan'ın adâlet tevzi ettiği «Küçük meclis»de, yanında Kâtibü's-Sırr, Divitdâr, ve Nakîbü'l-ceyş de bulunurdu (Tekindağ, *aynı eser*, s. 128).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Memlûk ordusu (el-'asâkirü's-Sultâniyye[8], ve bilhassa Sultan Memlûkleri (el-Memâlîkü's-Sultâniyye)nden seçilmiş olan devlet ricâli, rütbelerine göre, dört sınıfa ayrılırdı. Birinci sınıf, saltanattan sonra en yüksek me'murların bulunduğu tabaka olan «Mukaddem»lik idi. Bu tabakanın en üst seviyyesinde, Devletin bütün idârî ve askerî işlerinde, Sultan'ın mutlak vekîli olan «Emîr kebîr»[9] bulunurdu. Bunu ta'kîben, Zerdhâne (Silâh hâne) reîsi olan «Emîr Silâh», Meclisü's-Saltana'nın nâzır, idâreci ve teşrîfâtçısı olan «Emîr Meclis», has ahûr emîri (Emîr Ahûr), el-Memâlîkü's-Sultâniyye'nin kumandanı olan «Re's Nevbe Kebîr (Ra's Nevbetü'n-nüvvâb), Memlûk askerinin bütün hukûkî umurlarına bakan «Hâcibü'l-hüccâb» ve Erbâbü's-Suyûf veya Erbâbü'l-kalemden sayılan «Devâdâr Kebîr»[10] gelirdi.

---

8 Dört kısmı ayrılmış Memlûk ordusunun, ilk kademesini, «Mukaddemü'l-Memâlik» denilen bir tavâşî'nin kumanda etiği «el-Memâlikü's-Sultâniyye» teşkil ederdi. İkinci kademede, Halka, Bahriyye, Türkmen, Arab ve Ekrâd askerlerinden terekküb eden «İktâ'lı Suvârî» bulunurdu. Üçüncü kademede, Şam, Haleb ve sâire gibi nâibliklerde, Mukaddem, Tabilhâne ve Aşravât emîrlerinin kal'alarda, Sultan Memlûkleri tarzında yetiştirdikleri «Memâlikü'l-ümerâ» bulunurdu. Dördüncü tabakada Memlûk devleti dâhilinde muhtelif etnik unsurlardan ihtiyâc hâlinde toplanan «Yardımcı Kuvvetler» mevcûttu. Atabekü'l-asâkir (daha sonra Emîr kebîr) kumandanlığında bulunan Memlûk ordusunun ihtiyâcı olan malzeme, Emîr silâh ve Emîr ahûr kebîr tarafından te'mîn olunurdu. el-Asâkirü's-Sultâniyye'nin bütünü umûru, «Dîvânü'l-ceyş»te «el-Memâlîkü-s-Sultâniyye»nınkileri ise, «Dîvânü'l-Müfred»de görülürdü (Kalkaşandi, *Subhü'l-a'şâ,* Kahire 1914, IV, 14-22; Tekindağ, «XIV. asrın sonun Memlûk ordusu» *TD,* sayı 11, 1960, s. 86-93 aynı müellif, *Berkûk,* s. 151-157; Uzunçarşılı, *Mehdal,* s. 347).

9 XVI. asrın başlarında, Emîr Kebîr, Atabekü'l-asâkir olarak hududsuz salahiyyetlere sâhib olur, vezâret ve müte'akıben Nâibü's-Saltanalık makamlarının lağvından sonra, onların yetkileriyle beraber, Sultan'ın askerî ve idârî vekili olmuş idi (Tekindağ, *Berkuk,* s. 133 vd.; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 372-375).

10 Askerî ve idârî geniş salâhiyyetlere sâhib ve ehhemmiyet bakımından Emîr Kebîr'den sonra gelen Devâdâr Kebîr, sarayın idârî işlerine katılırdı. Bu vazîfe, XVI. asır başında, diğer salâhiyyetlerin ilâvesiyle ehemmiyet kazanmıştır. Meselâ, Sultan Gavrî, Merc-i Dâbık seferine çıktığında, Emîr-i Devâdâr Kebîr Tomanbay'a Üstâddârlık, Kâşifü'l-küşşâflık, ve Nâibü'l-gaybelik vazîfelerinin de ilâveten vermişti (Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâyü'z-Zuhûr fi Vakâyi'd-duhûr,* Kahire 1961, V, 103; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 380).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İdârî ve mülkî bakımından, Mısır Nâibü's-Sultanlığının küçük bir nümûnesi olan Dımeşk, Haleb, İskenderiyye[11] ve Aşağı ye Yukarı Mısır (el-vechü'l-kıblî ve'l-vechü'l bahrî) Nâibü's-saltana (Kâfilü's-Saltana)ları[12] da Mukaddem emîrleri sınıfından seçilirdi.

Memlûk ordusunun ikinci mertebesini, Mukaddemlerin yardımcısı olup, Tabl-hâne (Kırklar başı) emîrleri teşkîl ederdi. Mühim me'murlardan, Kahire'nin âsâyişini te'mîn, Sultan'ın emîrlerini icrâ, saltanat nâiblerinden gelen raporları her gün Sultan'a arz ile mükellef olan Kahire vâlisi (= vâli'l-Kahire. vâli'ş-Şurta)[13], Ecnâdü'l-halka'nın kumandanı olan Nakîbü'l-ceyş, elçiler ve sâireyi karşılamağa me'mur olan Mihmandar, Kal'a Nâibi, Tâcirü'l-memâlik kayda şâyândır[14].

Memlûk ordusunun, nufûzu az olan Aşravât (onbaşılar) ve Hamsavât (beş başılar) emîrleri, üçüncü ve dördüncü mertebesini de teşkîl ederdi[15].

Memlûklü devletinde, en yüksek ve nâzım mevki, askerî sınıfın elinde ise de, idârî işlerin tedvîri Aklâm sınıfına tevdî edilmiştir. Müslüman, Hırıstıyân ve Musevîlerden teşekkül eden «Erbâbü'l-aklâm», ordu, mâliye ve evkaf işlerinin idâresini yürütmelerine rağmen, ümerânın ellerinde bulunan merkezî idâreye bağlı idiler[16]. Bu

11 Tekindağ, *Berkuk*, s. 136 vd. İskenderiyye hudûdu Nâibliği, H. 767 (M. 1366)'de ihdâs edilmiş olup, Nâib'inin mâiyyetinde, Hâcib, Şâddü'l-Bahr, Şâddü's-Silâh, Nâzırü'l-hâss, Nâzirü'l-ceyş, ve Kâtibü's-Sırr gibi memurlar bulunurdu (Tekindağ, aynı eser, s. 137-138; Uzunçarşılı, aynı eser, s. 429).

12 Evvelce, Asyût ve Demanhûr gibi Kal'alarda bulunup, Kaşifler tarafından idâre edilen «el-vechü'l-kıblî ve'l-vechü'l-bahrî» nâiblikleri (el-vülât bi'l-vecheyn), 798/1396'de teşkîl edilmiştir (Tekindağ, *Berkuk*, s. 138; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 429 vd).

13 Mısır zabt edildikten sonra, bu vazîfe, kısmen Subaşı'nın uhdesine verilmiş olmalıdır: Krş., Ö.L. Barkan, «Mısır kanûn-nâmesi» *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirâ'î ekonominin hukûkî ve mâlî esâsları, I, Kanûnlar*, İst. 1943, s. 382.

14 Tekindağ, *Berkuk*, s. 135 vd., 154; aynı müellif, «XIV. asrın sonunda Memlûk ordusu», *TD, s. 89; Uzunçarşılı, Medhal*, s. 314, 347, 383.

15 Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ*, IV, 14.

16 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 385. Bu sınıfın vazîfe sırlarını sıkı sıkı sakladıkları; ez-cümle, Osmanlıların Mısır'ı zabtından sonra, Memlûklülerin idâreyi nasıl tedvîr ettiklerini öğrenmek istemişler; kâtibler ise, defterlerini saklayıp, kendilerine yanlış malûmât verdiklerinden, Mısır'in idâre ve mâliyesi karışık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zümrenin ileri gelenleri, Sultanın müşâviri «Müşîrü'd-devle», resmî yazışmayı tedvîr eden «Nâzır Dîvânü'l-İnsâ i'ş-şerîf» denilen «Kâtibü' s-sırri'ş-şerîf»[17]. «Nâzirü'l-cuyûşi'l-mansûre», malî işlerle meşgul olan «Vezîrü'd-devle»[18], ve sultanın özel mâlî ve arâzi işlerine nezâret eden «Dîvânü'l-hass Nâzırı» idi[19].

Mısır'da Abbasî Halîfesi sâdece bir dinî makam sâhibi idi. Devlette halkın bütün şer'î meselelerini, dört Kadi'l-kudât[20], askerler arasındaki hukûkî meseleleri Kadi'l-askerler[21]; şehirlerin belediye işlerini ise, «Nâzır'ü'l-hisbe»ler[22] görürdü.

Memlûk devleti, esâs teşkîlâtı îtibariyle, Memlûk sistemini Mısır'da ihdâs eden Eyyûbîler'in ta'kîbcisi olmuş; daha sonra, teşkîlâtını, Memlûk sistemine uygun bir hâle getirmek üzere, diğer İslâm devletlerinin teşkîlâtından istifâde etmiş; bu sebeble, arasıra icrâ edilen değişiklikle[23], Memlûk Devletinin idâresine istikrarsızlık getirmiştir.

---

duruma düşmüştü (Bu husûs için, «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sîsi-Mısır Beylerbeyiliğinde Ahmet Paşa» bahislerine bk. s. 31, 33, 65.

17 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 393. Âlim, fâzıl olması, Kur'ân, Hadîs, edebiyât, Tarih, hikmet ve darb-ı mesellere vâkıf bulunması lâzım gelen Kâtibü's-sırr'ın mâiyetinde bulunan muvakki'ler, nâzırler ve kâtibler, Dîvânü'l-İnşâ'yı teşkil ederdi (Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ*, IV, 30; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 388, 401-402; *Berkuk*, 140-1).

18 Tekindağ, *Berkuk*, s. 139; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 392, 407. İslâm âleminde vezâret makamı, Memlûklülerde ehemmiyyetini kaybetmiş; devletin umûmi muhâsebesini tanzîmi ile maâş, tayînât gibi mâliye ile alâkalı husûsları tedkîke salâhiyyetli olan «Vezîrü'd-devle»nin yetkileri, XVI. asrın başlarında azaltılarak münhasıran teftişe hasr edilmişti (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 386, 400-401; Tekindağ, *Berkuk*, s. 143-144).

19 Tekindağ, *Berkuk*, s. 144.

20 663/1265'de, Şeyhü'l-İslâm lekabı taşıyan Şâfiî Kadi'l-kudâtı ile berâber, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî Kadi'l-kudâtlar olarak dört olmuştur (Kalkaşendî, IV, 34-36; *Medhal*, s. 411-412).

21 Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî mezheblerinde bulunan Mısır Kadi'l-askerleri, dâimâ Sultanın mâiyetinde bulunur; askerlerin şer'î işlerini bakarlardı(Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ*, IV, 36; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 412; Tekindağ, *Berkuk*, s. 148).

22 Kahire, Fustat ve İskenderiyye muhtesibleri, mıntıkası dâhilindeki dükkân, mağaza, pazar yeri ve atölyeleri sık sık teftiş ederlerdi (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 413; Tekindağ, *Berkuk*, s. 149-150).

23 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 314, 318-320; kezâ bk. s. 4 n. 9, 6 n. 18.

Dahilî idârede görülen bozulma, Memlûklü Devletinin yıkılmasını hazırlayan âmillerin başında gelmektedir. Muâsır bir muşâhid İbn İyâs, son zamanlarında Devletin bütün müesseselerinde rüşvet hastalığının yaygınlaştığını, ümerânın rüşvet ve hediye yoluyla, kanûna ve şerîâte aykırı mes'eleleri geçirdikleri, me'muriyetlerin bu yolla liyâkatsızlar eline rüşvetle düştüğünü kayd eder[24]. Ayrıca, Kâşifler ve Şeyhü'l-arablar, tâyinlerinde Sultana hediyeler takdîm ettiklerinden, bunların bedellerinden iki veyâ üç mislini, tasarruf ettikleri mukata'a ve evkâf mahsulleriyle vilâyet halkından çıkarırlardı; halka yaptıkları bu zulüm sebebiyle, vilâyetlerin mâlî ve idârî idâresi büyük ölçüde bozulmuştu[25]. Devlet me'mur ve esnâfa yeni vergiler yüklemiş[26]; dış ülkelerden Cidde, İskenderiye ve Dimyât'a gelen ticâret gemilerinden fazla vergi aldığından[27], iç ve dış ticârette büyük huzursuzluklar duyulmuştu. Diğer taraftan, Portekizlilerin «Ümid burnu» yoluyle Hind ticâretini ele geçirip inhisar te'sîs etmeleriyle Uzak doğu ticâretinin Mısır üzerinden transit geçişte bıraktığı mühim gelir kaynağı kurumuş; bu gelir kaybı Memlûk devletinin bütün mü'esseselerine te'sîr etmiştir[28]. Memlûk sultanı, askerin maâş ve ihtiyâçlarını karşılayabilmek için, Mukaddem emîrleri, tüccâr a'yânı, Devlet memur ve mubâşirlerinin malla-

---

24 Sultan bile, kâtib tâyin ettiği kimseden, 1000 dinâr almadan, muâmeleyi tasdîk etmezdi *(Bedayiü'z-zuhûr,* V, 26).

25 İbn İyâs, *Bedâyiü'z-zuhûr,* V, 90. Memlûk saltanatını sukuta götüren bu âmilin, XVI. asrın sonlarında tekrâr hortladığı görülmüş; bunun ıslâhı için teşebbüslerde bulunmuşsa da, bu kötü âdetlerini giderek arttığı müşâhede olunmuştur (Bunun için «XVI-XVII. asır Mısır eyâleti teşkîlâtı» bahsine bk. s. 83-87).

26 İbn İyâs'a göre, halkın alıp sattıkları hubûbâtın her erdebi için onlardan yarım gümüş (= nısffidda) alınırdı. Sultan zamanında, bu mıkdar üç yarım gümüşe çıkarılmış olup, bu vergiye «el-Müvecceb» denilmişti. Esnâfın, Mühtesib'e her ay ödemek zorunda kaldığı muhdes vergilere ise «el-Müşâhere» ve «el-Mucâma'a» denilirdi. Bu tahsîlâtın çarşı pazarda fiyâtların yükselmesine yol açtığı belirtilmiştir (*Bedâyiü'z-zuhûr,* V, 26-27).

27 İbn İyâs'a nazaran, Cidde nâibi Hüseyin, Hind tüccârlarından aldığı öşrü, on misline çıkardığından, Hind tüccârı Cidde'ye gelmemeğe başladığı gibi, İskenderiyye ve Dimyât iskelelerine de Frenk gemileri gelmemekle, Mısır'ın iktisâdî hayâtı sarsılmasıyla yüz tutmuştu (*Bedâyi-ü'z-zuhûr,* V, 90).

28 M. Sabernheim, «Kansu» mad. *İ.A.* VI, 163-169.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rını musadereye başlamıştı[29]. Sultan'ın sikke hâne-âmilinden, her ay aldığı meblâğ ise, âmillerin, altın ve gümüş para darbına bakır ve kuruşun karıştırmasına, bu da mâlî mu'amelenin bozulmasına, dirhemin değişik fiyatla tedâvülüne yol açmıştı[30]. Buna ilâveten, Sultan Gavrî, Merc-i Dâbık seferi mühimmat ve askerin maaşları için Devlet hazînesini boşaltmıştı[31]. Bu sırada, Sultan Memlûkleri ile diğer Memlûkler arasında anlaşmazlıklar zuhûr ettiği gibi[32]; bâzı Memlûk emîrleri, kendi devletlerinin aleyhinde çalışmışlardır[33]. Böylece, Memlûklü devletinin bütün mülkî, idârî ve askerî salâhiyetleri üzerinde toplayan Memlûk emîrlerinin devlete bağlılıklarını ve hâricî tehlikelere karşı birliklerini kayb etmeleri, Memlûk devletinin yıkılmasını kaçınılmaz hâle gelmiştir.

b) Memlûklü ve Osmanlı teşkîlâtlarının mukayesesi

Memlûklü devleti (1250-1517), teşkîlât ve mü'essesâtı bakımından, husûsiyle Mısır'da mer'î daha önceki İslâm devletleri hükûmet teşkîlâtından istifâde etmiş; Eyyûbîler vâsıtasiyle Büyük Selçukluların; sonra da temâs ve münâsebeti dolayısıyle Moğolların devlet sisteminden mülhem olmuştur[34]. Osmanlı devleti de, Büyük

29 İbn İyâs, *Bedâyi-ü'z-zuhûr*, V, 90; M. Sabernheim, «Kansu» *İA*, VI, 164. İbn İyâs'a göre, Sultan Gavrî, vefat eden Memlûk emîrlerinin emvâlini, vârislerinin haklarını ödemeden hazîneye zabt ederdi *(Bedâyi ü'z-zuhûr*, V, 26).

30 İbn İyâs, V, 89. Mısır'da sikke fesâdı, 931'e kadar devam etmiş (Bu husûs için «Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 50 n. 74, «Mısır kanûn-nâmesi» *(Kânûnlar*, s. 386), her 100 dirhem külçeden 250 para kesilmesi esâsını vaz' etmişti.

31 İbn İyâs, V, 42.

32 İbn İyâs, Gavrî'nin, kendi Memlûklerine (cilbân), «siz, Osmanlılarla savaşmayın, el-Karânisa Memlûkleri yalnız savaşmaya bırakın» dediği şâyi' olunca, Karânisa Memlûkleri, Merc-i Dâbık muharebe meydanında lâyıkıyle savaşmamış ve Sultan ve cilbânlarını bırakıp çekilmiş olduklarını kaydetmiştir *(Bedâyi ü'z-zuhûr*, V, 69).

33 İbn İyâs, Memlûk emîrlerinden devletlerin aleyhinde, çalışanlar arasında, Haleb nâibi Hayır-bey, el-Gavrî'nin yakın adamlarından İbrâhîm e's-Semerkandî, Yusuf el-Adilî ve el-Acemî e's-Şankaşî'yi kayd, bunlara sonradan Canberdi el-Gazâlî'nin de katıldığını beyan eder (*Bedâyi'ü'z-zuhûr*, V, 69, 74, 76, 84).

34 Kalkaşendî, Mısır'da Fâtımîler yerine Eyyûbîler devlet kurunca, Fâtımîlerin birçok teşkîlâtını kabûl etmeyip, Selçuk İmparatorluğunun Musul'daki Atabeylerinin mü'esseselerini aldıklarını belirtir *(Subhü'l-a'şâ*, IV, 5; M.F. Köprülü, «Ata», *İ A*, I, 714).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Selçuklu devletinin ve onu takîben, Anadolu Sellçukluları, İlhanlılar ve Memlûklü devlet teşkîlâtının te'sîrinde kalmıştır[35]. Görüldüğü üzere, müşterek menba'lara dayanan iki devletin teşkîlâtı ve temel mü'esseseleri arasında yapılacak bir mukayese, Memlûklü sistem ve teşkîlâtının, Osmanlı teşkîlâtına ne ölçüde te'sir ettiğini ortaya koyabilecektir.

Umûmiyetle, satın alınan kölelere dayanıp, Sultanı emîrler arasından seçilen Memlûklü devletinin sistemi ile, örf esâsına dayanan Osmanlı devletinin nizâmı arasında bâzı farklar görüldüğü halde[36], bu iki devletin, Orta doğu İslâm devletlerinin temel teşkîlâtını bâzı ta'dîlâtla kabûl etikleri tesbît edilmiştir. Maamâfih, Osmanlı devleti, İslâm devletlerinin topraklarının vârisi olmakla, oralardaki mü'esseselerinin çoğunu pek az değişikliklerle kabûl edip, eyâlet teşkîlâtlarından istifâde etmiş olduğu gibi, yıkılmış devletin merkez teşkîlâtı ve mü'esseselerinden faydalandığı da görülmektedir[37]. Böylece, Osmanlı devletinin, islâm mü'esseselerinin bir gelişme merhalesi sayılan saray, askerî ve idârî teşkîlâtında, doğrudan doğruya veya dolayısıyle Memlûklü mü'esseselerine benzerliği ifâde olunmuştur. Değişik isimler taşımış olmasına rağmen Memlûk ve Osmanlı devlet müesseseleri aralarında pek çok paralellik kurulabilir.

Bu iki Devlette Sultan'ın mutlak vekîli olan Emîr-i Kebîr (daha önce Nâibü's-Saltana bi Mısr) ve Vezîr-i âzam[38], askerî[39] ve idârî[40]

---

35 Bâzı Batı müverrihleri Osmanlıların teşkîlât ve mü'esseselerine Bizanslılardan aldıklarını iddiâ etmişlerse de, M. Fuad Köprülü ve İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin idârî ve askerî temel teşkîlâtını doğrudan doğruya Doğu İslâm devletlerinden aldığını isbât etmişlerdir (Köprülü, «Bizans Müesseselerinin Osmanlı mü'esseselerine te'siri hakkında bâzı mülâhazalar», *Türk Hukûk ve İktisad Tarihi mecmuası*, I (İst. 1931), 165.; yeni baskı, İst. 1981; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. IX-XIII; ayrıca bk. Muhammed Enîs, *e'd-Devletü'l-Osmaniyye ve's-Şarkü'l-arabî*, Kahire 1976, s. 59-68.

36 Osmanlı devleti, Memlûklülerin dayandığı «Memlûk sistemi»ni, bir devlet sistemi olarak kabûl etmemişse de, askerî teşkîlât bakımından ondan büyük ölçüde faydalanmıştır.

37 Bilindiği gibi, Osmanlı devleti doğuda İslâm devletleri topraklarını zabtettiği zaman, mahallî mü'esseselerinde pek fazla değişiklik yapmadan bu vilâyetlerin eski teşkîlât ve nizâmını ibka edip, Devletin merkezinin idâre ve murâkabesine bağlardı («Mısır Beylerbeyiliğinin te'sîsi» bahsi bk. s. 30-33).

38 İslâm devletlerinde ma'ruf olunan Vezîrlik makamı, Memlûklülere de geçmiş; ancak, Memlûklülerde vezîrlik makamının salâhiyyetleri çok daral-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pek geniş nüfûz ve salâhiyetlere sâhib olup, gerek Eyvân-i mu'azzam'da gerekse Dîvân-i Humâyûn'da, az farklarla aynı vazîfeleri görürlerdi[41].

Memlûklü ve Osmanlı devletleri, mâliye teşkîlâtında, Doğu İslâm devletlerinin mü'esseselerinden de istifâde etmiş[42], fakat bun-

---

tılmış; mâlî salâhiyetlerinden mâadâ bütün yetkileri, Memlûklü devletinin her niyâbetinde (Nâibü's-Saltana bi'ş-Şam, Nâibü's-Saltana bi-Haleb .. ve sâire gibi) biri bulunup Mısır'da Nâibü's-Saltana olana intikal etmiş; daha sonra, bu Nâibü's-saltanalık, «Atabekü'l-asâkır» makamıyle birleştirilerek devletin bütün mukadderâtı Emîr-i Kebîr (Büyük emir = Vezîr-i âzam)in eline geçmiştir. Ancak, Osmanlılarda, Vezîr-i âzam'ın, devletin önemli meselelerini münâkaşa salâhiyeti, Memlûklülerde tecrübeli bir kimseye verilen «Müşîrü'd-devle»nin elinde bulunurdu (Tekindağ, *Berkuk*, s. 133; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 393-394). Ayrıca, Osmanlı devletine vezîrlik makamının, Anadolu Selçuklularından geçtiği tesbit edilmiştir (Köprülü, *Bizans mü'esseselerinin Osmanlı mü'esseselerine te'sîri*, s. 42-43).

39 Memlûklü devletinin askerî işleri, Nâibü's-Saltana ile birlikte Atabekü'l-asâkir tarafından görülürdü. Ancak, XIV. asırda Nâibü's-saltana, bâzan tâyîn edilip, ve bâzen tâyîn edilmediğinden, bütün salâhiyetleri, Mısır'daki umûmî askerin kumandanı olan Atabekü'l-asâkir'e, «Emîr-i kebîr» ismiyle verilmiştir (Tekindağ, «XIV. asrın sonunda Memlûk ordusu», *T D*, sayı 11, 1960, 89; Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ*, IV, 16, 18).

40 Askerî salâhiyetleri benzeyen Emîr-i Kebîr ve Vezîr-i âzam nezâretiyle, devletlerin azl ü nasb, idârî ve mâlî işleri yürütülürdü (Kalkaşendî, IV, 16; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 378; aynı müellif, *Osmanlı Merkez Teşkilâtı*, s. 111-113 vd.).

41 Umûmiyetle, Memlûk devletinin bütüş işleri, ihtisâslarına göre çeşitli devlet dîvânlarında görülür; Eyvân-ı mu'azzam'da ise, hall edilmeyen meseleler ve zarûrî durumlar halle bağlanırdı. Ancak, Dîvân-ı Humâyûn'da, Osmanlı devletinin bütün işleri görülür; hall edilmeyen meseleleri ise, konusuna göre, dîvân âzâlarının özel dîvânlarına havâle olunurdu. Böylece, Memlûklü ve Osmanlı esâs dîvânlarının sistemlerinde bâzı farklar görülüyorsa da, bu dîvânlarda, devletin önemli meseleleri, sultan ve sultan vekîlinin nezâretlerinde müzâkere edilip, bir karâra varılırdır. Ayrıca, Emîr-i Kebîr, Eyvân işleri sona erdikte, Vezîr-i âzam'ın ikindi dîvânına benzeyen «Darü'n-niyâbe»de kalmış olan devlet işlerini ve halk dâvâlarını, devletin idârecileriyle görürdü (Tekindağ, *Berkuk*, s. 128, 129; Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin merkez ve Bahriye teşkilâtı*, Ank. 1948, s. 2-3, 136-137).

42 Memlûklülerdeki kalem teşkilâtının Sasânîlere benzediği belirtilmiştir. Ancak bu te'sîr: Abbasîler, Sâmânîler yoluyle büyük Selçuklulara; onlardan da Atabeyler ve Eyyûbîler yoluyle Memlûklüre geçmiştir (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 383, n. 1).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ların isimlerini ve salâhiyetlerinden de istifâde etmiş[42], fakat bunların isimllerini ve salâhiyetlerini Devletin bünyesine göre değiştirerek almıştır[43].

Böylece, Vezîr ü'd-Devle'nin[44] nezâretinde toplanan Vezîr dîvânında, Sultan Memlûkleri ve diğer Memlûk sınıfının mâlî ve arâzî işlerinden başka[45], Devletin bütün mâlî umûrunu, Nâzırü'd-devle, Müstevfi's-suhbe ve Müstevfi'd-devle görürken[46], Osmanlı devletinin bütün mâlî işleri[47] Defterdârca tedvîr olunurdu[48].

---

43 Meselâ, Memlûklülerin mâliye idârelerine «Nezâret» denildiği (ed-Devle Nezâreti ve el-Hassa Nezâreti vs. gibi: *Medhal*, s. 384) hâlde, Osmanlıların mâlî idâresini «Kalem»lere ayrılıp, her kaleme, salâhiyetlerine göre isim verilmiştir (Meselâ, Ruznâmçe kalemi, Muhâsebe kalemi, Mukata'a kalemi vs.: Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilâtı*, s. 336). Ayrıca, Memlûklü Vezîri, Devletin bütün mâlî işlerine nezâretin son merci'i olarak görülmüşse de, Osmanlılarda mâliye işlerinin nezâreti, Defterdarlara havâle olunmuştu.

44 İslâm devletlerinde, hükümdârdan sonra gelen vezâret, vazîfe ve salâhiyeti, Memlûk devletinde, Nâibü's-saltanalık ihdâsında bu nâibe intikal etmiş; Vezîr, Devletin yalnız mâlî işlerine nezâret etmiştir. Sultan Muhammed b. Kalavun zamanında, Devletin erbabü'l-aklâm sınıfından seçilen vezîrin makamı bir ara lağv edilince, bütün salâhiyetleri Beytü'l-mâl nâzırı, Hass nâzırı ve Kâtibü's-sırr'a verilmiş; daha sonra da, vezâret makamı ihyâ edilmişse de, nüfûzu azalmış ve erbâbü's-Suyûf'dan seçilmeye başlanmıştır (*Subhü'l-a'şâ*, IV, 28-29, Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 384-385). Böylece, Memlûklü mâliye mü'esseseleri, müstakar bir hâlde olmayıp, salâhiyetleri zaman zaman çeşitli makamlara havâle edildiği halde, Osmanlı mâlî teşkilâtının daha istikrarlı olduğu âşikâr olmaktadır.

45 Memlûk devletinin esâs mâlî ve arâzî mu'ameleleri, Dîvânü'l-vezîr'de, Dîvân'ü'n-Nazar'da ve Dîvânü'l-ceyş'te görülürdü. Ancak, Sultan Muhammed b. Kalavun'un, vezâret makamını lağv ettiği sırada, Sultan'ın mâlî ve arâzî işleri, Dîvân'ü'n-nazar'dan ayrılıp, Dîvânü'l-hass diye bir dîvân'a havâle edilmiş; Memlûklerle ilgili mâlî ve sâir meseleleri Dîvânü'l-ceyş'te görülmeye devâm olunmuştur.

46 Memlûklülerin bütün mâlî işlerinin Vezîr'in nezâretinde görüldüğünün nakl edilmesine rağmen, gerek F. Köprülü gerekse Uzunçarşılı, Memlûklülerin «İstifâ dîvânı»nın, Osmanlılarda Defterdarlığın tekabül ettiğini belirtmişlerdir (*Bizans Müesseselerinin Osmanlı Mü'esseseslerine te'sîri*, s. 70; *Medhal*, s. 385).

47 Memlûklülerin, sivil mâliye işleri, bu idâre dîvânlarda görüldüğü gibi, askerlerle ilgili olan mâliye işlerine de Dîvânü'l-ceyş veya Dîvân'ü'l-Müfred bakardı. Osmanlı devletinde ise, gerek sivil gerekse askerî olsun bütün malî ve arâzî muâmeleleri, defterdârların nezâretinde görülürdü.

48 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez Teşkilâtı*, s. 325-337.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan, bu iki Devlette, mükâtebât ve tahrîrât işleriyle meşgul olan mü'esseselerin, az farklarla aynı teşkîlât ve salâhiyetlere sâhib olduğu görülmüştür[49]. Memlûklülerde erbâbü'l-kalem sınıfından seçilen Kâtibü's-sırr, esâs görevleri, kendine mahsûs Dîvânü'-lİnşâ'da Dest ve Derc kâtibleriyle görmekle beraber, Eyvân-ı mu'azzam'da ve Dîvânü'l-adl'de mes'ûliyetleri olduğu hâlde, Osmanlılarda, Dîvân-i Humâyûn'un re'îsi olan Nişâncı (= Tuğra'î), temel vazîfelerini, orada Re'îsü'l-küttâb, Defter emini ve bir çok kâtibler ile görürdü[50].

Şer'î ve hukûkî mü'esseselere gelince; bütün İslâm devletlerinde adâleti icrâ için kadılık teşkîlâtına önem verilmiştir. Sultan'ın nezâretinde bulunan adâlet heyeti, Memlûklü ve Osmanlı devletlerinin esâs teşkîlâtlarının en önemli unsuru idi. Memlûklülerde, Devletin bütün şer'î işleri Kadi'l-kudâtlar ve Kadi'l-askerler vâsıtasiyle görülürdü[51]. Ancak, Osmanlılar, bu mü'esseseyi Memlûklülerden veya Anadolu Selçuklulardan[52], aynen almayıp; Kadi'l-ku-

---

49 Abbasîlerden başlıyarak bütün İslâm devletlerinde ve Memlûklerde muhtelif farklarla mevcud olan Divânü'l-inşâ adı, Büyük Selçuklular zamanında eski Oğuz geleneğine uyularak «Dîvânü't-Tuğrâ»ya ta'dîl edilmişti. Bundan dolayı, önce Büyük Selçuklu İmparatorluğundan başlıyarak, muhtelif Selçuklu şûbelerinde dâimâ «Tuğra'î» lakablı bir takım meşhûr devlet adamlarına tesâdüf olunur ki, buna Anadolu Selçuklularında da rastlanmaktadır. Bunların vazîfeleriyle, Osmanlı devletinin XV. asırdaki Nişancılarının vazîfeleri arasında hiç bir esâsî fark olmadığını belirtilmiştir (Köprülü, *Bizans mü'esseselerinin Osmanlı mü'esseselerine te'siri*, s. 63-65.

50 Memlûklü devletinde, Eyvân-ı mu'azzam, devamlı akd edilmeyip devlet işleri çeşitli dîvânlarda görüldüğünden, mükâtebât heyetinin şefi olan Kâtibü's-sırr.ın esâs vazîfeleri, Dîvânü'l-İnşâ'da görülmüşse de, Eyvân-ı mu'azzam ve Darü'l-adl'de tahrîrât işlerini de kendi nezâretinde icrâ olunurdu. Osmanlılarda ise, bütün Devlet işleri, Dîvân-i Humâyûn'da görüldüğünden, bu dîvânın re'isi olan Nişâncı, Devletin mükâtebât işlerini mâiyetleriyle tedvîr ederdi. Ancak, Memlûklülerin Eyvân-ı mu'azzam'ından Kâtibü's-sırr'ın vazîfe ve mes'uliyetleri Nişâncı'nın Dîvân-ı Humâyûn re'isliğine tekabül etmeyip, bu hizmetin, «Emîrü'l-Meclis» unvâniyle mukaddemlerden birisine tevcih edildiğini görülmektedir (*Şubhü'l-a'şâ*, IV, 30; Tekindağ, *Berkuk*, s. 128, 135, 140; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 388-389, 401; aynı müellif, *Merkez Teşkilâtı*, s. 214). Ayrıca, Nişâncı, Devletin arâzî tevcîhleri ve onunla ilgili mu'ameleleri gördüğü halde, Memlûklülerde, bu mesuliyetleri, Dîvânü'l-Hass, Dîvânü'l-ceyş, Divânü'l-Müfred ve Divânü'l-ihbâs gibi mü'esseselere âid idi (Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilâtı*, s. 318-319; kezâ bk. s. 14 n. 45).

51 Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ*, IV, 34-36; Uzunçarşılı, *Medhal*, 411-412.

dâtlara ve Kadi'l-askerlerin şer'î salâhiyetlerini[53], Kazasker'in uhdesinde toplamışlardır[54]. Böylece, bu iki Devlette Kadılık mü'essesesi, Devletin bünyesine göre teşkîl edilmiştir. Osmanlılarda Kazaskerlik Rumeli ve Anadolu olarak ikiye ayrılmış, her biri kendisine âid Devletin şer'î umûrlarını Dîvân-ı Humâyûn'da gördüğü halde, Memlûklülerde, Darü'l-adl'de Şafiî Kadi'l-kudâtı nezâretinde, diğer Kadi'l-kudâtlar, Kadi'l-askerler ve Hâcibü'l-huccâbı ile beraber tedvîr edilirdi[55].

Osmanlıların, askerî teşkîlâtda da İslâm devletlerinin, bilhâssa Anadolu Selçuklu devletinin ordu mü'essesesinden faydalandığı gibi, kısmen de Memlûklü askerî teşkîlâtından mülhem oldukları ileri sürülmüştür[56]. Ancak, Osmanlılar, Memlûklü devletinin «Memlûk[57]

52 Kazaskerlik, Osmanlılardan evvel, Anadolu Selçuklularında, Memlûklü devletinde ve daha evvel de Eyyûbilerde mevcûd olduğundan, bu İslâm devletlerinden Osmanlı kazâ teşkîlâtına doğrudan veya bil-vasıta intikal ettiği ileri sürülmüştür. Bu hususta M.F. Köprülü, Anadolu Selçuklularında Kadı-askerlik memûriyetinin mevcûdiyetini Yakındoğu'nun o tarihte en kuvvetli müslüman saltanatı olan Memlûklü devletinin -bilhassa Anadolu'da Moğol tahakkümünden sonra- bu sâha ile dâimî münâsebetlerde bulunduğunu; Anadolu'da yetişen birçok âlimlerin Mısır ve Suriye'de tahsîl ettiklerini düşünerek Karamanlıların ve Osmanlıların bu Kadı-askerlik mü'essesesini, Anadolu Selçuklularından veya Mısır Memlûklülerinden almış olduklarını tahmîn etmektedir («Anadolu Selçuklularında «Kadı-ı leşker» unvanına ancak Moğol tahakkümünden sonra rastladığımız için, bu memûriyetin Memlûklülerden alınmış olması ihtimali hatıra gelebilir. Bununla birlikte Eyyûbilerde ve Hârizimşâhlarda Kadı-askerliğin mevcudiyeti, olduğu imkânını da kuvvetle akla getirmektedir.» *Bizans'ın Osmanlı Müesseeslerine Te'sîri*, s. 58-59, n. 93).

Kazaskerlik müessesesine dâir en yeni araştarmada bulunan Mehmed İpşirli, Osmanlılarda kadı askerliğin, merkeziliği, yetkileri ve tek mezheb uygulaması vasıfları dolayısıyle Anadolu Selçuklularını model alarak teşkîl edildiği ihtimalini ileri sürmüştür *(XVII. Yüzyıl başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğunda Kadı askerlik müessesesi*, 1982, Basılmamış doçentlik tezi, s. 10).

53 Devletin bütün şer'î işlerini, Şafiî Kadi'l-kudâtı başkanlığında gören dört Kadi'l-kudât tâyin edilmişse de askerlerin şer'î meselelerini görüp, ve seferlere Sultanla gitmek için, Şafiî ve Malikî mezheblerinden üç kadı-askeri atanırdı (Kalkaşendî, IV, 35-36; Uzunçarşılı, *Medhal*, 411, 412; Tekindağ, *Berkuk*, s. 147-148).

54 Uzunçaarşılı. *Merkez Teşkîlâtı*, s. 232-233.

55 Uzunçarşılı, *Merkez Teşkîlâtı*, s. 228-230; aynı müellif, *Medhal*, 354-395, 398.

56 Anadolu Selçuklularının askerî teşkîlâtı ile Memlûklülerin ordu teşkîlâtı arasında benzerlikler olduğu giubi (Köprülü, *Bizans'ın Osmanlı Mü'essese-*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sistemi»ne dayanan askerî teşkîlatını esas itibâriyle kabûl etmemekle[58] beraber, Osmanlı ve Memlûk askerî teşkîlâtı arasında benzerlik bulunmaktadır. Nitekim, her iki devletin askerî teşkîlâtı hükümdarın şahsına marbût, maâşlı olup, Devlet merkezinin esâs askeri olan el-Memâlîkü's-Sultâniyye veya (Kapıkulu askerleri), Devlete tâbi niyâbet ve vilâyetlerde mevcûd olan iktâ'lı veya topraklı askerler (tımarlı sipâhî) ile deniz kuvvetlerinden teşekkül etmektedir. Memlûk sistemi, Memlûklü devletinden önceki İslâm ve Türk devletlerinin askerî ve idârî teşkîlâtlarında bulunmuşsa da, Osmanlılar, bu husûsta, varisi olduğu Anadolu Selçuklularından ve muâsırı olup, bu sistem bir devlet nizâmı hâline getiren Memlûklülerden[59] de istifâde etmeleri tabiî idi[60].

---

lerine Te'sîri, s. 131, n. 232; s. 145; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. XIX, 10, 31); Osmanlılarda her iki Devletin askerî mü'esseselerinin te'sisinde kalmıştır.

57 Köprülü'ye göre, Gülâm-ı hâss, Gulâmân-ı dergâh gibi tabirlerle ifâde edilen «gulam»lar, Sâsânîler, Gaznevîler ve Büyük Selçuklularda mevcud olan ve Memlûklü devletinde ayrıca «Memlûk» veya «Uşâkî, Vuşâkî» unvânını alan zümredir ki, sonraları Osmanlı teşkîlâtındaki «Kul» ıstılâhı da bundan alınmıştır *(Bizans'ın Osmanlı Mü'esseselerine Te'sîri*, s. 134-135).

58 Memlûk devletinin bütün mülkî, idârî ve askerî idâresi ve mü'esseseleri Memlûk askerlerinin ellerinde bulunup devletin idâresi bu sınıfa bağlı olduğu hâlde, Osmanlılarda, Kapıkulu, Devletin esâs mü'esseselerinden biri olmasına rağmen, diğer mü'esseseler üzerine nüfûz edememiştir.

59 Bâzı harplerde esîr edilen ve satılan hırıstıyan çocukların Memlûkler arasında İslâm terbiyesine göre büyütülerek Türkçe öğrendiklerini, asker olduklarını ve içlerinden büyük emîrler yetiştiğini bilinmektedir (Köprülü, aynı eser, s. 131).

60 Osmanlılara gelinceye kadar, diğer İslâm ve Türk devletlerinde, meselâ, Selçuklularla Anadolu Selçukluları ve Memlûklülerde satın alınmış kölelerden müteşekkil kuvvetler mevcuttu. Osmanlılarda, bu usûlü ilk Rumeli futuhâtında aldıkları esîrlere tatbîk etmişlerdir. Böylece hükümdâra merbut olmak üzere, Selçuklularla Memlûklülerde bulunduğu gibi, dâimî maâşlı bir yaya ve atlı ordusu vucûda getirilmek suretiyle yaya ve suvârî, Kapıkulu ocakları meydana çıkmıştır (Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkîlâtından Kapıkulu Ocakları*, I, 1984, s. 2, 139, 144; Yeniçeri Teşkîlâtındaki «Ocak» tâbîrinin Memlûklerde mevcudiyeti, «Orta ıstılâhının Moğollardaki «Orda»dan alındığını belirtilmiştir: Köprülü, aynı eser, s. 144). Osmanlı yeniçerileri, Kahire'de el-Memâlîkü's-Sultâniyye'nin ikametgâhı olan Kal'atü'l-cebeli'i zabt edince, Kal'a'da, bu Memlûklü kuvvetleri yerine geçip aynı vazîfeleri görmüşlerdir (Mısır'ın askerî teşkîlâtında Mustahfızân Cemaâtı» bahsine bk. s. 209 n. 62.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kezâ, Memlûklülerin ikta'lı askerleri ve Memâlîkü'l-ümerâ sınıfına karşılık, Osmanlılar da, bu sistemi tatbîk eden İslâm ve Türk devletlerinden ve bilvasıta Memlûklülerden istifâde ederek Tımarlı Sipâhî teşkîlâtını kurmuşlardır[61].

Osmanlı devletinin eyâlet teşkîlâtına gelince, Osmanlılar, Doğuda İslâm devletlerinin topraklarını zabt ve tasarruf ettiklerinde, İslâm kanûnlarıyle idâre edilen bu bölgelerin idârî teşkîlâtını, bâzı tâdîlâtla ibka edip, devlet merkezine bağlarlardı[62]. Böylece, Osmanlı taşra teşkîlâtının, Anadolu Selçukluları ve Memlûklüler gibi İslâm devletlerinin mahallî mü'esseselerinin te'sîrinde kaldığı görülmektedir.

Araştırmamızın birinci bölümünde, Osmanlıların, yıkılmış olan Memlûklü devletinin merkezi olan Mısır'da, eski teşkîlât nasıl aynen ibka edip sonra da Osmanlı mü'esseselerine uygun hâle getirmek üzere, nasıl tedricî değişikliğe uğratıldığını ve Osmanlıların Mısır'da taşra teşkîlâtı için Memlûklü teşkîlâtından ne derece istifâde ettikleri gösterilmiştir[63].

Netice itibariyle, Anadolu Selçuklularının idârî ve askerî teşkîlâtlarına vâris olan Osmanlı devletinin -bil vâsıta da olsa- kısmen Memlûklülerin te'sîrinde kalmış olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır.

c) Osmanlı hâkimiyetinin Mısır'da yerleşmesi

«Gazâ» geleneği üzerine kurulan Osmanlı devletinin, ilk teşekkül safhası, Rumeli'de gerçekleşmiş; buna karşılık Anadolu'da Türk birliğini kurmaları daha sonra ele alınmıştır. Anadolu beyliklerinin ilhâkı sonunda, ister istemez, Memlûklü devletiyle komşu ve ona rakîb olan Osmanlılarla Memlûklüler arasında, Dulkadır beyliğini

61 Köprülü, *aynı eser,* s. 139. Memlûklülerde ikta'lara sâhib olanlar, Saltanat makâmına bağlı olan Ecnâdü'l-halka, Ecnâdü'l-bahriye, Ecnâdü'l-türkmen, Ecnâdü'l-arab, ve Ecnâdü'l-ekrâd olmak üzere beş kısım hâlinde zikr edilmiştir (Tekindağ, «XIV. asrın sonunda Memlûk ordusu, *TD,* s. 87, sayı 11). Memlûklülerde mevcud olan «Ecnâdü'l-halka» tabîri «Halka-ı hâss mufredleri» olarak Selçuklularda rastlanması, İslâm ülkelerinin birbirine tesîrini göstermektedir (Köprülü, *aynı eser,* s. 134.

62 Bu husûs için, «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sîsi» bahsine bk. s. 30-33.

63 Bunun için, «Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliği» ve «Hayır-bey'in halefleri devrinde Mısır eBylerbeyiliği» bahislere bk. s. 34-37, 48-56, 69-78.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tâbi'iyet altına alma meselesinden[64] doğan ihtilâf büyümüş; bu rekabet sonunda Sünnî İslâm dünyâsının liderliğine liyâkat keyfiyetine inkılâb etmiştir[65]. Nitekim, Şîîliği zorla resmî mezheb ilân ve tâmîm ederek Sünnî Müslümanlığa karşı tehdidkâr tavır takınan Safevîlerle köklü bir mücâdeleyi daha şehzâdeliği sırasında zarûrî gören Yavuz Sultan Selim[66], Pâdişâh olur olmaz, önce İran seferine çıkmış; fakat zâhirî dostluk tezâhürüne[67] rağmen, Memlûklülerin kendi aleyhinde tavır takındığını öğrenmişti[68]. Safevîlerin Doğu Anadolu'ya tekrar hâkim olmak üzere gösterdikleri gayretler, vezîr-i âzam Hadım Sinan Paşa'nın seraskerlikle Diyarbekir üzerine gönderilmesine yol açmışken, Şah İsmail'in Osmanlılara karşı Memlûklülerin ittifakını istemesi; buna mukabil, eski tâbi'leri Dulkadır beyliğinin Osmanlılar tarafından ilhâkından beri, Osmanlı tehdîdinden çekinen Gavrî'nin Şah'a müsaid davranıp -gûyâ iki hükümdârı barıştırmak bahânesiyle- mühimce bir kuvvetle Haleb'e gelmiş olması, Osmanlı-Memlûklü çatışmasını kaçınılmaz hâle getirmişti[69].

---

64 Tekindağ, «Fatih devrinde Osmanlı-Memlûklü münâsebetleri», *TD*, XXX (1976), 75, 77-82; Salahaddin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, İst. 1969, s. 101-107.

65 Son zamanlarda, Osmanlılar, «Hâdimü'l-Haremeyn» sayılan Memlûklü Sultanının, İslâm âlemine karşı mes'uliyetini lâyıkıyle ifâ edemediği yolunda tenkîdlerde bulunmuşlardır. Meselâ, Hicaz su yollarının tâmîri meselesi için bk. Tekindağ, *aynı makale*, s. 77.

66 Trabzon Vâlisi Şehzâde Selim, Doğu Anadolu'da, Safevîlerin halka yaptıkları zulüm ve şi'a telkînleri sebebiyle onların te'dibi lüzûmunu, vezîr-i âzama âzâlarına ve nihâyet babasına gönderdiği mektublarda açıklamışsa da, te'sîrli olamamıştı (A. Fuad Mütevellî, *el-Fethü'l-Osmânî li'ş-Şam ve Mısır ve Mukaddımatihi*, Kahire 1976, s. 89-91).

67 919 (1513-1514) yılında Gavrî, Yavuz Selim'e İran, Şahına karşı tedâfü'î bir anlaşma teklîf etmiş ve müsâid cevab almıştı (Tansel, aynı eser, s. 109).

68 Memlûklülerin Osmanlılara karşı hasmâne tavrı, Şehzâde Ahmed'in mülteci oğullarının Memlûklü hükümdârı tarafından riâyet görüp Osmanlılar aleyhine kullanılmak istenmiş olması ile, Çaldıran seferi sırasında, Osmanlı ordusuna ihtiyâcı olan malzemenin te'mîninde, kendi tâbileri Dulkadıroğlu Alâüddevle Bey'in müşkilât göstermesiyle âşikâr olmuştu (Tansel, *aynı eser*, 109-111). İki hükümdar arasındaki mektublaşmalar (Feridun Bey, *Münse'âtü's-Selâtîn* I, İst. 1274, 369-375, 426-427; Tansel, *aynı eser*, s. 101-107, 123, 131; A. F. Mutevellî, *aynı eser*, s. 98-115; M. A. er-Rakıd, *el-Gzv el-Osmanî li Mısır*, İskenderiye 1972, s. 140, 142; Şinasî Altındağ, «Selim I», *İA*, X, 428-429) aradaki soğukluk ve şüpheli durumu çözememişti.

69 B. Kütükoğlu, «(Hadım) Sinan Paşa», *İA*, X, 663-664.

25 Receb 922 (24 Ağustos 1516)'de «Merc-i Dâbık» mevkiinde vuku bulan muharebe[70], Osmanlıların kat'î galebesiyle ve Suriye'nin Osmanlı hâkimiyyetine geçmesiyle sona ermiş; Gavrî, muharebe sahasında hayatını kayb etmişti.

Tomanbay'ın Sultan seçilmesini müte'akıb, Suriye'nin Memlûklülerce istirdâdına âid hazırlıklarla, bu sırada, hutbe ve sikke Sultan Selîm'in adı zikr edilmek şartıyle, Tomanbay'a Mısır hükümdârlığının bırakılacağına dâir nâme-i pâdişâhî ile gönderilen Osmanlı elçilerinin -Tomanbay'ın muhâlefetine rağmen- Memlûk emirlerince öldürülmesi, Osmanlı ordusunun Mısır üzerine yürümesine yol açmıştı[71].

29 Zilhicce 922 (22 Ocak 1517)'de, Kahire yakınında «Reydâniyye» sahrasında Memlûklü-Osmanlı orduları arasında cereyan eden muharebe, Memlûk Devletinin kaderini tâyîn etmiş ve Sultan Selîm, ancak 23 Muharrem 923 (15 Şubat 1517)'de Kahire'ye merâsimle dâhil olmuş; 28 Muharrem (20 Şubat) Cuma günü, Kahire câmilerinde adına hutbe okunmuştur. 2 Rebiü'l-evvel (25 Mart) de, Dehşûr'da, son Memlûklü-Osmanlı çatışması vuku' bulmuş, tâkib edilen Tomanbay, 27 Mart'ta tevkîf olunarak, 13 Nisan'da Kahire'nin eski siyâsetgâhı olan «Bâb-ı Züveyle»de idâm olunmuştur[72].

Mısır'ın zabtıyle, Memlûklü devletine tâbi olan bütün nüfûz mıntıkaları, Osmanlılara tâbi olduğu gibi, hayatta kalan Memlûkler de yeni hâkime itaât etmiş; Yakın-doğu İslâm âlemi, yeni bir liderin kontrolüne girmiştir.

---

70 Merc-i Dabık muhârebesi tafsîlâtı için bk. Feridun Bey, *Munşeâtü's-Selâtîn*, I, 398-406; M. Sobernheim, «Kansu», *İA*, VI, 163-164; M. Cavîd Baysun, «Merc-i Dâbık, *İA*, VII, 752-754.

71 Tansel, *aynı eser*, s. 149-150, 154-155; Şinasî Altındağ, «Selim I», *İA*, X, 428-429; B. Kütükoğlu, aynı madde s. 665.

72 «Ruznâme», *Münşe'âtü's-Selâtîn*, I, 490 vd. Reydâniyye muhârebesi, Osmanlı-Memlûklü mücâdelesinin son safhası olmayıp, bu savaşdan, Dehşûr vak'asına kadar, iki taraf arasında çatışmalar devâm etmiştir. Hattâ, Pâdişâh, Reydâniyye'den bir ay sonra Kahire'ye girdiğinde, bu çatışma sürmekteydi. Sultan Selim, Tomanbay yakalandığı zaman, «İşte şimdi Mısır'ı aldık» diyerek Mısır'ın zabtının tamamlandığını belirtmiştir. Bu tarihten sonra, Mısır'ın idâresinin tanzîmine başlamıştır (Tansel, *aynı eser*, s. 166-178, 183-189; Mutevellî, *aynı eser*, s. 184-196, 204-222.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) Osmanlılarda Beylerbeyilik Mü'essesesi

İslâm Türk devletlerinde, taşra kuvvetlerinin kumandanlığı ve beylerin umûmi emîrliği olan Beylerbeyilik mü'essesesi, Osmanlı devletinin kuruluşundan itibâren mühim mevki'lerden biri olmuştur[73]. I. Murad zamanında (1362-1389), Beylerbeyi tâyîn edilen Lala Şâhin Paşa, Rumeli'de feth edilen mıntıkaların muhâfazasına kuvvetleriyle birlikte me'mûr edilince Rumeli Beylerbeyisi olmuştur[74]. Yıldırım Beyazıd (1389-1402), 795 (1393)'de Rumeli'ye geçince, Anadolu'da kuvvetli bir kumandanın bulunmasını icâb ettiğinden, o sıralarda Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa, Beylerbeyi olarak Anadolu'ya me'mûr edilmiş; böylece, Beylerbeyilik ikiye ayrılmıştır[75].

XV. asır'da, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyiliklerine, Rum (Amasya-Sıvas) ve Karaman Beylerbeyiliklerinin de katılmasiyle Osmanlı teşkîlâtında Beylerbeyilik bölgesel bir mânâ kazanır[76]. Daha sonra gelişen fütûhatla Asya ve Afrika'da, Haleb, Şam, Diyarbekir

---

73 Osman Gazi zamanında (1281-1324), Orhan Bey, Beylerbeyi sayıldığı gibi, Orhan Gazi devrinde (1324-1362) de, ağabeyi Alâ'üddin Paşa ve Oğlu Süleyman Paşa da, beylerbeyiliğe benzer makamlarda bulunmuşlardı (Halil İnalcık, «Eyâlet», *EI*, II, 722).

74 İnalcık, «Eyâlet», Eİ, II, 722.

75 Rumeli Beylerbeyiliği makam itibariyle Anadolu Beylerbeyisine takaddüm etmiş, bâzı def'a bazan da Rumeli Beylerbeyiliği, Vezîr-i âzamların ohdesine ilâveten verilmiştir (İnalcık, gösterilen yer).

76 Metin Kunt, *Sancaktan eyâlete-1550-1650 arasında Osmanlı ümerâsı ve il idâresi, İst. 1978*, s. 27. İnalcık, Osmanlı devletinin idâresinde Beylerbeyilik teriminin idârî bir bölgeye has olduğunu belirttiği («Eyâlet», Eİ, II, 722) gibi, elimizdeki vesikalar üzerinde yaptığımız tetkikte, bu Beylerbeyilik, idârî bir görev olmakla beraber belli bir idârî bölgeye bağlandığından bölgesel bir manâ da kazanmış olur. Meselâ, Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa (973-975)'nın arzına cevâben, kendisine gönderilen hükümde şöyle hitâb edilmişse de «Hâliyâ Mısır Beylerbeyiliği inâyet olunan Mahmud Paşa şöyle arz eyledi ki...» (*Mühimme*, VII, 421/1119, 4 Şevval 973), İbrahim Paşa (1012-1013)'ya gönderilen bir hükümde ise (Mısır eyâletine mutasarrıf olan Vezir İbrâhim Paşa...» (bk. *DH*, nr. 155, s. 65, 26 Muharrem 1013) ve İbrâhîm Paşa (991-992)'ya gönderilen bir hükümde: «...ferman-ı humâyûn mûcibince vilâyeti Mısr-i ma'mure tevcih etmek üzere...» (bk. DH. nr. 101, s. 10, cemayızelevvel 991) olarak Mısır Beylerbeyiliği tevcih edildiği görülmektedir. Binâen'aleyh Beylerbeyilik, vilâyet veya eyâlet tâbiri yerine bölgesel bir deyim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

ve Mısır gibi yeni beylerbeyilikler te'sîs edilir. Ancak, kuruluşundan beri Osmanlı devletinin bütün sancak ve beylerbeyiliklerinde, «timâr sistemi»[77] tatbîk edilmişken, Kanûnî zamanında, Afrika ve Asya'da zabt edilen ve devlet merkezinden uzak stratejik bölgelerin gelirlerini tahsîl ve muhafazalarını te'min için, Beylerbeyilikleri «sâliyâne sistemi»ne bağlanmıştır.

Böylece, 941 (1534)'de, Devlet'in 15 Beylerbeyiliğinden üçü sâliyaneli olduğu hâlde[78], 1018 (1609)'de 32 eyâletinden[79] dokuzu Sâliyaneli Beylerbeyiliği eyâlet olmuştur[80]. Umûmiyetle, XVI. asrın başlarına kadar, Beylerbeyilere tevcih edilen idârî bölgeye Beylerbeyilik ismi verilmekte iken, daha sonra, bâzı Beylerbeyiliklerin vezîrlere[81] tevcîh olunarak, bu bölgede onlara daha geniş salâhiyetler tanınmıştır.

---

77 Ö.L. Barkan, «Timar», *İA*, XII/I, 287.

78 İnalcık, «Eyâlet», EI², II, 723.

79 Umûmiyetle, «Vilâyet» tâbîri, Devletin gerek küçük gerekse büyük idârî bölgelerine verildiği görüldüğü (gerek Mısır'a gerekse Saîd bölgesine «Vilâyet» denildiği Mısır Beylerbeyisi İbrâhîm Paşa'ya gönderilen şu hükümle de sâbit olmaktadır: «Vilâyet-i Mısır'da Saîd vilâyetinde Kına nam Medînede» *Mühimme* LIII, 141/404, 23 Şevval 992) hâlde, idârî bölge itibariyle «Beylerbeyilik» tabiri, XVI. asrın sonlarından itibaren, vesîkalarda pek rastlanmamakta, «eyâlet» teriminin kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Mısır eyâletine mütasarrıf olan Vezîr İbrâhim Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. K, DH, nr. 155, s. 65, 26 Muharrem 1013; kezâ bk. İnalcık, a.g.m., s. 722; Metin Kunt, *Sancaktan eyâlete*, s. 28).

80 Ayn Ali'nin kaydettiğine göre, Sâliyâneli eyâletleri şunlardır: «Mısır, Bağdad, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezâyir-i Garb, Trablus-Garb, Tunus» *(Kavânîn-i Al-i Osman*, s. 8-9).

81 Osmanlılarda, XVI. asrın ilk yarısına kadar, vezîrler yalnız devlet merkezinde (Dîvân-ı Hûmayûn'da «Kubbe Vezîri») bulunurdu. Eyâlet vâlilerinin hepsi beylerbeyi rütbesinde olup, bir beylerbeyinin vezîr olabilmesi için, eyâletlerde uzun müddet hizmet edip Rumeli Beylerbeyisi olması lâzım idi. Ancak, daha önce vezîr rûtbesiyle Rumeli Beylerbeyisi tâyîn edilmişken, Kanûnî zamanından itibâren, vezâretle diğer vâlilikler de verilmeğe başlamış; meselâ, Hayır-bey'den sonra, Mısır'a ikinci vezîr Çoban Mustafa Paşa (928-929), daha sonra da ikinci vezîr Hâin Ahmed Paşa (930) tayîn edilmiştir. Mısır, Budin, Yemen, Bağdad gibi mühim vilâyetlere Merkezden Kubbe Vezîrleri gönderilirken, daha sonra, buralara Kubbe Vezîrleri haricinde Eyâlet vezirleri (Haric vezîrleri) tâyîn edilmiştir 1004'den itibâren, Mısır Beylerbeyiliği vezâretle tâyîn edilmeye başlanmıştır (Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilâtı*, s. 112, 186, 192, 195; kezâ bk. «Mısır Beylerbeyisinin tâyînî» bahsine bk. s. 95-96).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vilâyetlerinde, Saltanat Vekîli olmak îtibariyle askerî ve idârî mutlak salahiyyetlere sâhib olan Beylerbeyiler, vüzerâ'dan sonraki tabakayı teşkil ederdi[82].

Beylerbeyiler, eyâletlerine taalluk eden bütün husûsların mes' ûlüdür; tevcihâtda bulunur; dîvân edip, dâvâ dinler[83]. Vezâreti olan Beylerbeyinin, eyâleti etrafında bulunan beylerbeyilere hükmü nâfiz idi; bu beylerbeyiler, çeşitli hususlarda kendisine müracaât edip itaât ederlerdi[84].

Umûmiyetle, Beylerbeyilere yazılacak elkâb, Fâtih Kanûnnâmesinde, şu suretle gösterilmiştir «Emîrü'l-umerâ i'l-kirâm kebîr ü'l-kuberâ i'l-fihâm zü'l-kadri ve'l-ihtirâm sâhibü'l-izzi ve'l-ihtişâm el-muhtass bi-mezîdi inâyet'il-melki'l-âlâ ... beylerbeyisi»[85].

e) Mısır Beylerbeyiliğinin mümeyyiz vasıfları

İslâm âleminin mühim medeniyyet merkezlerinden biri olup, Memlûklüler zamanında, İslâm ülkelerinin lideri hâline gelen Mısır'ın, coğrafî ve iktisâdı yeri, asırlar boyunca, ehemmiyetini muhâfaza etmiştir. Osmanlılar, bu ülkeyi zabt edip, bir beylerbeyilik hâline getirince, Mısır'ın orta-doğu ülkeleriyle ilişkilerini Devlet merkeziyle irtibatlandırarak devâmını sağlamışlar; Devletin buralardaki hâkimiyet ve siyâsetinin te'sîs ve icrâsında Mısır Beylerbeyisine geniş salâhiyyetler tanımışlardır[86].

---

82 Fâtih Kanun-nâmesi'nde, Beylerbeyiliğin: Mal Defterdarları, beylik ile Nişancı olanın, 500 akçalık kadıların ve 400.000 akça hassı olan Sancak beyleri'nin yolu olduğu tasrîh edilmiş (Abdülkadir Özcan, «Fâtih'in teşkilât kanûnnâmesi ve nizam-ı 'alem için kardeş katli meselesi» *T D*, 1982, XXXIII, 33-34) ise de, Mısır Beylerbeyiliğine, Mal Defterdarlarından başka, sâbık Beylerbeyiler, Harem Ağaları, Silahdarlar, Hazînedarbaşılar tâyin edildiği halde, Nişâncı, Kadı veya Sancak Beyilere verildiği görülmemiştir («Mısır Beylerbeyisinin tâyînı» bahsine bk. s. 95-96).

83 Tevkîî Abdurrahman Paşa Kanûn-nâmesi, Beylerbeyi'nin vazîfelerini şöyle sayar: «Ahkâm-ı şerîat-ı mutahharayı icrâ ederler, hıfz u hırâset-i ra'iyyet ve zabt-ü-rabt-ı asker ve def'-i mezâlim-i ahvâl-i memleket ve umûr-ı seyf-ü-siyâset bil külliyye beylerbeyilere müfevvaz olur» *(Millî Tetebbular Mecmuası*, 1331, I, 528).

84 Kezâ, aynı yer; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, «Beylerbeyi», I, 219.

85 Abdülkadir Özcan, a.g.m., s. 49.

86 Bu hususlar için «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi», «Mısır Beylerbe-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır'ın, Devletin ilk Sâliyâneli eyâleti olması, en mümeyyiz vasfıdır. XVI. asrın başlarından itibâren, Osmanlı askerî kuvvetleri ateşli silâhlarla techiz edilirken, eski silâh ve harb tekniğine bağlı timarlı sipâhi ehemmiyetini kayb etmekte idi. Devlet, doğuda yeni feth edilmiş olan ülkeleri, doğrudan doğruya tedvîr etmeye çalışırken, merkezden uzak olan Mısır eyâletinde pek çok emlâk ve mukataâları olan çerkeslerin nufûzlarına karşı tedbirler almak gereğini duymuş[87]. Daha sonra bütün eyâletlerde, timar sistemi tatbîk edilirken, Mısır eyâleti arâzîsi yavaş yavaş mîrîye zabt edilip, sâhiblerine veya lâyık kimseler iltizâm ile verilmeye başlanmıştır[88].

Sâliyâne (= Senevî maaş) ile Mısır eyâletine tâyîn edilen ilk beylerbeyi olan vezîr Mustafa Paşa, bu ülkede sâliyâne sistemini tatbîke çalışmış[89], Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa'nın 931 tarihinde tanzîm hareketiyle bir kanûn hükmüne inkılâb etmiştir[90].

---

yisinin vazîfeleri», ve «Mısır eyâletinin Ortadoğuyle ve Dış âlemle alâkaları» bahislerine bk. s. 316-332.

87 Shaw, «The Land Law of Ottoman Egypt (960-1553)», *Der Islam*, XXXVIII, 92; ayn. mlf., *The Financial and Administrative Organization...*, s. 28-31.

88 Memlûklü sultanı en-Nasır-Muhammed İbn Kalavun (1293-1341)'ın zamanında, Mısır'da iltizâm sistemi ihdâs edilmişti. Mısır, Osmanlılar tarafından zabt edilince, Sultan Kayıtbay zamanında düzeltilmiş bu arâzi kanûnları aynen uygulanmıştır.

89 Mısır'a mahsûs iltizâm nizâmına bağlanan sâliyâne sistemi (iltizâm gelirinden Mısır idârecilerine sâliyâneler ödenirdi), ancak Beylerbeyi Mustafa Paşa zamanında, eyâlette tatbîk edilmeye başlanmıştır. Memlûklü Hayır-bey'in zamanında, kendisine bir sâliyâne tayîn edilmişse de, Mısır'ı muhâfazası için Devlet merkezinden gelen bey ve askerlere sâliyâne ve ulûfe tâyîn edilmiş; ancak, bu sâliyâneler, bir eyâlet nizâmı hâline gelmemiştir. Yavuz Selim devrinde, Mısır, Harameyn, Devlet ve askerin ihtiyaçları her sene Pâdişâh'a gönderilen Fişkeşler ve Dîvân-ı humâyûn âzâlarına sunulan hediyeler, eyâletin gelirinden karşılanır, bakıyye Hahır-bey'e kalırdı. Kanûnî zamanında, Mısır iskele gelirleri Devlet hazînesine zabt edilmiş; Hayır-bey'in vefatına kadar, sistemde bir değişiklik olmamıştı («Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 50). Mustafa Paşa zamanında, Memlûklü isyân hareketlerinden sonra, birçok arâzî mîrîye zabt edilmiş, iltizâm tarıkiyle münâsib kimselere berâtla tevcih edilmiştir. Ancak, eyâlette sâliyâne sisteminin kat'î şekilde yerleşmesi, Vezîr-i âzam İbrâhîm Paşa'nın Mısır'a vusûlüne kadar meydana gelen isyânlar yüzünden tamamlanamamıştı (Bu husûsa dâir «Hayır-bey'in halefleri devrinde Mısır Beylerbeyiliği» bahsine bk. s.).

90 Kanûnlar, s. 361, 366; kezâ bk. s. 77 n. 50, 79-80.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İlk defa Mısır eyâletinde tatbîk olunan sâliyâne sistemine göre, her sene, bütün eyâlet, bir beylerbeyinin uhdesine sâliyâne ile verilir; muhâfaza hizmeti gören sancakbeyleri ve vilâyet kâşifleri hizmetleri karşılığında tîmâr veyâ zeâmete almayıp, nezâretleri altında bulunan nâhiyelerin vergi gelirlerinden sâliyâneleri ödenir; bâkî kalan meblâğ hazîneye teslîm olunurdu[91]. Binâenaleyh, Mısır eyâletinde, Tımârlı sipâhî yerine, ulûfeli Tüfengci süvârî cemâati ihdâs edildiği gibi, çerkeslerden de ulûfeli bir cemâat teşkîl olunmuştu[92]. Mısır Beylerbeyisi, eyâlet gelirinden kendi sâliyânesini, beylerinin ve askerlerinin sâliyâne ve ulûfelerini, eyâletin bütün mîrî ihtiyâçlarını, Haremeyn'in masraflarını edâ ettikten sonra, fazlasını irsâliye hazînesi olarak Âsitâne'ye gönderdi.

Mısır Beylerbeyiliğine, tecrübeli saray idârecileri, sâbık beylerbeyiler, hattâ vezîrler tâyin edilir[93], bunlar da, Devletin Orta-doğu siyâsetinin icâblarını yerine getirirler; sefere katılmayıp, ancak sancakbeylerinden bir mıkdarını gönderirlerdi.

91 Kanûnlar, s. 361; kezâ bk. s. 112.

92 Bunun için «Tufengcıyân-ı Suvarı, Çerâkise Cemaâtları» bahislerine bk. s. 201-207.

93 XVI. asır boyunca, Mısır Beylerbeyiliğine zaman zaman vezîr rütbesindekiler tayîn edilmişse de, 1004'den itibaren, Mısır Beylerbeyiliği müstemiren vezâret payesiyle tayîn edilmeye başlanmıştır (Bu husûsa dâir «Mısır Beylerbeyisinin tâyini» bahsine bk. s. 95-96; kezâ bk. s. 25).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR BEYLERBEYLİĞİNİN TESİS VE TANZİMİ

A) MISIR BEYBERBEYLİĞİ'NİN TE'SİSİ

Tomanbay'ın idâmı (13. IV. 1517) ile Mısır'ın siyâsî fethini tamamlıyan Yavuz Sultan Selim[1], Mısır'da Osmanlı hakimiyyetini te'yîd için, Osmanlılara itaât edenlerden istifâde etmek, itaât etmeyenlerin nüfûz ve kuvvetlerini ortadan kaldırmak yolunu tutmuş; Mısır'ın idârî nizâmını te'sîs için de, daha önce tatbîk olunan idâre sistemi hakında mâ'lûmât toplamıştır[2].

Mısır halkı üzerinde te'sîr icrâsı için de, Pâdişâh, Merc-i Dâbık'ta Gavrî'nin ma'iyetinde bulunmakla esîr edilen Halîfe III. Mütevekkil'i, berâberinde Mısır'a götürmüş; Kahire halkının sükûn ve itaâtini te'mînde ondan faydalanmak istemiş; kezâ Kahire'ye merâsimle girişinde Halife'yi ve Mısır Kādi'l- kudâtlarını ma'iyetinde bu-

---

1 Reydaniye Muhârebesini (28 Zilhicce 922/1 Muharrem 923) müte'âkib, Kahire câmilerinde okunan Cuma hutbesinde, Sultan Selim namı zikr olunduğu (İbn İyâs, *Bedâyi'ü'z-zuhûr V*, 153, 155) gibi 17 Rebiülevvel 933/9 Nisan 1517'-de, Pâdişâh adına para basılmıştır (İbn İyâs'a göre, dellâllar, 17 ve 18 Rebiülevvel'de, eski paranın ibtâl edilip, yeni paranın tedâvüle konduğunu Kahire halkına duyurmuştur: V, 174 vd).

2 Tomanbay, tevkîf olunduktan sonra, zaman zaman Pâdişâh'ın huzurunda celb edilerek kendisine idârî ve malî mes'eleler sorulmuşsa da (es-Seyyid Ahmed Dehalân, *el-İ'lâm bi-a'lâm Beytü'l'lâhi'l-harâm*, Kahire 1305, s. 189), kendisinden tatminkâr cevâb alınmamış; Memlûk olmayan kâtib sınıfıyle istişâre, mahdûd bir sâhaya inhisâr etmiş, çoğu firar etmiş bulunan asıl idâreci Memlûklü zümresi ise, emân verildikten sonra da hizmet arzusunda tereddüd göstermişlerdir. Bir kısmı bilgisizliğini, hattâ firârı sırasında Tomanbay'ın mâliye defterlerini dağıttığını veya yaktırdığını ileri sürmüşlerdr (S.J. Shaw, «The Land Law of Ottoman Egypt (960/1553): A Contribution to the Study of Land Holding in the Early year of Ottoman Rule in Egypt», *Der İslâm* 1963, XXXVIII, 117 kezâ bk. s. 71 n. 154.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lundurmuştur[3]. Ancak Sultan Selim, Halîfe'nin nüfûzunu kötüye kullanıp, itaât eden Memlûkleri isyâna teşvîkı üzerine, onu ve bâzı akrabâlarını, bâzı Kādi'l-kudâtları, nâib, şâhid ve bazı nüfuzlu devlet adamlarını, İstanbul'a gönderdiği (Cemâziyelevvel 923/Haziran 1517) gibi, bir fitneye yol açmamaları için de, Memlûk hükümdârlarının evlâd ve bâzı akrabâsını Devlet merkezine yollamıştır[4]. Ayrıca Padişâh, Kahire'de mücâdeleyi devâm ettiren Memlûklüler ile bâzı Şeyhü'l-arabların mukavemetini kırmak veya emânla itaâte sevk edip, onlardan faydalanmak yolunu tutmuştur.

Nitekim, itaât eden bâzı Memlûklü emirleri ve arab şeyhlerinin rehberlikleriyle, Tomanbay'ın mukavemeti kırıldıktan sonra, bâzı Kölemen ve Arab şeyhleri mücâdele sâhasından çekilerek kaçmışlar, bâzıları da yavaş yavaş Osmanlılara itaât ederek gizlenmiş olan Kölemenleri ihbâr etmişlerdir[5]. Sultan Selim, Memlûklüre yardım edenleri veya onları saklayanları şiddetli cezâlandıracağını ilân edince, birçokları Osmanlılara teslîm olunmuştur[6]. Osmanlılar, Memlûklüler ve taraftarları Arab şeyhlerini, teslimden başka çâre bulunmadığına iknâ ettikten sonra, umûmî bir af îlânıyle[7] tedrîcen duruma hâkim olmuşlardır.

---

3 İbn İyâs, V, 147; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 211-212; Pâdişâh'ın hışmından çekinen bâzı Memlûklü emirleri ve Şeyhü'larablar, kendilerini affettirmek için, Halîfe'nin şefa'âtine sığınmışlardı (İbn İyâs, V, 157-158).

4 A. F. Mütevellî *el-Fethü'l-Osmânî li'ş-Şâm ve Mısr ve mukaddumâtihi*, Kahire 1976, s. 233 vd., Tansel, s. 200-211. Sultan Selim, Mısır'ı zabtından sonra, Kādi'l-kudâtlar, nâib ve şâhidleri yerli yerinde ibka etmişse de, bâzıları, rüşvet irtikâb ve bid'at ihdâs ettiklerinden, onları idârî bir tedbîr olarak İstanbul'a göndermiştir (İbn İyâs, V, 178-179).

5 Mütevellî, adı geçen eser, s. 187-188, 196-197, 205-213. Merc-i Dâbık savaşından sonra Osmanlı Saffına katılan Hayır-Bey, Memlûklüler, Şeyhü'l-arablar ve mübâşirler ve 'âyânları, Osmanlılara itaâte teşvîk etmeye başlayıp, Pâdişâh emriyle yerli yerlerinde bırakılacaklarını va'd ederek onlara birer mektub göndermiştir (İbn İyâs, V, 125). Ayrıca, Saîd Şeyhi Ömer oğlu vâsıtasiyle, Saîd beyleri itaâte sevk edilip, herbirine emân hükmü yazılmıştır («Ruznâme», *Münşe'âtü's-selâtîn*, İst. 1274, I, 492).

6 Mısır'ın hethinden sonra, Mısır halkına emn-ü-emân verilip, çerkesleri saklayıp bildirmeyenlerinin evinin kapısı önünde idâm olunacağı birkaç defa ilân edilmiştir (İbn İyâs, V, 147).

7 Sultan Selim, Hayırbey'e Mısır beylerbeyliği tevcih ettiği zaman, etrafa firâr eden ve saklanan çerkeslerden kim emân taleb ederse ve Mısır'a

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir taraftan bâzı nüfûzlu şahsiyetler nefy olunurken, hizmette bulundurulan Memlûklü beyleri ve me'mûrlarının itaâtta sâbit-kadem olmaları için de, yakın akrabaları rehine olarak İstanbul'a gönderilmiştir[8].

Memlûklüler devrinde, Mısır'ın arâzî idâresi ve mâli nizâmı hakkında, Hayırbey vâsıtasiyle Mustevfi'l-emvâl Ebû bekir ibnu'l-Ci'an'dan bilgi alınmış[9], bu malûmâta dayanılarak, itaât edip, istihdam olunan Memlûklüler, Osmanlı me'mûrlarıyle beraber, hem arazinin ölçümü (mesâhası), hem de toprak idrâresi hakkında bilgi toplamak için, muhtelif yerlere gönderilmişlerdir[10]. Ancak, toplanan bilgiler eksik malzemeye, bid'at ihdâs etmiş olan âmillerin söylediklerine dayandığından hakîkati aks ettiren âdil netice alınamamış, fakat, daha sonra, Memlûklü kâtiblerin sakladıkları asıl hazîne defterleri ortaya çıkınca, kayıdlar sağlam bir esâsa oturtulabilmiştir[11].

Osmanlı devleti an'anesi, feth edilen ülkelerin eski nizâmının ma'kul ve âdil ölçüler altında muhâfazasını, kısmen ta'dîl ve tedrîcen kendi sistemini hâkim kılma esâslarını gerektiriyordu[12]. Nitekim, fethini müte'âkib Mısır'da da, Memlûklüler devrinden intikal eden kanûn ve te'amüllerin, ta'dîl ve ıslâh, ve tedrîcen Osmanlı nizâmına tevfik edilerek tatbiki yoluna gidilmiştir.

---

dönüp itaât murâd ederse, emân vermesini emr etmiştir (A. İbn Zünbül, *Vak'atü's-Sultan Selim ma'a e's-Sultan Kansuh el-Gavrî*, Kahire 1278, s. 117).

8 İbn İyâs, V, 159, 161, 169, 178-179. Yavuz Selim'in Mısır'daki Memlûklü emirleri, idârecileri ve tâbilerini nefy ü tahcîr etmesi, Osmanlılara Mısır hâkimiyetini tahsil için alınmış tedbîrlerden biri olduğu halde, Mısır'dan birkaç âlim ve san'atkâr İstanbul'a göndermesi de Yakındoğu'da öteden beri tâkîb edilen bir te'amüle, Osmanlı hükümdârının da uyduğunu göstermektedir.

9 İbnu'l-ci'an, harac ve sâir vergi gelirlerini yazıp, huzura takdîm etmiştir (İbn Zünbül, aynı eser, s. 114).

10 İbn İyâs, V, 160-161, 189-190.

11 S.J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt*, 1517-1798, Princeton 1962, s. 16; aynı mü'ellif, «The Land Law of Ottoman Egypt (960/1553)», s. 107, 118; Ayrıca bk. s. 30 nr. 2, 71 nr. 154.

12 Ö.L. Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirâî ekonominin hukûkî ve mâli esasları, I, Kanûnlar*, İst. 1943, s. LXIV-LXVI.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Pâdişâh, Mısır'daki ikameti sırasında, akd ettiği dîvânlara, itaât arz eden Memlûklü ümerâsını kabûl ederek, onlara, halka zulümden, evkaf ve mukata'alara tecâvüzden, bid'ât ihdâsından çekinmeyi telkîn eder; eski kanûnların tayîn ettiği salâhiyyetlerle mevkilerinde ibkâ ederdi[13]. Kahire'de sükûnun te'sisinden sonra, şehirde adâleti te'min için, öteden beri Kādi'l-kudâtların adâletgâh olarak kullandıkları «Sâlihiyye Medresesi»nde, vazîfe yapmak üzere, Rumeli Kazaskeri Zeyrek-zâde Rükneddin Efendi «Kā'l-Arab» tayîn olunduğu[14] gibi, Dizdar Mehmed Çelebî de Mısır Defterdarlığına getiirldi. Ancak, Zeyrek-zâde'nin irtişâsı, ve Mehmed Çelebî'nin de gelirleri tahsîl için tâyin ettiği âmillerin halka eziyyet ettiği anlaşıldığından, her ikisi de azl olunarak İstanbul'a gönderildi (22. I. 923/14. II. 1517)[15].

Mısır Beylerbeyiliğine, Mısır seferi sırasında şeca'ât ve yararlığı ile dikkati çeken Vezîr-i âzam Yunus Paşa tâyîn edilmiş[16] ise de, mal ve para toplamağa tama'ı, husûsiyle çerkes beylerinin hanımlarından cebren para aldığı, Arab şeyhlerine gayr-ı meşrû salmalarda bulunduğu âşikâr olduğundan azl olundu[17].

B) HAYIR-BEY'İN MISIR BEYLERBEYLİĞİ

Osmanlı'lara itaât edip, ihlâsla hizmette bulunan Hayır-bey, gerekli istişâreden[18] sonra, Yunus Paşa'nın azil günü Mısır Beyler-

13 İbn Zünbül, s. 113-114; Rıdvân Paşa-zâde Abdullah, *Târîh-i Mısır*, Fâtih ktb. nr. 4362, 121a.

14 İbn İyâs, V, 165.

15 İdrîs'in arizasından naklen Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, M. Atâ terc., IV (1330), 234; Sa'dedin, *Tâcu't-tevârîh*, II, İst. 1279, 375.

16 Haydar Çelebi, «Ruznâme» *(Münşe'âtü's-selâtîn, I)*, 454.

17 Yunus Paşa, 18 Rebiülevvel 923 (8 Nisan 1517)'de, tâyîn ve 10 Şaban 923 (29 Ağustos 1517)'de azl edilmekle, Mısır Beylerbeyliğinde, dört ay, 22 gün kalmıştır (Sa'deddin, II, 375). Yunus Paşa'nın azlinde Hayır-bey'in telkinlerinin mü'essir olduğu hakkında bk. Tansel, aynı eser, s. 197.

18 Zâtında mürüvvet ve merdânelik âsârı zâhir olmakla, daha, Pâdişâh Haleb'e girmeden 28 Receb 922/27. VIII. 1516), Köstendil Sancak-beyliğine getirilen Hayır-bey (Haydar Çelebî, «Ruznâme», *Münşe'âtü's-selâtîn*, I, 480)'in Mısır ahvâline vukuf, Çerkes ve Arabları hoş tutmaya kudreti, doğruluk ve sadâkati ile Mısır Beylerbeyliğine liyâkati anlaşıldığı (Sa'ded-din, II, 375); Memlûklü kanûnlarının tatbîkini sağlıyacağı (Abdü's-Samed b. Seyyidî Ali

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beyliğine getirilmiştir (11 Şaban 923/29 Ağustos 1517)[19]. Ma'iyetine güvenilir Osmanlı beyleri bırakıldığı[20] gibi, Mısır dîvânında hizmet için çavuşlar[21], Mısır'ın muhâfazasına da kuvvetler tâyin olunmuştur[22]. Padîşâh 22 Şaban 923 (9 Eylül 1517)'de Mısır'dan ayrılmış; Hayır-bey de Şaban'ın 26'sında, Kal'atu'l-Cebel'e alayla çıkıp, Mısır eyâletini tedvîre başlamıştır[23].

İtaât ve sadâkatine kâni olduğu Memlûklü idârecileri hizmete alan Hayır-bey'den[24], halka adâlet ve şefkatle mu'âmele, fesâdı men', Memlûk mevzû»'atını islâh ederek tatbîk[25], Mısır'ın hudud ve limanlarını dış tehlikelerden muhafâza[26], Haremeyn nahîresini muntazaman tedârik etmek gibi vazifelerin ifâsı istenmişti[27].

Hayır-bey, husûsiyle, Pâdişâh fermâniyle bir ulak gelmesi veya bir Osmanlı beyinin teklifte bulunması hâlinde veyahud da Mısır'ın mühim mes'elesi çıktığı zaman, Kal'atu'l-Cebel'de, Kethudâsı, De-

---

ed-Diyarbekrî, *Nevâdirü't-tevârîh*, Fâtih Millet ktb., Ali Emirî, Tarih, nr. 596, 151b, 152a) tesbit olunduğundan, ayrıca, Pâdişâh'ın görüştüğü Arab şeyhleri de böyle bir tevcîhe müttefikan taraftar olduklarından (Tansel, s. 197) Hayır-bey'in Beylerbeyi tayîni dîvânda bahis konusu edilmiştir.

19 *Münşe'âtü's-selâtîn*, I, 455, 492. İbn Zünbül, Sultan Selim'in Hayır-bey'i beylerbeyliğe kayd-ı hayât şartiyle tayîn ettiğini, onun da bu tevcihi müte'akıb, Kahire'de kendisine mahsûs bir mezâr binâ ettirdiğini zikreder (s. 117) ise de, Hayır-bey'e her sene İstanbul'dan eyâletin idâresinin uhdesinde ibka edildiğine dâir berât ve hilâtlar gönderildiğine âid, İbn İyâs'ın kaydları bu tevcîhin, «ber vech-i ebed» olmayıp, her sene tecdîd olunduğunu, yani normal tâyin mu'amelesinin cereyan ettiğini ortaya koymaktadır.

20 Haydar Çelebi'ye göre *(Münşe'âtü's-selâtîn)*, I, 492) Tırhala Beyi Sinân Bey kumandasında 1000 Rumeli, Fâik Bey kumandasında 1000 Anadolu sipâhisi ile, Çaşnigîr Mustafa Bey kumandasında 1000 Kapukulu ve 1000 Yeniçeri Mısır'da bırakıldı (12 Şaban 923).

21 Rıdvan Paşa-zâde, aynı eser, 121a.

22 Tansel, aynı eser, s. 198.

23 İbn İyâs, V, 208.

24 Diyarbekrî, 341b; İbn İyâs, V, 381, 436, 209-211, 277.

25 Diyarbekrî, 152a. Rıdvân Paşa-zâde, Mısır ahâlisinin üslûb-ı rağbetleri dolayısıyle eski kanûnların ibka, konulmuş vergilerin tahsîl olduğunu tasrih eder *Tarih-i Mısır*, 121a).

26 İbn İyâs, V, 302, 381, 436.

27 Muhammed b. Ebi's-Surûr el-Bekrî e's-Sıddîkî, *Feyzu'l-Mennân bi zikr devlet Ali Osmân*, Ayasofya ktb. nnr. 3345, 51a; İbn İyâs, V, 189; Diyarbekrî, V. 341b.

vâdârı, Kādi'l-kudâtlar ve Osmanlı beylerinin katıldığı büyük dîvânı ictimâ'a dâ'vet ederdi[28]. Buraya müzâkere mevzu'u meselelerle ilgili tâcir, mübâşir veya diğer idâreciler de çağrılırdı[29].

Hayır-bey, ihtiyâc duyduğu zaman, bâzı Memlûklü idârecileriyle veya Osmanlı emîr ve askerini ayrı ayrı toplardı[30]. Şehir halkının hukûkî dâvâlarını hall için ise, her cumartesi ma'iyyetinde Kādi'l-kudâtlar olduğu halde, Kahire'nin bir meydanında dîvân akd eder; Subaşı (Vâli'l-Kahire) vasıtasiyle kendisine arz edilen mes'eleleri karâra bağlardı[31]. Hayır-bey'e Mısır'da bırakılan Osmanlı beyleri ve askerlerine ilâveten, itaât eden Memlûklüleri de hizmete alma salâhiyeti tanınmış, ayrıca, Haleb'deki kendi Memlûkleri de Kal'a kullanması için Mısır'a gönderilmişti[32].

Bu salâhiyetten faydalanan Hayır-bey, Mısır'ın ahvâlini iyi bilen Memlûklü emîrlerinden Kethudâ[33], Devâdar[34], Emîr-i ahûr ve Mihmândâr vs. gibi idârî ve askerî muavinler seçmiştir.

---

28 İbn İyâs, V, 234, 289, 297.

29 İbn İyâs, V, 353, 401-402, 415, 451, 475; Diyarbekrî, 317b, 341b, 347b, 348a, İbn İyâs, Hayır-bey'in Kal'a'da «ed-Dihişe» meydanında, sahîh altın ve gümüş sikke darbı için, tüccârın âyânı ve çarşı şeyhlerini çağırtıp, dört Kādi'l-kudât ve Osmanlı beylerini de dâvet ederek Pâdişâh'ın fermânını kendilerine okuduğunu kayd, hattâ Türkçe fermânın tercüman vasıtasıyle Arabçaya çevrilip ilân edildiğini kayd eder *(Bedâyi"ü'z-zuhûr,* V, 353). Pâdişâh emirlerinin okunduğu meclise bâzı defa, çerkes emirleri çağrılmazdı (Diyarbekrî, 289a-b).

30 Diyarbekrî, 164a-b, 219a-b, 239a; İbn İyâs, V, 210, 222, 276.

31 Hayır-bey'in nezâretinde akd olunan bu dîvâna: bâzı Kādi'l-kudâtlar, bâzı nâibler, bâzı çerkesler ve Osmanlı emirleri de katılırdı (İbn İyâs, V, 345, 357; Diyarbekrî, 285a, 291a). Diyarbekrî, Hayır-bey'in bâzen bu meclislerde gazaba gelip şerîata muhâlif icraâtta bulunduğuna işâret eder *(Nevâdirü't-tevârîh,* 295a).

32 Diyarbekrî, 155a; İbn İyâs, V, 209-211. İbn İyâs'a (V, 217) göre, 923 Şevvâlinde, bu Memlûklerden üç yüzü Kahire'ye vâsıl olmuştur. Hayır-bey, kendi Memlûklerinden de istifâde ile, eski Kal'a teşkîlâtını cüz'î tadîlâtla devâm ettirmiştir (Kal'a'daki Şerabhâne, taşthâne, Firaşhâne, Tabilhâne ve Rikâbhâne'nin devâm ettirildiği hakında bk. İbn İyâs, V, 288, 493; Diyarbekrî, 361a).

33 İbn İyâs'a göre, Memlûklü «Emîr-i Kebîr»ine tekabül eden Kethudâlık makamına getirilen Cânım Hamzavî, Sultan Selim'e husûsi ulak olarak gönderilmiş; Urban fesâdını bastırmak üzere müfreze kumandanlığı verilmiş; Mısır'ın malî ve idârî meselelerinin halli için görevlendirilmiş (İbn İyâs, V, 301, 351-352, 395, 449, 477); Hayır-bey'in vefâtından sonra nufûzunu arttır-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Pâdişâh'ın emirlerinin icrâsına nezâret edip, keyfiyyeti muntazaman merkeze arz etmekle vazîfeli olan Mısır'daki Osmanlı beyleri, aslında Mısır'da Osmanlı hâkimiyyetini te'min ve zuhûr edecek fesâdı önlemekle vazîfelendirilmişti[35].

a) Hayırbey'in Saltanat Merkeziyle Münâsebetleri :

Her yılın başında, Hayırbey'e, Mısır eyâletinin ibka edildiğine, Mısır'ı adâletle idâre etmesine dâir bir fermanla, bir hil'at ve bâzı atıyyeler gönderilirdi[36]. Ayrıca Hayır-bey, Mısır'dan Saltanat merkezine her sene değerli hediyelerle birlikte, Mısır harâcından bir mikdârın pişkeş olarak takdîm ettiği[37] gibi, seferler dolayısiyle em-

---

mış, Mısır Paşa'sına karşı yapılan isyânları bastırmaya yardım etmiş; Mısır'da Memlûklüler ve Şeyhu'l-arablarla Osmanlı idârecileri arasında arabuluculuk yapmış; Hâin Ahmed Paşa'nın isyânını bastırmadaki hizmeti takdir edilerek İbrâhim Paşa'nın Mısır ıslâhâtından sonra, Mısır Defterdârlığına tâyin edilmiş (Diyarbekrî, 384b, 377a; kezâ bk. s. 80); Mısır Beylerbeyisi Süleyman Paşa zamânında (931-941) Mısır emîrü'l-haccı olan oğluyla idâm olunmuştur *(el-Bekrî, el-Minehü'r-Rahmâniyye fi'd-Devleti'l-Osmaniyye,* Dârü'l-kutubi'l-Mısriyye, Tarih nr. 5424, s. 63-64).

34 Hayır-bey'in ikinci Kethudâsı sayılıp, iç idâre ve bilhassa Memlûklü askerî işlerine, Kâtibü'l-Memâlikle beraber bakıp, onlara bile serdar olarak tâyîn olunan Devâdâr Kaitbay, Hayır-bey'in en yakın adamı olup, Mısır'ın çeşitli işlerini yürütmüştür (İbn İyâs, V, 211, 219, 216, 289).

35 İbn İyâs, V, 213, 223-224, 281, 327, 441; Diyarbekrî, 156a-b, 253a. Mısır'da kalacak Osmanlı beylerinin ayrı idârî hizmetle değil, yalnızca, Hayırbey'e yardımcı olmak veya kendisini gözetlemek üzere vazîfelendirildikleri anlaşılmaktadır (İbn İyâs, V, 449).

36 Hayır-bey, her sene başında, İstanbul'dan ulak geldiğini öğrenince, Osmanlı ve Çerkes emîrleri, mübâşir ve âyanları, Osmanlı askerleriyle beraber, karşılamaya çıkar; Kahire'nin dışında «Türbetü'l-'adil» mahallinde oturup, ulağın getirdiği kırmızı müzehheb hil'atı ta'zîmle giyip, Zafer Kapısından Kahire'ye büyük alayla girerdi. Merâsim, Beylerbeyi'nin, önünde Osmanlı ve Çerkes emîrleri ve Osmanlı askerleri, sağında Şâfi'î, solunda Hanefî ve önünde Mâliki ve Hanbeli Kadi'l-kudâtları olduğu halde, Kahire caddelerinden geçerek Kal'aya çıkmasına kadar devam ederdi. Hayır-bey de, Kal'ada Osmanlı beylerine, Kethudâsı ve Devâdârına hil'atlar giydirip, bâzen de Pâdişâh emriyle Kâşif ve Şeyhül arabları hil'atleri gönderirdi (İbn İyâs, V, 289, 351 vd., 381, 384-385, 431, 435, 449; Diyarbekrî, 308b, 314b, 341a-b).

37 Bu devrede Mısır'dan Devlet merkezine daha sonra ta'ayyün eden «İrsâliyye»nin gönderildiğine dâir bir belirti olmayıp, sâdece Beylerbeyi tarafından her yıl kıymetli hediyeler irsâl olunduğu, toplanan vergi gelirlerinden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rolunan barut ve zahîreyi hazırlayıp gönderir, ayrıca, Memlûklü askeri de yollardı[38].

Beylerbeyi'nin gönderdiği hediye ve meblâğlardan başka, Mısır'ın bâzı gelir kaynakları Devlet hazînesi için ayrılmıştı. Nitekim, Arab Defterdârı sıfatiyle 927 Şabân'ında, Mısır'a ulaşan Kulaksız Mehmed Çelebi, aldığı emir gereğince, mîrîye âid Mısır iskeleleri gelirlerini bizzât tahsîl etmiş ve İstanbul'a götürmüştü. Bundan böyle, bu meblâğ, Devlet merkezine Mısır'dan gönderilen emvâlin bir kısmını teşkîl etmiştir[39].

Mısır askerinin ve Haremeyin'in mühimmât ve levâzımı karşılanmakta olduğu tarihçiler tarafından nakl edilmektedir (M.b. Yusuf el-Hallâk, *Tarih-i Mısru'l-Kahire,* İst. Üni. ktb. Ty. nr. 628, 64b). Hayır-bey'in Âsitâne'ye gönderdiği hediyyeleri muntazaman zikr eder. İbn İyâs (Atlar, ipekli kumaş, miskli şeker, kıymetli taş ve mâdenler ve bâzı Arâb antikaları gibi hediyeleri için bk, V, 330-331), 924 Cemâziyelâhırında, bu hediyelerle birlikte, 923 yılının haracından bir mikdarı da irsâl olunduğunun şuyu bulduğunu kayd ediyor; fakat, daha sonra bu kabîl «İrsaliyye»den bahs etmiyor. Bu bakımdan, bu meblâğın, daha sonraki «Mısır İrsaliyyesi»nin prototipi olup olmadığına hükmetmek güçtür. Ancak, Mısır gelirlerinin masraflar karşılandıktan sonrasının bakıyyesinin «İrsaliyye» olarak «Ceyb-i humâyûn»a gönderilmesi, Süleyman Paşa'nın Beylerbeyliği (931-941) sırasında te'âmül haline geldiği anlaşılmaktadır (Abdü'l-kerîm b. Abdü'r-Rahmân, *Tarih-i Mısr,* Hekimoğlu Ali Paşa Ktb. Tarik Nr. 705, 7a; el-Hallâk, 73a; Anonim, *Tevârih-i Mısrü'l-Kahire,* Hacı Mahmud Ef. Ktb. nr. 4877, 10b; Süheylî, *Târîh-i Mısrü'l-cedîd,* Müteferrikatı 1142, 54; *Solak-zâde Tarihi,* İst. 1297, 1450). Gerçekten, Şevval 951 tarihli Mısır Beylerbeyisine yazılan bir hükümde Mısır'dan her sene Hazîne-i âmire'ye gönderilen emvâlin eski defterlerin tahkîkinden, Süleyman Paşa'nın Beylerbeyi bulduğu 18 Rebiülevvel 933 tarihinde, 299, 591 altından ibâret olduğunu anlaşıldığına dâir ifâde (bk. Mühimme, TSA, E. nr. 12321, 4a) «İrsaliyye»nin hangi tarihte başladığına açıklık getirmektedir.

38 Diyarbekrî, 161b, 162b; İbn İyâs, V, 216. 928 Receb'inde, Sultan Süleyman, Rodos seferi için, asker taleb ettiğinde, Hayır-bey, kırk üç emîr ve sekizyüz memlûk seçerek devâdârının serdârlığında Osmanlı askerlerinden yediyüz nefer de Kethudâsının kumandasında göndermiş; herbirisine dört aylık ulûfe verip, askerleri teçhîzât ve levâzımatıyle nakle yirmi parça gemi tâyin etmişti (İbn İyâs, V, 463; el-Hallâk, 64b). 928 Şevvâlinde, Kethudâ, Rodos'ta zahîre yüzünden zahmet çektiklerini bildirince, Hayır-bey, hemen otuz bin erdeb buğday, beşyüz yük un, beşyüz erdeb pirinç ve keza nohut, bezelye, soğan ve sâir zahîre ve mühimmâtı hazırlayıp gönderdi (İbn İyâs, V, 477).

39 İbn İyâs, V, 402, 406, 410. Kulaksız Mehmed Bey, 927 Şevvâlinde, Hanka Kadısı olan Hamza ile Dimyât kasabasına ve oradan İskenderiye'ye varıp, mîrîye müte'allik malı görüp, cemi ve zabt ederek, hâsıl olan malı alıp,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) *Hayır-bey'in Memlûklüler, Osmanlılar ve Şeyhü'l-arablara karşı siyâseti* :

Mısır muhâfazasındaki Osmanlı askerleriyle Memlûklüleri yanyana istihdam etmek, Memlûklülerle Şeyhülarabları, Devlete itaâte cezbetmekle vazîfeli olan Hayır-bey, muhâfızlarla Memlûklüleri, isyân halinde bulunan Arab şeyhlerinin tenkîlinde kullanmaya çalışmıştır.

Mısır'ın zabtından sonra, gizlenen Memlûklülere umûmî bir af ilân edildiğine, mute'âkıben, Hayır-beyin de emân vererek onları itaâte teşvîk etmesi tavsiye olunduğuna işâret etmiştik. Hayır-bey, bu istikamette hareket etmiş olmasına rağmen, Memlûklülerin ekseriyeti ortaya çıkmamış, bir kısmı da, hapisten çıkarılmamıştır[40]. Ancak, Pâdişâh, İstanbul'a dönüşü sırasında, Hayır-bey, kaçanların ve mahbûsların affını Pâdişâh'dan taleb etmekle[41], hapiste kalanların salıverilmesi emr olunmuştur. Bunun üzerine, gizlenmiş olan Memlûklü ümerâsı da yavaş yavaş zuhûr etmeye başlamıştır[42].

Hayır-bey, ortaya çıkan Kölemenler'e askerî kabiliyyet ve mahâretleri mertebesine göre ulûfe ve cerâye[43], yaşlılara da teka'üd ulûfesi tâyin etmiştir[44].

Zilka'de'nin onüçünde İstanbul'a götürmüştür (Diyarbekrî, 319a, 322a). Böylece, İskenderiye, Dimyât, Burullus, Cidde vs. gibi Mısır'a bağlı iskele gelirleri Devlet hazînesi için zabt edilmiş; Hayır-bey ise, Şarkiyye, Garbiyye, Buhayre ve Saîd bölgelerinin haracıyle Mısır umûrunu tedvîr etmiştir (İbn İyâs, V, 410).

40 Süheylî, 17a, 40a; İbn İyâs, V, 159.

41 Mütevellî, aynı eser, s. 240 vd. Mısır Beylerbeyiliğine tâyîninden biraz sonra, Hayır-bey, firârî mahbûs Memlûklerin affına tavassut etmesi için, Zeynel Paşa'ya bir mektup göndermiştir (Mektûb, TSA, *E*, nr. 5594'dedir).

42 İbn İyâs, V, 205, 208. Hayır-bey, 21 Şaban 923'de, Memlûklülerden 54 kişiyi, 22 Şaban'da Kâtibü's-Sırr'ı hapisten çıkarmış; 25 Şabanda ise, Kahire'de çerkeslere emân verildiğini ilân edince, beşbinden fazla memlûk ortaya çıkmıştır. Ancak, bunlar urban tarafından soyulmuş olduklarından, at, silâh, hattâ libastan mahrum vaziyette idiler (İbn İyâs, V, 214, 221, 224-225).

43 Diyarbekrî, 154b, 156a-b. 923 Zilka'desinden itibaren, Hayır-bey, Devâdâr ve Kâtibü'l-Memâlik mârifetiyle zuhûr eden Memlûklere iki biner dirhemlik birer aylık ulûfe dağıtmıştır. 924 Rebiülevvelinde, Evlâdü'n Nas (= emîrlerin oğulları)'a da ulûfe verilmesi emr olundu (İbn İyâs, V, 224-225, 255). Ancak, bu tevzîât, 925 sonuna doğru, te'hir edilerek, ikişer veya üçer aylık verilmeye başlanmış, bâzan da hazîne sıkıntısı yüzünden tevzîi aksa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kanûnî Sultan Süleymân'ın cülûsunda, İstanbul'a götürülmüş olan Memlûklü emîr ve idârecilerin Mısır'a dönmelerine müsâade edildiği[45]; mûtad ulûfe, alîk ve sâirelerinin verilmesi emr olunduğu için, Hayır-bey tarafından onlara muhtelif vesîlelerle hil'at giydirilip, ihsanda bulunulmuşsa da[46], bunlara mühim idârî vazîfeler verilmediği anlaşılmaktadır.

Böylece, Pâdişâh ve Hayır-bey'in Mısır'da takîb ettikleri okşayıcı siyâsetleri dolayısıyle, Memlûklü tâifesi, bâzı tahrîk edici icra'-ata rağmen, 929'a kadar baş kaldırmaya teşebbüs etmediler[47].

c) *Hayır-bey'in Osmanlı beyleri ve askerleriyle münasebetleri*

Hayır-bey'in davranışlarını gözeten Osmanlı beyleri, gizli veya açık Pâdişâh'a raporlar gönderdikleri[48] gibi, Hayır-bey de, Devlet

---

mıştır (İbn İyâs, V, 322, 366, 408, 429, 485). Ayrıca, Mukaddem olanları hâric, bütün Memlûklü emîrleri ulûfe alırlardı: Tabilhânelerin herbirisine kırk dinâr, Aşravâtların her birisine yirmi beş dinâr tâyîn edilir; mukata'a, et, alîklarının karşılığı da verilirdi (İbn İyâs, V, 247, 255). Mısır'da bâki kalan Mukaddem emîrleri ise, çeşitli kâşifliklere veya Hayır-bey'e yardıma me'mur edilmiştir (İbn İyâs, V, 211, 219, 352; Süheylî, 160a).

44 Diyarbekrî, 154b.

45 926 yılı sonlarında, Sultan Süleyman, Sultan Gavrî'nin oğlu, Abbâsî Halîfesi ve bâzı nufûzlu mübâşirlerden başka, birçok Memlûklünün de Mısır'a dönmelerine izin vermiştir (İbn İyâs, V, 336, 365, 397, 398, 403). Abbâsî Halîfesi, 4 Safer 931'de Mısır'a varmışsa da, Gavrî'nin oğlu Muhammed, İbrâhim Paşa ile birlikte vâsıl olmuştur (Diyarbekrî, V, 435b).

46 İbn İyâs, V, 328-329, 353, 384-385, 433-434; Diyarbekri, 275a, 289a-b, 314a.

47 Esîr veya nefy edilmiş iken serbest bırakılarak Mısır'a dönen veya affedilen Memlûklüler, Tomanbay'ın tutuklanmasına âmil olan Garbiyye Şeyrülarabı Hasan b. Mer'î ve kardeşinin Garbiyye Kâşifi İnâl tarafından bir hîle ile katl edilmelerine, daha sonra da Sultan Selim'in vefatına sevinmişlerse de, Hayırbey'in Beylerbeyiliği sırasında âşikâr bir tarzda muhâlefet göstermediler (İbn İyâs, V, 295-296, 298, 366; Diyarbekrî, V. 253b, 254a, 256b). Bunda, belki de, alıştıkları hayat ve nizâm pek değişmemiş; Memlûk asıllı bir beylerbeyi tarafından Mısır'ın eski kaidelere göre idâre edilmekte olması te'sîrli olmuştur (Hayır-bey'in vefâtından sonra zuhûr eden çerkes isyânları hakında bk. s. 55-69).

48 Mısır'daki Osmanlı beyleri, bâzen Hayır-bey'in emriyle, bâzan da gizli olarak gönderdikleri raporlarda, bu ülkedeki Osmanlı askerinin ulûfe meselesini, Hayır-bey ile çatışmalarını ve Mısır'da Pâdişâh adına bastırılan para ile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

merkezine Mısır eyâletinin bâzı meselelerini, Osmanlı beyleri ile muhâfazadaki askerin durumunu arz etmiştir[49]. Bu şekilde, hükûmet, hem Beylerbeyi'nden hem de muhâfaza kuvvetinden Mısır ahvâlini sıhhatle öğrenerek, mesele zuhûrunda, isbâtle tedbîr almak imkânı buluyordu[50].

Hayır-bey ve maiyeti, Mısır'daki Osmanlı beyleriyle âhenk içinde oldukları hâlde, muhâfazadaki Osmanlı askerleriyle sık sık ihtilâfa düşüyordu[51]. Çerkeslere olan muâmelesinde başarılı olan Hayır-bey, Osmanlı askerleriyle anlaşamıyordu[52]. Osmanlı askerlerinin zaman zaman, Hayır-bey'in işlerine karıştığı[53], yeniçerilerin şehre inerek halka eziyyet ettikleri oluyordu[54].

---

meseleleri bahis konusu etmişlerdir (İbn İyâs, V, 213-214; Diyarbekrî, 156b, 159a-b, 239b).

49 İbn İyâs, Hayır-bey'in dağıtmak üzere ağalara verdiği ulûfe, tevzî edilmediği için, askerin kendisiyle nizâ'a, ağalarını öldürmeğe teşebbüs ettiklerini arz edince, ağaların İstanbul'a çağrılıp, cezâlandırıldıklarını kaydeder *(Bedâyi'ü'z-zuhûr*, V, 210, 260-261, 294, 441; keza Diyârbekrî, V. 253a-b, 257a).

50 Hayır-bey'in Beylerbeyliğinde, İstanbul'dan Mısır'a Pâdişâh fermânını irsâl için her sene takrîben altı ulak gönderildiği gibi, fermânların tenfîzi için de, ümerâ, ulemâ ve küttâb'dan pek çok mûtemed kimse irsâl olunmuştur. Meselâ, 12 Muharrem 924'de, iki Osmanlı beyi, Pâdişâh fermaniyle vâsıl olduğu (İbn İyâs, V, 234) gibi; 23 Rebiülevvel 925'de, bir fermânı hâmil ulakla birlikte, İskender Paşa, Ferhâd Bey maiyetleriyle Kahire'ye vâsıl olmuşlardır (İbn İyâs, V, 296-297, 289, 302, 338, 353, 398, 413, 449; Diyarbekrî, V, 177a, 239b, 280b, 275a-b, 317b, 347b, 348a).

51 Osmanlı askerleri, ulûfelerinin tevzîinde gecikildiği için, Kahire'de karışıklık çıkarmış, hattâ Hayır-bey'i öldürmeye bile teşebbüs etmişlerdi (Diyarbekrî, 239b, 256b, 261a; İbn İyâs, V, 298, 306).

52 İbn İyâs, V, 216, 219, 225. Diyarbekrî'ye göre, Osmanlı askerleri, Hayır-bey'le muhkem nizâ'a düşüp, envâ'-ı gavgaya giriştiklerinden Beylerbeyi'nin sözünü lâyıkıyle dinlemezlerdi *(Nevâdirü't-tevârih*, 165a).

53 Sultan Selim, Mısır'da hafifçe bir mankur kestirip, on altısının bir Para'ya tedâvülünü emr etmişken, alış-verişin bu parayla yapılmaz olup, esnâf dükkânlarını kapatıp, çarşı ve pazarda nesne bulunmaz oldu. Mısır mühtesibi olan Kadı İbn Musâ bunu görünce, yirmi dört mankurun bir Paraya tedâvülünü ilân ettirince, keyfiyetten haberdar olan Osmanlı askeri Mühtasib üzerine varıp, kendisini öldürmek istediklerinden, hemen mankurun Sultan Selim'in emr ettiği gibi mu'âmele göreceği ilân edildi. Bu hâdseden Hayır-bey huzursuz olmuştur. (Diyarbekrî, V, 159a-b; İbn İyâs, V, 214). Pâdişâh'ın Osmanlı askerlerine İstanbul'dan aldıklarından fazla ulûfe verilmemesine dâir emrine rağmen, asker, Hayır-bey'den devamlı ziyâde maâş taleb etmekte, bu yüzden de aralarında nizâ hasıl olurdu (Diyarbekrî, 256b, 239b, 261a; İbn İyâs, V, 298, 300).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı muhâfaza kuvveti, çerkeslerle değil, bâzen kendi aralarında da ihtilâfa düşer[55]; hükûmet merkezi, onları teskîn için bâzı defa, nöbet devrelerini tamamlamadan İstanbul'a dönmelerini emr etmeye mecbur olur, bâzıları da avdetlerinde cezâlandırılmaktan korkarak firâr ve gizlenmeye yeltendiklerinden takîb ve tecziyeleri emr olunurdu[56].

Mısır'da nöbetçi olarak tâyin edilen Osmanlı askeri[57], Yeniçeriler[58], Gönüllüler[59], Sipâhîler[60] ve Çavuşlardan[61] terekküb eder; mikdarları ise, duruma göre değişirdi.

---

54 İbn İyâs, V, 219. Bir defasında, askerin şehirdeki huzursuzlukları artınca, bir grup halk «Salihiyye Medresesi»nde adâlet icrâ eden Mısır Kadısına şikâyette bulunmuş; Kadı da, onlarla Hayır-bey'in huzûruna çıkarak, ülkeyi harab etmemek için müslümanların ahvâliyle mukayyed olması ikazında bulunmuştu. (İbn İyâs, V, 233, 298). Pâdişâh'ın Hayır-bey'e Osmanlı askerleri fesâd çıkarırsa, mecâl vermeyip, hemen idâmlarını emr etmesine rağmen, ne Hayır-bey, ne de ocak ağaları duruma hâkim olabilmişlerdi (Diyarbekrî, 275a-b; İbn İyâs, V, 328-329).

55 Kal'a'da yerleşen yeniçeriler, şehirde dükkânlar açıp, evlendiklerinden, Kal'a'daki mevkilerini terk ederek şehre indiklerinde, halk, sipâhîlerin zulümlerine karşı onlardan yardım isterlerdi. Bu sebeble, alış-veriş mu'âmeleleri de eklenince, yeniçerilerle sipâhîler arasında, nizâ büyümüş, her gece sokaklarda iki üç kişi ölü bulunur olmuş; her iki zümrenin ağaları arasında da sert çatışmalar cereyân etmiştir (İbn İyâs, V, 298, 305, 318-319; Diyarbekrî, 257a, 258a, 261a, 268b).

56 İstanbul'a çağrıldıklarında, fesâdları yüzünden, dönmek istemeyen Osmanlı askeri, Mısır'ın etrafına firâr edince, Hayır-bey, onları tevkîfe asker tâyîn ederdi. (Diyarbekrî, 221b, 227a; İbn İyâs, V, 256-257). Yavuz Sultan Selim, «Hâliyâ anda kalıp, şimdi gelmeye veya gelmesi tâyin olunanlardan inâd ve temâruz eden»lerin katlini emretmişti (Haydar Çelebi, «Ruznâme», *Münşe'âtü's-selâtîn*, I, 494).

57 Mısır'da Osmanlı askerinin nöbetçilik nizâmı hakında, Hayır-bey'in imzâ ve mührüyle mîrahur Ahmed Ağa'ya gönderdiği mektubda izahât vardır. Mektuba göre: Sağ ulûfeciler Ağası Musâ ile gönderilen nöbetçi Dergâh-i mu'allâ kullarının hangi tarihte, kaç kişi olarak vardıklarının, isimleriyle tesbit edilip, acele bildirilmesi, ayrıca, Mısır'daki sipâhî'yi yoklayıp defter ederek hepsini göndermesi emr olunmuş; Musâ Ağa, 27 Cemaziyelulâ 923'de vâsıl olup, Kapıkulunu teslim etmiştir (TSAE, nr. 5807; *Ruznâme*, I, 494; Aynı me'alde Hayır-bey'in Ahmed Ağa'ya te'kidî mektûbu için bk. TSAE. nr. 6479).

58 Kal'a'tü'l-cebel muhâfazasındaki yeniçeri ağalarına aylık ulûfe olarak on beş dinâr, yeniçeri neferâtına ise, on ikişer dinâr verilirdi (İbn İyâs, V, 409).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) *Hayır-bey ve Arab Şeyhleri*

Yavuz Sultan Selim, Arab şeyhlerinin Memlûklülerden ayrı bir kudret olduklarını gördüğü için, birçoklarını yerlerinde ibka etmiş ve onların ahvâlini iyi bilen Hayır-bey'i beylerbeyiliğine getirince[62], ona, Şeyhleri itaâte cezb etmesini tavsiye etmişti. Bütün bu istimâletlere[63] rağmen, urbânın Mısır nevâhîsindeki fesâdı devâm etmiştir.

Hayır-bey de, Şeyhülarablara ihsânda bulunup, halka zulm etmemeleri ve fesâda sebeb olmamaları husûsunda nasîhat etmiş[64]; onlar ise, Hayır-bey ve Kâşiflerinin zulüm ve hîlelerini görerek muhâlefetlerine devâm etmişler; nâhiyelerde yeterli asker bulunmamasından cesâret alarak, bâzan da birkaç kabîle birleşerek fesâdlarını arttırmışlardı[65]. Hayır-bey'in üzerlerine tâyîn ettiği asker ise,

---

59 926 yılı sonlarında, Hayır-bey, Mısır'da askerin azaldığını arz edince, aldığı emre binâen, Gönüllü tâifesini, Mısır halkından ve bilhassa «Evlâdu'n-Nâs» tâifesinden seçtiği kudretli kimselerle takviye etmiştir (İbn İyâs, V, 374-375; Diyarbekrî, 306b). Bu cemaâtın ağalarına aylık ulûfe olarak on ikişer dinâr, efrâdına 10-8'er dinâr verilirdi (İbn İyâs, V, 409). Ancak, iltihak eden bu Gönüllüler Hâin Ahmed Paşa zamanında azl edilmişlerdir (Diyarbekrî, 406b).

60 Umûmiyetle, şehirde ve mülhakatta vazîfelendirilen sipâhîlerin ağalarına 60-30'ar dinâr, neferâtına yirmişer dinâr ulûfe verilirdi (İbn İyâs, V, 409).

61 Mısır dîvânının esâs âzâsı ve Mısır Subaşısının hizmetlerinde bulunan çavuşların her birisine de otuzar dinâr ulûfe verilirdi (İbn İyâs, V, 410). Hayır-bey zamanında, Mısır'daki Osmanlı askerlerine ulûfe, aylık olarak ödenirdi; Mustafa Paşa zamanında (928-929) ise, bu ulûfeler, Osmanlı nizâmına uydurularak üç ayda bir defa verilmeye balşanmıştır (Diyarbekrî, 361a).

62 Diyarbekrî, 151b; Süheylî, 16a.

63 İbn İyâs, Sultan Süleyman'ın, 928 Rebiülevvelinde, Saîd, Garbiyye, Şarkıyye, Buhayre nâhiyelerindeki Arab şeyhlerine hil'atlarla ayrı fermanlar gönderdiğini kaydeder (*Bedayi'ü'z-zuhûr*, V, 435). Arab şeyhleri arasında nufûz ve servete sâhib olup, en itibâr gören, Saîd Şeyhi İbn Ömer, Pâdişâh'a her sene pişkeş gönderdiği gibi, Pâdişâhtan ona hil'atlar, değerli ihsân ve atiyyeler irsâl olunurdu (İbn İyâs, V, 289, 392).

64 Diyarbekrî'ye göre, Hayır-bey, urban şeyhlerine, «... her biriniz kalbinizi saf eyleyin, yüreğinizin pasını silip pâk kılın ve bizimle gönül birliği edin, hîle kılmayın, reâyâ ve zulm-ü-teaddî eylemeyin, bir kimseyi incitmeyin...» diye nasîhat edip, mertebelerine göre, riâyetler edip, herbirine hil'at giydirip, icâzet verip, yerlerine göndermişti (*Nevâdirü't-tevârih*, 152b).

65 İbn İyâs, V, 324-328, 372, 396 vd.; Diyarbekrî, 305a, 316b, 317a.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zulüm ve fesâda düşüp, görevlerini yapmadan dönerlerdi. Bu sebebden, nâhiyelerdeki köylüler, topraklarını bırakarak firâr ettiklerinden, buraları harâba yüz tutmuştu[66]. Sonunda, bu âsî Arab Şeyhleri habs olunarak fesâdları nisbeten teskîn edebilmiş ise de, nâhiyelerin âsâyişi uzun zaman sürmemiştir[67].

Aşağı Mısır'da arabların isyânkâr tavrına mukabil, yukarı Mısır'da urban şeyhleri mutlak otorite, nufûz ve servet sâhibi olup, beylerbeyi ve hükûmetle iyi münâsebetlerde bulunmuşlardır[68].

e) *Hayır-bey devrinde Mısır'ın idârî durumu*

Memlûklu Sultanlığının son devresinde idârî teşkilât, karışık bir hale gelip, saltanatın inhitatına sebeb olmuştu. Mısır'ın zaptını müte'akıb, Sultan Selim, Mısır'da Osmanlı nizâmının kısa zamanda kurulamıyacağını anladığından, Mısır'ın eski teşkîlâtını ıslâh, eyâlete uygun olanlarının ibkâ, Memlûk saltanatına mahsûs olanlarının ise ya ta'dîl ya da ref' edilmesini emr etmiştir[69].

Böylece, Hayır-bey, Mısır'ın mahallî olan teşkilâtını büyük kısmıyle muhâfaza edip, Memlûklü devri idârecilerinden faydalanıp, bâzı hizmetleri birleştirerek veya değişik isimlerle tevcih yolunu tuttu[70].

---

66 İbn İyâs, V, 223-225, 240-241, 379; Diyarbekrî, 179b, 180a, 310a.

67 Mısır'ın ileri gelenlerinden biri, âsî Şeyhlerden bâzılarının katlinin fesâdın artmasına sebeb olduğunu belirterek Hayır-bey'e şöyle nasîhat etmiş: «Arab tâifesi tuğyân edüp ve isyân gösterdükde hiç bir vechile anı öldürmek câiz değildir belki diri koyup habs-i tavîl etmek gerekdir. Bunun gibi tarık anların tılsımıdır ki başlarına yular urup ve ağızlarına gem urmaktır. Mâdem ki şeyhleri habisdedir anların eli ve ayağı merbût ve mazbût ve mağlûbdur.» (Diyarbekrî, 237b; krş., İbn İyâs, V, 326-327).

68 İbn İyâs, V, 289, 392. Aşağı Mısır'ın bilhassa Şarkiyye ve Buhayre nahiyelerindeki topraklarının çoğu çorak olduğu halde, Yukarı Mısır (= Sâid)'daki toprakları çok verimli olup, bu bölgede, değerli taş ve mâdenler de bulunmuştur. Bu sebeble, Aşağı Mısır'daki fakîr arab kabîleleri devamlı yağma ve fesâda tevessül etmişlerdi.

69 Bu husûs için bk. s. 31-33.

70 İbn İyâs, V, 209-211, 219-220, 276-278, 292-293. Mısır Beylerbeyiliğine tâyînini müte'akıb, Hayır-bey, eski Memlûklü mansıblarını salâhiyet itibariyle birleştirerek Memlûklü mübâşirlere tevcih etmiştir: Dîvânü'l-vezârelik ve katibü'l-memâlîklik salâhiyetlerini kadı Şerefeddin'e; Kâtibü's-Sırrlık, Nâzırü'l-ceyşlik ve Nâzırü'l-hasslık vazîfelerini Kadı Ala'ü'd-dîn İbnü'l-İmâm'a tevcih etmiştir (İbn İyâs, V, 209-210).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hayır-bey'in Mısır'ın harac ve gelirini tesbît ve tahsîl için, mesâha defterlerine dayanarak, çeşitli nâhiyelerin «Mütehaddis» (Nâzır) lik vazîfesini Memlûklü mübâşirlere tevcîhi[71], ülkenin, tekrar eski Memlûklü idârecilerinin ellerine geçip, bunların hem şehirde hem de nâhiyelerde zulme devamına yol açtığından, Sultan Selim, bu idârecilerin çoğunun İstanbul'a gönderilmelerini[72], yerlerine müstakîm ve mûtemed kimselerin tâyînini emr etmiştir. Buna rağmen, Memlûklü teşkîlâtında yerleşmiş olan bid'at ve adâletsizlik devâm ettiğinden Kanûnî Sultan Süleyman zamânında, Mısır'ın adlî mü'esseselerini islâh etmek üzere bir kadı[73]; Mısır'a bağlı iskelelerin gelirini mîrî için zabt, ve malî husûsları mahallinde görmek için de Arab Defterdârı[74], tâyîn ve irsâl olunmuştur.

Ayrıca, Hayır-bey'in Memlûklerinden olup, Kahire şehrinde huzûrsuzluk ve fesâda sebeb olan Subaşı (Vâli-l-Kahire) azl olunup, İstanbul'a çağırılarak, yerine mûteber biri «Mısır Subaşısı» tâyîn edilmiştir.[75]. Fakat, bu kabil tevcihler, meselelere köklü bir hâl şekli getiremiyordu.

---

71 İbn İyâs, V, 210, 212, 262 vd., 298, 301, 465, 568; Diyarbekrî, 228a-b, 229a.

72 Sultan Selim, umerâ-i mukaddeminden olup, daha önce aff edilen iki kişinin, Mısır nâhiyelerinde nufûzları arttığından, 924 Muharrem'inde, İstanbul'a irsâl edilmelerini istediği gibi (İbn İyâs, V, 234), 924 Evâhırında da daha önce Hayır-bey'in Mısır idâresine tâyîn ettiği Kâtibü's-sırrı, Üstâddar, Müstevfî divânu'l-hass, vezîr ve Nakîbü'l-ceyş'i de İstanbul'a çağırmıştır (İbn İyâs, V, 276). Bu husûsta, Diyarbekrî, Pâdişâh'ın mübâşirlerden yedisinin gönderilmesini istemesindeki isâbeti kayd ederken şöyle diyor: «Devlet tagyir olup, tertîbi bozulup, Mısır kendülere hâlî kalıp, kendüler bildikleri gibi verüp alurlardı. Kemâl mertebede kendülere ol zemânda vüs'at hâsıl olup, çok türlü fesâd edip isyân ederlerdi» *(Nevâdirü't-tevârih,* 239a-b).

73 Bunun için bk. s. 51, 287-289.

74 Mîrîye tahsîs edilmesi emr olunan Mısır iskele gelirlerinin Defterdâr mârifetiyle tahsîli için bk. s. n. 39. Mısır'da cârî olan Para muâmelesi, çerâkise kanûnu üzerine bir altına 25 Para olarak mukarrer olduğu halde, Hayır-bey zamanında, bu kanûna muhâlefet edilip muâmele çok bozulmuştu (Diyarbekrî, 318a, 319b). Arab Defterdârı, bu muâmeleyi ıslâhı için Mısır'daki Hanka (Kahire yakınındaki «Kalyûbiyye» nâhiyesinin bir kazâsı) Kadısını Mısır Darü'd-darbına nâzır olarak tâyîn etmiştir (İbn İyâs, V, 401, 406, 410).

75 Diyarbekrî, 291a; İbn İyâs, V, 356.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

f) Hayır-bey'in Beylerbeyiliğinde Mısır Kadılığı

Osmanlı hükûmeti, Mısır'da adâletin icrâsı için, Hayır-bey'e[76], salâhiyetleri sınırlandırılmış olan Kādi'l-kudâtlara[77], Mısır idârecilerine ve askerlere muhkem tenbihâtta bulunmasına rağmen[78], bu ülkede adâlet işleri pek karışık bir hâle geldiğinden, durumu düzeltmek için, geniş yetkilerle bâzı ulemâ Mısır'a gönderilmiştir[79].

927 Zilhiccesinde, Mısır'ın dört Kadi'l-kudât nâiblerinin yaptıkları yolsuzluklar sebebiyle her Kadi'l-kudât, yalnız yedi nâib istihdam etmesi, her nâib de sâdece ikişer şâhid kullanması ve Kadi'-l-kudâtların nöbet günlerinde evlerinde dâvâları dinlemeleri emr edilmişti. Hergün, bu dâvâlardan hâsıl olan para ise, bir kısmı görülen işe göre Kâtib ve şâhidlere verildikten sonra, bâkîsi Mısır Subaşısına götürülürdü[80].

928 Cemâziyelahırında ise, Seyyidî Çelebi, Mısır Kadılığına tâyîn edilip, dört mezhebin şer'î umûru ona havâle, ve dört Kadi'l-kudât

---

76 Hayır-bey, Mısır'ın idârî ahvâlini pek iyi bilmediğinden ,kendi mübâşirlerinin düşüncesiyle amel edip, halka zulm etmişti (Diyarbekrî, 165a-b). Mısır nâhiyelerinde urbân isyânlarını bastırmak bahânesiyle zulm edildiği, şehir içinde huzûrsuzluğa sebeb olduğu duyulduğu zaman, Pâdişâh, Hayır-bey'e şöyle hitâb etmiştir: «... Biz sana ol diyârın ahvâlini bilir ve ona göre amel kılur diye îtimâd ü îtikâd kılup, umûrunu sana tafvîz ettik, istimâ olundu ki askerler, müslümanlara elem verip, rencîde ederlermiş, ehl-i fesâda merhamet ü şefekat etmiyesin.» (Diyarbekrî, 273a-b). Buna rağmen adâletsizlikleri devâm etmiştir. Meselâ, 927 Receb'inde, Hayır-bey'in idârecileri ve tâbileri Mısır'da zulm ü fesâd edip, halka mütemâdiyen zarar verdikleri hakkında Cami'ü'l-ezher'den bir cemâat tarafından Pâdişâh'a şikâyet-nâme gönderilmiştir (TSAE nr. 7670).

77 İbn İyâs, V, 220, 246, 316, 348-349, 384-385, 431-432; Diyarbekrî, 314a, 341a-b.

78 Diyarbekrî, 219a-b, 282b; İbn İyâs, V, 305, 342.

79 Devâmlı olarak «Sâlihiye Medresesi» önünde ve yanında yeniçerilerden bir cemaâtle oturan «Muhzır», Mısır'ın şer'î işlerini tercûmân vasıtasiyle hall ü fasl ederdi. Bu Muhzır, Mısır Kadi'l-kudâtlara hiç muracaât etmeden, adâlet işlerini tedvîr ederdi (İbn İyâs, V, 243-244). Ancak, Mısır kanûn-nâmesi, Mısır subaşısı (Vali'l-kahire: Vâli şehir)nın kadı mârifeti olmayan hiç bir işi görmemesini, tenbîhe rağmen tevessül ederse azl ve hatta îdâm olunacağını derpiş etmektedir (Barkan, *Kanunlar*, s. 382).

80 Diyarbekrî, 336a-b; İbn İyâs, V, 417-418.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ona nâib olarak tevzîf edilip, her birinin iki şâhid istihdâmı takarrür etti[81].

Daha sonra, Mısır Kadısının, Osmanlı kadılarından Hanefî ve Şâfiî mezheb iki nâib istihdamı, ve Arab kadılarından Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, ve Hanbelî mezheb dört nâib yardımcı olarak tâyînı buyrulmuştur[82]. Bu arada, askerî ve ehl-i cihetten biri öldükte, onların metrukâtının taksîmi için de «Kassâmü't-tirek» adını taşıyan Osmanlı mü'essesesi, Mısır'da da ihdâs olunmuştu[83]. Ayrıca, Mısır'ın çeşitli nâhiyelerine, yirmi altı nâib tâyîn, ve her birinin maiyyetine, hâsıl olan rusûmu tahsîl için de birer emîn nasb olunmuştur[84].

Böylece, Mısır'ın, eski Memlûklü Hâcibler ve Kadi'l-askerlik makamları lağv edildiği gibi, dört Kadi'l-kudât da azl edilip, kadının yardımcısı olarak vazîfelendirilmekle, Osmanlı tarzı bir mü'essese, ülkede yerleşmiş oluyordu[85].

---

81 Sâlihiyye Medresesi'nde oturmaları mukarrar olan bu nâibler, kendilerine havâle edilen şer'î işleri Mısır kadısının nezâret ve hükmiyle tesviye ederlerdi (İbn İyâs, V, 453; Diyarbekrî, 348a, 349b).

82 İbn İyâs, V, 459 vd. Nâibler, o zamandan îtibaren gördükleri dâvâları sicillere kayda başlamıştır. Bu sicillerin faydalarını, Dimyât Kadılığında tâyîn edilmiş olan Diyarbekrî açıklar: «iiiDediler kim bir dâvâyı niçin sicillederler? Mücerred bunu akça tahsîli için ederlerdi. Ammâ, hakîkate nazar edicek bu sicill almanın çok nef'i vardır. Şimdi bir kişi gelip her neyse dâvâsını edip yazdırır, sonradan «dedim ve demedim» demeye mecâl kalmaz, gavga ve dâvâ kesilir, hiç bir nizâ kalmazdı.» *(Nevâdirü't-tevârih,* 349b).

83 Bu hizmet, Mısır kadısı Seyyidî Çelebi, Mısır'a gelmeden ihdâs edilmiş (İbn İyâs, V, 451 vd.) ise de, işlerlik kazanması, kadının Mısır'a vusûlundan sonradır. İbn İyâs, «Kassâmü't-tirek» vazifesini açıklarken, şöyle diyor: «Bu kassâm, ölenlerin terekelerini taksîm ettikten sonra, herhangi bir terekeden onda birini beytü'l-mâle alırdı. Memlûklü veya Osmanlı askerlerinin nikâh akidlerini icrâ ederdi» *«Bedâ'i ü'z-zuhûr,* V, 459).

84 İbn İyâs, V, 468 vd.; Diyarbekrî, 353b.

85 Zikr ettiğimiz bu teşkîlât, Mustafa Paşa'nın beylerbeyiliğinde, çerkes ve arabların isyânları yüzünden, âtıl kalmışsa da, Hâin Ahmed Paşa, beylerbeyi olunca, bu teşkîlâtı kaldırıp, yerine eski Mısır Kadi'l-kudâtlığını ihyâ ve ikame etmiştir (Bunun için bk. s. 63).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C) HAYIR-BEY'İN HALEFLERİ DEVRİNDE MISIR BEYLERBEYİLİĞİ

Hayır-bey'in vefâtı (14 Zilkade 928/5. X. 1522) üzerine[86], Osmanlı muhâfaza kuvvetleri kumandanı Sinân Bey[87], Beylerbeyi kaymakamı olarak askeri zapt, eyâlet umûrunu tedvîr ve nâhiyelerde huzûru te'min için kal'a dizdârı, Osmanlı beyleri ve bütün asker ağalarını toplamış; gerekli olan husûsları müzâkere ederek ülkede em-ü emânı ilân ettirmiştir[88].

Hayır-bey'in vefâtını merkeze bildirip, emvâlini mîrîye zabt eden Sinân Bey, Kal'a'da bulunan Hayır-bey'in Memlûklerinin yerine, kendi askerlerini ikame, fakat Memlûklü mübâşirleri yeni vergi tahsîline me'mûr etmiştir. Eyâlet idâresinde eski usûl devâm etmişse de, Mısır hududları muhâfazasına Osmanlı askerleri gönderildiği gibi, dîvân işlerine nezaret ve husûsıyla vergi tahsîlini kontrol için yeniçerilerinden bir grup me'mur edilmiştir[89]. Böylece, Sinân Bey ile Osmanlı ümerâsı Mustafa Paşa'nın Mısır'a gelişine kadar, takrîben otuz sekiz gün müddetle eyâleti idâre etmişlerdir.

a) *Mustafa Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliği*

Kanunî, Rodos muhâsarası sırasında, Hayır-bey'in öldüğünü haber alınca, hemen ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa'yı 100.000 altınlık sâliyâne ile Mısır Beylerbeyiliğine tâyîn ederek[90], beş yüz yeniçeri ve beş gemiyle birlikte Mısır'a göndermiştir[91]. 23 Zilkade 928

86 El-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (1468-1495)'ın Memlûklerinden olup, 914'-de Haleb Nâibü's-saltanatlığına tâyîn edilen Hayır-bey, Merc-i Dâbık savaşını müte'âkıb Osmanlı hizmetine girip, önce Köstendil Sancakbeyi (28 Receb 922), 11 Şaban 923'de de, Mısır'ın Beylerbeyisi olmuş; 14 Zilkade 928'de vefât etmiştir. Beylerbeyiliği, 5 sene, 3 ay ve birkaç gün sürmüştür (İbn İyâs, V, 483-484).

87 928'in Cemaziyelevvelinde, Sultan Süleyman tarafından, Hayır-bey'e emîn olarak Mısır'a gönderilen Sinân Bey (İbn İyâs, V, 449), Hayır-bey vefât edince yerine kaymakam olacağına dâir bir fermanı Osmanlı beylerine göstererek idâreyi ele almıştır (İbn İyâs, V, 486).

88 Diyarbekrî, *Nevâdirü't-tevârih*, 360a-b; İbn İyâs, V, 486.

89 İbn İyâs, V, 487-488; Süheylî, *Tarih-i Mısırü'l-cedîd*, 52b.

90 Diyarbekrî, 361a.

91 Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik*, Wiesbaden 1981, 104a-b; el-Hallâk, 69a; Diyarbekrî, 361a.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(14. X. 1522)'de Kahire'ye vâsıl olan Mustafa Paşa, 5 Zilhicce (25.X)' de görevini teslim almıştır[92].

Mustafa Paşa, önce Hayır-bey'in emvâlini tesbit ettirip, gayr-ı menkullerini sattırmış; menkul olanlarını da Devlet merkezine göndermiştir[93]. Hayır-bey'in kal'ada bulunan bütün mu'avin ve hademelerinin yerine de kendi adamlarını tâyîn etmiştir[94]. Paşa, Hayır-bey' in memlûklülerinin mukata'a ve ulûfelerini ibka ettiği hâlde[95], 929 Cemâziyelâhirinde, aldığı emre uyarak muhalefetlerini ber taraf için, onları İstanbul'a göndermiştir[96].

Mustafa Paşa, kâşifleri yerlerinde ibka[97], ülkenin vergi tahsîlini Memlûklü mübâşirlere havâle etmekle beraber, onların kontrol ve nezâretini, Mısır Defterdârına vermiştir[98].

b) *Çerkeslerin İsyânı*

Hayır-bey'in beylerbeyiliği sırasında, Memlûklüleri baskı altında tutmasına rağmen, onların baş kaldırmadığı, belki isyâna mecâl bulamadıklarına işâret etmiştik. Ancak, İstanbul'a nefy edilmiş olan birçok nufûzlu Memlûklü idârecinin Mısır'a avdeti, çerkeslerin kendilerinden saydıkları Hayır-bey'in vefâtı, Mısır Beylerbeyiliğine bir

92 İbn İyâs, V, 489. Diyarbekrî'ye göre, Beylerbeyiliğe 3 Zilkâde 928'de tâyîn edilen Mustafa Paşa, 23 Zilhicce'de Mısır'a vâsıl oldu *(Nevâdirü't-tevârih,* 360b).

93 Hayır-bey'in metrukâtını tesbît ve arz ettikten sonra, gayr-ı menkul olanları Mısır'da sattırıp hâsıl olan nakdi, menkul emvâl ve eşyâsını (İbn İyâs, V, 429 Hayır-bey'in muhallefat defteri, TSAD. nr. 10588'dedir), 929 Şaban'ında, Hayır-bey'in kethudâsı Cânım el-Hamzavî ile İstanbul'a göndermiştir (Diyarbekrî, 396a).

94 Mustafa Paşa, Rikabhâne, Şerabhane, ve Tabilhâne gibi Kal'a dâirelerini ibtâl ederek eski nizâmı yavaş yavaş değiştirmeye başladı (İbn İyâs, V, 493; Diyarbekrî, 361b).

95 *Tabakatü'l-memâlik,* 104b.

96 Diyârbekrî, 377a.

97 *Tabakatü'l-memâlik,* 104b.

98 İbn İyâs, V, 493 vd. Defterdâr, mübâşir iltizâma me'mûr edilmezse, vergi hâsılâtının zapt edilemiyeceğini arz edince, Beylerbeyi de, 'âdet-i kadîmeye uyarak onları eski yerlerine gönderdi *(Nevâdirü't-tevârih,* V. 361b, 382a). Ayrıca, Paşa, bu mübâşirlerin, Mısır'daki Kâşif ve hâkimlerin ve mal nâzırlarının yanlarında ne kadar dîvân defteri ve evrak varsa, Kal'a'ya getirmelerini emretmiştir. Bunun üzerine, vakıf, mukata'a ve mülkler, ayrı ayrı defter edip, bunları Kal'a'ya getirdiler (keza; 376a-b).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı Paşasının tâyîni, ve Memlûklü emirlerinin muâmelelerini bilmeyen Mustafa Paşa'nın Hayır-bey'in muâvinlerinin salâhiyetlerini sınırlandırması, Hayır-bey'in zamanında devâm eden Memlûklü âdetlerini yavaş yavaş kaldırmaya çalışması[99] ile durum değişmiştir.

Böylece, Osmanlı hâkimiyyetine bir türlü ısınmamış olan Memlûklü beyleri, Hayır-bey'in mîrahuru Kansu, hazînedârı Mısırbay, ve Tüfengcibaşısı Budak'ın öncülüğü ile Memlûk devletini ihyâ maksadiyle ayaklanmışlarsa da, fitne, zamanında haber alınıp, saltanat iddiâsında bulunan Kansu idâm olunarak isyân çabucak bastırılmıştır[100].

Ancak, bu hadiseden iki-üç ay sonra, Feyyûm ve Behnese kâşifi olan Emîrü'l-hacc Cânım es-Seyfî[101], Atfihiyye kâşifi Hudâverdi ve Garbiyye kâşifi İnâl isimlerindeki çarkes beyleri, yirmi bin kişilik bir kuvetle baş kaldırıp, Mısır'ın arab şeyhlerine ve âyânlarına ve halka mektuplar göndererek bir yıllık vergiyi af, ve bundan böyle verginin yarısının alınacağını ilân etmekle hayli taraftar topladı-

99 Diyarbekrî, 361a-b, 375b, 376a-b, 378a-b.

100 Diyarbekrî (376a-b, 380a-b), Cemâzıyelâhır 929 vekayii sırasında, Hayır-bey'in mîrâhuru Kansu, evinin bulunduğu odadan nakl edip, başına havâdârlarını toplayıp, herzeguylar söyliyerek fesâda bâis olunca, Mustafa Paşa'nın adamlarınca tevkîf olunup Kal'a burcunda haps olunduğunu, 17 Cemazıyelâhırda, Hayır-bey'in kullarından diğer iki «haryad»la beraber, meydana indirilip, ikiye biçildiğini kayd ve isyânının sebebini tavzîh ediyor: «Sebebi bu kim Paşa'yı öldürüp, mezkûr Kansu Sultan ola ve götürü çerkes tâifesi yine evvelki tertîbleri her biri yerlü yerinde bey olalar. Rum leşklerinden bâzı kimseler anlara mu'în ü zahîr olup musâ'id olalar».

101 *Tabakatü'l-memâlik,* 105b; Diyarbekrî, 379a-b, 381b. Mustafa Paşa, Cânım ve Saîd Beyi'nin halk ve çerkesler arasındaki nufûzuna dayanarak isyân edeceklerinden şüphelenmekle (Diyarbekrî, 379a-b) Cânım'a, Saîd Beyini öldürmesi için, aynı zamanda Saîd Beyine de Cânım'ı katletmesi için birer mektûb göndermiş, ancak onlar birbirinin hâllerine muttali olup dost olmuşlardı *(Nevâdirü't-tevârih,* 382b, 383a). Ayrıca, Cânım es-Seyfî'nin isyân sebebini Diyarbekrî şöyle açıklar: «Cânım kâşif âsî olmasına bâis, Asitâne-i devletten eren rağbet-ü-rif'at oldu; haddinden ziyâde ri'âyet olundu. Bir kimse, yılanı riâyet edip beslese, onun verdiği yine zehirdir. Feyyûm ve Behnesâ'da dâim kâşif olup ve her bir yılda Emîr-i hacc olup, vâfir mal cemi edüp ... bulduğun olur... nice yıllar alup verüp... vermekle bend başların tuttu» (393a). Kendisine «Sultânu'l-birr» diye nidâ ettirüp, hükmü hukûmet öğrenmiş oldu (379b).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar[102]. Mustafa Paşa, harekâtın merkezi olan Feyyûm'a, isyânı bastırmak için birkaç defa Arab ve çerkes askeri göndermişse de, netice alamamıştır[103]. Elindeki muhâfız kuvetleriyle de âsîlere karşı koyamıyacağını anladığından, çerkes beylerine ve arab âyânına mektuplar yazarak, onları ele aldı, halka ağır gelen vergiyi bir miktar indirerek, onları âsî kâşiflerden ayırıp; kendi safına kazandı[104]. Âsîlerin, Kahire üzerine geleceklerini haber alınca da kendi kul ve adamlariyle şehir muhâfazasında kalıp[105], Kapıkulu ve Gönüllülerden üç dört bin kişiyi Hızır Bey'in kumandasiyle, Reydaniyye'ye âsîleri karşılamaya gönderdi. Şarkiyye'ye yakın bir yerde iki taraf arasında vuku'a gelen müsâdemede, başta Cânım es-Seyfî olmak üzere pek çok çerkes ve arab telef oldu; âsîlerin bakıyyesi etrâfa kaçmaya teşebbüs ettilerse de, şiddetle tâkib ve imhâ olundular[106].

Saîd, Şarkiyye ve Garbiyye nâhiyelerindeki birçok arabın fesâdı devam ettiğinden, kâşiflerin talebi üzerine toplarla mücehhez Osmanlı askeri gönderilerek az zamanda isyânları bastırılmıştır[107].

Cânım es-Seyfî'nin isyânı, İstanbul'da duyulunca, Defterdâr Dervîş Çelebi ile beş gemi ve birçok asker Mısır'a gönderilmişse

---

102 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, (1983), 316-317.

103 Diyarbekrî, 382b, 383b, 384a-b, 385a, 387a-b, 390a-b.

104 *Tabakatü'l-memâlik*, 106b Mustafa Paşa'nın gönderdiği mektûbları alır almaz, Şarkiyye Şeyhi Ahmed b. Bekr, on oğlu ile, Garbiyye şeyhi Hüsâmud-din b. Bağdad, bütün askeriyle Mısır'a gelip iltihak ettiği gibi, Ömer-oğlundan başka bütün Şeyhül-arablar itaât ve inkiyâdlarını arz ettiler (Diyarbekrî, 385b, 386a-b). Paşa, Mısır'daki bütün Osmanlı ve Çerkes beylerini bir yere cem edip, cümle bir olup, hiç vechile ihânet etmemeleri, Pâdişâha âsî olmamaları için yemin ettirmiş; bazı çerkes beylerini deâsî kâşiflerin yerlerine tâyn etmiştir (Diyarbekrî, 383b, 386a-b).

105 Bostan, *Süleymân-nâme*, Ayasofya ktp. nr. 3317, 59a. Mustafa Paşa, bir miktar Osmanlı askerini çevresinde yerleştirip, Kal'a burclarına toplar vaz' edip, dört yüz kişilik dört bölüğünde, şehrin dört köşesine: bir bölüğü Reydâniye, bir bölüğü Birketü'l-Habeş, bir bölüğü Eski Mısır, bir bölüğü Bulak tarafına gönderip, muhâfaza tedbirleri aldı (Diyarbekrî, 280b, 281a).

106 Tafsîlat için bk. Diyarbekrî, 391a-394a. Âsîlerin beş yüz neferden ziyâdesi katledildiği hâlde, Garbiyye kâşifi İnâl mâiyetindeki çerkeslerle firâr ederek ihtifâ etmiştir (Diyarbekrî, 394b, 395a-b, 397a). Hâin Ahmed Paşa'nın isyânında, İnâl, Kahire'de tekrar zuhûr etmişse de, yeniçeri, onu takîb ettiğinden, yine gizlenmeğe mecbur oldu (Bu husûsta bk. s. 62 n. 121).

107 Diyarbekrî, 397b, 398a-b.

de, bu kuvvet fitnenin bastırılmasından sonra vâsıl olmuştur. Defterdâr Derviş Çelebi, Sultan Selîm'in daha önce emr ettiği gibi, Kayıtbay zamanı nizâmının tatbîk edilip edilmediğini, edilmiyorsa reâya ve rencberin durumunu ıslâha me'mur edilmişti. Mısır'ın vakıf ve mülk olduğu tevsîk edilemeyen yerlerini hazineye rabt[108], ülkenin idâresini Kayıtbay'ın zamanında da câri olan nızâma tevfîke çalışmıştır[109].

c) *Güzelce Kasım Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliği*

Mustafa Paşa'nın Beylerbeyi tâyîninden beri, her tarafta, çerkes ve arabların isyân ve fesâdı tekerrür etmekle Mısır'ın idâresi çok güçleştiğinden[110], 12 Receb 929'da Mustafa Paşa, Mısır'da kalmak üzere, Güzelce Kasım Paşa, Beylerbeyi tâyîn edilmiştir[111].

Böylece, Kâin Ahmed Paşa'nın Mısır'a vusûlüne kadar, Mustafa Paşa dîvân edip, Kasım Paşa ile eyâlet işlerini tedvîr etmiştir[112].

---

108 Diyarbekrî, 396a-b. Defterdar Derviş Çelebi, 6 Ramazan 929'da, Mısrü'l-Kahire'de «... Her kim ki bir vakf üzerine mütevellidir veya vakfı veya rızkı mezra'ası vardır, bunlardan her biri gelip, Defterdâr önünde isbât ettirüp, imzâ ettirüp, mühürletsin ve her kim gelüp, elinde olanı isbât etmezse elinden alıp, Dîvân içün zapt» ettirileceğini nidâ ettirdi (Diyarbekrî, 398a).

109 Diyarbekrî (396b), Kayıtbay'ın eşrefîsi 25 Para'ya geçerken, hâlen 36 Para'ya geçtiğini, aradaki büyük farkı Pâdişâh'ın bilmediğini belirtir.

110 Diyarbekrî (400b, 401b), Mustafa Paşa'nın Mısır'dan kaldırılmasına sebeb olarak Kanûnî'nin kızkardeşi olan hareminin, Paşa'yı İstanbul'a aldırmak için yaptığı te'sire bağlayan rivâyet (Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, V, 38), Mustafa Paşa'nın ancak, Hâin Ahmed Paşa'nın Mısır'a vusûlünden ve Kasım Paşa'nın İstanbul'a hareketinden sonra, Mısır'dan ayrılmış (Diyarbekrî, 402a) olması muvâcehesinde sıhhatli gözükmüyor.

111 12 Receb 929'da tâyîn edilen Kasım Paşa'nın, tâyîniyle ilgili ilk haber, 15 Şaban'da Mısır'a ulaşmış, kendisi ise, 17 Ramazan'da Kahire'ye vâsıl olmuştur (Diyarbekrî, 396a, 399a). Bu tarihlere dayanarak, 23 Zilkade 928'de Mısır'a vâsıl olan Mustafa Paşa, Mısır Beylerbeyiliğinde takrîben dokuz ay kalmış, Kasım Paşa ile beraber 34 gün daha eyâlet işlerini görmüştür. Bâzı Arab kaynakları, Mısır Beylerbeyiliği çok kısa zamana inhisâr eden Kasım Paşa'yı, Mısır beylerbeyileri arasında zikr etmemişlerdir: Yusuf el-Mellevânî (İbnü'l-vekîl), *Kitâb Tühfetü'l-ahbâb bimen melike Mısr min el-mulûk ve'n-nüvvâb*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Tarih nr. 5623, 163; el-Bekrî, *el-Minehü'r-Rahmaniyye*, 60; Bâzıları ise, Mısır eyâletinde üç buçuk ay Kaldığını kaydederler: Anonim, *Tarih Mülûk beni Osman ve vülâtihim bi-Mısr*, Daru'l-kutubü'l-Mısriyye, Tarih Timûr, nr. 2408, s. 10.

112 Kasım Paşa Mısır'a geldikten sonra, Mustafa Paşa, İstanbul'a gitmeyip, Kal'ada oturup, âdet üzere dîvân ederdi. Kasım Paşa, her meseleyi varıp, Paşa'ya arz eder, o ne buyurursa onunla âmil olurdu (Diyarbekrî, 400b).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) *Hâin Ahmed Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliği, İsyânı ve tenkîli*

İkinci vezîr olan Ahmed Paşa[113],Hasoda-başı İbrâhim Ağa'nın ka'ide hilâfına vezîr-i âzamlığa tâyîn edilmesinden, son derece müte'essir olarak Mısır Beylerbeyiliğini istemiş; İbrâhim Paşa, rakîbinin Dîvân'da yaptığı huzûrsuzluğu onu İstanbul'dan uzaklaştırarak bertaraf edebilmek için talebini kabûl etmiştir[114].

Ahmed Paşa, birkaç kadırga ve bir mikdar askerle, 1423 Ağustos'u sonlarında, Mısır'a vâsıl olmuş[115], ve istiklâl sevdâsına kapılarak bir takım tertîblere girişmiştir[116].

Henüz Osmanlı idâresine ısınamamış olan Mısır eyâleti, bu harîs beylerbeyinin emellerine müsâ'id bir vasat teşkîl ediyordu. Önce, Osmanlı askerlerinin kumanda mevkilerini (meselâ kırk yeniçeri

113 Ahmed Paşa, Sultan Selim'in yakın adamlarından olup, hükümdarlığında mîrâhur, beylerbeyi, sonra da vezîr olmuştu. İkinci vezîr Çoban Mustafa Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliğine gönderilmesi üzerine, onun yerine ikinci vezîr olmuş; vezîr-i âzam Pîrî Paşa'nın yerine geçmek için, onun aleyhinde çalışmış ve azline sebeb olmuşsa da, murâdına erememişti (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 318).

114 Teâmül ve kanûn hilâfına Hasoda-başı Pargalı İbrâhim Ağa'nın vezîr-i âzamlığa getirilmesi, II. vezîr Ahmed Paşa'yı pek müte'essir etmiş ve Mısır Beylerbeyiliğine tâlib olmuştur *(Tabakatü'l-memâlik,* 112a). İbrâhim Paşa'nın rakîbinin muhtemel fesâdını önlemek için, bu isteği uygun görmüş olması, hattâ her isteğinin kabûlünü tasvîb etmesi pek muhtemeldir. Matraklı Nasûh'a göre: İkinci vezîr Ahmed Paşa, vezîr-i âzamlık makamına tâyîn edilmeyince, tahammül edemeyip, Ferhad Paşa ile Dîvân-ı humâyun'da gavgaları ziyade olduğu ecilden, onları teskîn etmek üzere, Pâdişâh, Mısır eyâletini vezâretle Ahmed Paşa'ya ihsân etmişti *(Suleyman-nâme,* Revân nr. 1286, 89a; *Câmiü't-tevârih,* Revân, nr. 1382, 279b).

115 Celâl-zâde'ye *(Tabakatü'l-memâlik,* 112a) göre, 6 Ramazan 929 (19. VII. 1523)'da Mısır Beylerbeyisi tâyîn olunan Ahmed Paşa, 20 Ramazan'da kâfî mikdarda kadırga ile Mısır'a teveccüh etmiştir .Diyarbekrî, Ahmed Paşa'nın tâyîni ile dört mezheb kadılarının eskisi gibi ibka olunduğuna âid haberin 11 Şevvâl'de Mısır'a vârid olduğunu (401b), Kasım Paşa'nın 15 Şevvâl'de karadan İstanbul'a hareket ettiğini, 17 Şevvâl'de Bulak'da gemiye binen Mustafa Paşa'nın ise, biraz açıldıktan sonra, Ahmed Paşa'nın gemisiyle karşılaşıp, kendisini ziyârete gelen Ahmed Paşa ile bir mikdar sohbet edip yoluna devâm ettiğini, Ahmed Paşa'nın da önüne düşen askerin rehberliğiyle Kal'aya çıkıp konduğunu (402a-b) belirtir.

116 Bostan, *Süleymân-nâme,* Ayasofya ktp. nr. 3317, 63b; Diyarbekrî, 402b-404b.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Mısır subaşısı) kendi adamlarına vermiş; yeniçerinin tüfeklerini toplamış, onları ürküterek kısmen İstanbul'a göndermiş[117]; Gönüllü ve sipâhî tâifelerinden îtimad etmediği kimseleri ve yeniçeri ağasını dahi öldürtmüştür[118].

Ahmed Paşa, kendisine îtimâd ve itaât etmeyen yeniçerilerin yerine yeni asker sınıfı kurmak için Saîd beyi Ömer-oğlu'ndan, silâh tâlimleriyle yetiştirmek üzere, 1000 kara köle taleb ettiği[119] gibi; çerkes tâifesini de kendi tarafına çekmeğe çalıştı. Âsî Cânım kâşıf'e taraftar olup, ayaklananlardan, isyânın tenkîlinden sonra dağılıp gizlenenlerin aff edildiğini ilân ettiği gibi, şirret ve zulûmleri sebebiyle azl olunup ulûfeleri kesilenleri eski vazîfelerine iâde etti[120]. Mısır'da kalmış olan Osmanlı askeri ise, Paşa'nın Osmanlı teâmüllerine aykırı davranışını görerek ihtiyat ve tayakkuz haline geçtiler[121].

Kahire ve nâhiyelerinde bâzı idârî tedbîrler almaya teşebbüs eden Ahmed Paşa, Mısır Defterdârı ve Kadısı'nın İstanbul'a hareketinden de faydalanarak idârî kademelere kölemenleri veya ken-

---

117 Diyarbekrî, 403a-b, 406a; *Tabakatü'l-memâlik*, 113a. Hâin Ahmed Paşa Kapıkulunu İstanbul'a dönmeğe zorlamasına rağmen (Diyarbekrî, 403a) onlardan çoğu, Mısır'da ve nâhiyelerinde saklanmışlar, ve Hâin'in isyânı aşikâre olunca, Kale'deki yeniçerilere yardım etmek üzere, tekrar Kahire'ye gelip onlara katılmışlardır (Diyarbekrî, 416b).

118 Bostan, 63b, 64a-b.

119 Hâin Ahmed Paşa'nın uygunsuz ve şüpheli hareketlerini gören yeniçeriler, onun emirlerini yerine getirmedikleri gibi, gizlice silâh temin etmeleri üzerine, Paşa, yeniçerilerden müstağni olabilmek için, bu kara köleleri taleb etmiştir (Diyarbekrî, 404b, 405b, 406a).

120 Diyarbekrî, 404a, 406a-b, 407a. Bu sırada, Cânım ile isyân edip, sonra kaçıp gizlenen Garbiyye Kâşifi İnal da zuhûr ettiğinde, Paşa, ona çok ihsân etmiş, ancak yeniçeriler onu öldürmek istediklerinden, Paşa, İnal'ı kaçırmıştır (Diyarbekrî, 406b).

121 Osmanlı askeri, Paşa'nın yaptığı icraâtı ve ez-cümle âsî çerkeslere emân verip, İnal'a iltifâtını tenkîd ettiler. Daha önce, Paşa tarafından silahları alınıp, hapishâneye depo edildiğinden, yeniden silâh edindiler. Paşa ile gavga edip, kendisini öldürmek isteyince, Ahmed Paşa, onlara karşı muhafaza, tedbîri olarak Kal'a'nın etrafında kendi adamlarını yerleştirip, her gece, tabîlerinden bir cemaâtın nöbetle Kal'a'da yatmalarını emr etmiştir (Diyarbekrî, 404b, 407a-b, 409a).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dine tâbi olanları yerleştirdi[122]. Masraflarını karşılamak üzere de, mübâşirlerden daha çok para taleb ve dolayısiyle onları halka daha zâlim davranmaya tahrîk etti. Mısır'ın dört kadi'l-kudâtını eski vazîfelerine iâde ile taltîf etmişse de, etrafdaki Arab kadılarını azl ve yerlerine kendi adamlarını tâyîn etmiştir[123].

Bütün bu icraâta karşı fiilî bir mukavemet göstermeyen Osmanlı muhâfaza kuveti, Paşa'nın kestirdiği yeni mangurda «Sultan Ahmed azze nasrehû» ibâresini görünce, onun açıkça isyâna kalkıştığına kani olup ilk ciddî muhâlefetlerini gösterdilerse de, Paşa, para darbını âmilin ma'rifeti gibi gösterip, kendisi İstanbul'a dönmek istiyormuş gibi yaparak rica ve minnetle kalmayı kabul ederek muhâlefeti bastırmayı bildi[124]. Pâdişâh, Ahmed Paşa'nın istiklâl fikriyle bu çeşit icraâtını haber alınca, hemen Mısır beylerinden Kara Musa Bey'i Mısır Beylerbeyi tâyîn, ve kendisini Ahmed Paşa'yı idâmâ me'mur etmişse de, gönderilen hüküm, Hâin'in eline geçmiştir[125]. Paşa, bunun üzerine, Kara Musa Bey'i, Kal'a dizdarını, Gönüllüler Ağasını, birçok Yeniçeri ve Sipâhî'yi öldürtmüş; çerkesleri, Osmanlı askerlerini öldürmeye teşvîk etmiş; Mısır'da bulunan askerden kendisine tâbi olmayanları, ya ölmek ya da ülkeyi terke zorlamıştır. Ancak, Kal'atü'l-Cebel'deki yeniçerilerin şehre inmelerini emr edince, Paşa'nın isyân ettiğinden şüphesi kalmıyan asker, Kal'a'ya kapanarak savaşa hazırlanmışlarsa da, üç günlük muhâsaradan sonra, Memlûklü emîrlerinden birinin haber verdiği gizli bir su yolundan duhûl ile, Kal'a zabt olunarak, Yeniçeri katl-iâm edildi[126].

---

122 Mısır subaşısı ve Mühtesebini azl ederek yerlerine kendi tâbîlerini tâyîn ettiği gibi, Cânım el-Hamzavî'yi Nâzırü'l-emvâlliğe ve kendi kethudâsını da vezîrliğe getirmiştir (Diyarbekrî, 403b, 405b, 406b).

123 Diyarbekrî, 403b, 404b, 409a-b.

124 Tafsılât için bk. Diyarbekrî, 403b, 404a, 408a.

125 Matrakçı Nasuh, *Câmi'ü't-tevârih, 280a-b; Tabakatü'l-memâlik*, 113a-b. Diyarbekrî'ye (411b) göre, Kara Musa Bey'e gönderilen hükmün sonunda «hükmüm sana vusûl buldukta bir ân te'hîr etmeyüp, her ne veçhile olursa katl edüp, onun yerine sen beylerbeyi olasun» denilmiştir. Mısır'daki diğer beylere de gizli emirler gönderildiği rivâyet edilmiştr (Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İst. Üni. Ktp. Ty nr. 5959, 220b).

126 Tafsîlât için bk. Diyarbekrî, 412a, 418a. Girid'deki Venedik Konsolosu'nun raporuna nazaran Ahmed Paşa, Sâid beyi İbn Ömer'in 80.000, İbn Bekr'in de 10.000 memlûk ve 6000 zenci kâlesine dayanarak Kahire'yi ele geçirmiştir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu galebeden sonra, Ahmet Paşa, dört mezheb Kadi'l-kudâtı ile Mısır'ın birçok şahsiyetini kendisine biât ettirip[127], «el-Melikü'l-mansûr Sultan Ahmed Han» unvaniyle, saltanatını ilân ile, kendi adına hutbe okutup sikke de bastırdı[128]. Osmanlı Devletiyle olan bağları kesmek üzere de, Mısır'ın hudûd, liman, nâhiye ve Kal'alarını zabt ettirdi[129]. Masraflarını karşılamak üzere de, mücâdelelerde ölen Osmanlı ve Çerkes askerlerinin metrûkâtını musadere ettiği gibi, evkafın bir yıllık gelirinin zabtını emr edip, her çeşit halka salmalarda bulunarak büyük sıkıntı vermiştir[130].

Kendisine vezîr-i âzam tâyîn ettiği Kadı-zâde Mehmed Bey, Osmanlı Pâdişâhına sadâkatını muhâfaza etmekle beraber[131], bir müd-

---

(Hammer, V, 40, nr. 1) Diyarbekrî (418a), Yeniçerilerin, âsîlerin bu kadar kuvvetli olduğunu görünce, muhâsara sırasında Kal'a'nın arka kapısından çıkıp, şehre dağıldıklarını belirtir.

127 *Solakzâde Tarihi;* s. 444; Diyarbekrî, Abbasî Halifesi ile dört mezheb Kadi'l-kudâtını kendisine biât ettirdiğini zikr ettiği (418b) halde, eserinin başka yerinde, İstanbul'a götürülmüş olan Abbası Halifesi, 4 Safer 931'de Mısır'a döndüğünü belirtmesine (435b) göre, biât edenin, III Mutevvekkil'in babası olmalıdır.

128 Diyarbekrî, 419b. Modern tarihçiler arasında, Hâin Ahmed'in, eski Memlûk teşkılâtını ihyâ ettiğini söyleyenler de varsa (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* II, 307, 319) da, kaynaklarda, Ahmed'in saltanat müddetinde, Osmanlı İmparatorluğu Devlet teşkilâtını taklîde yeltendiğini zikredildiği gibi, bu devreyi yakından müşahade eden Diyarbekrî, «Kal'a'ya çıkup, şimdi dîvân olduğu yerden içeru girdi, hiç Osmanlı tavrını tagyîr etmeyip, cemî beyler ve ağalar gelip elin öptüler...» diyor.

129 Dimyat, Reşîd ve İskenderiye kal'alarını dahi zabt eylemek için kırk elli parça gemilerle nice bin askerleri etraflara gönderen Ahmed'in (Bostan, V, 65a); İstanbul'dan gelen Kethudâsından Pâdişâh'ın, Safevî ve Frenkler arasındaki ittifaktan bunaldığı, ordusunun yarısını tâundan kaybettiği yolundaki sözleri işitip, bu yalanlara inanıp gururâ kapılarak, İstanbul'un zabtı hazırlıklarına giriştiği şâyi olmuştur (Diyarbekrî, 420a). Hâriçten müttefik bulmak için Papa ile şövalyeleri üstâd-ı âzamına başvurup, kendisine yardım ederlerse, Rodos'u iâde edeceğini va'd eyledi, ve sâir Hırıstıyan prenslerine de bu yolda mektûplar yazdı (Uzunçarşılı, II, 319).

130 Bütün halka salmalarda bulunup, «elbette bana şu kadar altın verin, yoksa derinizi yüzerim» deyip, kimine azâb ve kimine ikâb kılup, halk-ı âlemi sıkup, yer demür gök bakır olup, Hâin'e tâbi olan Çerkes idâreciler, fetihten beri sakladıkları dîvân defterlerini çıkarıp, borcu olanlardan zorla tahsîlâta başlamışlardı (Show, *The Financial and Administrative Organization,* s. 18).

131 Diyarbekrî, «Kadı-zâde» demekle marûf Acemî (İranlı) Defterdar Mehmed Bey'in, Horasan'da tahsîl ederken Sultan Bayazid elçisiyle, bilâd-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

det vazîfesini ifâ, fakat sükûnet avdet eder etmez, Yeniçerilerin sağ kalanlariyle işbirliği ederek, Hain'e karşı cebhe almış, bir gün Kal'a' dan inip, şehirde hamama giden Hâin'e baskın yapmışsa da, Ahmed Paşa , önce Kal'a'ya sığınmış, sonra da muhâsara edilen Kal'a'nın düşeceğini anlayınca, Şarkıyye şeyhi Bakr-oğullarına iltică etmiştir[132].

Kal'atü'l-cebel'i zabt ederek Mısır askerini itaât altına alan Mehmed Bey, Hâin Ahmed'in üzerine önce birkaç bin asker sevk etmişse de, netice alamayınca, kendisi bizzât Şarkıyye tarafına gidip, bu havâli arablarını istimâletle kazanmakla, Hâin kaçmaya teşebbüs etmiş; fakat arablar tarafından tutularak başı kesilmiştir[133]. Hâin Ahmed Pşa'nın kesik başı Kahire'nin siyâsetgâhı olan Bâb-ı Züveyle'de, bir gün asılı kaldıktan sonra, İstanbul'a gönderilmiştir[134]. Mısır gailesini bastırmak üzere, üç bin yeniçeri ile memûr edilen ikinci vezîr Ayas Paşa, karadan Mısır'a giderken, Hâin'in başına yolda tesâdüf etmekle geri dönmüştür[135].

Mehmed Bey de, Beylerbeyi tâyîn edilen Kasım Paşa'nın Mısır'a vusûlüne kadar, bozulmuş olan eyâlet işlerini ıslâha çalışmıştır[136].

Rum'a gelmiş, Yavuz Sultan Selim zamanında, Sipâhî, sonra sancakbeyi olduğunu belirtir (419b, 426b, 427a). Ayrıca, bu husûs için bk. *Tabakatü'l-memâlik*, 114a.

132 Diyarbekrî, 422a-b. Bu muhasarada, Mehmed Bey, yanındaki arabların yağma hırsını tahrik edince, onları Kal'a kapılarını açabilmişler; fakat, bu esnâda Hâin, yirmi kişilik bir maiyetiyle Kal'a'dan kaçabilmiştir (Hammer, V, 40). Mehmed Bey, Kal'a'yı zapt ettikten sonra ,arab ve askerin, Ahmed Paşa'nın ve diğer askerlerin emvâl ve esbâblarını yağma ettiklerine dahl veya itiraz etmediğinden dolayı, bütün askerler kendisine tâbi oldular, ve kimse artık emrine muhâlefet eylemedi (Diyarbekrî, 422b).

133 Diyarbekrî, 426a. Hâin Ahmed Paşa'nın 9 ay Mısır Beylerbeyisi, 12 gün Sultan olmuş; Kal'a'dan kaçtıktan sonra da, üç gün Şarkıyye Arab şeyhlerine kalmıştı (Diyarbekrî, 426b).

134 Diyarbekrî, 426b.

135 Pâdişâh, bu hadiseyi haber alır almaz, aralarında 3000 yeniçeri bulunan bir mikdâr Kapıkulu ile Anadolu, Karaman, Rum ve Dulkadır eyâleti sipâhîsiyle Ayas Paşa'yı karadan, Gelibolu Sancakbeyini 40-50 kadırga ile denizden, fitnenin def'ine memûr etti (Bostan, 67a).

136 Takrîben bir ay müddetle kaymakamlıkta bulunan Mehmed Bey, eyâletin durumunu düzeltmek için, şehirde emân ilân edip, Hâin Ahmed Paşa'nın habsettiği kimseleri ıtlâk, tâbilerini katl-ü-habs ile tâkîb etmiş, Beytü'lmâl nazîrının ihdâs etiği bid'atları kaldırmaya çalışmıştır (Diyarbekrî, 423a, 426b, 428a).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

e) *Güzelce Kasım Paşa'nın İkinci Beylerbeyiliği*

İkinci defa Mısır Beylerbeyiliğine tâyîn edilen (2 Cemâziye'l-âhır 930) Kasım Paşa, birçok askerlerle Kahire'ye vâsıl olunca, Hâin Ahmed'in ısyânını bastırmada başarı gösteren Mehmed Bey'i Mısır Defterdârlığına tâyîn ile onun da yardımiyle, eyâletin işlerini tedvîre çalıştı[137]. Önce, Hâin Ahmed'in yardımcıları ve Mısır etrâfında huzûrsuzluk çıkaranları habs veya idâm, Hâin'in yaptığı bütün icraâtı ibtâl edip, metrukâtını zabta çalıştı[138].

Bu sırada, Mısır'da Osmanlı askerinin az olduğunu gören Feyyûm ve Şarkıyye arab şeyhleri birleşip, Mısır'ı zabt niyyetiyle harekete geçerek büyük bir kuvvetle Cîze'ye kadar ilerlemişler[139], Kasım Paşa, birkaç defa oradaki kâşiflere yardımcı kuvvet göndererek fesâdı önlemeye çalışmışsa da, te'sîrli olamamıştır. Ancak, İstanbul'dan ardarda altı sancak beyi, birçok yeniçeri ve kapıkulu as-

137 Diyarbekrî, 428a; Hammer, V, 40. Bostan (68b, 70a), Kasım Paşa ile Nâzır-i emvâl Mehmed Bey arasında anlaşmazlık çıkıp, ülke harâba yüz tutunca, Mehmed Bey'in izin almadan gemiyle İstanbul'a gittiğini, fakat Pâdişâh tarafından geri Mısır'a gönderildiğini kayd ederse de, hâdiselerin yakın şâhidi Diyarbekrî, aradaki ihtilâfa sebeb olarak, Hâin Ahmed Paşa ve tâbilerinin metrûkâtı olduğunu imâ ile; Paşa'nın, metrûkâtı sorduğunda, Mehmed Bey'in de, pek çalkantılı te'dîb sırasında yağmaya uğradığını belirtir. Mehmed Bey'in denizden İstanbul'a hareket üzere iken, Reşîd'e ulak gelip ibka emrini ulaştırdığını (429a), Mehmed Bey'in, 930 Zılkade'si başında gelen bir emirle İstanbul'a çağrılmakla, 17 Zılkade'de, bir kısım Kapıkulu ile beraber gemiyle Mısır'dan ayrıldığını belirtir (433b, 434a).

138 Kasım Paşa, Hâin'in yazdırdığı kulun ulûfelerini kestirip, Katya nâibi ile Ahmed b. Ci'ânı, Ahmed Paşa'nın isyânında yardımlarından dolayı idâm, bâzı çerkes idârecileri habs etti. Ancak, Paşa, Hâin'in ve isyânda öldürülmüş kapıkulu askerlerinin metrûkâtını zabta dâir aldığı emri ifâ edemeyip, Mehmed Bey'in, Kal'a zabtı esnasında, arab ve askerin metrûkât ve hazîneyi yağmaladıkları hakkındaki beyânını merkeze arz etmiştir (Diyarbekrî, 428a-b, 429b, 430a-b).

139 Shaw, Diyarbekrî'ye dayanarak, şeyhü'larabla'rın fesâdının, Hâin'in isyânına bağlı olduğunu zikretmiş («The Ottoman Archives as a Source for Egypt History», *Journal of the American Oriental Society*, 1963, LXXXIII, 44 449) ise de, Diyarbekrî, Şarkiyye Şeyhü'l-arablarının kendilerine iltica eden Hâin'i Mehmed Bey'e teslim ettiklerini (426a), bahis konusu muhâlefetin ise, Ahmed Paşa'nın idâmından sonra meydana çıktığını kayd, isyân sebebi olarak da, Mısır'da Osmanlı askerinin az olduğu mülâhazasının zihinlerde fesâd fikrini doğurduğunu tasrîh ediyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kerinin Mısır'a geldiğini duyan, âsî urban, yerlerine çekilmişlerdir. Fakat, Mısır nâhiyelerinde arabların fitne ve fesâdlarına karşı bir tedbîr alarak, Aşağı Mısır'ın çerkes kâşiflerinin yerlerine tâyîn edilen bu yeni gelen sancak beyleri, arablara mu'amele tarzını ve onlarla savaş usûlünü bilmediklerinden, fesâdı kolayca bastıramamışlardır[140].

Nöbetçi sancakbeyleri ile kapıkulunun İstanbul'a çağrılmasına mukabil, âileleriyle birlikte kal'a'da ikamet etmek üzere, hısar-eri, oturak olmak üzere mûtemed kapıkulu gönderildi (930 Zilkade'si başları)[141]. Diğer taraftan da, Mısır'ın bozulan adlî işlerini düzeltmek üzere, Mısır'ın dört Kadi'l-kudâtı, nâib ve şahidleri tekrar azl edilerek, -daha önce Seyyidî Çelebi'nin tâyîninde olduğu gibi- Mısır Kadılığı Ahmed Çelebi adlı bir zâta tevcih olunmuştur[142].

Kasım Paşa, 931 Rebiülevvel'inde, Beylerbeyilikten azl edildiğini, durmayıp, İstanbul'a dönmesi emrini alır; emri getiren eski Defterdar Mehmed Bey ise, İbrâhim Paşa'nın vusûlüne kadar eyâleti idâre eder[143].

Yukarıda da açıklandığı üzere, Hayır-bey'in Beylerbeyiliği devresinde, nisbî bir sükûn içinde bulunan Mısır eyâleti, müte'âkiben, kısmen Osmanlı âdet ve te'amüllerinin tatbîk edilmesine karşı eski çerkes ümerâsının tahrikleriyle iç isyânlara sahne olmuş; Ahmed Paşa'nın saltanat iddiâ ve hareketi ise, Mısır'ı büsbütün çalkantı içinde bırakılmıştı. İsyan tenkîl edilmiş; muhafazaya gönderilen kuvvetler vaz'iyete hâkim olmuşlarsa da, istikrarlı bir idâre te'essüs edememişti. Bu sebeble devâmlı tatbîk olunacak nizâmın yerinde tesbît ve tanzîmi gerekli görülerek, bu hizmet, geniş salâhiyetlerle vezîr-i âzam İbrâhim Paşa'ya havâle olunmuştur.

---

140 Diyarbekrî, 428b, 429a-b, 431a-b, 433b.

141 Diyarbekrî, 433a-b.

142 Diyarbekrî, 434a) (20 Zilkade'de Bulak'a vâsıl olan Pîr Ahmed Çelebi, Gavrî'nin evine kondurulup, istediğini nâib ve şâhid seçmekte muhtar kılındı).

143 Diyarbekrî, 436a. 2 Cemâziyelâhır 930'da tayîn edilen Kasım Paşa, Mısır Beylerbeyiliğinde, aşağı yukarı dokuz ay kalmıştır (el-bekrî, *el-Minehu'r-Rahmâniyye*, s. 61).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D) *VEZÎR-İ ÂZAM İBRÂHİM PAŞA'NIN MISIRI TANZÎM VE ISLÂHI*

Uhdesine Mısır Beylerbeyiliği de havâle olunan İbrâhim Paşa'nın maiyyetine, Rumeli Defterdârı İskender Çelebi, ulûfeciler Ağası Hayreddin Ağa, Çavuş-başı Sofu-oğlu Mehmed ile otuz nefer çavuş, Dîvân kâtibi olarak Celâl-zâde Mustafa Çelebi ile bâzı hazîne kâtibleri, 500 yeniçeri memur edilip, 10 kadırgayla 1 Zilhicce 930 (30. IX. 1524) günü İstanbul'dan hareket eden Paşa, Rodos'dan, sonra deniz yoluyle gitmenin mümkün olmadığını anlayarak kara yoliyle devâm edilip, Marmaris, Denizli, Haleb ve Şam üzerinden Mısır'a vâsıl olmuştur[144].

İbrâhim Paşa, Kahire'ye varınca, eyâletin ahvâlini teftiş, ıslâh ve tanzîm etmek üzere maiyyetindeki idârecilerle, Mısır'daki Memlûklü idârecilerinden murekkeb bir heyet teşkîl edip, Kal'atü'l-cebel'de devâmlı dîvân akdine başlamıştır[145].

Eyâletin bütün mülhakatının ileri gelenlerine, ulemâsına, urban şeyhlerine adâletnâmeler gönderilmiş[146], halkın şikâyetlerini arz edebileceklerini ilân olunmuştu[147]. Vezîr-i âzam, ülkenin itaât eden emîr ve şeyhlerine ihsanda bulunurken, istiklâl iddiâsında bulunan nüfûzlu Saîd şeyhi Ömer-oğlu Ali[148], ile Ahmed Paşa'nın isyânına katılan urban şeyhi Bakr-oğlu Ahmed'i idâm ettirdi. Menûfiyye şeyhi Hüsamed-dîn b. Bağdad'ı önce haps etmişken, Hâin'in tutulmasındaki yararlığı dolayısıyle serbest bıraktı[149].

İbrâhim Paşa, Aşağı ve Yukarı Mısır'da fesâda sebeb olanları ortadan kaldırdıktan sonra, eyâletin ahvâlini öğrenip, ıslâh etmek

144 *Tabakatü'l-memâlik,* 121a-b. Kasım Paşa, İstanbul'a dönerken, Şam yakınında İbrâhim Paşa ile buluşmuş (Bostan 69b; Hammer, V, 43) ve ona Mısır'ın idârî durumunu izah etmiştir.

145 *Tabakatü'l-memâlik,* 126b.

146 *Tabakatü'l-memâlik,* 127a; Âlî, *Künhü'l-ahbâr,* 223b.

147 *Tabakatü'l-memâlik,* 126b, 127a; Nasûh, *Camiü't-tevârih,* 188a-b.

148 *Tabakatü'l-memâlik,* 125b, 126a. Mısır kanûn-nâmesinde, Saîd'deki barut işlenmesinde kullanılan kazanların Kal'aya nakl edilmesi, kal'adan başka yerde barut işlenmemesi emr edilmiştir Barkan, *Kanunlar,* s. 356). Keza bk. Nasûh *Süleyman-nâme,* 94a.

149 Diyarbekrî, 437a; *Mısır Kanûn-nâmesi,* «Mukaddime», Ayasofya k. 1871, 119b.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üzere, idârecilerinden birer heyeti Aşağı Mısır (el-vechü'l-Bahrî)'a ve Yukarı Mısır (el-vechü'l-kıblî = e's-Saîd)'a gönderilmiştir[150].

İbrâhîm Paşa, tatbîk edilen mevzû ve muhdes nizâmı[151], husûsiyle şikâyet konusu olan vergi husûsunu[152], âmil, mübâşir, urban şeyhi ve sâir âyândan istifsâr etmiş[153], Memlûklü devrine âid eski defterleri bulduruр[154], Kayıtbay devri nizâmı[155] ile, Gavrî ve Hayırbey zamanındaki mu'amelâtı inceletip, bu sonuncularla, Hâin Ahmed

---

150 Nasûh, *Camiü't'tevârih*, 188a-b.

151 *Tabakatü'l-memâlik*, 127a; Bostan, 71b; Kara Çelebi-zâde Abdü'l-aziz, *Süleyman-nâme*, Bulak 1248, s. 77-78. Kâşif şeyhü'larab, âmil ve mübâşirler tarafından ihdâs edilmiş olan «ziyâfe» ve «der-âmed» gibi birçok bid'at, İbrâhim Paşa ekibince hazırlanan Mısır kanûn-nâmesiyle ref edilmiştir (Barkan, *Kanûnlar*, «Mısır kanûn-nâmesi», 360 vd., 364, 373 vd., H. İnalcık, «Adaletnâmeler», *Belgeler*, 1967, II/3-4, 61 vd).

152 *Tabakatü'l-memâlik*, 126b; *Peçevi Tarihi*, I (İst. 1283), 84. Hayırbey'in zamanından beri, altın ayarının düşürülmesi sebebiyle köylülere yüklenen yeni vergiler. husûsiyle «Fart» ve «kesr-i vezn», Mısır kanûn-nâmesiyle ref edilmiştir (Barkan, *Kanûnlar*, «Mısır kanûn-nâmesi», s. 373).

153 «Ummâl ve şuyûh-i urban ve sâir edânî vü âyân cem olup, teklîf-ü-tekmîl-i mâl olup, ve bu emr-i vâcibü'l-itâ'aya adem-i imtisâl şûriş-i ahvâl olduğun i'lâm ettikte, bi'l-ittifâk, uyûn-ı ubûdiyyet vaz'edip...» *(Kanûn-nâme* «Mukaddime», V. 127b).

154 *Tabakatü'l-memâlik*, 127a; *Künhü'l-ahbâr*, 224a. Shaw, Mısır'ın zabtını müte'akib gizlenmiş olan eski Memlûklü idâre ve mâliye defterleri, Hâin Ahmed Paşa'nın isyânı sırasında, ona tâbi olan Memlûklü bâzı idâreciler tarafından ona yardım etmek maksadiyle ortaya çıkarıldığını, isyânın bastırılmasından sonra, bu defterlerin Osmanlı idârecilerinin ellerine düştüğünü zikr ettiği *(The Financial and Administrative Organization*, s. 18) halde, kendi neşr ettiği «kanûn» (Paris, Bibliothèque Nationale, Ancien fand Turc nr. 114'de bulunan nüshanın tetkik ve tercümesi: «The Land Low of Ottoman Egypt (960/1553), *«Der-İslâm»*, 1963, XXXVIII, 118) metninde : «...hini fethde asıl çerâkise defterleri zâyi olmağın, selâti-ı çerâkise devrinde ve ba'dehû niçe zeman evlâd-i ci'an'dan arâzi ceyşi kâtibi olan Abdu'l-kâdir nam kimse, huzûr-ı şeriflerine getirülüp, nice istımâlet ve envâ'i ilhâh-u-ibrâm edip, zâyi olan defterlerin nicesini buldurup, ve gayıbi dahi hazîne-ı Mısır'da mahfûz olan defter arasında bulunduğu» kaydı mündericidir.

155 Memlûklü Sultanı, Kayıtbay (873-902/1468-1495)'ın kanûnları, İbrâhim Paşa ekipince hazırlanan «Kanûn-nâme»ye bir çok husûs esâs teşkil etmiştir: «... Kayıtbay zamanında adet-i câriye, bu vechile idi ki... hâliyâ dahi kemâkân bu kanûn mukarrerdir» (Barkan, Kanûnlar, s. 360); «... dahi Kayıtbay zamanında câri olan âdet-ü-kanûn üzere ri'ayet oluna, ol kanûndan asla tecâvüz olunmaya..» (Kanûnlar, s. 361; keza bk. s. 362, 364 vd. 370).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Paşa'nın ihdâs ettiği mezâlim ve bid'atı ref etmiştir[156]. Paşa'nın ekibi, fetihten beri, Sudûr eden fermânlarla Mısır idâresinin geçirdiği safhaları gözönüne alarak[157], Mısır'ın eski kanûnunu ta'dîlen mû'tedil ve mufassal bir «kanun-nâme» hazırlayıp, Pâdişâh'ın tasdıkına sunulup, tasvibi alındıktan sonra «düstûrü'l-'amel olmak için» Mısır hazînesine teslim eylemiştir[158].

İbrâhim Paşa, beylerbeyi sıfatiyle Mısır'da bulunduğu sırada, öteden beri Kahire'nin uğradığı galeler sebebiyle yıkılmış veya harab olmuş câmi, medrese ve hayratını ta'mîr ettirmiş[159], Kal'a'da bulunan Beytü'l-mâl'in muhâfazası için, iki büyük kule yaptırmış[160], Memlûklü zamanından beri borçluluğu sebebiyle mahpus olanları salıvermiş; birçok yetîm ve fakîrlere maâş tâyîn etmiştir[161].

---

156 *Mısır Kanûn-nâmesi, «Mukaddime»*, 120a, 125a; *Tabakatü'l-memâlik*, 127a, *Künhü'l-ahbar*, 223b; Peçevî, I, 84.

157 Daha önce, Pâdişâh'ın fermaniyle, Mısır idâresinde, Kayıtbay'ın kanûnu tatbıkı için bk. Diyarbekrî, 396b, *Kanûnlar*, 360, 364 vd, 367; Mısır'ın sikke meselesi için de bk. Diyarbekrî, 287a-b, 317b, 311b, 396b; İbn İyâs, V, 297, 353, 402, 436; *Kanûnlar*, s. 372 vd; eskiden beri köylere tâyîn edilen «Ziyâfe» resmi veya âdeti için bk. Diyarbekrî, 162b, 341b; İbn İyâs, V, 220vd., 437; *Kanûnlar*, 361.

158 *Kanûn-nâme*, «Mukaddime», 128b; *Tabakatü'l-memâlik*, 127a-b; Karaçelebi-zâde, *Süleyman-nâme*, s. 77.

159 Karaçelebi-zâde, *Süleymân-nâme*, 77 vd. Bu sırada da, Kahire'nin en eski camii olan Amrübni'l-As'ın camii yıkılmak üzereyken, tamîr ve tecdîd edilmiştir *(Tabakatü'l-memâlik*, 126b, 127a). Kahire'deki çerkes emîrlerinin ve sahibi olmayan yıkılmış veya harab olmuş evler ve saraylar hakkında sâdır olan Kanûnlar için bk. Barkan, *Kanûnlar*, s. 385 vd.

160 Süheylî, 54a-b; Abdü'l-kerim, 7a; el-Mellevânî, 164. Hâin Ahmed Paşa'nın isyânı esnâsında, Beytü'l-mâl'deki hazîne ile öldürülmüş olan Osmanlı emîr ve askerlerinin ve Hâin'in bütün muhalefâtı yağma edildiği için (Bunun için bk. İbrâhîm Paşa, bunun gibi hadiselerin tekerrürünü önlemek üzere, bu kaleleri yaptırarak içine iki büyük top koydurmuş; muhâfazasına Kapıkulu ve birçok asker tâyîn etmiştir (Süheylî, 54a-b).

161 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 224a; Süheylî, 54a, Karaçelebi-zâde, 78; Anonim, *Tevârih Mısrü'l-Kahire*, 10a; İbrâhim Paşa'nın emriyle, borçları sebebiyle mahbus olanlardan üç yüzden ziyâde fakîr, Mısır subaşısı vasıtasiyle getirilmiş, herbirinin isimleri kime medyûn oldukları ve borçları defter ettirilmiş, borçları, Mısır hazînesinden ödenilmiştir *(Tabakatü'l-memâlik*, 127b, 128a). Ayrıca, Vezîr-i âzam, yetimleri defter ettirip, ulemâ, sulehâ ve fukarâ için de «Cevâli» diye bir maâşı hazîneden ayırtıp, onlara tâyîn etmiştir *(Tabakatü'l-memâlik*, 128b; Abdülkerîm, 7a).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Pâdişâh, Mısır eyâletinin ıslâh ve tanzîmine kani olunca, istediği kimseyi Beylerbeyi tâyîn etmesi husûsunda İbrâhim Paşa'ya salahiyet vermiştir. O da, Defterdâr İskender Çelebi'nin tavsiyesiyle eyâleti Şam Beylerbeyisi Süleyman Paşa'ya verip[162], Hayır-bey zamanındaki vergi tahsîlâtının neden fazla olduğunu Dîvân-i humayûn'a arz etmek üzere, Hayır-bey'in Kethudâsı Cânım Hamzavî'yı maiyetine alarak[163], 22 Şaban 931 (14 Haziran 1525)'de, Kahire'den ayrılmıştır.

E) *MISIR KANÛN-NÂME'Sİ»NİN TAHLİLİ*

İslâm hukûku ve Osmanlı Devlet nizâmı yanında Memlûklü mevzû'âtı ve Mısır'da cârî âdet ve te'amüllere de dayanan Mısır Kanûn-nâmesi[164], eyâletin idârecileri ve muhâfaza kuvvetlerine âid

162 İbrâhim Paşa'nın maiyyetinden olup, ona yakınlığı âşikâr olan Celâlzâde (*Tabakatü'l-memâlik*, 129a), Pâdişâh'ın garîb-yiğitler Ağası Şucâ Ağa ile hüküm göndererek İbrâhîm Paşa'yı İstanbul'a dâvet ve Mısır'ı münâsib gördüğüne tevcihi emr edince, Beylerbeyiliği, Süleyman Paşa'ya verdiğini ve onun Mısır'a gelmesi üzerine ayrıldığını belirtir. Diyarbekrî (438a), bu ma'lûmâtı te'yiden, İbrâhîm Paşa'nın, «müşîri ve maslahatgûzârı» İskender Çelebi'nin tavsiyesiyle Süleyman Paşa'yı Mısır'a dâvet ettiğini belirtir. Ancak, 438a'da Süleyman Paşa'nın Mısır'a muvâsalâtı 22 Şevval, 438b'de ise 22 Şaban 931 olarak kayd edilmiştir ki, birincinin sehv olduğu, ikinci tarihte, İbrâhîm Paşa'nın aynı gün (*Tabakat*, 129a) Mısır'dan ayrıldığı âşikâr olmaktadır. İbrahim Paşa'nın Şam üzerinden Mısır'a giderken Süleyman Paşa'yı beraber götürdüğü rivâyeti (Yusuf Ef. *Selîm-nâme*, Halet Ef. Ktp. nr. 586, 511b; Süheylî 54b; Abdü'l-kerim, 76; el-Hallâk, 73a) ise, herhalde yanlıştır.

163 Solak-zâde, s. 450, Yusuf Ef., 511b. Vezîr-i âzam, Hayır-bey zamanında toplanan verginin fazlalığını izâh için, Cânım el-Hamzavî'yi beraberinde İstanbul'a götürmüş; Pâdişâh da, Mısır Defterdarlığını ihsân ederek: «kullarının ulûfelerini verip, ve sâir-i masârif-i mühimmeyi tamam görüp, ondan fazla kalırsa irsâl eyleyesiz. Zinhâr bir ferde zulm olduğuna ve bir bid'at ihdâsına rızâm yoktur» tenbihiyle Cânım'ı Mısır'a göndermiştir (Süheylî, 54b). Hamzavî, Mısır'a döndükte toplanan vergi fazlası olan sekiz yük altını İstanbul'a irsâl eyledi (Solak-zâde, s. 450). Bu Memlûklü emîri ve Emîrü'l-hacc olan oğlu, Hadem Süleyman Paşa beylerbeyiliğinde Mısır'da isyân niyyetinde bulunmak töhmetiyle idâm edilmiştir (el-Bekrî, *el-Minehü'r-Rahmaniye*, 63, kezâ bk. s. 80 n. 2).

164 «Kanûn-nâme» metni mu'ahhar kopya edilmiş müte'addid yazmalariyle (Paris, Bibliothèque Nationale, AF 82; Emânet Hazîne, 3063; Ayasofya k. 4871; Hekîm-oğlu 558; Es'ad Ef. ktb. 1827/1) bize intikal ettiği gibi, Es'ad

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hükümlerle, bütün mahallî idâre kanûnları ve husûsiyle Kayıtbay'ın kanûnu, fethini müte'akıb Mısır'dan gönderilen arzlar ve şikâyetlere binâen sâdır olan hükümler ve nihâyet İbrâhîm Paşa'nın Mısır'da yaptığı tedkîk ve araştırmalardan faydalanılarak kaleme alınmıştır[165].

Muhtevâ îtibariyle Kânûn-name, bir mukaddime, asker cemâatleri, Beylerbeyi'nin nezâretinde bulunan eyâlet idârecileri, Mısır'ın idârî, mâlî ve ictimâ'î mü'esseseleri ve bir «hatîme»den terekküb etmektedir.

Mukaddime'de, Osmanlı nizâmının esâs kaynaklarına, Mısır'ın fethinden önce ve sonraki idârî durumuna, Osmanlı kanûnlarının tatbîki için vâlilerin gayretlerine işâret edildikten sonra, Mısır'a âid bir kanûn-nâme'nin tanzîmi zarûreti anlaşılmakla, İbrâhîm Paşa'nın yaptığı tedkîkat sonunda, hazırlanan esâslar Pâdişâh'a arz olunup, kabûlünü mühtevî fermân sâdır olmakla kanûnlaştığı belirtilmektedir[166].

Mukaddime'den sonra, Mısır'ın asker cemaâtleri (Gönüllü, Suvârî Tüfekçiler, Kal'a Müstahfızları, Azablar, Çerkesler ve müteka'idleri ve çavuşlar), ayrı başlıklar altında alınmakta, her birinin vasıfları; vazifeleri; rütbeleri; tâyîn, azil ve tecziyeleri; mıkdârları, ulûfeleri tadâd edilmektedir.

Ancak, bu cemaâtlarla ilgili dikkatimizi çeken iki nokta vardır ki, bunlardan biri, fetihten beri, Kahire'de ve nâhiyelerde nöbetçi olarak vazîfe gören «Kapıkulu Süvârîsi» yerine kaim olmak üzere, «Tüfekçıyân-ı Süvârî» adiyle marûf ulûfeli yeni bir sınıf ihdâs edil-

---

Ef. ktb. 1827/1'den naklen, mukaddimesi ihmâl edilerek, Ö.L. Barkan tarafından neşr olunmuştur: *Kanûnlar*, I, 355-387.

165 Barkan'ın işâret ettiği *(Kanûnlar*, s. LX-LXI) gibi, eyâletin mu'ayyen sahalarına âid tahkîkatın netîceleri kısım kısım devlet merkezine arz edildikçe dîvân'da her mesele hakkında verilmiş olan kararlar birer ferman şeklinde tebliğ edilmiş ve kanûnu tertîb edenler, çok defa bu fermanların ifâde tarzlarını aynen nakl etmişlerdir: «Senki Beylerbeyisin, ... fermân-ı kazâ-cereyânın bunun üzerine sudûr buldu ki» *(Kanunlar*, s. 379, Ayrıca bk. s. 362, 366, 367, 378, 382).

166 Mısır Kanûn-nâmesinin mukaddimesi için bk. *Mısır Kanûn-nâmesi*, Ayasofya ktb. nr. 4871, 117b-128b. Barkan, bu mukaddimeyi neşr etmemişse de, eserinin girişinde, ondan istîfâde ederek, ara sıra atıflarda bulunmuştur (Barkan, *Kanûnlar*, s. LX, LXI, LXIV, LXV).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

diği[167], diğeri ise, Mısır'da bulunan Çerkes tâifesinden 1000 kişilik bir grupun Türk idâreciler (Ağa, Kethudâ, Kâtib) nezâretinde organize edilmesidir[168].

İdârecilere âid kısımda, Beylerbeyi (= Emîrü'l-ümerâ)'nın askerî, idârî ve mâlî vazîfeleri zikr edildiği gibi, eyâletin (Nâzırü'l-emvâl, Ruznâmeci, kadı gibi) esâs idâreci unsurunun vazîfeleri ve ahvâline de işâret edilmiştir. Emîrü'l-ümerâ'nın vazîfe salâhiyetleri husûsunda, Osmanlı modeli esas olduğu halde, mahallî hâkimler ve yardımcıları (Kâşif, Şeyhü'l-arablar ve âmiller) için, umûmiyetle, Kayıtbay zamanında cârî olan kanûn ve te'âmüllere dayanılmıştır[169]. Umûmiyetle, bu kısımda, hâkim ve âmillerin görevleri, biri biriyle ve Devletin merkeziyle olan alâkaları açıklanmakta; âdilâne hareket edip, ihdâs olunmuş âdetlerin ya tahdîdi, yahud da ibtâli emr olunmaktadır[170].

«Kanûn-nâme»de, ekilecek arâzi üzerinde ehemmiyetle durulmuş, Devlet gelirinin esâs kaynağı olan toprakların nezâretinin, idârecilerin esâs görevi olduğuna işâret olunmuştur.

Mısır eyâletinin -iskele ve limanları, Çerkes hâneleri, darbhânesi gibi- bâzı idârî mü'esseselerine[171] dâir mevzu'âtı ihtivâ eden «Kanûn-nâme»nin üçüncü kısmında, husûsiyle toprak hukuku ve mâliye ile ilgili husûslara yer verilmiştir. Bu konuda, Kayıtbay zamanında cârî olan kanûn ve âdetler ve bilhassa vergilerin, sonradan

---

167 el-Mellevânî, *Tuhfetü'l-ahbab*, s. 164; Bu husûs için, «Mısır eyâletinin askerî teşkîlâtı» bahsına bk. s. 201-203.

168 Barkan, *Kanûnlar*, s. 358-359; kezâ bk. s. 204-207.

169 Osmanlı kanûnlarına göre, eyâletin mahallî hâkimleri, sancakbeylerinden tâyîn edildiği halde, Mısır eyâletindeki vilâyet veya sancakların idâresi Kâşif ve Şeyhü'l-arablara bırakılmış olup, sancakbeylerinin ise, Beylerbeyinin yardımcısı ve eyâletin muhâfızı oldukları, husûsiyle iskelelerin ve bâzan da önemlli bölgelerin idâresinin deruhde ettikleri görülmektedir. Bu husûsta, Barkan'ın tesbit ettiği gibi, Mısır Kanûn-namesinde, tesbit ve tafsîl edilen teşkîlât ve mü'esseselerin çoğu, Mısır'a mahsûs olup, benzerlerine başka yerde tesâdüf edilmektedir. Ancak, Kâşif maddesinde (Kanûnlar, s. 362) bahs olunan «cürm ü cinâyet» için, Türkiye'de cârî kanûna atıfta bulunulmakta, ve bu kanûn-nâme tedârik edilerek bir sûretinin Mısır Dîvânında alıkonulup, diğer nüshalarının kadılara gönderilip, sicillâta geçirtilmesi ve halka «nida ve tenbih ettirilmesi» tasrîh olunmaktadır (*Kanûnlar*, s. LXI).

170 *Kanûnlar*, s. 360-367, 378-383.

171 *Kanûnlar*, s. 370-372, 385-387.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ihdâs edilmiş bid'atleri kaldırılarak ibkâ olunmuştur[172]. Bununla beraber, Kanûn-nâmede, İbrâhîm Paşa'nın Mısır'da bulunduğu sırada, meydana gelen «Çerkes hâneler» meselesi gibi bâzı muvakkat meselelerin üzerinde durulduğu görülmektedir[173].

Bu kanûn, Mısır eyâletinin, yalnız mahallî işleriyle ilgili olup, eyâletin bütün harıcî muâmeleleri, Pâdişâh'ın fermanlariyle tedvîr edilirdi[174].

Böylece, XVI. asrın ilk çeyreği sonunda, bu kanûnla, Mısır'ın askerî ve idârî mü'esseselerine kat'î şekil verilmiş; daha sonra, meydana gelen yeni durumlar muvâcehesinde, «Kanûnnâme», Pâdişâh'ın fermanlariyle tevsî ve ikmâl olunmuştur.

---

172 Barkan, a.g.e., s. 367-370, 372-378, 383-385. Umûmiyetle, XVI. asır boyunca, Kanûn-nâme, eyâlette tatbîkını büyük ölçüde başarılmışsa da, asrın sonlarına doğru, ibkâ edilmiş olan Memlûklü kanûnlarının ibtâl edilmiş bid'atleri, yavaş yavaş tekrar zuhûr etmekle beraber, eyâletin idârî genişlemesi yüzünden yeni meseleler çıkmaya başlayıp, yeni bid'atler de ihdâs edildiğinden dolayı, eyâletin idârî genişlemesi yüzünden yeni meseleler çıkmaya başlayıp, yeni bid'atler de ihdâs edildiğinden dolayı eyâleti idârî umûrları karıştığı için, ahvâlini ıslâh için, ez-cümle, Damad İbrâhîm Paşa (991-992), Ali Paşa (1010-1012), Mehmet Paşa (1016-1020) arka arkaya eyâlete beylerbeyi tâyîn edilmiştir (Bu husûs için, «Mısır Kanûn-nâmesi'nin tanzîminden XVII. asır başlarına kadar Mısır Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 86-92).

173 *Kanûnlar*, s. 385-386. Kanûn-nâme'nin «Ahvâl-i Ummâl» maddelerinde şöyle açıklanmaktadır : «Hâlıyâ mevcud olan Ummâl ve mübâşir tâ'ifesinin Nâzır-ı emvâl ve Emîn-i şehr huzûrlarına götürüp 929 yılının bakayâsın ve 930 yılının mahsulünü görüp ne kabz etmişlerdir ve makbûzâtından ne teslîm etmişlerdir ve bâkî ne kalmıştır? ma'lum idinüp hesabları görüldükten sonra üzerlerine ne zâhir olursa bî-kusûr tahsîl eyleyüp bir akça ve bir habbe bâkî komayalar» (s. 365).

174 Mısır'da bulunan sancakbeylerinin umûrları ve dış ülkelerle ticâret meseleleri kanûn-nâme'de bahs edilmişse de, bu işler, merkezin dış siyâsetine göre Beylerbeyi'ne gönderilen emirlerle tedvîr edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ BÖLÜM

XVI-XVII. ASIR MISIR EYÂLETİ TEŞKİLÂTI

Fetihten XVII. asrın başlarına kadar Osmanlı devletinin Mısır eyâlet idâresi, imparatorluk merkezinin geçirdiği devrelere paralel olarak, istikrar, huzûrsuzluk, ıslâh ve tanzîm merhaleleri olmak üzere üç safhaya ayrılabilir. Bu devreler, birbirine te'sirli olmuş, meselâ Vezîr-i âzam İbrâhîm Paşa'nın tanzîmâtından önceki istikrarsız ve isyân devresi, sonraki devreye doğrudan doğruya veya dolaylı olarak te'sîr ettiği gibi, istikrar devresinin israf ve kayıdsızlıkları, sonraki idârî huzûrsuzluğa yol açmıştır. XVI. asrın sonlarında, Mısır'ın idârî ve mâlî ıslâhı için vuku bulan teşebbüsler, eyâletin temel meselelerini kökünden hall edemediği gibi, meseleleri daha zorlaştırıp, müzmin bir hâle getirmiştir.

A) *MISIR KANUN-NÂMESİ'NİN TANZİMİNDEN XVII. ASIR BAŞLARINA KADAR MISIR BEYLERBEYİLİĞİ*

a) *İstikrar devresi (931-967)*

Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin te'sîsi devresinde, zaman zaman isyân eden Memlûklüler ve Şeyhülarabların çoğu, vuku bulan mücâdelede telef olup, kudretten mahrum olan bakıyyeleri itaât zorunda kalmışlardı. Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa, Mısır'ın idârî tanzimi sırasında, bu tâifelerden idârî ve mâlî nüfûzu olup, fesâda katılanları idâm ederek vilâyetlerini Kahire'ye bağlatıp, oralarda kanûnlara riâyeti te'mîne çalışmıştı.

Beylerbeyi Süleyman Paşa (931-941) da, *Mısır Kanûn-nâmesi*'nin derpiş ıslâhatı icrâya çalışarak, Memlûklülerin eski arâzî ve mâliye defterlerinin yerine, yeni defterler hazırlamak üzere, Mısır'ın bütün köylerini yeniden mesâha ettirmiş; mîrî, evkâf ve sâir arâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zîleri ayrı ayrı defterler hâlinde «Defter-i terbi» tahrîr olunmuş (933); bu defterlere dayanarak Mısır'ın mâlî durumunu ıslâh etmiş ve bu sâyede İstanbul'a ilk defa İrsâliyye göndermeyi başarmıştır[1].

Mısır'ın mâlî ve arâzî idâresini, Memlûklüler zamanında çalışmış olan kâtiblerin ellerinde bırakmamağa çalışan Süleyman Paşa, Osmanlılara itaât arz ederek hizmetine giren nüfûzlu Memlûklü emirleri de ortadan kaldırmaya devâm etmiştir[2]. Süleyman Paşa, aşağı yukarı beş sene devâm eden bu icrâat devresinde, Mısır idâresinde söz sâhibi Memlûklüleri bertaraf ederken, Devlete itaât edenlere eski mukata'alarını verip, Şeyhü'l-arabların âsî olanlarını katl, itaât edenlerini eski mevki'lerine iâde etmiştir. Böylece, eyâlette bütün nüfûz, Mısır Beylerbeyisinin şahsında toplanmıştır[3].

Memlûklülerin ve Şeyhü'l-arabların Mısır'da ihdâs ettikleri teşkîlâtın ve halk üzerinde nüfûzlarının kaldırılmasıyla başlayan istikrar devresinde, Mısır eyâleti, Osmanlı kanûnlarına tamâmen ısınmış, Memlûklü ve urbanın eskiden yaptıkları fesad ve ihdâs ettikleri bid'atlerin çoğu ortadan kaldırılmış, Mısır halkı huzûra kavuşmakla, eyâletin mahsûlâtı artmıştır.

Mısır eyâleti, Osmanlı devletinin Afrika ve Ortadoğu'daki hâkimiyyetinin kurulması ve siyâsetinin icrâsında mühim bir unsur olduğundan, Beylerbeyileri, îtimâda şâyan ve saraydan yetişmiş askerlere verilirdi. Bunlar, Devlet merkeziyle sıkı münâsebetlerde

---

1 Muhammed b. Abdu'l-mu'ti el-İshâkî el-Munûfî, *Letâ'if ahbârü'l-uvel fi men tasarraf fi Mısr min erbâb ü'd-düvel*, Kahire 1303, s. 150; *Tevârih-i Mısrü'l-Kâhire*, 106; Abdu'l-kerim, 8a; el-Hallâk, 74a.

2 Kanûnî tarafından Mısır Defterdârı tâyîn edilen Cânım el-Hamzevî ile Emîrü'l-hâcc olan oğlu Yusuf'un katli bu cümledendir: Mısır'ın zabtından beri, Pâdişâh'a itaât edip daha sonra Osmanlılar aleyhinde yapılan isyân hareketlerine muhâlif kalan ve Memlûklülerin mâlî ve arâzî idâresini iyi bildiği için, 931'de Mısır tanzîmından sonra, Mısır Defterdârlığına tâyîn edilen Memlûklü emîri Cânım el-Hamzavî, Mısır'da nüfûzunu genişletmiş, oğlu Yusuf'u da Emîrü'l-hâcc makamına getirdiği gibi, Memlûklü emîrlerinden olan akraba ve tanıdıklarını eyâletin mühim mevki'lerine tâyîne çalışmış, Mısır'daki Osmanlı askerlerine yakınlık göstermekle, Süleyman Paşa, Hamzavî ve oğlundan isyân kokusu aldığını İstanbul'a arz ederek Pâdişâh'tan idâmlarına dâir gerekli emirler almış ve *el-Minehü'r-Rahmâniyye*, s. 63-64).

3 el-Bekrî, *el-Mineh e'r-Rahmaniye*, 65; kezâ bk. s. 102-111.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bulunurlardı. Bu bakımdan, Devlet merkezinin geçirdiği değişiklikler, az zaman içerisinde Mısır eyâletine aksatmakta idi. Osmanlı devletinin bütün mü'esseselerinde ciddî bir nizâmın hâkim olduğu Kanûnî devrinin istikrârı, Mısır eyâletine de aks etmiştir[4].

Umûmiyetle, bu devre Osmanlı mâlî muvâzenesi, saray masraflarının kolaylıkla karşılanması dolayısıyle, Mısır'dan Âsitâne'ye ceyb-i hûmâyûn harçlığı olarak gönderilen İrsâliye hazînesi için olageldiğinden fazlası istenmemiştir. Bu sebeble, Mısır Beylerbeyisi ile eyâletin diğer idârecileri, her sene İrsâliye hazînesini te'mini için halk üzerinde tazyikda bulunmamış; eyâlet idâresinde büyük ölçüde bir ferahlık duyulmuştur.

Bu devrede, ihtiyacları zamanında karşılanan askeri zümre, Devletin terakkîsi ve eyâletlerinin huzûr ve emniyyetini te'mînde en büyük âmil idi. Yine bu devrede, Mısır Beylerbeyiliği Devletin ve eyâletin ihtiyaçlarına göre hareket eden müstakîm ve ehliyetli ümerâya verilmişti[5]. Mısır Beylerbeyileri de, vazîfelerini lâyıkıyle gördüklerinden, görev müddetleri uzatılmış; bunlar da zamanla eyâlet idâresinde tecrübe kazanarak, bu ülkede huzûr ve istikrârı te'min etmişler; aynı şekilde maiyyetlerinde idârî vazîfe alan kimseler de[6], bu huzûrun sağlanmasına yardımcı olmuşlardı.

Gerek eyâletin idârecilerini gözetlemeğe me'mûr Osmanlı muhafaza beylerinin gönderdikleri raporlardan gerekse eyâlet halkının şikâyetlerinden ahvâli tâkîb eden Devlet merkezi, herhangi bir fesad zuhûrunda, keyfiyyeti tahkîk için müfettişler göndererek du-

---

4 Yukarıda işâret edildiği gibi, Yavuz Sultan Selim'in ölümü ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın culûsu sırasında çeşitli vilâyetlerde görülen muhâlefet, Mısır eyâletinde de, Memlûklülerle urbanın birleşerek isyân şeklinde tezâhür etmiştir. Bu itibarla, yeni idârî kanûnlar vaz'ı gereğini duyan Kanûnî, önce Mısır'ın tanzîmini uygun görerek İbrahîm Paşa'yı bu ülkeye göndermişti. Böylece, te'sis edilen yeni nizam, Kanunî devri sonlarına kadar ciddiyetle tatbîk olunarak Mısır'da bir istikrar devresi açılmıştı.

5 Bu husûs için «Mısır Beylerbeyisinin tayini» bahsine bk. s. 96.

6 Bilindiği gibi, Beylerbeyilerinin beraberinde Mısır'a götürdüğü ekip, eyâlet idâresinde mühim rol oynar, Beylerbeyi azl edilince, maiyyeti halkı da ma'zul olurlardı. Bu itibârla, Beylerbeyinin uzun müddet hizmette bulunması, bu kadronun da ihtisas kesb ederek istikrârın te'sîsine âmil olmalarına imkân verirdi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rumu tesbît eder ve vâki fesâdı tetebbu ederek yayılmadan önlemeğe çalışırdı.

Böylece, Mısır eyâletinin idârî, askerî ve adlî ahvâli nisbî bir istikrâra kavuşmuş; adâlet yaygınlaşmış, eyâlet geliri artarak Mısır İrsâliyesi zamanında ve noksansız gönderilmiştir[7].

b) *İdârî huzûrsuzluk devresi (968 - 991)*

XVI. asrın ortalarından îtibaren, Mısır eyâletinde zuhûr edilen idârî huzûrsuzluk ve bozukluk, Devletin merkezinin bu devrede geçirdiği durumla ilgili gibi gözükmektedir[8]. XVI. asrın sonlarına doğru, Kapıkulu mevcûdu artarken, Devlet hazînesi bunların ulûfelerini ödeyemez hale gelmiş[9]; saray masrafları ziyâdeleşirken bütçedeki denge bozulmuştur[10]. Tevcihatta alınan pişkesler, tecdîd ve ibkâ-

7 Süleyman Paşa'nın Beylerbeyiliğinde (931-941), Mısır eyâletinde âsâyiş te'mîn edilmiş; ihtiyaçları karşılanan halk huzûra kavuşmuştu (el-Bekrî, *el-Minehü'r-Rahmaniyye,* s. 63). Hüsrev Paşa ise, Beylerbeyiliği sırasında (941-943) ,eyâletin ahvâline mukayyed olup; çarşı pazarı teftiş, reâya meselelerini tecessüs etmişti (el-Bekri, *Fayzü'l-mennân bi zikri Devleti Ali Osman,* Ayasofya nr. 3345 60b; el-Mellevanî, s. 165). Onun vâliliğinde, ülkede boluk, fiyatlarda düşme olup, İrsâliye mıkdârı artmıştı (Rıdvân Paşa-zâde, 121a). Dâvud Paşa'nın devrinde (944-956) de, ülke, Arabların fesâdından korunmuş; Bakroğullarından, Benî Haram arablarından ve diğer fesâd ehlinden 6000 neferden fazlası katl edilmiştir. Eyâletin âsâyiş ve emniyyetini titizlikle koruyan Davud Paşa, ilim erbâbına da riayet etmiştir (el-bekri, *el-Mineh,* 67a; el-Mellevanî, s. 166; Abdu'l-kerîm, 9b; el-Hallâk, 77b). Ali Paşa'da, Beylerbeyiliğinde (956-961), halkı âsâyiş içinde bulundurmuş; kimseye eziyyet etmemiştir (el-Bekrî, *el-Mineh,* 67b; el-Mellevanî, s. 166).

8 Mısır eyâletinin idârî istikrâr safhası (931-967), Kanûnî Saltanatının 40 senelik devresine tekabül etmektedir. Pâdişâhın yaşı ilerledikçe, Saray halkının Devlet idâresine müdâhalesi ve netice itibariyle sûistimâller artmış; bu bozulma, her şeyden önce, Mısır Beylerbeyileri, Kadıları, Sancakbeyleri ve muhâfaza için Mısır'a gönderilen asker vasıtalarıyle Mısır'a da sirâyet etmiş; Mısır Beylerbeyileri, rüşvet ve fesâdları yüzünden bir veya iki senede bir azle mâruz kalarak eyâletin huzûrsuz bir devre girmesine yol açmıştır.

9 970'de, Osmanlı kapıkulu ordusunun sayısı 41.479 nefer, masrafları 1223 yük akça iken, 1004'de bu mevcud 81.870'e; masraflar ise 2512 yük akçaya ulaşmıştı (Kâtıb Çelebi, *Düstûrü'l-amel fi islâhi'l-halel,* İst. 1280, s. 131). Kapıkulu mevcûdunun artmasıyle, Devlet hazînesinin yükü artmış ve mâlî mü'esseselerin bozulmasına da te'sir etmiştir.

10 972'de, Osmanlı Devletinin geliri 1830 yük akça ve masrafları 1890 yük akça iken, 1006'da, vârıdâtı 3000 yük akça ve masrafları 9000 yük akça

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larda tahsîl olunan «berat resimler»inde ortaya çıkan uygunsuz tatbîkat, bu cümledendir. Hattâ, azl-ü-nasbın sık sık vuk'u, bu tahsîlatla ilgili gibi gözükmektedir. Yine bu sebeble, mansûb idâreciler, mevki'lerini muhâfaza için, daha büyük meblâğlar ödemeyi, başka bir tâbîrle rüşveti ayyûka çıkarmayı denemişler[11]; verdiklerini de, kanûna muhâlif tahsîlâtla çıkarmaya çalışmışlardır: Meselâ, yeni tâyîn edilen Beylerbeyi Mısır'a vusûlünde, her kâşiften «Keşûfiyye» adıyla bir meblağ alırdı; kâşifler de, emînlerin iltizâmlarını 2-3 katına çıkarır; emînler de kâşiflere verdiklerini reâyâdan cebren tahsîl ederlerdi[12]. Ayrıca, Mısır'ın bâzı cemaâtları mevcûdu artıp, yalnız muhâfaza hizmetiyle değil, mâlî ve idârî hizmetlere bulaşmış; ulûfeleri kifâyet etmeyip, ihtiyaçları karşılanmayınca, «Külfe» ve «Tulbe» gibi bir takım bid'atler ihdas etmişlerdi[13]. Bu zümreler,

---

olduğu tesbit edilmiştir (Kâtib Çelebi, a.g.e., s. 134-135): Böylece, XVI .asrın sonlarında, Devletin masrafları, varidâtından 2-3 kat daha fazla olup, Devlet yeni gelir kaynakları aramak zorunda kalmış, bu arada, Mısır İrsâliyesinin noksansız ve daha çok miktarda gönderilmesi Mısır Beylerbeyisinden istenmiş; Beylerbeyiler de, idârecilerden muhtelif vergi talebe mecbur olmuşlardır.

11 Mısır'ın kaderini elinde bulunduran Beylerbeyinin şahsıyyetinin, eyâletin umûmî durumuna te'sîrli olduğu anlaşılmaktadır. İstıkrar devresinde, Süleyman, Husrev, Dâvud, Ali ve İskender Paşa (963-966) gibi Beylerbeyiler de, ehl-i fesâdı katl, reâyâya adl, ulemâya rîâyet şiârı, idârî huzûrsuzluk ve fesâd merhalesinde aksine bir tavra inkılâb eder, nitekim, Mustafa (968-971), Ali (971-973), Mahmud (973-974), İskender (976-976) ve Hasan Paşa (988-989) ve emsâlinin, reâya ve ulemâya zulmü cevr, mal cem'ine, rüşvet kabûlüne meyl ettikleri belirtilmiştir *(Tevârih-i Mısrü'l-Kahire,* 15a; Abdu'l-kerîm, 15b; Süheylî, 57b). Ancak, bu devrede Koca Sinân (975-976) ve Mesih Paşa (982-988) gibi tecrübeli Beylerbeyiler, müfsidlere mecâl vermeyip sindirmek, rüşvet kabûl etmemekle, muvakkat bir adâlet devri açmış, halkı huzûra kavuşturmuşlardı (el-İshakî, *Ahbârü'l-uvel,* s. 152; el-Mellevanî, s. 170).

12 Mustafa Sâfî, *Zübdetü't-tevârîh,* II, (Veliyüddin Ef. Ktb. nr. 2428), 109b.

13 Sâfî, bu bid'atlerin mâhiyyetini şöyle açıklamıştır: Reâyânın mükellef olduğu verginin tahsîl zamanı yaklaşınca, kâşifler, kul tâifesinden olup kendi hizmetlerinde bulunan kimselere nöbet tarîkiyle, bu mali istemesine dâir birer yazı verip köy halkına gönderirlerdi. Bu askerler de, köye kaç para tâyîn olunmuşsa varıp «külfe» denilen ziyâfetlerinden başka, «Hizmet talebi» diye her köyün durumuna göre iki veya üç altın «Tulbe» alırlardı. Ancak, bu «Tulbe» zamanla artırılmış, mîrî için tahsîl edilen vergiden fazla olup, XVI. asrın sonlarında ,bu bid'atı, çeşitli behânelerle her ay reâyâdan tahsîle başlanmıştı (Zübde, II, 110a; kezâ, el-Bekrî, *el-Mineh,* s. 140-141).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kahire'de idârî işlere karışıp, dîvân erkânına ve Beylerbeyilerine bile müdâhale ve isyân eder oldular[14]. Asker tâifesi, XVI. asrın sonlarından îtibaren, Mısır'ın idârî huzûrsuzluklarının en mühim âmillerinden biri hâline geldiler.

XVI. asrın sonlarına doğru, Mısır'daki Çerkes beyleri, tekrar nüfûz sâhibi olarak, vilâyet kâşifliklerini iltizâmla aldıkları gibi, oğulları, tâbi ve Memlûklülerini de asker cemaâtlarına katabilmişlerdir. Bunlar mârifetiyle, Memlûklüler zamanında yayılmış olan bir çok bid'atler tekrar hortlamış, nâhiye idâresinde huzûrsuzluklar artmıştır[15].

Bu devrede, Mısır'dan İrsâliye hazînesinin gecikmeyle ve eksik gönderilmesi[16], muhtelif idârî ve mâlî mü'esselerinde müşâhede edilen huzûrsuzluğun işâreti olarak gözükmektedir.

c) *Islâh ve tanzîm devresi (991 - 1020)*

XVI. asrın sonlarında, Osmanlı devlet merkezinde görülen idârî bozukluklar ve asker fesâdına köklü bir çözüm getirilmediği gibi, Mısır idârî ve mâlî bozuklukları da, daha ziyâde, ceyb-i humâyûna gönderilen İrsâliye hazînesine te'sîrleri bakımından ele alınmış, 991'den îtibaren, eyâletin ahvâlini düzeltip, İrsaliye'yi noksansızca te'min etmek üzere, geniş salâhiyyetli Beylerbeyiler tâyîn edilmiştir. Beylerbeyiler de, idârî ve mâlî ıslâhattan ziyâde, her yıl daha çok İrsâliye göndermeğe gayret sarf etmişlerdir.

Nitekim, sancakbeyleri ve asker mikdârının, ulûfe ve sâliyânelerin sınırlandırılmasına; onlara tâyîn edilen terakkîlerin hazîne-

14 İleride bahs edileceği gibi, Mısır askerlerinin yaptıkları huzûrsuzluklar, Üveys Paşa (995-998) zamanında başlamış; İbrâhîm Paşa (1012-1013)'nın onlar elinde şehâdetiyle haddini aşmış ve Mehmed Paşa (1016-1020)'nın yaptığı ıslâhata kadar devâm etmiştir (bk. s. 91-92).

15 Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa (1016-1020)'nın yaptığı en mühim ıslahâttan biri, bu Memlûklü kâşiflerin icrâ ettikleri eski Memlûklü arâzi kanûnlarını kaldırmak ve vilâyetlerde 933'de vaz' edilen «Terbi' defteri» usulünü tatbîk etmek olmuştur (el-Bekrî, *el-Mineh*, s. 144).

16 XVI. asrın sonlarında, Mısır'ın bâzı Beylerbeyilerinin tama'kârlıkları ve vilâyetlerde bulunan askerlerin «Tulbe» talebinin İrsâliyye tahsîlini engellediği belirtilmiştir (Mustafa Alî, *Hâlâtü'l-Kahire mine'l-âdâti'z-zâhire*, Tietze neşri, Wien 1975, s. LXXXII).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den verilmemesi, sebebsizce verilen terakkîlerin ref'ine dâir, Mısır Beylerbeyisine arka arkaya hükümler gönderildiği için, bu husûsta bey ve askerler üzerinde tazyikler yapılmakla, onlar da, bir çok bid'atler ihdâs etikleri gibi, eyâletin idârî ve mâlî ıslâhına büyük ölçüde engel olmuşlardı.

Böylece, ahvâli son derece karışmış olan Mısır eyâletinin idârî ve mâlî durumunun ıslâhına, beylerbeyi tâyîn olunan Dâmad İbrahim Paşa (991-992)[17], eyâletin bütün nâhiyelerini teftiş edip düzeltmeye çalışmışsa da, kısa bir zaman sonra eyâleti Mısır Defterdârı Sinan Bey'e bırakıp, Pâdişâh emriyle iki hazîne ile birlikte İstanbul'a dönmüştür[18]. Bu şekilde Mısır Defterdârlığından Beylerbeyiliğine getirilen Sinan Paşa (992-995), eyâleti idârede gösterdiği zaaf[19] gösterince, eyâletin durumunun kötüye gittiğini gören Mısır askeri, Paşa'nın bâzı tâbilerini öldürüp, kendisini kal'adan indirerek durum Devlet merkezine arz etmişlerdir[20]. Bunun üzerine Mısır Beylerbeyisi tâyîn olunan Sâbık Başdefterdâr Üveys Paşa (995-998)[21], eyâletin idârî ve mâlî ahvâlini büyük ölçüde düzeltmiş[22]; İstanbul'a

17 Damad İbrâhim Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliğine tâyîn gayesi, kendisine gönderilen bir hükümde şöyle açıklanmıştır: «ol diyâr-i celîlü'l-itibâr(da) sinîn-i sâbıkada ... küllî mâl hâsıl olurken murûr-i zemânla reâyâda zulm-ü-adâvet ve cirâyeleri Mısır'da kesr-ü-noksan ziyâde olup, adâlet ü istikâmetle mu'tad hâkim lâzım olduğu ecilden vufûr-i firâset ü kiyâsetine hüsn-i îtimâdu-itikâdım olmağın ıslâh-ı memleket ve refahiyyet-i reâyâ vü berâyâ için irsâl olunup ... vilâyet-i mezbûrenin cumhur-ı umûru senin rey-i sâ'ib ve fikr-i sâkıbına tevfîz olmuş...» (*Mühimme* LIII, 108/300, 26 Receb 992).

18 Mustafa Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, İst. 1281, s. 172; el-Bekrî, *el-Mineh*, s. 104; Cenâbî, *Tarih-i Cenâbî*, Hamidiyye ktb. nr. 896, 855; el-Mellevanî, s. 170.

19 Mısır eyâletinin ahvâlinin müşevveş olduğu bildirilmekle, vaziyeti anlamak için Derviş Çavuş'un mübâşir olarak Mısır'a gönderildiğine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm için bk. *Mühimme* LXI, 105/260, 24 Şevval 994; kezâ, eyâletin mîrî emvâlini tahsîlde, bütün mühimmât'ı umûrda ve kul tâifesinin zabtında çok zahmet çektiğini arz eden Beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* LXI, 112/277, 14 iZilhicce 994.

20 el-Mellevanî, s. 171.

21 Mısır'ın tanzîmi için gönderilen Mısır Beylerbeyisi Üveys Paşa'ya eyâletin ıslâhı için lâzım olan işleri, gerektiği gibi görmeye çalışmasına dâir gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* LXII, 380/172, 22 Safer 996.

22 Mısır Beylerbeyisi Üveys Paşa, ehliyetsiz ve iktidârsız emîr, ağa veya askerlere, eyâletin mâlî ve idârî hizmetlerini vermekle, eyâletin muhâfazasında ve mîrî mâlın tahsîlinde karışıklığa yol açtığı arz edince: bu çeşit kimseler, ellerinde berât olsa bile, o hizmetin uhdesinden gelmeye muktedir değilse, me'-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yılda 600.000 altın İrsâliye göndermişse de[23], Beylerbeyiliğinin sonlarında, asker tâifesinin fitne ve fesâdı tekrar zuhûr edip eyâletin durumu daha da karışmıştır[24].

Ahmed Paşa (998-1003) ve Kurd Paşa (1003-1004)'nun Beylerbeyiliklerinde, fesâda karışan bey, idâreci, asker ve arablar azl ve katl edilmiş, bâzı mâlî ıslahât icrâ edilmişse de[25], fesâdın esâs sebebleri bertaraf edilemediğinden, kısa zaman sonra, bu icraâtın, eyâletin umûmî idâresine te'siri kalmamıştır.

Sâbık Başdefterdâr Seyid Mehmed Paşa (1004-1006), beylerbeyi olarak Mısır'a vâsıl olur olmaz, eyâletin ruznâme defterlerini teftiş edip, mâliye ahvâlini düzeltmeye çalışmış[26]; eyâletin sancakbeyleri ve askerlerini yoklayıp, sayıları ve ulûfelerini kanûnî hadde

---

muriyeti tasarruf ettirmemesine dâir Üveys Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* LXII, 170/375, 22 Safer 996.

23 Bu husûs için «Mısır İrsaliye» bahsine bk. s. 119.

24 Kelâmî'ye göre, Üveys Paşa'nın zamanında meydana gelen asker fitnesi, üçer günlük ulûfelerinin kesilmesinden dolayı vuku bulmuştur *(Vekâyi'-i Ali Paşa,* Hâlet Ef. Ktb. nr. 612, 145a). Ancak, fesâdın Paşa'nın reformuyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır: Üveys Paşa'nın yaptığı mâlî ıslahât, gelirlerine te'sir etiğinden asker, Paşa'nın birçok tabi'lerini öldürmüş; oğlunu rehine almışlar, âyân ve tüccârın evlerini basarak yağmalamış, eyâleti harâb etmişlerdi (el-Bekrî, *el-Mineh,* 108b; el-Mellevanî, s. 171).

25 Şefâatle veya başka tarikle Mısır mâliye hizmetinde bulunanların istikâmeti olmayıp, onlardan beytü'l-mâle zarar verenlerin ref' olunup, yerlerine müstakîm kimseler istihdam olunması buyrulmuştur (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisi Ahmed Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* LXXIII, 301/679, 9 Zilkade 999). Ahmed Paşa, müfsid arabları şiddetle tâkîb, Gazâle arablarına karşı bir sefer icrâ ederek onlardan 300'den ziyâdesini öldürtmüştü (el-Mellevanî, s. 172). Beylerbeyi Kurd Paşa'ya ise, Devlet gelirlerini muhâfazada îtinâ edip hazîne zevâyidinden ve cevâli (Vezîr-i âzam İbrahîm Paşa'nın ulemâ ve fukâra'ya tâyîn ettiği mîrî evkâf. bk. s. 73 n. 121) gelirinden tâyn edilen vazîfelerin ref'ı emr edildiği gibi (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* LXXIII, 459/1013, 29 Şevval 1003), mahlûl sancak olmadan berâtla ve emir ile de gelse beylere gedik tevcih edilmemesi; hazîne ref'inin gözetilmesi tenbih olunmuştur (Mısır Beylerbeyisi Kurd Paşa'ya gönderilen hüküm: *Mühimme* LXXIII, 281/643, 27 Zilhicce 1003).

26 Seyyid Mehmed Paşa, eyâletin Ruznâme defterlerini tetkik ettikten sonra, Ruznâmeci olan Oğlan Hasan ve Ahmed Selmânî'yi hazîneye ihânetleri sebebiyle habs etmiş; Hasan'ın evinde «Gılâl» defterlerinden ve Ruznâme defterlerinden iki defter bulunup, bunlardan, zimmetlerinde 10.000 altın mevcud olduğu anlaşılınca, onları îdâm etmiştir (*Tevârih-i Mısrü'l-Kahire,* 20b).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

indirmiş[27] idi. Ancak, bâzı sancakbeyi ve asker, bu icrâata karşı, dîvân mensublarının bâzılarını öldürüp, Paşa'ya bile tecâvüz edip öldürmeye kasd etmişlerdir[28]. Böylece, Seyyid Mehmed Paşa'nın icrâatı akamete uğratılmıştır.

Hızır Paşa'nın Beylerbeyiliğinde (1006-1010) de, Mısır askerinin fesâd ve isyânı devâm edip eyâlet harâb olmuştur. Ali Paşa (1010-1012), Mısır Beylerbeyisi tâyîn edilince, bâzı idârî ve mâlî ıslahâtı girişmişse de, eyâletin ahvâli düzelmeden kendisinin iki İrsâliye ile birlikte İstanbul'a gelmesi emr olunmuştur[29].

İbrâhîm Paşa (1012-1013), Üveys Paşa (995-998)'dan Hızır Paşa (1006-1010) zamanına kadar Mısır eyâletinin umûmî ahvâlini tetkik ve teftişe memûr edilerek Mısır Beylerbeyisi tâyîn olunmuşsa da[30], bu emirleri yerine getirmeden, eyâletin askeri tarafından, iki adamiyle birlikte katl olunmuştur[31].

Yerine tâyîn olunan Gürcü Hadem Mehmed Paşa (1013-1014), İbrâhîm Paşa'yı öldürenleri cezalandırmaya ve eyâletin bozulmuş mâlî ve idârî ahvâlini tanzîme çalışarak[32] huzûr ve emniyeti temîn

---

27 Seyyid Mehmed Paşa, muhâfaza sancakbeylerinin, on ikiden fazlasını kaldırıp, herbirisine ancak 200.000 akça sâliyâne tâyîn ettiği gibi, askerden başkalarına tâyîn edilen ulûfeleri ref' edip, Müteferrika'ya 12 akça, Çavuş'a 11 akça, Gönüllüyân'a 10 akça, Tüfengciyân'a 9 akça, Çerâkise'ye 8 akça, Yeniçeri'ye 7 akça, ve Azebân'a 6 akça ulûfe tâyîn edip, bu mıkdarlardan ziyâde olmamaları için te'kid etmiştir (Abdü'l-kerîm, 19b; el-Hallâk, 94a).

28 Bu fitneden sonra, Seyyid Mehmed Paşa'nın eyâlette sözü geçmez olmuş, Mısır'ın mukadderatı asker tâifesinin elinde kalmıştı (el-Bekrî, *el-Mineh*, s. 111; el- Mellevânı, s. 173).

29 *Vekâyi'-i Ali Paşa*, 14a, 16a, 57b, 145a-b; el İshâkî, *Ahbârü'l-uvel*, s. 159.

30 Buna dâir Mısır Beylerbeyisi İbrâhîm Paşa'ya gönderilen 15 Rebiulahir 1013 tarihli hüküm için bk. *KK. DH*, nr. 70, s. 54.

31 el-Bekrî, Mısır askerlerinin, İbrâhîm Paşa'nın eyâlet idâreşini düzeltmek için «Tulbe» bid'atini kaldırmayı düşündüğünü duyunca, kendisine başkaldırıp öldürmeğe kalkıştıklarını kayd ederken *(el-Mineh*, 127); el-Mellevânî'ye göre, Mısır'a vusûlünde, Mısır askeri, kendisinden zorla bahşiş aldıklarından İbrâhîm Paşa, onları birer bahâne ile öldürmeye başlamış; asker de fırsat kolayıp, sonunda iki adamıyle onu öldürmüşlerdir *(Tuhfetü'l-ahbâb*, s. 175).

32 Eyâletin tashîhi için tâyîn edilen Mısır Beylerbeyisinin emirlerine itaât ve eyâletin ahvâlini düzeltmeye yardım etmelerine dâir Mısır muhâfazasında bulunan sancak beylerine, kul ağalarına, müteferrika ve çavuş ve bölük kethu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmiş, halefi Hasan Paşa (1014-1016)'nın zamanında ise, Mısır'da huzûr duyulmuştur[33].

1016 (1607)'de Mısır Beylerbeyisi tâyîn edilen Sâbık Silâhdâr-ı Şehriyârî, Vezîr Kara Mehmed Paşa (1016-1020),eyâletin ahvâlini yetkililerden öğrenip, idârî ve mâlî huzûrsuzluk sebeblerini araştırdıktan sonra, islâhâta girişmiştir.

Bid'atlerin esâs sebebi olan ve mikdârı 100.000 altını aşan «keşûfiyye»yi kâşiflerden almayıp, bu kötü âdeti kaldırmış; mukata'âların emînlere ziyâde iltizâm ile verilmeyip; iltizâmatın kâşifler vâsıtasiyle tasarruf edilmeyerek doğrudan Mısır dîvânına bağlanması ka'idesini koymuş[34]; müfsid kâşif ve emînleri azl etmiş; onların uyguladıkları çerkes arâzî kanûnlarını, bid'atleriyle kaldırıp, «Terbi defteri» usûlünün tekrar tatbîkını emr ederek[35], vilâyetlerin idârî ve mâlî durumunu düzeltmeye çalışmıştır.

Vezîr Mehmed Paşa, ayrıca, seleflerine devâmlı isyân eden urbân tâifesine emân vererek onları itaât ettirdiği gibi, eyâletin beyleri, kâşifleri, emânleri ve asker tâifesini toplayıp, Pâdişâh'ın emirleri mucibince eyâletin idâresinde gerekli ıslâhâtı ve ihdâs edilen bid'atlerin, bilhassa «Tulbe»nin kaldırılması için lüzumlu tedbîrleri ilân edince, nâhiyelerde bulunan Gönüllü, Tüfengci ve Çerâkise askeri, Garbiyye kâşifini öldürüp «Tulbe» almaya devam ederek açıkça isyân etmişlerdir[36].

---

dâlarına ve sâir kullara gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* LXXV, 100/173, 13 Şevval 1013. İbrâhîm Paşa'yı öldürenleri bludurup, onları şer' ile cezâlandırmasına dâir Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. *KK*, DH, nr. 70, s. 177, 23 Cemaziyelâhır 1013. Mehmed Paşa, bu mes'eleleri tetkik etmiş, müfsid askerlerden 300'den fazlasını idâm ve bir çoğunu nefy etmiştir (el-Mellevânî, s. 175).

33 el-Mellevânî, s. 176.

34 Sâfî, *Zübet u't-tevârih*, II, 110b.

35 Mehmed Paşa, her nâhiye'ye, gücüne göre köprü tâmiri, cerrâfelerin te'mîni gibi mîrî mükellefiyetler tâyîn etmiş; eski «rızk» (vakıf) den temessükleri olanların nâhiyelerine birer mikdar mâl tâyîn ederek, temessüklerini yenilemiş ve bu şekilde mîrî geliri artırdığı gibi, ülkeyi de îmâr etmiştir (el-Mellevânî, s. 144-145).

36 Sâfî'ye göre, bu âsî asker, kendilerini tenkîl için, çavuş, müteferrika, yeniçeri ve azeb zümrelerinden pek çok askerin topla mücehhez olarak hazırlandığını görünce, isyândan vaz geçmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada, Celâlî üzerine serdar tâyîn (1017) edilen Vezîr-i âzam Kuyumcu Murad Paşa,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak, müttefikleri, urbanın Paşa'ya itaâtlerini ve üzerlerine pek kalabalık kuvvetler sevk edildiğini görünce, âsî liderler, Serdar Mustafa Bey'e teslim olup, tâbi'leri de emîn isteyerek itaât etmişlerdir. Mehmed Paşa, isyân elebaşılarını idâm etirmiş; dîvân erkânının şefaâtleriyle diğer âsî askeri af ve fakat Yemen'e sürgün etmiştir[37]. Kendisini, Mısır eyâletinin çeşitli mü'esseselerinin islâhına hasr eden Mehmed Paşa, sikke ahvâlini tashih etmiş, mîrî anbarın defterlerini inceleyip mazbut hâle getirip emânetini müstakim ve münâsib birine vermiş; kal'a içinde, evli olmayan yeniçeri ve Azeb askerlerine mahsus odalar binâ ettirdiği gibi, diğer asker cemaâtleriyle gerektirdiği şekilde ilgilenmiş; istimâletle onların gönlünü almış, eyâlette tam bir huzûr vasatı yaratmıştır[38].

Ancak, XVII. asırda, Mısır eyâletinde huzûr ve istikrar yine bozulmaya yüz tutmuştur. Zîrâ, huzursuzluk sebebleri, büyük ölçüde Devlet merkezinin durumıyle ilgili idi. XVII. asır boyunca Mısır eyâletinin idârî, mâlî, askerî ve adlî mü'esseselerinin tanzîm ve ıslâhı yoluna gidilmiş ise de, büyük ölçüde başarıya ulaşılamamıştır.

B) *MISIR BEYLERBEYİSİ*

Mısır eyâletiyle ilgili bütün husûslarda ve Ortadoğu vilâyetlerinin Devlet merkeziyle olan münâsebetlerinde, Pâdişâh'ın vekili, sâliyâneli vezîr olan Mısır Beylerbeyisine, salâhiyyet ve mes'ûliyyetlerini belirten Türkçe ve Arabca unvânlar verilmiştir.

Mısır'dan bir mikdar asker gönderilmesini isteyince, Mehmed Paşa da, isyan eden askeri göndermiş; bunlar seferden döndükten sonra, «Tulbe»yi tekrar almayıp yine âsî olunca, Paşa âsî askerleri, Hanka'da toplayıp; «Bu def'a bizim maksûdumuz hâsıl olursa hoş ve illâ mabeyinimize kılıç girmek mukadderdir» diye tehdîd etmiş; Mısır beylerinden Koca Mustafa Bey'in kumandasında çavuş ve müteferrikaları; sancakbeylerinden Yusuf ve Kansu Bey'leri tâbileriyle âsîler üzerine me'mûr etmiştir (*Zübdetü't-tevârîh,* II, 113b-115a). el-Bekrî, âsî askerin Vezîr-i âzam Murad Paşa'ya gönderilmeleriyle ilk isyânlarını meskût geçip, sâdece ikinci isyânlarını tafsîl eder (*el-Mineh,* s. 139-140).

37 17 Zilkade 1017'de, Serdar Mustafa Bey, zafer alayı ile Kahire'ye girmiş; âsî askerden 23 bölükbaşı ve nefer, Mısır Beylerbeyisinin emriyle idâm olunmuş; takrîben 300 nefer de Yemen'e nefy edilmiştir (Bu isyânın bastırılmasına dâir tafsîlatı için bk. Sâfî, II, 115b-118b; el-Bekrî, *el-Mineh,* s. 139-145).

38 Sâfî II, 119a-125a.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a) *Mısır Beylerbesinin unvân ve elkabı*

Mısır Beylerbeyisine umûmiyetle «Vâlî» unvânı verilmiş[39] ise de, Hayır-bey, vefâtına kadar, halk arasında «Melikü'l-ümerâ unvâniyle anılmış[40]; daha sonra da, Mısır'ın idârecisi, «Beylerbeyi» veya «Emîrü'l-ümerâ» sıfatiyle mâruf olmuştur.

Yazışmalarda, Mısır Beylerbeyisinin elkâbı, zat ve sıfatına bağlı olarak değişik terkîblerle belirtilmiştir. XVI. asrın ilk yarısında, Mısır Beylerbeyisinin türkçe elkâbı şöyle idi: «Emîrü'l-ümerâ i'l-kirâm kebîr ü'l-kubera i'l-fihâm zu'l-kadri ve'l-ihtirâm sâhib ü'l-izzi ve'l-ihtişâm el-muhtass bi-mezîdi inâyeti'l-Melik e'l-âla»[41]. Arapça elkâbı ise, şöyle idi: «Müdebbir-i mesâlihi'l-umem, melâz-i uzemâi'l-Arab ve'l-Acem, Melikü'l-ümerâ i'l-izâm ve seyyid ü'l-kuberâ i'l-fihâm, el-âlimü'l-'allâme ... nizâmü'l-memleke, lisânü's-saltana ... kâfilü's-saltani'ş-şerife bi'd-diyâr i'l-Mısrıyye ve'l-aktari'l-Hicâziyye ve'l-Yemeniyye ve'l-cihâti'l-kıbliyye ve'l-bahriyye...»

« حدبر حصالح الامر ، ملاذ عظماء العرب اولحخم ، ملك الامراء العظام ، سيد الكبر الفخام. الحالمر الدلامة... نظام المملكة. لسان السلطنه ... كافل السلطنة الشريفة بالريار المصدية و الاقطار الحجارية و اليمينة و لجهات القبلية و البحرية »

XVI. asrın sonlarında ve XVII. asrın başlarında, Mısır'a Beylerbeyi vezâretle tâyîn edilmeye başlayınca, Türkçe elkâbı şöyle

39 926 tarihiyle Mısır Vâlisi olan Hayır-bey'in kapı Ağası İbrâhim Ağa'ya gönderdiği mektûb ile Hicaz ahvâline dâir sultan arzı için bk. TSA, *E.* nr. 11355 ve 5808.

40 Câmi ü'l-Ezher'den İstanbul'a gönderilen Mısır Melikü'l-umerâsı Hayır-bey'in siyâsetine dâir şikâyet-nâme için bk. TSA, *E.* nr. 7670 (gurre-i Receb 927); kezâ bu devrenin mu'asırları olan İbn İyâs'ın *Bedâ'i ü'z-zuhûr*'unda ve Diyarbekrî'nin *Nevâdirü't-tevârih*'inde, umûmiyetle, Hayır-bey'e «Melikü'l-umerâ» unvânı verilmişti. Bilindiği gibi, «Melikü'l-ümerâ» sıfatı, Anadolu Selçûklularında Vezîrlikten sonra gelen en mühim mansıblarından biri olup, Osmanlılardaki «Beylerbeyi» bunun tercümesidir (Köprülü, *Bizans mü'esseselerinin Osmanlı mü'esseselerine te'siri*, s. 48-49).

41 Mısır Beylerbeyisi Davud Paşa'ya gönderilen fermân için bk. BA, *Ali Emîri tasnıfı, Kanûnî* nr 138 (evâsıt Şaban 953); kezâ bk. A. Özcan, «Fâtih'in teşkîlât kanûn-nâmesi», s. 49.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ifâde olunmuştur: «Düstûr-ı mükerrem, müşîr-i mufahham, nizâmü'l-alem, müdebbir u ümûri'l-cumhûr bi'r-re'yi's-sâib, mütemmimu mehâmi'l-enâmi bi'l-fıkri's-sâkıb mümehhid bünyâni'd-devleti, müşeyyid-i erkâni's-saâdeti ve'l-iclâl, el-mahfûf..»[42]. Arabca elkâbı de şöyle: «Hazret mevlânâ el-vezîrü'l-mu'azzam ve'l-müşîr ü'l-müfahham e'd-dustûrü'l-mukarrem müdebbirü umûrı cumhûrı'l-âmm munsıfu'l-mazlûm mimmen zulim, mü'essisu kavâ'i-di'd-devleti ve'l-ikbâl bire'yihi's-sayıb üşeyyıd-i ünvâni's-savlati ve'l-iclâl bi fikrihi's-sakıb mevlâna el vezîr ... muhâfızü'l-memleketi'ş-şerîfeti'l-İslâmiyye bi'd-dıyâri'l-Mısrıyye ve'l-aktari'l-Hıcâziyye hâlen...».

« حضرة حولانا الوزير اطعظم و اطشير المفخر، الدستور اطكرم
مدبر امور جمهور الحام، منصف المطلوم حمن خلر، مؤسس
قواعد الدولة و الاقبال برأيه الصائب . حشيد عنوان الصولة
والاجلال بفكره الثاقب، مولانا الوزير... محافظ اطملكة الشريفة
الاسلامية بالدياد اطصدية و الاقطار الحجازية حالا ...»

b) *Mısır Beylerbeyisinin tâyîni ve hizmete tasarrufu*

Osmanlı devletinin Ortadoğu bölgesiyle ilgili siyâsî ve ıktısâdî siyâseti bakımından Mısır Beylerbeyisinin tâyîni ehemmiyet arz etmekteydi[44]. Başlangıçta, bu eyâlete Kubbe vezîrlerinden biri tâyîn

42 Mısır'ın vakıf nezâretlerini münasıb olanlara tevcîh etmesine dâir Mısır Beylerbeyisi Hasan Paşa'ya gönderilen ferman için bk. BA, *Ali Emiri tasnifi, I. Ahmed* nr 648 (evâhır-ı Safer 1014); kezâ, krş. A. Özcan, «Fâtih'in teşkîlât kanûn-nâmesi», s. 48.

43 1034 Rebiülâhırında, Dîvân-ı âlî'de Mısır Beylerbeyisi Mustafa Paşa ve kadısı Mehmed Efendi'nin huzûrlarında tahrîr edilen vakıfnâme için bk. TSA, *E.* nr. 4122.

44 XVI. asrın ilk yarısında, Osmanlı hakimiyetine giren Kızıldeniz kıyıları, Yemen ve Habeşistan bölgelerinin zabtı ve bu mıntıkada zaman zaman zuhûra gelen isyânlar sebebiyle, Mısır Beylerbeyilerinin, daha önce bu mıntıkanın siyâsî ve askerî durumunu iyi bilen veya bu bölgede daha önce hizmet görmüş olanlardan seçilmesini gerektirmiştir. Nitekim, Mısır Beylerbeyiliği, 968'de, Sabık Yemen Beylerbeyisi iken Rum Beylerbeyiliği yapmakta olan Mustafa Paşa'ya *(Mühimme,* IV, 160/1643, I Rebîülevvel 968); on yıl sonra ise, daha önce Mısır Beylerbeyisi olup, sonra Yemen Beylerbeyisi ve serdarı olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edilirken[45], daha sonra vâlînin vezîrlik pâyesi taşımasına pek riâyet olunmamış; ancak 1004'de, Başdefterdâr Mehmed Paşa'nın beylerbeyi tâyîninden îtibaren, bu makamın vezâret pâyesiyle tevcihi teâmül hâline gelmiştir[46]. XVI. asrın sonlarından îtibâren, eyâletin içine düştüğü çalkantılar arttığından Pâdişâh'a çok bağlı ve aynı zamanda saray ve saltanatın Mısır'la olan ilgileriyle alâkalı zevâtın Mısır Beylerbeyisi seçilmesi tevcih edilmiş gibi gözükmektedir[47]. Mısır Beylerbeyiliği, vefât, liyâkatsızlık veya daha mühim bir vazifeye tâyîn sebebleriyle[48] boşalınca, Dîvân'da, münâsib bir devlet

---

Sinân Paşa'ya tevcih edilmiştir (*Mühimme*, XIV, 87/112, 15 Zilkade 978). XVI. asrın ikinci yarısından itibâren, Mısır mâliyyesinin islâhi endîşesiyle, Beylerbeyiler çok defa defterdârlar arasından seçilmiştir: 988'de Harem-ı Humâyun hazînedârbaşısı Hasan Ağa'ya (*Mühimme*, XXXIX, 352/ 690, 10 Rebîülevvel 988); 992'de, daha önce şıkk-ı sânî Defterdârı iken Mısır Defterdarı olan Sinân Bey'e (*Mühimme*, L, 34/144, 3 Şevval 992); 1012'de Başdefterdâr İbrâhim Paşa'ya, Mısır Beylerbeyiliği verilmiştir (Mehmed Edirnevî, *Nühbetü't-tevârih ve'l-ahbar*, İst. 1276, s. 66-70).

45 Kubbe vezîrlerinin Beylerbeyi tâyînî, bidâyette daha sık (923'de vezîr-i âzam Yunus Paşa, 929'da ikinci vezîr Mustafa Paşa; 930'da ikinci vezîr Ahmed Paşa) vuku' bulmuşsa da, daha sonra vezirlik pâyesiyle tâyîn keyfiyetine daha seyrek rastlamaktadır. Meselâ, Yemen serdarı ve Beylerbeyisi vezîr Koca Sinân Paşa'ya Mısır eyâleti ikinci defa tevcih olunurken, şöyle denilmiştir: «Kadîmü'l-eyyâmdan muhâfaza-ı Mısır'a vüzerây-i izâmdan biri irsâl olunmak sünen-i Seniyye-i ecdâd olup, ... vezâretle Mısır'ı Kâhire eyâletini sana tefvîz-u-taklîd eyleyup...» (*Mühimme, XIV, 87/112, 15 Zilkade 978*).

46 1004'den îtibâren, Mısır eyâletine tâyîn edilen kimseler, vezîr değilse, bu pâye verilerek nasb olunmuşlardır. Bir misâl olmak üzere, Ruûs defterinde yer alan bir kaydı zikr edelim: «Eyâlet-i Mısır ma'a vezâret, bilfiil Bostancıbaşı olan Mehmed Ağa'ya vezâret ile verilmek buyuruldu.» (BA, *KK*, nr. 257, s. 63, 23 Rebîülevvel 1031).

47 1016-1020 arasında Mısır Beylerbeyiliğinde bulunan Kara Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde «Sen, harem-i muhtereminde neşv ü nemâ bulup, her vechile fikr-ü-firâsetine akl-ü-kiyâsetine itimâd-ı humayûnun vardır» (*Mühimme zeyli*, VIII, 4, 19 Rebîülevvel 1016) denilmektedir. Hazînedarbaşı Mesih Ağa (982-988)'nın Mısır Beylerbeyiliğine tâyîninde saray kilerinin mühimmâtının temînî âmil olmuş gözükmektedir. Mübâlağası ve garazkârlığı malûm olan Ali, tavâşîlardan Beylerbeyi seçilmesinde «evlâd-ü-iyâl kaydından beri» olup nasıl olsa mal ve mülklerinin mîrîye intikâl edeceği düşüncesinin mü'essir olduğunu belirtir (*Hâlâtü'l-Kahire mine'l-âdâti'z-zâhire*, Tietze neşri, Viyana 1975, s. LXXI).

48 Meselâ, Ali Paşa'nın 968'de vefâtı (*Mühimme*, III, 563/1645; 2 Rebîülevvel 968); Mehmed Paşa (1004-1006)'nın, eyâlet askerini zabt edememesi (el-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

adamı seçilir[49], daha sonra yeni Beylerbeyi nâmzedi, Pâdişâh huzûruna kabûl edilerek hil'at kılıçla taltîf olunur[50]; kendisine lüzumlu tenbihât ve talimâtta bulunulurdu[51]. Eğer mansub Beylerbeyi başka bir eyâlette vazîfe görmekte ise, nasıl hareket etmesi hakıkındaki tâlimât yazılı olarak gönderilirdi[52]. Eski Mısır Beylerbeyisi veya kaymakamına, yenisinin vusûlüne kadar, eyâleti zabt-ü-rabt altında bulundurulması[53]; Mısır'daki askere, yeni Beylerbeyi'ye itaât ve sadâkatla hizmet etmeleri; civârda olup Mısır'a bağlı ümerâya ise,

---

Mellevânî, *Tühfetü'l-ahbab*, s. 70); Koca Sinân Paşa'nın vezirlikle Yemen seferi serdârlığa tâyîni (*Mühimme*, VII, 691/1907, 20 Safer 976) gibi sebeblerle Beylerbeyiliği boşalmıştır.

49 Devlet merkezinin mâlî buhranlara sahne olduğu devrelerde, Mısır İrsâliyyesini arttırmak taahhüdünde Beylerbeyi seçimine te'sîr eden unsurlardan olduğu görülmüştür. Meselâ, Beylerbeyi İbrâhim Paşa (991-992)'nın gönderdiği 400.000 altın İrsâliyye yerine Mısır Defterdârı Sinân Bey, 600.000 altın taahhüd edince Beylerbeyilik kendisine tevcih olunmuştur (Abdü'l-kerim, *Târih-i Mısır*, Hekimoğlu Ali Paşa ktb. nr. 705, 16b).

50 Silâhdâr Mehmed Ağa (1020-1024)'nın Beylerbeyi tâyînini Sâfî şöyle zikr eder: «... Eyâlet-ı mezbûre hükûmetini zamîme-i vezâret ile ihsân-u-ınâyet edip, ... bir vakt-i müteberrikte dâmen-bûs-ı Pâdişâhî ile teşrîf ve hila'-ı fâhire ile taltîf buyrulup, ...» (*Zübdetü't-tevârih*, I, Veliyüddın Efendi ktb. nr. 2428, 126-127a).

51 Umûmiyetle verilen tâlimât, daha önce, Mısır'dan veya Mısır'a bağlı bölgelerden (Haremeyn, Yemen, Habeşistan) İstanbul'a gönderilen çeşitli arzlara dayanmakta olup, bu vâdîde önceden sâdır olan hükümlere göre âmil olmaları tenbîh edilmekteydi (Sinân Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliğine ikinci defa (978-980) tâyîn edilirken kendisine gönderilen tâlimât için bk. *Mühimme*, XIV, 1022-1513; 19 Zilhicce 978).

52 Diyarbekir Beylerbeyisi iken Mısır'a nakl olunan Hüseyin Paşa (980-982)'ya gönderilen hükümde, «ale't ta'cîl» Mısır'a varıp ülkeyi zabt ve sıyânet etmesi, daha önce Vezîr Sinân Paşa'ya, Haremeyin hususunda gönderilen hükümlerle -bana yazılmamıştır demeyup- âmil olması, sonbahara kadar hazırlanması emr edilen para ve barutu, Mısır'a varır varmaz tamamlayıp göndermesi emr olunmuştur (*Mühimme*, XXI, 28, 16 Ramazan 980).

53 Koca Sinân Paşa, Yemen seferi serdârlığını müteâkıb, ikinci defa Mısır Beylerbeyiliğine (979-981) tâyîn olundukta, sâbık Beylerbeyiye gönderilen, 3 Muharrem 979 tarihli hükümde şöyle denilmiştir: «Kemâkân muhâfaza hizmetinde olman mühimmattan olup ... müşârümleyh (vizâretle Mısır eyâleti tevcih olunan Sinân Paşa), Mısır'a vâsıl oluncaya dek kemâkân muhâfaza hizmetinde olup, mahmiyye-i Mısır'ı hâlî koymayasız» (*Mühimme*, X, 927/534).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Beylerbeyisinin sözünden çıkmamaları tenbih olunurdu[54]. Beylerbeyinin gecikmeden ve sıkıntı çekmeden Mısır'a ulaşması için de, yol üzerindeki idârecilere gerekli yardımda bulunmaları emr olunurdu[55].

Mısır Beylerbeyileri, liyâkat ve yararlılıkları hâlinde, her sene hil'at ve kılıç ihsâniyle vazîfelerinde ibkâ olunurdu. XVI. asrın ilk yarısında, Mısır eyâletinin idâresi istıkrârlı bir hâle geldiğinden dolayı, Beylerbeyilik müddeti on bir yıla kadar devâm ettiği hâlde, daha sonraki devrede, bu süre hemen hemen dört beş seneden fazla olmamıştır[56].

Yeni Beylerbeyi Mısır'a vâsıl olunca[57] eyalette bulunan sancak beyleri, kâşifler, arab şeyhleri ve eyâlet dîvânı mensubları ve sâir asker de karşılamaya çıkarlardı[58]. İstıkbâl edenlerin pişkeş ve he-

54 Sâbık Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hükümlerde, yeni Beylerbeyi, vâsıl oluncaya kadar, eyâletin hıfz-ü-hirâseti ve eski mesûliyyetlerini yerine getirmesi tenbih olunurdu (Meselâ, bk. *(Mühimme,* IV, 244/683, 13 Rebîülâhır 975; XXXIX, 352/690, 10 Rebiülâhır 988). Mısır'da bulunan sancak beyleri ve asker ağalarına gönderilen fermanlarda, umûmiyetle, ülkenin ıslâh ve muhâfazasına memûr edilen Mısır Beylerbeyisine, elindeki ahkâm-i şerîfe muktazasınca itaât ve inkıyâd etmeleri, ülke ve sekenesini hıfzü-hirâsette bulunmaları buyuruldu (Kelâmî *Vakâyi-i Ali Paşa,* Halet Ef. ktb. nr. 612, 135b, 136a).

55 Mısır Beylerbeyiliğine tâyin edilen Mehmed Paşa (1013)'nın kadırgasının geçeceği yolu emniyet altına alıp, mühimmâtını tedârik ederek acele Mısır'a ulaştırmaları hakında, yol üzerinde olan Midilli, Sakız, Rodos ve sâir deryâ beylerine gönderilen hüküm için bk. BA. *KK,* nr. 70, s. 291, 4 Cemâziyelahır 1013.

56 Mehmed Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliğinde (1016-1020) ibkâsına âid hükümde, Mısır'ı rizâyi humayûna tevfîkan idâre, hazînenin tahsîline gayret, Haremeyin ahvâline takayyüd edip, gönderdiği Mısır ve Yemen İrsâliyyesini sâlimen ulaştırıp, iltifât beklemekle, sadakât ve kiyâsetle hizmetine binâen, vazîfesinin uhdesinde ibkâ olunduğu belirtilmektedir (*Mühimme,* LXXVIII, 27/70, 29 Şaban 1018). 984'de, Mesih Paşa'ya, 989'da Hasan Paşa'ya ve 1001'de Hafız Paşa'ya, Mısır Beylerbeyiliğinin ibkâ edildiğine dâir hükümler için bk. *(Mühimme,* XXIX, 81/194, 24 Şevval 984; XLII, 65/288, 23 Cemâziyelâhır 989; LXIX, 372/541, 6 Muharrem 1001).

57 Deniz yoluyla Mısır'a teveccüh eden yeni Mısır Beylerbeyisinin ilk konağı İskenderiyye (el-Bekrî, *el-kevâkibü's-sâire,* 24a-b; Sâfî, II, 108b); kara tarıkıyle vâsıl olduğu zaman ise Adiliyye olurdu (Evliyâ Çelebî, *Seyâhatnâme,* X, 140).

58 Bu sırada, halktan şikayet veya hâceti olanlar da, Paşa'nın istikbâline çıkıp, dileklerini arz ederlerdi (el-İshakî, *Ahbarü'l-üvel,* s. 159).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

diyyelerini Paşa'ya takdîm etmeleri, Paşa'nın da karşılayanların berâtlarını yenileyip, hil'at giydirmesi[59], askere de vusûl terakkîsini vermesi için umûmî bir dîvân akd edilirdi[60]. Birkaç gün sonra, Paşa, alayla Kahire'ye girip, ikâmetgâhı ve karargâhı olan kal'atü'l-Cebel'de yerleşirdi[61]. Belerbeyi, Pâdişahın tâlimâtı ve tavsiyelerini hâvî olan fermânları Dîvân âzâsına ve bütün asker ağalarına tebliğ edip[62], onlardan eyâletin umûmî ahvâlini dinlemek üzere, «Vusûl dîvânı» akd ederdi[63]. Birkaç gün süren bu dîvanda, Paşa, önce-

59 Abdü'l-kerim, 12a. Umûmiyetle, ehl-i menâsıba giydirilen hil'atlar, Pâdişâh tarafından gönderildiği hâlde, bâzıları Paşa tarafından getirilirdi. XVII. asır'da menâsıb ehlinin mertebelerine göre hil'atleri: âlâ, evsat ve ednâ olmak üzere üç çeşit idi. Paşa'nın Mısır'a vusûlünde Kal'a'ya çıkıncaya kadar, vâli, çeşitli mevkilerde birçok hil'atlar giydirirdi (Evliyâ Çelebi, X, 406).

60 XVI. asrın sonlarında, Beylerbeyi, Kahire'ye girmeden evvel, istikbâline çıkan askere, teamül mücibince, vusûl terâkkîlerini vermediği takdîrde, üzerine hücûm ederek terakkîlerini zorla aldıkları, daha sonra da verilmeyen terâkkı sebebiyle Beylerbeyisi 1012-1013'de vâlî olan İbrâhim Paşa misâlinde olduğu gibi öldürmüşlerdi (el-Mellevânî, s. 167, Sâfî, II, 109a).

61 Paşa, İskenderiyye'den Kahire'ye giderken, bazan yolu üzerindeki vilâyetlere uğrayıp, aldığı tâlimâta, veya halkın şikâyetlerine binâen, gerekli icraâtta bulunurdu (el-İshâkî, *Ahbârü'l-üvel*, s. 157). Beylerbeyi, Kahire'ye girmeden önce, Subaşı, şehirde Paşa'nın vusûlünü ilân edip, Kal'aya giden yolu merâsim için hazırlardı. Alayda, Mısır'ın piyâde, atlı, tüfekli ve kılıçlı bütün askerleri, mehterler, çerkes beyleri, sancak beyleri, dîvân mensûbları sıralarınca yürürlerdi. Paşa, merâsimle Kal'aya varınca, iki yüz para top atılıp, mehterler çalınır; sonra da bütün askerler Paşa'dan «Alay ihsânı» alırlardı (Evliyâ Çelebi, X, 142-145).

62 Pâdişâh fermânının, beylere ve askerlere okunmasından bir gün önce, şehir içinde, bütün askerlerin sabah erken, Kara meydan (Kal'anın aşağısında geniş bir meydan)'da toplanmaları ilân olunur; eyâletin bütün ümerâ, kâşifler ve dîvân âzâları dâvet edilirdi. Umûmî dîvânda, oturan Paşanın sağında Mısır Kadısı, Pâdişâh fermânını okuyan arab; solunda Kethudâ, Defterdâr ve mertebelerine göre sancakbeyleri bulunurdu. Ferman okunurken, Paşa ve bütün ehl-i dîvân ayağa kalkarak dinlerlerdi. Paşa'nın karşısında atları üzerinde müteferrikalar, çavuşlar ve sâir askerleri, derecelerine göre sıralanırken fermânı okuyan kişi, atıyla ileriye hareket ederek hükmü okurdu (*Vakâyi'-i Ali Paşa*, 6a; kezâ Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (1010-1012) zamanında, Pâdişâh fermânı okurken çizilmiş minyatür için bk. 6b).

63 Yeni Mısır Beylerbeyisi, eyâletin umûmî durumunu tertib için akd ettiği vusûl dîvânı'nda, hazînede mevcûd olan emvâli, irâd ve masrafı yoklar, devletçe acele istenen mühimmâtın tedârikine çalışır (*Mühimme*, XXI, 28, 16 Ramazan 980; keza bk. *Vekâyi-i Ali Paşa*, 41b-42a; Evliyâ Çelebi, X, 40b); tedkîk ettiği eyâletin idârî ve mâlî durumunu merkeze bildirdi. Hükümet, arz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

likle, Mısır eyâletinde mansıb sâhibi olanlardan yerlerine ibkâ edilmelerine karşılık «Keşûfiyye-i Sagîr» adıyle bir resim alır[64]; sâbık Mısır Beylerbeyisinin muhâsebesini yaptırır veya muhallefatını zabt ederdi[65].

c) *Beylerbeyinin vazîfeleri*

Umûmiyetle, Mısır Beylerbeyisinin seçiminde, Devletin siyâsetiyle, bölgenin içinde bulunduğu siyâsî, idârî ve iktısâdî duruma uygun vasıflar arandığı[66] gibi, eyâletin coğrafî ve tarihî mevkii de, Beylerbeyinin hizmetinin tâyîn ve tahdîdine müessir olurdu[67].

Mısır Beylerbeyisinin, hâricî mes'uliyyetleri, Devletin umûmî siyâsetine bağlı olduğu halde, dâhili vazîfeleri başlangıçta kat'î şekilde tâyîn edilmemiş gibi gözüküyor[68]; ancak, 1525'te tanzîm edilen Mısır Kanûn-nâmesi ile, Mısır Beylerbeyisinin mahallî vazîfeleri vuzûha kavuşmuştur. İdârî, mâlî, kadâî ve askerî olan bu hiz-

---

olunan ahvâli teftîşe ihtiyâc duyarsa, salâhiyetli bir çavuş gönderirdi (Gönderilen çavuş mârifetiyle, Mısır hazînesi, anbarı ve sâir ahvâline teftîşi için bk. *Mühimme*, V, 421/1119, 4 Şaban 973).

64 Mısır Beylerbeyisinin gelirlerinden biri olan «Keşûfiyye», biri Paşa'ya mahsûs köylerin gelirlerini teşkîl eden «Keşûfiyye-i Kebîr», diğeri, her sene ve bilhâssa Paşa'nın Mısır'a geldiğinde, ehl-ı menâsıbdan aldığı paradan teşekkül eden «Keşûfiyye-ı Sagîr» olmak üzere iki kısımdan terekküb ederdi. XVI. asrın sonlarından itibâren, mertebe ve gelirlerine göre «Keşûfiyye-i Sagîr» kusursuz edâ etmek için, kâşif, mültezim ve âmiller, halka çok eziyyet edip, fazla gelir taleb ederek çok bid'at ihdâs etmişlerdi (Sâfî, II, 109b; el-Bekrî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, 24a-b; Shaw, a.g.e., s. 320).

65 Bu husûslar için bk. «Mısır Beylerbeyisinin teftîşi» bahsı, s. 129.

66 Bunun için «Mısır Beylerbeyisinin tâyini» bahsine bk. s. 95 n. 44.

67 Ehemmiyetli stratejik mevkii sebebiyle Mısır, Osmanlı devrinde de, civar bölgelerle Devlet arasında bir bağ teşkîl eder; Beylerbeyileri, yakın idârî ünitelerin durum ve idâresinin tedvîr edip, netîceyi İstanbul'a arz ederdi (Bu husûs için «Mısır Harameyn, Yemen ve Habeşistan ile alâkaları» bahislerine bk. s. 316).

68 Mısır'ın zabtından beri, Beylerbeyinin, idârî ve mâlî işlere nezâret, kadâî ve askerî işleri tedvîr etme yanında, eyâlette Osmanlı hakimiyetini yerleştirme, Memlûklü beyleri Arab şeyhlerinin nufûzlarını sınırlandırma, şehir ve vilâyetin âsâyişi ve muhâfazasının te'mini gibi mühim vazîfeleri vardı. Ancak, bütün bunlar, henüz bir kanûn-nâme rabt edilmiş olmayıp, eyâletin durumuyle ilgili olarak sadır olan fermânlarla tâyîn ediliyordu (Bu husûs için bk. «Hayır-bey'in Beylerbeyiliği» bahsi, s. 35-48).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

metler, Beylerbeyinin nezâretinde, Mısır dîvânında, Dîvân âzâları tarafından tedvîr ve tanfîz edilirdi[69]. Bu idârecilerin vazîfelerini en iyi şekilde icrâları[70], halkın huzûr ve sükûnu, mübâşirlerin zulümden men'i, Devlet gelirinin korunması ve artırılması husûsunda muvâzeneli bir siyâset tâkîbi, Mısır Beylerbeyisinin en önemli vazîfelerinden idi[71].

Beylerbeyi, şehrin ve vilâyetin muhâfaza[72], eyâletin askerinin intizâmı ve ihtiyâclarını te'mîn ettiği[73] gibi, Mısır kadısıyle beraber

---

69 Kanûn-nâme'de, Defterdâr, Kadı ve âmillerin salâhiyet ve mes'uliyetleri tâyîn edilmişti. Meselâ 80.000 akçaya kadar olan mâlî husûslar âmillere; 100.000'e kadar olanı, Mısır Dîvânında Defterdâr mârifetiyle Mısır kadısınca görülür; 100.000'den fazlası, Beylerbeyi mârifetiyle Defterdâr tarafından Devlet merkezine arz olunurdu (Barkan, *Kanûnlar*, s. 379).

70 Gerek Mısır Kanûn-nâmesinde gerekse Beylerbeyilere gönderilen hükümlerde, eyâletin bütün idârecilerine, işlerinin ehemmiyetine göre, Nâzırü'l-emvâl veya kadı vâsıtasiyle Beylerbeyilere arz edildikten sonra, Devlet merkezine bildirmelerine ihtiyâc yoksa, hemen tenfizi emr olunmakta idi. Kâşif ve Arab şeyhlerinin, mîrî emvâlin tahsîl ve muhasebesi, emînlerin taltif ve kadı mârifetiyle tecziyesi Beylerbeyinin re'y ve nezâretine havâle edilmiş idi. Beylerbeyi, doğrudan doğruya halkın şikâyetlerinin dinlediğnden (*Kanûnlar*, s. 367), cereyân eden muâmelatı yakından takîb ederdi. Ancak, XVI. asrın sonlarında, Mısır Beylerbeyisinin nezâret ve sıyânet vazîfesinde çeşitli sebeble kusûr ettiği, sâdır olan müteâddid hükümlerden anlaşılmaktadır. Meselâ, 8 Receb 982'de Mısır Beylerbeyisine gönderilen bir hükümde, Sancak beyleri ve bölük ağaları ve Defterdâr ve sâir dirliğe mutasarrıf olanların yanlarında hizmet eden kulları ve adamlarını zapt etmediklerinden, bunların fesadda bulunduklarının duyulduğu bildirilmekte, Mısır'ın bütün umûru, fesâd ehlinin tecziyesinin kendisine havâle olunduğu ihtâr olunmaktadır (*Mühimme*, XXVI, 284/822).

71 Mısır Kanûn-nâmesine göre, reâyâ ahvâli ve Devlet gelirlerine muvâzeneli bir şekilde nezâret, Mısır Beylerbeyisinin en mühim vazîfesi sayılmakta idi (*Kanûnlar*, s. 378). Gerçekten, reâyâ'yı şerîat ve kanûna aykırı bid'at ve zulümlerle ezmeden gelirleri tahsîl «ehemm-i mühimmât»dan add olunmuştur (Meselâ, Mısır Beylerbeyisine gönderilen şu hükme bk. *Mühimme*, III, 193/591, 26 Safer 967). XVI. asrın sonlarında, Paşa'nın, her yıl, tecdîd-i berât etmek üzere, kâşif ve mübâşirlerden aldığı emvâl ve pişkeşler (Sâfî, II, 109b), onları, kanûna aykırı vergi tahsîline tahrîk etmiştir (Beylerbeyi, sancak beyleri ve mîrî mâl hizmetinde olanlar tarafından ahâliye zulm olunup, kanûna muhâlif mal alınıp, halka zarar verdikleri haber alınmakla men'ine ve sâhiblerine haklarının iâdesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. (*Mühimme*, LX, 14/31, 26 Şevval 993).

72 Mısır kanûn-nâmesine göre, Kahire ve mulhakatının sükûn ve âsâyişi, ahâlinin huzur ve emniyyetinin te'mini, doğrudan doğruya Beylerbeyinin vazî-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dâvâ şikâyetleri dinleyip çeşitli meseleleri halletmeye çalışırdı[74]. Beylerbeyi, sancak beyleri ve askerin sâliyâne ve ulûfelerini vermek[75] gibi mühim mâlî işleri Defterdâr vâsıtasiyle gördüğü[76] hâlde, İrsâliyye hazînesine müte'allik işlerle bizzât meşgul olurdu[77]. Mısır Def-

---

fesi cümlesinden idi. Bu görevi şehirde muhâfaza kuvveti, bölük ağaları ve şehir subaşısı nezâretleriyle gördükleri gibi *(Kanûnlar,* 378); bu vazîfe vilâyetlerde, kâşiflerin mâiyetinde Ağanın kumandasında, altı ayda bir nöbetle vazîfe göre gönüllüler mârifetiyle ifâ olunurdu. Bu sonuncuların nöbet bitiminde tebdili, Defterdâr mârifetiyle yapılırdı *(Kanûnlar,* s. 355). Hâkimlerin daha fazla kuvvete ihtiyâcı olursa, Beylerbeyi, alelacele yardımda bulunmakla mükellefti *(Kanûnlar,* s. 361). XVI. asırın ikinci yarısında, Kahire'nin âsâyişini te'minde, ağa ve subaşılar güçlük çeker olmuşlar; Bulak iskelesi ve şehirdeki soygun ve baskınları önlemek üzere, subaşıya Mısır Beylerinden birinin nöbetle yardıma memûr edilmeye başlanmıştır (Bu husûsta, Beylerbeyi'ye gönderilen 24 Cemâziyelâhır 982 tarihli hükme bk. *Mühimme,* XXVI, 263/755). Ancak, XVI. asrın sonları ve XVII. asır başlarında, âsâyişi te'mînle mükellef askerin fesâd ve zulmünün, Beylerbeylerce önlenemediği rivâyet edilmiştir (el-Bekrî, *el-Minehü'r-Rahmaniye* s. 105, 113, 127; Sâfî, II, 109b).

73 Mısır Beylerbeyisinin, Eyâlet askerinin meselelerini hall, husûsıyla ulûfe, zahîre ve sâir ihtiyâclarını muntazaman te'mîni, onlarla ilgili merkezin emirlerini infâz, Beylerbeyilerin belli başlı askerî vazîfelerinden idi. Bu vazîfelerin ifâsında, XVI. asır sonlarından îtibaren aksamalar görülmüş, husûsiyle, ulûfelerin zamanında verilmemesi, askeri, Beylerbeyi'ye muhâlefete, hattâ katline teşebbüse tahrîk etmiştir. Askerin ilk huzûrsuzluğu, Beylerbeyi Üveys Paşa zamanında (994-998) vuku' bulmuş; asker, daha sonra, isteklerini zorla almaya başlamışlardır *(el-Minehü'r-Rahmaniyye,* s. 105, 114; el-Mellevânî, *Tuhfetü'l-ahbab,* s. 171 vd).

74 el-Mellevânî, 177. Mısır kadısı, Beylerbeyi ile müşâvereyi gerektiren dâvâlar dışında, diğer şer'î meseleleri kendi meclisinde hall ederdi *(Kanûnlar,* s. 382-383). Beylerbeyi, kadının arzlarını bir karâra bağlamak yanında, şehir ve nâhiye kadı ve nâiblerinin ahvâlini yakından tâkîb, vazîfelerini lâyıkıyle yapmalarını, zulümden uzak bulunmalarını te'mînle de mükellef idi (Kanûnlar, s. 382).

75 *Kanûnlar,* s. 381. Arâzî harâcından hazîneye celb edilen paradan askerlere verilen ulûfe ve sâliyâneler, «Mukabele defteri» mucibince teslîm edilip, defterin sûreti Devlet merkezine gönderilirdi (*Mühimme,* VII, 356/1033, 11 Ramazan 975).

76 Mısır Beylerbeyisinin mâlî yardımcısı olan Nâzırü'l-emvâl (=Defterdâr), eyâletin bütün önemli mâlî işlerini Dîvân'da görüp, Beylerbeyinin müşâveresine ihtiyâc olmıyan husûsları ise, Dîvân günlerinden gayrı zamanlarda maiyetinde şehr-emîni, Hazîne kâtibleri ve sâir Emvâl mübâşirleri olduğu hâlde, kendi meclisinde tamamlardı (*Kanûnlar,* s. 380).

77 Beylerbeyi, eyâletin bütün mâlî işlerinin idâresini Defterdâr'a havâle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

terdârı ve Kadısı hâriç, eyâletin bütün asker ve idârecilerini tâyîn ve azle salâhiyyeti olan Beylerbeyi, Defterdâr ve Kadı'nın arz ettiği tâyîn ve azilleri de bir karâra bağlardı[78]. Sancak beylerinin tâyîn ve azillerini, Devlet merkezine arziyle tenfîz ederdi[79].

Haftada dört gün[80], Kal'a'daki Gavrî dîvânhânesinde akd olunan Mısır Dîvân-ı Âlî'sine[81], Beylerbeyi riyâsetinde[82], Kethudâ, Mu-

---

etmekle beraber, İrsâliyenin izhâr ve irsâli, Pâdişâh nazarında, onun bir yıllık icraâtının muhassalası gibi göründüğünden, bu işi bizzât Dîvân erbabiyle tedkik ve müzâkereye mecbûriyet duyardı (Bu husûs için «Mısır'ın İrsâliye hazînesi» bahsine bk. s. 112).

78 Beylerbeyi, kâşifler ve Şeyhü'l-arabların vazîfelerinde kusûr zuhûr edersе, Nâzırü'l-emvâl mârifetiyle, mecâl vermiyerek katl edip, yerine kudretli ve yarar birisini tevcîh ile berât verilmesi için, Devlet merkezine arz ederdi (*Kanûnlar*, s. 360). Mîrî'ye âid olan işlerde âmillerin taksîrleri olduğunda, emânetleri alınıp, bir mutemed kimseye tevcihi Devlet merkezine arz edilirdi. Ancak, Nâzırü'l-emvâl, bu emâneti Beylerbeyi mârifetiyle müstâkîm bir kimseye nasb ettirirken, Anbâr-ı Amire, Darbhâne, Bahâr-Emânet, ve Cidde iskelesi Emânet gibi mühim yerlere emîn tâyînî Devlet merkezine yapılırdı (*Kanûnlar*, s. 379-380). XVI. asır sonlarında, Mısır eyâletinin beylik, ağalık ve mâlî hizmetlerine, Beylerbeyinin arzı ve Devlet merkezinin keyfî takdîriyle ehliyyetsiz kimseler tâyîn edilerek, eyâletin muhâfaza ve mâliyesi karışıklık içine düştü : Mısır Beylerbeyisi Üveys Paşa (995-998)'ya eyâlette çeşitli tarıklarla uygunsuz tevcihât yapmayıp, memlekete ve mîrî emvâle münâsib şekilde amel etmesi emr olunduğu (*Mühimme*, LXII, 170/375, 27 Safer 996) gibi, şefaât târîkiyle Devlet merkezinden Mısır'ın mâlî hizmetlerine tâyîn edilen istikâmeti olmayan kimselerin azl edilmeleri, Mısır Beylerbeyisi Hâfız Ahmed Paşa (998-1003) ya fermân olunmuştur (*Mühimme*, LXXIII, 301/679, 9 Zilkade 999). Hattâ berâtla tâyîn edilse bile, istikâmeti olmayanlara Beylerbeyi tarafından itibar olunmaması buyurulmuştur. (998 Rebiülâhırı tarihiyle Mısır Beylerbeyisine gönderilen bir hüküm şöyle bitiyor : «Südde-ı saâdetinden beravât-u-ahkâm ibrâz eden gayr-ı müstehık olanlara ruhsat vermeyesiz.» *Mühimme*, LXVI, s. 238.

79 Mısır eyaletinin Muhafaza beyleri ve sâir vazîfelileri, eskiden beri Beylerbeyinin tâyîn edilirken, XVI. asır sonlarında bâzı kimseler, bu hizmetleri arzuhalleriyle te'mîn ettiğinden, eyâletin durumu karışmış olduğundan, eyâlet idâresini tanzim için, bu makamları yalnız Mısır Beylerbeyisinin arziyle verilmesi kararlaştırılmıştır (*KK*, nr. 70, s. 141, selh-i Cemâziyelevvel 1013).

80 Kanûn-nâmesinin tanzîminden önce, eyâlet umûmî dîvânının hangi günlerde akd olunduğu belli değildi «=Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 36). Ancak Kanûn-nâme (*Kanûnlar*, s. 378), Mısır Beylerbeyisinin, günleri tasrîh etmeden haftada dört gün dîvân akd ettiğini beljrtir. Evliyâ Çelebî ise, erbâb-ı hâcet için haftada beş kere dîvân akd etiğini zikr etmiştir (*Seyâhetnâme*, X, 133). XV. asrın ortalarından itibâren, Dîvân-ı Humayûn'un, haftada

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hâfız sancak beyleri, Bölük Ağa ve çavuşları, çavuşlar Kethudâsı ve mütekâ'id beylerle beraber[83], Kadı, Defterdâr, Ruznâmeci, Muhâsebeci[84], Dîvân Efendisi, Tercüman-başı ve çeşitli kalem kâtibleri gibi eyâletin bütün mü'esseselerinin temsilcileri katılırlardı[85]. Dîvân' da, ehemmiyeti hâiz işler müzakere edilir; daha az ehimmiyetli olanlardan şer'î mes'eleler Kadı meclisine, mâlî işler ise, Defterdâr dîvânına havâle olunurdu[86].

Böylece, Mısır Beylerbeyisi, Dîvân mârifetiyle eyâletin bütün umûrunu tedvîr ettiği gibi, Devlet merkezinden gelen emirleri[87] de müşâvere ederek gerçekleştirmeğe çalışırdı. Beylerbeyi, Mısır Muhâfaza beylerinin, kâşifler, Urban şeyhleri ve askerin ahvâlini, aldığı emirleri ne ölçüde ifâ edebildiğini mufassal raporlar hâlinde merkeze arz ederdi[88]. Beylerbeyinin geniş salâhiyyetlerini kullanmasın-

---

bâzen dört gün bâzan da beş gün toplandığına binâen (Uzunçarşılı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 3-4), Mısır dîvânında da, XVI. asırda, gerektiğinde, haftada dört veya beş gün toplandığına ihtimâl verilebilir.

81 Mısır Dîvânı, umûmiyetle, yüksek bir yerde binâ olunan ve beş bin kişi alan Gavrî Dîvân-hânesi (Dîvân-ı Âlî)'nde toplanırdı; ancak bayramlarda Kal'a Sultan Kayıtbay'ın Dîvân-hânesinde toplanmasını âdet olmuştu (Evliyâ Çelebi, X, 179-180).

82 Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, Beylerbeyi, Kanûnî özrü olmadan, Dîvân'a riyâsetten uzak olamazdı (*Kanûnlar*, s. 378).

83 Bu âzâ, Dîvân'da Mısır Beylerbeyisinin esâs yardımcıları olup, dîvân işlerini tedvîr, aldığı kararları eyâlette tatbîk ederlerdi (Evliyâ Çelebi, X, 133).

84 Bunlar için «Mısır eyâletinin Kadılık Mü'essesesi» ve «Defterdârlık Mü'essesesi» bahislerine bk. s. 74-80, 295-301.

85 Evliyâ Çelebî, X, 133, 136-137.

86 *Kanûnlar*, s. 380, 382-383.

87 Umûmiyetle, eyâletin ıslâh ve tanzîmi ile Devlet merkezinin ihtiyâçlarının tedarikine âid olan emirlerin infâzı, Beylerbeyinin esâs vazîfelerinden sayılmakta idi (Mektûbûna cevâben, Devlet merkezinin, eyâletin çeşitli meselelerine âid tavsiyelerini Dîvân'da müzakere etmesine dâir Beylerbeyi'ye gönderilen hüküm : *Mühimme*, XXIX, s. 226-227, 4 Zilhicce 984).

88 *Kanûnlar*, s. 360 vd. 364, 373, 380 vd. Beylerbeyinin neler arz etmesi gerektği şu hükümde işâret olunmuştur : «Mısır Beylerbeyisi (Mesih Paşa)'ne hüküm ki, Mahmiyye-i Mısır muhâfazasında olan eğer beyler eğer beylerbeyiye müte'allik menasıbdır ve Şeyhu'l-arablardır, arz olunmak lâzım geldikte senin arz etmen emr edip buyurdum ki, zikr olunan kimselerin arza muhtac husûsları olup, sudde-i saâdetine ilâmı lâzim ü mühimm oldukta emrim mucibince sen arz eyliyesin» (*Mühimme*, XXVI, 264/757, 24 Cemâziyelâhır 982). Mısır Beylerbeyilerinin merkeze arz ettiği eyâlet ahvâl arasında, Nil'in taşmasının ehem-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan bir takım tepkilerin doğduğu, idâreci ve halkın, gizli[89] ve alenî Devlet merkezine şikâyetnâmeler gönderdikleri görülmekte; buna karşılık, bâzı defâ eyâlet ahvâlini teftiş için Devlet tarafından mu' temed çavuşlar gönderilmekteydi[90].

Mevkii icâbı Mısır Beylerbeyisi, yalnız eyâletin âsâyiş ve emniyyeti asker ve idârecilerin âhenkli vazîfe yapmalariyle değil, aynı zamanda, yabancıların Mısır'la ticârî münâsebetlerinin Devletin siyâsetine uygun tarzda tedvîri, daha mühim Haremeyn'le ilgili mes'eleleri, Habeş, Yemen, Trablus-garb gibi eyâletlerin askerî ve mâlî ihtiyâçlarının tavsiyesiyle yakından ilgiliydi.

Bütün bu mühim hizmetlerinden dolayı, Mısır Beylerbeyisinin, Devletin giriştiği askerî harekâta katılmaktan aff edildiği[91], Yemen ve Hind seferleri gibi operasyonların icrâsı gerektiğinde, yerine muhakkak bir yenisinin tâyîn olunduğu görülmektedir[92].

---

miyetli yer aldığı anlaşılmaktadır. Meselâ, Alî Paşa (956-961)'nın bir arîzasında şöyle denilmektedir : «Nil ... evvelki senelerde geldiği gibi gelmeyip, nev'an kalil cârî olmağla vilâyetin bâzı yerleri şurâkî (çorak) vâki' olmuştur. Pâdişâh-ı âlem-Penâh hazretleri sağ olsun; her sene birbirine mü'âdil olmaz. Ümmîddir ki bâzı yerler mâmûr-u âbâdân olup, zıraâtleri ziyâdece olmak sebebi ile mâl-ı mîrî de noksan muşâhede olmayınca inşa'allah sene-i âtiye memleket irtifâ-ı kâmil şâmil ziraât oluna ...» (*TSA, E,* nr. 2283/2). Beylerbeyi Sinân Paşa (975-977)'nın eyâlet ahvâlini ve vergi tahsîlini kusûrsuzca Pâdişâh'a arz etmesi husûsunda bk. *Mühimme,* VIII, 131/1334, 12 Rebiül-âhır 975; aynı husûs için ayrıca bk. *Mühimme,* LI, 16/54, 11 aban 991.

89 Halk ve ulemânın hakları zâyi olduğu ve zulme uğradıklarına dâir Pâdişâha gizli olarak gönderilen bir şikâyetnâme için bk. *TSA, E.* nr. 9329 (Bu vesika tarihsiz olduğu halde, kasd edilen Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa'nın, 971-973 arasında beylerbeyilikte bulunan Ali Paşa olduğu anlaşılmaktadır; bk. el-Mellevânî, s. 168).

90 Bu husûs için «Mısır eyâletinin İrsâliye hazînesi», «Mısır Beylerbeyisinin teftişi» bahislerine bk. s. 113, 129.

91 Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa (931-941)'nın askerleriyle Mohac seferine iştirâki emr edilmişken, Mısır ümerâsından Hatem Bey'in tarafından eyâletin mühim işleri sebebiyle, Paşa'nın sefere katılmasının münâsib olmıyacağına dâir arzı (Bu arz için bk. *BA, Fekete,* nr. 90 42, 931 (A) DVN 930) üzerine aff olunmuştur.

92 Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferine memuriyyetinde, Mısır, Hüsrev Paşa (941-943)'ya (el-Mellevânî, 165; ayrıca bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* II, 392); Sinân Paşa (975-977)'nın Yemen seferine serdâr tâyîninde ise, yeri İskender Paşa (977-978)'ya verilmiş; Koca Sinân Paşa, seferden avdetinden son-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böylece, eyâleti ve bölgeyi dış tehlikelerden korumak; gerekli olan tedbirleri alarak Devletin emirlerini yerine getirmek; seçip hazırladığı askeri mutemed beylerin kumandasında sefere göndermek; bu askerin ve Devletin istediği mühimmât ve levâzımı tedârik etmek, Beylerbeyi'nin askerî vazîfeleri cümlesindendi[93].

Eyâletin idâresini tedvîr edecek yardımcıları seçmedeki isâbeti; kâşifleri, Urban şeyhleri, sancak beyleri, asker ve halkın haklarına riâyeti, bu çeşitli unsurlarla idârî mü'esseseleri arasında ahenk ve müvâzeneyi te'sîsi, Devletin emirlerini en uygun şekilde tenfîzi ve Beylerbeyiliği müddetince eyâletin idâresinde huzûr ve istikrârı te'sîsi Beylerbeyinin şahsiyet ve kabiliyyetiyle münetâsib idi. Bütün bu icraâtın birbirine te'siri olduğu gibi, Devlet merkezine arz ve teklîflerini kabûl ve tasdîk ettirebilmiş olması da, başarısını tâyîn eden âmillerdendi[94].

Mısır Beylerbeyisinin, yukarda sayılan vazîfeleri yanında, doğrudan doğruya Pâdişâh sarayının ihtiyâc ve isteklerini karşılamayı gerektiren ve Beylerbeyinin ehemmiyetle tâkib ve temîne mecbûr olduğu mühim bir mes'uliyet konusu da İrsâliye gelirlerinin itinâ ile korunup, muntazaman toplanarak her yıl İstanbul'a gönderilmesiydi. Bu sebeble, Mısır Beylerbeyileri seçerek zevâtın, Devlet gelirlerini, en iyi şekilde koruyup çoğaltarak tahsîl edeceğine itimad olunacak kimseler olmasına dikkat edilirdi[95]. Binâenaleyh, Beylerbeyi-

---

ra da tekrar Mısır Beylerbeyiliğine (978-979) tâyîn edilmiştir (el-Mellevânî, s. 169).

93 Bu husûs için «Mısır eyâletinin askerî teşkilâtı» bahsine bk. s. 255-259.

94 XVI. asrın sonlarına kadar, bütün bu vazîfe ve salâhiyetlerle tasdîk ve kontrol mekanizması istikamet ve hakkaniyyetle yürütüldüğünden, eyâlette istikrârın sağladığı; ancak, asrın sonlarına doğru Devlet merkezi ve teşkilâtında görülen bozulma emârelerinin, Mısır eyâletine de aks ederek karışıklıkların baş gösterdiği, eski Memlûklü idârî fesâdının hortlamağa yüz tuttuğu gözükmektedir.

95 Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya 24 Şevvâl 1013 tarihiyle gönderilen hükümde şöyle denilmiştir : «Sen harem-ı humayûnumda neşâ ü nema bulup sadâkat ü istikâmetine ve hüsn-i tedbîrlerine ve mâl-ı mîrî tahsîline mucidd ü sâ'î olduğuna itimâd-ı humâyûnum olmağla sen diyâr-ı Mısır'a Vâli olup, gönderilmişsindir. İmdi, Mısır hazînesi âbâ vü ecdâdın zemânlarında olduğu üzere, bittemâm ahz edip, vakt ü zemânı ile irsâl etmen bâbında hatt-ı humâyûn-ı saâdet makrununla fermân-ı âlî-şânım sâdır olup...» (*Mühimme, LXXV*, 252/256).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin muvaffakiyyeti, sâliyâneli bir eyâlet olan Mısır'ın gelirinden masraf çıkarıldıktan sonra, merkeze gönderilecek meblâğ (İrsâliye hazînesi)'ın ziyâde veya noksan olmasiyle ölçülürdü.

Mısır eyâletinin İrsâliyye hazînesi

Mısır eyâletinin ilk devresinde, Devlet merkezine, daha sonra ta'ayyün eden «İrsâliyye» yerine, sâdece Beylerbeyi tarafından kıymetli hediyeler gönderildiği, toplanan vergi gelirleriyle Devletin, Mısır'ın ve Haremeyn'in mühimmât ve levâzımı karşılandığı anlaşılmaktadır[96]. Ancak, İbrâhim Paşa'nın Mısır'ı tanzîminden sonra, eyâlet gelirinin masrafları karşıladıktan sonra, bakıyyesinin Devlet merkezine gönderilmesi kararlaştırıldığı ve İbrâhim Paşa tarafından, Mısır Beylerbeyiliğine getirilen Süleyman Paşa (931-941)'nın Beylerbeyiliğinin üçüncü senesinden (18 Rebiülevvel 933) îtibaren, irsâli teâmül hâline geldiği anlaşılmaktadır[97].

---

96 Bu husûs için «Mısır Beylerbeyiliğinde Hayır-bey» bahsine bk. s. 38-39 n. 37.

97 Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa İstanbul'a dönerken, Hayır-bey'in kethudâsı olup, ve daha sonra Mısır Defterdârlığı yapan Memlûklü Cânım el-Hamzâvî'yi yanında getirmiş, Pâdişâh, tekrar Defterdâr tâyîn ettiği Hamzâvî'ye: Mısır'da her şeyden önce, kul ulûfesini ödeyip, zulm etmeyip, bid'at ihdâsından kaçınmasını, reayânın refâhının te'mini, diğer olagelen masraf karşılandıktan sonra, gelir fazlasının Asitâne'ye irsâlini emr etmişti. Hamzâvî de, Mısır'a döndükten sonra, istikâmetle hizmet edip, gelir fazlasını 8 yük altın alarak bağlayıp, İstanbul'a göndermiştir (*Solakzâde Tarîhi*, s. 450). Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa, 931'de, Mısır topraklarının ölçülmesini emr etmişse de, bu yeni ölçme («mesâhat» için bk. *Kanûnlar*, s. 374-75) defterleri hazırlanıncaya kadar, Memlûklü İrtifâ defterleri kullanılmaya devâm olunmuştur. El-İshâki'ye göre, Süleyman Paşa'nın vâlîliğinde, Mısır Dîvânındaki bütün mâlî ve idârî defterler yandığından, 933'de bütün topraklar ölçülerek «Terbi'» defterleri vücûda getirilmiş ve bundan sonra onlarla âmil olunmuştur (*Ahbârü'l- üvel fimen tasarrafî Mısr min erbâbi'd-düvel*, Kahire 1304, s. 150). Velhâsıl, vergi tahsîlâtı, 933'e kadar, toprağın Memlûklü sistemine göre ölçülmesiyle, bu tarihten sonra ise, Terbi' defterlerine göre mesâhet edilerek yapılmıştır (*Mühimme*, TSA, E. nr. 12321, 4a). Osmanlı «Terbi' defterleri» (hakkında bk. el-Mellevânî, s. 164; Abdülkerîm, 8a), Mısır köyleri topraklarının ne kadar «feddân» (1 feddan, Memlûklü devri sonlarında, 6034m²'ye tekabül ediyordu) olduğunu, Nil'in normal yükselme ve alçalma devrelerine göre ne kadarının sulanıp, ne ölçüde verimli olduğunu tesbît ederdi (Sj. Shaw, «The land law Ottoman Egypt», *Der İslam*, XXXVIII, 108).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yeni tâyîn edilen Beylerbeyi, Mısır'a varınca, İrsâliye emvâlini zabt için, Dîvân-ı Alî'de sâbık Beylerbeyinin muhâsebesini yaptırır[98]; hazînede noksan çıkınca, Devlet merkezine arz ederek Ruznâme ve Muhâsebe defterlerine dayanarak mîrî emvâlin teftişini, Dîvân azasından bir hey'eti havâle ederdi[99].

Mısır eyâleti mâlî muâmelâtı, ilk günü 11 Eylül'e isâbet eden «Tut» ayı ile başlayan «sene-i kâmile» veya «Tutıyye» denilen ve 365 gün, 6 saat îtibâr edilen «Kıbt» takvimine göre icrâ olunurdu[100].

Mâlî sene başında, İrsâliyye hazînesinin ikmâli için tahsîl edilmemiş gelirler ve bakıyyelerle, hazîneye olan borçlar tahsîl edilir[101];

98 Beylerbeyi Ali Paşa (1010-1012)'nın Mısır'a vusûlunda ilk icrâatı hazîne mevcudunu yoklayıp, Mısır ahvâlini Asitâne'ye ilân etmek oldu (*Vekayi-i Ali Paşa*, 41b).

99 Kahire'nin büyük bir cami'inde icrâ olunan bu teftiş, Paşa, Kethüdâsı, Kadı ve Paşa'nın eyâlet beylerinden seçilmiş vekilinin (Bâzan, Pâdişâh emriyle bu teftiş Mısır dîvânında ve Beylerbeyinin riyâsetinde olurdu; Abdül'kerim, 16a; el-Hallak, 91a) nezâretinde, eyâletin bütün erbâb-ı menâsıbı, Urban şeyhleri, mültezim ve emînleri huzûrunda görülürdü (el-Bekrî, *el-kevâkibü's-sâire*, Daru'l-kutubu'l-Mısrıyye, Timur nr. 2023 28a). Bu mecliste, mîrîye olan borç mıkdârı, hâkim ve mübâşirlerce tesbit edilip, tahsiline çalışılır; bakayâ emvâlin kjmlerin zimmetlerinde ve hangi zamâna âid ve hangi mahsûldan kaldığı tetkik edilip, mufassalan Devlet merkezine arz edilirdi (Bu husûsla ilgili ve Mısır eyâletinin muhtelif idârî ahvâline dâir, Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (956-961)'nın Devlet merkezine gönderdiği arîza için bk. *TSA, E.* nr. 2283/2). XVI. asrın sonlarında, eyâlet işleri karışıp, mîrîye riâyet edilmeyip, hiyânet edildiği duyulunca, yeni bir beylerbeyi tâyîn ve onun mârifetiyle, mîrî emvâl teftiş olunmuştur: İbrâhim Paşa (991-992), sâbık Mısır Beylerbeyisi Hasan Paşa (988-991) yerine tâyîn edilip, eyâlete vusûl oldukta, Hasan Paşa'nın muhâsebesini görüp, üzerinde sâbit olan mîrî emvâli defter edip, Asitâneye bildirdiği (Abdu'l-kerim, 15b; el-İshâkî, s. 153) gibi, Sinân Paşa (992-995)'da mazûl olunca, yerine tâyîn edilen Üveys Paşa (995-998), selefinin muhâsebesini teftiş edip, 1400.000 altın zimmet çıkarıp, bunun 130.000'inin tahsîle maâdâsını şiddetle almaya teşebbüs etmişti (Selânîkî, s. 231-232).

100 Mısır eyâletinde Cizye ve Haremeyn muâmelâtında hicrî kamarî takvîm kullanıldığı halde, mîrî emvâl muhâsebesinde, Şemsî Kıbt takvîmi istîmâl olunur; «Sene-i Kâmile»nin bir önceki yıla karıştırılmamasına îtinâ olunurdu. İbrâhim Paşa (1012-1013)'ya gönderilen hükümde şöyle denilmiştir: «... Mahrûsa-i mezbûrede kadîmde tut vâki' olduktan sonra hâsıl olan mâl-ı mîrî eski hazîneye halt olunmayıp eskisi başka bağlanmak mûtâd olmağın adet-ı kadîme üzere emr edüp ...» (*KK*, nr. 70, s. 124, 10 Rebîülâhır 1013).

101 Sene-i Tûtiyye sonunda, âmil ve mâl mübâşirleri tahsîl ettikleri mahsulâtı, hazîneye teslîm etmek üzere, Defterdâr ve Şehr-emîni meclisine getirir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gönderilecek hazîne muayyen mikdara ulaşmazsa[102], Vakıf gelirlerinden veya tüccârdan istikraz edilerek veya asker ulûfeleri te'hîr edilerek tamamlanırdı[103]. İrsâliyye hazînesi muayyen mikdara eriş-

---

lerdi. İltizâm ettikleri Devlet gelirinin tamamen ödemesi istenir; noksanları çıkarsa, emlâk ve esbâblarından tahsîl edilir; kifâyet etmezse de, kefillerinden alınır; yine tamamlanamazsa, onlara işkence edilerek, gizlenmiş malları varsa ortaya çıkarılıp hazineye teslim edilirdi (*Kanûnlar*, s. 365, 380. Mîrî emvâl, mübâşirler ve kefillerden muayyen bir zaman içinde tahsîl edilirken, mültezimin hepsiyle tazyîk olunup, zimmetinin mallarından tahsîle çalışıldığına dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hükme bk. *Mühimme*, IX, 218/467, 972). XVI. asrın sonlarında, emîn ve mübâşirlerin yolsuzlukları, uhdelerindeki mîrî emvâlin tahsîli güçleştirmiş ve İrsâliyyenin noksanına sebeb olmuş olduğundan, mukata'a ve iltizâmların fakîr olan ve kefîli olmayanlara verilmemesi emr olunmuştur (Mısır'ın İrsâliyesine dâir Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme, zeyli*, II, 258, Muharrem 983). Önceki mâlî yıllara âid, mübâşir zimmetleri ihtimamla tahsîl edildiği gibi, bütün idârecilerin vâdeli eski borçları ile Yemen ve Habeş Beylerbeyilerinin Mısır hazînesinden senedle aldıkları borçlar da tahsîl olunurdu (Yemen Beylerbeyisinin borcunun tahsîli hakkında bk. *Mühimme zeyli*, III, s. 315, 23 Rebîülevvel 984).

102 XVI. asır, her yıl, Devlet merkezine gönderilecek İrsâliyye mıkdârı muayyen olup, inhiraf vuku'unda, mevâcibden, ihracâttan veya masraflardan mı olduğu sorulur; keyfiyeti tahkîk için, Mısır Defterdârı vâsıtasiyle eyâleti mukataacıları, ruznâme kâtibleri ve hazîneleyi nakl eden kullar toplanıp, Mısır dîvânında mahfûz olan defterlerle, İrsâliyye müfredât mukayese olunarak varılan netice merkeze arz edilirdi (933'den 951'e kadar, Mısır hazînesinin mîrî bakıyyelerinini tetebbu' ederek tahsîl edilmesine dâir, Mısır Beylerbeyisi Davud Paşa (944-956)'ya, kadısına ve Defterdârına gönderilen mufassal hüküm için bk. *Mühimme*, TSA, E nr. 12321, 5a-b, 9 Şevval 951).

103 XVI. asrın ikinci yarısında, fevkalâde durumlarda, Mısır İrsâliyyesini tamamlamak, askerin mevâcib ve sâliyânesini karşılamak üzere, bâzı vakıflardan borç alındığı görülmektedir: Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa (973-975)'nın, sûikasd ile öldürülmesi üzerine, gönderilmesi gereken İrsâliyye'yi tamamlamak için, sâbık Defterdâr vâsıtasıyle Davud Paşa vakıflarından 3000 filarî ve Hacı Kethudâ vakıflarından 13.400 filarî ödünç alındığı; 16.400 filarînin, Mısır hazînesinden iâde edilmemesini, vârisler Asitâne'ye arz ettiklerinde mezkûr mebliğin mustahık olanlara iâde edip, deftere kayd ettirmesine dâir Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa'ya hüküm: *Mühimme*, XIV, 344/686, 14 Rebîülâhır 980. Asır sonlarında, İrsâliyye'yi ikmâl için, asker ulûfesinin tevzîi geciktirilmiş ve bu yüzden, Üveyş Paşa (995-998)'nın zamanından itibaren, askerin, eyâletin idâresine müdâhelesine, hattâ dîvân âzâsını katle, Paşa'ya bile tecâvüzüne yol açmıştır (el-Bekrî, *el-kevâkıbü's-sâire*, 28b; Abdülkerim 19a; el-Hallak, 92a). Mısır Beylerbeyisi Kurd Paşa (1003-1004), Asitâneye göndereci 600.000 altınlık İrsâliyye'yi tedarik etmek, tüccardan 200.000 altın ıstıkraz edip, askerin mevâcibinden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tirmek için, yeni ümerâ ve asker istihdamı veya terfinden ferâgat olunması emr edilmiştir[104].

Mısır'ın bir «sene-i kamile» gelirleri tahsîlâtından, masraflar tesviye olunup, İrsâliyye, muayyen olan mikdâra iblağ edildikten sonra, mufassal muhâsebe defterleriyle Devlet merkezine gönderilirdi[105]. Geçen senelerden tahsîl olunamayan bakayâ, «Tut» senesi

---

ikî kısmı borç alarak te'hir etmişti (Selânikî, *Tarih*, Es'ad Ef. Ktb.nr. 2259, 325b). Daha sonra da, aynı sebebden dolayı, asker, Mehmed Paşa (1004-1006)'yı öldürmeye teşebbüs etmişlerdi (el-Mellevânî, 169).

104 XVI. asrın sonlarında, Mısır'ın ümerâ ve asker sayısını artırma ihtiyacına paralel olarak bunların sâliyâne ve mevâcibi de artarken, Devlet merkezinin İrsâliyye mıkdarının artırılması husûsundaki isteği takdîm edilip, asker kadrolarının tahdîdi yoluna gidilmiş; münhallere, eski mikdârı aşmayan tâyînler yapılmasına cevaz verilmiştir(Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme zeyli*, II, 258b, Muharrem 983). Hattâ, İstanbul'dan berâtla gelenlere bile îtibâr olunmayıp, hazîneye enfa' olanla amel edilmesi emr olunmuştur: Mısır Beylerbeyisi Hasan Paşa (988-991)'ya gönderilen 10 Ramazan 989 tarihli hükümde şöyle buyurulmuştur: «minbâd kadîmî sancaklardan biri mahlûl olmayınca, ibtidâdan veya tebdîl tarîkıyle Mısır'da sancak tevcih olunmayıp, ve sancak beylerine ve ulûfe ile dirlik tasarruf edenlere hazîneden terakkî verilmeyip, ziyâdeye müstahak olan sancak beyine bedelinden noksan üzere, sancak verildikte noksânı hazîneden tekmîl olunmayıp, onun bedeli bir ziyâde sâliyâeli düştükte ol noksanıyle mutasarrıf olan beye verilip, onun sancağı âhar müstehakka verilmek emr edup ... Mısır hazînesini tekmîl edüp bî-kusûr vaki' ve mevsimi ile hazîne-i âmireme irsâl-ü-îsâl eyleyesin» (*Mühimme*, XLVI, 131, aynı husûsu, Ahmed Paşa (998-1003)'ya 8 Cemâziyelâhır 998 tarihli hükümle te'yîd olunmuştur : *Mühimme Zeyli*, IV, 129). Merkeze arz edilerek sancak tasarruf eden emîn ve kâşiflerin, İrsâliyyeden sâliyâne alarak hazîne noksanına sebeb olmaları dolayısıyle, iltizâmla tâyîn edilenlerin sâliyânelerinin kesilmesi emr olunmuştur (*KK*, nr. 70, s. 165, 1013).

105 Mısır Beylerbeyisi Hüseyin Paşa (981-982)'nın tamamlayıp gönderdiği sâbık Beylerbeyi Sinân Paşa (979--981)'nın devresine âid İrsâliyye ile ilgili kendisiyle ve Defterdâra hitaben sadır olan hükümde : 20 Rebîülâhır 980'e tekâbül eden «Tut» başlangıcından sene sonu olan 981 Rebîülâhırı sonuna kadar, harâc, geçen yıllar bakayâsı, iskeleler ve nefs-i Mısır mukataa mahsûlleri, bir mikdar galle (=zahîre) bahâsı ile sâir müteferrik mallardan toplanan emvâlden yapılan masrafların ve bâzı emirlerle tâyîn olunan İrsâliyyenin muhâsebesiyle, Cidde iskelesinin muhâsebesi defterleri muayyen 400.000 filarî İrsâliyye ile 15 Ramazan 981'de gönderildiği bildirilmekle, hazînenin vaktıyle te'mîn olunup, gönderilmesi mühimm olup, gelecek yılın hazînesinin dahi, âdet ve kanûn üzere, tahsîl, tedârik ve irsâlinde «mesâî-i cemîle zuhûra» getirmesi emr olunmuştur (*Mühimme*, XXIX, 91/245, 14 Zilhicce 981).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelirlerine tedâhül eder; her iki tahsîlâttan denkleştiren yolıyle, hem İrsâliyye hazînesini hem de ihracâtları te'mîn edebilirdi[106].

XVI. asrın sonlarına kadar, her sene Mısır'dan «Ceyb-ı humayûn»un harçlığı için[107], irsâl edilen İrsâliyye hazînesinin, eyâletin gelir ve masraflarına göre, 400.000 altın (16.000.000 Para) ile 500.000 altın (20.000.000 Para) arasında seyr ettiği görülmektedir[108].

---

106 XVI. asrın ortalarına kadar, «Tut» yılı tahsîlâtı, bakayâ ile karıştırılmazdı. «Tut» senesi sonunda eyâletin sayfî mâlı, gelirin 1/3'ü olup, eyâletin umûmî gelir ve masrafları, ancak sonraki senenin ortasında malûm olurdu. Böylece, senenin bütün geliri diğer senekiyle denkleştirilir; aksi takdirde, İrsâliyye gönderilse, ihracât olmaz, ihracâta kifâyet eden gelir toplansa, İrsâliyye te'mîn edilmezdi. Bu şekilde, her sene, Beylerbeyi Defterdâr ve muhâsebeciler, eskiden, yeniden ve gelecekten tahsîl ve tedârikle tahsîl ettirip, İrsâliyye'yi tekmîl ederlerdi (*TSA, E.* nr. 2283/2). Ancak, asrın sonlarında bâzan senelik gelirlerin birbirine «tedâhül»u bahânesiyle İrsâliyye'yi noksan üzere gönderilmiş (Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde şöyle denmiştir: «... bundan akdem ... Mısır'ın İrsâliyyesi, vakt ü zemânı ile bittemâm gelirken, bir kaç seneden beri gâh tedâhül behâne olunup ve gâh varan mekânın adem-i takayyüdünden noksan üzere gelip...» *Mühimme,* LXXV, 252/526, 24 Şevvâl 1013) olmasına rağmen, XVII. asrın ilk çeyreğine kadar, İrsâliyyenin artırılması husûsunda talebde devam edilmiştir.

107 Her yıl, Mısır eyâletinden Asitâneye «Ceyb-i humayûn» harçlığı olarak gönderilen İrsâliyye hazînesi, saray ve dîvân masraflarında harclanırdı (Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (1010-1012)'nın, mazûlen Asitâneye dönerken getirdiği 2 yıllık İrsâliyye ile, culûs-ı Humayûn in'am evrilmesi tekarrür etmişti: Kâtib Çelebi, *Fezleke,* İstanbul 1286, 1, 223).

108 Mısır Beylerbeyisi Süleyman Paşa (931-941)'nın vâlilîğinde, 933 yılından itibaren Asitâne'ye gönderilen rİsâliyye mikdârları, «Dîvân-ı Humayûn» kayıdlarına göre şöyledir :

Hazînenin irsâl edildiği tarih :	*Mikdarı*
18 Rebîülevvel 933	299.591 Altın
1 Rebîülâhır 934	509.683 »
20 Cemâziyelâhır 935	600.009 »
22 Şaban 935	200.003 »
5 Zilhicce 936	500.002 »
21 Receb 937	400.003 »
7 Cemâzıyelevvel 938	300.004 »
11 Zilhicce 938	299.946 »
6 Ramazan 939	199.996 »
28 Ramazan 940	500.000 »
12 Zilkade 941	374.525 »
YEKÛN	4.183.792 »

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI. asrın sonlarından îtibâren, Devletin mâlî muzayakası arttığından, İrsâliyye mıkdarının da arttırılması istenilmiş; XVII. asrın başlarında 600.000 altın (24.000.000 Para) - 700.000 altına (2.800.000 Para) ulaşmıştır[109]. Bu devrede, İrsâliyye mikdârı mas-

(Bu husûs için bk. *Mühimme*, TSA, E. nr. 12321, 4a-b). Yukarıda derc ettiğimiz İrsâliyye mikdarlarından da anlaşılacağı üzere, XVI. asrın ilk yarısında mâlî senelere birbirine tedâhül edilerek, her senenin İrsâliyye mikdârı önceki ve sonraki senelere bağlı olmuştur. Bu devrede, Beylerbeyiler, makamlarında uzun müddet kaldıkları için, İrsâliyye hazînesi tedarjkinde, mâlî muhasebede tedâhül yoliyle denklik te'mîn edilirdi. Asrın ikinci yarısında, beylerbeyilerin tâyîn müddetleri kısaltılıp, İrsâliyye mikdârı arttırıldığından, İrsâliyye'nin her sene zamanında gönderilmesinde sıkıntı çekilmiştir (Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa'nın hazîneyi zamanında irsâli için, mîrî emvâl ve bakayânın tahsîlinde ihtjmam göntermesine dâir kendisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 70, s. 121, 10 Rebîülâhır 1013). Pek yaygın olan bir rivâyete göre, Mısır Beylerbeyisi Hüsrev Paşa (941-943), 942'de İstanbul'a bir milyon altın İrsâliyye gönderdiği zaman, Pâdişâh, bunu kabul etmeyip, 500.000 altın'dan fazla gönderilmemesini emr etmiştir (Abdülkerîm, 8b; el-Hallâk, 76b; Anonjm, *Tevârîh-i Mısrü'l-Kahire*, 11a; kezâ bk. Shaw, *The Financial and Administrative Organization*, s. 284). Bu devrede gönderilen hazîne mıkdarının 400.000 ile 500.000 altın arasında olduğu hatırlanırsa, Hüsrev Paşa'nın bu kadar yüksek bir meblâğ göndermesi şaşırtıcıdır. Esâsen *Mühimme* kayıdlarına göre *(TSA, E.* nr. 12321, 4b), Hüsrev Paşa'nın 6 Ramazan 942'de gönderdiği hazîne mikdârı 329.992 altın olup ve bu senenin gönderilmesi gereken hazîne 470.000 olmakla, 140.000 noksan idi. Bir de, 12 Receb 943'de irsâl ettiği 499.902 altının ise gönderilmesi gereğinden (500.000 altın) 98 altın eksik olduğu açıkça tasrîh edilmiş ve tamamlamağa çalışması istenjilmiştir *(Mühimme, TSA, E.* nr. 12321, 4b). Böylece, İrsâliyye hazînesinin, XVI. asrın ortalarına kadar, mîrî masrafların tesviyesinden sonra, 500.000 altın gönderilmesi te'mîn edilebilmişse de (*TSA, E.* nr. 2283/2), asrın ikinci yarısından îtibâren, masraflar artığından dolayı, yılda ancak 400.000 altın tedârikj teâmül haline gelmiştir (*Mühimme*, XXIV, 91/245, 14 Zilhicce 981). Mısır Beylerbeyisi Mesih Paşa (982-988)'ya, masraf ve ihracât olmadığı halde, hazîne 400.000 altın olarak gönderme sebebi sorulmuştur (*Mühimme zeyli*, II, 258b, 983; kezâ, İrsâliyyenin neden 500.000 altından ziyâde gönderilmediği hakıkında Mısır Beylerbeyisi Hasan Paşa (988-991)' ya ve Defterdârına gönderilen hüküm: *Mühimme*, XLIII, 174/318, selh-i Cemâziyelahır 988).

109 Devletin, Mısır İrsâliyyesini artırılmasına ihtiyâcı olduğu anlaşılınca, Mısır Defterdârı Sinân Bey, İrsâliyye'yi, 600.000 altına çıkabilmiştir (el-Hallâk, 91b). İrsâliyye mikdârı, XVII. asrın ilk çeyreğinde yükselmeye devâm ederek 700.000 altın'a çıkmıştır. Lâkin sonraki devrede, eyâletin siyâsî ve idârî galileleri, gelirlerin azalması ve masrafların artmasına yol açtığından, İrsâliyye mikdârı düşmüş, hatta bâzen gönderilememiştir (Shaw, Financial ..., s. 285).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

raf hacmine göre değil, merkezin emriyle tâyîn ve bir önceki seneden aşağı değil, ziyâde olması istenmiştir[110].

Mısır hazînesinin bir kısmı, Devlet merkezinde veya Mısır ve civârında mîrî masraflara ve mûtâd olmayan sarfiyâta tahsîs edilirdi[111]. Meselâ, Devlet merkezinde sıkıntısı çekilen zahire ve barut gibi maddelerin tedâriki; Tersâne malzemesi, Akdeniz ve Kızıldeniz' de Mısır sâhilleri muhâfazasında bulunan kadırgaların ihtiyâçlarının te'mîni[112]; Yemen ve Habeşistan'a me'mûr askerin mühimmâtı[113], Hacc için İstanbul'dan Haremeyn'e teveccüh eden vazife erbâbının masraflarının tesviyesi[114], Haremeyn'deki mübârek yerlerin tâmîri, hac yolundaki su te'sisleri ve Kal'a'ların binâ ve ıslâhı[115], Mısır eyâletine berâtla gönderilenlerin ulûfe ve ihtiyâcları, beylerin cülûs terâkkîsi, bâzı kullara terakkî verilmesi, eyâletteki köprüleri muhâfaza ve tamîri, zuhûr eden tabiî afetlerin tahrîbatını giderme masrafları[116] Mısır hazînesinden karşılanırdı. Bütün bu masraflarla, eyâlet vâridatını gösteren muhâsebe defterleri, İrsâliyye müfredâtını muhtevî defterlerle birlikte Devlet merkezine gönderilirdi[117].

---

110 Bu devrede, İrsâliyye hazînesinin mikdarı, Beylerbeyiler aldıkları emirlere binâen, muayyen bir meblâğın toplanmasını, eyâletin içinde bulunduğu çalkantı ve buhrâna bakmadan, Kâşif, Şeyhü'l-arab ve mübâşirlerden istemiş; onlar da bu meblâğı tahsîl için halkı tazyik etmiştir (Meselâ, Mesih Paşa'ya gönderilen 9 Rebîülâhır 987 tarihli hükme bk. *Mühimme*, XXXVI, 346/908).

111 Shaw, *The Financial*, 305-309.

112 Donanmayı Humâyûn gemi ve askerinin intiyâc ve mühimmâtının Mısır hazînesinden te'mîni hakkında Mısır Beylerbeyisi Koca Sinân Paşa'ya gönderilen 25 Zilkâde 980 tarihli hüküm için bk. *KK*. nr. 67, 592b.

113 Kul kardeşlerden 800 neferi teçhiz ve Mısır'a gönderip, orada altışar aylık mevâcib ve zahireleri verildikten sonra Yemen'e gönderilmelerine dâir, Yeniçeri Ağasına hüküm : *Mühimme*, XXVI, 91/285, 28 Rebiülevvel 982.

114 Bu husûsta, Mısır Emîrü'l-haccına gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 148, s. 68, 19 Safer 1011; nr. 155, s. 88, Rebiülevvel 1013.

115 Mekke'de binâsı fermân olunan su yolları masrafının Mısır hazînesinden ödenmesi hakkında Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa (973-975)'ya hüküm: Mühimme, V, 443/1188, 15 Şaban 973; Arafat su yolları ve Harem-i Nebevî tâmîrleri için Mısır hazînesinden 60.000 altın verilmesi hakkında Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa'ya gönderilen hüküm : *Mühimme*, X, 335/549, 10 Muharrem 979.

116 Shaw, aynı eser, s. 307, 308.

117 Asitâne'ye gönderilen İrsâliyye defterlerinde, İrsâliyye'nin haracdan, mukataattan ve galle bahasından ne kadar gelirli olduğu; her köy ve mukataanın eski mahsûllâtının mikdârı, kaç [illegible] ve tefâvütünün (eski ile yeni mahsûlât arasında fark) ne olduğu, galle bahasıyla; Anbarda ne kadar tereke

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İrsâliyyenin İstanbul'a umûmiyetle kara yoliyle gönderilmesi[118], âdet hâline gelmişti. Bu işin icrâsı için, Dergâh-ı muallâ çavuş ve müteferrıkalarından tecrübeli ve mûtemed bir kimse, serdâr olarak tâyîn edilir[119], maiyetine Mısır'ın yedi cemaâtından kıdemli ve yarar askerler tâyîn olunurdu[120].

(=hububât) kaldığı tesbît edilmiştir (*Mühimme : TSA, E.* nr. 12321, 5a). 5671 nr. lu *Mâliyyeden mudevvere defterin* sonunda, 1005-1006 muhâsebesinin hulâsası olarak ne kadar masraf yapıldığı ifâde olunmaktadır : İrsâliyye, 446-904 altın olarak görünüyorsa da, Haqué, Paris, 1968).

118 Beylerbeyi İbrâhim Paşa (971-972), Mısır hazînesiyle İstanbul'a donanma ile dönmüşse de (Selânikî, s. 193; Solakzâde, s. 608) deniz yolunun pek emniyetli telakkî edilmediği anlaşılmaktadır. Meselâ, Ali Paşa (1010-1012), iki İrsâliyye'yi kara yoluyle nakl etmiştir (el-Mellevânî, s. 176).

119 Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (971-973)'ya gönderilen 16 Receb 972 tarihli hükümde, Mısır hazînesinin, Mısır'da sancak tasarruf eden Mustafa Bey'le gönderilmesi emr olunduğu (*KK*, nr. 74, 416) gibi, Beylerbeyi Mesih Paşa (982-988)'ya, 983 İrsâliyyesini Mısır Defterdâriyle göndermesi fermân edilmiş (*Mühimme*, XXVII, 12/41, 1 Receb 989), Azab Ağası (*Mühimme*, LXVI, s. 197, 22 Rebiülahır 998) veya Dergâh-ı muallâ kullarından bir İrsâliyye serdârı tâyîn edildiği (*Mühimme*, LXXIII, 8/18, 7 iZilhicce 1003) gibi, bâzan da azl olunan Mısır Beylerbeyileri, İstanbul'a dönerken İrsâliyyeyi beraberinde getirirlerdi : Ali Paşa (1010-1012) iki yıllık hazîneyi (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 223; el-Mellevânî, s. 176), İbrâhim Paşa (991-992) ise, bir yıllık İrsâliyyeyi beraberinde nakl etmişlerdi (Solak-zâde, s. 608-609). Yol boyunca, mâiyetlerindeki askerleri zabt-u-rabt edip, hazîneyi urban ve eşkıyâ tasallutundan korumakla vazîfeli İrsâliyye serdârı, hazîneyi sâlimen İstanbul'a ulaştırınca terfî ettirilmesi âdet olmuştu: Bu terakkînin 30-50.000 akça râddesinde olduğu anlaşılmaktadır. Filhakika, 984 Muharrem'ine âid bir kayd (*KK*, nr. 86, s. 118), 30.000 rakamını tesbît etmekte olup (12 Cemâziyelâhır 1001 tarihli bir ruûs kaydında ise, «her sene Mısır'dan gelen hazîne serdârı olanlara terakkî verile gelmekle, halen, bu sene Mısır hazîne serdârı olan umerây-ı Mısır'dan Sinân Bey'e dahı 30.000 akça terakkî verilmek buyruldu. Bâdehû arz u hâl sunulup, sâbıkan hizmet-i mezbûre ile gelene 50.000 terakkî olmuştur deyü kenduye dahi ol mikdar terakkî verilmesi reca etmeğin elli bin verilmek buyruldu» (*KK, Ruûs*, nr. 253, s. 67) denilmekle, terakkînin asrın sonlarında 50.000'e çıkarılmış olduğu âşikâr olmaktadır.

120 İrsâliyye serdâriyle beraber hazîneyi götürmek üzere, Mısır eyâletinin yedi bölüğünden (Çavuş Müteferrikagân, Gönülluyân, Çerâkise, Tüfengciyân, Azebân, Müstahtızân) birkaç yüz mûtemed, tecrübeli silâh endâz seçilirdi. Bu askerin sayısı, yol üzerindeki habercilerin getirdikleri bilgiye göre tâyîn olunurdu: Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (1010-1012) iki İrsâliyye hazînesiyle Asitâneye gittiğinde, yol üzerinde yol kesen ve âsî urbânın beklediklerini öğrendiğinden hazîneyi muhâfaza için, yanına kifâyet mikdarı silâhlı askerlerle top almıştı (el-Mellevânî, 176). Bu muhâfız askere, hizmet edâsından sonra,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devlet merkezine gönderilecek hazîne, Mısır dîvânında, sarrâflar ve hazînedârlar tarafından tartılarak hazırlanır; Defterdâr, keseleri mühürleyip sandıklara koydurtur; Beylerbeyi ve erbâb-ı Dîvân huzûrunda, Kethudâ, hazîneyi serdâra ve maiyyetine teslîm ederdi[121]. Hazîne alayı, büyük tantana ile Kal'a'dan indirilip, Kahire' den geçirilerek[122] «Adiliyye»ye ulaştırılır; burada üç gün kalındıktan sonra, aŞrkiyye kâşifinin muhâfızlığıyle Gazze'ye ulaştırılırdı. İrsâliyye hazînesini zamanında sâlimen, İstanbul'a ulaştırılması, muhâfızlarının ihtiyaçlarının karşılanması için, Gazze sancakbeyi ile Şam ve Haleb Beylerbeyilerine emirler gönderilirdi[123]. İrsâliyye

---

Mısır Beylerbeyisinin arziyle, Çavuş ve Müteferrikalara birer Para, diğer cemaât askerine birer akça terakkî verilmesi âdet olmuştu. 957 Receb'i tarihini taşıyan bir terakkî defterinde (*KK*, nr. 200, s. 86-87), Çavuşân ve Müteferrikagân cemaâtine aid kayda rastlanmadığı hâlde, Beylerbeyi Mesih Paşa'nın gönderdiği ve terakkî verilmesi istenen askerin müfredâtını ihtivâ eden defterde şöyle bir kayıd bulunmaktadır: «Mısır Beylerbeyisinin mühürlü defteridir. Müşârünileyh mühürlü defter gönderip, mezbûrlar için hazîne ile irsâl olunup hizmet etmişlerdir diye bildirmeğin, Müteferrikalar ile çavuşlara birer Para ve mâ'adasına birer akça terakkî buyruldu» (*KK, Ruûs*, nr. 236, s. 133-134, iZlhicce 987).

121 Evliyâ Çelebi, İrsâliyye hazînesinin teslîm merâsimini şöyle tasvîr eder: «Receb ayında Dîvân simâtı olup, Paşa, bütün erbâb-ı Dîvân ileri gelenleri, Kadı, nâib, kâtibler de gelip, dîvânda bulunan İrsâliyye sandıkları, Paşa Kethudâsı, toplananların huzûrunda Hazîne Beyine ve yedi ocak serdârlarına teslîm eder; orada Paşa, Hazîne Beyine şöyle hitâb ederdi: «Bey, Padişâhın kesesini bi-kusûr benden alıp kabz ettin mi?» O da «Aldım, kabz ettim. Halâ kabza-ı tasarrufumdadır» dedikte, Paşa: «Şâhid olun» deyip şer'î sicillere yazılırdı. Dîvân duâcısı duâ ettikten sonra, İrsâliyye sandıkları, Paşa'nın 200 müzeyyen katırlarına tahmîl ile dîvândan indirip her katır ikişer sandık taşıyıp, bir tarafta Yeniçeriler, diğer tarafta Azebler yürürlerdi (*Seyâhatnâme*, X, 413-414).

122 Mısır eyâletinin yedi bölüğünden İrsâliyyeyi muhâfazaya memûr asker, Paşa huzûrunda alay gösterip, başında Perîşânîsiyle semmûr kürkü giyen hazîne Beyi de gelip, dört kat mehter-hânesi ve altı kat köslerini çalarak tuğ ve âlemlerini açarak, Paşayı selâmleyip, askerleriyle Kal'a'dan şehre büyük alayla inerlerdi (Evliyâ Çelebi, X, 414-416).

123 Mısır İrsâliyye hazînesi yola çıktığı bildirilince, sancağı hudûdundan istikbâl ile emîn ve sâlim geçirip, muhâfaaz etmesine dâir Gazze Beyine hüküm gönderildiği gibi, aynı mâhiyette Şam ve Haleb Beylerbeyilerine, yol üzerindekii sancak beylerine de fermanlar irsâl olunurdu (Meselâ, Gazze Beyine gönderilen 3 Safer 992 tarihli hüküm için bk. *Mühimme*, LII, 250/658; kezâ, İrsâliyye hazînesini mu'accelen irsâl etmek üzere, Mısır Beylerbeyisine gönderilen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hazînesi, İstanbul'a vusûlünde, defterleri teftiş, mikdârı kontrol edilir; eksiksiz olduğu anlaşılınca, Beylerbeyi'ye mutemed bir ulakla bir hıl'at gönderilir[124]; noksânı zuhûr ederse, tahkîk ve ve teftiş olunurdu[125].

d) *Mısır Beylerbeyisinin azli*

Beylerbeyinin azline, başlangıçta siyâsî ve idârî başarısızlığı âmil olurken, zamanla İrsâliyye göndermekteki kusûrunun ehemmiyetli bir sebeb olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır[126].

---

bir hükmün Şam Beylerbeyisine irsâl olunan sureti için bk. *Mühimme*, III, 195/547, 27 Safer 967).

124 Mısır Beylerbeyisinin, eyâletin mîrî emvâlini tahsîli, İrsâliyye hazînesinin tekmîli ve zamanında muntazaman ve noksansızca irsâlinin başlıca vazîfelerinden olduğu işâret olunmuştur. Bu hizmeti, sadâkat ve muvaffakiyetle edâ etmesi halinde, Beylerbeyi, valîliğinde ibka edilip, kılıç ve hıl'atla taltîf olunurdu. İrsâliyye'nin ziyâde olarak gönderilmesi takdîrinde ise, mükâfaaten kezâ hıl'at gönderilirdi (Mısır Beylerbeyisi Mesih Paşa'nın İrsâliyyeyi, eyâlette kıtlık olması sebebiyle noksan göndereceği sanılırken, önceki seneden fazla irsâl ettiğinden dolayı, kendisine bir hıl'ati fahire irsâl olunduğuna dâir hüküm için bk. *Mühimme*, XXXIX, 271/522, 29 Muharrem 988).

125 Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa (1004-1006)'nın zamanında, eyâletin idârî ve mâlî durumu karışıp, İrsâliyye hazînesinin noksan gönderilmesi üzerine, mâlî umûrunun teftişi ve Beylerbeyinin bütün emvâl ve erzâkının zabtı için, Dîvân-ı humâyûn çavuşbaşısı Mısır'a gönderilmişti (Selânikî, *Tarih*, Es'ad Ef. Ktb. nr. 2259, 408a-b, evâhır-ı zilkade 1006), Mehmed Paşa mâzûlen İstanbul'a avdetinden sonra, eksik olan hazînenin kimin zimmetinde olduğunu tahkîk için, Vezîr-i âzam, Rumeli Kazaskeri, Mısır Kadısı ve Defterdâr ile beraber, daha önce, Mısır Beylerbeyiliğinde bulunup Asitâne'de mevcûd olan Hâfız Ahmed Paşa (998-1003), Kurt Paşa (1003-100) ve Mehmed Paşa (1004-1006)'nın huzûrunda, vâlîlikleri zamanı tahsîlâtı ve muhâsebeleri teftiş edilmiştir (Selânikî, 431a-b, 432a, Receb-Şaban 1007; 458a, Receb 1008).

126 Beylerbeyi Hasan Paşa (988-991), eyâlet idâresinde yolsuzluklarından dolayı azil edilmiş, müteâkiben, Mısır Defterdârı Sinân Bey, Mısır İrsâliyyesini 100.000 altın fazla ödemeyi taahhüd etmekle Beylerbeyi (992-995) olmuş, fakat iltizâmını yerine getiremediğinden, mâzûl olmuştur (el-Mellevânî, 170; Abdü'l-kerîm, 16b, el-Hallâk, 90b). Üveys Paşa (995-998) ise, kendisinden istenilen İrsâliyye'yi yetiştirebilmek için, kul ve asker ulûfetlerinin tevzîni te'hir mecburiyyetinde kaldığından, asker ve muhâlefetine duçâr olmuş ve Paşa, bu sebeble eyâlet idâresine hâkim olamamış ve azle ramak kalmışken hastalanarak ölmüştür (Selânikî, s. 287). Halefleri, Hâfız Ahmed Paşa (999-1003), Kurt Paşa (1003-1004), Mehmed Paşa (1004-1006) ve Hızır Paşa (1006-1010)'lar, eyâlet idâresinde ve mîrî emvâlin tahsîlinde zaaf göstermekle asker nüfûz kazanarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVII. asrın ilk çeyreğinde pek sık vuku' bulan taht tebeddüllerinin, Mısır Beylerbeyisinin değişmesine yol açtığı gözükmektedir[127]. Fakat, Beylerbeyinin azıl ve ibkasındaki asıl te'amül, sene sonlarınada, Mısır'ın muhâfaza beyleri tarafından merkeze muntazaman gönderilen raporlara[128] ve devletin umûmî durumuna göre, Dîvân-ı Humayûn'da yapılan muşâvere sonunda karâra bağlanması şeklinde idi[129]. Ancak, XVI. asır sonlarında, Mısır beyleri ve askerinin istemedikleri Beylerbeyi'yi azl ettirmekte, te'sirli oldukları anlaşılmaktadır[130].

---

bunlara ve maiyyetlerine müdâhele ve tecâvüzlerde bulunduklarından dolayı azl edilmişlerdir (el-Bekrî, *el-Minehü'r-Rahmaniyye*, s. 105-110; Abdülkerim, 12a; el-Hallâk, 92a). Bu aralıkta bir senelik İrsâliyye kaybolmuştur (Selânikî, 408a-b).

127 XVI. asır içinde, Pâdişâhların, tahta cülûsları, Mısır Beylerbeyisinin tebdîline te'sir etmediği hâlde, XVII. asır başlarından itibaren, büyük ölçüde mü'essir olduğu görülmektedir: Meselâ, Sultan I. Mustafa (1026-1027)'nın birinci defa tahta çıkması üzerine, Beylerbeyi Ahmed Paşa (1024-1026) azl edildiği gibi, Mustafa Paşa (1026-1027 da, Sultan Osman (1027)-1031)'ın cülûsu üzerine mâzûl olmuştur. Kezâ, Beylerbeyi Mehmed Paşa (1031), iki aylık beylerbeyi iken, I. Mustafa'nın ikinci defa tahta geçişiyle azl edilmiş; Beylerbeyi Mustafa Paşa (1032-1035) da tâyininden iki ay sonra, IV. Murad (1032-1050)'ın cülûsunda azl edilmiş; hatta yeni Beylerbeyi İskenderiyye'ye vâsıl olmuş iken, Mısır dîvânında, Beylerbeyinin azlinin mîrî emvâle ve bütün eyâlete zarar vereceği tesbit ve keyfiyyet Devlet merkezine arz edilince, Mustafa Paşa eyâlette ibka edilmiştir (el-Mellevânî, s. 179-180). Sık sık vuku' bulan Beylerbeyi tebeddüllerinin, eyâletin mâlî ve idârî işlerini alt üst ettiği anlaşılmaktadır (Bu husûsta bk. s. 84, n. 11).

128 Mısır sancakbeylerinden birisinin, Beylerbeyi Ali Paşa (971-973)'nın, eyâletin bütün işlerini Defterdâr'ın da halka zulm ettiğine dâir gönderdiği arz için bk. *TSA*, *E*. nr. 9329.

129 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 31 vd.

130 Selânikî (408a), Mısır beyleri ve askerlerinin, Beylerbeyi Şerif Mehmed Paşa (1004-1006)'nın azlindeki rollerini şöyle açıklamaktadır: Ahvâl-i ü etvâr-ı Mısır küllî ihtilâl ü ihtilâf üzere oldu. Ümerâ ve asker mabeynini (beylerbeyi ile iyi olmadı.) Doruk Fevzî ve Aşçı Mehmed nâm meşhûr u benâmların sâbıka evleri basılup katl olundular. Beylerbeyi Şerif Mehmed Paşa'yı dahi katl murâdları olup, ondan yıkılup destârı yuvalanup yine atlanup kaçınca niçe âdemi pâymâl olmağla halâs oldu. «Mesâlih görülmez oldu, mu'attaldır. Hâkimliğe kabûl etmemiz; âhar hâkim isteriz; saâdetlü Pâdişâh her kimi gönderirse göndersin; buna artık itaât edüp sözün dinlemeziz...» deyüp ilâm eylemeğin vezir Hızır Paşa Hazretleri Mısır'a tâyîn olunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Azl edilen Beylerbeyi'den halefi vâsıl oluncaya kadar hizmete devâm etmesi istenirdi[131]. Ancak, alelacele merkeze çağrılan mâzûl Beylerbeyi'den yerine bir mûtemed kaymakam bırakması istenirdi[132].

e) *Beylerbeyinin Teftişi*

XVI. asır ortalarına kadar, Mısır'ın mâlî ahvâli Beylerbeyilerin arzlarından tâkîb olunur[133]; teftiş ve muhâsebeleri ise, ancak, hizmetten ayrıldıktan sonra, halefleri tarafından görülür ve netîce, raporlar hâlinde merkeze arz olunurdu[134]. Fakat, asrın sonlarına doğru, Devletin içine düştüğü mâlî muzâyakaya paralel olarak Mısır Beylerbeyileri gelir tahsîlinde kusûrları veya İrsâliyye'yi noksan

131 «Vezîr Mesih Paşa'ya hüküm ki : Mısır Beylerbeyiliği harem-i muhtereminde hazînedâr-başı olan Hasan dâme ikbâle hûya verilmiştir. Müşârünileyh, Mısır'a varınca, sen kemâkân Mısır'ın muhâfazasında olman mühimmâttan olmağın, buyurdum ki... vardıkta müşârüniley, Mısır'a varıp erişince, sen ferman-ı humayûnum üzere kemâkân Mısır'ın muhâfaza ve sâir emvâl-i mîrî tahsîlinde mucidd olup, memlekete ü vilâyetin emn ü emân ve reâya vü berâyâ'nın âsûde-hâl olmakta envâ'-i mesâ'î-i cemîle ve senâf-ı âsâr-ı celîle zuhûra getüresiz» (*Mühimme,* XXXIX, 352/690, 10 Rebîülevvel 988). Kezâ, Koca Sinân Paşa (975-976)'ya, Beylerbeyi tâyîn edilen İskender Paşa (977-979) vâsıl olduktan sonra, serdârlıkla Yemen'e teveccühü emr olunduğu (*Mühimme,* VII, 691/1907), 20 Safer 976) gibi, ikinci beylerbeyiliğinden (978-980) azl edilip, Mısır İrsâliyyesiyle İstanbul'a hareketini, Diyarbekir'den Mısır'a nakl edilen Hüseyin Paşa vusûlüne te'hîr etmesi ve bu müddet zarfında vilâyetin muhâfazasında îtinâ etmesi tenbîh olunmuştur (*Mühimme,* XXI, 280, 16 Ramazan 980).

132 Beylerbeyi İbrâhim Paşa (991-992) ve Ali Paşa (1010-1012), Mısır İrsâliyyesiyle Âsitâne'ye çağrılınca, yerlerine kaymakam tâyîn edip emri tenfîz etmişlerdi (Solak-zâde, s. 608; el-Mellevânî, s. 170, 174, Abdü'l-kerim, 23b).

133 Beylerbeyi Ali Paşa (956-961)'nın Mısır ahvâline ve mâlî vaziyetine dâir gönderdiği arîza için bk. *TSA, E.* nr. 2283/2.

134 Husrev Paşa (941-943)'nın sâbık Beylerbeyi Süleyman Paşa (931-941) ve ikinci beylerbeyiliğinde (943-944), Süleyman Paşa'nın Husrev Paşa'nın mâlî durumu hakkında mâruzâtı üzerine, Mısır ile Haleb kadıları ve Mısır Defterdârı mârifetleriyle, adı geçenlerin muhâsebelerinin görülmesi Lâhık Beylerbeyi Davud Paşa (944-956)'ya emr olunmuştur (*Mühimme, TSA, E.* nr. 12321, 5a-6a, 49a, Şevval 951). Kezâ, Mısır Beylerbeyiliğinden (982-988) Kubbe vezîrliğine çağrılan Mesih Paşa'nın, Mısır Müteferrika, çavuş ve bölük haklını artırıp, bâzısına terakkî vererek hazîneyi muzâyakaya soktuğu yolunda şikâyet vâki olmakla, halefi Hasan Paşa (988-991)'ya Mısır'a vusûlünde, defterleri tedkîk ve keyfiyyeti iyice teftîş etmesi emr olunmuştur (*Mühimme,* XLIII, 47/97, 14 Rebîülâhır 988).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

göndermeleri hâlinde azle duçar olmuşlardı[135]. Buna paralel olarak Beylerbeyinin, Mısır'a vusûlünde, yaptığı ilk iş sâbık Beylerbeyinin teftişine nezâret idi[136]. Dîvân ruznâme defterlerine dayanan inceleme sonunda, mâzûl Beylerbeyinin ortaya çıkan zimmeti, mallariyle tesviye olunup, netîce, mufassal defterleriyle merkeze arz edilirdi[137].

f) *Beylerbeyi Kaymakamı :*

Mısır Beylerbeyiliği, ehemmiyeti dolayısıyle, tasarrufunda ınkıta'a duçâr olmazdı. Mâzûl Beylerbeyi, halefinin vusûlüne kadar,

135 İstanbul'a gönderdiği İrsâliyye, 200.000 altın eksik çıktığından, Sinân Paşa, Beylerbeylikten (992-995) alınmış; yerine nasb edilen Üveys Paşa (995-998), selefinin teftişine me'mûr edilmişti (Abdü'l-kerim, 16b).

136 Lâhık Beylerbeyi, Mısır'a varınca, selefini ümerâdan birinin konağında ikâmete me'mûr edip, her gün Dîvân'da muhâsebesini yaptırırdı. Meselâ, Üveys Paşa (995-998) eyâlete varıkta, sâbık Beylerbeyi Sinân Paşa'yı, Salih Bey'in sarayına kondurup, her gün oradan dîvân'a celb ile muhâsebesini yaptırırdı (Abdu'l-kerim, 16b). İki-üç ay kadar devâm eden teftiş, bazan da Beylerbeyinin mûtemedi bir bey'in nezâretinde, Kadı, Defterdâr, Ruznâmeci ve Dîvân erbâbının huzûrunda, Kahire'nin meşhûr bir camiinde icrâ olunurdu: Meselâ, Beylerbeyi İbrâhim Paşa (991-992) eyâlete vâsıl olunca, mâzûl olan Beylerbeyi Hasan Paşa'nın muhâsebesini mustakîm bir sancakbeyinin riyâsetinde bir heyet mârifetiyle, 991 Receb'inin 10. gününde Ramazan'ına kadar, her gün Kahire'de Ferec b. Berkuk câmiinde yaptırmıştır (el-Bekrî, *el-Kevâkibü's-sâire,* 28a).

137 Mâzûl Beylerbeyi, eyâleti devrü teslîmde, gelir tahsîli ve İstanbul'a gönderilen İrsâliyye'nin tekmîli bâbında, Mısır Dîvânında muhâfaza edilen «ruznâme» ve muhâsebe defterleri dikkatle teftiş ve tedkîk olunurdu. Beylerbeyi teftiş netîcesini Devlet merkezine arz edip, aldığı emre göre âmil olurdu: Beylerbeyi Üveys Paşa (995-998), selefi Sinân Paşa'nın muhâsebe defterlerini teftişinde, 140.000 altın zimmet çıkıp, 85.000 filorî tahsîl edilmişse de, bakıyyesinin te'mîni mümkün olmadığından dolayı, 60.000-70.000 filorîlik kıymetli eşyâsı bulunduğunu bildirmekle *(Mühimme,* LXII, 27/69, 6 Rebîülâhır 995), Mısır'da bulunan eşyâsının değerli olanlarını Dîvân-ı Mısır'da alıkoyup mufassal defterlerini İstanbul'a gönderdikte, mûtebakîsini müzâyede ile satıp, hâsıl olan meblağı, mîrî'ye olan borcuna mahbûs edip, borcu kalırsa, cebren tahsîl edilmesi buyrulmuştur *(Mühimme,* LXII, 108/239; 109/241, Şevvâl 995 Üveys Paşa'nın, selefinin borcunun cebren tahsîli için hapsı arzına muvafık hüküm sudûruna dâir kezâ bk. Selânikî, s. 231-232). Yeni Beylerbeyi, bütün borçlarını tahsîl etmeden medyûn olan sâbık Beylerbeyi'nin eyâletten çıkmasına müsâade etmezdi (Selânikî, s. 231).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir ölçüde vazîfelerini ifâ ederdi[138]. Beylerbeyi, vazîfe başında iken vefât eder ise, muhâfazadaki sancakbeyleri, bir taraftan eyâletin muhâfazasını te'mîn ederken, diğer taraftan, yeni Beylerbeyinin vusûlüne kadar mes'uliyeti yüklenmek üzere, Dîvâna mensûb mûtemed birini kaymakam seçip[139], Devlet merkezine arz ederlerdi[140]. Umûmiyetle, kaymakamlığı, Kadı ve Defterdâr müştereken yüklenirdi[141].

XVI. asrın sonlarından îtibaren, başka mühim bir me'mûriyyete nakl edilen Beylerbeyi, halefi Mısır'a ulaşmadan, acele Mısır'dan ayrılması gerekiyorsa, Pâdişâh emriyle yerine kaymakam tâyîn ederdi[142]. Bu kaymakam, eski Beylerbeyinin, azl ü nasb hâric,

138 134. notta zikr edilen Mesih Paşa misâlinde olduğu gibi, azıl veya tebdîlde, sâbık Beylerbeyinin Kâmil salâhiyyet kullanması muâhezeyi mûcib olurdu. Ancak, mazûl Beylerbeyi, halefinin vusûlüne kadar, beylerbeyiliğinde noksan kalan vazîfeyi ve bilhassa vergi tahsîlini, tamamlaması ve eyâletinin hıfz ü hırasetini gereği gibi görmesi en önemli vazîfelerinden idi: Meselâ, sâbık Mısır Beylerbeyisi İskender Paşa (977-979)'ya, Sinân Paşa (979-981), Mısır'a varıncaya kadar muhâfaza hizmetinde, îtinâ etmesi hakında gönderilen hüküm (*Mühimme*, X, 327/534, 3 Muharrem 979) ile, sâbık Beylerbeyi Hüseyin (981-982) (*Mühimme*, XXVI, 232/666, 8 Cemâziyelahır 982) ve Mesih Paşa (982-988)'lara gönderilen (*Mühimme*, XXXIX, 352/690, 10 Rebîülevvel 988 hükümlere bk.).

139 XVI. asır içinde, Beylerbeyinin vefât veya şehâdeti takdîrinde kaymakamlığı deruhde etmiş idi. Davud Paşa (944-956)'nın ölümünde ise, Mısır muhâfaza beyleri tarafından emîrü'l-hacc Mustafa Beyi kaymakam tâyîn edilmiştir (el-Mellevânî, 165). Ali Paşa (966-967) ve Üveys Paşa (995-998) vefât ettiklerinde de, aynı şekilde kaymakam tâyîn edilmiştir (Abdü'l-kerîm, 11a; el-Hallâk, 79a; el-Bekrî, *Fayzü'l-Mennan*, 64a-b).

140 Mısır muhâfaza beylerinin kaymakam arzları, umûmiyetle, Pâdişâh tarafından is'âf olunurdu.

141 Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (966-967)'nın vefâtında, Mısır kadısı Kadri Efendi, Mısır Defterdârı İbrâhim Bey'in mübâşeretiyle kaymakam tâyîn edilip, keyfiyet Devlet merkezine bildirilmişti (Abdü'l-kerîm, 11a, 79a). Kezâ, Beylerbeyi Mahmud Paşa (973-975) şehîd edilince, Mısır Kadısı Şeyhî Efendi ile beraber Defterdâr Mehmed Bey, kaymakamlığa getirilmişti (el-Mellevânî, s. 168; el-Bekrî, *el-Kevâkib e's-sâire*, 25b).

142 Bu devrede, sâbık Beylerbeyinin husûsiyle Mısır İrsâliyyesini beraberinde İstanbul'a götürmesi vazîfesi verilip, yerine bir kaymakam tâyînî emr olunuyordu: Meselâ, İbdâhim Paşa (991-992) bir, Ali Paşa (1010-1012) iki, Mehmed Paşa (1016-1020) ise, üç İrsâliyye hazînesiyle beraber Asitâne'ye hareket ettiklerinde, yerlerine birer kaymakam tâyîn edip, keyfiyyeti arz etmişlerdi (Solak-zâde, s. 608; Abdü'l-kerîm, 23b, 28a; el-Mellevânî, s. 170).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bütün vazîfe ve salahiyyetlerini hâiz olup, eyâletin huzûr ve sükûnu için, gerekli tedbirleri alırdı[143]. Sâbık Beylerbeyinin tâyîn ettiği kaymakam ölünce ,muhâfaza beyleri yeni birini seçip merkeze arz ederlerdi[144].

g) *Beylerbeyi muhallefâtı*

Müteveffa Mısır Beylerbeyisinin bütün mal ve terekesi, muhâfaza beyleri tarafından zabt edilip, vusûlünde yeni Beylerbeyi'ye teslim olunurdu[145]. Yeni Beylerbeyi, Mısır dîvânı erkânı ve müteveffa Paşa'nın adamlariyle[146], selefinin terekesini tesbît edip[147], mu-

143 Sâbık Beylerbeyinin zamanında cârî olan bütün işleri, yeni Beylerbeyi gelinceye kadar tedvîr eden kaymakam, Pâdişâhtan emir almadan eyâlette yeni tâyîn yapamaz ,terakki veremezdi: Meselâ, Mahmud Paşa (973-975) zamanındaki gibi, Mısır'ın muhâfaza olunduğunu arz eden Mısır Kadı ve Defterdârına gönderilen 13 Rebîülâhır 975 tarihli hükümde, yeni Beylerbeyi varıncaya kadar ülkeyi zabt u rabt edip, fitne zuhûrunu ve askerin kimseye zulum etmesine meydan vermemeleri emr olunmuştur (*Mühimme*, VI, 244/683). Kaymakam, merkezin tâyîn ettiği ilşeri tedvîre ve tamamlamağa çalışırdı: Meselâ, 13 Receb 973 tarihli hükümde, Yemen seferi için, Gönüllü Ağası kumandasında 1200 gönüllü; 4 sancakbey, 400 müteferrika, 200 çavuş, yeni Beylerbeyi varıncaya kadar hâzırlaması emr olunmuş idi (*Mühimme*, VI, 253-701).

144 Sâbık Beylerbeyi Ali Paşa (1010-1012), Devlet merkezine giderken, kaymakam nasb ettiği Pîrî Bey, 4 ay sonra vefât olunca muhâfaza beyleri Osman Bey'i kaymakam seçip, İstanbul'a arz etmişler; buna cevâben de, Osman Bey'e kaymakamlık hil'atiyle birlikte, vazîfe ve salâhiyyetlerini belirten hüküm gönderilmeiştir (*Mühimme*, LXXV, 12/28, Şevval 1012; ayrıca bk. el-Mellevânî, s. 170; Abdü'l-kerim 23b).

145 Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa öldürüldükte, muhâfaza beyleri, tereke ve emvâlini zabt edip, durumu merkeze arz etmişlerdir (el-Bekrî, *Fayzu'l-Mennân*, 64a-b; aynı müellif, *el-Mineh*, s. 86).

146 Muteveffa Mısır Beylerbeyisi Uveys Paşa (995-998)'nın muhallefâtını zabt eden hey'ette, Beylerbeyinin maiyetinde: Mısır Kadı ve Defterdârı, Babü's-saâde Ağası Davud Ağa, Sâbık Tüfengci Ağası mîrlivâ Sinân Bey, kezâ mirlivâ Hüseyin, Rüstem ve Mehmed Beyler, Dîvân nâibi Hasan Efendi, Ruznâmeci Yusuf Çelebi, Deşise Nâzırı Mehmed Bey; Uveys Paşa'nın kethudâ ve tâbilleri, Mısır Dîvânı müteferrika ve çavuşları bulunuyordu (*BA, Maliyyeden müdevver def.* nr. 374, s. 9).

147 Bu mecliste, muteveffa Beylerbeyinin, bütün adamlarından, ne kadar mâl olduğu tahkîk edilip, kimde para ve eşyâsı varsa zabt olunur (Muteveffa Mısır Beylerbeyisi Üveys Paşa'nın metrukâtını zabt etmek üzere, Yeni Beylerbeyi Hâfız Ahmed Paşa (999-1003) gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXVII, 142/377, 23 Ramazan 999); muteveffadan hak taleb edenlerin, hakları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hâsebesini gördükten sonra, bütün emvâl ve eşyâsını, muteveffânın yakınlarından bir nâib mârifetiyle zabt[148], hak sâhiblerini mahkeme vâsıtasıyle tesbît, ve merkezin tasdîkinden sonra, gerekli ödemeler yapılarak[149], âile hukûku ve vasıyyeti yerine getirilir[150]; bakıyye malları, hazîneye zabt edilerek mufassal defterleriyle birlikte Devlet merkezine gönderilirdi[151].

---

cüz'î ve mahkemeyle tesbit olunmuşsa verilir; büyükse Devlet merkezine arz olunurdu (Bu husûs için bk. *Mühimme*, VII, 345/955, 4 Ramazan 975. Mısır Kanûn-nâmesi, bu husûsu şöyle açıklar: «Beytü'l-mâlin 20.000 akçalığı âmil uhdesindedir, ondan yukarısı hassadır. Anun gibi beytü'l-mâl vâki' olursa 100.000 akçalık Beytü'l-maldan, aşağı bunda Mısır dîvânında Nâzırü'l-emvâl olan mârifetiyle şehir kadısı istimâ' eyleyip afsl eyleye ve 100.000'dan yukarı olsa, Beylerbeyi mârifetiyle Nâzır-ı emvâl arz edip, Der-i devlete havâle oluna», Barkan'ın neşri, s. 379).

148 Muteveffa Beylerbeyinin el konulan gayr-ı menkullerini satmak ve hak dâvâ edenlerle murafa'a için, Paşa'nın yakın adamlarından mûtemed birisi nâib tâyîn edilirdi: Muteveffa Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa (973-975)'nın kenthudâsını, muhallefatını tesviyeye nâib tâyîn etmesi hakkında, Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa (975-977)'ya gönderilen hükümlere bk. *Mühimme*, VII, 337/968, 4 Ramazan; 299/852, 13 Şevvâl 975.

149 Muteveffa Beylerbeyinin bâzı kimselerle olan alacaklı verecekli dâvâlarının mahkeme mârifetiyle görülüp, hüccet sûretleri Asitâne'ye gönderilerek kazasker tarafından tasdîk ve iâde olunduktan sonra, bu hüccetlere göre hak sâhiblerine ödenirdi: Beylerbeyi Sinân Paşa (975-977) ile Mısır Kadı ve Defterdârına gönderilen hükme bk. (*Mühimme*, VII, 385/1106, 20 Ramazan 975).

150 Sâbık Mısır Beylerbeyisi muteveffa Mahmud Paşa (973-975)'nın hâtûnuna müte'allik emlâke dahil edilmemesine dâir Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 225/621, 29 Cemâziyelâhır 975; ayrıca bu hâtûnun sâir hukûkunu verilmesine dâir emir için bk. *KK, Ruûs*, nr. 222, s. 47, 3 Ramazan 978; bir de Muteveffa Mahmud Paşa'nın bir vârisinin şer'î dâvâlarına katılmaları için, Sinân Paşa, Kadı ve Defterdâra irsâl edilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 363/1051, 12 Ramazan 975. Ölen Beylerbeyinin şer'î haklarına kusûrsuzca riâyet edildiği gibi, vasiyyetinde işâret ettiği tahsîsât da emvâlinden ve muhallefâtından aynen ödenirdir: Meselâ müteveffâ Mahmud Paşa'nın vasıyyetinde tesbît ettiği gibi, mâlının 1/3'i ile Kahire'de bir mescid inşâsına dâir, Sinân ve Mısır Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 353/1053, 18 Ramazan 975.

151 Muteveffa Mahmud Paşa'nın bütün üsküfleri, Cebehânesi, kürk ve yarar atlarının defterleriyle Asitâne'ye gönderilmesine dâir Sinân Paşa'ya irsâl edilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 357/1035, 11 Ramazan 975. Ancak vefat eden Beylerbeyilerin, metrukâtleriyle ilgili meselelerinin tesviyesi uzun müddet sürerdi: Meselâ, Mahmud Paşa'nın muhallefâtlarıyle ilgili meseleler dolayısıyle, Sinân Paşa'ya birkaç hüküm gönderildiği (*Mühimme*, VII, 896/-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

i) *Mısır Beylerbeyisinin mu'âvinleri*

Umûmiyyetle Mısır dîvânı mensublarıyle, mansıb tasarruf edenleri[152], Beylerbeyinin idârî, mâlî, kazâ'î ve askerî işlerinde, doğrudan doğruya mu'âvinleri olduğu gibi, sancakbeyleri, kâşifler ve şeyhü'l-arabları da idârî temsilcileri sayılmaktaydı. Mâlî ve idârî işlerinde, Defterdâr ve maiyyeti, şer'î mu'amelelerinde ise, Kadı ve nâibleri yardımcılarıydı. Kethudâsı, muhâfız sancakbeyleri ve kıdemli mütekâ'id beyler de, askerî ve idârî bakımdan salâhiyyet sâhibi idiler[153].

2453, 15 Cemâziyelevvel 976; 709/1948, 25 Safer 976; *KK*, nr. 79, s. 229, Rebîülevvel 979; *Mühimme*, XIX, 16/134, 20 Muharrem 980) gibi, bu husûsla alâkalı tâlimât, İskender Paşa (977-979)'ya gönderilmiştir (*KK, Ruûs*, nr. 222, s. 47, 3 Ramazan 978). vefât eden Beylerbeyinin, hazîneye zabt olunan mütebâki emvâli, Mısır Kadısı, Defterdârı, muhâfaza beyleri ve bâzı Dergâh çavuşları mârifetleriyle tesbît ve cinslerine göre ayrı sandıklara vaz' olunup, müfredât defteri tanzîm edilerek mûtemed adamlarla Âsitâne'ye gönderilirdi: Meselâ, muteveffa Üveys Paşa (995-998)'nın muhallefât defterinde, medyünlerden tahsîl olunan emvâli mufassalan ta'dâd olunup, borçlarının ödenme şekli gösterilmiş; ve bakıyye 41.587 altın sandıklara kanmuştu (*BA, Maliyyeden mudevver* def., nr. 374, s. 2-6). Diğer bir mühallefât deri kaplı 26 «rûmî» sandığa konan kumaşlar, antikalar, kitablar, müzehheb kılıçlar gibi değerli eşyâ, ile 27 sandığa konan cebehânesinin mufredâtı mufassalan verilmiştir (*BA, Maliyyeden mudevver def.*, nr. 374, s. 10-16). Muhallefâttan satılan eşyâ, ayrı bir defterde toplanmış olup, satılmış eşyânın çeşidiyle, kime ve ne kadar paraya satıldığı tesbît edilmiştir (*Maliyyeden mudevver def.*, nr. 374, s. 25-35). Her defterin sonunda Mısır Kadısı Mehmed Efendi'nin imzâ ve mühürüyle tasdîkı bulunmaktadır. Muteveffa Beylerbeyi Ali Paşa (966-967)'nın muhallefât defteri için bk. *TSA, D.* nr. 10059; Asitâne'ye gönderilen Cebehânesinin defteri için bk. *TSA, D.* nr. 6685; Asitâneye gönderilip, İstanbul'da Babü's-saâde Ağası mârifetiyle satılmış değerli eşyâsının defteri için bk. *TSA, D.* nr. 5822.

152 Mısır Beylerbeyisi ile beraber, Defterdâr, Ruznâmeci, Muhâsebeci Efendileri, Şakıyye ve Cevâli Efendileri gibi, dîvânın çeşitli kalemlerinin Efendileri, asker cemaâtlarının kâtib, ağa ve kethudâları, Kal'a ağaları, Nâziru'n-Nuzzâr ile evkâf nâzımları, Muhtesib, İskenderiyye Emîni, Bulak gibi mukata'a emînleri, Mısır eyâletinin erbâb-ı menâsıb temsîl ederlerdi (Shaw, *The Financial*, s. 145, 149).

153 Bu husûslarda «Mısır eyâletinde muhâfaza sancakbeyleri», «Mısır vilâyetlerinin Hâkim, Kâşif ve Şeyhü'l-arabları» «Mısır eyâletinin kadılık mü'essesesi» bahislerine bk. s. 150, 176, 273, 294.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Beylerbeyisinin asıl yardımcısı *Kethudâ* idi[154] Dîvân toplantılarında da Paşa'ya riyâset ettiği gibi, eyâletin bütün umûrunu da görürdü[155]. Kethudâ'nın vazîfesi, Beylerbeyinin hizmette kaldığı müddetçe devâm eder; Paşasının azlinden veya vefâtından sonra, daha önceki hizmetine dönerdi[156]. Mısır Beylerbeyisinin hizmetinde, ayrıca birçok ağa ve sâir hizmetlileri de vardı[157].

---

154 XVI. asrın başlarında, Mısır eyâletinde, birisi Başkethudâ, diğeri Kethudâ olarak iki kişi tâyîn edilirdi. Başkethudâ, 800 akçalık timâra mutasarrıf olup, bervech-ı nakd Mısır hazînesinden alırdı: Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (966-967)'nın arzı üzerine kendi Başkethudâsı ve tâbilerinden beş nefere terakkî verildiğine dâir hüküm için bk. *Mühimme*, II, 65/656, 8 Şaban 967.

155 Beylerbeyi Hasan Paşa (1029-1031), hastalandığı zaman, Kethudâsı ve muhâfız beyleri dîvân'da eyâletin işlerini görmüşlerdi (el-Mellevânî, s. 179; el-Bekrî, *el-Minehü'r-Rahmaniyye*, s. 126). «Kanûn-nâme»nin tanzîminden önceki devrede, Kethudâ'nın idârî vazîfeleri yanında, vilâyetlerde âsîlere karşı tertib edilen tenkîl seferleri kumanlanlığı yaptığı görülürdü. Daha sonra, bu vazîfenin muhâfız beylere havâle edildiği görülmektedir. Bâzan da, İrsâliyye'nin sâlimen İstanbul'a irsâline Kethudâ'nın me'mûr edildiği de görülmüştür: Meselâ, Beylerbeyi Hasan Paşa (988-991)'ya, 989 yılının İrsâliyye hazînesini, kendi Kethudâsı Hasan Çavuşla gönderilmesi emr olunmuştur (*Mühimme*, XLII, 29/203, 28 Cemâziyelevvel 989).

156 Mısır Beylerbeyisinin vefatında, Kethudâsı, Çavuşu, hazînedârı, kapıcıbaşısı ve mîrahûru gibi yakın adamları, cârî muâmelâtı bildikleri için, muhallefâtının zabtı ve borçlarının tesviyesi için Dîvân'a celb olunurlardı (*Mühimme*, LXVII, 142, 23 Ramazan 999). Mısır Beylerbeyisi Hasan Paşa (1014-1016) zamanında tahrîr edilmiş âdet-i cirâye ve âlîk-ı esbân defterlerine göre, sâbık Beylerbeyi Mehmed Paşa (1004-1006)'nın kethudâsı, umerây-ı çerâkise cemaâtine, Hızır Paşa (1006-1010)'nın kethudâsı ise, ümerây-i muhâfızîn zümresine mensubdu (*BA, Maliyyeden mudevver def.* nr. 4453, s. 2).

157 Mısır Beylerbeyisi hizmetlilerden Dîvân Tercümanı, umûmiyet, umerây-ı çerâkiseden yarar ve mustakîm kimselerden seçilirdi: Meselâ, Mesîh Paşa (982-988), yirmi beş akça ulûfeye mutesarrıf Yûsuf'un, Dîvân-ı Mısır Tercümanlığına tâyînine arz etmiş idi (*KK, Ruûs*, nr. 230, s. 65). Kezâ Hazîne-dâr tâyînî için bk. *KK, Ruûs*, nr. 231, s. 163; Dîvân kâtibi için bk. *KK*, nr. 92, s. 209). Beylerbeyi maiyetinde ,ayrıca, çavuşlar, mîrâhur, çaşnigîrbaşı, kılercibaşı, Mehtıranhânebaşı, Kapıcıları, hasekiler ve birçok mulâzimler de bulunurdu: Beylerbeyi Mehmed Paşa (1013-1016) zamanında, Âsitâne'ye gönderilen in'âm defterinde, ağa ve hizmetlileri ta'dâd olunmuştu (*TSA, D.* nr. 4114/3; *D.* nr. 4114/4-7).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C) *MISIR'IN MUHÂFAZA SANCAKBEYLERİ*

Mısır'ın fethinde, Memlûklü mahallî nizâmları ibka olunup, vilâyet ve nâhiyeler, Kâşifler, Urban şeyhleri ve mübâşirler bırakıldığı hâlde, mühim mevkii olan İskenderiyye, Dimyât, Reşîd ve Cidde gibi limanların muhâfaza ve idâresi, Osmanlı siyâset mektebinde yetişmiş mûtemed sancakbeylerine tevcih olunduğu gibi, Mısır'da bırakılan askerin zabt u rabtı ve eyâletin muhâfazası da birkaç bey'in kumandasına havâle edilmiştir[158]. Beylerbeyi Kasım Paşa zamanında, zuhûr eden urbân isyânını bastırmak için, vilâyetlere kâşifler yerine sancakbeyleri tâyîni denenmişse de, bu tevcîhten bir netice alınamadığından, «vilâyet»ler tekrar kâşiflere bırakılmıştır[159]. Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa, Mısır'ı tanzîminde, eyâletin eski nizâmına îtibâr ederek, «Vilâyetleri», «Keşûfiyet» olarak gerek Memlûklü gerekse Osmanlı beylerine, iskele (bender)leri ise, sancakbeylerine sâliyâne ile tevcîhi esâsını vaz' etmiştir[160]. Bununla beraber, Mısır Beylerbeyisine yardım etmek üzere, birçok beyler, askerî ve idârî muhtelif sâhalarda vazîfelendirilmiş[161], onlardan müs-

---

158 Yavuz Sultan Selim, Mısır'da bulunduğu sırada, itaât eden Memlûklü beylerini yerlerinde ibkâ ettiği gibi, eyâleti tedvîre, yanındaki bâzı Osmanlı beylerini tâyîn etmişse de, bu beyler, yeni feth edilen ülkenin âdet ve kanûnlarını bilmediklerinden başarılı olamamışlar, bu sebeble Mısır Beylerbeyiliğine getirilen Hayır-bey vâsıtasiyle Memlûklü emîrlerin tekrar istihdâmı yoluna gidilmiştir (bu husûs için «Mısır Beylerbeyiliği te'sisi» bahsine bk. s.). Diğer taraftan Mısır iskelelerini sâliyâne ile tasarruf eden sancakbeyleri, buraların gelirlerini Devlet hazînesi için zabt ettikleri gibi, ülkenin mâliyesi merkezden tâyîn olunan Defterdâr marifetiyle idâre olunmuştur (Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliği» bahsine bk. s.).

159 Bu husûs için «Kasım Paşa Mısır Beylerbeyiliğinde» bahsine bk. s. 68.

160 Bunun için «Mısır eyâletinde vilâyetlerin Hâkim, Kâşif ve şeyhü'l-arabları» bahsine bk. s. 167.169.

161 İbrâhim Paşa, Mısır'ı tanzîminden sonra, eyâlete tâyîn edilen beylerbeyiler, tedrîcen, Memlûklü idâreciler yerine Osmanlı beyleri tâyîne başlamışlardı (Mısır Beylerbeyisi, Süleyman Paşa (931-941), Memlûklü olup Mısır Defterdârlığına tâyîn edilen Cânım el-Hamzavî'yi ve oğlu Yusuf Emirü'l-hacc: artan nüfuzları dolayısiyle tehlikeli bulup idâm ettirdikten sonra, Cânım'ın yerine Osmanlı beylerinden birini Defterdâr tâyîn etmiştir (*el-Minehu'r-Rahmaniyye*, s. 62). XVI. asır boyunca, Ortadoğu'da Mısır'a yakın eyâlet ve sancakların muhâfaza vazîfelerini (Mısır umerâsının Yemen seferi serdârlığına tâyîn edilen sâbık Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa'nın mâiyetiyle gitmelerine dâir Mı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

takim ve Devlet işlerine yararlı olanları, Mısır'ın muhâfaza sancakbeyiliğine tâyîn olunmuştur.

a) *Muhâfaza sancakbeylerinin tâyîni*

Umûmiyetle, Mısır'ın Ocak ağaları, müteferrikalar ve çavuşler kethudâları, eyâlette daha nüfuzlu askerî bir vazîfe sayılan «Mısır muhafaza sancakbeyiliği»ne tâyîn edildiği[162] gibi, Mısır'a yakın

sır Beylerbeyisi İskender Paşa (976-979)'ya gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 764/2688, 22 Rebîülevvel 976; Şam Beylerbeyisi Hasan Paşa, Şark seferine hareket ettiğinden dolayı, Mısır Beylerinden Mehmed Bey'in Gazze, Ayas Bey'in Kudüs, Pîrî Bey'in Safed muhafazasına tâyîn edilmeleri, Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur: *Mühimme*, XXXII, 282/616, 27 Zılkade 986; Mısır beylerinden Mahmud Bey'e de, Dürziler ve arab eşkıyâsının te'dîbine memûr Vezîr İbrâhim Paşa'nın maiyetinde hizmette bulunması emr olunmuştu: *Mühimme*, LIX, 57/254, 13 Cemâziyelevvel 993) gören Mısır beyleri, esâs itibariyle, eyâletin vilâyetlerinin muhafazasiyle mükellef idiler (Saîd vilâyetinin zabtına tinin zabtına memûr olan Süleyman Bey'e gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 86, s. 163, 983. Ayrıca, çeşitli idârî işlerle de vazîfelendirilmişlerdir (Mısır Beylerinden olup mîrî emvâl hizmetinde bulunan Ali Bey'in terakkîsine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 138, s. 11a, 1008; Mısır'da Circe vilâyetinin Gılâl havaleleğinin Mısır Beylerinden Nasuh Bey'e tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 138, s. 11a, 1008; Mısır'da Circe vilâyetinin Gılâl havaleliğinin Mısır Beylerinden Nasuh Bey'e tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 111, s. 44, Ramazan 995; Mansûre: *KK*, nr. 147, s. 53b, 1011 gibi eminliklere tâyîn edilmişlerdi). XVII. asrın başlarından itibâren, Memlûklü ve Urban emirleri nüfûzları tedrîcen artmakla, mahallî idâre onların ellerine geçmiştir.

162 Osmanlı devletinin Ortadoğu'daki sefer ihtiyâclarının tedâriki, Mısır eyâletinin sınırlarının muhâfazası, eyâlette Osmanlı hâkimiyetini temkîn ve mahallî husûsların zabt-u-rabt altına alınması, Mısırîda devâmlı olarak yararlı ve mûtemed bir zümrenin vucûduna ihtiyaç hissettirmiştir. Bu zümrelerin başlarından Gönüllüler Ağası (Mısır Beylerbeyisi arzı mucibince, 150.000 akça ulûfe ile Gönüllü Ağası olan Ahmed Ağa'ya sancak tevcîhine dâir kayıd için bk. *Mühimme*, II, 72/658, s. 25, Cemâziyelahir 963; Mısır Gönüllü Ağası Hasan'a ilâve tevcîhine dâir buyruldu için bk. *Mühimme* IV, 39/391, 26 Cemâziyelahır 967; Mısır sancağı, Gönüllüler Ağası Mustafa Ağ'ya 200.000 akça ile tevcîh edilmesine dâir buyruldu sureti için bk. *Mühimme* XXV, 197/1921, 16 Rebîülevvel 982; Mısır Gönüllüler Ağasıyken İrsâliye hazînesine serdâr olan Sinân'ın Mısır'da sancakbeyi tâyînine dâir emir: *KK*, nr. 111 s. 9); Çerâkise Ağası (Mısır'da bir sancak boşalmakla, bir adamını Asitâne'ye gönderip talebde

eyâletlerde sancakbeyi olup yararlığı dolayısıyle terfi'e hak kazananlar da bu hizmete getirilirdi[163]. Bâzan da, mübâdele ile başka bir eyâletin sancakbeyine[164], veya Mısır dışında vazîfe göremeyeceği kabûl edilen Mısır beylerine de bu hizmet verilirdi[165].

---

bulunan Çerâkise Ağa'sına 200.000 akça ile tasarruf etmesine dâir kendisine gönderilen berâtın kaydı için bk. *KK*, nr. 136, s. 147, Ramazan 1007); Muteferrika (140.000 akça ulûfe ile mutasarrıf olan Mısır muteferrikası ve Hazîne serdârı olan Yusuf'a, Mısır Beylerbeyisi arzı gereğince, sancak tevcîhine dâir emir için bk. *KK*, Ruûs, nr. 239; s. 201, 989; Mısır Beylerbeyisinin arziyle müteferrikalardan Huseyin'e sancak tevcîhine dâir kayıd için bk. *KK*, *Ruûs*, nr. 262, s. 79, 990) ve Çavuşlar Kethudâsı (Mısır'da Çavuşlar Kethudâsı olan Hasan'a 200.000 akça ile sancak tasarrufuna dâir buyruldu için bk. *KK*, *Ruûs*, nr. 246, s. 231, 7 Cemâziyelevvel 994) gibi Ocak rü'esâsı, umûmiyetle, muhâfaza sancakbeyiliği ile taltîf olunmuşlardır.

163 Mısır'ın muhâfaza sancakbeyiliği, makam ve mevki bakımından, bölgenin beylerbeyilerinden sonra geldiklerinden dolayı, Mısır eyâletinin civarında bulunan eyâletlerin bey ve sancakbeyleri, vazîfelerini lâyıkıyle yaptıklarında, terfi'an Mısır'da sancağa çıkarılırdı (Yemen'de sancak tasarruf eden Yemen Beylerbeyisinin oğlu Behram Bey'e, Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (966-967) iş'arına binâen, Mısır'da bir sancak tevcîhine dâir emr: *Mühimme* IV, 63/644, 4 Şaban 967. Mısır'da boşalan sancağa, Şam'a muhâfazasında olup Yemen'de vâki olan muhâsebelerde yoldaşlığı olan sancakbeyi Hızır Bey'in tayînine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 88, s. 307, 25 Cemâziyelahır 985; 240.000 akçalık hass ile Alâ'iye Beyi olan Ahmed Bey'i, 20.000 akça cülûs terakkîsi bedeliyle 260.000 akça ile Mısır'da sancak tâyînî: *KK*, *Ruûs*, nr. 262, s. 74, evâhır Receb 984; Aden sancağında bulunan Bekir Bey'e, Yemen mühimmâtı için Âsitâne'den gönderilen Kul tâifesini «hüsni tedbîrle Yemen'e ulaştırıp edâ'-i hizmet ettiğinden müstehıkk-ı inâyet olup», Mısır'da sancak tevcîhine dâir buyruldu: *KK*, *Ruûs*, nr. 249, s. 29, 995).

164 Sancakbeyleri arasında vâki olan bu mübâdeleler, Mısır Beylerbeyisi vâsıtasiyle halledilip merkeze arz olunarak berâtı alınırdı: Meselâ, Sis Sancakbeyi olan Muharrem Bey'in Mısır'da bir sancakbeyi ile mübâdele olunarak Mısır'da sancak tasarrufu mümkün olmuştur (*KK*, *Rûus*, nr. 225, s. 227, Zilhicce 980). Mısır'da sancak tasarrufuna rağbet edenlerin mübâdelesi yoluna gidilirdi (Mısır muhâfaza sancakbeyi olan Hasan Bey'in sancağiyle Yemen beylerinden Hızır'ın sancağı istibdâl olunup, berâtları çıktıktan sonra, Hasan Bey, bu tebdilden vazgeçerek, sancağını tekrar istediğinden dolayı, elinde ibkâsı emr olunup, Hızır Bey'in sancağının da, Mısır'da tebdili lâzım gelenlerden birisiyle mübâdele edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur: *KK*, nr. 111, s. 90, Şevval 995. Kezâ, Mısır'da bir sancağın, Silistre Beyine «bervech-i mübâdele» tevcîhine dâir buyruldu sûreti için bk. *KK*, nr. 252, s. 181, Safer 998).

165 Habeş'te vazîfe gören İskender Bey, Pîr ve hasta olduğundan dolayı, Habeş Beylerbeyisi Özdemir Paşa'nın arziyle, kendisine Mısır'da sancak ve-

Mısır muhafâza sancakbeyliği mahlûl olunca, Mısır Beylerbeyisi, hizmete kudreti olup bu mevki'e lâyık gördüğü kimsenin ahvâlini Âsitâneye arz eder[166]; umûmiyetle, merkez bu tevcîhi uygun görüp, nâmzedin sâliyâne mikdârıyle hangi tarihden îtibaren ve ne tarikle tasarruf edeceğini belirtlen berât gönderilirdi[167]. Mısır Bey-

---

rilmesine dâir buyruldu sûreti için bk. *Mühimme* II, 125/1255, 4 Şevval 963. Mısır beylerinden olup Mısır mîr-i haccı olan Mustafa Bey, tekrar sefere gitmeğe kudreti olmadığından dolayı, Mısır muhâfaza beylerinden kalmayı ricâ etmekle, sancağının kendisine tevcîhine dâir buyruldu sûreti: *KK*, nr. 241, s. 303, 17 Safer 991; Kezâ, Pîr olup, sefere kudreti olmayan Kayıtbay, Mısır'da muhâfaza hizmetinde bulunabileceğini bildirilmekle Mısır'daki sancağının kendisine tevcîhi: *KK, Ruûs*, nr. 262, s. 91, 986) XVI. asrın sonlarında urbân umerâsına Mısır dışında vazîfelendirme şartıyle sancakbeyliği verilmeye başlandığı görülmektedir (Mansûre şeyhi olan Hayber-oğlu Ellan'i Habeş'te vazîfe görmek şartıyle sancakbeyi tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XXIV, 307/833, 3 Safer 982. Bu tâyînin Mısır'dan uzaklaştırmak maksadiyle yapıldığı görülmektedir. Zirâ, bâzı müstakîm urban beylerinin, mütesarrıf oldukları iltizâmlariyle beraber eyâlette sancağa tâyîn ediliyordu: Mısır Beylerbeyisi İbrâhîm Paşa'nın arziyle, Bağdadoğlu Mansûr'a iltizâmla sancak verildiğine dâir bk. *KK, Ruûs*, nr. 262, s. 79, 986). Ayrıca, yukarıda görüldüğü gibi, Mısır Defterdârı, XVI. asrın sonlarında, Mısır'da sancakbeyliğini de tasarruf eder, Defterdârlıktan mazûl olduktan sonra, Mısır'da muhâfaza sancakbeyi olarak vazîfesine devâm ederdi (Bu husûs için bk. «Mısır Defterdârının tâyîni» bahsine bk. s. 270).

166 Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa (961-963)'nın, Mısır'da 225.000 akça ile sancak tasarruf eden Ali Bey'in vefât ettiğini, sancağının Gönüllüler Ağası Ahmed Ağa'ya tevcîhini arz etmekle, sâdır olan uygun buyruldu sûreti: *Mühimme* II, 72/658, 25 Cemâziyelâhır 963; sâbıkan 220.000 akça sâliyâne ile «Mahye» sancağından mazûl olan Ahmed Bey'in, «Yararlığı, Mısır'ın ehl-i vukûf olduğundan başka, her vechile müstakîm ve mâl-i mîrî de istihdâma kudreti Mısır Beylerbeyisi Üveys Paşa (995-998) tarafından arz edilmekle, Mısır'ın muhâfaza sancaklarından biri düştükçe, mezküre tevcîh edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 111, s. 53 22 iZlkade 995. Kezâ, sâbık Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa (1004-1006)'nın arzı mûcibince, Mısır muhâfaza beyliğinden birine Mısır beylerinden olup yarar ve emekdâr olan Hasan Bey'e tevcîhine dâir kendisine gönderilen berâtın sûreti: *KK*, nr. 136, s. 147, 1011. XVI. asır sonlarında, mahlûl olmadan da, birçok beylerin Mısır'da sancağa tâyînin Hazîneye zarar verdiğinden dolayı, Mısır Beylerbeyisine, «Kadîm sancaklardan biri mahlûl olmayınca, ibtidadan veya tebdîl terîkiyle Mısır'd sancak tevcîh olunmaması buyrulmuştur (Bu husûs için bk. *Mühimme*, XLVI, s. 131, 10 Ramazan 989).

167 Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa (975-977)'nın arziyle, Mısır'da sancakbeyi tayîn edilen Hüseyin Bey'e gönderilen berât sûreti: «Nişân-ı Humâyûn hük-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerbeyisi, tâyîn edilen muhâfaza beylerinin sâliyânelerini, isim ve resimlerini Dîvân-ı Alî'de mahfûz olan defterlere kayd ettirdikten sonra, Dîvân-ı Humayûn'un Ruûs defterinde kayd edildiği üzere, bir sûretini mühürliyerek Asitâne'ye gönderirdi[168]. Ancak 992'den îtibaren, iskele (bender) ve vilâyetlere sancakbeyi tâyînî, diğer Mısır muhâfaza sancakbeylerininkinden ayrılınca, sancak isteyenleri, Mısır Beylerbeyisi, Âsitâne'ye arz eder, verilen ruhsat üzerine, sancak boşaldıkta liyâkatli olana tevcîh olunup merkeze bildirilirdi[169].

---

mü oldur ki: Vezîrim Sinân Paşa mektûb gönderüp, sâbıka.. Hüseyin dame izzehu yararlığın, ve Mısır'da sancak tasarruf ederken fevt olan Ali Bey'in yerine sancakbeyi olmak münâsıb idüğin ilâm etmiş... 977 Zilhiccesinin 17. gününde zikr olunan sancağı, ber-vech-i nakd 250.000 akça dirliği mâyet edüp, bu berâtı verüp buyurdum ki bade'l-yevm... Mısır'dan sancakbeyi olup, şöyleki vezâyif-i hidemât-ı muhâfaza-ı vilâyetdir müşârünileyh... mu'eddî kıla ve 250.000 akça sâliyânesi Mısır hazînesinden olup mutasarrıf ola.» (*KK*, nr. 79, s. 463, 18 Zilhicce 978). Mısır sancakbeyliğine tâyîn edilen beyler, berâtîn irsâlinde, «Berât resmi» adiyle bir vergi ödeyip Âsitâne'ye gönderilirdi (Mısır'da sancakbeyi tâyîn olunan Fayık Bey'in berâti vâsıl olmakla, Mısır Beylerbeyisine, berât resmini alıp Âsitâne'ye göndermesi emr olunmuştur: *Mühimme*, I, 171/978, 15 Zilhicce 961).

168 Bu husûsa dâir, Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXV, 109/193, Selh-i Şevvâl 1013. Ayrıca, Mısır Beylerbeyisi, Mısır'da muhâfaza sancağı tasaruf eden Pîrî Bey'in sancağının alınıp, Gazza sancağına tâyîn edildiğini duyduğunu arz edince, Âsitâne'de bulunan Mısır'a mahsûs ümera defterinde mezkûr'un sancağının merkez tarafından kimseye verilmediğini görüldüğü, Pîrî Bey'e eskisi gibi berâti mûcibince müstahak olduğu sâliyânesini muntazaman ödemesine dâir hüküm: *KK*, nr. 188, s. 224, 28 Ramazan 994.

169 Mısır ahvâlini islâh ve tanzîm için geniş salâhiyetlerle Beylerbeyi tâyîn edilen İbrâhîm Paşa (991-992)'ya gönderilen fermanda, Mısır'da muhâfaza hizmetinde kadir beylerden 12'sinin muhâfaza için alıkonup, geri kalanlardan hizmete kadir olup, içelde sancak isteyenleri arz etmesi, mustahak alanlarına, iç-elden boşalan sancağın verilmesi; hizmete kudreti olmayanların tekâüd edilmesi buyrulmuştur (*Mühimme*, LIII, 157/461, 2 Ramazan 992). Sancakbeyinden aşağı mertebesi olan kâşifler, Mısır vilâyetlerinin hâkimleri olarak çalıştıkları halde, Kahire'den uzak ve ehemmiyetli olan saîd ve İbrim gibi vilâyetleri (XVI. asır boyunca, Saîd vilâyetinin hâkimleri şeyhü'l-arablardan tayîn edildiği halde, 982'den itibaren, Mısır'dan uzak olan bu bölgenin idâresi pek karıştığından dolayı, İbrim sancağı tarzında, birbiri ardınca birkaç sancakbeyi tâyîn edilmiştir: *Mühimme*, XXIV, 232/616, 26 Muharrem 982) ile huzûrsuzluk bulunan nâhiyelere âsâyiş ve muhâfazasını te'mîn için, askerleriyle sancakbeyleri tâyîn edilirdi. Eskiden beri ehemmiyete hâiz olan İskenderiye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır sancakbeyleri, tasarruf ettikleri dirliğin gelirini, berâtları mucibince, sâliyâne (= yıllık) nakden alırlardı[170]. Ancak, XVI. asrın sonlarında, bu sâliyâneler, ibtidâda 200.000 akçadan fazla olmamak üzere, aydan aya Mısır hazînesinden ödenir olmuştur[171].

Dimyât, Reşîd ve Cidde gibi limanlara ise sancakbeyi tâyîn edilirdi (Bu husûs için, «Mısır eyâletinin idârî taksımâtı» bahsine bk. s. 164-165).

170 XVI. asrın başlarına kadar, Osmanlı teşkîlatında eyâletleri teşkîl edilen sancaklar, en az 200.000 akçalık hâss ile beylere tâyîn edilirdi. Ancak, Mısır'ın fethinde, timâr sistemi bu ülkede geçerli olmayıp, Osmanlı ümerâsına tâyîn olunan dirliklerin karşılığı, sâliyâne olarak, eyâletin hazînesinden nakden ödenerek sâliyâne sistemi te'essüs etmiştir (Mısır'da 200.000 akçalık dirlik ile sancak tevcîh edilen Hasan Bey'in dirliği karşılığını ber-vech-i nakd Mısır hazînesinden almasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. Mühimme, I, 17/779, 15 Zilhicce 961; Kezâ, Mısır sancağına tâyîn edilen Hüseyin Bey'in tasarruf ettiği 250.000 akçalık dirliği, ber-vech-i nakd Mısır hazînesinden almasına dâir kayıd için bk. *KK*, nr. 79, s. 463, 18 Zilhicce 978) XVI. asrın ortalarına kadar, Mısır sancakları, sâliyâne olarak tasarruf edilmiş, yâni sancakbeyleri sâliyânelerini doğrudan doğruya Mısır hazînesinden almışlardır. Ancak, bu sistemin Kahire'deki ümerâya tatbîk olunduğu, vilâyetlerdeki sancakbeylerine, harâc gelirinden verildiği anlaşılmaktadır: Mısır Kanûnnâmesine göre, sancakbeylerinin mevâciblerini verilmeli oldukta hazîneden nakden verilmeyip, harâc-ı arâzîden havâle olunup, her tâife adamları vâsıtasiyle emvâli tahsîl ve hazîneye getirip, Nâzır-ı emvâl ve sehr-emini mârifetiyle mukabele defterlerine göre tevzîi kaidesi konmuştur (s. 381). Ancak, vilâyetlerde (Menâfiyye Arab şeyhi Bagdad-oğlu Mansur'un tasarruf ettiği sancak sâliyânesi Mısır hazînesinden değil, vilâyetinin mahsulâtından almasının tenbîhi: *KK, Ruûs*, nr. 246, s. 187, Rebiülâhır 994'de göstermektedir ki, toprak gelirine havâle, «vilâyet»lerde tatbîk olunmuştur.

171 XVI. asrın sonlarına kadar, Mısır sancakbeylerinin sâliyâneleri mertebelerine göre tâyîn olunmuştu: Mısır sancak mahlûl oldukta, San'a muhâfazasında bulunan Hızr'a mustahik olduğu sâliyâne bedeliyple tevcîh edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm için bk. *KK*, nr. 88, s. 307, 25 Cemâziyelâhir 985; muteveffa Vezîr Mustafa Paşa'nın oğlu olup Mısır Gönüllü Ağası olan Osman Ağa'ya 330.000 akça ile sancak verilmesine dâir kendisine gönderilen berât: *KK, Ruûs*, nr. 262, s. 92, evâhir-ı Ramazan 987). Mahlûl olan sancağın sâliyânesinden fazla onlara sâliyâne verilmeyip, daha fazla sâliyâneli sancağa mustahik olanlara, noksân hazîneden verilmeyip, mahlûl sancak beklenirdi (Mısır muhâfaza sancakbeylikleri, mustahik olanlara verilmesi ve bunlara hazîneden fazla sâliyâne tasarruf ettirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XLVI, s. 131, 10 Ramazan 989) ibtidâdan 200.000 akça'dan fazla sâliyâne tasarruf ettirilmeyip, fazla verilirse, fazlasının Beylerbeyiden tazmîni emr olunurdu (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* LXI, 85/209, 18 Ra-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mahlûl sancak, sancakbeyliğine ilk defa tâyîn olunan birine verildikte, sâliyânenin 200.000 akçadan fazla hazîneye zabt olunurdu[172]. Sancakbeyinin tasarruf ettiği Dîvân-ı Humayûn'da kaydlarıyle incelenip bir karara varılarak Mısır Beylerbeyinin ve Defterdârına talimâtlar gönderilirdi[173].

Mısır'ın sancakbeyleri, her yıl tecdîd olunup, sancakbeyleri, arzuhâllerini münâsib pişkeşleriyle Pâdişâh'a irsâl ederler; umûmiyetle vazîfelerini kusûrsuzca ve kendilerinden istenilen resimleri noksansızca edâ ettikçe makamlarında ibka edilerek, kendilerine tecdîd berâtları gönderilirdi[174]. Ancak, Devlet merkezinde yeni bir

---

mazan 994). Mısır sancakbeylerinin sâliyânelerin karşılığını, kelimenin delâlet ettiği gibi, yıllık olarak aldıkları hâlde, 995'den itibâren, bu sâliyânelerin Mısır hazînesinden «mâh-be-mâh» ödendiğine dâir müte'addid vesîkalara raslanmaktadır: Mısır'da sancakbeyi olan Şukr Bey'in tâyîn edilen 370.000 akça sâliyânesini aydan aya Mısır hazînesinden almasına dâir kendisine gönderilen berâtin sûreti için bk. *KK*, nr. 111, s. 89, evâhır-ı Ramazan 995; Mısır sancağına tâyîn edilen Hasan Bey'in 200.000 akça sâliyânesini aydan aya kendisine verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK, DH*, nr. 156, s. 156b; 20 Cemâziyelevvel 1013; Mısır'ın muhâfaza beylerinden olan Hızır'ın elinde olan sâliyâne berâtı mucibince, sâliyânesini aydan aya Mısır hazînesinden kendisine verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 161, s. 41, 15 Safer 1014.

172 Mısır muhâfaza beylerinden 460.000 akça sâliyâne'ye mutasarrıf olan Mustafa Bey'in vefâtında, yerine Mısır Beylerbeyis İbrâhim Paşa tarafından 200.000 akça ile Mısır'da çavuşlar Kethudâsı olan Hasan'a muhâfaza beyi olması arz edilmiş, sâliyanenin 260.000 akçasını hâzîneye zabt olunmuştur: *KK, Ruûs*, nr. 246, s. 231, 7 Cemâziyelevvel 994. Mısır'ın Devlet gelirini arttırmak, maksadiyle, yaşlı ve hizmetten kalmış sancakbeylerin n büyük sâliyânelerinin hazîneye zabt edilerek, kanûn mûcibince her yüz bin için on bin akça «tekâüdiyye» tâyîn edilmesi emr olunmuştur (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* LXII, 187/419, 10 Muharrem 996; 171/378, Safer 996).

173 Mısır'da sancak tasarruf eden Arif Bey 962 ilkadesinin 15'inden, 963 Muharrem 27'sine kadar, iki ay 12 günün sâliyânesinin te'hîr edildiğini arz edince, tasarruf ettiği sâliyânesini berâtı mûcibince verilmesi emr olunmuştur: *KK, Ruûs*, nr. 215, s. 76, 24 Ramazan 963. Kezâ, Mısır sancakbeylerinden Hasan Bey'in tasarruf ettiği sâliyânenin verilmesini arz etmekle, Mısır Beylerbeyisine, mezkûrun berâtının cülûs-ı humayûn'da yenileyip yenilemediğini araştırdıktan sonra, mustahak olduğu sâliyânesinin verilmesi fermân olunmuştur : *KK*, nr. 156, s. 65b, 20 Cemâziyelevvel 1013.

174 Mısır Beylerbeyisi, Yemen muhâfazasında bulunan Mahmud Bey'in, berâtını tecdîd ettirmeyip, Pâdişâh'a pişkeş göndermediğini arz etmekle mez-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Pâdişâh tahta çıkınca, eski Pâdişâh'ın fermanları ref' edilmiş sayıldığından, «Ehl-i berât» olan Mısır sancakbeylerinin tecdîdi için eskilerini, «Cülûs-ı humayûn pişkeşi» ile Devlet merkezine gönderirler, Pâdişâh'ın «cülûs terakkî»si de eklenerek yeni berât verilerek, beyler vazîfelerinde ibka edilirdi[175].

XVI. asrın ortalarına kadar, Mısır eyâletinde bulunan muhâfaza sancakbeylerinin sayısının 40'a ulaştığı hakkında -belki de pek mübâlağalı- rivâyet nakl olunmuşsa da, asrın sonlarına doğru bu sayı, 25 civârında seyr etmektedir[176].

---

kûrun sâliyânesinin Mısır hazînesinden verilmemesine dâir hüküm: *Mühimme Zeyli*, III, s. 247, 3 Cemâziyelâhır 984. Ancak, XVI. asrın sonlarında, bâzı Mısır sancakbeyleri, kaybolduğu iddi'asiyle yeni berât alıp, ellerinde birkaç berât bulundurarak, Mısır hazînesini sıkıştırılırdı. Bu durumda, ellerindeki berâtların alınıp tedkîki için Âsitâne'ye gönderilmesi emr olunuyordu (Meselâ, bk. *Mühimme*, LXXV, 110/198, Selh-ı Şevvâl 1013).

175 Umûmiyetle, yeni Pâdişâh'ın cülûsıyle Mısır'da sancak tasarruf eden beyler, adamlarından birini Asitâne'ye gönderip, berâtlarının tecdîdini ricâ etmekle, berâtlar yenilenip cülûs terâkkîsi için, sâliyânelerine 20.000 akçalık ilâve bulunulurdu (Mısır sancakbeylerinden Nasûh'a gönderilen tecdîd berâtı için bk. *KK*, nr. 155, s. 26, evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1013). XVI. asrın sonlarında, Mısır sancakbeylerinin, cülûs-i humâyûn resmini edâ etmedikleri için berâtlarının tecdîdi gecikmekle, bu pişkeşlerin Mısır Beylerbeyisi mârifetiyle tahsîl ve Asitâne'ye gönderilmesi (*Mühimme*, LXXV, 171/335, gurre-i zilhicce 1013); aksi takdîrde sâliyânelerinin sancakbeylerinin durumlarını mufassalan Asitâne'ye arz ve sancaklarını başkalarına tevcîh etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXV, 110/197, selh-ı Şevvâl 1013).

176 XVI. asrın ortalarına âid arşiv defterlerinde, Mısır sancakbeylerinin sayılarına âid bir kayda rastlanmamışsa da, bâzı müverrihler, Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa (975-977)'nın Yemen seferine tâyîn edildiğinde, Mısır'da mevcûd olan kırk sancakbeyinden ondördüyle Yemen'e gittiğini tasrîh etmişler (el-Hallah, 87a, Abdu'l-kerim, 13b; anonim, Tarih-ı mulûk-ı beni Osman ve vilâtihim bi Mısr, Daru'l-kutubu'l-Mısrıyye, Timur nr. 2408, 12a); ancak, 986 tarihli bir ruûs defterinde «sâliyâne-hây-ı ümerâ-ı Muhâfızîn-ı vilâyet-i Mısır» başlığı altında 26 mîr-i livâ (= sancakbeyi) derc edildiği halde (*KK, Ruûs*, nr. 262, s. 90, 91), bu sayının, 1007'de 20 sancak (Hatt-ı ile tâyîn edilen 20 sancakbeylerinden biri olmak üzere, Mısır'ın Çerâkise Ağası tevcîhine dâir kendisine gönderilen berât için bk. *KK*, nr. 136, s. 147, 14 Ramazan 1007), 1008'de, 25 sancak olarak sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır (Mısır'da ibka olunan 25 sancabeyinden Mustafa Bey'in arzuhâli mucibince sancağında ibka edilmesine dâir kendisine irsâl olunan berât için bk. *KK*, nr. 138, s. 143b, 1008).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır'ın muhâfaza sancakbeylerine hitâben gönderilen fermanlarda, kısaca «Kıdvetü'l-umerâi'l-kırâm ... dâme izzehu» el-kâbı kullanılmıştır[177]. Ancak, XVI. asır sonunda, gönderilen bir fermanda, Mısır mufâfaza beylerine: «Mefâhirü'l-ümerâi'l-kıram, merâci'ü'l-kuberâ i'l-fihâm, zü'l-kadr ve'l-ıhtıram el-mühtassûne bi mezîdi inâyeti'l-meliki'l-allam diyâr-ı Mısır'da muhâfazada olan sancakbeyleri dame ızzehüm.» elkâbiyle hitâb edildiği nakl olunmuştur[178].

b) *Muhâfaza sancakbeylerinin vazîfeleri*

Mısır sancakbeylerinin vazîfeleri, tevcîh berâtlarında gösterdiği gibi, ya nefs-i Mısır'ın muhâfazası veya Mısır'a bağlı ülkelerin korunması gibi iç ve dış hizmetlere ta'alluk ederdi[179]. Mısır Beylerbeyisi, hizmetin nev'ini tâyîn eder ve gerekirse merkezin tasvîbini alırdı[180].

---

177 Fatih Kanûn-nâmesine göre, sancakbeyleri için şöyle lakab kullanılırdı: «Kıdvetü'l-ümerâi'l-kirâm umdetü'l-kuberâi'l-fihâm, zü'kadr ve'l-ihtirâm sâhib ü'l-izz ve'l-ihtişâm el-muhtass bi mezîdi inâyeti'l-meliki'l-allâm ... sancak-beyi dame izzehü (Abdülkadir Özcan, «Fatih'in teşkîlât kanûn-nâmesi ve Nizâm-ı âlem için kardeş katli meselesi», *TD*, 1982, XXXIII, 49. Mısır'ın bir muhâfaza beyine «kıdvetü'l-ümerâ il kirâm ... dâme ızzehu» elkabiyle gönderilen berât sûreti için bk. *KK*, nr. 111, s. 85, Zilkade 995.

178 Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (1010-1012)'nın zamanında, «Mısır sancakbeylerine gönderilen bu berât için Kelâmî, Vekayi'-i Ali Paşa, 135b).

179 Mısır'da sancak tasarruf eden sancakbeylerine gönderilen berâtlarda, Mısır'ın iç muhâfazasında bulunanlara «Mısır'ın muhâfaza beyleri» unvâniyle verildiği (Mısır'da sancağa mutasarrıf olan sancakbeyi, Pîr olup «Mısır muhâfaza hizmetinde kadirdir» diye kendisine tevcîh edilmesine dâir kayd için bk. *KK, Ruûs*, nr. 262, s. 91, 986; yarar ve emekdâr olan Hasan Bey'e Mısır'da muhâfaza beyi olarak tâyînine gönderilen berât sûreti için, *KK*, nr. 136, s. 147, 14 Ramazan 1007) gibi, dış muhâfaza sancakbeyleri de «Mısır sancak-beyleri» olarak gönterilmiştir (Yemen'de vazîfesini görmek üzere, Mısır sancağı, Mısır Beylerinden Hızır Bey'e tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 88, s. 307, 25 Cemâziyelâhır 985). Eyâletin vilâyet»lerinde sancakları olan sancakbeylerinin görevleri için bk. «Mısır eyâletinde Hâkim, Kâşif ve şeyhu'l-arablar» bahsine bk. s. 167-169.

180 Mısır ümerâsından biri sancakbeyi olunduğunda, Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükümde, «vech-ı münâsib mûcibince sancakbeylerini çeşitli işlerde kullanır; Hazîne serdârdığı gibi önemli memûriyetleri tevcihde ise, Beylerbeyi, keyfiyeti mutlaka Pâdişâh'a arz ederdi (Bunun için «Mısır'ın İrsâliye hazînesi» bahsine bk. s. 122 n. 119).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI. asır sonlarında, Mısır sancakbeylerinden on ikisi sadece eyâletin iç hizmetlerinde kullanılmış[181]; diğerlerine, gerektikçe dış memûriyetleri teklif olunmuştur.

Mısır Dîvân-ı Âlî'sinin esâs âzâsından olan muhâfaza sancakbeyleri Dîvân'da görülen çeşitli işleri tedvîrde Mısır Beylerbeyisine yardımcı olmakla beraber[182], Devlet merkezinden gelen emirleri veya Dîvân-ı Âlî'de alınan kararları tenfîz ederlerdi. Umûmiyetle eyâletin mühim idârî işleri bizât gören beylerin[183] Mısır'ın ve mühim mevki'lerinin isyân ve şakavetten korunması başlıca vazîfelerinden idi[184].

---

181 Bu rakam, XVII. asrın başlarında, 17'ye çıkmıştır (Sâfî, II, 93a).

(182) Bunun için «Mısır Beylerbeyisinin vazîfeleri» bahsine bk. s. 107.

183 Saîd şeyhü'l-arabı olan emîr Ahmed'in zimmetinde bulunan mîrî emvâlin tahsîlinin, o taraflarda bulunan Mısır sancakbeylerinden İbrâhim Bey'e teklif edilmesine dâir, Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXVI, 229/255, 7 Cemâziyelâhır 982. Mısır beylerinden, eyâletin mîrî emvâlı işlerinde istihdâm edilmek üzere, sancağa tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 111, s. 18, 995. Mısır muhâfaza beyleri, bâzı mühim işler için Mısır'a teveccüh eden ulâk ve çavuşlara yardım edip, memûriyetlerini kolaylaştırmağa memûr olurlardı (Mısır'a gönderilen Derviş Çavuş'un, huzûruna lüzûm göreceği kimselerin ihzârlarına yardım etmeleri hakkında Mısır'da muhâfaza-beylerine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXI, 107/265, 24 Şevval 994).

184 Umûmiyetle, Mısır'da bulunan beyler, eyâletin çeşitli idârî ve askerî işlerini görmüşlerse de, ehemmiyetli olanları, muhâfaza sancakbeylerine havâle olunurdu. Meselâ, Mısır muhâfaza sancakbeyleri, Kahire'de, Bulak ve Eski Mısır gibi mühim yerleri gece gündüz nöbetle muhâfaza ettikleri (Kahire şehrinin çeşitli mıntıkalarında, müfsid ve âsîlar, halkın emvâl ve esbâblarını gasb ettikleri duyulduğundan, Bulak ve Eski Mısır'ın, şehir subaşısıyle beraber nöbetle muhâfazasına, muhâfaza-beyleri tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, XXVI, 263/755, 24 Cemâziyelâhir 982; aynı husûs için «Mısır Beylerbeyisinin vazîfeleri» bahsine bk. s. 109) gibi, eyâletin bâzı mühim liman ve iskelelerinin muhafazasını da deruhde ederdi (Reşîd iskelesini muhafazaya me'mûr muhafaza beyinin değiştirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 771/2106, 26 Rebiülevvel 976). Beylerbeyi Mehmed Paşa (1016-1020) Mısır idâresinin islâhı için gönderildiğinde, isyân eden asker ve beyleri te'dibe, birkaç sancakbeyini me'mûr ettiği (bk. s. 92) gibi, 1021'de Yemen'e tâyîn olunan Kapıkulu askeri Mısır'dan geçerken, orada kalıp isyân edince, Beylerbeyi üzerlerinde askerleriyle birkaç sancakbeyini isyâncılar üzerine göndermişti (el-Mellevânî, s. 176).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır'da devâmlı bulunup, dış hizmetlerle mükellef muhâfaza sancakbeyleri ise, Mısır eyâletinde[185], veya Mısır'a yakın eyâlet ve sancaklarda askerî ve idârî vazîfelere me'mûr edilirdi[186].

Muhâfaza sancakbeyleri, Beylerbeyinin maiyyetinde olmakla beraber, Mısır Beylerbeyisinin icrâatı hakkında, Devlet merkezine muntazam raporlar gönderirler[187]; Beylerbeyinin vefâtı halinde eyâleti zabt edip, bazan da aralarından mûtemed birini kaymakam seçip, keyfiyeti Âsitâne'ye arz ve merkezden aldıkları talimâta göre, Yeni Beylerbeyi Mısır'a vâsıl oluncaya kadar eyâleti tedvîr ederlerdi[188]

---

185 Mısır sancakbeyleri, Haremeyn'de su-yolu gibi bâzı hizmetlerde bulundukları (Mısır'da sancağa mutasarrıf olup, Mekke su-yolu hizmetinde bulunan İbrâhim Bey'in bâzı mâlî amûruna dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VI, 209/448, 972) gibi, Devlet merkezine gönderilen zahirenin hirâset hizmetini görürlerdi (Mısır'ın muhâfaza sancakbeyi olan Şâkir Bey'in 15.000 kantar peksimedi Sakız'a götürmesi için, Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, XXVII, 191/434, 8 Şevvâl 983). Sancakbeyleri Mısır İrsâliyyesinin Asitâne'ye irsâliyle de tavzîf olunurdu (972 hazinesini, sancak tasarruf eden Mustafa Bey ile İstanbul'a göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl olunan hüküm için bk. *Mühimme* VI, 329/694; 987'de Mısır'da sancakbeyi olan Mehmed Bey ile Mısır İrsâliyesini Asitâne'ye gönderilmesi hakkında kezâ; *Mühimme*, XXXII, 304/803, 9 Rebiülâhır 987).

186 Mısır sancakbeyleri, Mısır'a yakın sancakbeyleri sefere tâyîn edildikte, onların kaymakamı olarak, dönüşlerine kadar yerlerine memûr edilir (Rodos sancağı beyi Hamza bey'in, Malta seferinden avdetine kadar, (Mısır'da sancakbeyi olan Ahmed Bey'in Rodos muhâfazasına memûr edildiğine dâir hüküm: *Mühimme* VI, 671/1477; 972; Şam Beylerbeyisi Hasan Paşa, Şark seferine hareket edeceğinden, Şam'ın Gazza, Kudüs ve Safed sancaklarını muhâfaza için, Mısır'dan 1000 nefer asker ve birkaç bey ve sancakbeyinin Şam'a gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, XXXII, 282/516, 27 Zilkade 986); Ortadoğu bölgesi sancaklarında zuhûr eden isyânları bastırmak üzere oralara gönderilen askere kumanda ederler (Yemen'de isyân zuhûr etmekle, Mısır'da sancakbeyi olan Mehmed Bey'in Yemen'e memûriyetine dâir kendisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, VII, 212/585, 28 Cemâziyelahir 975. Mısır'da sancağına tasarruf eden Hüseyin Bey'in Dürzî seferindeki yararlığından dolayı, kendisine gönderilen terakkî berâtı: *KK*, nr. 108, s. 268, evâhır-ı Cemâziyelâhır 994).

187 Bu husûs için «Mısır Beylerbeyisinin vazîfeleri» bahsine bk. s. 109.

188 Bunun için «Mısır Beylerbeyisinin kaymakamı »bahsine bk. s. 131-132.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) *Muhâfaza beylerinin taltif, tecziye ve azilleri*

Muhâfaza beylerinin taltif ve tecziyesi, Mısır Beylerbeyisinin merkeze arzlariyle[189] icrâ olunur[190]; vazîfelerinde halka zulm edenler, ihmâlde bulunanlar ve eyâlette huzûrsuzluk sebebi olanların durumları Asitâne'ye arz olunur; merkezde keyfiyet araştırıldıktan sonra zaafı âşikâr olanların azilleri tekerrür eder, yerlerinin başkalarına verilmesi buyrulurdu[191]. Yaşlı veya hasta olup, hizmete

189 Mısır muhâfazasında bulunan beyleri ve sancakbeylerinin Asitâne'ye arzı lâzım olan ahvâllerini bildirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XXVI, 264/757, 29 Cemâziyelâhir 982; sancakbeylerinin, vazîfe ifâsında kusûr ve ihmâlleri varsa, cezâlandırılmaları için isimleri ve ahvâllerini Dergâh-ı muallâ'ya bildirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme,* V, 430/1148, 14 Şaban 973.

190 Mısır dâhilinde vazîfelerini sadâkatla ifâ eden sancakbeylerinin terfi'i, Mısır Beylerbeyisi tarafından Asitâne'ye arz edildikten sonra, merkezden terakkî berâtlar gönderilir (Mısır'da sancak tasarruf eden Ali Bey'in yararlığı, şecâatı, sâbık beylerbeyiler zamanında hâlen eyâlet hizmetinde her ne teklîf olunsa ikdâm ettiği, Mısır Beylerbeyisi tarafından arz edilmekle, 20.000 akça terakkî buyrulup, deftere kayd ettirerek tasarruf ettirmesine dâir hüküm: *KK,* nr. 75, 142a, 27 Cemâziyelevvel 973; Mısır'da sancağı olan İbrâhim Bey'e, Pâdişâh'ın inâyetiyle 50.000 akça terakkî verildiğine dâir hüküm: *KK,* nr. 75, s. 446, gurre-ı rebîülevvel 973). Mısır'ın dışında hizmet eden sancakbeylerinin taltif-i muâmelesi, maiyyetinde çalıştıkları eyâletin beylerbeyisi tarafından Mısır Beylerbeyisine bildirilir; o da, merkeze arz ederek tamamlanırdı (Mısır'da muhâfaza sancakbeyi olup Habeş'te hizmet gören Ahmed Bey'in ahvâli, Habeş Beylerbeyisi tarafından Mısır Beylerbeyisine, o da Dergâh-ı muallâ'ya arz edilmekle, kendisine 30.000 akça terakkî emr olunduğuna dâir buyruldu için bk. *KK, Ruûs,* nr. 216, s. 8, 5 Muharrem 966). XVI. asır sonlarında, Mısır İrsâliye hazînesinin arttırılması endişesiyle terfi'e müstahak olan sancakbeylerinin mahlûl olmadan veya doğrudan doğruya hazîneden ödeme sûretiyle terakkî verilmesi yasaklanmış (Bu husûs için Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm bk. *Mühimme,* XLVI, 313/261, 10 Ramazan 989; kezâ «Mısır'ın İrsâliye hazînesi» bahsine bk. s.); 996'da, daha önce mustahik olmayanlara verilen terakkîlerin ref'i emr olunmuş (Bu husûsa âid Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* LXII, 187/481, 10 Muharrem 996); buna mukabil 1013'de terakkîye mustahık olanlarına hil'atları gönderilmiştir (Mısır'ın muhâfaza beyleri, uğur-ı humayûn'da, mîrî emvâlin tahsîlinde ve eyâletin muhâfazasında gösterdikleri yararlıktan dolayı, kendilerine birer hil'at gönderildiğine dâir hüküm: *KK,* nr. 70, s. 130, 16 Cemazıyelevvel 1013).

191 Mısır'da sancak tasarruf eden Sinân Bey, sancağı zabtına kadır ve lâyık olmadığından dolayı, azledilip, sancağı, Aden sancağında bulunan Bekir Bey'e tevcîh edilmesine dâir buyruldu: *KK, Ruûs,* nr. 249, s. 29, 21 Cemâzi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kudreti olmayan bâzı sancakbeyleri azl edildikte, kendilerine tekâ'üd vazîfesi (takâ'udıyye) tâyîn olunurdu[192].

Böylece, XVI. asrın sonlarına kadar, Mısır'da bulunan bu sancakbeyleri, eyâlette ve imâr bölgelerde yararlı vazîfe yaptıkları hâlde, daha sonra, eyâlette huzûrsuzluğun ve idârî karışıklığın başlıca âmillerinden olmuşlardır[193].

---

yelâhır 995; Mısır'da sancak mutasarrıf olan Mehmed Bey, halka zulm ettiği Mısır Beylerbeyisi Üveys Paşa tarafından arz edilmekle, sancağından azl edilip, yerine sâbık Sirem Beyi olan Baltacı-zâde Mehmed Bey'in tâyînine dâir buyruldu: *KK, Ruûs,* nr. 252, s. 150, Muharrem 998. Bâzan da Mısır Beylerbeyisi, mahlûl olan sancakbeyiliğinin Mısır hazînesine zabt edilmesinin yararlı olacağını arz etmekle, mutâbık emir sâdır olurdu (Mısır Beylerbeyisi arzı üzere, muteveffâ Mısır sancakbeylerinden Hüseyin'in mahlûlünün hazîneye zabtına dâir hüküm: *Mühimme,* LXIV, 34/89, evâl-i Rebiülevvel 997; Mısır'da sancak tasarruf eden Pîrî Bey'in «Kul tâifesi»yle ihtilâfı olmakla, Mısır Beylerbeyisinin azliyle ref olunup, sâliyânesinin hazîneye zabt edilmesi emr olunmuştur: *KK, Ruûs,* nr. 252, s. 150, Muharrem 998).

192 Mısır sancakbeyiliğinden mâzûl olup mütekâ'id olan Mahmud Bey'e, kanûn mucibince, son tasarruf ettiği hizmetin berâtına göre, her 100.000 akça sâliyâne için 10.000 akça «tekâ'üdiyye» tahsîs edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* LXII, 171/378, 22 Safer 996.

193 XVI. asrın sonlarında, Mısır'ın muhâfaza sancakbeyleri ve tâbileri, eyâletin mühim mukataâlarının iltizâm etmeye başlayıp, sancakbeylerinin eyâlette ve nâhiyelerinde idârî nüfûzlar artmış (Mısır muhâfaza sancakbeylerinden Sinân Bey, yarar ve maldar olduğundan İskenderiye ve mukataâsının kendisine tevcîh edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK,* nr. 111, s. 41, 5 Zilkade 995. Mısır muhâfaza sancakbeyi olan Mehmed Bey ve tâbi'lerinin tasarruf ettikleri anbâr emâneti, tüfekçiler Kethudâlığı, Suveyş emâneti ve kitâbeti, şehir havâleliği ve sâir dirliklern, yeni berâtları mucebince, üzerlerinde ibka edilmesine dâir Mısır Beylerbeysine gönderilen hüküm: *Mühimme,* LXXIII. 590/1295, 26 Şevvâl 1003); bu sancakbeylerden bâzıları ve tâbileri eyâlette huzûrsuzluk âmili olduklarından, haklarında münâsib tedbirler alması için Mısır Beylerbeyisine müteaddid hükümler gönderilmiştir (Mısır sancakbeylerinin ihtilale bâis olan hareketleri olup ve tâbileri ile fitne ve fesâda mübâşeret edince, emân vermeyip, emvâl ve erzâklarını mîrî'ye zabtı hakkında Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme,* LXXVI, 57/144, 12 Cemâziyelevvel 1016).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D) *MISIR EYÂLETİNİN MÜLKÎ İDÂRESİ VE İDÂRECİLERİ*

a) *Mısır eyâletinin idârî taksîmâtı : Vilâyet, Sancak, Kâşiflik ve Eminlik*

Eskiden beri, Mısır'ın coğrafî mevkii, haricî sınırlarını tâyînde olduğu[194] gibi, iklîm taksîmâtına da te'sîr etmiştir[195].

Mısır, esâs îtibariyle şemâlde «Aşağı Mısır» (el-vechü'l-Bahrî) ve Cenûb'da «Yukarı Mısır» (el-vechü'l-Kıblî) olarak iki esâs iklîme ayrılmış olup, bunlar arasında, Kahire şehri bulunmakta idi. Aşağı Mısır, Nil'in iki kolu arasında «el-Garbiyye» ve «el-Menûfiyye» mıntıkalarını ihtivâ eden «ed-Delta»nın doğu tarafından Sinâ çölüne kadar uzanan «eş-Şarkıyye»; ve Delta'nın batısından sahra'ya kadar uzayan «el-Buhayre» bölgeleri olmak üzere üç kısma ayrılırdı. Yukarı Mısır'da ise, Kahire güneyinden Nubya'ya kadar Nil üzerinde uzayan «es-Saîd» adiyle marûf olan büyük bir iklîm bulunurdu. Mısır'ın bu umûmî idârî taksîmâtı, bugüne kadar değişmemişse de, bu iklîmlere dâhil olan idârî bölgeler, Mısır'ın siyâsî, idârî ve iktisâdî durumuna göre değişikliğe uğramıştır.

Osmanlı devletinin hâkim olduğu ülkelerin idârî taksîmâtında, bölgelerin husûsiyyetlerine uygun bir idâre tarzı takîb ettiği bilinmektedir. Bu îtibarla da, Mısır'ın zabtından îtibaren, Memlûklüler devrinde câri olan idârî taksîmatını pek değişmeden devâm ettirmişlerdir[196].

---

194 Kuzey'de Akdeniz, doğuda Sinâ çölü ve Kızıldeniz; batıda Batı Sahra ile sınırlandırılan Mısır'ın güneyi, Afrika içerlerinden gelen Nil nehri dolayısiyle tabiî bir sınırla ayrılamayan istikrarsız bir bölge idi.

195 Umûmiyetle, Mısır'ın idârî iklîmleri, Delta'da ve Nil üzerinde bulunup, batı çölünde, Osmanlı devrine kadar, Mısır hükûmetine tâbi bir bölge yoktur (Takiyü'd-din Ahmed b. Muhammed el-Makrîzî, *Kitâb el-Mevâ'ız ve'l-i'tibâr bizikri'l-hitat el-asâr*, Bulak 1270, I, 119).

196 Memlûklüler devrinde, saltanat merkezinde üç büyük !Nâibü's-Saltanalık» vardı. «el-Vechü'l-Bahrî» nâibliğinde : Kaliyûbiyye, Şarkiyye, Dakahliyye, Dimyât, Garbiyye, Menûfiyye, İbyar, Buhayre, Füvve ve Nestırâviyye olarak on âmel (âmillik); «el-Vechü'l-Kıblı» nâibliğinde: Cize, Feyyûm, Eşmûniyye, İhmîmiyye, Atfîhiyye, Bahnesâviyye, Asyûtiyye ve Kusiyye ve Asvan olmak üzere dokuz âmillik (= Amel) bulunmakta idi. İskenderiyye Nâibliği ise, 1365/767'de Akdeniz'de Frenk tehlikesine karşı bir tedbir olarak ihdâs edilmişti (Makrîzî, I, 74; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkîlâtına medhal*, 403). XVI.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak, Hayır-bey zamanında, bâzı arab kabilelerinin hakimiyyetinde bulunan Mısır'ın batı çölündeki vâhalar reislere ibkaen tevcih olunarak, el-Vâhât (= el-Vâh) diye yeni bir vilâyet ihdâs edilmiştir[197]. Vezîr-i âzam İbrâhîm Paşa, Mısır'daki idârî ıslâhatı sırasında (931-1524-5), Arab şeyhleri ile bir kaç def'a istişâreden sonra, merkezi «Asyût» olan «Saîd» iklîmini, sancak olarak Ömer-oğullarına tevcîh etmiştir[198].

Böylece, Mısır eyâleti, daha önce cârî olduğu gibi, bir kaç vilâyet (Keşûfiyyet)'e taksîm edilirken, ehemmiyetli bölgelerinde ise, sancaklar kurulmuştur: XVI. asrın başlarında, Mısır eyâleti, «Aşağı Mısır»da, «Şarkiyye», «Kalyûb», «Bılbîs», «Dakahliyye», «Garbiyye», «Menüfiyye» Buhayre ve «Katya; «Yukarı Mısır»da ise,

---

asrın başlarında, Kızıldeniz'de Portekiz tehlikesine karşı bir tedbir olarak, Cidde' de bir Nâibü's-Saltanalık ihdâs edilmiştir (İbn İyâs, IV, 287). Ayrıca, Func kralının yardımiyle Saîd urbanları, Yukarı Mısır'a devamlı baskıları yüzünden, orada Memlûklülerin hâkimiyeti zayıf olup, bazan da bu cemaât tarafından Asvan âmilliğini istilâ edildiği (Makrîzî, *Hıtat*, II, 174) gibi, Mısır'ın batı çölünde bulunan el-vâhât mıntıkası (el-Vâhâtü'l-Bahriyye, vâhâtü'l-Ferafre, el-Vâhatü'd-dâhile ve'l-vâhâtü'l-hrice), merkezden uzak ve çöl içinde bulunduğundan dolayı, üzerinde Memlûklülerin hakimiyetleri olmayıp, mahallî kabîlelerin nüfuzları altındaydı (Makrîzî, a.g.e, I, 119). Sultan Selim'in Mısır'ı zabtı sırasında, itaât eden Memlûklü hâkim ve kâşifler ellerinde bulunan vilâyetleri, eski taksîmâta göre kendilerinde ibkâ edilmiştir (Bu husûs için «Mısır Beylerbeyiliğinin tesisi» bahsine bk. s. 33). Ancak, Memlûklü taksîmâtında, «Katya» mıntıkası, ayrı br «niyâbet» olarak sayılmışsa da, Osmanlı devrinde, Mısır eyâletine bağlanarak «Keşûfiyyet» (Kâşiflik) olmuştur (İbn İyâs, V, 301-302, 319).

197 Memlûklüler zamanında, el-Vahât iklîmi, Mısır hükûmetinden mustakil mahallî Arab Şeyhleri tarafından idâre edilmişken, Beylerbeyi Hayır-bey, kabîlelerle anlaşarak el-Vâhât bölgesini, Mısır eyâletine bağlamıştır (Barkan, *Kanûnlar*, 360; Shaw, *The Financial*, s. 15).

198 Mısır'ın fethinden sonra, Saîd Arab Şeyhleri, Sultan Selîm'e itaât ettiklerinden, hâkim oldukları bölge uhdelerine ibkâ edilmişti. Saîd şeyhi, Osmanlı Pâdişâhiyle doğrudan doğruya ilişkileri olmuş, temâs edp ve bu yüzden istiklâl dâvâsında bulunarak Mısır Beylerbeyisine âsî olduğundan dolayı, 931'de İbrâhîm Paşa, Mısır'a vâsıl olur olmaz, Saîd şeyhini idâm etmişse de, bu iklîmi, bir oğluna sancak olarak tevcîh etmiştir (Bu husûs için, «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi» ve «İbrâhîm Paşa'nın Mısır'da ıslâhatı» bahislerine bk. s. 33, 47, 70; kezâ Mısır Beylerbeyisi Süleyman Paşa (931-941)'nın zamanında, livâ-i Suyût (Asyût)'u ihtivâ eden Mısır livâlarına dâir kayıdlar için bk. *TSA*, *D.* nr. 5246, 6a; aynı husûs için de, *D.* nr. 10057 6b).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Cîze», «Atfîhiyye», «Eşmûnîn», Feyyûm» ve Behnesâviyye», ve «el-Vâhât» vilâyetlerinden terekküb ederken[199], İskenderiyye, Cidde ve Asyût iklîminde de üç sancak bulunmaktaydı[200].

945/1538'de, Hadım Süleyman Paşa, Hint ve Yemen seferinden dönerken Mısır'ın güneyinde, Kızıldeniz'de Kusayr limânında karaya asker çıkarıp, maiyetinde bulunan Özdemir Bey'i, bâzı kal'aların zabtına me'mûr etmiştir. Özdemir Bey, Nil üzerinde, nehir filozofu ile güneye inip, Arab kabîlelerini itaât altında almaya muvaffak olduğu gibi, Funç devletinin nüfûzu altında bulunan İbrîm ve Derr kal'alarını, Mağrak ve Say şehirlerini ele geçirip, Say'da bir kal'a inşâ ettirmiştir[201]. 975/1567-8'e kadar İbrîm, Asyût (Suyât) sancağına bağlı bir kaza iken[202], daha sonra Mısır'a bağlı bir sancak olmuştur[203].

XVII. asır başlarına kadar, Mısır eyâletini terkîb eden «iklîmler değişmemiş ise de, idârî, iktısâdî ve siyâsî şartlara göre, Aşağı

199 Barkan'ın neşr ettiği «Kanûn-nâme»ye esas olan Es'ad Ef. (Nr. 1827/1) nüshasında (Krş. *Kanûnlar*, s. 369), Mısır eyâletinin idârî üniteleri, «Vilâyet» olarak gösterildiği halde, Paris'te bulunan nüsha (Bibliothéque Nationale, AF 82, 23a)'da, Şarkıyye vilâyetinden sonra, Kalyûb, Bilbîs ve Dakahliyye bölgeleri «nâhiye» olarak belirtilip; Ayasofya nüshası (4871, 132b), ve Emânet Hazînesi Ktb. nüshasında (2063, 33a) ise, yalnızca, Şarkıyye ve Garbiyye iklîmleri, «Vilâyeti» olarak, diğeri idârî bölgeleri ise, «nâhiye» olarak gösterilmiştir.

200 Mısır Beylerbeyisi Süleyman Paşa zamanında tahrîr edilen bir defterde, Livâ-i İskenderiyye'yi 300.000 akça sâliyâne ile bir sancakbeyine, Suyût livâsı 250.000 akça sâliyâne ile İsâ Bey'e ve livâ-i Cidde, 150.000 sâliyâne ile ber-vech-i emânet çavuş Ali'ye verilerek üç idârî livâ (sancak) gösterilmiştir (*TSA, D* nr. 10057, 6b). Bu sırada, Dimyât, Borollus ve Reşîd iskeleleri İskenderiye sancağına bağlandığı gibi, Kusayr benderi de Asyût'a merbut idi.

201 Cengiz Orhonlu, *Habeş eyâleti*, İstanbul 1974, s. 21-22, 37.

202 İbrim Beyine ve Kadısına gönderilen 982 tarihli bir hükümde, 1975'den sonra Mısır'a tâbi iken, kaza olduğunu tasrîh edildiğini görülmektedir (*Mühimme zeyli*, II, 118b).

203 Sabık Yemen Nâzır-i emvâli olan Mustafa, Mısır güneyinde yeni feth edilen İbrim mıntıkasının, Mısır Beylerbeyisi tarafından idâre edilmesinin çok güç olduğunu, âsî arabların huzûrsuzluklarının devâm ettiğini ahvâline tamamiyle vâkıf olduğu bu bölgenin Sancakbeyliği ile kendisine tevcih edilmesini arz etmekle keyfiyyetini tahkîk olunup, neticenin bildirilmesi Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur (*Mühimme* VII, 102/271, 19 Rebiülevvel 975; Ayrıca, bk. P.M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent (1516-1922), A. Political History*, Londra 1966, s. 53-54.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Yukarı Mısır'ın vilâyet ve sancaklarının idârî durumunda zaman zaman değişiklikler yapılmıştır: XVI. asrın başlarında, «Kalyûb», «Bilbîs» ve «Dakahliyye», Aşağı Mısır'ın vilâyetleri olarak gösterilirken, bu asrın sonlarında, «Kalyûb» bölgesi «Kâşiflik»; «Bilbîs» ve «Dakahliyye» bölgeleri de «Emînlik» olarak «Şarkiyye» vilâyetine ilhâk edilmiştir[204].

Fetihten beri, «Mansûre» bölgesi de «Şarkıyye» vilâyetine tâbi idi. Ancak, XVI. asrın irtalarında, «Şarkıyye»ye bağlılığı devam ederek a yrı bir vilâyet haline gelen «Mansure»ye tâbi olan «Feraskûr» mıntıkası, 977/1569'da, müstakil bir vilâyet olmuşsa da[205], 998/1590'da, «Menzele» ve «Feraskûr» vilâyetleri ıslâh edilmek üzere, tekrar «Mansûre» kâşifliğine başlanmıştır[206]. Ancak, 1000/1591-2'de, «Feraskûr» ve nâhiyeleriyle «Mansûre»ye rabt edilerek ayrı bir vilâyet olmuştur[207].

999/1590-1'de «Buhayre» vilâyetine tâbi bölgelerden olan «Terrâne» mıntıkası da «Buhayre»ye bağlanarak ayrı bir kâşiflik olmuştu[208].

---

204 Barkan'ın neşr ettiği «Mısır Kanûn-nâmesi»ne esâs olan nüshaya göre, «Kalyûb», «Bilbîs» ve «Dakayliyye» bölgeleri, «Vilâyet» sıfatiyle tesbît edildiği *(Kanûnlar,* s. 360) halde, aKnûn-nâme'nin mu'ahhar bir zamanda istinsah edildiği tahmîn edilen bir nüshasına göre, «Şarkıyye» vilâyetine tâbı nâhiyeler olarak gösterilmiştir (Paris, B.N., AF82, 23a). Ayrıca, 997'de, bâzı köylerin «Kalyûb'e» ilhâk edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen bir hükümde, «Kalyûb» bölgesi Emânet olarak belirtilmiştir *(Mühimme,* LXIX, 215). Daha sonra, Mısır eyâletinin muhâsebe defterlerinde zikr edilen vilâyetler arasında, «Kalyûb», «Bilbîs» ve «Dakahliyye»yi hiç zikr edilmemişse de (MMD, nr. 5671 (1005); nr. 12787 (1022), *Tapu Tahrir Defteri,* nr. 726 (1024) mukâta'a defterlerinde «Kayûb» bölgesi, «arkıyye»ye tâbi bir vilâyet olarak açıklanmıştır (MMD, nr. 4116 (1000-1009), 56-66, 110). Böylece, XVII. asır başlarında, «Bilbîs» ve «Dakahliyye» vilâyetleri tamamen Şarkiyye vilâyetine ilhâk edilmekle beraber, Kalyûb bölgesi ayrı bir vilâyet olmuştur (Ayn-ı *Ali, Kavânîn-ı Al-i Osman der-hulâsa-i mezâmîn-i Defter-i Dîvân,* İst. 1979, s. 8; Rıdvan Paşa-zâde, *Tarih-i Mısır,* v. 100a; Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme,* X, 131-132).

205 Shaw, *The Financial..,* s. 15.

206 Bu husûsa dâir, Mısır Beylerbeyisinin arzına dâir kendisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme zeyli,* IV, 129, 8 Cemaziyelâhir 998.

207 Mısır eyâletinin 1000-1009 tarihli mukata'a defteri için bk. *MMD,* nr. 5116, s. 70

208 «Terrâne»de fosfat (=-Natrun) mâdeni zuhûr ettiğinden dolayı,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI. asrın ilk çeyreğinin sonunda, «Feyyûm» vilâyetine bağlanan «Behnesâviyye», 992/1584'de, «Atfîh» vilâyeti ve «Eşmûnîn» de vâki olan «Mellevî» ve «Deryût» emânet (emînlik) leri ile birleştirilerek bir sancak te'sîs edilmişse de[209], XVI. asrın sonlarında, «Atfîhiyye» «= Atfîh) ve «Behnesaviyye» (Behnesâ), «Feyyûm»dan ayrı vilâyetler olmuştur[210].

Mısır'ın zabtından beri, müstakil bir iklîm olup, daha sonra, Mısır livâlarından sayılan «Saîd» vilâyeti[211], güney bölgelerinin âsî arablardan muhâfazasını te'min etmek üzere, 991'de «İbrim» sancağına bağlanmış[212]; 992'de de «İbrim» Beylerbeyiliğine rabt edilerek müstakil bir «vilâyet» olmuştur. 1005'de, «Saîd» vilâyetinden ayrılan «Asyût» bölgesi, XVII. asrın başında, merkezi «Circe» olan «Saîd» vilâyetine ayrı bir bölge olarak tekrar bağlandığı halde, 1024'de «Saîd» vilâyetinden ayrılarak tamamen müstakil bir vilâyet olmuştur[213].

---

orada ayrı bir kâşiflik teşkîl edilmiştir (Shaw, *Financial*, s. 15; kezâ bk. *MMD*, nr. 4116, s. 70.

209 Barkan, *Kanûnlar*, 360. Mısır Beylerbeyisi İbrâhim Paşa (991-992)'nın arzı mucibince, harab olan «Behnesâviyye» ve «Atfîhiyye» vilâyetlerinin ıslâh ve imârı şartıyle, «Eşmûnîn» vilâyetinin bâzı emânetleriyle birlikte, sancak tarıkiyle, Mısır Müteferrikalarından olup, sâbık Deşise Nâzırı olan Hüseyin'e 300.000 akça sâliyâne ile tevcih edilmesine buyruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs*, Nr. 246, s. 152, 21 Safer 994.

210 984-1005 Mısır muhâsebe defteri, *MMD*, nr. 5671, s. 75-91; *Tapu Tahrir defteri*, nr. 727, s. 8-9.

211 Circe'den öte Nil'in şark tarafında bulunan «Kınâ» köyü, ve garb tarafında mevcud olan «Dandara» köyünden yukarısı olan iklîme Saîd-i âlâ denirdi. 982'de Habeş Beylerbeyiliğinin ihtiyâcı olan bâzı malzemeleri te'mîn edip, Saîd güneyindeki Funç ülkesinin yardımiyle âsî olan Arab aşiretleri itaât altına almak üzere, Habeş eyâletine bağlanmış olan Saîd güneyindeki bâzı köyler, İbrim sancağına ilhâk edilmiştir (Habeş Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme*, XXVI, 9, 20 Safer; aynı husûs için de bk. *Mühimme zeyli*, II, 10).

212 «Saîd-i âlâ»da, zuhûr eden değerli mâdenleri muhâfazası ve memleketin huzûrunu te'mîn için, «İbrim» sancağına ilhâkına dâir kayd için bk. *Mühimme* L, 10/35, 4 Receb 991.

213 *MMD*, nr. 5671, s. 82, 1022 tarihli *Muhâsebe Defteri*, nr. 12787; 1024 tarihli muhasebe icmâl defteri için bk. *TTD*, nr. 726, 9.

981'de, «Saîd» ile «İbrim» arasında bulunup, devamlı huzûrsuzluk çıkaran bâzı Arab kabîlelerini teskîn[214], ve yeni feth edilen «Habeş» eyâletini takviye için, «İbrim» sancağı, Habeş Beylerbeyiliğine bağlanmıştır[215]. 983'te tekrar Mısır'a bağlanan İbrîm sancağı, 992'de, aynı amaçla, «Saîd-i âlâ», «Kusayr» iskelesi ve «el-vâh» kâşifliğiyle birleştirilerek müstakil bir beylerbeyilik haline getirilmiş[216], ve fakat ertesi yıl ilga edilerek tekrar Mısır Beylerbeyiliği sancaklarından biri olmuştur[217].

---

214 945'de Özdemir Bey Mısır güneyinde Funç devleti elinde bulunan bâzı yerleri, zabt edebilmişse de, orada bâzı âşiretlerin, Osmanlı hâkimiyetini kabûl etmeyip, ısyânları devâm etmişti (C. Orhonlu, *Habeş Eyâleti*, s. 75-77).

215 İbrîm vilâyeti, Mısır'a uzak ve Habeş'e yakın olup, Habeş eyâletinde tahsîl edilen emvâl kul tâifesinin ve hısâr erlerinin mevâciblerine kifâyet etmeyip, ve muhâfazada olan sancak beylerinin sâliyânesinin bile Mısır hazînesnden verildiğinden dolayı, Habeş Beylerbeyiliğine ilhâk olumasınnı, ve bu vilâyet, Mısır müteferrikalarından olan Hüseyin'e sancak tarikiyle tevcih edilmesine dâir Habeş Beylerbeyisinin arzı mucibince, 981'de Hüseyin'e 200.000 akça sâliyâne ile tâyîn edilmiştir (tâyîn berâtının kaydı için bk. *KK, Ruûs*, nr. 225, s. 304, 26 Rebiülevvel 981). Ancak, İbrîm sancağının, Habeş eyâletine yararlı olmayıp, Mısır'a ilhâk olunmasının daha yararlı olacağı Habeş Beylerbeyisi ve İbrîm Kadısı tarafından arz edilince, 983 Zilkade'sinin on ikinci günü, Mısır'a sancakbeyliği olarak tekrar ilhâk olunmasını buyrulmuştur (İbrîm vilâyetinin Mısır'a ilhâkından sonra, eski sancakbeyi olan Ebû Ahmed Hasan'ın tasarrufunda ibkâ edilmesine dâir kendisine gönderilen berât sûreti için bk. *KK*, DH, Nr. 86, s. 303, 4 Rebiülevvel 984). Ancak, 984'de, Habeş Beylerbeyisi, İbrîm sancağı ile Sevâkin iskelesi arasında 24 günlük, ve Sevâkin ile Masavvâ beyninde 22 günlük olduğu halde, Mısır ile İbrîm arasında 54 günlük olup, herbirine nef'i olmayıp, zararı olduğunu arz ederek İbrîm sancağı Habeş'e tekrar bağlanması taleb etmişse de, daha önce, İbrîm livâsı Habeş'e ilhâk edilmiş, zararı olduğundan, tekrar Mısır'a eklenmiş olduğunu bildirilerek, İbrîm sancağında huzûrsuzluk sebebi olan Husrev Bey'i ref' edilip, İbrîm eskisi olduğu gibi, Mısır sancaklarından biri olarak yerine Mısır ümerâsından münâsib bir beye tâyîn edilmesini buyrulmuştur (Bu husûsta Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXVIII, 27/66, 4 Cemâziyelahire 984).

216 Mısır Beylerbeyisi İbrâhîm Paşa (991-992)'nın arzı mucibince, ihdâs edilen İbrîm Beylerbeyiliği sâbık Habeş Beylerbeyisi, Hızır Paşa'ya, daha önce mutasarrıf olduğu sâliyânesine terakki olmak üzere, 1300000 akça sâliyâne ile verilmesini buyrulmuştur (İbrîm Beylerbeyiliğinin, bağlanacak iklîmlerin de tasrîhiyle Hızır Paşa'ya tevcih edilmesine dâir kayd için bk. *KK*, DH, Ruûs, Nr. 262, s. 85, Safer 992; kezâ *Ruûs* Nr. 242, s. 146, gurre-i Safer 992). Böylece, 992 Safer'inde, teşekkül eden İbrîm beylerbeyiliğinin, Özdemiroğlu Osman, Paşa'nın Vezîr-i âzamlığında (Zilhicce 992 - Zilhicce 993) onun mübâ-

Ayrıca, Mısır'ın zabtından beri, «Dimyat», «Barollus», ve «Reşîd» bölgeleri, «İskenderiyye» sancağına tâbi olmuşsa da, sonra «Borollus» ilhâk olunduğu «Dimyât» ile «Reşîd» ayrı sancaklar olmuş[218], daha sonra, İskenderiyye'ye tekrar bağlanan Dimyat ve Reşîd, 980/1572'de müstakil birer sancak olmuştur. Ancak, XVII. asrın başlarında «Reşîd» bölgesi bâzan «İskenderiyye» sancağına, bâzan da «Dimyât» sancağına bağlanırdı[219].

Bununla beraber, Osmanlı devleti, Mısır'ı zabtından beri, Suveyş bölgesine önem vermiş[220], faâliyette bulunan Portekizlilerin taârruzlarından muhâfaza için, orada bir tersâne te'sis edilerek yeni bir donanma binâ edilmiş[221], Receb 967 (Mart 1560) de, Suveyş'te mustakil bir kaptanlık ihdâs edilmiştir[222]. Ancak, XVI. as-

---

şeretiyle teşkil edildiği kaydı yanlış olmalıdır (Abdurrahman Şeref, «Özdemiroğlu Osman Paşa», *TOEM*, 1329, sayı XXI, 1291-1292).

217 993 Rebiülevvelinde, İbrîm Beylerbeyisi Hızır Paşa'nın Tebriz seferine serdar tâyîn edilen Vezîr-i âzam Osman Paşa'ya katılmasından sonra (Bu husûsa dâir İbrîm Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LIX, 7/25, 25 Rebiülevvel 993; kezâ, aynı husûs için Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. 7/26, 25 Rebiülevvel 993), orada beylerbeyi tâyîn edilmediğini görülmektedir (1005 muhâsebe defteri, *MMD*, nr. 5671, s. 19).

218 Reşîd sancağı, Murad Bey'e, 350.000 akça sâliyâne ile tevcih edilmesine dâir, 14 Rebiülevvel 963 tarihli buyruldu sûreti için bk. *Mühimme* II, 13/116; Dimyât sancağı da, sâbık Habeş Defterdârı Hasan Bey'e tâyîni hakkında Mısır Beylerbeyisine gönderilen 27 Muharrem 976 tarihli hüküm için bk. *Mühimme* VII, 640/782).

219 «Dimyât», «Borollus» ve «Reşîd» bölgelerin ileri gelenleri ve halkı, deniz korsanlarının o taraflara gelip, İstanbul'a gidecek zahîre ile dolu gemileri ele geçirdiğini, «İskenderiyye»den fayda olmadığını arz ederek, bu bölgelerin mustakil bir sancak haline getirilmesini taleb etmişler, bunun üzerine, «Dmyât», «Borollus» ve «Reşîd» bölgeleri sancak îtibariyle, Hassa reislerden Şâban Reis'e 200.000 akça sâliyâne ile verilmiştir (Bu husûs için bk. *KK, Ruûs*, nr. 225, s. 121, 3 Receb 980).

220 Eskiden beri, doğu ile batı arasında stratejik bir noktada bulunan «Süveyş», Asya'nın güney batısından ve Afrika'nın güneyinden deniz yoliyle gelen ticârî emti'a, «Kuseyr»den sonra, buraya boşaltılıp, oradan «Dimyat», «Reşîd» veya «İskenderiyye»ye, daha sonra, Şam'a ve Avrupa'ya gönderilirdi.

221 Süveyş donanmasını, 939/1532-33'de, ilk defa Mısır Beylerbeyisi Hadım Süleyman Paşa, 80 Parça olarak yaptırmıştı (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriyye teşkilâtı*, s. 400).

222 Mısır Beylerbeyisi Ali Paşa (966-967)'nın, Süveyş donanmasını tamam oldukta, «müstakil kaptan lâzımdır» diye arzı mucibince, Süveyş kaptan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın sonlarına doğru, Suveyş Kaptanlığı, sancak tarıkiyle tevcih edilmeye başlamıştır[223].

Böylece, Mısır eyâleti, Osmanlı devletinin diğer eyâletleri gibi, esâs idârî bölgeler olarak sancaklara taksîm edilmeyip, umûmiyetle, Vilâyetlere bölünmüşse de, eyâletin sınırlarında bulunan stratejik bölgelerde, ancak muhâfaza maksadiyle birkaç sancak teşkîl edilmiştir[224].

XVI. asrın sonlarında ve XVII. asrın başlarında, eyâletin, idâre merkezi olan Kahire ile beraber, idârî bölgeleri, 12 «Vilâyet (Şarkıyye, Garbiyye, Menûfiyye, Buhayre ve Tarrana, Katya, Cîze, Atfîhiyye, Feyyum, Behenesâviyye, Eşmûnîn, Manfalûtiyye ve el-Vâhât) ve 7 sancaktan (İskenderiyye, Dimyât, Reşîd, Süveyş, Cidde, Asyût ve İbrîm) ibâret idi[225].

---

lığı, Yemen kaptanına tevcih edilmiştir (Bu husûsa dâir buyruldu sûreti için bk. *Mühimme* IV, 51/540).

223 988 Zilkadesinin yirmisinde, Süveyş Kaptanlığı, Harem-i humayûn'da olan Piyâle Bey'e 400.000 akça dirlikle sancak tarıkiyle tâyîn edildiğine dâir berâtın sûreti için bk. *KK*, nr. 92, s. 376, 4 Şevvâl 988; Süveyş Kaptanlığının, hassa reîslerden Ali'ye sancak olarak tevcihi için bk. *KK, Ruûs*, nr. 242, s. 323, 17 Cemâziyelevvel 992; Kezâ, Livâ-i Süveyş Kaptanlıkla, Sinân Bey'e, 240.000 akça sâliyâne ile verilmesi hakında kayd için bk. *KK, Ruûs*, nr. 262, *s. 83, Cemâziyelâhir 994*.

224 Mısır'da bulunan sancaklar, bölgenin büyüklüğüne göre değil, ehemmiyetine binâen teşkil edildiğini görülmektedir. Bu sancakların çoğu (İskenderiyye, Dimyât, Reşîd, Süveyş ve Cidde) Akdeniz ve Kızıldeniz yolları, tüccar ve müslümanları korsanlardan korumak için kurulmuştu. Bu sebebden, bu limanlarda, sancakbeylerine veya başka beylere kaptanlık tâyîn edilirdi (Bâzı hizmet için, Mısır'a 500 asker göndermesi için İskenderiyye Bey'i ve kaptanı Hüseyin Bey'e gönderilen hüküm: *Mühimme* VII, 610/1712, 13 Muharrem 976; İskenderiyye Kaptanı Şaban'ın üç kadırga ve iki kaleyte ile muhâfazada kalıp, Dimyât Kaptanı Mahmud'un dört kadırgasına 100 nefer müteferrika ve elli nefer çavuş ve diğer tâifelerden kâfi mikdar asker verip Donanma-yı Humayûn'a göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm *Mühimme*, XXVII, 262/614,15 Zilkade 983).

225 XVI. asrın ortalarına kadar, Mısır'ın idârî taksîmâtına dâir tam bir liste tesbit edilememiştir. Fakat, Ayn-ı Ali, XVII. asrın başlarında, Mısır eyâletinin idârî taksîmâtını zikr ederken, 14 livâ (Circe, İbrîm, el-Vâhât, Manfalût, Suyût, Behnesâ, Şarkıyye, Garbiyye, Menufiyye, Kalyûbiyye, Buhayre, Emant, Dimyât) olarak göstermiştir *(Kavânîn-ı Al-i Osman*, s. 8). Mü'ellif, bu listede, Circe, İbrîn ve Dimyât'ı sancak olarak zikr; fakat, İskenderiyye, Süveyş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) *Mısır eyâleti Vilâyetlerinin idârecileri*

Mısır eyâletine mülhak «Vilâyet» ve limanların, Beylerbeyi'ye bağlı hâkimleri, bölgenin dâhilî ve hâricî durumu ve coğrafî mevki'ine göre tâyîn edilirdi. Mısır fethini müteâkıb, Osmanlı idârecileri, eyâletin dâhilî durumunu âdet ve kanûnları ve halka muâmele üslûbunu kavrayıncaya kadar, Kahire'ye bağlı Vilâyet ve bölgeleri, Osmanlılara itaâtları sağlamak üzere, Memlûklü Kâşiflere ve mahallî şeyhü'l-arablara bırakmış[226], Akdeniz ve Kızıldeniz üzerinde bulunan İskenderiyye ve Cidde gibi mühim limanları ise, sancakbeylerine tevcih etmişlerdir. 930'da, Vilâyetlerin idârecileri olan Memlûklü Kâşifler[227], Şeyhü'l-arab isyânlarını sona erdiremedikleri için, azl edilerek yerlerine sancakbeyleri tâyîn edilmişse de, bir netice alınamadığından, vilâyetler idâresi, tekrar Memlûklü kâşiflere verilmiştir[228].

Yukarıda işâret edildiği gibi, eyâlet merkezinin muhâfazası, Beylerbeyi'nin idârî ve askerî işlerine yardımcı olmak üzere, birkaç muhâfaza sancakbeyi istihdâm edilmiştir[229]. Bunun yanında, Akdeniz ve Kızıldeniz sâhillerini düşman ve korsanlardan muhâfazası için, İskenderiyye, Dimyât ve Cidde'ye sancak-beyileri tâyîn edilmiş[230]; Suveyş ise, kapudanlıkla bir sancakbeyine verilmiş-

---

ve Cidde'yi kayd etmediği gibi, eyâletin bâzı esâs idârî bölgelerini (Cize, Atfih, Feyyum, Eşmûnîn, Katya) belirtmeyip, daha küçük idârî mıntıkaları (Mensûre, Kalyûb, Emant) kayd etmiştir.

226 Bu husûsta «Mısır'da Osmanlı hakımıyetinin yerleşmesi» bahsine bk. s. 33, 48.

227 «Kâşif» Memlûklü devrinde adlî ve askerî memûrlara, bilhassa Mısır vilâyetlerinde ziraâtın ve arâzî'ya âid idârî işlerle meşgul olanlar için kullanılmış bir tâbir idi. Bu terim, Mısır fethini müteâkıp bir mukata'adan fazlasını idâre eden veya Osmanlı hâkimiyeti altında «iklîm»lere hâkimler için kullanılmıştır.

228 Bunun için «Güzelce Kasım Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliğinde» bahsine bk. s. 68.

229 Bunun için «Mısır'ın muhâfaza sancakbeyleri» bahsine bk. s. 150.

230 İskenderiyye, Dimyât ve Cidde sancaklarına tâyîn edilen sancakbeyleri (Kaptan-ı deryâ Ali Paşa'nın arzı mûcibince, İskenderiyye sancağının Süveyş Beyi Cafer Bey'e tevcihine dâir buyruldu sûreti için bk. *Mühimme* XXV, 72/781, 6 Zilkade 981; Dimyât sancağının Câfer Bey'e tevcihine dâir kendisine gönderilen berât için bk. *KK.* nr. 92, s. 377, 15 Zilhicce 988). XVI. asrın başlarında Kızıldeniz'de Portekizlilerin faâliyyetleri artıp, bölgede huzûr-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tir[231]. Ayrıca, Saîd iklîmi, fetihten beri, urban şeyhlerine sancak tarıkıyle tevcih edilmişken, 982/1574'den îtimâren, Saîd, Şeyh'l-arablardan alınarak bir sancakbeyine verilmiştir[232].

---

suzluk yarattıklarından, Sultan Gavrî, Cidde'ye bir nâib, Osmanlılar da oraya bir sancakbeyi tâyîn etmişlerdir (Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, II, 297, 398). Mısır Beylerbeyisi Süleyman Paşa'nın zamanında (931-941) tahrîr olunan sancak defterinde, Cidde livâi olarak kaydolunmuştur (*TSA, D* nr. 10057, 6b). Akdeniz yalısındaki limanlara tâyîn olunan sancakbeylerinin esâs vazîfeleri: nearuzda Akdeniz sahilinde (Antalya, Rodos ve İskenderiyye arasında dolaşıp, İslâm gemilerine zarar veren Korsan gemilerini karşılamak için, deniz mevsimi gelince, İskenderiyye'deki muhâfaza gemilerinin faâlyete geçirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme* XXXIII, 405/214, 20 Ramazan 983) İskenderiyye, Reşid ve Dimyât limanlarıyle, Süveyş (âdet olduğu üzere, Akdeniz'deki Mısır sâhil ve boğazlarını muhâfaza için, yedi kıt'a gemi donatıp, mir livâ olanların kapudanlıklarında bulunmalarına dâir İskenderiyye sancakbeyine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, LXXIII, 223/526, 25 Ramazan 1003); denizde tüccar ve yolcu gemilerini (Rodos, Sakız, Midilli, Sığla ve Magosa Beyleri, gemileriyle ve İskenderiyye Bey'i de ve yanında olan gemileriyle Akdenizi ve adalar arasında, ve Mısır'a gidip gelen tüccar gemilerini muhâfaza etmelerine dâir İskenderiyye Beyi Receb Bey'e gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXXVIII, 126/255, 8 Rebiülevvel 987; kezâ, Akdeniz'de tüccar gemilerini, muhataralı olan yerlerden geçinceye kadar, İskenderiyye Beyi ve yanındaki kadırgalarıyle hıfz u hirâset etmesine dâir kendisine gönderilen 14 Muharrem 986 tarihli hüküm için bk. *Mühimme*, XXXIV, 27/54); İstanbul'a müteveccihen Mısır'dan yola çıkarılan zahîre gemilerini muhâfaza idi (Sefer-i humayûn mühimmâtı için Mısır'dan 1000 kantar barut'u İskenderiyye'ye nakl edip, muhâfazası için, İskenderiyye, Dimyât ve Magosa Beyleri, kadırgalariyle, ve İskenderiyye'de bulunan mîrî kadırga ve gemileriyle İstanbul'a gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXIII, 353/775, 4 Zilhicce 1003).

231 Mısır Beylerbeyisi Üveys Paşa'nın arzına binâen, Süveyş sancağı ve kapudanlığının sâbık Mısır ümerâsından Sinân Bey'e 280.000 akça sâliyâne ile tevcih edilmesine dâir buyruldu sûdeti için bk. *KK, Ruûs*, nr. 250, s. 16, 22 Muharrem 997.

232 Mısır'ın zabtından beri, Saîd iklîmi, Ömer oğullarına sancak olarak müstakilen verilmişti. XVI. asrın ikinci yarısında, Mısır'dan uzak olan Saîd Vilâyeti, eşkıyâ ve âsî urbân sığınma yeri olmuş; hâkimler, şeyhler, havâlelere ve çavuşlara gereği gibi riâyet etmeyip, mîrî tahsîlâta noksan geldiği gibi; Şeyhü'l-arabların, arasında devamlı çatışmalar olup, halka çok zulm ve katl-i nefs ettiklerinden dolayı, iklîm harâb olmuştu. Bu sebeblerden dolayı Mısır Beylerbeyisi, Saîd vilâyetindeki şeyhü'l-arabların ref' edilip, İbrim sancağına tâyîn olunduğu gibi, sancakbeylerine havâle edilip, salb-ü-siyâsetin beylere köylerin zabtının emînlere tevcih edilmesinin mîrî emvâle ve memlekete daha ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Umûmiyetle, Şeyhü'l-arabların zabt edegeldiği iklîmlerin, sancakbeylerine tevcîhi düşünülmüşse de[233], bâzı Şeyhü'l-arabların eskisi gibi ellerinde bırakılıp, sancak pâyesiyle tâyîn edildiği de görülmüştür[234].

---

rarlı olacağını arz etmiş (Beylerbeyinin bu arzı üzerine, Mısır beylerinden hangisinin bu vilâyetin ahvâline vâkıf olduğunu, urbandan zarar erişmemek için de yanında kifâyet mikdarı yarar asker hazırlayıp, tekrar Asitâne'ye arz etmesine dâir, kendisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXIV, 232/616, 26 Muharrem 982). Bu durum, Asitâne'ye tekrar arz edilince de, Saîd vilâyeti mukataâları Ömer oğulları elinden alınarak Kâşiflere iltizâm tarîkıyle verilmesi, ve vilâyetin hıfz-u-kırâseti için de Mısır Beylerinden bir sancakbeyi tâyîn edilmesi emr edilmiştir (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXV, 566/2465, 3 Cemâziyelâhır 982). Buna rağmen, 983'de, Ömer oğlu'yu Saîd vilâyetine tekrâr tâyîn edilmişse de, halkın bâzıları kabûl etmemekle vilâyetin harâb olacağı anlaşıldığından, Kudüs'ten gelen Süleyman Bey'e vilâyetin mukataâları, idâre ve muhâfazası verilip, yoksa yanlız vilâyetin muhâfazasında kalıp, mukataâların mültezimlere tevcihi emr olunmuştur (Buna dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXVII, 243/565, 5 Zilkade 983; Circe sancağında olan Süleyman Bey'in bâzı mâlî husûslarına dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Maliyyeden mudevver def.* nr. 7534, s. 1027, Receb 984). Böylece, Sâid vilâyeti, XVII. asrın başlarınca kadar, bâzan sancakbeylerinin muhâfızlığına, bâzan da sancak tarîkıyle Şeyhü'l-arablara verilmiştir (994'de Saîd vilâyeti, Mısır Beylerbeyisi arzıyle, Ömer oğullarından tekrar ref' edilip, Hüseyin Bey'e tevcih edilmiştir: *Mühimme*, LXI, 108/266, 24 Şaban 994); Kezâ bk. Peter Malcolm Holt, *Egypt and The Fertil Cerscent*, 1516-1922, Londan 1966, s. 51).

233 Mısır Beylerbeyisinin Saîd vilâyetinin, Ömer oğullarından alınarak bir sancakbeyine tevcîh edilmesinin mîrî emvâla ve eyâlete enfa' olduğunu arzına binâen, Buhayre vilâyetinden gayri Şeyhü'l-arabların zabtettikleri iklîmlerin her birisine kaç sancakbey kifâyet edeceği, yanlarında ne kadar askere ihtiyâc olduğunu tahkîk edip, ümerâdan kimlerin bu hizmete kudrete olduğunu arz etmesi emr olunmuştur (Bu husûsa dâir, Mısır Beylerbeyisine gönderilen Muharrem 982 tarihli hüküm için bk. *Mühimme*, XXIV, 250/663).

234 Mısır Beylerbeyisinin arzına binâen, Menûfiyye Şeyhü'l-arabı olan Bağdad-oğlu Mansûr'un, zimmetindeki bütün mîrî emvâli hazîneye teslîm etmekle, Menûfiyye vilâyetinin sancak tarîkiyle kendisine tevcihi ve sâliyânesini vilâyetin mahsûlünden almasına dâir buyruldu kaydı için bk. *KK, Ruûs*, nr. 246, s. 187, 6 Rebîülâhır 994. Kezâ, Menûfiyye Şeyhü'l-arablığının Ahmed Adilî'ye sancak tarîkiyle tevcîhine dâir buyruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs*, nr. 252, s. 223, 12 Rebîülâhır 998. XVII. asrın başlarında ise, Kalyûb, Mansûre, Buhayre, Manfalûtiyye ve Behnesaviyye vilâyetlerinin gerek Şeyhü'l-arablarına gerekse kâşiflerine sancak pâyesiyle ve «Hâkim» lakabıyle tevcîh edildiğini görülmektedir (1014) tarihli Mısır eyâletinin sâliyâne ve mevâcib defteri için bk. *Mali-*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI. asrın ikinci yarısında, -Nubya hudûdundaki- İbrîm bölgesi ve etrafı zabt edilince, oraya bora sancakbeyi de aâyîn edilmiştir[235].

Böylece, XVI. asır boyunca, Mısır eyâletinin il sancakbeyliklerinin durumun icâblarına göre, değişiklik arz ettiği anlaşılmaktadır.

ba) *Kâşifler*

Mısır'ın zabtından beri, vilâyetlerin idâresi, eski Memlûklü sistemine göre, «Kâşif» lere tevcîh edilmekle beraber[236], Şeyhü'l-arabların hâkimiyeti altında bulunan iklîm ve bölgeleri, Osmanlı hâkimiyetini tanımak, nezâretlerindeki köyler halkının hukûkuna riâyet, yıllık vergilerini hazîneye ödemek aşrtiyle, tekrar kendilerine verilmiştir. «Mısır Kanûn-nâmesi» (931-1525), bu Memlûklü teşkîlâtını, bid'atlerden temizliyerek alıkoymuş; fakat, vilâyetlerde kâşiflerle dengeli olmak ve devâmlı isyânda bulunan urbân teskîn etmek üzere, Kâşiflerden ayrı bölgelerde «Şeyhü'l-arablık» adıyle, müstakil bir idârî ünite ihdâs edilmiştir[237].

---

yeden müdevver def. nr. 2314, s. 4; 1022 tarihli muhâsebe defteri için de bk. *Maliyyeden müdevver def.* nr. 12787, s. 9, 10; 1024 tarihli *Tapu Tahrir Def.*, nr. 726, s. 8).

235 Bu husûsta «Mısır eyâletinin idârî taksımatı» bahsine bk. s. 162-163.

236 Fethi müteâkıb, Sultan Selim, Mısır'ın vilâyeti ve nâhiyelerini zabt için, maiyetinden birkaç beyi tâyîn etmişse de (İbn İyâs, Sultan Selim'in yanındaki ümerâsından bâzılarını, Şarkıyye ve Garbıyye gibi nâhiyelere «Kâşif» olarak tâyîn ettiğini zikr etmiştir: *Bedâyi'u'z-zuhûr,* V, 160), Mısır'dan ayrılmadan önce, vilâyetleri, itaât eden Memlûklü emîrlere kâşif olarak tevcîh edilmiştir (İbn İyâs, V, 139): Bu arada, Mısır'ın zabtı sırasında itaât edip, Osmanlılara yardım eden Memlûklü ümerâsından Cânım e's-Seyfî'ye Behnesâ ve Feyyum kâşifliklerini; Ebu Hamza'ya Garbiyye ve Mahalla kâşifliklerini tâyîn etmiştir (İbn zünbül, s.114). Hayır-bey zamanında da, Memlûklü vilâyet teşkîlâtı değişmeden devâm etmişse de, onun vefâtını müteâkıb, Memlûklü Kâşifler, Şeyhü'l-arablarla birleşerek isyân edince, onlardan birçoğu öldürülmüş, yerlerine itaât eden mûtemed emirler tâyîn edilmiştir. Hâin Ahmed Paşa'nın isyânından sonra, vilâyetlerde huzursuzluk devâm ettiğinden dolayı, Kâşifler azl edilip, yerlerine sancakbeyleri konulmuşsa da, takrîben dört ay sonra da onlar da azl edilerek tekrar kâşifleri tâyîn olunmuştur. Daha sonra, tedvîn edilen «Mısır Kanûn-nâmesi», «kâşifliği», «Vilâyet»lerin esâs hâkimleri olarak ibka etmiştir.

237 Sultan Selim, Mısır'dan ayrılmadan önce, itaât eden Şeyhü'l-arabları, yerli yerine iâde etmiş; Garbiyye Şeyhü'l-arabı Hasan b. Mer'î, Şarkıyye Şeyhü'l-arabı Ahmed b. Bekr ve Cize Şeyhü'l-arabı Hammad b. Hayber'in mıntı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kâşiflerin tâyîni

Kanûn-nâme tanzîmine kadar vilâyet kâşifleri, çoğunlukla Memlûklü emîrlerine tevcîh edildiği halde, daha sonra, Memlûklü idâreciler yanında, Mısır'da veya İstanbul'da bulunan kapıkullarına da verilmeğe başlanmıştır[238]. Kâşiflik boşalınca, keyfiyet Dîvân-i Alî'ye arz edilir; Beylerbeyi ve Nâzır-ı emvâl, tâlıblerden en kudretli ve liyakatlisini seçip, Devlet merkezine arzıyle berâtı istenirdi[239]. Yeni kâşif, gönderilen berâti mûcibince te'sîs edilen sâliyânesini, tahsîl edilen «Rusûm-ı keşûfiyyet» emvâlinden alırdı[240].

Kâşifler, «Keşûfiyyet» (= kâşiflik) mansıbıyle birlikte, vilâyetin bâzı mukatâlarını[241] iltizâmla tasarruf ederler; bâzan da küçük vilâyet kâşifliği mukataâsıyle kendilerine tevcih edilirdi[242]. Kâşiflerin tâyîninde, ziyâde tahsîlât taâhhüd eden bulunmayınca, aynı mıkdarı iltizâm edenlerden mû'temed olana tevcih edilirdi[243].

---

kalarını, mukataâ olarak kendilerine tevcih ettiği gibi, Circe hâkimliğini de müstakillen Sâid Şeyhü'l-arabı Ali b. Ömer'e vermiştir (İbn zünbül, s. 114; Diyarbekrî, 151b; Süheyli, 16a, 46a). Buna rağmen, Şeyhü'l-arablar, Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa'nın Mısır'a teveccühüne kadar, vilâyetlerde huzûrsuzluğun en büyük âmili olmuşlar; âsî çerkeslerin ve Hâin Ahmed Paşa'nın âleti olarak isyân etmişlerdi.

238 S.J. Shaw, *The Financial*, s. 31.

239 *Kanûnlar*, s. 361. Menûfiyye kâşifliği Adilî oğlu Ahmed'e tevcih olunup zabt ettirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXVII, 124/333, 23 Receb 999.

240 Barkan, *Kanûnlar*, s. 361.

241 Vilâyetlerin arâzîlarından teşekkül edilen mukataâların her birisi, mühim ve büyük bir şehir, birkaç küçük köy ve civârlarında zirâ'î mıntıkalardan oluşurdu (Bu husûsun tafsîlâtı için bk. Shaw, *The Financial..*, s. 52 vd.).

242 1000 tarihli mukataâ defterine göre, Katya vilâyeti ve mukataası bir kâşifin iltizâmında bulunduğu gibi, el-Vâhât vilâyeti ve mukataâsı iltizâmı da bir kâşifin tasarrufunda olduğu (*MM. Def.* nr. 4116, s. 69); Şarkıyye vilâyetine tâbi olan Mansûre vilâyeti (78 mukataâ)'nin ve Kalyûb vilâyeti (34 mukataâ)' nin bâzı mukataâlarının kâşiflerin uhdelerinde bulunduğu görülmektedir (s. 30-66).

243 Dîvân-ı Humâyûn defterlerinde Minyâ kâşifliğine 170.000 erdeb gılal (hubûbât geliri) kayd edilmişken, sonra bu mıkdar 70.000 80.000 erdebe indirilmiş, 979'da, Hüseyin nam kâşif, 120.000 erdebe kendi kefilliğiyle bir adamına alıvermiş; daha sonra, Kâşif Hüseyin 19.000 erdeb ziyâde edip kâşifliğin terekeleri zabt, reâya'dan o mıkdar gılal kabz etmiş, sonra kâşif Hüseyin'den iltizâmi üzere kabûl ettiği ziyâde taleb olunmuşsa da, zikr olunan kâşifliğin gılâli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI. asrın ikinci yarısında, kâşiflerin tasarruf müddetleri (tahvîlleri) bitmeden önce ref' olunup[244], daha ziyâdesini ödemeğe taahhüd edenlere tevcîhinin zararı anlaşıldığından, bâzı kâşifliklerin tayîninde, tahvîl içinde fazla mahsulât ile tasarruf etmek isteyenlere verilmemek şartı esas alınmıştır[245].

Kâşifler, yeni bir Pâdişâh tahta çıktığında, tasarruf ettikleri berâtın tecdîdi için «Cülûs-i Humâyûn» resmi gönderdikleri gibi[246],

---

mukaddemâ Hüseyin Bey'in iltizâm eylediği üzere, eksiksiz tahsîl, «ziyâde olunmamak için emrin vardır» demesine bakılmayıp, «mâl-ı mîrîye enfa' olanıyle 'amel olunması» Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına emr edilmiştir *(Mühimme,* XXIV, 119/327, 2 Zilhicce 981).

244 Kâşifin tahvîli (bir yıllık tasarruf müddeti) bitmeden, azl edilerek başka bir mansıba tâyîninde, zirâat ettiği terekesi (= gılâl ve reasyâ zimmetinde bulunan mîrî emvâlin kayb olunmaması için mazûl kâşifin borçlarını ödeyip, iltizâmı kendi emvâlinden ve terekesinden tahsîl edildikten sonra, ve kendi sâliyânesi uhdesinde kalarak kâşiflik ziyâde ödemeye tâlib olana devredilirdi (Garbiyye kâşifliği, sancağa terakkî eden Muhyi'nin elinde iken, Mısır beylerinden Hamza Bey, bir mikdâr ödeme teklîfiyle kâşifliğe tâlib oldukta, eski kâşifin uhdesinde zimmeti bulunan 150.000 altını zirâat terekesinden ve kendi emvâlinden tahsîl edilerek, 8000 altınlık buğday ve baklayı Anbar'a teslim etmesi, 150 mehar deve, 200 kırbe bahâları ve kendi sâliyânesinden mahsûb olması Mısır Beylerbeyisi tarafından arz edilmekle, Muhyî Kâşifin borcunu emvâlinden ödediğine dâir hüküm için bk. *Mühimme,* XII, 276/564, 18 Zilhicce 978). Ancak,mîrî emvâle ve halka zararlı olduğu anlaşılan bu sistemin terki, 982'de Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına emr olunmuştur (Vilâyet toprakları yeşillendikte, kara iken iltizâm edenlerden alınıp, ziyâde ile tâlib olanlara verilirdi. Bu üslûb, mîrî emvâle ve reâyâya zararlı olduğu görüldüğünden, tahvîl bitmeden, kara yer iken iltizâm eden kimsenin üzerinden alınmayıp, ibka olunmasına dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına hüküm: *Mühimme,* XXVI, 263/756, 24 Cemâziyelahır 982).

245 Mısır Beylerinden Mustafa Bey, Menûfiyye vilâyetini, 120.000 erdeb terekeyi iltizâm etme kve senesi içinde fazla veren olursa kabûl edilmemek şartıyle tasarruf eden Kâşif Ali'nin, vilâyetin köprülerini ta'mir etmiş iken, vilâyetinin fazla veren başkasına devr edildiğini bildirmekle, keyfiyetin tahkîk edilerek durum o sûretle ise, tahvîli müddetince başkasına verilmemesi, Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına emr olunmuştur *(Mühimme,* XXII, 340/674, 15 Cemâziyelevvel 981). Ayrıca, bâzı beylere, vilâyet emînlerinin uhdelerinde bulunan mîrî emvâli ödemek şartıyle kâşiflik verilirdi (Kalıyûbiyye vilâyetinin kâşifliği, Bahram Bey'e emînlerin zimmetlerinde olan mîrî emvâli vermek iltizâmiyle Behram Bey'e zabt ettirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına gönderilen emir sûreti: *KK, Ruûs,* nr. 229, s. 228, 15 Rebîülâhır 983).

246 Cülûs-ı humâyûn vâki olmakla, sâliyâne ve ulûfe ile mutesarrıf olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Beylerbeyisine de, eyâlete vâsıl olduğunda, vazîfelerinde ibka olunmaları için de Beylerbeyi'ye «Keşûfiyye-i Sagîr» resmi öderlerdi[247].

Kâşiflerin vazîfeleri

Mısır'da vilâyetlerin idâresi, Memlûklü kanûnlarına göre devâm ettiği gibi, bu bölgelerin esâs «hakim»leri[248] olan kâşiflerin bütün vazîfe ve salâhiyetleri de aynı usûle tevfîkan, fakat tahdîd ile ibka olunmuştu[249]. Böylece, kanûn-nâme tanzîmine kadar, kâşif-

---

bütün ehl-i berâtın, berâtlarının ve tezkirelerinin yenilenmesi için, Cülûs-ı humâyûn resmini edâ etmelerine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hükümler için bk. *Mühimme*, LXXV, 18/360, 7 Rebîülahır; 110/197, selh-i Şevval 117/335, 1 Zilhicce 1013; kezâ, «Mısır'ın Muhâfaza sancakbeyleri» bahsine bk. s. 148.

247 Safî, II, 110a; Shaw, *The Financial*, s. 320. «Keşûfiyye-i Sagîr resmi»nin kâşiflerin ilk tâyînlerinde de Beylerbeyiye vermeleri âdet olmuştur. Ancak, bu kabîl resimlerin mıkdârı, XVI. asrın sonlarında artırılmış ve Kâşiflerden 10.000'den 40.000 altına kadar «Keşûfiyye» alınmıştır. Bunu karşılamak için de, kâşifler, köylülerinden tahsîl ettikleri «Tulbe» ve «Külfe» gibi resimleri artırarak birçok bird'at ihdâs ile halka zulm etmişlerdir (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 318; kezâ «Mısır Beylerbeyiliğinin ıslâh ve tanzîmi» bahsine bk. s. 86-93).

248 Mısır'ın Saîd ve Buhayre gibi bâzı vilâyetleri, müstakillen, geniş salâhiyyetlere bâzı Şeyhü'l-arablara veya sancak pâyesiyle bâzı beylere «Hâkım» unvânıyle verilmesi, XVI. asır sonlarında rastlanmaktadır: 968 tarihli Buhayre Şeyhine gönderilen terakkî berâtı sûretinde «Buhayre Beyi» veya «Buhayre Şeyhi» dendiği (*Mühimme*, IV, 162-1672) halde, Mısır ümerâsından birisine 993'de irsâl edilen hükümde «Buhayre Hâkimi» unvânı kullanılmıştır (*Mühimme*, LIX, 11/39).

249 Yukarda işâret olunduğu gibi, Mısır'ın fethinde, vilâyet ve nâhiye ahâlisinin sükûnet ve âsâyişi, bu bölge meselelerine vâkıf Osmanlı idârecisi olmadığından, Memlûklü idârecileri, eski Memlûklü kanûnlarına tevfîkan vazîfelerinde alıkonulmuştu. Ancak, Hayır-bey'in vefâtında, bu kanûnlar, yavaş yavaş kaldırılmaya başlanılmış; bundan, ahâli ve husûsiyle çerkesler zarar görmekle baş kaldırma yolunu tutmuşlar; 931 Mısır Kanûn-nâmesi, vilâyet ve arâzî mes'elelerini Memlûklü Kayıtbay Kanûnu'na göre tedvîn etmiş; fakat, Kâşiflerin ve diğer mahallî idârecilerinin salâhiyetlerini sınırlandırmıştır: Vilâyet nehir sedlerinin tâmîri mes'elesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen 6 Cemâzıyelevvel 972 tarihli hükümde şöyle denilmiştir: «... Merhum babam Selim Han, kuvvet-ı Kâhire ile feth ettiği zamanda, vilâyet-ı mezkûrenin akâbir ü âyân ve şüyûn-ı büldânı ve fukarâ vü zu'afasını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerin esâs vazîfeleri, vilâyet halkının hükümdara itaâtlarını sağlamak, topraklarını ölçmek (mesâhat etmek), feth esnasında ölen Memlûklülerin arâzî ve emlâkları ile mahallî tâifelerinin ellerinde bulunan mukataâlarını mîrîye zabt etmek, nâhiyeler halkını ve arâzîlerini âsî urbandan korumaktı[250]. Mısır Kanûn-nâmesine göre, kâşifler, mahallî ve mahdûd vazîfelerini, Beylerbeyi ve Nâzır-i emvâlin nezâretinde görürdü[251]. Vilâyetlerinde halkın ahvâlını rîâyet, mîrî hazînenin esâs geliri olan arâzî mahsûllerini muhâfaza için, kâşiflerin, kendilerine mahsûs bir mecliste görülmesi lâzım gelen vazîfeleri, idârî, askerî ve kazâî olarak üç kısma ayrılırdı.

Vilâyetleri topraklarının layıkı vechile zirâat edilmesinde doğrudan doğruya mesûl olan kâşifler, uhdelerindeki köylerin nehir sedlerini zamânında tamîr ettirmek[252], Nil'in taşımasından evvel, köylere, tasarruflarında bulunan zirâat edilecek arâzîyi hazırlatmak[253],

---

cem' edip, ecdâd-i izamının kanûn-ı kadîm ve mıkyâs-ı mustakîmi mabeyninizde câri olduğunu mu istersiniz, yoksa Kahire-i Mısır'a soleften hâkim olanların câri olıgelen âdet-ı kadîmelerini mi murâd edinürsüz, deyu ferman ettiklerinde Kayıtbay ka'idesini ihtıyar edip...» *(Mühimme,* IV,224/481).

250 Shaw, *The Financial,* s. 62.

251 Barkan, *Kanûnlar,* s. 361, 362.

252 Kâşifler, zirâat edilecek arâzîyi sulamak için gerekli nehir sedlerinin («cisr») tâmîrî için mültezimlere ve halka tenbîhâtta bulunurlardı. Mîrî «Cüsûr» tamamen tâmîr edilmediğinden arâzî «Şurakî» (sulanmadığından dolayı, çorak kalan arâzî) olursa, Kadı ve Messâhlar, Nâzır-i emvâle arz ederler; zarar, kâşifin veya şeyhü'l-arabın hesâbından tazmîn edildikten sonra, Kâşif ve Şeyhü'l-arab siyâset olunurdu *(Kanûnlar,* s. 375-376). Cize Kâşifi Hamad b. Hayber'ın vilâyetinde mîrî cisirlerin tâmîri lüzumunu Kadı arz edip, Kâşif sedleri tâmîr etmeyince, Beylebeyi, Kâşifin emvâlinden beş kese altının Kadı mârifetiyle tâmîre sarf edildiğini arz etmekle, Kâşifin bakıyye emvâlinin arz edildiği vechile kendisine verilmeyip hazîneye zabt edilmesine dâir buyruldu sâdır olmuştur *(KK, Ruûs,* nr. 226, s. 36). Umûmiyetle, Kâşifler, cisir tâmîri masrafını Keşûfiyyet resimlerinden karşılayıp, ziyâdesini hazîneye teslim eder ve resim tahsîlâtı ve sarfıyyâtı müfredâtiyle defter edip, Nâzır-ı emvâle arz ederlerdi. Gösterilen masraf, önceki senelerden farklı olması teftiş sebebi olurdu. Şayet tahsîl edilen emvâl, sarfıyâtı karşılamazsa, köylülerden alınır, bu da kâfi gelmezse, tâmîr masrafı hazîneden karşılanırdı *(Kanûnlar,* s. 361-362).

253 Kâşifler, Şeyhü'l-arablar, ummâl ve ümerâ ve sâir mübâşirler, köylüye, daha önce zirâat edegeldikleri arâzîyi tamamen ekip, «bor» (Sürülmemiş sert toprak) yer koymamalarını tenbîh ederler; eğer atıl bir yer bırakılırsa, buranın harâcını deruhde eden kimseden noksansızca alır, kendisi cezâlandırılırdı *(Kanûnlar,* s. 376). Kâşifler ve Şeyhü'l-arablar, köylülere, mîrî toprakları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Keşûfıyyet»inde mevcûd ekilmemiş köyleri lâyıkıyle mâmûr edilmesine çalışıp, mâmûr olanları da harâb olmaktan koruması [254]; vergilerin «Terbi' defterleri»ne binâen tahsîl edip[255], noksansızca hazîneye teslim etmesi[256], belli başlı vâzifelerinden sayılmaktadır. Kâşifler, bu vazîfelerin birisini ihmâl edince, Nâzır-ı emvâl vâsıtasiyle

---

ekip hazırlamaları için, her köye verilegelen «tekâvî» (Tohum)'yi kadılar ve eminler mârifetiyle mahzar ile teslim ederler; Nil taştıktan sonra, eğer bu tekâvî kifâyet etmezse, ihtiyâc mikdarı tohum, başka bir mahzarla teslim edilir; daha sonra köylüler de, aldıkları tohumları, ellerindeki mahzarlariyle Anbâr'a iâde ederlerdi. Ekilmeyip hazırlanmayan yerler, teftiş edilir; keyfiyyet, tekâvî verilmediğinden hâdis olmuşsa, meydana gelen mîrî zarar,, kâşif şeyhü'l-arab veya âmillerden mes'ûl olanlarına tazmîn edildikten sonra, gereği gibi siyâset olunurdu (*Kanûnlar,* s. 377). Her köyün tekâvî muhâfazası için bir «Şevne» (anbar) si vardı. Kâşifler ve âmiller, bu şevnelerden tohumları, köylülere tevzi' ederlerdi. Bâzı kâşiflerin köyün tohumlarını kendilerine âid olan arâzî için kullanır; köylülere «tekâvîlerinizi başka yerden tedarik edin» diyerek zor durumda bırakmaları, mîrî arâzînin tamamen zirâata hazırlanmayıp, hâli kalmasına sebeb olurdu (Bu husûsu bizzat teftiş etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* VII, 386/1108, 20 Ramazan 975).

254 Köylülerin emvâl ve esbâblarına Kâşif, Şeyhü'l-arab ve âmillerin tecâvüzleri ile âsî urbânın taaddîlerinin, köylülerin harâc ödemekten imtinâları ve topraklarını terk ederek göç etmelerine sebeb olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kâşiflere: mîrî toprakları hâlî ve harâb bırakmaları için, köylerini bırakıp kaçan köylüleri cebren yerlerine iskânı; eğer onları ele geçiremezse, arâzîyi işlemek üzere, başkalarına tevcîhi, köylülerden tahsîl edilmesi lüzumlu vergilerden fazlasını almayıp, köylüleri sıkıştırmamaları, vergilerini taltîfle taleb edip tekrar dağılmalarına sebeb olmaması; onları, âsî urbânın eziyyetlerinden koruması; köylerin hâli kalmasını Nâzır-ı emvâle arz etmesi emr olunmuştur. Bu keyfiyet, Kâşif veya Şeyhü'l-arabların cevrinden veya ihmâlinden ise, mîrî noksan kendilerinden tazmîn edilip, Beylerbeyi emriyle siyâset olunurdu (*Kanûnlar,* s. 77).

255 Mısır'ın zabtından 933'e kadar vergilerin Memlûklü zamanında câri olan «İrtifâ» defterlerine göre tahsîl edildiği halde, 933'de, Osmanlı idârecileri Mısır topraklarına yaptıkları yeni mesâhat defterleri («Terbi' defterleri») ne göre toplanmaya başlanmış; 984'de, arâzî tekrar «Terbi defterleri» usûlıyle ölçülmüştür (Mısır Beylerbeyisi Mesih Paşa'nın, 933'ten beri, Mısır topraklarını mesahat edilmeyip, yeniden mesâhat olunmasının, mîrî emvâle ve reâyâ'ya ve memelekete yararlı olduğunu arz etmesi üzerine, kanûna göre mesâhat etmesine dâir kendisine gönderilen 24 evval 984 tarihli hüküm için bk. *Mühimme,* XXIX, s. 77).

256 Kâşifler, uhdelerinde bulunup, Şarakî olmayan köylerin vergilerini bir muhâsib ile, ehl-i kalemden müstakîm kâtibler, mutemed ve kefilli âmiller vâsıtasiyle aydan aya tahsîl ederlerdi (*Kanûnlar,* s. 360, 366).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

umûrları teftiş edildikten sonra, münâsib şekilde cezâlandırılırdı[257]. Görevlerini lâyıkıyle gayret gösterdiklerinde ise, mükâfatlandırılmaları için Beylerbeyi ve Nâzır-ı emvâl tarafından Devlet merkezine arz olunurdu. Kâşifler vazîfe ifâsında yardım tablo ederse, Beylerbeyi, Nâzır-ı emvâl vâsıtasiyle muâvenette bulunurdu[258]. Kâşifler, kendi bölgelerine yakın olup, Nâzır-ı emvâl'den mîrî köyleri iltizâmla alan âmil ve emînlerinin muâvenet taleb ettiklerinde, onlara yardım etmekle mükellef idiler[259]. Ayrıca, Kâşifler, Şeyhü'l-arabların vazîfelerinde ihmâlleri dolayısıyle, haklarına sadır olan emirleri Defterdâr mârifetiyle icrâ ederlerdi[260].

Vilâyetlerinde emniyet ve âsâyişi te'sîs; Şeyhü'l-arablık mıntıkalarında Devlet nüfûzunu yerleştirmek; ekilen toprakları ve yol-

257 Mısır Kanûn-nâmesinde, Kâşiflerin mîrî emvâl tahsîlinde ihmâlleri olup, noksanı zuhûr edince, Beylerbeyinin, Nâzır-ı emvâl mârifetiyle, bu noksanları, mallarından tahsîl ve kendisini habs ettirdikten sonra, Dergâh'a bildirildiğini belirtilmişse de, başka bir yerinde, kâşifin bu işlerinde taksîrı olduğunda, katil ile cezâlandırıldığı zikr edilmiştir (*Kanûnlar*, s. 360). Ancak XVI. asrın sonlarında, Beylerbeyiler, kâşiflerin halka ve mîrî emvâle te'addilerini durduramadıklarından dolayı, halk, durumlarını, doğrudan doğruya Asitâne'ye arz eder oldular (Mansûre Kâşifi ve yardımcılarının halka te'addî ve zulümleri Asitâne'ye arz edilmekle, kâşifin ihdâs ettiği bid'atleri ref' edilip, reâyâ umûrlarını riâyet etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Mansûre Kadısına gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 90, s. 168, Safer 987). Ayrıca, bâzı Şeyhü'l-arablar, kâşiflerin yaptıkları kanûna aykırı muâmelelerine dâir raporları Asitâne'ye gönderirlerdi: Meselâ, Mısır'da Şeyhü'l-arab olan Şeyh Allâm, Menfelût kazâsında bulunan kâşiflerin «maktu'ât» diye bir bid'at resmi halktan cebren taleb edip te'addî ettiklerini Asitâne'ye arz etmekle; bunun gibi bid'atları men', kanûna muhâlif vaz' ettirmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Menfelût Kadısına emr olunmuştur (*KK*, nr. 75, 182b, 1 Receb 973). Kezâ, Menûfiyye Şeyhü'l-arabı olan Süleyman'ın bir vilâyette kâşifler ve tâbi'lerinin, halktan «Yem ve yiyecek ve yemlik» ismiyle her köyden ellişer altın aldıklarından, şikâyet edildiğini Dergâh-ı mu'allâ'ya bildirince, bu bid'atların yasaklanması Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur (*Mühimme*, XXIV, 322/879, 3 Safer 982).

258 *Kanûnlar*, s. 361.

259 *Kanûnlar*, s. 366. Mîrî arâzî olup, kâşif ve Şeyhü'l-arab uhdelerinde olmayan bölgelerin, ma'mulünbih defterlere göre, mîrî emvâlin tahsîli, her iki veya üç köy bir âmile iltizâmla verilip, birkaç âmile ber emîn tâyîn edilirdi (Arâzî mukata'a iltizâmlarına dâir tafsılât için bk. Shaw, *The Financial*, s. 27-35, 52, 60; kezâ, aynı müellif, «Land Holding and Land Revenue in Ottoman Egypt», *Political and Social Change in Modern Egypt*, Londra 1968, s. 91-103).

260 *Kanûnlar*, s. 363.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları urbân tecâvüzünden korumak[261], köylerde tâifeler arasında veya askerler beyninde çatışmaları önlemek, kâşiflerin mühim vazîfelerinden idi[262].

Ayrıca, kâşifler, vilâyetleri köylerinden uygunsuz bir duruma zâhir olanlardan idâma müstahak olanların, Devletin kanûnuna göre[263], kadı mârifetiyle cezalandırıldıkları[264] gibi, Şeyhü'l-arablar ise, bölgelerindeki ehl-i fesâddan tuttuklarını kâşifler vâsıtasiyle cezâlandırır, mansıb sâhiblerini ise, Beylerbeyi'ye havâle ederdi[265].

---

261 XVI.asır ilk yarısında, kâşifin vilâyetinde «Urban» (bedevî arab)ın isyânı ve memlekete teâddî ve fesâdları zaman zaman vilâyetlerin ahvâlini son derece bozmuş, mîrîye çok zararlı olmuştu. Bu sebeble, Mısır Kanûn-nâmesi'nde, bunun gibi isyânların tenkîlinde öldürülen âsîlerin emvâl ve esbâbını bastıran kimselerin olacağı belirtilerek vilâyet kâşifleri teşvik edilmiştir. Kâşifler, vilâyetlerinde fesâd vuku'unda, keyfiyeti, Beylerbey'ye bildirip onun emrini aldıktan sonra, fesâdı tenkîl eder; müfsidlerin mal ve esbâbları ise askerlerin olurdu *(Kanûnlar,* s. 362). Ancak, XVI. asrın ikinci yarısında, kâşifler, artan masraflarını karşılamak üzere, köylülere birçok resimler tarh ve bid'atler ihdâs ettiklerinden (Mansûre vilâyetinde kâşifler ve adamlarının, mâl-i mîrîyi tamamen aldıktan sonra «Ezlemiyye», «Maşşak» «Müdd kedük» ve «Azab» nâmiyle kanûna aykırı resimler alıp, zulm ü teaddî ettiklerini Dergâh-ı muallâ'ya arzı üzerine, hilaf-ı şer' bid'atlerin ref'i Mısır Beylerbeyisine ve Mansûre kadısına emr olunmuştur: *KK,* nr. 79, s. 204, 10 Rebiülevvel 979), vilâyetlerinde huzûrsuzluğa sebeb olmuşlardır. Bâzan halktan bâzı kimseleri, katli icâb eden husûsları yokken, öldürdükleri dahi görülmüş ve şer'an cezâlandırılmaları ferman olunmuştur (Mısır Müteferrika ve Çavuşlarından tâyîn edilen bâzı kâşifler tarafından halktan birçok kişinin öldürüldüğünü Âsitâne'ye bildirmesi üzerine, Mısır Beylerbeyisine bu mes'eleyi tedkîk edip, bu kâşiflere «Şer'î kısas icrâsı emr oltunmuştur (*Mühimme,* XXII, 184/390, 8 Şaban 981). XVI. asır sonlarında ve XVII. asır başlarında, kâşifler, bid'at ve fazla aldıkları rusûmlerini kaldırmak üzere tâyîn edilen Beylerbeyilere bile isyân ederek vilâyetlerin umûrlarına karışmıştır (Bu husûs için «Mısır eyâletinin ıslâh ve tanzîmi (991-1020)» bahsine bk. s. 91).

262 Shaw,*The Financial, s. 61.*

263 Bidâyette, eyâlette ve vilâyetlerinde eski Memlûklü kanûnları tatbik edilmişse de, bu kanûn-nâme tanzîmiyle, Osmanlı devletinde icra olunan kanûnların birer sûreti, Mısır Dîvân'ında ve kadılıklarda muhâfaza olunup, bununla amil olunması emr olunmuştur (*Kanûnlar,* s. 362).

264 Cezâlandırılarak öldürülen köylülerin vârisleri olduğunda, esbâbı ve emlâki mîrîye zabt olunmayıp vârislerine teslîm olunurdu (*Kanûnlar,* s. 362).

265 *Kanûnlar,* s. 364.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kâşiflerin vazîfeleri, esâs itibâriyle, dâhilî olmakla beraber, bâzı kâşiflerin seferlere katılmaları da emr edilmiştir[266].

Kâşiflerin azli

Kâşifler, uhdelerindeki mîrî emvâli tamamen edâ etmeyip, üzerlerinde çok borç tahakkuk edince, önce haps edilerek, kendilerinin veya adamlarının mallarından borç tesviye edilir; sonra habisten çıkarılıp, mîrî alâkası kesilerek azl edilirdi[267]. İkaz olunmakla beraber, vazîfelerinde ihmâli ve bid'at ihdâsı vâki olunca, ahvâlı teftiş edilerek muhâkeme olunup, netice Asitâne'ye arz edilirdi[268].

bb) *Şeyhü'l-arablar*

Aşîrî hayatın hakim olduğu bölgelerin hâkimi gelmiş olan Urbân şeyhliği (Şeyhü'l-arablık)[269] tâyîni, Mısır Beylerbeyisinin inhâsı ve Devlet merkezinin tasdîkiyle tamamlanırdı[270]. Beylerbeyi-

266 Tıbrîz seferi için, Buhayre şeyhü'l-arabı serdarlığında Mısır Şeyhü'l-arabları ve kâşifleri, mâiyetleri kuvvetleriyle Osman Paşa ordusuna ilhâk etmelerine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, LIX,, 38/172, 12 Rebîülâhır 993.

267 *Kanûnlar*, s. 360, 361. Hapiste bulunan Behnesa kâşifi olan Hüseyin'in, mîrî ile alâkası kat' olunduktan sonra, kendisine dahil etmeyip, hapisten çıkarmasına dâir Mısır Beylerbeyisine, Kadısı ve Defterdârına irsâl olunan hüküm için bk. *KK*, nr. 79, s. 355, Şevval 979.

268 Hanka Kadısına tabi «Karanful» köyü, halkının, kâşifleri Hızır'ın kendilerine kanûna muhâlif zulm ü teaddî edip, birçok bid'at ihdâs ettiğini Asitâne'ye arz etmeleri üzerine, köylülerin nesnelerini almayıp, ihtiyâcı oldukta, narh üzere, akçasıyle alıp zulm ü teaddî eylememesi, muhkem tenbîh olunup, sonra vazgeçmezse, Dergâh-ı mu'allâ'ya bildirmesi, Mısır Beylerbeyisine ve Handa Kadısına emr olunmuştur (*KK*, nr. 79, s. 230, 29 Rebîülevvel 979). Kezâ, Mısır'da kâşif olan Hatif Ali'nin köylüye zulmu arttığı bildirilmekle, ahvâlini teftiş edip, doğru ise, habs edip Asitâne'ye arz etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LVII, 216/562, 5 Muharrem 992.

269 İslâm fethinden beri, Mısır'a göşmüş olan Arab kabilelerinin re'isleri olan Şeyhü'l-arablar, zamanla Mısır'ın nâniye ve vilâyetlerinde, çok nüfûz kazanıp, birçok mıntıkalara sâhib olmuşlar; Osmanlılar Mısır'ı fethinden sonra, hakimiyetlerinde bulunan mıntıka ve vilâyetler ellerinde alıkonulup, 931'den itibaren, vilâyetlerinde, Şeyhü'l-arablık (Meşyehat) olarak ayrı bir makam ihdâs edilmiştir (Bu husûs için, Mısır Kanûn-nâmesi'nde «Ahvâl-i meşâyih-i urbân» bölümünün maddelerine bk. *Kanûnlar*, s. 363-365).

270 *Kanûnlar*, s. 365. Mısır Beylerbeyisinin, Şeyhü'l-arablığa seçtiği kim-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerin, Şeyhü'l-arablık inhılâl ettikde[271], veya tahvîli bittikte, aynı vilâyet şeyhlerinden, vilâyete, halka ve mîrîye yararlı olanını seçmesi kanûn hükmü olmuştur[272].

Beylerbeyi, Meşîhat makamına tâlib olan kimselerin ahvalini, mâlî durumunu ve taahhüd ettikleri iltizâmı Asitâne'ye arz eder[273],

---

seyi, Asitâne'ye arzı, bâzı def'a kabûle şâyân görülmeyip, başka münâsib bir kimseye tevcihi istenirdi (Mısır Beylerbeyisinin Buhayre Şeyhü'l-arablığı için seçtiği Şeyh Haylas'ı kabul olunmayıp, başkasına tevcîh etmesi hakkında Beylerbeyi'ye gönderilen hükme bk. *Mühimme,* XXX, 332/777, 15 Rebîülahır 985).

271 Şeyhü'l-arablığın düşmesine, şeyhü'l-arabın yaşlanıp vilâyetine hâkim olamaması, vilâyet idâresini yürütememesi, iltizâm ettiklerini yerine getirememesi, mıntıkasının harâba yüz tutması, ve isyân etmesi, belli başlı âmillerden idi: Mısır Beylerbeyisinin, Buhayre vilâyetinin şeyhi olan Şeyh İsâ'nın mîrî emvâli tahsîle, reâyâ ve memleket zabtına kadir olmadığı; Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından olan Ebu Allâm'ın Şeyhü'l-arablık hizmetini görmeye kudreti Asitâne'ye arzı üzerine Buhayre Meşyehati'ne münâsib ve müstahık ise, bu makam, kendisine tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına emr olunmuştur (*Mühimme,* XL, 11/22, Zilhicce 986). Kezâ, Beylerbeyi, Menûfiyye Şeyhü'l-arabı olan Allâm'ın vilâyeti harâb edip, isyânı müşâhede edildiğinden, yerinin Bağdad-oğlu Mansur'a verilmesinin münâsib olduğunu arz etmekle; Mansur'un üzerinde eskiden borcu yoksa, reâya ve beytü'l-mâle enfa' olanına verilmesi hakkında Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına hüküm sâdır olmuştur (*Mühimme,* XLII, 310/961, 22 Zilkade 988).

272 Sâbık Şeyhü'l-arab'dan mahlûl olan makama birden fazla şeyh tâlib oldukta, Beylerbeyi'ye halka daha yakın olnı, vergi tahsîlinde gayret göstereni, vilâyeti tedvîrinde tecrübeli olanı ve borcu olmayıp mîrîye daha iyi menfaât taahhüd edeni tevcih etmesi emr olunurdu: Mısır Beylerbeyisi, Buhayre Şeyhü'l-arablığının tahvîli nihûyete ermekle, eski Şeyhü'l-arablardan Şeyh Haylas ve Şeyh İsâ'nın talib olduklarını arz ettikte, memlekete ve reâyâya enfâ hangisi ise ona tevcîh etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gnöderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XXVII, 5/27, 1 Receb 983. Bâzan da vilâyette bir şeyh'in itaâtını sağlamak için, bu makam kendisine verilirdi: Şeyhü'l-arablardan Hayber-oğlu Hammad'ın isyânını teskîn maksadiyle «Cebel-i ahdar» bölgesi kendisine sancak tarîkiyle tevcîh olunmuşken, Buhayre vilâyetinde fitne ve fesâdının devâm ettiği bildirildiğinden, Cize vilâyetinin Şeyhü'l-arablığı 40.000 akça terakkî ile kendisine tevcih olunup, bu husûsa dâir kendisine ve Mısır Beylerbeyisine birer emr-i humayûn irsâl olunmuştu: *Mühimme,* XXVI, 232/664, 8 Cemâziyelâhır 982.

273 Buhayre vilâyetinde, Şeyhü'l-arab Haylas'ın tahvîli sona ermekle, Şeyhliğe kendisinin ve sabık Şeyh İsâ'nın tâlib olduğunu bildiren Mısır Beylerbeyisine Şeyh Halyas'ın ve sabık Şeyh İsâ'nın zimmetlerinde olan mîrî malı tahsîl ettikten sonra, memlekete ve erayâya yararlı olanına tevcih edip merkeze arz etmesi emr olunmuş; buna imtisalen Beylerbeyi namzedlerin ahvâlini tedkîk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fazla vermeyi iltizâm edenlerin muhâsebesini ve tasarruf edeceği vilâyetin vaziyetini teftiş ederdi[274]. Bu teftişin neticesine binâen, Dîvân-ı âlî'de ve Beylerbeyinin huzûrunda tâyîn edilen Şeyh, sâbık

ettikte, vilâyet halkının, 40 sene hâkimlik yapan Şeyh İsâ'ya meyl ettiği, mîrî tahsilâtta gayreti görülen Şeyh İsâ'nın mîrîye 40.000 altın borcu olduğu halde, rakîbi Şeyh Haylas'ın 100.000 altın borcu olup tahsilinin güçlüğü anlaşıldığı, ayrıca vilâyetinde birçok vakfı ibtâl ettiği, ülkeye te'addîsinin âşikâr olduğu; buna mukabil Şeyh İsâ'nın zimmetini şeyhlik kaftânını giydiği gün ödemeyi ve vaktiyle 150 keselik iltizâmını 200 keseye çıkarmayı taahhüd ettiği, Şeyh Haylas'ın iltizâm teklîfinin daha ziyâde olduğunu arz etmekle, Şeyhü'l-arablığını bu sonuncu mikdarla Şeyh İsâ'ya tevcîhi, Mısır Beylerbeyi ve Defterdârına emr olunmuştur (*Mühimme*, XXVII, 55/27, 1 Receb 983). Umûmiyetle, Şeyhü'l-arabları Meşyehata tâyin ederken taahhüd ettikleri iltizâmların, vilâyetlerinden tahsîl edip hazîneye teslim edecekleri verginin mikdârı olduğu (Buhayre vilâyetinin meşyehâtine talib Şeyh Haylas, Şeyh İsâ tahvîlinden 65 kese ziyâdesini taahhüd edince, Şeyh İsâ bu iltizâmdan 10 kese fazlasını ve mûtemed kefiller vermeyi taahhüd ettiğini Mısır Beylerbeyisi arz edince, bu vilâyetin durumnun, Şeyhü'l-arabların iltizamlarına tahammül edip etmediğini tahkike, Mısır'da bulunan Dergâh-ı muallâ beylerinden Abdurrahman Bey me'mûr edilmiştir: *Mühimme*, VII, 613/1357, 9 Zilhicce 972) halde, bâzı şeyhler Meşyehatı ziyâde gelirle taahhüd etme yanında, sâbık şeyhü'l-arabların teftiş ve zimmetlerindeki mîrî malı tahsîli de iltizâm ederlerdi (Menûfiyye Şeyhü'l-arablarından Bağdad-oğlu Süleyman'ın, hâlâ ve sâbık Şeyhü'l-arab olan Allâm ve Mansûr'un halka zulm ettiklerini, kendisinin 22 kese altın ziyâde ile hizmeti kabûl edeceğini, sâbık şeyhlerin hesaplarının teftişi kendisine havâle edilirse, 50 kese daha vermeye taahhüd edeceğini bildirmesiyle, Şeyhü'l-arablık kendisine tevcîh ve mezkûr şeyh Allâm ve Şeyh Mansûr'u teftiş etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXII, 151/300, 15 Rebîülevvel 981). Şeyhü'l-arabların bunun gibi taahhüdleri, hâkimiyet ve nüfûz için vilâyetlerindeki aşiretler arasındaki rekabet ve düşmanlıklardan meydana geldiği görülmektedir. Bu sebeble, memleketi ve mîrî emvâli muhâfaza için, Şeyhü'l-arablara tahvîl sonunda veya başında, şeyhlerin ahvâlleri ve mıntıkaları teftiş edilirdi.

274 Şeyhü'l-arabın, bir Meşyehat ağır şartlarla iltizâm etmesinden ve taahhüdünü yerine getirip getirememesinden şüphelendiği Asitâne'ye arz edilince, bu şeyhin taahhüdlerini yerine getirmeye kudreti olup olmadığı, iltizâm ettiği vilâyetin bu vergiyi ödemeye hakîkaten tahammül edip etmediğini tetkik etmek üzere, Dergâh-ı muallâ çavuşlarından birisi Mısır'a gönderilirdi (Buhayre şeyhi olan Şeyh İsâ'nın, Meşyehatın 40 keseden ziyâdeye tahammülü olmayıp, bu mikdara zam olunursa, köylülere zulm olunacağını arz etmesi üzerine, Dergâh-ı muallâ çavuşlarından Pîrî Çavuş'un, bu vilâyetin «İrtifa'-ı kâmil»inde bu mikdardan ziyâdeye tahammül edip etmediğini tedkîk etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına hüküm gönderilmiştir: *Mühimme*, VI, 614/1354, 9 Zilhicce 972; V, 172/420, 973).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şeyhü'l-arabın vilâyette yaptığı inşaât ve tâmîr masraflarını ve borcu kalan mîrî emvâli öder; Beylerbeyi de kendisine «Meşîhat Kaftanı»nı giydirerek makamı tevcih ederdi[275]. XVI. asrın sonlarından itibâren, şeyhliği, Saîd Buhayre ve Menûfiyye vilâyetlerinde bulunan şeyhlerin, sancakbeyliği pâyesiyle hâkim tâyîn edildiği görülmektedir[276].

Şeyhü'l-arabların vazîfeleri

Mısır'ın zabtından beri, şeyhü'l-arablar mıntıka ve villâyetlerinde müstakil hâkim olarak geniş salâhiyetlere sâhib idiler. Mısır Kanûn-nâmesiyle, Şeyhü'l-arabların bölgeleri mîrîye zabt edilip, kendilerine iltizâm ile tâyîn edilince bu salâhiyetleri sınırlandırılmıştır. Ancak, bâzı Şeyhü'l-arabların, vilâyetlerinin müstakil hâkimi olma vasfı devâm ettiği görülmektedir[277].

---

275 Sâbık Şeyhü'l-arab'ın yaptığı dolapları ve ekilir hâle getirdiği arâzîyi yoklamak üzere, mûtemed mübâşirlerle bir müstakim kadı vilâyetine gönderilir; onlar da şeyhin bütün emlâkini ve esbâbını teftiş, hesaplarını kontrol ederek, umûmî durumu mufassal defteriyle, Beylerbeyi'ye ve Defterdâr'a arz ederler; Mısır'ın Dîvân-ı âlîsi'nde, sâbık şeyhin zimmeti, emlâk ve esbâbından tesviye edildikten sonra, kendi emvâliyle yaptığı dolaplarla arâzîyi imâr için sarf ettikleri Meşyehata yeni tâyîn edilen şeyhten tahsîl olunarak, sâbık şeyhin vilâyetle olan mîrî alâkası kat' edilir, yeni şeyhin mîrîye borcu varsa alındıktan sonra (Buhayre Defterdârına irsâl edilen hükümler için bk. *Mühimme zeyli*, II, 156b, 184b, Zilhicce 987), kendisine, Dvân-ı âlî'de, mûtad üzere «Meşyehat Kaftanı» giydirilerek tâyîn muâmelesi tamamlanırdı (*Kanûnlar*, s. 365; kezâ bu husûs için Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XXVII, 5/27, 983).

276 Mısır Beylerbeyisinin Asitâne'ye arzı veçhile, Circe vilâyetinde vefât eden Şeyh İsâ'dan boşalan Şeyhü'l-arablığın, sancak tarîkiyle ve 200.000 akça sâliyâne ile Şeyh Ali'ye tevcih edilmesine dâir bk. *KK, Ruûs*, nr. 256, s. 27, Receb 1014; kezâ Menûfiyye Şeyhü'l-arablığı, Bağdad-oğlu Mansûr'a sancakbeyliği pâyesi ile tâyînine dâir berât sûretine bk. *KK, Ruûs*, nr. 246, s. 181, 6 Rebîülâhır 994. Ayrıca, Mısır eyâletinin 1014 tarihli sâliyâne ve ulûfe defterlerindeki sancakbeyi olan Şeyhü'l-arabların sâliyâneleri için bk. *MMD*, nr. 23, s. 4.

277 Fetihten beri, Saîd vilâyeti, Ömer oğullarının ellerinde sancak olarak bırakılmış; her yıl hazîneye muayyen bir vergi ile Kayıtbay zamanından beri takdîm ettikleri pişkeşleri teslîm etmeleri istenmiştir (*Kanûnlar*, s. 365). XVI. asrın ikinci yarısında da Saîd vilâyeti, hem Şeyhü'l-arablara hem de Osmanlı beylerine sancak tarîkiyle tevcîh olunmakda devâm edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şeyhü'l-arabların uhdelerinde bulunan mıntıka ve vilâyetlerde vazîfeleri, kâşiflerine muvâzî olup[278], taahhüd ettikleri iltizâmlarını yerine getirmesi, vazîfelerinin başında gelirdi[279]. Ayrıca, memleketi muhâfazası ve halkın ahvâline riâyeti; arab kabileleri arasında huzûru te'mîni; ehl-i fesâdı tetebbü edip, onlara karşı münâsib tedbîrler almaları vazîfeleri cümlesindendi[280].

---

278 Mısır Şeyhü'l-arablarının, tasarruflarında bulunan bölgelerin nehir sedleri (cisrleri)ni ve harab köyleri imârı; köylülere, ziraât edilecek toprakları Nil taşmadan önce hazırlatmaları, idârî vazîfelerinin belli başlısıyla *(Kanûnlar,* 363). Şeyhü'l-arabların uhdesinde bulunan arâzîleri hazırlatması üzerine, ihtiyâc duyulan tohumluk (=takâvî) mikdar kendisi ve kadılar mârifetiyle Beylerbeyiye arz edildikte, kanûn üzere, tohumlar kendilerine teslim edilir; daha sonra, şeyhü'l-arablar, bu takâvîleri köylüden tahsîl edip Anbâr'a teslim ederlerdi (Menûfiyye şeyhi olan Bağdad-oğlu Allâm'ın Anbar'dan aldığı takâvî'nin tahsîli için Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme,* XXIX, s. 76, 24 Şevvâl 984).

279 Şeyhü'l-arablar, hazîneye vermeyi taahhüd ettikleri vergileri, mamûlün-bihidefterleri (Terbi' defterleri) mûcibince ve «Kıstü'l-yevm hisâbı» (her ay sonunda Nâzır-i emvâl mârifetiyle tahsîl edilen «Mahsûl-ı sayfî»den gayrı, âmillerin, vilâyeti arâzîsinden tahsîl edip hazîneye noksansız teslîm etmeleri gereken emvâlin hesabı) üzere, halka zulm etmeden bid'at ihdâs etmeden tahsîl ettirirlerdi *(Kanûnlar,* s. 363). Şeyhü'l-arablar, tahvîlleri sonunda, taahhüd ettikleri mîrî vergiyi tahsîl edip hazîneye teslîm ve hesâbını Beylerbeyi'ye arz için, pişkeşlerle Kahire'ye gider; taahhüd ettikleri meblağı ödeyip, borçlarını tesviye ettikten sonra, kendilerine, Dîvân-ı âlî'de, münâsib hil'atlar giydirilirdi *(Kanûnlar,* s. 365). Bâzı def'a mîrî hizmetleri sadakâtle ifâ ve emvâli noksansızca edâ eden Şeyhü'l-arablara, Pâdişâh tarafından münâsib hil'atler gönderilirde (Buhayre şeyhi olan emîr Ömer'in uhdesinde olan mîrî emvâli tahsîlde ve sâir vazîfelerinde gayreti görülmekle, zimmetini edâdan sonra, kendisine, Dîvân-i âlî'de, gönderilen hil'atı giydirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme,* LXXII, s. 416, 5 Ramazan 1002).

(280) Eskiden beri, adâletten kaçan müfsidler, arab şeyhlerine iltica edilip, vilâyetlerde huzursuzluk sebebi olurdu. Ancak Mısır Kanûn-nâmesi ile, Şeyhü'l-arablara, bunun gibi ehl-i fesâdı ellerine geçtiğinde tutup kâşife teslim etmeleri buyurulmuştur. Bu şekilde, Dergâh-i muallâ bey ve ağalarından tâyin edilen kâşifelere de Şeyhü'l-arabların mıntıkalarına dâhil bütün vilâyetlerde, emniyet ve huzûr için tedbirler almaları emr olunmuştur (*Kanûnlar,* s. 364). Bunu ikmâlen, vilâyetlerinde huzûru te'mîni Şeyhü'l-arabaların esâs vazîfelerinden sayılmıştır (İskenderiyye'den Mısır'a müteveccih bir ağanın eşyâsı bir tâife tarafından yağmalanınca, durumu bu bölgeyi uhdesinde bulunduran Şeyhü'l-arab Halife'nin tedkîk etmesine; kaybolan esbâbdan mesûl olmasına dâir İskenderiyye Kadısına ve Şeyh Halife'ye gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XIV, 196/277, 16 Safer 979). Şeyhü'l-arabların mıntıklarının

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devletin giriştiği seferlerde fazla askere ihtiyacı olursa, Mısır Şeyhü'larabları, mâiyetleriyle berâber sefere me'mûr edilirdi[281].

Şeyhü'l-arabların azli

Umûmiyetle, şeyhü'l-arab'ın iltizâm müddeti bitince, Meşîhatı mahlûl olurdu. Ancak, Şeyhü'l-arabın tahvîli sonunda taahhüd ettiği iltizâmı çeşitli bahânelerle yerine getirmemesi[282], veya tahvîl müddeti içinde, halktan fazla vergi alarak zulm etmesi; mıntıkalarına gereği gibi riâyet etmiyerek mîrîye zarar vermesi hâlinde[283], önce

---

muhâfazası için, buralara sancakbeyleri tâyîn edilmesi düşünülmüşse de, ancak eyâlet merkezinden uzak olan Saîd vilâyetinde, Şeyhü'l-arabla beraber sancakbeyi tâyîni, veya Meşyehatın bir münâsib sancakbeyine verilmesi emr olunmuştur (bk. s. 168).

(281) Sultan Süleyman, Rodos seferi için, Mısır Beylerbeyisi Hayır-bey'den, çerkes ve şeyhü'l-arablardan bir mikdar silâhendâz adamı istemiş (Bu husûs için «Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 39); daha sonra da, Mısır Şeyhü'l-arabları ve tabilerinin seferlere iştirâkleri âdet olmuştur. Sefere tâyîn edilen Şeyhü'l-arablar, hareket etmeden önce, yerlerinde mûtemed yakınlarından birisini bırakırlardı (Cize şeyhü'l-arabı olan Şeyh Hammad, Ymen seferine iştirak etmekle, yeğeni Süleyman'a bırakmış, ancak âsî arablar Süleyman'ı katl etmeleri üzerine, yerine kardeşi Cafer nâib olmuştur: Bu husûsa dâir Cize kadısına gönderilen hükme bk. *Mühimme*, X, 312/603, 22 Zilhicce 978).

(282) Buhayre Şeyhü'l-arabı olan Şeyh Muhammed Haylas'ın, Yemen seferi mühimmâtı mübâya'asından, İskenderiyye halîcini temizlemek üzere aldığı 18706 altından, uhdesinde bulunan59 köyün topraklarının âfet-i semâvî ve denizin tuzlu suyu bastığından harab olduğu, İskenderiyye ile Reşid arasındaki bölgeden avlanan balığın tutulmadığı, ve sâbık şeyhü'l-arab Şeyh İsâ'nın tahvîli tamamlamak üzere birçok mâli kendisine teslim etmesi yüzünden hazîneye taahhüd ettiği emvâlin noksanına sebep olduğundan şikâyet etmekle, Haylas'ın teftiş edilip zimmetini emlâki, esbâbı ve kendi mahsûlâtından tahsîl ettikten sonra, mîrî ile alâkasını kesmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *M. M. D*, nr. 7534, s. 1099-1100, 10 Şabân 984.

(283)Şeyhü'l-arabların, idârî ve arâzî umûrlardan dolayı kanûna muhalif bir iş yaptıklarında, cezâlandırmaları, kâşifler vâsıtasiyle ve Beylerbeyi ve Nâzır-ı emvâl mârifetiyle icrâ edilir (*Kanûnlar*, s. 363); yapılan tenbihata rağmen, vilâyetlerinde bid'atler ihdâs ederek durumu karıştırırlarsa, beylerbeyi ve Nâzır-ı emvâlin mecâl vermeyip, onları haps ile keyfiyeti Dergâh-i mualla'ya arz ederlerdi (*Kanûnlar*, s. 364).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

habs edilerek[284] durumu Asitâne'ye arz edilirdi. Beylerbeyi, gönderilen emir gereğince, mahpûs Şeyhü'l-arabın hesâblarını teftiş ettirerek mîrî'ye olan borcunu veya halkın şer'î haklarını tamamen tahsîl etikten sonra, Şeyhü'l-arab'ın mîrî ile alâkasını keserdi[285].

---

(284) Mısır Kanûn-nâmesine göre, Şeyhü'l-arabın tahvili bitmeden mahbûs olursa, Beylerbeyi, Asitâne'den emir gelinceye kadar, Meşyehat işleri gecikip mîrîye zarar vermemek için, vilâyetlerine kâfi askerle sancakbeylerden veya mûtemed ağalardan birini emîn tâyîn ederdi (Kanûnlar, s. 364). Umûmiyetle hapsi lâzım gelen şeyhü'l-arabların Kahire'ye celb edildiği (Mısır Beylerbeyisinin Otlak muhâsebesi görülmek üzere Menûfiyye şeyhi Bağdad-oğlu Mansûr'un, Nâzır'ı emvâl tarafından Mısır'a davet edildiğinde gelmeyip isyân ettiğinin anlaşıldığını Asitâne'ye bildirmesiyle, onun tutulup Kahire'de haps ve hesablarının teftiş etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hükme bk. *KK*, nr. 67, s. 277, 28 Cemâziyelevvel 980); fakat, bâzı nüfûzlu şeyhü'l-arabların Rodos'ta habs edildikleri görülmektedir (Mısır Beylerbeyisinin, Buhayre Şeyhü'l-arabı olan Haylas'ın, halka çok eziyyet ve zulm edip mîrî emvâlin tahsîlinde kusur etiğini Asitâne'ye arzı üzere, onun hüsn-i tedbîr ile ele geçirilip, mahbûs olan Şeyh İsâ'nın yanına Rodos'a gönderilmesine dâir hüküm sâdır olmuştur: *Mühimme*, XXI, 29/85, 16 Ramazan 980). Mahbûs olan Şeyhü'l-arablar, borçlarını tamamen ödemeden tahliye olunmuyorlardı (Mahbûs olan Şeyh İsâ, mîrîye olan borcunu tamamen hazîneye teslim etmek isteyince, Mısır Dîvânında, Şeyh İsâ'nın vekîli muvâcehesinde defterleri tetebbü' edilip tasarruf ettiği tarihten azline kadar iltizâmı mucibince, üzerinde bulunan mâlı, vekîlinden noksansızca alıp keyfiyeti Asitâne'ye arz etmesi, Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına emr olunmuştur: *Mühimme*, XXVI, 167/445; kezâ vekîli, borcunu hazîneye teslîm ettikten sonra, hapisten çıkarılacağına dâir Şeyh İsâ' ya gönderilen hüküm: *Mühimme*, XXVI, 167/446, 3 Cemâziyelevvel 982).

(285) Mısır Beylerbeyisinin, Garbiyye ve Menûfiyye Şeyhü'l-arabı olan Bağdad-oğlu Atiyye'nin zimmetindeki bakayâdan 91.323 altın kalıp, vilâyette zulm ve te'addîsi ziyâde olup, haps olmayınca zikr olunan bakayâdan bir akça tahsîl olunmasının zorluluğunu bildirmesiyle, Şeyh Atiyye'yi haps ve üzerinde bulunan mîrî emvâli eksiksiz tahsîl ve hapisten çıkarılmadan önce, durumu tekrar arz etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, VII, 437/1264, 14 Şevval 975. Vilâyet halkının, mazûl olan Şeyhü'l-arablara hak dâvâların olunca, toprak kadısı (Bunun için «Mısır eyâletinin adlî teşkilâtı» bahsine bk. s. 314) mârifetiyle tesbitinden sonra, şerîata göre hukûkunun istirdâdı emr olunmuştur : Cize Kadısının, sâbık Cize Şeyhü'l-arabı olan Allâm'ın vilâyetinin bâzı köylerini harâb etirip, kırk elli nefer katl etiğini Asitâne'ye arzı üzerine Toprak Kadıları mârifetiyle teftiş edilip, katl-i nefs ve fesâdı sâbit olursa, mecal vermeyip, şer' ile lâzım geleni icrâ ederek tekrar arz etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XIV, 860/1255, 7 Şaban 978.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVII. asrın başlarına kadar, Mısır eyâletinin vilâyet teşkîlâtında, Memlûklü sistemi tâdil ve ikmâl olunarak tatbîk edildiği anlaşılmaktadır. XVI. asrın ilk yarısında, Mısır'da bulunan il sancakbeyleri, sâdece eyâlet sınırında ve stratejik bölgelerinde bulunmuşsa da, XVI. asrın ortalarından îtibâren, devâmlı huzûrsuzluklara sahne olan bölgelerin muhâfazası ve mîrî vergilerin tahsîlini te'mîn için, bu bölgeler, Şeyhü'l-arablara ve kalabalık askerlerle Osmanlı beylerine sancak olarak tevcih edilmeye başlanmıştır. Bu sebeble, kâşiflerin salâhiyetleri sınırlandırılmış; vilâyetler, tedrîcen vilâyet sancakbeylerinin nüfûzuna girmiştir.

Umûmiyetle, XVII. asırda, Garbiyye, Menûfiyye, Şarkıyye, Buhayre ve Circe vilâyetleri, sancak itibârı ve «hâkim» sıfatıyle bir sancakbeyine tevcîh olunmuş; bu hâkimler, vilâyetin başşehrinde oturarak, hâkimiyet sâhasında bulunan şeyhü'l-arablar ve kâşiflerin mühim olan umûrlarına nezâret etmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR EYÂLETİNİN ASKERÎ TEŞKÎLÂTI

Mısır fethini muteâkıb, savaşta katilden kurtulup, kaçabilen çerkesler katil, nefiy ve haps ile tâkîb edilmiş; ancak, Osmanlı hâkimiyetini kabûl edenlere, tekrar vazîfe verilmiştir[1]. Hayır-bey'in emân ilânı üzerine ortaya çıkan çerkes askerinden, genç olup savaşa kudreti olanlar seçilerek, Memlûklü bir emîrin kumandası altında yeni çerkes cemaâtı ihdâs edilmiş; bu cemaât, eski kanûnlarına göre idâre olunmuştur. Çoban Mustafa Paşa zamanında, bu çerkes askerlerinin çoğu, Memlûklü emîrlerinin isyânına katılmakla, ekseri katl edilmişse de, Hayır-bey'in te'sis ettiği çerkes cemaâtı hizmete devam edip, vilâyetlerde baş gösteren isyânları bastırmada vazîfe almışlardır[2]. Ancak, Hâin Ahmed Paşa, isyânı esnâsında, çerkes emîrleri ve askerleriyle daha çok ilgilenerek eski teşkîlât ve mertebelerini i'ade etmişse de, bu durum çok sürmeyip, isyân bastırıldıktan sonra, Hayır-bey'in kurduğu çerkes teşkîlâtı devâm ettirilmiştir[3].

Sultan Selîm, eyâletin muhâfazası için, Mısır'da mûtemed Osmanlı beyleri kumandasında Rumeli, Anadolu ve Sipâhî askerlerinden 3000 mikdarı asker bırakmıştır. 930 sonuna kadar, Kapıkulu, Sipâhî ve Gönüllerden teşekkül eden bu kuvvetler, Âsitâne'den Mısır eyâletine nöbet tarîkiyle gönderilmeye devâm olunmuştur. Ancak, nöbetçi askerlerin eyâlette yaptıkları huzûrsuzlukları onların kısa müddet sonra İstanbul'a çağrılıp yerlerine başkalarının tâyîn edilmesi, eyâletin ahvâline vâkıf olmalarına engel olduğu gibi; ba'-

---

1 Bunun için bk. «Mısır Beylerbeyiliğinin Te'sisi» bahsine bk. s. 31-33.

2 Bu hususta «Hayır-bey, Mustafa Paşa, Hâin Ahmed Paşa'nın Mısır Beylerbeyilikleri» bahislerine bk. s. 41-42, 56-58, 62.

3 Bu husus için de (Hâin Ahmed Paşa Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 62.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dehû Ahmed Paşa'nın daha sonra da Şeyhülarabların isyânları devâm ettiğinden, Mısır'daki nöbetçi Osmanlı askerlerinin Âsitâne'ye çağrılması kararlaştırılıp Kal'atü'l-Cebel'i muhâfaza için yerlerine bir mikdar yeniçeri askeri, şehirde ve nâhiyelerde âsâyiş ve huzûru te'min için de Dergâh-ı Mu'allâ askerlerinden bir mikdarı da oturak olarak tâyîn edilmiştir[4]. Bu şekilde, Mısır eyâletinde, esâs askerî teşkîlâtı kurulmuş ve 931'de, Mısır Kanûn-nâmesiyle ikmâl edilmiştir. Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa'nın, Mısır'a tanzîmi esnâsında, bu ülkeye getirilen Dergâh-ı âlî askerlerinden, ilk def'a Mısır'a mahsûs bir askerî teşkîlât te'sis edilmiştir[5]. Bu kanûna göre, Mısır askeri, Gönüllü, Atlı Tüfengci, Müstahfız (= Yeniçeri), Azeb, Memlûklü askerinden teşkîl edilen çerâkise cemaâtı ve çavuş olmak üzere altı cemaâttan teşekkül etmekte idi[6]. XVI. asrın ortalarında, bunlara ilâveten müteferrikalar cemaâtı da ihdâs edilmiştir[7].

A) *Gönüller Cemaâtı*

Zabtını mute'âkıb Mısır'da, nöbetçi olarak Osmanlı askerlerinden «Gönüllü» diye bir cemaât bırakılmıştı. Ancak, bu cemaât, bu sırada meydana gelen hadiseleri bastırmağa kâfi olmadığından dolayı, Hayır-bey, Mısır halkından ve bilhassa Memlûk emîrlerinin oğullarından (= Evlâdü'n-nâs) seçtiği bir cemaâtı Gönüllü sınıfına ilhâk etmişse de, Hâin Ahmed Paşa zamanında, bunlar azl edilmiştir[8].

Umûmiyetle, XVI. asrın ilk yarısına kadar, Mısır'ın Gönüllü askerleri, Dergâh-ı âlî kullarından tâyîn edildiği hâlde, daha sonra bey ve ağaların oğulları ve tâbilerinden[9] ve Mısır'ın bâzı idârecile-

4 Bu husûsta «Kasım Paşa Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 68.

5 Bunun için, «İbrâhim Paşa ve Mısır'da idârî tanzîmâtı» ve «Mısır Kanûn-nâmesinin tahlîli» bahislerine bk. s. 76.

6 *Kanûnlar*, s. 355-359.

7 Bu husûs için «Müteferrika Cemaâti» bahsine bk. s. 237.

8 Bunun için «Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 41.

9 Müteveffâ olan Sâbık Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa'nın bâzı adamlarını Gönüllü gediğine tâyîn etiğine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükümler için bk. *KK*, nr. 76, s. 91-92, Muharrem 978. Mısır Beylerbeyisi Hüseyin Paşa'nın arzına binâen, adamlarından yedi nefere Mısır'da Gönüllü gediği verilmesine dâir kayd için bk. *KK*, nr. 80, s. 21, 7 Raman 986. Mısır Beylerbe-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rinden seçildiği[10] gibi, Gönüllü mahlûlü, Mısır Müstahfızlarına terakkî tarîkıyle[11] ve Müteferrıka ve çavuşların oğullarına da tevcih edildiği belirtilmiştir[12].

Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, Gönüllü cemaâtinden bir gedik mahlûl olunca, Beylerbeyi veya ocak ağası tarafından tevcih edilmez; elli gedik birikinceye kadar beklenir; yıl tamamlanmadan evvel elli geldiği mahlûl düşerse Âsitâne'ye arz edilerek yerlerine adam istenilir; Mısır'ın bütün asker cemaâtlerinde olduğu gibi, Gönüllü tâifesinin mahlûlleri de, askerin gedikten mahlûl olma sebebi, kaçıncı bölükte bulunmuş olduğunu Dergâh-ı muallâya mufassalen arz olunur; mahlûllerde tâyîn olunan kimselerin tâyîn amirleri Mısır Beylerbeyisine bildirilmeden önce, Dergâh-i âlî'deki defterlerde

---

yisinin arzı üzerine, Mısır muhâfazasında bulunan beylerden Mustafa Bey'in oğlu Mehmed'e Gönüllü gediği tevcihine dâir buyuruldu kaydı için bk. *Mühimme*, II, 26/225, 10 Rebiülâhır 963. İskenderiyye Beyi Mehmed Bey, «Mısır Gönüllülerinden 156. bölükte yevmî 8 akça ulûfeye mutesarrıf olan Yusuf vefat edip gediği mahlûldür» diye kendi adamlarından Hüsrev'e ricâ etmekle, gediğin mezkûre tevcihine dâir buyuruldu sûreti: *Mühimme* VIII, 9/106, 25 Muharrem 978. Mısır'da Gönüllüler Ağası Hüseyin'in mâiyetinde hizmet gören yeniçeri Ali'nin, Gönüllü zümresine katılmasına dâir kaydı için bk. *Mühimme*, I, 27/115, 12 Şevvâl 992. Mısır'da hâlen Şeyhülarab olan Abdülvâhid'in arzı üzere, Musa ve Hasan için birer Gönüllü gediği verilmesine dâir buyuruldu sûreti için bk. *Mühimme*, XV, 95/829, 9 Rebiülevvel 979.

10 Sâbıka Mısır'da Mukabeleci ve tezkireci olan Mehmed'e, Mısır'da düşenden 15 akça ile Gönüllü gediği tevcihine dâir buyuruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs*, nr. 215, s. 17 16 Ramazan 963. Mısır'dan Habeş'e Ruznâmeci tâyîn olunan Kâtib Yusuf'a Mısır'da Gönüllü gediği verilmesine dâir buyuruldu sûreti için bk. *Mühimme*, II, 124/1244, 22 Ramazan 963.

11 Mısır'lı Yeniçeri Kethudâsı İbrâhim Bey'in Âsitâne'ye gönderdiği defteri mucibince, Halkülvâd muhâsebesinde yoldaşlıktan bulunan yeniçerilerden 41 neferelik bir cemâatın bölükbaşılarının on ikişer akça; diğer neferlerinin onar akça ile Mısır Gönüllü gediğine ilhâk edilmelerine dâir buyuruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs*, nr. 228, s. 28-29, Cemâziyelevvel 982.

12 Mısır Müteferrikalarından Ali'nin oğlu Abdülgani'ye Gönüllü gediği rica etmesi üzere, düşenden bir gedik mezkûra tevcihine dâir buyuruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs*, nr. 222, s. 39, 21 Rebiülâhir 978. İrsâliyye hazînesiyle Âsitâne'ye gelen Mısır beylerinden Hüseyin Bey'in, mâiyetinde bulunan Mısır çavuşlarından Sinan Çavuş'un oğlu Mehmed için Gönüllü gediği verilmek ricasına arzı üzere, ibtıdadan düşen Gönüllü gediği tevcîh olunmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXV, 109/446, 3 Safer 998.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yerli yerine ve bölüğüne kayd olunurdu[13]. Umûmiyetle, bu mahlûllere, yeni bir asker tâyîni, Beylerbeyiler veya ümerâ tarafından Devlet'e gönderilen arzları üzere olurdu[14].

Gönüllü cemaâtının askeri ulûfe (mevâcib)leri, yevmiye ile tasarruf edip, her üç ayda bir cemaât ağasına teslîm edilerek ellerindeki deftere nazaran, hizmette mevcud olanlarına dağıtılırdı[15]. Ancak, bu askerlerin aldıkları yevmiyeleri birbirinden çok farklıydı. 1015 tarihli mevâcib defterlerine göre, bu cemaâtın efrâdına verilen ulûfeler gördükleri vazîfelerine göre olup, yevmiyeleri, 3 akçadan 23 akçaya kadar değişmektedir[16].

Atlı olan Gönüllü askerlerin, silâhlarını at üstünde kullanmaya kâdır olması gerekir; ağaları, onları dâimâ imtihan edip, bilmeyenlere öğretmekle mükellef idi[17].

---

13 *Kanûnlar*, s. 355.

14 Mısır Beylerinden İbrâhim Bey'in, Tunus muharebesinde şehidlerinin mahlûl olan gediklerinin yararlılara tevcîhini Âsitâne'ye arz etmekle, ismi verilenlerin mahlûl gediklere tâyîn olunduğu ve Mısır'a vardıkları günden itibâren defterlere kayd edip, gediklere tasarruf etirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükümler için bk. *KK*, nr. 82, s. 22, 80, 83, 84, 98, 100, 106, 117, 125, 160, 161; 23 Rebîülahir 982. Mısır Beylerbeyisinin tâiblerinin, kendi arzıyle bu zümreye ilhâk edildiği gibi (Bu tâyîne dâir kayıdlar için bk. *KK*, nr. 80, s. 21, 7 Ramazan 980); vefat eden Beylerbeyinin adamının Âsitâne'ye gelip, durumunu arzı üzerine, tevcîh edildiği de görülmektedir (Vefat eden Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa'nın tâbii olan İbrâhim, Âsitâne'ye gelerek kendisine düşenden bir Gönüllü gediği ricâ etmesiyle, tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm için bk. *KK*, nr. 76, s. 91, 977). Diğer taraftan, seferleri için fazla askere ihtiyâcı olunca, bu seferlere gitmek şartıyla Gönüllü gediğinin tevcîhine de rastlanmaktadır (Daha önce Erzurum'da Gönüllü gediğine tasarruf eden Abdullah oğlu Behram, Mısır'da Gönüllü gediğine tâlib olunca, Yemen'e gitmek şartıyle düşenden bir Gönüllü gediği kendisine tevcîhi ve deftere kayd edilerek istihdâm edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur: *KK*, nr. 76, s. 141, 977).

15 Mısır'da bulunan asker sınıfına ulûfe tevzi edildiğinde, onları yokladıktan sonra, Dîvân'da mevcud olan defterlerin kaydına göre, vazîfelerinde bulunanlarına ulûfelerini teslîm ve hizmetlerinde bulunmayanlarınkinin kat' edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mhimme*, VII, 518/1588, 1iZlhicce 975.

16 1015 tarihli Gönüllü cemââtının mevâcib defteri için bk. MD, nr. 4891, s. 85-134.

17 Gönüllü tâifesinden her biri, yarar at besleyip, ellerindeki gönder (mızrak) ve ok kullanma mehâret edinirlerdi (*Kanûnlar*, s. 355).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gönüllü askerinin Mısır eyâletinde esâs hizmetleri, Kahire şehrinin ve vilâyetlerin muhâfazasını ve âsayişinin te'mîni idi. Mısır eyâleti, vilâyetlerinin muhâfazasına me'mûr Gönüllü askeri, kâşiflere gönderilir, ağaları, Beylerbeyiye haber vererek aralarından yarar birini baş seçer; bu baş, kâşifin bütün emirlerine uyardı[18]. Mısır eyâletinde, bütün asker cemaâtleri olduğu gibi, vilâyetlere giden Gönüllü askerleri, Beylerbeyi ve Nâzır-i emvâlin ma'lûmatıyle altı ayda bir nöbet değiştirirlerdi[19]. Bununla beraber, Gönüllü cemaâtının askeri, vilâyetler muhâfazası yanında, vergi tahsîli[20] ve Kitâbet gibi hizmetleri de görürlerdi[21].

Gönüllü cemaâtı, ayrıca askerî seferlere katılır; Mısır dışında çeşitli hizmetlerde de bulunurlardı[22].

Gönüllüler, vazîfelerini lâyıkıyle ifâ edince, kendilerine münâsib terakkîlerde bulunurlar; kusurları takdîrinde veya bir günâh işledikleri zaman, onlara ağaları tarafından tenbih ve tecziyede bulunulur; kusurda devâmları takdîrinde ulûfeleri kesilir; günâhı daha büyük olursa Beylerbeyi tarafından idamına hükm olunurdu[23].

---

18 Tâyîn olunan baş, mâiyetindeki Gönüllüleri zabt edip, onların halka zulm ü te'addî etmesini önlerdi (*Kanûnlar*, s. 355). XVI. asrın ortalarında îtibâren, vilâyetlerde hizmet gören askerler, oralarda huzûrsuzluk sebebi olmuş, birçok bid'atler ihdâs ederek halk tâciz etmişlerdir (Bu husûsta «Mısır eyâletinin idârî huz»rsuzluk devresi (968-991)» bahsine bk. s.).

19 Kâşiflerin hizmetinde bulunan Gönüllüler, altı ayda bir, Beylerbeyi ve Defterdâr mârifetiyle şehre gelip, yerlerine münâvebe ile başkaları gönderilirdi (*Kanûnlar*, s. 355).

20 *Kanûnlar*, s. 355.

21 Safed sancağı-beyi Ahmed Bey'in arzı üzere, Mısır Müteferrika, Gönüllü, Tüfekci ve Çerâkise cemaâtlarından 12 nefere Mısır dîvânında vilâyet kitâbeti vazîfesine, daha önce aldıkları ulûfeleriyle tâyîn edilmelerine dâir emir için bk. *KK, Ruûs*, nr. 212, s. 15, 4 Cemâziyelevvel 961.

22 Mısır kadısı ve bir şeyhülarabın mektubu üzerine, Harem-ı Nebevî kâtibliği, Mısır Gönüllerinden Nızâm'a iâde olunmuştu (*Mühimme*, II, 141/1372, 26 Şevvâl 963). Su yolu hizmetinde bulunan Mısır Gönüllülerinden Haydar'a Meremmet kâtibliği verilmişti (*Mühimme*, XXV, 112/1247, 21 Zilhicce 981). Mısır Gönüllülerinden Hızır'ın Mekke ve Medine örtülerinin muhâfaza hizmetinden maâdâ, eskiden su yoluna hizmet ettiği Mekke kadısı tarafından bildirilmekle, kendisine üç akça terakkî verilmişti (*Mühimme*, XXV, 277/2586, 13 Cemâziyelâhır 982).

23 *Kanûnlar*, s. 355.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gönüllü cemaâtının zabt-ü-rabtı, bütün umûrlarının tedvîrinden cemaât Ağası mes'ûldü. Önce, Dergâh-ı âlî kullarından seçilen Ağa[24], daha sonra, Tüfengci Ağalarından tâyîn edilir olmuştur[25]. Gönüllü Ağasına, vazîfelerinde yardım üzere bir Kethudâ tâyîn edildiği gibi[26], adamlarını da cemaâta idhâl ederdi[27]. Cemaâtın her bölüğüne, her bölüğe dâhil neferlerin umûrlarından Ağaya karşı mes'ûl bir bölük-başı tâyîn edilirdi. Bu cemaât, XVII. asrın başlarında, her bölüğü, bölükbaşısının adıyle maruf olan 160 bölükten terekküb ederdi[28].

---

24 Mahlûl olan Gönüllü Ağalığına, Dergâh-ı âlî çaşnıgirlerinden Ahmed'in tâyîni için bk. *KK, Ruûs,* nr. 211, s. 109, 9 Receb 961.

25 Gönüllü Ağalığının, Mısır Tüfengciler Ağası Mahmud'a tevcîhine dâir bk. *Mühimme,* II, 72/659, 25 Cemâziyelâhır 963 (Bu ağalığın Tüfengciler Ağasına muhtelif tarihlerde tevcîhi için bk. *KK, Ruûs,* nr. 218, s. 53, 971; *Mühimme,* XIV, 583/834, 978; *KK, Ruûs,* nr. 225, s. 238, 980; *Ruûs,* nr. 236, s. 296, 988; *Mühimme,* L, 47/209, 992). Ağalık mahlûl olunca, mustahak olana Mısır Beylerbeyisi arzıyle tevcih edilirdi. Bâzan da, Çerâkise ve Azablar Ağasına Gönüllüler Ağası verilmiştir (Gönüllü Ağalığının çerâkise ağasına tevcîhine dâir bk. *Mühimme, IX,* 39/393, 26 Cemâziyelâhır 967; Azablar Ağasına tevcîhine dâir bk. *Muhtelif ve Mütenevvi D.* nr. 15, s. 14, 15 Safer 1014). Sefere giden Gönüllü Ağasının avdetine kadar, cemâatını zabt etmek üzere geçici olarak Ağa tâyîni de görülmektedir (Hâlâ Mısır Gönüllü Ağası, Yemen'de hizmette bulunduğundan, gelinceye kadar, Tüfengciler Ağası Mustafa Ağa'ya Gönüllü tâifesini zabt ettirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XII, 132/308, 17 Şevval 978).

26 Sâbık Mısır Beylerbeyisinin, Mısır Dîvânı çavuşlarından olan Ahmed Çavuş'un, yarar ve emekdâr olup, mirî emvâl tahsilinde gayret ettiğini belirterek, kendisine Mısır Gönüllüler Kethudâlığının verilmesini ricâ etmekle, Kethudâlığın mezkûre tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *KK,* nr. 136, s. 144, 5 Cemâziyelâhir 1007.

27 Gönüllü Ağası tâyîni sırasında, adamlarından 4-5 kişinin Gönüllü mahlûllerine tevcîh edilmesine dâir buyruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs,* nr. 211, s. 109, 9 Receb 961. Gönüllü Ağalığına tâyîn edilen Mahmud Ağa, bir adamı vâsıtasiyle kendisi için beş nefer satın alınıp, pençiğini ve mîrî'ye âid olan resimlerini edâ ettikten sonra, temessüklerine göre Mısır yolunda müdâhele edilmemesine dâir kadı ve İskele eminlerine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XIX, 299/607, 2 Rebîülâhır 980.

28 1014 tarihli Gönüllü cemaâtinin mevâcib defteri: *MMD,* nr. 2314, s. 130-179; 1015 tarihli Gönüllü cemaâtinin mevâcib defteri: *MMD,* nr. 4891, s. 85-134.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır kanûn-nâmesi, Gönüllü cemaâtının 1100 neferde karar edip, fazla gediklerin eritilmesini âmir[29] iken, cemaâtın mikdarı, XVI. asrın ortalarında, 2000 neferin üstüne çıkmış[30]; ancak, XVII. asrın başlarında, sayıları 1109'a kadar düşmüştür[31].

B) *Tüfengciyân-ı Süvârî Cemaâtı*

Mısır'ın fethini müte'akıb, Kapıkulu sipâhîsinin Kahire'de ve vilâyetlerinde, münâvebe ile muhâfaza hizmeti gördüğü belirtilmişti[32]. Gönüllüler gibi Tüfekçilerin de bu zümreden teşkîl edildiği anlaşılmaktadır[33].

Umûmiyetle, bu cemaâta, seferlerde yoldaşlık ve yararlık gösterenler tâyîn olunurdu[34]. Tüfengci Süvârî t:ifesinden mahlûl olan gediklerin sayısı 20'ye ulaşınca, Mısır Beylerbeyisi mârifetiyle Asitâne'ye mufassalen arz olunur ve yenileri tâyîn edilirdi[35].

Mısır Kanûn-nâmesine göre, yevmî sekiz akça cıvârında ulûfe tasarruf eden Tüfengci Suvârîsine[36], birer mikdar cerâye ve atlarına

---

29 Kanûn-nâme (s. 355)'de, 1100'e düşünceye kadar, ziyâde olan 72 neferin gediklerinin kimseye tevcîh olunmaması belirtilmiştir.

30 973'de Mısır'daki asker cemaâtlarının sayısı Kanûn'un tâyîn ettiği mikdarı çok aştığından Kanûnî nisâba inînceye kadar, cemaâtlerin sayısındaki azalmaların Âsitâne'ye bildirmesine Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur (*Mühimme,* V, 430/1146, 14 Şaban 973).

31 1015 tarihli defter: *MMD,* nr. 4891, s. 85. 1014 tarihli Sâliyâne ve mevâcib defterinde Gönüllü cemaâtının sayısı 1067 nefer olarak görülmektedir (*MMD,* nr. 2314, s. 130-179).

32 Bu husûs için «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi» bahsine bk. s. 46.

33 A. Reymond, *Artisans et commercants au Caire an XVIII'e Siècle,* I (Şam 1973), 3.

34 İskenderiye Beyi, Mehmed Bey, Mısır tüfengclilerinden Hüseyin vefat edip gediğinin mahlûl olduğunu arz, yerine Magosa muharebesinde yararlık gösteren Mustafa b. Abdullah'ın tevcîhini ricâ etmekle, adıgeçenin tâyînî hakkında bk. *KK,* nr. 64, s. 33, 18 Safer 978; Sinân Paşa'nın, Mısır'a gitmeleri lâzım olan Ahmed ve Ali isimli kimselere, düşen birer atlı gedik ricâ etmekle, verildiğine dâir bk. *Mühimme,* XV, 95/826, 9 Rebîülahır 979; Âsitâne'ye gelip, yararlığını bildiren Osman'a Mısır'da Tüfengciyân-ı Süvârî ocağı 65. bölüğünde yevmî ondokuz akça ulûfeye mutasarrıf iken müteveffâ olan Mustafa'nın gediğini, Mısır'a vardığı günden tevcîh edip istihdâm etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme* LXV,, 181/749, Rebîülâhır 998.

35 *Kanûnlar,* s. 356.

36 Kanûnlar, s. 357.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alîk tâyîn edildiği gibi[37], tüfek talîmi için de, Cebeci-başı mârifetiyle ayda kâfî mikdar barut verilirdi.

Tüfekçiler de, Gönüller gibi, askerî ve idarî hizmetler ifâ ederlerdi. Ancak, bu cemaât, atlı olduğundan, Mısır'a yakın eyâletlerin hıfz-ü-hirâseti ile mîrî gelirlerin tahsîlinde istihdam olunurdu. Hizmette yararlık gösterenlerin maaşlarına zam (terakkî) olunduğu gibi, kusûru veya başka işle meşgul oldukları görülenler, ulûfeleri kesilip İstanbul'a gönderilmeleri emr olunurdu[38].

Tüfengciyân-ı Süvârî cemaâtı ağalığına, umûmiyetle, çerâkise cemaâtı ağaları tâyîn edilirdi[39]. Cemaâtının zabt u rabtı; at üzerinden tüfek atmayı bilmeyenleri tâlîmi; efradın ulûfelerini hazîneden alıp zamanında tevzîi; hizmetlerini lâyıkiyle yerine getirenlere terakkî verilmesi; kusur edenlerin tecziyesini Asitâne'ye arz etmesi, Ağanın başlıca vazîfelerinden idi[40]. Ağa'ya yardım etmek üzere, Mısır çavuşlarından bir Kethudâ[41], cemaâtın her bölüğüne de bir bölük-başı tâyîn edilirdi.

---

37 1014 tarihli «alîk-ı esbân-ı cemaât-ı tüfengcıyan» defterine bk. *MMD*, nr. 2425, s. 178-212.

38 *Kanûnlar*, s. 356. Tüfengci cemâatından bâzı kimselere terakkî verilmesine dâir hükümler için bk. *Mühimme*, II, 168/1550, 963; *KK*, nr. 80, s. 329, 981.

39 Mısır'da Tüfengciler Ağalığına çerâkise Ağası Hüseyin'in tâyînine dâir bk. *Mühimme*, II, 72/660, 25 Cemâziyelâhır 963; Mısır Tüfengciler Ağası Ağa, Gönüllüler Ağası olmakla, mahlûl olan ağalığın çerâkise ağası Derviş'e verilmesi için bk. *Mühimme*, XXX, 197/1923, 16 Rebîülevvel 982. ancak, XVI. asrın sonlarında, bu ağalığın, Azebler Ağasına (Mısır Beylerbeyisinin, Tüfengciler Ağasının refi' gerektiği ve yerine sâbık Mısır Azebler Ağası Mehmed'in tâyînine âid arzına binâen tevcîhine dâir bk. *Mühimme*, LXV, 82/338, aynı husûs için, Mısır'a gönderilen buyruldu sûreti: *KK, Ruûs*, nr. 252, s. 145, 1 Muharrem 998) veya Dergâh-ı âlî kullarından birinsine tevcih edildiği (Mısır'ın Tüfengciler Ağalığı, Dergâh-ı âlî çaşnıgirlerinden Ayâs Ağa'ya tevcîh edilmesine Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXV,, 222/935, 8 Cemâziyelevvel 998) görülmüştür.

40 *Kanûnlar*, s. 355-356.

41 *Kanûnlar*, s. 356. Mısır Dîvânı çavuşlarından 24 akçaya mutasarrıf olan Gullabı Saraç, Âsitâne'ye gelip, durumunu arz etmekle, kendisine bir para terakkî ile Tüfengciler Kethudâlığının verilmesine dâir buyruldu: *Mühimme*, XXXVIII, 6/63, 20 Zilkade 986.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI. asır başlarında, bu cemaâtın sayısı, 900 nefer olup, daha fazla olmamasını emr edilmişse de[42], daha sonra 1000'e, 937'de ise, 1400'e ulaştığı görülmektedir[43].

XVII. asrın başlarında, 138 bölükten oluşan bu cemaâtın her bölüğü 3'ten 20 nefere kadar ihtivâ ederdi[44].

C) Çerâkise Cemâatı

C) Çerâkise Cemâatı, Sultan Selîm'in emriyle harbe kâdir çerkes askerlerinden seçilerek Hayır-bey tarafından meydana getirilmiştir[45]. Bu tâife, 931'e kadar, Memlûklü bir emîrin kumandasında iken, daha sonra, Mısır'daki diğer asker cemâatleri gibi, ağası, Kethudâsı ve Kâtibi bile Osmanlı (=Rum) kullarından tâyîn edilmiş ve bütün hizmetlerini Gönüllü tâifesinin gördüğü görmesi emr olunmuştur[46].

Başlangıçta, bu cemâat efrâdının, kölemen oğullarından ve harbe kudreti olan Memlûklülerden seçilmesine karşılık, XVI. asrın ikinci yarısında, çoğu çerkes olmayan ve az ulûfeli Osmanlı askerlerinden seçildiği görülmektedir[47]. XVI. asır sonlarında, nüfuzları

---

42 *Kanûnlar*, s. 357.

43 Tüfengciyân cemâati ve Mısır'daki diğer cemâatlerinin efradının kanûna rağmen artması, Mısır İrsâliyyesinin hazırlanmasında da sıkıntı âmili olmakla, bu askerlerin gedikleri mahlûl oldukça, Devlete arz etmeden kimseye tevcîh edilmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, V, 430/1146, 14 Şaban 973.

44 1014 tarihli «Alîk-ı esbân-ı cemâat-ı Tüfengciyân» defterine bk. *MMD*, nr. 2425, s. 178 - 212. Ancak, 1015 tarihli Tüfengciyân-ı Suvârî cemâatı defterinde, bu cemâatten bilfiil Mısır'da bulunanların sayısı, her birinde iki neferden on nefere Mısır hazînesi, Hacc, el-Vahât ve İbrim'de hizmette bulundukları belirtilmiştir: *MMD*, nr. 2314, s. 144-292.

45 Bu husûs için «Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliğinde» bahsine bk. s. 41. Bu cemâatın, Gönüllü («Cemâliyye») ve Tüfekçiler («Tüfekciyye»)'in disiplinsizlikleri karşısında, bir denge unsuru olmak üzere, 1524/930'de teşkîl ettiği nakl edildimştir (A. Raymond, *aynı eser*, I, 3).

46 *Kanûnlar*, s. 358.

47 İskenderiyye Beyi Mehmed Bey'in Mısır'da çerâkise zümresinden 34 bölüğünde, yevmî 8 akça ulûfesi olan Derviş b. Kayıtbay ölmekle, mahlûl gediğinin, adamlarından Hüsrev b. Abdullah'a verilmesi hakkındaki ricâsına uygun olmasına dâir buyruldu: *Mühimme*, VII, 9/108, 25 Muharrem 978. Mustafa'nın Âsitâne'ye gelip, yararlı olup dirliği olmadığını beyan ile, Çerâkise

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

artan Memlûkler ve oğulları, Müteferrika, Gönüllü ve Tüfengci cemâatlerinde vazîfe alabildiklerinden[48], Çerâkise cemâati de, yalnızca çerkes oğullarına âid bir tâife olmaktan çıkıp, asker cemâatlerinin en zayıf dereceli cemâatı olmuştur. Mısır Beylerbeyisi, Çerkesler cemâatinden mahlûl olan gedikler otuz'a ulaşınca, yenilerin tâyîni için Asitâne'ye arz ederdi[49].

Cemâat efrâdının, yevmiyye olarak tâyîn edilen ulûfeleri, her üç ayda bir ağaları vâsıtasiyle dağıtılırdı[50]. Ayrıca, cirâye ve alîklerini de verilirdi[51]. Kanûn-nâme çerkeslerden silâh taşıyamayan veya harbe kudreti kalmayanlara «Tekâ'üdiyye» olarak ikişer veya üçer akça yevmiye verilmesine tesbît etmiştir[52].

Cemâatin zabt u rabtı ile vazîfeli ağası, Azeb Ağalarından seçilir[53]; ayrıca bir Kethudâ[54] ve cemâatin her bölüğüne bir bölük-başı da tâyîn edilirdi[55].

---

cemâatından 25. bölükte yevmî 10 akça ulûfeye mutasarrıf olan Yusuf'un mahlûl olan gediğinin kendisine verilmesini ricâ etmekle tevcîhine ve deftere kayd olunarak istihdam edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 85, s. 461, Cemâziyelevvel 983; Hassa Cebecilerden 44. bölükte yevmî 2 akçası ulûfesi olan Mehmed, Âsitâne'ye arz etmekle, ulûfesi hazîneye kalmak üzere, kendisinin Çerâkise cemâatine ilhâk olunmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 133, s. 19, 13 Cemâziyelevvel 999.

48 Bu husûs için «Müteferrika Cemâati» bahsine bk. s. 238 n 139.

49 *Kanûnlar*. s. 359.

50 Çerkesler cemâati efrâdı da, sâir asker tâifesi gibi, yevmiyelerini değişikti. Ancak, XVII. asır başlarında, ibtibâdan tâyîn olunan kimseye 3 akçadan fazla verilmediği, eski bir gediğin mahlûlünde ise, 20 akçadan ziyâde tâyîn edilmediği görülmektedir *(MMD*, nr. 4891, s. 186-198).

51 Mısır Kanûn-nâmesine (s. 359) nazaran, Bersîm (Mısır'da yetiştirilen hayvan yemi) ziraât mevsiminde, âdet olduğu gibi, çerkes askerlerine 'alîk yerine balçık verilir; dört aylık âlîkleri Anbar'a zabt olunurdu. Kezâ, 1014 tarihli cirâye ve 'alîk defterlerine bk. *MMD*, nr. 2425, s. 222-262.

52 Kanûn-nâme (s. (359), Tekâ'üdiyye maâşı alanlardan birisi vefât edince, yerine başka bir kimseyi tâyîn edilmeyip, tekaüd isteyenlerin de, Asitâne'ye arz edilerek bölüğünden çıkarılıp defterlerinde kayd olunmasının te'mînini âmirdi.

53 XVI. asır boyunca, Çerâkise Ağalığı, sâbık Azebler Ağalarına tâyîn edilirken (Mısır'da Azebler Ağası Osman'ı, Çerâkise Ağalığına tâyînine dâir 25 Cemâziyelâhır 963 tarihli buyruldu sûreti için bk. *Mühimme*, II, 72/661; 16 Rebîülevvel 982'de, Mısır Çerâkise Ağası Derviş Ağa, Tüfengçiler Ağalığına tâyîn olunmakla, mahlûl ağalığı, Azeb Ağası Mehmed'e buyrulur: *Mühimme*,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Kanûn-nâmesi'nin ilk tedvîrinde, çerkes cemâatinin asker sayısı belirtilmemişse de, daha sonra 1000 neferden fazla olmaması emr olmuştur[56]. XVII. asrın başlarında 138 bölüğe ulaşan cemâatin, her bölüğünde, 3-10 nefer bulunmakta idi[57].

D) *Ümerây-ı Çerâkise Cemâati*

Mısır'ın zabtında îtibaren, Osmanlılara itaât eden çerkes emîrleri, Osmanlı idâresinin Mısır'da yerleşmesinde hizmet etmelerine mukâbil, daha sonra isyân edenlerinden çoğu ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, vilâyetlerde Osmanlı idârecileri nezâretinde, bâzıları, Kâşiflik gibi idârî işlerde kullanılmıştır[58]. XVI. asır ortalarında, Mısır'da mevcûd Çerkes beylerinden bir cemâat teşkîl edilerek,

---

XXV, 198/1924), XVI. asır sonlarında, bâzan beylerbeyilerin tavsiyesiyle, idâreci veya çavuşlardan tâyin edildiği görülmektedir (Sâbık Habeş Beylerbeyisi Hızır Paşa, bundan akdem Mısır muhâfaza beylerinden Emîr-ı hâcc Muharrem Bey'in oğlu Ahmed'in yarar olup, bâzı mîrî köylerin vergi tahsîlinde gayretini belirterek Çerâkise Ağası tâyînini ricâ etmekle, düştükte, tevcîhine dâir buyruldu sûreti: *KK, Ruûs,* nr. 245, s. 84, 26 Safer 993; Mısır Beylerbeyisinin arzıyle, Çerkesler Ağalığı, Mısır çavuşlar Kethudâsı olan Mehmed'e tevcîhine dâir buyruldu: *KK, Ruûs,* nr. 252, s. 82, 17 iZlkade 997).

54 Çerâkise Kethudâlığının Mısır çavuşlarına tevcîhi âdetti: Mısır çavuşlarından Hüseyin, Âsitâne'ye gelerek yarar olduğunu bildirmekle, bu makamın kendisine tevcîh edilip istihdâmına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *KK,* nr. 91, s. 86, 4 Safer 988. Çerâkise Kethudâlığı, Mısır çavuşlarından Ahmed'e tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm için bk. *Mühimme,* LXV, 209/874, 998.

55 Çerkesler cemâatinin bölük-başılığı mahlûl olunca, Kanûn üzere, aynı bölükten biri tâyîn olundukta, ilâveten bir akça ulûfe verilirdi *(Kanûnlar,* s. 359).

56 Mısır Kanûn-nâmesinin, Barkan neşrine esâs olan nüshası kenârında (Esad Ef. Ktb. nr. 1827, 15b) «Mustafa b. Celâl et-Tevkîî» imzâlı bir kayıdda, çerâkise cemâatinin mikdarını, Kanûn-nâme sudûrunda kayd olunmadığı, daha sonra tâife-i mezbûrenin 1000 nefer olup, binden ziyâde bir nefer arttırılmaması buyrulduğu zikr edilmektedir (*Kanûnlar,* s. 359). Ancak, XVI. asır sonlarından îtibaren, çerkes asıllı askerler, diğer cemâatlere girebildiklerinden dolayı, XVII. asır başlarında Mısır'ın diğer asker cemâatlerinin sayıları arttığı hâlde, Çerâkise cemâatinin mevcûdu azalmıştır: 1014 tarihli Alîk-ı esbân-ı cemâat-i çerâkise defterine göre cemâat mevcûdu 829 dur *(MMD,* nr. 2425, s. 222-263).

57 *MMD,* nr. 2425, s. 225. Ancak, 1015 tarihli çerâkise ulûfe defterine (*MMD,* nr. 4891, s. 186-198) göre, cemâat, 121 bölüğe düşmüştür.

58 Bu husûs için bk. «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi» bahsine bk. s. 33.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bâzı idârî işlerde istihdâm olunmuş[59],husûsıyle mîrî «cisir»lerin muhâfazasına me'mûr edilmişlerdir[60]. XVI. asır sonlarında, bâzan kıdemli askerler bu cemâate tâyîn edilip askerî seferlere dâvet olunmuşlardır[61].

E) *Kal'a Müstahfızları*[62]

a) *Müstahfızâh (Yeniçeriler) Cemâati*

Sultan Selîm Mısır'dan ayrılmadan önce, Kahire'deki Kal'atü'l-cebeli[63] ve iskele ve iç bölgelerdeki kaleleri[64] muhafâza için[65], Kapı-

---

59 Osmanlı idârecileri, Mısır'ın bâzı idârî mes'elelerini çözmede, çerkes emîrlerinin tecrübelerinden istifâde etmişlerdir: Sâbık Mısır Beylerbeyisinin, Mısır'da emlâk ve evkâf defterleri karışık olup, ümerây-ı çerâkise cemâatinden ve eskiden Mısır hazînesi kâtiblerinden olan Mehmed'e bu defterleri tashih ettiği için, terakkî ricâ etmesiyle, 3 akça terakkî verildiğine dâir buyruldu: *KK, Ruûs,* nr. 218, s. 91, 3 Cemâziyelâhır 971.

60 Ümerây-ı Çerâkise cemâatine mensûb olanların çoğu, ihtiyar olduğundan, yalnızca vilâyetlerde bulunan mîrî cisirlerin hıfz-ü-hirâsetinde bulunup, seferlere katılmamaları âdet iken, XVI. asrın sonlarında, seferlerde fazla askere ihtiyâc duyulduğundan,bâzı def'a çerkes emîrlerinin seferlere katıldığı görülmektedir (Mısır'da çerâkise beylerinden Hüsrev, eskiden çerâkise beylerine mahsûs olan cisr hizmetini her sene edâ ederek taksîr etmediğini arz ve cisr muhâfaza hizmetinin başkasına verilmemesine ricâ etmekle, sâdır olan buyruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs,* nr. 224,s. 287, 13 Rebîülevvel 981; Çerâkise beylerinden Kayıtbay'ın, Pîr ve zayıf olup, sefere çıkmaya kudreti olmadığından dolayı, mîrî cüsûr hirâset hizmetinde devâm etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen 19 Rebîülevvel 981 tarihli hüküm için bk. *KK,* nr. 80, s. 239). Bâzan da, cusûr-ı Sultânî hirâsetinde bulunan çerkes beyleri, bâzı idârî hizmetleri de görürlerdi (Cisr hirâset hizmetinde bulunan emîr Musa, Bulak iskelesi emânetinde mîrî emvâlini tahsîlinde bulunmuş olup, cisr hirâset hizmetinin başkasına yazılmamasına dâir kayd için bk. *MMD,* nr. 7072, s. 23, 988).

61 Çerâkise beyliğinin, Mısır çavuşlarından olan Mustafa Çavuş'a, mutesarrıf olduğu ulûfesiyle tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK,* nr. 92, s. 74, Safer 988; Vezîr-i âzam Osman Paşa, Tebriz seferine gidecek orduya serdâr olarak tâyîn edilmekle, Buhayre emîri Ömer'in mâiyetiyle Serdâr'a mülâkî olmasına dâir Mısır'daki çerkes beylerine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* LIX, 10/34, 25 Rebîülevvel 993.

62 Mısır'ın fethinden beri, bu cemâate, eyâletin merkezi olan Kahire'nin ve beylerbeyinin ikâmetgâhı ve Karargâhı olan Kal'atü'l-cebel'in muhâfazası için Yeniçerilerden seçildiğinden dolayı, vesîkalarda «Müstahfızân» (=muhâfazaya me'mûr olanlar) *(Kanûnlar,* s. 357) ismi yanında, bunlardan sefere me'mûr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kulu askerlerinden bir mikdarının nöbet tarîkıyle tâyîn ettiği, 930'da ise, bir kısmı Yeniçeri âileleriyle oturak olarak kal'alarda ikâ-

olanlara «Kal'a erenleri -قلعة أرنلرى» adı da verilmiştir (Yemen seferi için Mısır hisâr-er (=eren)lerinden 100 neferini gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisi Hadım Süleyman Paşa'nın imzâsıyle Asitâne'ye irsâl ettikleri arz için bk. *TSA, E.* nr. 6454, 13 Rebîülevvel 945; kezâ, Yemen hirâseti için nöbet tarîkıyle gönderilen askerlerden 280 280 Mısır hısâr erenleri irsâl edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* TSA, *E.* nr. 12321, s. 55b-56a, 13 Ramazan 951). XVI. asır sonlarında, Kal'atül'-cebeli muhâfaza ile mükellef askerin «Cemâat-i Müstahfızân-ı kale-i Mısr»dan olduğu tasrîh edildiği (Müstahfızân cemâatinin mevâcib defteri için bk. *MMD,* nr. 2314, s. 278-326), Mısır'ın diğer kal'alarını muhâfazasında bulunan askerlere verilen isimleri, kal'a'nın mevkiine göre değişmekte (Bu husûs için bk. aynı bahis s.) ve umûmiyetle, «Cemâat-i merdân-ı kale-i ...»ye mensûb olduğu belirtilmektedir (1014 tarihli mevâcib defteri için bk. *MMD,* nr. 2314, s. 413, 419, 435, 459; kezâ, 1015 tarihli Mısır'a bağlı Kal'a cemâatlerinin mevâcib defteri için bk. *MMD,* nr. 5936). Te'lîf eserlerde, Mısır Beylerbeyisinin devâmlı yanında vazîfe gören bu askere (Müstahfızân-ı Kal'a-ı Mısr) umûmiyetle «Yeniçeri» sıfatı verildiği gibi, XVI. asrın ikinci yarısına âid bâzı belgelerde de, Kal'a Müstahfızlarından, dış seferlere veya iç hizmetlere tâyîn edilenlere «Yeniçeri» dendiği görülmektedir(981'de Yemen Beylerbeyisinin Mısır Müstahfızlarından Balı-oğlu Ali'ye terakkî verilmesine dâir arzı üzerine beylerbeyiye gönderilen hüküm: *KK,* nr. 80, s. 222, Rebîülevvel 981; kezâ, 981'de, Yemen seferinde bulunan Mısır yeniçerilerinin ellerinde bir terakkî berâtından fazla fazla bırakılmamasına dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XXVIII, 44/89, 8 Cemâziyelâhır 981; Mısır eyâletinin bender ve vilâyetlerinde vazîfe gören Mısır Yeniçerisinin zabt-u-rabtına tâyîn edilen Yeniçeri serdârına gönderilen ta'lîmâtıyle ilgili Mısır Kadısına irsâl edilen hüküm için bk. *(Mühimme,* LXXXV, 118/261, 5 Muharrem 1041).

63 Eskiden beri, Devletin hudûd, bender ve önemli şehirlerini dışarıdan veya içeriden gelen tehlikelre karşı emniyete almak için hisârlar yapma âdeti Mısır'da da icrâ olunarak, Kahire, İskenderiyye, Cidde v.s. gibi mühim şehir ve benderlerde Kal'alar yapılmış, Memlûklülerin ikinci tabakası olan el-Memâlîkü'l-Burciyye, Kal'atü'l-cebel'de yerleştirilirken, onlardan seçilen Sultan'ın husûsî askerleri (el-Memâlîkü's-Sultâniyye), Sultanın ikâmetgâhı ve karârgâhı olan Kal'atü'l-cebel'in dâimî muhâfızları olmuşlardı. Yeniçeriler, Kal'atü'l-cebel'i muhasara ve fethettikten sonra, Hayreddin Ağa kumandasında bir Yeniçeri müfrezesi Kal'ayı muhâfazası için burçlara yerleştirilmiştir (İbn İyâs, V, 206; el-Hallâk, 31a).

64 Mısır'ın fethiyle, bu ülkenin belli-başlı benderler ve kal'aları ele geçirildiği gibi, daha sonra Mısır'ın güney mıntıkaları yavaş yavaş feth edildikçe, mühim mevki'ler ve limanlarda lüzumlu kal'alar yaptırılmış ve bu kal'alar muhâfazasına da hisar-erleri tâyîn edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mete me'mûr edilmişler. Bunların mensûb olduğı sınıfa «Müstahfızân» ismi verilmiştir[66].

XVI. asır boyunca, Osmanlılar, Mısır eyâletinin kuzey, doğu ve güneyindeki «vilâyet» ve benderleri, yeni zabt edilen bölgeleri muhâfaza için birçok kal'a yaptırmışlar; zamanla, harab yüz tutanların da devâmlı tâmîr etirmişlerdi[67]. Dolayısıyle, eyâletin iç ve dış

65 XVI. asır başlarında, Kal'ada yerleştirilen Osmanlı askerleri ve bilhassa Yeniçerinin esâs vazîfeleri, Memlûklü idârecilerin tecâvüzlerini önlemek, eyâlette meydana gelen huzûrsuzluk veya isyânları bastırmak, şehrin bâzı önemli yerlerini muhâfaza etmekti. Ancak, zamanla, Kal'a Müstahfızları şehre inip çeşitli esnaflıkla meşgul olarak dükkânlar açmaya başladıkları ve dolayısıyle diğer cemâatlerle kavga ederek şehirde huzûrsuzluk sebebi oldukları şikâyet edilmekle, memûr edilmeden Kal'adan şehre inmeleri yasaklanmıştı (Bu husûs için «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi ve Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliği» bahislerine bk. s. kezâ bk. *Kanûnlar*, s. 357). Daha sonra, Kal'atü'l-cebel'de Memlûklü evlerini (= teşkîlâtı) yavaş yavaş kaldırılarak, yerine Osmanlı hisâr teşkîlâtı te'sis edilmişse de, bâzı Memlûklü teşkîlâtı bırakılmıştır (Bu husûs için bk. «Mustafa Paşa'nın Mısır Beylerbeyiliği» bahsine s.). Bu sırada, arka arkaya zuhûr eden çerkes ve urban isyânlarını bastırmak, Kahire şehrini muhâfaza etmek, Müstahfızların belli-başlı vazîfelerinden idi. Meselâ, Ahmed Paşa'nın isyânı sırasında, Mısır Müstahfızları, ona karşı durup Kal'atü'l-cebel'e sığınarak Mısır'da Osmanlı hakimiyetini müdafaa için asilerle büyük bir mücadeleye girmişlerdi: Müstahfızların Kalatü'l-Cebel şehir ve benderlerde hizmetlerine Mısır kanûn-nâmesi'nde işâret olunmuştur (Kanûnlar, s. 357).

66 *Kanûnlar*, s. 357.

67 Kuzey Mısır'da bulunan İskenderiyye, Dimyât gibi kal'alar yanında Osmanlılar tarafından Akdeniz'in çeşitli mevkilerinde, bâzan İskenderiyye sancağına (Kal'a-ı Burc-ı Mustafa Paşa, Kal'a-ı Reken, Kal'a-ı Ebûkır gibi), bâzan Dimyât sancağına tâbi (Kal'a-ı Reşîd, Kal'a-ı Burullus ve Kal'a-ı Boğaz-ı Sarı Ahmed gibi) kal'alar yanında, «Kal'a-ı Han Yunus» gibi hisârlar yaptırıldığı görülmektedir (Defter-i mevâcib-ı Kılâ'tâbi-i Mısr ber-vâcib-ı 1015, *MMD*, nr. 5936, s. 12-27, 48). Sinâ yarımadasında da Tûr-ı Mübârek kal'ası, Arîş kal'ası ve Süveyş'te muhâfaza kuvvetleri bulunduğu gibi, bu kal'alar, ta'mîr olunarak yeterli asker ve techîzâtla takviye olunurdu. Mısır'ın kuzeyindeki esâs tehlike, yabancı ve korsan gemilerinin sahillere devâmlı taarruzundan doğmakla, oradaki kal'aların tamîri ve ihtiyâcı olan topları te'min etmesi Mısır Beylerbeyisine emr olunurdu. (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXIII, 119/238, 19 Receb 981; Mısır Beylerbeyisinin, Mısır'a tâbi İskenderiyye, Reşîd ve Dimyât kal'alarının mühimmât ve levâzımı hakkında Asitâne'ye arzı üzerine, yerine bir kaymakam tâyîn edip mu'accelen bizzât bu kal'aların ahvâlini tedkîk edip mufassalen arz etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm irsâl edilmiştir : *Mühimme*, XXXV, 236/523, 22 Cemâziyelâhır 985). Kezâ, eskiden beri, Mısır ile Şam ve Haremeyn arasında-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

düşmanlara karşı muhâfazası için, bu kal'alarda gerekli silâh ve malzemeyle kâfi mikdarda asker bulundurmuşlardır.

931'e kadar, Mısır kal'aları muhâfızları, Kapıkulu'nun mûtemed olanlarından seçilirdi; daha sonra, gerek merkezin, gerekse Mısır'ın yararlı kulları, Âsitâne'ye arz edilerek istihdâm olunmuştur[68]. Mısır Kanûn'nâmesi'ne göre, Kal'a müstahfızlarının oğulla-

---

ki yolları vuran mufsid urbânın, gerek mîrî zahîre ve emvâle gerekse hâcı ve tuccâr kafilelerine te'addi etmeleri dolayısıyle, bu yolların üzerindeki kal'aların tâmîr ve tahkimi yanında, bir kaç yeni kal'a yaptırılması da emr olunmuştur (Mısır Beylerbeyisinin, Haleb, Şam ve Gazza câniblerinden gelen hacı ve tüccâr kafilelerinin uğradığı çöllerde, müfsid urbanın taarruzuna uğramalarından dolayı Ariş'te bir kal'a yapılıp, içine bir mikdar asker konulursa onları müfsidlerin eziyyetlerinden kurtaracağı;bu kal'anın mîrî mâlın muhâfazasında da yararlı olacağını arz etmesiyle bir kal'a binâ edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, II, 203/563, 2 Rebîülevvel 967; Mısır'dan Medîne'ye gönderilen sadakatı (surre) hıfz olunması için münâsib bir yerde bir kal'a inşâ olunup, muhâfazası için de, Mısır kullarından 50 nefer ile bir ağa tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm için bk. *Mühimme*, V, 408/1084, 4 Şaban 973). XV. asırdan beri, Portekizliler, Kızıldeniz üzerindeki benderlere, hacı ve tüccar gemilerine ta'arruz ettiğinden, Osmanlı donanması ile birkaç defa muharebe etmişlerdi. Bu mücadeleyle ilgili olarak Süveyş ve Cidde'de yapılmış olan kal'aları birkaç def'a tamîr edildiği (Cidde kal'asının tamîrinde, çalışmak üzere, Mısır'dan dülger ve sâir işçiler gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hükme bk. *Mühimme*, XXIII, 267/564, 11 Şevval 981 gibi, Kızıldeniz üzerinde birkaç yerde kal'alar yaptırılarak buralara bir mikdar asker yerleştirilmiştir. Ayrıca, Yukarı Mısır bölgesi, XVI. asır sonlarına kadar, tamamen Osmanlılar hakimiyetine geçmediğinden dolayı, feth edilmiş olan Habeş (Sevâkin ve Musavva'a hâvi olan bölge) ülkesi ile Mısır güneyinde bulunan Saîd vilâyeti arasında bulunan Funç memleketi, Saîd ve yeni feth edilen İbrim vilâyeti ile ona bağlı olan Say adasına devamlı taarruz ettikleri için, oralarda, birer kal'a yapılarak bir mikdar asker ve malzeme bırakılmıştır (Mısır Beylerbeyisinin, Kızıldeniz üzerinde olup mühim ve ma'mur bir bender iken, arab mufsidlerin taarruzlariyle harab kalan Kuseyr iskelesinin, def'-i fesâd ve yeniden imârı için bir kal'a binâsına başladığını bildirmesi üzere, bu husûs için ne kadar masraf yapıldığını mufassalen bildirmesine dâir kendisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XII, 472/906, 27 Rebîülâhır 979; Circe vilâyetinde binâsı lazım gelen kal'anın malzemesinin, te'mînine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXVIII, 331/833, 13 Şaban 984).

68 Mısır Beylerbeyinden Ömer Bey'in iş'ârı üzerine, 31. bölükten altı akça ulûfeli Mısır Müstahfızlarından İbrâhim'in gediği, Tebriz seferine Gönüllü olarak gönderilen Mehmed'e tevcîhine dâir kayd için bk. *Mühimme*, LVI, 524, 10 Şevvâl 993; Ferhad-oğlu Ali, Dergâh-ı âlî'ye gelip dirliği olmadığını bildirip, düşenden bir hisâr gediği rica etmekle, kendisine, Kal'a-ı İskenderiyye'de düşenden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rından, hizmete yarar olanlarına, gerek babalarının vefâtından sonra, gerekse hayatında, mahlûl olan gediklerinin tevcîhi, Dergâh-ı mu'allâ'ya bildirilirdi[69]. Mısır'ın Kal'atü'l-cebel Mustâhfız cemâatinden 20 gediği mahlûl olunca, Asitâne'ye arz edilip, yerlerine adam taleb edilirdi[70]. Cemâatin mahlûllerine tâyîn edilecek kimseler, Âsitâne'den verilen berâtla tasarruf ederlerdi[71].

Kanûna göre, Kal'a Müstahfızlarının ulûfeleri, berâtlarına göre, yevmiye ile tâyîn edilip, üç ayda bir dağıtılırdı[72].

---

bir hisar gediği tevcîhine dâir İskenderiyye Beyine ve Dizdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXV, 203/849, 5 Cemâziyelâhır 998.

69 Yeniçeri teşkîlâtının ihdâsından 923'e kadar, bu cemâat, bekâr gençlerden teşkîl edilirdi. Ancak, bir rivâyete göre, Vezîr-i âzam Yunus Paşa'nın yeniçerilerden olup, yaşlanan bir akrabası için Sultan Selîm'den evlenme izni aldıktan sonra, bu cemâat mensûbları evlenmeye başlamışlardı (Uzunçarşılı, *Kapı Kulu Ocakları*, I, 306). Mısır'daki yeniçerilerin Mısırlılarla evlenmeye başlamaları, nöbetle tâyîn edilen bu askerlerin Mısır'a bağlanmaları hedefiyle yasaklanmıştı. Ancak, 930'da, Mısır kal'alarında vazîfelendirilen yeniçeriler, âile ve oğullarıyle devâmlı olarak yerleşmişler, o zamandan îtibâren yeniçeri oğulları bu cemâate tâyîn edilir olmuştur. Böylece, babaları vefat eden yeniçeri oğlanları, eğer yetişkin değil ise, Kal'a hizmetinde «Bedel» tutup '50 gediğe kadar «cemâatin eytân kısmı»na ilhâk edilir; cemâatin 50 gedikten fazlası, Âsitâne'ye arz edildikten sonra tevcîh edilmesini kanûn hükmüne bağlanmıştı (*Kanûnlar*, s. 357).

70 Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, Kal'atü'l-cebel'in Müstahfızân cemâatinden 20 gedik oluncaya dek ertelenip, yılın sonunda Âsitâne'ye arz edilir; yıl tamamlanmadan önce, 20 veya daha ziyâde gedik düşerse, durmadan Dergâh-ı mu'allâ'ya bildirilmesini buyrulmuştur (*Kanûnlar*, s. 357).

71 Asitâne'ye gönderilen arzların tarihi îtibariyle berât verilir; berâtleri, kendilerine gönderilir; bu berâtın resmi ulûfesinden alınırdı (*Kanûnlar*, s. 357). Mısır'daki kal'a erleri ve Müstahfızân ve Azebân'ın yeni Osmanlı Pâdişâhı tahta çıktığında, tasarruf ettikleri berât ve tezkerelerini yenilemeleri için «culûs resmi» öderler; ödemeyenleri, berâtlerini tecdîd edilmeyip, ulûfeleri verilmezdi (Resm-i culûs'u, Kanûn-ı Kadîm üzere tahsîl ve Mısır hazînesine mahsûb olmamak için başka bir defterde kayd edip Âsitâne'ye göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXV, 109/194, Selh-i Şevval 1013).

72 *Kanûnlar*, s. 357. Bir ara, Mısır'ın bâzı hisâr-serlerinin ulûfeleri, altı ayda bir verildiğinden dolayı, çok zahmet çektikleri görülmüştür (Mısır İskenderiyyesi'nde kal'a erleri, Dergâh-ı âlî'ye adam göndererek eskiden ulûfeleri, üç ayda bir verilirken, halıya altı ayda bir verilip, zahmet çektiklerini bildirmeleri üzerine, ulûfelerini âdet-i kadîme gereğince üç ayda bir verdirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 74, s. 314, 21 Rebîülevvel

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kal'atü'l-cebel Müstahfızlarını zabp-u-rabtı için[73], umûmiyetle, Devletin mûtemed adamlarından bir Ağa (veya Dizdâr) seçildiği gibi, Mısır'ın diğer kal'aları için de birer Dizdâr tâyîn edildiği görülmektedir[74]. Müstahfızların idârî umûrlarını tedvîre Dizdar'a yar-

072). Ayrıca hisâr-erleri, bir sefere çıktıkları zaman, ulûfeleri bazan başkalarına verildiği görülmekle, bu mevâciblerin hazînede kalıp ona dışarıdan müdâhale edilmemesine dâir kal'a Müstahfızları dizdârlarına emir gönderilmişti (Örgün- ارکون) hisâr erlerinden altıncı bölükte 8 akça ulûfeli Beyâzıd ve 3. bölükte 6 akça yevmiyeli Ahmed, Kıbrıs seferinde hizmette bulunduklarından, ulûfelerini başkalarına vermemelerine dâir İskenderiyye sancakbeyine ve dizdârına gönderilen hüküm için bk. (*Mühimme*, XI, 79/555, 16 Cemâziyelâhir 978).

73 Mısır Kal'asının Müstahfızlarını idâresinin ilk mes'ûlü olan Dizdâr (Ağa), askerin hizmetlerini mükemmelen yerine getirip, itaât etmeyenlerini tecziye ederek ulûfelerini keser, durumlarını devâmlı olarak beylerbeyiye arz eder; Tüfeng atmalarına alıştırıp, bilmeyenlerine öğretirdi (*Kanûnlar*, s. 357). Ayrıca, Dizdâr, şehirde vazife gören muhâfız yeniçerilerin halka eziyyet ve te'addî etmemeleri için gereği gibi zabt altına amakla mükellef (Mısır Dizdârının nezâretinde bulunan askerlerin zabtına ihmâl olunmakla, onlara hâkim olunmayıp, şehir halkına te'addi ettikleri bildirilmekle, Dizdâr'ın askerlerini onat vechile zabt etmede mukayyed olmasına dâir kendisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, VII, 598/923, 21 Safer 971).

74 Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, hisâr-eri ağalarına «Dizdâr» denildiği (*Kanûnlar*, s. 357) gibi, vesîkalarda da bâzan «Ağa» bâzan da «Dizdâr» denilmiştir (1015 tarihli cirâye ve alîk defterinde, eyâletin bölüklerinin ağaları arasında Mustahfızân askerlerine «Dizdâr» değil, «Aağa»olarak zikr edilmiştir : *MMD*, nr. 12787, s. 3; kezâ bk. nr. 4891, s. 234-287; nr. 2314, s. 283-374. Ancak, 1000 tarihli mevâcib defterine göre Mısır kal'alarınınMüstahfız kumandanlarını «Dizdâr» adiyle zikr olunmuştur: *MMD*, nr. 7091; Mısır kal'asının Dizdârı olan Dâvud'un arzı üzere, hizmeti istikâmetle edâ ettiğinden, kemâkân Dizdârlık hizmetinde istihdâm etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 109, s. 19, 27 aban 994; İbrim'e tabi Say kal'ası Ağalığı, Mısır çavuşlarından Ahmed'e tevcih etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Muhtelif ve Mütenevvi* D., nr. 15, s. 19, Selh-i Safer 1014; İskenderiyye'ye bağlı Rüken kal'asının Dizdârlığı, Mehmed'in üzerinde kalmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *KK,nr.* 108, s. 182, 24 Şaban 994). Mahlûl olan Kal'a Dizdârlıkları Âsitâne'ye arz edildikten sonra, tevcîh edilrdi (Dergâh-ı âlî Yeniçerileri Ağası olan Hüseyin Ağa'nın Âsitâne'ye arzı üzere, Mısır Yeniçeri Ağası makamında ibkâ edilmiştir: arızası için bk. *Ali Emîri, Tas.*, I. Ahmed, nr. 301, evâil Ramazan 1014). Vazîfeleri lâyıkiyle görmeyen Dizdârları, Mısır Beylerbeyisinin arzı üzere azl edilip, yerine muhtemed kimse tâyîn edilrdi (Buna dâir buyuruldu için bk. *Mühimme*, II, 20/173, 29 Rebîülevvel 963). XVII. asrın başlarında, Mısır'da, bender ve vilâyetlerindeki kal'alar dışında vazîfe gören Mısır Yeniçerilerine bir «Serdâr» tâyîn edilir; bu serdâr, cemâatin bi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dımcı olmak üzere, bir kethudâ[75], cemâatlerin her bölüğüne birer Bölük-başı[76] ile beraber, çavuşlar[77] da tâyîn edilirdi.

Müstahfızların asıl vazîfeleri, Mısır eyâletinin şehir ve benderlerindeki kal'alarında ise[78] de, eyâletin dışında da askerî hizmetler ifâ ederlerdi. Mısır Beylerbeyisinin ikâmetgâhı ve karârgâhı olan Kal'atü'l-cebel'de, vazîfe gören Müstahfızlar, Beylerbeyinin özel askeri sayılıp, onun önemli emir ve hizmetlerini yerine getirirlerdi. Bunlar, Kal'a burclarını muhâfazayla mükellef oldukları gibi, Kal'adaki mâlî ve idârî mü'esseseleri de hıfz ederlerdi[79]. Pek mühim bir

---

rinci bölüğünden seçilirdi (Mısrü'l-Kahire, İskenderiyye, Reşîd, Dimyât ve Mısır eyâletinin bütün bender ve vilâyetlerinde bulunan Yeniçerilerin Serdâr olan Mustafa, kemâkân ibkâ edilmesine dâir Mısır'a gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXXV, 118/261, 5 Muharrem 1041).

75 Umûmiyetle, Mısır kal'alarının Müstahfız Kethudâlığı, asker cemâatlerinin çavuşlarından veya yararlı kimselerinden seçilirdi (Mısır kal'asının Müstahfız Kethudâlığı, bu cemââtin baş çavuşu olan Hasan'a tevcîhine dâir buyuruldu kaydı için bk. *KK*, Ruûs, nr. 229, s. 200, Şevvâl 982). Mısır Müstahfızân Kethudâsının ulûfesi, 25 akçaya kadar ulaştığı halde, ilk tâyînde yararlı olup en az ulûfeyi kabûl edenlerine tevcih edilirdi (Mısır Kal'a Müstahfızlarının Kethudâsı, 25 akça ulûfeli Mustafa ref' edilip, durumu Âsitâne'ye bildirilince, bu makama 15 akça ulûfe ile tevcihi kabûl edene verilmesine dâir için bk. *KK*, nr. 208, s. 156, 984).

76 Mısır Kal'ası Müstahfızlarının bölükbaşılığı, aynı bölükten yararlı kimselere tevcih edilir; bu bölükler, bölükbaşlarının adlarını taşıyıp, bütün işlerini tedvîrde Ağa ve Kethudânın tam mes'ûliyetleri vardı. Ulûfeleri, bölüğün neferât sayısına ve onların gördükleri vazîfelerine göre sınırlandırılırdı (Bu husûs için bk. *MMD*, nr. 7091, 1014tarihli mevâcib defteri için bk. nr. 2314).

77 Mısır Müstahfızlarının cemâatlerinden herbirisinde, Ağa ve Kethudâlarının emirlerini yerine getirmek üzere, çavuşlar da tâyîn edilirdi: Abdî-oğlu Hüsrev'in, Mısır Kal'ası Müstahfızlarından Mütekâ'id cemâatinde 60. bölükte 20 akça ulûfesi olup, bu zümrede çavuşluk hizmetinde bulunan Osman bölüğe ilhâk olunup, çavuşluğunun mahlûl kaldığını Âsitâne'ye bildirmekle, çavuşluğu, mezkûra tevcîh edip defterine kayd ederek istihdâm etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 80, s. 261, 6 Rebîülâhır 981; Mısır Müstahfızlarından 4. bölükte, 7 akça ulûfeli olan Mehmud'un cemâatin çavuşluğunu rica etmesi üzerine, tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXV, 212/889, 8 Cemazıyelevvel 998.

78 Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, kale müstahfızları, dâima Kal'a muhâfazasında bulunup, kal'anın dışarısında yatmaları men' olunup, kal'a âileleriyle devâmlı olarak yerleşmelerini emr edilmişti (*Kanûnlar*, s. 357).

79 Yukarıda bahs edildiği üzere, Kal'atü'l-cebel'de bulunan Mısır Dîvân-ı âlîsi, Hazîne-i âmiresi, Darbhâne, Baruthâne v.s. gibi idârî mü'esseseleri, Kal'atü'l-cebel Müstahfızları tarafından muhâfaza olunurdu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zarûret olmadıkça, Müstahfızlardan vilâyetlere yardımcı asker gönderilmezdi; ancak, irsâli lâzım gelen Müstahfızlar, kal'adan hareket etmeden önce, yerlerine mûtemed askerler tâyîn olunurdu[80].

Mısır'ın diğer kal'alarındaki erlerin muhâfaza hizmetleri, kal'alarının bulunduğu bölgeye göre sınırlandırılırdı. Benderlerde mevcûd olan kal'a erleri, limanları gözetip, denizden gelen dış tehlikeleri def' ile görevlendirildikleri[81] halde, vilâyetlerin veya kara yolları üzerindeki hisârların erleri ise, yolcuları urban tehlikesinden korumak, vilâyetlerde çıkan isyanları bastırmakla mükellef idiler[82]. Kal'a Müstahfızları, şehirlerde ve benderlerde bulunan mühim mü'essese ve dâirelerin gereği gibi idâresini emniyet altına almak üzere «Yasakcılık» ve «Müşidlik» ve «Subaşılık» gibi vazîfeler ifâ eder-

---

80 *Kanûnlar*, s. 357. Mısır'ın zabtından sonra, Saîd bölgesi, Şeyhülarablara bırakıldığı için, vilâyetin gelirlerinintahsîl zamanı gelince, Şeyhülarab'a yardım ve mîrî emvâli muhâfaza için, her sene, ellişer-altmışlar Tüfekli Mısır Yeniçerisini, nöbet tarîkiyle tâyînedilmesini âdet olmuştur (Her sene, Saîd Şeyhülarabına gönderilegelen Mısır Yeniçerisi hazırlanıp ve zamanında gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XXII, 181/350, 981).

81 Mısır'ın bender kal'alarındaki Müstahfız erlerine, kal'a bölgesinin muhâfazasından başka bir hizmet teklîf edilmediği görülmektedir (Mısır'a tâbi, 40 neferli olan Borollos kal'ası için, deryâdan gelen düşmân tehlikesine karşı tedbir almak lüzumlu iken, İskenderiyye kapudanı, oradan gâh 15 gâh 20 neferini istihdâm etmesiyle, düşman kadırgalariyle benderi basıp, zarara uğrattığı Âsitâne'ye arz edilmesi üzere, bu kal'a dizdârından nefer taleb edilmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XLII, 319/984, 1 Zilhicce 988; İskenderiyye Dizdâr'nın, Donanma, İskenderiyye tarafından bulunduğu zaman, İskenderiyye kal'asından daha önce 30, sonra 90 cenkçi alınıp, onları uzak seferlere götürmekle, Kal'a muhâfazasında zahmet çektiiklerinden, bu hizmetin üzerlerinden kaldırılması lâzım olduğunu arz etmesi üzerine, Hılâl burnunda düşman ve korsan gemilerine karşılanmak için, İskenderiyye kal'a erlerinden cenkçi alınıp, uzak seferlere ise, yalnızca Mısır kullarından tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. (*Mühimme*, XLVI, 241/537, 15 Zilkade 989).

82 Hacc ve Tüccâr kafilelerini urbandan himâyet ve muhâfaza etmek üzere, Mısır ile Şamarasında bulunan «Ariş» mevkiinde bir kal'a binâ olunup ve içinde bir mikdar er tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. Mühimme, III, 203/563, 2 Rebîülevvel 967; kezâ Circe vilâyetini âsîlerden muhâfaza için,bir kal'a yaptırılması ve ona bir mikdar asker tâyîn edilmesine dâir 13 Şaban984 tarihli Mısır Beylerbeyisine irsâl olunan hüküm için bk. *Mühimme*, XXVIII, 331/833.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerdi[83]. Kara yolıyla Âsitâne'ye gönderilen Mısır'ın İrsâliyyesinin, Haremeyn'e teveccüh eden hacı ve tüccâr kafilelerini muhâfazası da, eyâlette Devletin en mûtemed askeri olan Müstahfızlara havâle olunduğu[84] gibi, bu cemâat mensûbları, iç ve dış seferlere katılırlar; bâzan, Haremeyn, Yemen ve Habeş eyâletlerinde nöbetle vazîfe görürlerdi.

Müstahfızlardan, vazîfeleri gereği gibi yerine getirenlere ve seferlerde yoldaşlığı görülenlere münâsib terakkî verilmesi üzere, Âsitâne'ye arz olunurdu[85]. Diğer taraftan, bu cemâat askerleri, hiz-

83 Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, nefs-i Kahire, Eski Mısır ve Bulak'ın hıfz-u-hirâseti, Yasakcılık ve Müsidlik gibi hizmetlere Kal'a Müstahfızları tâyîn edilip, bu vazîfeler, başka cemâat mensûblarına tevcîh olunmazdı (*Kanûnlar*, s. 357). XVI. asrın sonlarında, benderlerde yasakcılık hizmetlerine de Kal'atü'l-cebel Müstahfızlarına tevcîhi, şikâyet konusu olarak, o iskelenin hisâr-erine verilmesi âdetine uyulması emr olunmuştur (Mısır'ın zabtından beri, İskenderiyye iskelesinde ve gümrükhânlerd ve Paylos kapısında, İskenderiyye Müstahfızları yasakcı tâyîn olunagelmiş iken, bu hizmetin Mısır Kal'ası Müstahfızlarına verildiğini bildirilince, zikr olunan yerlerde bulunan yasakcıları, bundan sonra Mısır Kal'ası erlerine veya başka kimseye vermeyip adet olduğu üzere, İskenderiyye kal'ası eririn tevcîh etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XLII, 17/167, 1 Receb 989). Bu tarihlerde, yasakcı olan kal'a Müstahfızlarının, Kahire'de halka zulm ettikleri, benderlerde Kanûna aykırı halka zahmet çektirdikleri şikâyet olunmuştur (Reşîd benderinin kal'a erleri, bâzı yasakcı, Müstesib ve subaşılık hizmetleri gördükleri, için, geceden kal'adan şehre inip, halka hilâf-ı şer' eziyyet ettikleri ve bâzıları da, kadı ve ehl-i örf kapılarında durup halkın akçalarını alıp envâ-i teâddî ettiklerini duyulduğu üzere, bu Kal'a erlerine tenbîh edildikten sonra, devâm ederlerse, dirliklerinin başkalarına verilmek üzre, isim ve resimlerini Âsitâne'ye arz etmesine dâir Mısır Beylerbeyisin ve Reşîd Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LV, s. 172, 18 Safer 993).

84 Âsitâne'ye giden Mısır hazînesinin muhâfaza hizmetine, yalnız Mısır Kal'ası Müstahfızları seçilirdi. Buna mukabil, hac ve tüccâr kafile ve gemilerinin hirâseti, bender ve kara yolları üzerindeki hisar-erlerine teklîf edilirdi. Bununla beraber, bu kafilelerin ihtiyâcları yoldaki kal'alardan te'mîn edildiği gib,i kafileler, kal'anın bölgesinini geçinceye kadar, hisâr-erlerinin hirâsetinde bulunup, Beylerbeyisinin emri mucibince onlara yardım edilirdi (bk. s. 124).

85 Bâzan, bu askerlere verilen terakkîler, hazîneden verilmeyip, mahlûl olan vazîfelerden tâyîn edildiğini görülmektedir (Mısır Müstahfızlarından Ahmed'e muhârebede yoldaşlığından dolayı, çerkes Mehmed mahlûlünden bir para terakkî verilmesine dâir buyurludu sûreti için bk. *Mühimme*, II, 14/132, 19 Rebîülevvel 963). Umûmiyetle, muhârebede yoldaşlığı olup, veya hizmetler, onat vechile yerine getirn Müstahfızlara, bir para veya bir akça terakkî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

metlerini layıkıyle görmeyip ihmal ettiklerinde, Ağa'ları tarafından tenbih edildikten sonra itaât etmeyenleri ulûfesi kesilerek cezâlandırılır; «galiz günâh» işleyenler, Beylerbeyi tarafından idâm olunurdu[86].

Mısır'ın Kal'atü'l-Cebel'inin muhâfazası, idârî, mâlî ve askerî mü'esseselerinin tedvîrine yardımcı olan her bölüğü 3-19 neferden 138 bölüğü olan Müstahfız cemâati yanında, Merdân-ı Müteferrika-ı Kal'a-ı Dîvân-ı Mısır (!) cemâati[87], Merdân-ı Kal'a-ı hizâne-i Mısır cemâati[88], Cebeciyân cemâatı, Topcuyân cemâatı, Arabacıyân cemâatı ve Mehterân cemâatı da bulunurdu.

b) *Cebeciyân-ı Kal'a-ı Mısır*

Kal'atü'l-cebel'deki cebehâne'de vazîfe gören Cebeciyân cemâatinin teşkîlâtı, 931 Kanûn-nâmesiyle tafsîl edilmiştir[89]. XVII. asır

---

verilir; bâzan da bir akça terakkî ile Mısır Gönüllü cemâatine ilhâk edilirdi (Yemen Beylerbeyisinin, Mısır Müstahfızlarından 14 akça ulûfeye mutesarrıf olan Balı-oğlu'nun, muhârebede yoldaşlık ettiğini bildirmesi üzere, Mısır'da 15 akçalı bir Gönüllü gediği düştükte, mezkûre tevcih edip, deftere kayd etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine göndrilen hüküm için bk. *KK*, nr. 80, s. 222, Rebîülevvel 981).

86 *Kanûnlar*, s. 357.

87 Bu Müteferrika cemâatı, XVII. asrın başlarında, bir ağa kumandalığı altında, 8 neferden teşekkül edildiğini belirtilmiştir (Bu husûs için bk. 1014 tarihli Mısır'ın sâliyân ve mevâcib defteri, *MMD*, nr. 2314, s. 383-326; 1015 tarihli Mısır askerleri mevâcib defteri, *MMD*, nr. 4891, s. 234-287).

88 Yukarıda görüldüğü üzere, Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa tarafından Kal'adaki Hazîne-i âmire-yi muhâfaza için, iki büyük kule binâ ettirmiş, daha sonra «Cemâat-ı Merdân-ı Kal'a-i hizâne-ı Mısır» adlı zümreyi oranın muhâfazasına tâyîn edilmiştir (Bu husûs için «İbrâhim Paşa'nın Mısır'da idârî tanzımâtı» bahsine bk. s. 73). XVII. asır başlarında, ayrı bir Dizdâr, Kethudâ, Efendi ve İmâmı olan bu cemâatin sayısının 26 nefer olduğu anlaşılmaktadır (*MML*, nr. 2314, s. 281-283; nr. 4891, s. 234, 257).

89 Ötedenberi, Kal'atü'l-cebel'de bir cebehâne bulunduğu halde, Saîd'de mevcûd barut işlemeğe mahsûs bir kaç kazanın Kal'adaki Cebehâne'ye nakli emr olunmuş (*Kanûnlar*, s. 356, kezâ bk. s. 70); «Engi» mevkiinde, Sultan Kayıtbay'ın inşâ ettirdiği Cebehâne'de mevcûd silâh ve malzemenin muhâfazası da Mısır Beylerbeyisine tenbih edilmiştir (*Mühimme*, XXIV, 20/57, 16 Zilkade 981). 931'de Mısır Kanûn-nâmesine göre, Kal'atü'l-cebel'deki cebehâneden başka bir yerde barut işlenmemesi, Tüfer tamîri için Cebehâne'de veya yanında bir Kârhâne yapılması, başka yerde tüfek imâl ve tâmîr edilmemesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başlarında 150 kadar nefer ihtivâ eden 11 bölükten terekküb eden Mısır Cebeciyân cemâati[90], umumîyetle Dergâh-ı âlî çavuşlarından veya Mısır'ın atlı Tüfekçilerinden seçilen bir Cebecibaşı[91] ve bölükbaşıları[92] vâsıtasiyle idâre edilirdi. Barut, Küherçile ve sâir malzemeyi işlemek[93], silâhları tamîr etmek[94] yanında, Mısır askerinin si-

---

emr olunmuştur (*Kanûnlar*, s. 356). Ancak, XVI. asır ortalarında Devletin barut ihtiyâcı artmakla, Mısır'ın cebehânesindeki imalâthânelerin genişletmesini emr edilmiştir (Mısır'dan her sene işlenen barut mikdârından bir misli fazla fazla işlttirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına göndrilen hükme bk. *Mühimme*, V. 158/375, 22 Rebîülevvel 973).

90 1014 tarihli Mısır asker mevâcib defterine göre, 11 bölükten oluşan cebeciyân-ı kale-i Mısır'ın her bölüğünde 9-17 nefer arasında bulunduğunu görülmektedir (*MMD*, nr. 2314, s. 475). Ancak, 1000 tarihli Mısır'ın mevâcib defterinde, bu cemâati, 6 bölükten teşkîl edilmiş, her bölüğünde 11-15 nefer arasında bulunduğunu belirtilmiştir (*MMD*, nr. 7091, s. 75-77).

91 Boşalan vazîfesinin, yevmî 18 akça ulûfe ile Mısır Atlı Tüfekçilerinden olup, Yemen'de yoldaşlık eden Sinân'a, Mısır'da 25 akça ulûfe tasarruf eden Cebecibaşı Mustafa vefat etmekle, 20 akça ulûfe ile verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderiln hüküm: *KK*, nr. 80, s. 260, Rbiülâhır 981. Mısır Cebeci başlığı mahlûl olmakla, Dergâh çavuşlarından Mehmed Çavuş'a tevcîh edilmesine dâir buyuruldu: *KK, Rufûs*, nr. 226, s. 12, 2 Cemâziyel-evvel 981.

92 1000 tarihli Cebeciyân kale-ı Mısır mevâcib defterine göre, her bölük başı, 9-23 akça arasında maaş alırlardı: *MMD*, nr. 7091, s. 75-77; kezâ bk. *MMD*, nr. 5936, s. 71-76.

93 Mısır cebehânesi Tüfekli askerin tâlim için muhtâc olduğu barudu karşıladığı gibi, barudun, Mısır Cebehânesinden başka bir yerde işletilmemesi; işlenen barudun sâdece Devlet hizmetinde kullanılıp gayriye satılmaması nizâma bağlanmıştı (*Kanûnlar*, s. 356). XVI. asır ortalarında, Donanma-yı humâyûn'un ihtiyâcı olan barudu, her sene 3000 kantardan fazla tedâriki de istenmiş (Mısır limanlarındaki kal'alara taarruz eden düşman gemilerini karşılayacak donanma için, her sene gönderilegelen 3000 kantar siyâh barut yaptırıp göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm için bk. *Mühimme*, VI, 201/433, 26 Rebîülâhır 972). XVII. asır başlarında, Mısır'dan donanma için gönderilen siyâh borudan mikdarı 5000 kantara çıkarılmıştır (Bu mikdar barudun işletmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 70, s. 23, Selh-i Rebîülâhır 1013).

94 931'den önce, Mısır çarşılarında, Tüfek imâl ve tamîr edilmişse de, Mısır Kanûn-nâmesi «ile tüfeklerin serbestçe imâl edilip alınıp satılması yasaklanmış; tüfekler için Kal'a-tü'l-cebel'de veya civârında cebehâneye bağlı bir imâlâthâne (Karhâne) te'sîs edilerek cebeciler zümresine ilhâk edilmiş tecrübeli bir usta mârifetiyle tüfek tamîr edilmesi nizâma bağlanmıştır. Tüfekçi neferinin tüfeği tamîre muhtâc olursa, ağasına götürüp, ağası da, Beylerbeyiye ve Nâzır-ı emvâl'e arz edip, Cebecibaşı veya Karhâne âmili vâsıtasiyle tamîr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâh ve cebehâne ihtiyâcını, karşılamak; Devlet merkezi veya Donanma-yı humâyûn için istenilen barut ve sâireyi te'min etmek[95], Mısır cebeci başısı'nın esâs vazîfelerinden idi.

c) *Topçuyân-ı Kal'a-i Mısır*

Memlûklü saltanat merkezinde toplarla ilgili özel bir cemâat yoktu. Ancak, Osmanlı fethini müte'âkıb, Kal'atü'l-cebel'e ve sâir Mısır kal'alarına toplar yerleştirilmişti[96]. Böylece, toplarla ilgilenmek için, topculuk ilmini bilen bir topcuyân cemâati teşkîl edilmiş[97]; bu cemâati, idâre için de, bir Topcu-başı (= Ser topçu) ve her bölüğelüğe bir bölük-başı tâyîn edilmişti. XVII. asır başlarında, 10 bölükten oluşup ve her bölükte 4-6 nefer arasında bulunan topcuyân cemâatinin askeri[98], Mısır aKl'alarında muhâfaza vazîfeleri görmekle beraber, seferlere onlardan bir mikdarı da katılırdı[99].

---

ettirir, veyahut tüfengi alıkonulup yerine cebehâne'den yenisi bedel verilirdi *(Kanûnlar,* s. 356). Mısır askerlerine lâzım olan tüfekler, Mısır'da imâl edilmeyip, Asitâne'den Mısır'a gönderilirdi(Asitâne'den Mısır'a giden tüfek gemilerini muhâfazasına dâir Rodos Beyine gönderilen hükme bk. *Mühimme,* VII, 771/2105, 26 Rebîülevvel 976).

95 *Kanûnlar,* s. 356. Mısır'dan istenilen barudun, cebeci-başı mârifetiyle mu'accelen ve noksansızca işlettirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına irsâl edilen hüküm: *Mühimme,* XXII, 316/629, 13 Cemâziyelevvel 981.

96 Mısır Kal'alarında bulunan topları, tehlikelere karşı devamlı hazır bulunması için, kırık veya çatlak olanlarının tâmîri Mısır Topçubaşısı, Beylerbeyi vâsitasıyle Âsitâne'ye bildirirdi (Mısır Kal'ası Topcu-başısının, Kal'adaki topların eski olup, ekseriyeti kırık ve amel-mânde olduğunu arz etmekle, bu topların tâmîri için bakır ve malzemeleri aldırıp, eski toplardan kifâyet mikdarı darbzen döktürmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme,* XXVIII, 286/713, 25 Receb 984). Bâzan da Asitâne'den yeni top dökülmek için dökücüler taleb edilirdi (Buna dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme,* XXIX, 1/1, evâil-i Ramazan 984).

97 Mısır topçular cemâatine tâyîn edilmek, Topçu-başısının işârı üzerine olur, mahlûl olan Topçu gedikleri, imtihânla mustahaklarına verilmesi emr olunurdu (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XXVIII, 86/205, 25 Receb 984).

98 1014 tarihli cemâatı topcuyân-ı Kal'a-ı Mısır'ın mevâcib defteri için bk. *MMD,* nr. 2314, s. 278-281; nr. 4891, s. 240-246.

99 Yemen seferi için, Mısır'ın çeşitli cemâatlerinden birer mikdarı istenildiğinde, Topcuyân-ı cemâatinden 20 nefer ile birlikte bir Topçu-başı ve bir Kethudâ tâyîn edilmişti (Bu husûs için, Aden'i zabtına dâir Hadım Süleyman Paşanın Dîvân-ı Humâyûn'a gönderdiği 13 Rebîülevvel 945 tarihli arızasına bk. *TSA, E.,* nr. 6454).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d) *Arabacıyân-ı (Top arabacıları) Kal'a-ı Mısır*

Mısır Kal'asında topcuyân cemâati teşkîl edilince, topları taşıyan arabalarla meşgul olmak üzere de, ayrı bir zümre ihdâsı gerekmiştir. XVII. asır başlarında, Arabacıyân-ı Kal'a-ı Mısır zümresi, bir ağa (= top arabacı-başı)[100] kumandasında, 41 nefere ulaştığını görülmüştür[101].

e) *Mehterân-ı Kal'a-ı Mısır*

Kal'atü'l-cebel'de nöbet çalmak üzere, bir ağa başkanlığında bir cemâat teşkîl edilmiştir. XVII. asır başlarında, Mehterân-ı Kal'a-ı Mısır cemâati, bir ağa, iki serban, iki tabbal ve bir mehter cem'an 9 neferden terekküb ediyordu[102].

f) *Mısır'a bağlı Kal'aların asker ve idârecileri*

XVII. asır başlarında, her bölüğü 3-15 neferden terekküb eden ve bölük adedi 2-25 arasında değişen Mısır'a bağlı kal'alarının[103]

---

100 *MMD*, nr. 2314, s. 281; Mısır'ın Top-arabacıları-başısı, cemâatinin işlerini idâre vazîfesi yanında, ühdesinde bulunup, tamîre muhtâc olan top arabalarının tamîrini te'mîn için, Mısır Beylerbeyisi vâsıtasiyle Âsitâne'den talebde bulunur, lâzım olan kereste ve malzemenin te'mîn edilerek Mısır'a gönderilmesini sağlardı (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen 25 Receb 984 tarihli hükme bk. *Mühimme*, XXVIII, 143/338).

101 1014 tarihli cemâat-i Mustahfızân-ı Kal'a-ı Mısır mevâcib defteri: *MMD*, nr. 2314, s. 282; Ancak, 1015 tarihli mevâcib defterine göre, Top-arabacıları cemâati, 37 nefere düştüğünü görülmektedir: *MMD*, nr. 4891, s. 245.

102 *MMD*, nr. 4891, s. 489; nr. 2314, s. 286.

103 1015 tarihli Mısır Kal'a askerlerinin mevâcib defterlerine göre, Mısır'a bağlı 21 kal'anın bulunduğunu anlaşılmaktadır. Bu defterlerden, Kal'a Müstahfızlarının, bölük-başısının ismini taşıyan kaç bölüğe ayrıldığı ve mevcûdu hakkında bilgi ediniyoruz. *MMD*, nr. 5936'dan çıkardığımız Mısır kal'alarındaki bölük adedi ve mevcûdu mikdarları gösterilmiştir :

Kal'anın İsmi	Bölüğü	Neferleri
İskenderiyye	25	3-15
Burc Mustafa Paşa	2	7-9
Reken	6	7-10
Ebûkır	8	7-11
Reşîd	5	8-12
Borollas	3	9-11

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muhâfız askerlerinin idârî işlerine bakmak üzere her kal'aya Dizdâr, Kethudâ ve bölükbaşıların nezâretinde birkaç kâtib ve çavuş tâyîn edilirdi[104]. Diğer kal'alara nisbetle muhâfızı ehemmiyetli ve sayıca üstün olan İskenderiye, Ebûkır ve Say gibi kal'alar müstahfızlarını zabt-u-rabt altına almak için, bunlara bir mikdar Müteferrika da tâyîn edilirdi[105].

Mısır'da esâs kal'a askerleri sadece yayalardan olmasına rağmen, Ariş, Kuseyr ve Hânyûnus gibi bender ve kal'alara birer mikdar süvarî askeri de konulmuştur[106]. Ayrıca, Mısır Kal'atü'l-cebel'-

Kal'anın ismi	Bölüğü	Neferleri
Boğaz-ı Sarı Ahmed	3	10-11
Dimyat	3	9-10
Tine تينه	4	—
Arîş	10	6-11
Süveyş	3	8-10
Tûr-ı mübârek	3	6- 9
Müvilih موليح	7	9-10
İbrim	3	10-11
Say	6	10
Kuseyr	3	5- 9
Acrûd عجرود	5	12
Han Yunûs	8	9-12
Ferîn فرين	4	10
Medine	5	10-11
Cidde	13	9-10

104 Bu kal'aların her birisinde de, bir imâm ve hatîb bir de mü'ezzin tâyîn edilirdi (*MMD*, nr. 2425, s. 316, 218, 321, 324; nr. 5936, s. 12-25).

105 XVII. asır başlarında, Akdeniz üzerinde önemli bir mevki olup, müstahfız yekûnu 270 neferi bulan İskenderiyye kal'asına, 19 nefer Müteferrika, 103 nefer muhâfızı olan Ebûkır kal'asına da 9 nefer Müteferrika tâyîn edilmiş; Kızıldeniz üzerinde stratejik bir yeri olup, 151 nefer müstahfızı olan Cidde kal'asına 8 nefer Müteferrika; 80 muhâfızı olup İbrim vilâyetine bağlı olan Say kal'asına da 3 nefer Myteferrika tâyîn edilmişti (1000 tarihli mevâcib defteri: *MMD*, nr. 7091, s. 16-29, 58-70; nr. 5936, s. 8-9, 18-22, 49, 62).

106 Bu Kal'alarda yaya askerleri yanında süvarîlerin tâyîn esâs sebebi, kal'aların bulunduğu bölgede, huzûrsuzluk sebebi olanları takîb edebilmek olmaktır. XVII. asır başlarında, Mısır'ın süvârîsi bulunan kal'alarının sayısı 5'e varmaktadır: Arîş, Kuseyr, Acrûd, Han Yûnus ve Ferin (*MMD*, nr. 7091, s. 41-45, 61-62; nr. 5936, s. 35-40-55).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

inde bulunduğu gibi, diğer kal'alarda da, Topçu ve Mehterân cemâatleri vardı[107].

XVI. asrın ilk yarısında, Kahire Kal'ası Müstahfızânlarının sayısı 1000 nefer olup, asrın ortalarında, 1400'ü geçtiği[108], XVII. asrın başlarında ise, 1130 nefere düştüğü anlaşılmaktadır[109]. Mısır'ın diğer kal'aları Müstahfızlarının sayısını, bu kal'aların stratejik ehemmiyeti tâyîn etmiştir. Meselâ, XVII. asrın başlarında da, İskenderiyye kal'ası Müstahfızlarının sayısı 270 nefer olduğu halde, Burc-ı Mustafa Paşa askerlerinin sayısı 32 nefer idi[110].

F) *Mısır Kal'asının Azebân cemâati*

Teşkîlâtları Mısır Kanûn-nâmesinde tafsîl edilen bu cemâat, çerkes ve arabalardan seçilmeyip, münhasıran Türk asıllı («Rumlu») olup, Kal'atü'l-cebel'de vazîfe görmüşlerdir[111].

---

107 *MMD,* nr. 7091.

108 Mısır Kanûnnâmesi'nde, Mısır'ın Kal'a Müstahfızlarının sayıları zikr edilmediği halde (*Kanûnlar,* s. 357), 973'de Mısır eyâletinin bütün asker cemâatlerinin sayısı arttığından dolayı, Mısır hazînesinin noksanına sebeb olduğunu belirtilerek, Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına, Mısır Müstahfız askerlerinin sayısı 1000 nefer iken 1400'e çıktığı, bu sayı daha önceki adedine düşünceye kadar mahlûl olan gediklerini bir kimseye tevcîh edilmemesini emr olunmuştur: *Mühimme,* V, 430/1146, 14 Şaban 973.

109 *MMD,* nr. 2314, s. 278-367.

110 1014 tarihli mevâcib defterine göre (*MMD,* nr. 2314; nr. 2425, s. 379), Mısır'a bağlı bâzı kal'alarının hisâr-eri şöyledir :

Kal'anın ismi	*Nefer Sayısı*
İskenderiyye	270
Cidde	151
Arîş	117
Ebûkır	103
Say	80
İbrîm	75
Reşîd	72
Süveyş	70
Medîne	70
Kuseyr	60
Han Yûnus	60
Tûr-ı mübârek	40

111 Osmanlı devletinin taşra askerî teşkîlâtında, Azeb (=bekâr)ler,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Kal'asının Azebân cemâatinden bir gedik mahlûl olunca, ağaları, Beylerbeyi ve Nâzır-i emvâli mârıfetiyle mûtemed ve yarar bir kimseye tevcîhini, Âsitâne'ye bildirir; tâyîn edilen kimsenin vazîfe görmesi, tasarruf berâtı Asitâne'den kendisine gönderilen berâtla gerçekleşirdi[112].

Kanûn'a göre, üç ayda bir verilen ulûfeleri, bidâyette, re'isleri sekizer akça, oda-başıları altışar akça, Azeblerin beşer akça idi[113]. Azeblerden birisi, bir günâh işleyince, bu ulûfesini kesildikten sonra, Âsitâne'ye gönderilirdi.

Azeb cemâati, Müstahfızlar gibi, Kal'a muhâfazasında ve şehirde (yasakcılık ve müşidlik gibi sıfatlarla), İrsâliyye ve hacc kafilesi muhâfazasında, seferlerde hizmet ederlerdi[114].

---

hafîf yaya, kal'a ve deniz Azeb askeri olarak üç sınıf vardı. Hafif yaya ve deniz Azebleri, Devletin merkez askerî teşkîlâtına da dâhil olmuşsa da (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 517, II, 574) Mısır eyâletinde te'sîs edilen Azeb cemâatinin, sâdece Kal'atü'l-cebel'de vazîfe gördüğü için, Kal'atü'l-cebel'in Azebân cemâati olarak kayd olunmuştur.

112 Âsitâne'ye gönderilen arzlarda, tevcîh günü, gediğin özelliklerini mufassalan belirtilip, Devlet merkezindeki deftere nakl olunurdu (*Kanûnlar*, s. 358; Sâbık Mısır Beylerbeyisi iken vefât edilen Ali Bey'in adamlarından olan Hızır'a, Mısır'da düşen Azeb gediği verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk.*KK*, nr. 76, s. 40, 977; Mısır Azebleri 3. bölüğünde yevmî 5 akçaya mutesarrıf olan Abdülkadir vefât edip, yerine Hüsrev'in tâyîn edilmesine dâir buyruldu: *KK*, *Ruûs*, nr. 245, s. 67, 14 Cemaziyelevvel 993).

113 *Kanûnlar*, s. 358. 1015 tarihli Mısır'ın mevâcib defterine göre, aldıkları terfîlere binâen, Azebler cemâatinin reîsleri, 7 akçadan 21 akçaya kadar, bölükbaşıları 5 akçadan 9 akça'ya, ve azebler de 4 akçadan 11 akçaya kadar aldıklarını belirtilmiştir (*MMD*, nr. 4891, s. 296-331).

114 Azeblerin tüfek kullanmada mehâret göstermelerine itinâ olunur, bilmeyenlerine ağaları idmân yaptırırlar; bunun için lüzumlu barut da cebehâneden alınırdı (*Kanûnlar*, s. 358). Bu cemâat, kal'a muhâfazalığı yanında, şehirde de Müşidlik, yasakcılık gibi vazîfeleri görürlerdi (Mısır'da 10 bölükte 8 akça ulûfe ile Azeb olan İbrâhim'in «İbn Talûn» camii Müşidliği rica etmesiyle, tevcih edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, LXV, 129/524, 28 Safer 998). Kezâ, Mısır'dan çıkan Hazîne'yi, Hac kafilelerini muhâfazası için, eyâletin diğer askerleriyle beraber, Azeb askerlerinden birr mikdar tâyîn dildiği gibi, seferlere de katılırlardı (Yemen hıfz-u-hirâseti için Mısır'dan gönderilme üzere, gönüllülerden 128 nefer, Atlı tüfekçilerden 135 nefer, çerâkiseden 76 nefer, Hisar-erlerinden 280 neferi seçildiği gibi, Azeb cmâatinden 300 neferi tâyîn edilmişti: *Mühimme*, TSA, E. nr. 12321, s. 55b-56a, 951).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Kal'ası Azeblerinin idâresi için, bir Ağa[115], bir Kethudâ[116], re'isler ve bölükbaşılar tâyîn olunurdu[117]. XVII. asrın başlarında, Mısır Kal'ası Azebleri, 18 cemâaate ayrılıp, her cemâat, 5 bölüğe bölünür, her bölüğü de 3-5 nefer bulunurdu[118].

Önce, 500 neferden fazla olmaması emr olunan Azebân cemâatinin[119] XVI. asrın ortalarında, 700 nefere aştığı belirtilmiş[120], 1566 sıralarında da, 1000 neferi aşamaması emr olunmuştur[121].

---

115 Umûmiyetle, Azebler Ağalığı, Dergâh-ı muallâ veya Mısır askerlerinden mûtemed bir kimseye tevcîh edilirdi (Vezîr-i âzam Sinan Paşa'nın Âsitâne'ye gönderdiği mektûba binâen, Mısır Azebler Ağalığına, Mısır çavuşlarından Behram'ın tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 76, s. 128, Muharrem 977. Mısır beylerinden Hazîne serdârı olan Hüseyin Bey, Mısır Azebler Ağalığına, sâbık Tüfekçiler kethudâsı olup, hâlen Mısır'da olan Mehmed'e tevcîh edilmesini rica etmekle, bu Ağalığı düşenden mezkûre verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: Mühimme, LXV, 241/1020, Cemaziyelevvel 998).

116 Azebler Kethudâlığı, umûmiyetle, Azebler başçavuşuna veya Azeblerden mûtemed birisine verilirdi (Mısır kal'ası Azeblerinden Mehmed Leşîn İbn İlyâs'a Azeb Kethudâlığı verilmesine dâir buyruldu: *Mühimme*, II, 93/964, 6 Şaban 963. Mısır Azeblerinin başçavuşu Cafer'in, Azebler Kethudâlığı, mezkûrun yolu iken, bir Müteferrika'ya verildiğini bildirip, kendisine verlmesini rica etmesi üzere, tedkik edip, Azebler Kethudâlığı mezkurun yolu ise, kendisine tevcîh edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 76, s. 79, 5 Rebîülevvel 976). 1015 tarihli mevâcib defterine göre, 18 cemâate ayrılan Azebler cemâatinde, her cemâate bir kethudâ olmak üzere cem'an 18 kethudâ mevcuddur (*MMD*, nr. 4891, s. 296-331).

117 *Kanûnlar*, s. 358. Azeb cemâatlerinden her biri, Re'islerinin isimlerini taşır ve her Reis'in bir Kethudâsı bulunurdu (*MMD*, nr. 4891, s. 296-331).

118 *MMD*, nr. 4891, s. 296-331. 1014 tarihli mevâcib defterine göre, Azeban cemâati, 108 bölüğe ayrılıp, her bölüğü 2-7 neferden terekküb etmektedir (*MMD*, nr. 2314, s. 338-374).

119 *Kanûnlar*, s. 358.

120 14 Şaban 973'de, Mısır eyâletinin asker mevcûdunun sınırlandırılmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, V, 430/1146.

121 Mısır Kanûn-nâmesinin, Barkan'ın neşr ettiği Es'ad Ef. nüshası (nr. 1827)nda, Mustafa b. Celal et-tevkîî imzâlı bir ilâvede, Azebân cemâatinin miktarı, kanûn-nâmede kayd edilmediği, bu tâife, 1000 nefer olup, bin nefer tamamlandıktan sonra, gediklerinden mahlûl düştükçe verilmeyip, 20 gediğe ulaşıncaya kadar beklenip, yıl sonunda, mahlûllerin yerine adam tâyîn edilerek 1000'e iblağı emri eklenmiştir (Kanûnlar, s. 358, not). Celâlzâde'nin ikinci Nişancılığı 974-5'e rastladığına göre, yukarıki notta işâret edilen hükme binaen, bu sonuncu tahdîdin, zikr edilen tarihler arasında yapılmış olacağına hükm olunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

G) *Mısır'ın Çavuşlar Cemâati*

Mısır'ın zabtını müteâkib, Mısır Dîvânında, Beylerbeyinin emirlerini yerine getirmek üzere, Dergâh-ı muâllânın mütemed kullarından bir mikdar çavuş tâyîn ve kanûn-nâme'ye göre, münhasıran Gönüllü ve Tüfekci'den seçilmiş 40 kişiden terekküb eden bir cemâat teşkîl etmişlerdir[122]. XVI. asır sonlarında, «Dîvân-ı Mısır Çavuşları»nın dîvân işleri dışında gördükleri hizmetler çoğalınca, «Mısır çavuşları» adıyle ayrı bir cemâatin teşkîl ettiği anlaşılmaktadır[123].

Mısır Kanûn-nâmesindeki sarâhata rağmen, XVI. asır ortalarında, çerâkise cemâatine haricden kimseler girdiği gibi, bu cemâatten de Gönüllü ve çavuşlar zümresine tâyînler yapılmış[124], asrın sonlarında ise mahlûl çavukluklara, bölükbaşı, silâhdâr, çaşnigîrbaşı ve müteferrikaların tâyîni inhâ ve merkezce tasvîb olunmuştur[125].

---

122 *Kanûnlar*, s. 359. Kanûn-nâme'deki tasrîhe paralel olarak şu misâlleri zikr edelim: Mısır çavuşluğu, Mısır Gönüllülerinden, 11 akça ulûfesi olan Alî'ye tevcîh edilmesine dâir buyruldu: *Mühimme*, IV, 78/806, 7 Ramazan 967. 16 akçalı Gönüllü Mehmed'e verilmesine dâir kayd: *KK, Ruûs*, nr. 226, s. 31, 17 Cemâziyelevvel 981. Mısır Çavışluğu, Gönüllü Hasan'a, Gönüllüğünün ulûfesiyle tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, LXV, 3/14, Şevval 997. 9 akça ile Mısır tüfekçilerinden olan Pervâne, yarar olduğunu bildirmesi üzere, kendisine düşenden Dîvân-ı Mısır çavuşluğu tevcîh edilip istihdâm olunmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 95, s. 27, 28 Şaban 989.

123 Mısır'ın mîrî mâli tahsîlinde hizmet gören Mısır çavuşlarından olan Mustafa'ya, Dîvân-ı âlî çavuşluğu tevcîhine dâir buyruldu (*Mühimme*, I, 45/200, 1 Zilhicce 992)dan anlaşıldığına göre, Mısır'ın Dîvân çavuşları, Mısır çavuşları zümresinden ayrı ve mertebesi daha yüksek olmalıdır.

124 Mısır'da çerâkise cemâatinden Hamza'ya ve Gönüllülerden Mehmed'e ve Tüfekçilerden Süleyman'a Mısır'da birer çavuşluk gediği verilmesine dâir kayd için bk. *Mühimme*, IV, 69/702, 12 Şaban 967; Mısır'da bir çavuşluk gediğinin çerâkise cemâatından Aymed'e tevcîhine dâir buyruldu sûreti için bk. kezâ, 69/703, 12 Şaban 967.

125 Mısır muhâfazasında ve mîrî mâl tahsîlinde bulunan Bölük-başı Alî'ye bir çavuşluk tevcîhine dâir: *Mühimme*, I, 12/46, 1 Şevval 991. Mısır çavuşluğu, emîn ve mültezimlerden olup para tahsîlinde bulunan silahdâr Ahmed'e kendi ulûfesiyle tevcîhine dâir: *Mühimme*, I, 45/200, 1 Zilhicce 992. Bâzı defâ, Mısır çavuşluğu ile müteferrikalığının değiştirildiği (Özdemir Paşa'nın bir tezkiresi üzere, sâbık cebeci başı Ahmed'n müteferrikalığını, Mısır çavuşla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çavuşluğa nakledilmenin, daha önce almakta oldukları ulûfeye tasarruf şartına göre icrâ edilğine dâir misaller bulunmaktadır[126].

Esâs hizmetlerini Dîvân-ı âlî'de olmakla berâber, Mısır Beylerbeyisinin cemâat mensûblarını istediği yerde kullandığı, husûsıyle XVI. asrın ortalarından îtibâren, çeşitli emânet ve mukata'alarında istihdâm ettiği[127] gibi, eyâlet dışında da bir çok idârî ve askerî hizmetlere koşulduğu görülmektedir[128].

---

rından Mehmed'e ve Mehmed'n çavuşluğunu mezkûr Ahmed'e ber-vech-i bedel verilmesine dâir bk. *Mühimme*, II, 127/1280, 5 evval 963), bâzan vefât eden çavuş'un oğluna verildiği görülmektedir Mısır çavuşlarından 14 akça ulûfesi olan Abdi vefât edip, gediğinin kâdir olan oğlu Ahmed'e tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme*, LXV, 147/596, 20 Rebîülevvel 998).

126 Yevmî 28 akça ile Dîvân-ı Mısır çavuşlarından Ahmed vefât ettikte, mahlûlün 18 akça ulûfesi olan Mısır gönüllülerinden Hüseyin'e ulûfesiyle tevcîh edip, deftere kayd ederek istihdâm etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 83, s. 165, 3 Rebîülevvel 983. Yevmî 7 akça ile Mısır Azeblerinden olan Mustafa'yı tasarruf ettiği ulûfesiyle Mısır çavuşlarına ilhâk etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm: *Mühimme*, LXV, 153/621, 2 Rebîülahir 998.

127 Mısır Kanûn-nâmesine göre, Dîvân-ı Mısır çavuşlarından birisi, bir hizmete gönderildiği zamn, kendisine 10 eşrefî'den fazla verilmemesini kanûn hükmü idi (*Kanûnlar*, s. 359). Mısır çavuşlarından olup, Yemen'de hizmet gören Bakr'a Mısır'ın beytü'l-mâl emînliğinin verilmesini rica etmekle, kendisine tevcîh edip, sadâkat ve emânetile istihdâmına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *KK*, nr. 80, s. 267, 11 Rebîülahır 981. Mukata'a iltizâm eden çavuşlar, 9 aya kadar va'de alabilirler; ancak bu va'deyi aştıklarında, vazîfe veya mukata'aları başkasına tevcîh edilirdi (Yevmî 20 akça ulûfeli Mısır çavuşlarından Mehmed, bir maslahat için 9 ay va'de ile eline icâzet tezkeresi verildiğini bildirip, va'desini aşmasıyle dirliğine karışılmaması için bir emr- şerîf rîcâ etmekle, mukata'asına karışılmamasına dâr buyruldu : *KK*, *Ruûs*, nr. 230, s. 11, 9 Receb 983).

128 Mısır çavuşları, Haremeyn ve Yemen gibi bölgelerde çeşitli idârî hizmetleri görmeleriyle beraber (Mekke'de inşâ edilecek dört medreseye 20 akça ulûfe ile Mısır çavuşlarından İskender'in Binâ-emîni tâyînine dâir kayd : *KK*, nr. 76, s. 463, 17 Cemâziyelâhır 977; Haremeyn'de binâ olunan su yolu hizmetinde kullanılmak üzere, 20 akça ulûfeye tasarruf edip Mısır çavuşlarından olan Mustafa'nın me'mûr edilmesine dâir buyruldu : *Mühimme*, XXV, 112/1245, 21 ilhicce 981; 27 akça ulûfeli Mısır çavuşlarından Hasan'ın bâzı idârî hizmetleri için Yemen'e gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm : *KK*, nr. 76, s. 485, Cemaziyelâhir 977), oralarda da hıfz-u-hirâset hizmetinde bulunmuşlardır (Yevmî 15 akça ulûfeli Mısır çerkeslerinden Mehmed'in, hizmetini Yemen'de görmek şartıyle Mısır

Mısır çavuşları, hizmetlerini liyâkatla yapmaları halinde ulûfelerine terakkî verildiği gibi, bâzan da, Dergâh-ı âlî çavuşluğuna terfi ettirilirlerdi[129]. Vazîfelerinde ihmâl ve kusurları görülünce de, Mısır Beylerbeyisi tarafından cezâlandırılırlardı[130].

Nâzır-i emvâl vâsıtasiyle, Beylerbeyi tarafından kontrol edilen bu cemâatın, zabt-u-rabtı, bir Kethudâ'ya havâle olunurdu[131].

çavuşu tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hükme bk. *KK*, nr. 76, s. 416, Rebîülevvel 977; Medîne'ye gönderilen Surre ve zahîreleri, âdet olduğu gibi tevzî' için, Dîvân-ı Mısır çavuşlarından Ahmed'in tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hükme bk. *Mühimme*, LXV, 129/525, 28 Safer 998). Ayrıca, Asitâne'ye gönderilen İrsâliyye hazînesi (XVI. asrın ilk yarısında hazîne ile giden Mısır çavuşlarının mikdarı 2-3 nefer olduğu halde, bu asrın sonlarında, 8-10 nefere ulaştığı anlaşılmaktadır («Mısır'ın İrsâliyye hazînesi» bahsine bk. s.). Mısır'dan Âsitâne'ye gönderilen zahîrenin muhâfazası için de, Mısır çavuşlarından bir mikdarı tâyîn edilirdi (Mısır Anbarından İstanbul'a gönderilen 10.000 erdeb buğday, Mısır çavuşlarından Mahmud'a teslîm ve Âsitâne'ye irsâline dâir buyruldu : *Mühimme*, II, 111/135, 7 Ramazan 963. Mısır çavuşlarından Mustafa'nın Kilâr-ı âmire'ye me'kulât getirmesine dâir : *Mühimme*, XXV, 49/503, 14 Şevvâl 981).

129 Mısır çavuşlarından yevmî 10 akça ulûfesi olan Mustafa gelip, yararlığını bildirmekle, kendisine düşenden iki para terakkî verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXV, 180/743, Rebîülâhır 998; Yemen Beylerbeyisinin, 6 akça ulûfeli Mısır çavuşlarından Hamza'nın, muhârebelerde bir kaç def'a yoldaşlık ettiğini bildirip, terakkî ile Dergâh-ı âlî çavuşluğu verilmesine rica etmesi üzerine, tevcîhine dâir buyruldu : *Mühimme*, XXV, 181/1794, 1 Rebîülevvel 982.

130 Mısır Kanûn-nâmesine göre, günâhı olan çavuşların Mısır Beylerbeyisi tarafından, ulûfelerini kesilerek durum mufassalan Dergâh'a arz edilir, günâhta ısrâr edenleri ise salb olunurdu (*Kanûnlar*, s. 359).

131 20 akça ulûfe ile Mısır çavuşlarından olup, Beytülmâl emîni olan Mustafa'nın, kendi ulûfesiyle çavuşlar Kethudâsı tâyînine dâir buyruldu : *KK*, nr. 208, s. 157, 21 Cemâziyellevvel 994. Kezâ, Mısır'ın çavuşlar Kethudâsı tâyînine diğer bâzı kayıdlar için de bk. *KK*, *Ruûs*, nr. 224, s. 85, 7 Zilkade 980; nr. 246, s. 180, 20 Rebîülevvel 994. 4 Rebîülevvel 991 tarihli bir vesîkada, bu cemâatın çavuşlar Kethudâlığından ayrı «Baş-çavuşluk» ve «Küçük-çavuşluk» diye mertebeleri zikr edilmişse de (Mısır'da Başçavuş olan Mustafa çavuş, mütekâ'id olup, gediği mahlûl olduğundan, küçük çavuş olan Mehmed'e yolıyle tevcîh edilip deftere kayd edildikten sonra, çavuşluk gediğinde istihdâm edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XLI, 28/104), burada, kıdemli çavuşa «Başçavuş» ve yeni çavuşa» «küçük çavuş» denildiği anlaşılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Önceleri, Dîvân-ı Mısır çavuşlar cemâatinin mikdarı 40 nefer olup, ondan fazla olmamasını buyurulmuş[132] iken, XVI. asrın son çeyreğine doğru, Mısır'daki çavuşlar mevcûdu, 400'ün üstüne kadar çıktığı görülmekle[133], Mısır dîvânında vazîfeli olanlarının 180'de dondurulması emr olunmuş[134], fakat daha sonraki devrede, maaş ve tayin alan çavuş yekûnu 1000'in üstüne çıkmıştır[135].

Î) *Mısır'ın Müteferrika Cemâatı*

Mısır Dîvânının Müteferrika cemâatı, bidâyette değil, XVI. asrın ortalarında, idârî bir amaçla ihdâs edilmiş olmalıdır[136].

---

132 *Kanûnlar*, s. 359.

133 Mısır'ın Dîvân-ı âlî çavuşları cemâatinin sayısı 400 ve 450'ye kadar ulaştığından, eski sayısı (80 nefer) na düşünceye kadar gedik mahlûlleri bir kimseye tevcîh edilmeyip ve fazla çavuşlarını Haremeyn, Yemen ve Habeş'te lâzım olan hizmetlerde kullanılmasını buyurmuştu (Mısır'da bulunan çavuşlar adedi 450 neferi bulduğunu duyulduğunda, fetihten sonra çavuşlar sayısı ne kadar ise o mıkdara indirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXII, 313/693, 23 Zilkade 981; Daha önce, Dîvân-ı Mısır'da 80 neferli çavuş olduğu halde, 981'de 400'den ziyâdeye ulaştığı bildirilmekle, fazla çavuşları Mısır'ın dışında istihdâm edip ve eski sayısına düşünceye kadar düşen gediklerini bir kimseye tevcîh edilmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, XXIV, 123/342, 20 Zilhicce 981). Bu şekilde Mısır dîvânı çavuşları ile Mısır çavuşları olmak üzere iki cemâatin mevcûdiyeti ortaya çıkmaktadır.

134 Mısır'ın Dîvânı çavuşlarının adedi 180'den fazla olmamasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XXIV, 318/866, 3 Safar 982.

135 1014 tarihli Dîvân-ı Mısır çavuşları cemâatı mevâcib defterine göre, cemâatin mevcûdu 1230 nefer olduğu (*MMD*, nr. 2314, s. 98-125), 1015 tarihli Mısır çavuşlar cemâatının Cerâye ve Alîk defterine göre ise, 1198 nefer olduğu görülmektedir (*MMD*, nr. 2425, s. 278).

136 XVI. asır boyunca, Mısır'dan Yemen muhâfazasına nöbet tarîkıyle tâyîn olunan Mısır askeriyle beraber, Müteferrika cemâatinden bir mikdarı katıldığı görüldüğü halde (Yemen muhâfazası için gönderilmesi lâzım Mısır askeri arasında 400 Müteferrika'nın irsâline dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen 7 ikade 975 tarihli hüküm için bk. *Mühimme*, VII, s. 462), 945 tarihli Mısır Beylerbeyisi Hadım Süleyman Paşa imzâlı bir arzda, Yemen'e tâyîn edilen Mısır askerinden Müteferrika cemâatı zikr edilmediği gibi (*TSA*, *E* nr. 6454), 951 tarihli Mısır Beylerbeyisine ve Nâzır-ı emvâline gönderilen hükümde de, bu cemâatin Yemen'e gönderilen Mısır askerleri arasında adı zikr edilmemiştir (*Mühimme*, TSA, *E*. nr. 12321, 55b-56a). Ancak, 954 tarihli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Umûmiyetle, bey oğullarına verilen Müteferrikalık[137], Mısır'ın diğer cemâatlerinin yararlılarına[138], bâzı idârecilere terfi yoluyle

---

Ruûs defterinde (*KK*, nr. 208, s. 156), Mısır çavuşlarından birisinin Mısır Müteferrikalığına tâyîni, bu husûsla ilgili elimize geçen ilk kayıd olmaktadır. Buradan, Mısır'da Müteferrika cemâatının 952'de veya 953'de kurulduğunu neticesini çıkarıyoruz. Belki de, bu cemâat ilk hizmet görmüş olmalıdırlar.

137 Çerâkise beylerinden Canım el-Hamzavî'nin oğlu Yûsuf'un oğlu Muhammed'in Mısır Müteferrikalığına tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK, Ruûs*, nr. 211, s. 112, 9 Receb 961. Mısır Beylerbeyisinin arzına binâen, Mısır Hazînesi Nâzır olan Bayezid Bey'in oğullarından Balı ve Derviş Ali'ye yirmişer akça ile Mısır Müteferrikalığı tevcîh edilip, deftere kayıd edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm : *KK, Ruûs*, nr. 211, s. 112, 11 Receb 961. Mısır beylerinden olup, Yemen'de vefât olan Ali Bey'in oğullarının, Mısır'da Müteferrika gediğine mutasarrıf olmalarına dâir buyruldu : *Mühimme*, XV, 66/561, 4 Rebîülevvel 979. Mısır ümerâsından Emîr-i Hac olan Pîrî'nın oğulları olup ellerinde dirlik bulunmayan Mustafa ile Mehmed'e, bütün ümerâ oğullarına verildiği gibi, düşenden Müteferrika gediği verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, LXV, 146/593, 20 Rebîülevvel 998.

138 Mısır'ın Kal'a Müstahfızları ve Azeblerinden başka, Gönüllü, Çerâkise, Atlı Tüfengci, Çavuş zümrelerinden Müteferrika tâyînine dâir misaller vardır : Mısır Gönüllülerinden 12 akça ulûfeye mutasarrıf olan Kasım, bir Tüfekçi mahlûlünün 12 akçası ve bir Çerâkise mahlûlünün 15 akçasıyle Mısır Müteferrikalığına tâyînine dâir buyruldu : *KK, Ruûs*, nr. 209, s. 140, 28 Zilkade 957. Mısır Beylerbeyisinin iltimâsına binâen, Gönüllü Ağalığından mâzûl olan Hasan Ağa'ya Müteferrikalık tevcîhine dâir kayd : *Mühimme*, IV, 63/641, 4 Şaban 967. Mısır'ın bir Müteferrika gediği Atlı Tüfekçilerden Mesih'e verilmesine dâir buyruldu : *Mühimme*, II, 215/1944, 21 Rebîülevvel 964. Mısır'da Müteferrika Osman b. Özdemir'in mahlûl gediğinin, Mısır çavuşlarından Hemdem'e tevcîhine dâir buyruldu : *Mühimme*, II, 95/983, 8 Şaban 963. Mısır'ın Cebecilerbaşısının Müteferrika tâyînî için bk. *Mühimme*, II, 124/1242, 28 Ramazan 968. Mehterbaşının tâyînî için : *Mühimme*, IV, 110/1111, 6 Zilkade 967. Bâzan, başka yerde hizmet görenlere Mısır Müteferrikalığı verildiğini görülmektedir : Habeş Beylerbeyisinin arzı üzerine, Habeş'te Çerâkise kethudâsı olan Yûsuf'a Mısır'da bir Müteferrika gediği tâyînine dâir buyruldu : *Mühimme*, II, 123/1240, 28 Ramazan 963; Yemen Beylerbeyisinin ricâsına binâen, Yemen Müteferrikalarından İsmâil'e Mısır Müteferrikalığı verilmesine dâir buyruldu : *Mühimme*, XXV, 181/1796, 1 Rebîülevvel 982; 40 akça ulûfeli Amid Müteferrikalarından Abdurrahman'ın, vatanı olan Mısır'da Müteferrikalar zümresine ilhâkına dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *Mühimme*, LXV, 33/135, 6 Zilkade 997. Bâzan da, Dergâh-ı muallâ kullarının, Mısır Müteferrika cemâatine edildikleri görülmektedir : Mısır Beylerbeyisinin arzı üzere, Sipâhî oğlanları cemâatinden olup, 18 akça ulûfeli Emîn'e masâlih-i Pâdişah'da gayretli olup, âile ve çocukları Mısır'da bulunduğundan dolayı, Müteferrika züm-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

verildiği görülmektedir[139]. Bu Müteferrikalık mahlûl olduğu zaman[140], gediğin müstahak bir kimseye tevcîh edilmesi, beylerbeyi veya bir bey tarafından Asitâne'ye inhâ olunur; Devlet'in bu kimseyi Müteferrika zümresine tâyîn etmesi takdîrinde, Mısır Beylerbeyisine gerekli hükümler gönderilirdi[141]. Umûmiyetle, Mısır Müteferrikalarının tasarruf ettikleri ulûfeleri, mertebelerine göre değişirdi[142]. Mısır dışında vazîfede bulunan Müteferrikaların ulûfeleri

---

resine bervech-i bedel tevcîhine dâir buyruldu : *KK, Ruûs,* nr. 212, s. 17, 10 Cemazıyelâhır 961.

139 Mısır defterdârının tâbii olup, Hazîne-i âmirede ve Defter-i Hâkanî'da hizmet gören kâtib Ahmed'i düşenden 12 akçalık bir Müteferrika gediğine tâyîn edilmesine dâir buyruldu : *KK, Ruûs,* nr. 218, s. 117, 24 Receb 971. Yemen Beylerbeyisinin, Yemen'de Nâzırü'n-Nuzzâr olan Mısırlı Veli'nin, Yemen'de harâb olan mescid ve zâviyeleri tâmîr ettiğini bildirmesi üzere, 70 akça ulûfe ile Müteferrikalardan iken şahîd olan Hasan'ın gediğinin mezkûr Velî'ye verilmesine dâir buyruldu : *Mühimme,* XXV, 181/1797, 1 Rebîülevvel 982.

140 Bir Müteferrika vefâtı (Mısır Müteferrikalarından olup Yemen'de şehîd olan Abdurrahman'ın mahlûl olan gediğini Yemen Müteferrikalarından İsmâil'e verilmesine dâir buyruldu : *Mühimme,* XXV, 181/1796, 1 Rebîülevvel 982); timâr veya zeâmet gibi bir dirliğe terakkî etmesi (Mısır beylerinden Ömer'in iş'ârı üzerine, Mısır Müteferrikalarından Ahmed tîmâra yükseltilmekle, gediğinin, sefere Gönüllü olarak iştirâk eden Gazanfer'e tevcîhine dâir : *Mühimme,* LVI, 25/85, 11 evval 993) Kendisine verilen memûriyet ve emirleri yerine getirmemesi hâlinde gediği mahlûl olurdu (Mısır'dan gelen askerlere serdâr olan Ömer Bey'in iş'ârı üzerine, Şark seferine gitmeyen Mustafa'nın Müteferrika gediğinin Ridvân'a tevcîhine dâir : *Mühimme,* LVI, 178/523, 10 Şevvâl 978).

141 Mısır Müteferrikalarından olup, Kıbrıs'ta zeâmete tâyîn edilen Lütfi Bey'in gediği, Kıbrıs'ta yoldaşlık eden Hasan'a 19 akça ile tevcîh edip, deftere kayd ettirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *KK,* nr. 64, s. 214, Cemâziyellevvel 978. Mısır Müteferrikalarından İsmâil'in mahlûl olan gediği, öteden beri can ve başla hizmette olan İlyâs'a tevcîh edilmesine dâir, Yemen Beylerbeyisinin ricası üzerine sâdır olan buyruldu : *Mühimme,* XXV, 181/1802, 1 Rebîülevvel 982.

142 Mısır Gönüllülerinden Müteferrika tâyîn edilene 12 akça ulûfe (*KK, Ruûs,* nr. 209, s. 140 28 Zilkade 957); Mısır cebeci başılığından gelene 30 akça (*Mühimme,* II, 124/1242, 28 Ramazan 963); Mısır Mehterbaşılığından gelene 35 akça (*Mühimme,* IV, 110/1111, 6 Zilkade 967); Mısır Defterdârı tâbiine 12 akça (*KK, Ruûs,* nr. 218, s. 117, 24 Receb 971); Yemen Nâzırü'n-Nuzzâr'ına 70 akça (*Mühimme,* XXV, 181/1797, 1 Rebîülevvel 982) ile Müteferrikalık verildiği görülmüşse de, rakamların farklılığı (Meselâ bk. 1014 tarihli Mısır Dîvânı Müteferrika cemâatinin mevâcib defteri : *MMD,* nr. 2314, s. 46-92), iktisâb edilen hizmet ve mertebeyle mütenâsib olduğuna haml olunabilir.

Mısır'daki vekîllerine ödenir[143]; izinde bulunan Müteferrikaların dokuz ay kadar ulûfelerine müdahale olunmaması kanûn hükmü idi[144].

Mısır'da, Müteferrikalığın teşkîlinde, bu eyâlet idâresi yalnız Mısır'a inhisâr etmeyip, Orta-doğu'nun belli-başlı işlerinin Mısır Dîvânınca tedvîr ve tesviye olunması, işlerin kesâfeti ve tenevûû âmil olmuştu. Bu sebeble, Müteferrikalara Beylerbeyilerce havâle olunan işler de Mısır veya civâr ülkelerde, idârî ve askerî olmak üzere pek muhtemelif idi. Böylece, Dîvân-ı Mısır Müteferrikaları: Tezkirecilik, Muhâsebecilik, Mihmândârlık, Kapıcıbaşılık, Dîvân Kâtibliği[145] gibi, çeşitli hizmetleri deruhde ederler; vergi tahsîl için de Emânet ve Mukata'aları iltizâm ederlerdi[146]. Umûmiyetle, Ha-

143 Vezîr-i âzam Ali Paşanın adamlarından olup, yevmî 100 akça ulûfe ile tasarruf edip Mısır Müteferrikalarından olan Yûsuf'un hizmette bulunup, halâ Mısır'a gidemediğinden dolayı, mutasarrıf olduğu ulûfe ve cerâyesinin başka birisine verilmeyip ve Mısır'a vusûlüne kadar tâyîn ettiği vekîline ödenmesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *KK*, nr. 152, s. 68, 20 Şevval 1012.

144 Mısır Müteferrikalarından yevmî 14 akça ulûfesi olan Rıdvân'ın elindeki vesîkası gereği ve kanûn hükmüne göre, 9 aya değin ve Mısır'a gelinceye kadar ulûfesine haricden bir kimsenin dahil etmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *KK*, nr. 152, s. 78, 3 Zilkade 1012.

145 Mısır Müteferrikalarından olan Mesih, daha önce Mısır dîvânında tezkirecilik ve Mihmândârlık vazîfeleri görüp, şimdi Mısır'da bir mukata'a rica etmekle, Şarkıyye Mukata'acılığının kendisine tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *KK, Ruûs*, nr. 236, s. 236, 23 Zilhicce 987. Mısır dîvânı Müteferrikalarından Cafer'e Kapıcıbaşılık verilip istihdâm edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *KK*, nr. 138, s. 12, 2 Safer 1008. Mısır'da Mîr-i Hâc olan Mustafa'nın arzı üzerine, Mısır dîvânında hizmetinin, Mısır Müteferrikalarından Hüseyin'e tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına irsâl edilen hüküm : *KK*, nr. 80, s. 290-981. Safed sancakbeyinin arzı üzerine, Mısır Dîvânında, vilâyet kâtibliklerinin, 3 Müteferrika ile diğer asker cemâatlerinden 9 nefere tevcîhine dâir *KK, Ruûs*, nr. 212, s. 15, 14 Cemazıyelevvel 961. Mısır Dîvânının Evkaf Kâtibliğinin Mısır Müteferrikalarından Musa'ya tevcîhine dâir buyruldu : *Mühimme*, XV, 108/936, 979.

146 Dîvân-ı Mısır Müteferrikalarının gördükleri bâzı vazîfelerinin karşılığında bâzan Mısır'da bir mukata'a tasarruf ederlerdi : Mısır Müteferrikalarından Hasan, Dîvân kâtibliği hizmeti mukabelesinde âdet-i sâbıka mücibince «Mukata'a-i Hurda emâneti (=esnâf vergilerini tahsîl eden mü'essesesi)ni tasarruf etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine, Kadısına ve Defterdârına hüküm : *KK*, nr. 74, s. 293, 7 Rebiülâhır 972; Dîvân-ı Mısır'da Gilâl Mukata'acılığının Mısır Müteferrikalarından Kâtib Sinan'a verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm, *KK*, nr. 76, s. 19, 979. XVI. asrın sonlarında, sayısı artmış olan Mısır Müteferrikalarının daha çok mîrî emvâlin tahsîlinde kullanılmış

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

remeyen Hâzırlığı ve Şeyhü'l-Haremlik zihni vazîfelere tâyîn edilen Mısır Müteferrikaları[147], seferlere katılırlar, Haremeyn ile Yemen ve Habeş eyâletlerinde muhâfaza hizmetlerinde bulunurlardı[148]. Mısır' dan Âsitâne'ye giden İrsâliye hazînesinin[149], Haremeyen'e giden Sur-

---

(Mısır Müteferrikalarından 70 akça ulûfesi olan Osman'ın mâl-i mîrî tahsîline dâir buyruldu : *KK, Ruûs,* nr. 244, s. 24, 27 Şaban 992); XVII. asrın başlarında 2-3 emânet birleştirilerek kendilerine iltizâm ile verilir olmuştu : 1015 tarihli Müteferrika-ı Dîvân-ı Mısır mevâcib defteri, *MMD,* nr. 4453, s. 16-65). Ancak, Mısır Müteferrikalarından mukata'ası olanların seferlere çıkmalarına bu taahhüdleri engel olmayıp, emânet veya mukat'aları üzerlerinde kalmak üzere seferlere giderlerdi (Habeş Beylerbeyisinin arzı üzere, kendisiyle Habeş'e giden Mısır Müteferrikalarının dirliklerine başkalarını karışmamasına dâir Mısır Bylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme,* LXII, 147/328, 1 Muharrem 996. Mısır'da Mukata'a sâhiblerinden Yemen seferine katılmak isteyenlerin, mukata'alarına müdâhale edilmeden müsâade edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme,* VII, 731/2064, 9 Rebîülevvel 976).

147 Umûmiyetle, Haremeyn bölgesinin idârî ve mâlî idâresi Mısır eyâletine bağlandığından dolayı, orasıyle ilgili idârî tâyînleri Mısır Beylerbeyisi Asitâne'ye inhâsıyle hall edilir; hizmetlerin çoğu da, Mısır Müteferrikalarına tevcih edilirdi : Mısır'ın Emîr-i hâccı, Mısır'da Haremeyn Nâzırı olan Ahmed'-in tahsîl-i emvâlde kusuru sebebiyle azlini bildirmekle, yerine Mısır Müteferrikalarından Yûsuf'u tâyîn edip, istihdâm edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *KK,* nr. 80, s. 109, 9 Muharrem 981. Şeyhü'l-haremliğin Mısır Müteferrikalarından Hasan'a tevcîh edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen 22 Ramazan 1018 tarihli hüküm için bk. *Mühimme,* LXXVIII, 57/ 154.

148 Mısır Müteferrikalarından 10 akça ulûfeli Kasım b. Abdullah, Medine'de nöbetçi olmasına dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm *Mühimme,* LXV, 45/183, 12 Zilkade 997. Mısır Müteferrikalarından Hüseyin ve Hızır'ı muhâfaza için Yemen'e göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XIV, 113/157, 12 Rebîülevvel 978.

149 Mısır hazînesinin hıfz-u-hirâseti için, Dîvân-ı Mısır Müteferrikalarından, 983'te 17 nefer (Mısır'ın İrsâliyye hazînesiyle birlikte Âsitâne'ye gönderilen askerlerin, Mısır Beylerbeyisinin 983 tarihli mühürlü defterine göre Müteferrika sayısı 17 nefer olduğunu kayd edilmiştir: *KK,* nr. 83, s. 162-3), 987'de, 8 nefer tâyîn edilmiştir (23 Zilhicce 987 tarihli defter için bk. *KK, Ruûs,* nr. 236, s. 133-134). Mısır'ınhazîne-i İrsâliyye serdârlığı, bâzan bir Müteferrika'ya tevcîh olunurdu (Mısır Müteferrikalarından 60 akça ulûfeye tasarruf eden Cafer'i Mısır hazînesinin serdârlığına tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XLVII, 212/496, 22 Cemaziyelâhır 990).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

re[150] ve hacc kafilelerinin muhâfazası[151] için de, Mısır'ın diğer cemâatlerinden asker seçildiği gibi, Müteferrika cemâatinden bir mikdarı tâyîn edilirdi.

Böylece, Mısır Müteferrikalarının, hizmetlerini sadâkat ve gayretle yerine getirince durumları Âsitâne'ye arz edilerek terfi' («terakkî»)leri istenirdi[152].

Müteferrikalara verilen terakkîler, esâs ulûfelerine bir kaç akça ilâvesi[153], Mısır dışında bir tîmâr veya zeâmet tevcîhi[154], yahud da Dergâh-ı muallâ kuralları zümresine idhâl sûretiyle olurdu[155].

---

150 Bâzen Mısır Surresi ağalığı, bir Müteferrika'ya tevcîh edildiği gibi (Bu husus için bk. *Mühimme*, LXV, 31/128, Şevvâl 997), Surre Kâtibliği de, Müteferrikalara tâyîn edildiği görülmektedir (Surre defterlerini taşıyarak Haremeyn'e gidip tevzi'âtını yapan ve defterleri Kadı mârifetiyle tashîh ve kayd ettirip Mısır'a dönen Mısır Müteferrikalarından Mehmed'e terakkî verilmesine dâir kayd için bk. *Mühimme*, IV, 30/280, 23 Cemazıyelevvel 967).

151 Mısır Müteferrikalarından yevmî 60 akça ulûfeye mutasarrıf olan Mehmed hacca giden hacıların muhâfızlığında bulunup, gayretle hizmet edâ ettiğinden, kendisine terakkî verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LVI, 12/35, 993. Haremeyn'de su yolu hizmetlerinde bulunan Mısır Müteferrikalarının taltîfine âid kayıdlar bulunmaktadır: Mısır Müteferrikalarından 20 akça ulûfesi olan su yolu Mimârı Mehmed'e terakkî verilmesine dâir buyruldu: *Mühimme*, XXV, 112/1246, 21 Zilhicce 981; Mısır Müteferrikalarından Kasım'ın Mekke'de su yolu kitâbetine tâyînine dâir Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 80, s. 285, Rebîülevvel 981.

152 Sâbık Mısır Beylerbeyisinin arzı üzerine, Mısır Müteferrikalarından 20 akça ulûfeye mutasarrıf olan Hüseyin'e, hizmetini sadâkatla edâ ettiğinden, iki akça terakkî verilmesine dâir buyruldu: *Mühimme*, II, 1/1, 1 Rebîülevvel 963. Bâzan da, Müteferrika, Âsitâne'ye gidip durumunu arz etmesi üzerine, terakkî verilmesi Mısır Beylerbeyisine emr olunurdu: Yevmî 6 akça ile Dîvân-ı Mısır Müteferrikalarından olan Hacı Mehmed, Asitâne'ye gelip, Kıbrıs'ta yoldaşlık edip,yararlandığını bildirmesi üzere kendisine bir para terakkî verilmesine dâir: *KK*, nr. 64, s. 244, 12 Şaban 978.

153 Umûmiyetle, Müteferrikalara tevcîh edilen terakkîler, diğer cemâatlere olduğu gibi, düşen mahlûllerden vazîfe (= ulûfe) tâyîn etmek sûretiyle verilirdi: Mısır Müteferrikalarından 17 akçası olan Behrâm b. Abdullah, Asitâne'ye gelip, inâyet rica etmesi üzerine, düşenden bir akça terakkî verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, LXV, 31/132. 6 Zilkade 997. Mısır Beylerbeyisinin, Mısır Müteferrikalarından 20 para ulûfesi olan Ahmed'in, Mısır cevâlisi 27 kisede iken 35 kise edip hizâneye teslîm ederek yararlığını gösterdiğinden, babası olup üç def'a Mısır'ın Emîr-ı Hacc olan Hızır Bey'in ulûfesinden 10 parası kendisine ber-vech-i terakkî verilmesinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Müteferrikaları cemâati, Mısır'ın diğer asker cemâatleri olduğu gibi, bölüklere veya cemâatlere ayrılmadığı gibi, ağaları ve bölükbaşıları da yoktu. Cemâatin idâresi ve mu'amelâtı, Müteferri-

---

uygun olduğunu arzı üzerine, tevcîh edip, deftere kaydetmesine dâir kendisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 80, s. 72, Şevval 980.

154 Mısır Müteferrikalarına tîmâr veya zeâmetin terakkî olarak tâyîni için, istihhâklarını gösteren ahvâlleri Beylerbeyi tarafından Asitâne'ye arz edilirdi : Mısır Beylerbeyisinin Müteferrikalarından 20 akça ulûfesi olan Hüseyin'e Rumeli'de 18.000 akça tîmâr verilmesini rica etmesi üzere kendisine tevcihine dâir buyruldu sûreti için bk. *Mühimme*, XXV, 99/1097, 6 Zilhicce 981; Mısır Beylerbeyisi ve Karaman Beylerbeyisinin, 70 akça ile Mısır Müteferrikalarından olup Anadolu Beylerbeyisi İskender Paşa'nın Kethudâsı olan Behram, yoldaş, yarar ve maslahat güzâr olduğunu belirtip, hizmeti karşılığında kendisine zeâmet rica etmeleri üzere, Anadolu vilâyetinde 40.000 akça zeâmetin kendisine tevcihine dâir buyruldu: *KK, Ruûs*, nr. 221, s. 54, 18 Rebîülevvel 978. Müteferrikalara tevcîh edilen zeâmetler, hizmetlerinin karşılığı veya ulûfelerinin bedelinde verildiği görülmektedir (Mısır Beylerbeyisinin, Müteferrikalardan 60 akça ulûfesi olan Ahmed'in, yarar ve mîrî emvâli gayretle tahsîl ettiğini bildirip kendisine Kanûn mucîbince, bir zeâmet rica etmesi üzerine, tasarruf ettiği ulûfesine bedel olarak bir zeâmet tevcîh edilmesine dâir arzı için bk. Alî *Emîrî tas., I Ahmed*, nr. 103, 22 Şaban 1014. Yemen Beylerbeyisinin Mısır Müteferrikalarından 25 akça ulûfesi olan Ahmed'in, muhâberede yoldaşlık ettiğini bildirmesi üzere, kendisine Sülüsândan yirmi bin aşağı 14.666 akçalık tîmâr verilmesine dâir Rum Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 80, s. 222, Rebîülevvel 981. Mısır Beylerbeyisinin arzı üzerine, sülüs (= 1/3) hesâbı üzere düşenden 19.666 akçalık tîmârın, Mısır Müteferrikalarından 59 akça ulûfesi olan Hasan'a tevcihine dâir Şam Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXV, 120/485, 22 Safer 998). Yukarıda görüldüğü gibi, Mısır eyâleti sâliyâneli olup, tımâr sistemine bağlı olmadığından, Müteferrikalara veya diğer askerlere tîmâr veya zeâmet verilmesi bahis konusu edilince, tîmâr sisteminin cârî olduğu eyâletlerden tevcîhi, bu eyâletlerin beylerbeyilerine emir olunurdu.

155 Mısır Beylerbeyisinin, Müteferrikalarından 70 akça ulûfesi olan Derviş'in, yararlı olduğundan, Dergâh-ı muallâ Müteferrikaları zümresine ilhâk olunmasını rica etmesi üzerine, mezkûre tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *KK*, nr. 76, s. 380, 6 Rebîülevvel 977; Mısır Müteferrikalarından birisinin Dergâh-ı muallâ sipâhî oğlanları bölüğüne tâyîni için bk. *KK, Ruûs*, nr. 218, s. 37, 28 Safer 971; Mısır Müteferrikalarından birisinin Silâhdârlar zümresine ilhâkı için bk. *Mühimme*, XXV, 181/1801, 1 Rebîülevvel 982; Kezâ, Dergâh-ı âlî çavuşları cemâatine ilhâk kaydı: *KK, Ruûs*, nr. 239, s. 201, 21 Şevval 989.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ka Kâtibleri vâsıtasiyle Mısır-Beylerbeyisi tarafından icrâ olunurdu[156].

XVI. asrın ortalarında, Dîvân-i Mısır Müteferrikaları mevcûdu 50 neferden ibâret olduğu halde, asrın sonlarından, adedlerini Dergâh-ı muallâ Müteferrikalarından ziyâde olduğundan[157], sayıları 60'a düşünceye kadar, mahlûl olan gedikleri kimseye tevcîh edilmemesi emr olunmuştur[158].

J) *Mısır eyâletinde Dergâh-ı âlî askerleri*

Mısır'ın zabtını müteâkıb, muhâfaza ve idârî işler için Dergâh-ı âlî'nin yeniçeri ve sipâhîlerinden birer mikdarı tâyîn edildiğini görülmüştür. Ancak, Mısır'da hizmetlerini münâvebe tarîkıyle gördüklerinden, bunların statüsünü istikrarlı bir hale getirmek lüzumu hiss olunarak, 929'da Dergâh-ı âlî'nin çeşitli asker sınıflarından birer mikdarı Mısır'a oturak olarak gönderilmeye başlanıp, 931'de Mısır Kanûn-nâmesi ile de, bunların Mısır'a has teşkîlâtları tanzîm olunmuştu[159].

Mısır'a civar Yemen ve Habeş gibi bölgelerin fethini müteâkıb, buralarda meydana gelen isyânların bastırılması için Devlet merkezinden âcil yardım zamanında gönderilmediğinden, bizzarur, isyânları tenkîle, Mısır eyâleti askerleri me'mûr edilmişti[160]. Bu kabil hiz-

156 Mısır Müteferrika cemâatinin Kâtibliği, Kıbrıs Muhâsebecisi olan Mehmed'e ber-vech-i bedel tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 108, s. 218, 17 Ramazan 994.

157 Mısır Müteferrikalarının sayıları haddi aştığından, bir çoğu Mısır Dîvân-ı âlîsi'nden başka, vergi tahsîlinde, emânet ve mukata'alarda kullanıldığı gibi, diğer eyâletlerde istihdâm edilmiştir (1014 tarihli Dîvân-ı Mısır Müteferrikalar cemâatinin mevâcib defterine göre, Mısır eyâletinin içerisinde ve dışarısında vazîfe gören Müteferrikalarının yekûnu 2000'i aşmaktadır: *MMD*, nr. 2314, s. 46-92. 1015 tarihli deftere nazaran ise 2200'den fazla idi: *MMD*, nr. 4453, s. 16-65).

158 Buna dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükümler için bk. *Mühimme*, VII, 353/1024, 8 Ramazan 975; XXIV, 318/866, 3 Safer 982.

159 Bu husûs için bk. «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi», «Hayır-bey, Mustafa Paşa, Kasım Paşa ve İbrâhim Paşa'nın Mısır Beylerbeyilikleri» bahislerine s. 45-46, 54, 68-69, 76.

160 Hadım Süleyman Paşa'nın, Yemen eyâletinde Aden şehrini muhâfaza için Mısır Muhâfaza beylerinden Behram Bey'in kumandasında, Mısır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

metlerle Mısır'dan ayrılan askerin dönüşüne kadar, yerine Mısır'ı hıfz-u-hirâset için Dergâh-ı muallâ askerlerinden bir mikdârı tâyîn edilirdi[161].

Mısır muhâfazası için gönderilmek üzere, Dergâh-ı âlî askerinden istenilen mikdarı hazırlanıp, onlara baş-buğ tâyîn edilir; lüzumlu silâh ve diğer mühimmâtı tedarik olunurdu[162]. Bu asker, Mısır'a varınca, Mısır Beylerbeyisi, onları oturageldikleri yerlerinde yerleştirdikten sonra[163], ihtiyâclarını ve iâşelerini te'mîn ederdi[164]. Böyle-

---

askerlerinin Gönüllü bölüğünden 100 nefer, Atlı Tüfekçi zümresinden 100, Çerâkise cemaâtinden 100, Hisar-erinden 100, Azeb'den 100 nefer tâyîn, onlara dizdâr ve kethudâ nasb edip gönderdiğine dâir arîzası: *TSA, E*, nr. 6454, 13 Rebîülevvel 945. Urbân'ın Yemen'de devâmlı isyânı sebebiyle burayı muhâfaza için Mısır askerinin her bölüğünden bir mikdar seçilerek iki üç bin adamın techîzâtıyle hazırlayıp, onlara bir baş ve buğ tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 70, s. 164, 3 Receb 1013.

161 1 Zilkade 975 tarihli Mısır'ı muhâfaza için gönderilen Dergâh-ı muallâ kullarıyle Mısır'a giden ulûfeciler başına irsâl edilen hükümde şöyle denilmektedir: «Kadîmü'l-eyyâm'den Mısır kullarına bir cânibe hizmet tâyîn olundukta, Mısır muhâfazası için Südde-i saâdetimden kul tâifesi gönderilmek âdet-i kadîme olup, Mısır kulları varup, eğer İskenderiyye ve eğer Dimyât ve eğer Reşîd benderleri muhâfazasına ve sâir hidemât-ı Humâyûnuma müte'allik husûslara mezbur kullarından yüzer ve ellişer nefer, Beylerbeyi bir hizmete tâyîn ...» (*Mühimme*, VII, s. 459). Bâzan da, Mısır muhâfazası için, Beylerbeyinin Âsitâne'ye arz etmesiyle, Dergâh-ı âlî kullarından münâsib bir mikdarının buraya gönderildiğini belirtilmiştir (Mısır muhâfazası çin istenilen 1000 nefer kullardan, bu def'a 300'ü irsâl olunduğu, ve diğerleri de tedârik edilip gönderileceğine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme*, XIX, 339/674, 14 Rebîülâhır 980).

162 Mısır'da istihdâm edilmesi için, 500 nefer Kulkarındaşı yazılıp, bir yarar kimsenin başbuğluğu ile gönderildikte, tüfek ve mühimmâtlarını verilip, deftere kayd ederek bir sûretini Âsitâne'de alıkonup, bir nüshasının da Mısır'a gönderilmesine dâir Yeniçeri Ağasına irsâl edilen hüküm: *Mühimme*, VII, 214/519, 28 Cemâzıyelâhır 975. Âsitâne'den Mısır'a gönderilen asker gemilerinin gecikmemesi için, iskeleler beylerine gerekli emirler gönderilirdi: Mısır'a yazılan Yeniçeri askerinin mu'accelen ulaştırılması için İskenderiyye beyine ve Reşîd Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XIX, 339/675, 14 Rebîülâhır 980.

163 Mısır'a irsâl olunan Dergâh-ı âlî kullarının, eskiden konageldikleri evlere yerleştirmeleri üzere, (Kal'atü'l-cebel civârındaki) sâhiblerinden kira ile alınmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 854/2340, 2 Cemazıyelevvel 976.

164 Mısır Beylerbeyisi, Dergâh-ı âlî askerlerinin ihtiyâclarını kendi ak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ce, Mısır Beylerbeyisi, Mısır askeri seferden dönünceye kadar, Mısır'ın vilâyet ve benderlerini, stratejik mıntıkalarını muhâfaza; Mısır'da Havâs-ı Humâyûn'un zabt-u-rabtı için Dergâh-ı âlî kullarından birer mikdarı seçip kendilerinden bir yarar baş-buğ tâyîn ederdi[165].

Bu Dergâh-ı âlî askerleri, Mısır'ın vergi tahsîli hizmetlerine tâyîn edildiği[166] gibi, Mısır'ın bâzı mukata'a ve emânetlerinde, çeşitli idârî işlerde kullanılırdı[167].

Bu askerin ulûfeleri, Âsitâne'den Mısır'a hareketten önce, Hazîne-i âmire'den kumandanlarına, defterleri mucibince teslim edilir[168], bâzan da Mısır hazînesinden verilmesi için, Mısır Beylerbeyi-

---

çalarıyle, zahmet çektirmeden tedârik ettirirdi : Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 260/727, 15 Receb 975.

165 Bu husûs için Mısır'a gönderilen Dergâh-ı âlî askerlerine tâyîn edilen başbuğ'a irsâl edilen emirleri için bk. *Mühimme*, VII, s. 459, 1 Zilkade 975.

166 Mısır Beylerbeyisi, Dergâh-ı muallâ askerlerinin eyâletin çeşitli hizmetlerinde kullanmak için, merkezin iznini alırdı : Mısır Beylerbeyisinin Âsitâne'ye arzı üzerine, silâhdârlardan 15 akça ulûfesi olan Hasan'a Mısır'da emvâl-ı mirî hizmeti tevcîhine dâir buyruldu : *KK, Ruûs*, nr. 226, s. 251, 24 Zilkade 891; Mısır Defterdârının, Dergâh-ı âlî çavuşlarından Mehmed'in, işbilir olup Diyarbekir ve Haleb'de kullanıldığını bildirip, Mısır'da mîrî emvâl tahsîlinde istihdâm olunmasını rica etmesine binâen, bu hizmette kullanılmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *KK*, nr. 123, s. 36, 29 Rebîülâhır 998.

167 Menfelût tereke sürücülüğünün, Dergâh-ı âlî silâhdârlarından Mehmed'e tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *KK*, nr. 80. s. 190, 7 Safer 981. Mısır Beylerbeyisinin Âsitâne'ye arzı üzerine, Circe Gılâl Ağalığının, Dergâh-ı muallâ Müteferrikalarından Ahmed'e tevcîhi ve istihdâmına dâir kendisine irsâl edilen hüküm : *KK*, nr. 106, s. 61, 16 Zilhicce 993. Garbiyye Mukata'acılığı, Dergâh-ı âlî çavuşlarından Mustafa'ya tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *KK*, nr. 155, s. 108, evâhir Rebîülâhır 1013. Mısır ümerâsından sâbık kaymakam Mehrî'nin arzına binâen, Mısır'a tabi' Bulak'ta Gılâl-ı mîrî'nin İrsâliyye Emâneti'ni Dergâh-ı âlî çavuşlarından Abdî'ye tevcîh edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *KK*, nr. 152, s. 141, 25 Zilkade 1012. Mısır'ın Beytü'l-mâl emânetinin Dergâh-ı muallâ sipâhî oğlanlarından Mehmed'e verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 83, s. 37, Şevvâl 982.

168 Mısır'ı muhâfazaya me'mûr Dergâh-ı muallâ sipâhî oğlanları cemâatinden 500 neferin 978 Recec mevâcibi (220.000 akça), Devlet merkezinden sipâhî oğlanları kethudâsına defteriyle teslim edilmekle, Mısır Beylerbeyisinin, bu mevâcibi Kethudâ mârifetiyle ve Âsitâne'den alınan defter mucibince tevzi' ettirip, Mısır'a varamayanların Âsitâne'de mevâciblerini aldıklarından dolayı, Mısır'a gönderilen ulûfelerinin mîrîye zabt edilmesine, Mısır'a gönderilen as-

sine gerekli emirleri gönderilirdi. Bu takdîrde, ulûfe tevzii zamanı gelince, Mısır Beylerbeyisi, onları yokladıktan sonra, mevcûd olanların ulûfelerini ağalarına teslim eder, o da onlara dağıtırdı[169].

Umûmiyetle, Âsitâne'den Mısır muhâfazasına giden Dergâh-ı âlî kulları, Müteferrika, Çavuş, Sipâhî oğlanları ve Silâhdarlar cemâatlerinden tertîb olunurdu[170]. Bu askerlerin Mısır'da hizmetleri sona erince, Pâdişâh'ın emr ile, onlar tekrar yoklanıp, mevâcibleri verildikten sonra ağalarıyle Âsitâne'ye gönderilirdi[171].

Mısır'daki Dergâh-ı âlî askerinden birisi vefât ettiğinde muhallefâtını zabt için, Yeniçeri Ağası tarafından, Âsitâne'den bir nâzır tâyîn edilir; müteveffânın vârisleri olmayınca, bütün metrûkâtı mîrîye zabt edilir; vârisleri varsa, hukûk-ı şer'iyyeleri edâ edildikten sonra bakıyye Hazîne'ye zabt edilirdi. Böylece, defter edilen muhallefât, bu nâzır tarafından bahâsıyle satıldıktan sonra, hâsıl olan para defterleriyle Âsitâne'ye gönderilirdi[172].

---

kerlerden kaç kişi varıp, kaç varmadığını mufassalen Âsitâne'ye bildirmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, XVIII, s. 27, 1 Safer 979.

169 Bu husûsâ dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 260/727, 15 Receb 975; XVII, s. 27, 1 Safer 979.

170 1014 tarihli Mısır eyâletinde «Gilmân-ı Dergâh-ı âlî» mevâcib (*MMD*, nr. 2314, s. 8-10) defterine göre, Dergâh-ı muallâ askerlerinin Mısır eyâletinde hizmet görenleri, Müteferrika, Çavuş Sipâhî-oğlanları ve Silâhdaran ve Yeniçeriyân cemâatlerinden seçildiği anlaşılmaktadır. Bunlar dışında, subaşılar, cebeciler ve müteka'idleri dahi hizmete koşulurdu : Mısır askerlerinden Yemen Beylerbeyisiyle beraber 500 nefer gönderileceğinden, Mısır muhâfazası için, Şark seferine gönderilen cebecilerin geri kalan 2000'inden 500'ünün Mısır'a götürülmesine dâir cebeci başı Ahmed Ağa'ya gönderilen hüküm : *Mühimme*, LX, 255/597, 20 Cemazıyelevvel 994.

171 Mısır'daki Dergâh-ı âlî askerlerinin Âsitâne'ye avdetleri bahis konusu olunca, Mısır'da kaç nefer kaldığı, dönen askerin son aldıkları mevâcibin hangi aya âid olduğunu mufassal defter edip, bir sûreti Âsitâne'ye gönderilirdi : Mısır'da bulunan Dergâh-ı âlî'nin sipâhî oğlanları, Silâhdârları ve Yeniçerilerin Yemen'den gelen Dergâh-ı âlî askerleriyle birlikte Âsitâne'ye dönmelerine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XVI, 307/496, 18 Zilhicce 978.

172 Dergâh-ı mu'allâ Subaşılarından Mustafa, Reşîd'de vefât etmekle, muhallefâtının zabtına Yeniçeri Ağası kaymakamının iş'âriyle Dergâh-ı âlî Yeniçerilerinden Kerim tâyîn edilip, Kanûn üzere, muhallefâtı tahsîl edildikten sonra, bir keseye koyup, mühürliyerek defterleriyle Ağasına gönderilmesine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı Devletinin, Dergâh-ı muallâ kullarını, Mısır muhâfazasına gönderilmekle, merkez askerine bu bölgelerde hizmet tecrübesi kazandırmayı, oralarda zuhûr eden hareketleri sür'atle bastırmayı amaçlandığı anlaşılmaktadır[173]. Ancak, bu askerler, hizmetlerini lâyıkıyle görmeyip, eyâlette huzûrsuzluk sebebi olduğunda, günâhı olanların cezâlandırılması, Mısır Beylerbeyisine ve asker kumandanlarına emr olunurdu[174].

XVI. asrın sonlarında, sefere gitmesi iktizâ eden Dergâh-ı mu'allâ kullarından bâzıları, sefere gitmemek için, Mısır'da istihdâmlarına dâir emirler alıp, Mısır'a giderlerdi[175]. Böylece, Mısır'da Ka-

---

dâir Mısır Beylerbeyisine ve Reşîd kadısına hüküm : *KK*, nr. 70, s. 386, 23 Safer 1011. Mısır'da vefât eden vârisleri olmayan Dergâh-ı âlî yeniçeri ve acemi-oğlanlarının muhallefâtlarının mîrîye zabtı ve şer' ile satıldıktan sonra, elde edilen nakden defterleriyle Âsitâne'ye gönderilmesine dâir Reşîd, Dimyât ve Kudüs sancaklarında vaki olan kadılara gönderilen hüküm : *Mühimme*, LXXX, 246/558, 22 Receb 1013.

173 Mısır'a gönderilen Dergâh-ı âlî kulları, Mısır kullarıyle anlaşamayıp, itâle-i lisân edip, beylerbeyi, onları bir hizmete tâyîn edip, göndermeli oldukta, «Biz kapu kuluyuz» diye ona itaât etmedikleri duyulmakla, onları onat vechile istimâlet edip, Mısır askeriyle birleştirip, havâle edilen hizmetleri edâ etmelerinde özür bahâne komayıp, kimseye zulm ettirmeyip, hizmetlerini sadâkatla yapanların taltîfi, yapılan tenbîhâta rağmen muhâlefet eden olursa,isimleri ve ulûfeleriyle defter edip Âsitâne'ye bildirildikten sonra, ağaları mârifetiyle cezâlandırılması emr olunmuştur (Mısır'da bulunan Dergâh-ı âlî askerlerinin zabt-u-rabtına dâir, kumandanları ulûfeci başı'ya gönderilen hükme bk. *Mühimme*, VII, s. 459, 1 Zilkade 975).

174 Mısır'da Dergâh-ı âlî kulları, Yeniçerileri ve bütün askerlerini ehl-i fesâdlarının cezâlandırmasına dâir Dergâh-ı âlî çavuşlarından Hasan ve Sipâhî oğlanlarından Kasım ile gönderilen fermân-ı Pâdişâhî'nin bütün askere okunup, yapılan tenbihten sonra ehl-i fesâd tekrar bir günâh işlerlerse af olunmayıp, gereği gibi cezâlandırılmasına dâir hükme cevâben Mısır Beylerbeyisinin Âsitâne'ye gönderdiği arîza : *TSA, E.* nr. 2953. Kapıkulunun veya kapıkulu kıyâfetiyle bâzı kimselerin Mısır'daki fesâdı artınca, bunlar mahkemeye celb edilip şerî'at hükmünce cezâlandırılmaları için bir Yeniçeri gönderilmiş, fesâdları devâm ederse, müfsidlerin isim ve resimleriyle Âsitâne'ye arzı emr olunmuştu (Buna dâir Reşîd ve Dimyât kadılarına gönderilen hükme bk. *Mühimme*, LXXXI, 246/558, 22 Receb 1023).

175 Dergâh-ı muâllâ kullarından, bir bahâne ile Mısır'a gidenlerden, Mısır Beylerbeyisinin kullandığından gayrısının Mısır'da ne kadar olduğunun mufassal defterle belirtip, mîrî ile alâkalarını keserek ulûfe defterleriyle Âsitâne'ye göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına hüküm : *Mühimme*, 175/422, 14 Zilkade 980.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pıkulu çoğalıp, ulûfelerini Âsitâne'ye gönderilecek İrsâliyye hazînesinden aldıklarından, onu vaktinde göndermekte, zahmet çekilerek eyâletteki huzûrsuzluk artmıştı[176]. Devletin gelişip genişlenmesinin başlıca âmillerinden biri olan Kapıkulu XVI. asrın sonlarından îtibaren, eyâletlerde yaptıkları huzûrsuzluklarıyle de gerilemeye yol açtıkları kanâatını telkîn etmektedir.

K) *Mısır eyâletinde kuloğulları ve karındaşları cemâatları*

XVI. asrın ikinci yarısında, Osmanlı devleti, dış seferlere paralel olarak, Orta doğu vilâyetlerinde, isyân hareketleri çoğaldığından, fazla askere ihtiyâc duymuştur[177]. Böylece, Dergâh-ı âlî kullarının akrabalarından ve hâriçten taşrada hizmet görmek şartiyle «Kuloğlu» ve «Kulkarındaşı» olarak iki cemâatini teşkîl edilmiştir[178].

Umûmiyetle, bu cemâatlerin, belli bir süre için, Yemen ve Habeşistân gibi bölgelerde hizmet gördükten sonra[179], tekrar Mısır'a dönüp, orada ulûfeli asker zümresine dahil olduğu görülmüştür[180].

---

176 Kapıkullarından seferlere gitmemek için bir bahâne ile Mısır'a gidenleri, Mısır'da vergi tahsîline muzâyaka verdikleri duyulduğundan, bunun gibilerini seferlere gitmeleri için ulûfeleri verilmeyip, mu'accelen Âsitâne'ye gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *Mühimme,* LXXIII, 282/644, 27 Zilhicce 1003.

177 Yemen ve Habeşistân eyâletleri zabtından beri, oradaki kabilelerin yaptıkları huzûrsuzluk ve isyânlar, zabt edilen bâzı bölgeleri ellerine geçirmeleri dolayısıyle, Dergâh-ı âlî ve Mısır askerleri çok zahmet çekmişler, bu kabîl seferlere gitmekten çekinir olmuşlardı. Bu yüzden, Devlet, suçlu olan askeri, hizmet görmek üzere, Yemen'e gönderdiği (el-Mellevânî, s. 145) gibi, o taraflarda hizmet görmek istemeyenlerin ulûfeleri kesilip (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XIV, 286/211, 17 Rebîülevvel 978), başkalarına tevcîh edilirdi.

178 Serhadlarda muhâfızlık için kapıkulu dışından tedârik olunan ve önce üç yıllık hizmeti müteâkıb ulûfeli asker olarak ocağa kayd olunanlara «Kul-karındaşı» denilmişti (İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları,* 1943, I, 172).

179 Yemen için, İstanbul'dan 800 kuloğlu ve kul-karındaşı, Mısır'ın hisâr-erlerinden 400 neferiyle tamamlanarak tâyîn edilip, Mısır'dan gönderilmesi ve seferden sonra, orada beklemeyip, yine Mısır'a dönmelerine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Dizdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* VII, 313/895, 19 Şaban 975; Habeş Beylerbeyisinin, eyâletini muhâfazası için, asker talebi üzerine, ihtiyâcı mikdarı hakkında kendisiyle anlaştıktan sonra Mısır'da bu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

L) *Mısır Askerinin Seferlere Tâyîni*

Osmanlı devletinin güney sınırlarını, Orta-doğu bölgesinin kara ve deniz yollarını muhâfaza etmek; Mısır eyâletinde çerkes ve urbânın isyân hareketlerini bastırmak üzere, Mısır'a mahsûs çeşitli asker cemâatleri teşkil edilmişti. Böylece, bu cemâatlerin hizmetlerinin yöresel ve bölgesel olmak üzere ikiye ayrılabilmektedir.

Mısır eyâletinin askerî ve idârî âmiri olan Beylerbeyi, Kahire'de veya vilâyetlerde bir isyân zuhûrunda, bâzı muhâfaza beyleri kumandasında asker cemâatlerinde münâsib bir mikdarını[181] veya yanlarında askerleriyle bâzı tecrübeli kâşifleri, âsîlerin üzerlerine gönderirdi[182]. Eyâlet ve bölge idâresinin kesâfeti sebebiyle, Mısır Bey-

---

lunan Kulkarındaşlarından oraya gitmeyi kabûl edenleri göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Habeş Beylerbeyisine aynı tarihte gönderilen hükümlere bk. *Mühimme*, XVI, 115/225-226, 14 Zilkade 979; Trablus-garb'a gönderilecek askerlere Mısır'da bulunan kulkarındaşlarından kâfi bir mikdar tâyîn ve terfîk edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXVII, 57/150, 1 Rebîülevvel 999.

180 San'â'da fethi lâzım yerler bulunduğundan, Yemen Beylerbeyisi Behran'ın, İstanbul'dan Tüfengendâz asker talebi üzerine, Mısır nâmına İstanbul'dan 800 tüfengendâz kulkarındaşı, yevmî 8 akça olmak üzere, altışar aylık ulûfeleri ve kâfi erzâkları tâyîn edilip, nöbetle, Yemen'de üç yıl kaldıktan sonra, Mısır'a dönüp, ulûfelerini Mısır hazînesinden almaları, Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur (*Mühimme*, XXVI, 89/230, 27 Rebîülevvel 982; 92/234, 28 Rebîülevvel 982; 126/330, 15 Rebîülâhır 982). Uzunçarşılı, bir *Mühimme* kaydına (XXVI, s. 91) istinâden, Yemen için 800 kulkarındaşı yazılıp, Mısır'a göndermeleri üzerine, Yeniçeri ağasına gerekli emirler gönderilmiş; bu askerleri, üç sene Yemen'de muhâfaza hizmetinde bulunduktan sonra Mısır'da ulûfe kayd olunarak Yeniçeri ocağına alınmalarını buyrulduğunu kayd ediyor (*Kapıkulu Ocakları*, I, 172).

181 Mısır Kanûn-nâmesine göre, pek zarûret olmadıkça, Mısır'ın Kal'a müstahfızları, bu kâbil hizmeti tâyîn edilmez; sefere çıkmaları lâzım gelirse, yerlerine yararlı asker tâyîn olunurdu (*Kanûnlar*, s. 357).

182 Mısır'da isyânlar, bidâyette, çerkesler, yağma ve fesâdı âdet hâline getiren bedevî arablar ve bâzı def'a da nöbetle tâyîn edilen Dergâh-ı âlî kulları tarafından çıkarılırdı. Kanûn-nâme'nin tanzîminden sonra,, Memlûklüler itaât etmeye başlayıp, Mısır'a âid asker cemâatleri nizâma girmekle, fesâdın umûmiyetle Arab aşiretlerinden neş'et ettiği görülmüştür. Mısır Beylerbeyisi, bu kabîl isyân hareketi zuhûr edince, vilâyetlerde vazîfe görüp, daha önce bedevî Arablarla münâsebette bulunan kâşifleri, askerleriyle, isyânı bastırmağa me'mûr eder (*Tevârih-i Mısrü'l-Kahire*, 18a); vilâyetleri muhâfaza için

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerbeyisi, umûmiyetle seferlere me'mûr edilmezdi. Fakat, askerî seferlere Mısır'dan asker isteyince, askerin mikdârını[183], kimin kumandasında[184], ne mikdâr ulûfe, silâh ve zahireleriyle gönderilmesi gerektiğini Mısır Beylerbeyisine emr[185] ederdi. Beylerbeyi, sefere tâyîn edilen askerleri geçirmek üzere, Kahire'den alayla çıkar, Hanka mevkiinde yoklayıp, onlara gerekli tenbih ve tavsiyelerde bulunurdu[186].

---

kâşiflerin yerlerine başka mûtemed beyler tâyîn ederdi (Mısır Beylerbeyisi Ahmed Paşa'nın zamanında (999-1003) «Gazâle» urbânı, Mısır ile Bulak yolunun arasını kesip, oralardan geçen kimseleri soyup, ve bir kaç insanı öldürerek fitne ve fesâdı arttırdığından, Mısır Beylerbeyisi, Kalyûb Kâşifi Kasım, Feyyûm Kâşifi Sinan, Behnese Kâşifi Ahmed, Minye Kâşifi Mesih ve Menfelût kâşifi Ali'ye askerleriyle beraber tâyîn üzerlerine, Garbiyye Kâşifi Hakîm-zâde'yi serdâr edip, âsîlerin üzerlerine göndermiş; bu kâşiflerin vilâyetlerini muhâfaza için de, Mahmud Bey, Osman Bey, Hasan Bey ve Mustafa Bey ve Cize Kâşifi Adlî-zâde'yi tâyîn etmiştir: *Tevârih-i Mısrü'l-Kâhire*, 18a-b; bu te'dîb hareketi âsîlerden 2000 neferden ziyâdesi öldürüldüğü nakl edilmiştir : Celâl-zâde Sâlih çelebi, *Mısır Tarihi*, 17a).

183 976'da Yemen seferi için Mısır'dan istenilen asker tâyîn edildiğinde, Dîvân-ı Humâyûn defterine göre, Mısır'ın askerinin ne mikdar olduğu (8811 nefer), bunlardan Mısır'da hirâset hizmetleri ve idârî vazîfe görenleri ne kadar olduğu (4111 nefer) belirtilerek, Mısır'da bâkî kalan askerlerden 400 Müteferrika, 200 çavuş, 1200 Atlı, 200 bey ve ağaların adamları, Kulkarındaşlarının 600'e çıkarılması için, Mısır'ın Hisâr-erlerinden ve azeblerden 400 neferi ile tamamlanması, 20 parça kadırga ve 2000 cengci tedârik edip, onlardan 2000 neferi mühimmât ve levâzımleriyle Osman Paşa ile göndermesini Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur : *Mühimme*, VII, s. 462, 6 Zilkâde 975.

184 Sefere kâdir olmayan 12 sancakbeyi, Mısır muhâfazasında kalıp, diğer beylerin şark seferine tâyîn edilen 3000 asker ile mühimmâtları tedârik edilerek gemilerle gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur (Vezîr-i âzam Mehmed Paşa'nın telhisine bk. Cengiz Orhonlu, *Telhîsler*, s. 102, 110).

185 Umûmiyetle, sefer'e giden bütün asker tüfekli olurdu. Ancak, bu askerlerden Atlı veya Piyâdeden hangisinin gönderilmesi kolaysa, onlardan daha fazla bir mikdârı tâyîn edilirdi : Yemen seferine çıkacak askerin her atlısına iki deve tâyîn edilmekle, eğer piyâde gönderilmek kolay ise, Piyâdeyi ziyâde yazıp, Atlı azaltmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 218/605, 29 Cemâziyelâhır 975. Ancak, Yemen serdârı Sinan Paşa, 2500 askerin 6000 deve ile Yemen'e karadan gitmesini münâsib görmekle, asker'in noksanını emekdâr kullardan ve Gönüllü'den ikmâl edip, zâhire ve mühimmâtleri tedârik edilerek mu'accelen yola çıkarması, Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur : *Mühimme*, VII, 769/2100, 24 Rebîülevvel 976.

186 1025 Muharrem'inde, Acem seferi için Mısır askerinden 1000 neferi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Seferlere katılmayan Beylerbeyi, sefere iştirâk eden Mısır askerinin bütün ihtiyâclarını te'mîn, sefer için fazla asker gerektiği zaman, Mısır'dan tedârik eder[187]; seferler, Yemen veya Habeş eyâletlerine ise, oralarda hizmet gören Dergâh-ı muallâ kulları ve Mısır asker, bey ve serdârlarına Âsitâne'den gönderilen emirleri ulaştırıp, bu emirlerin yerine getirilmesinde onlara yardım ederdi. Mısır vezîri, bir sefere tâyîn edilirse, eyâletin işlerinin görülmesinin geciktirmemek için, yerine yeni bir tâyîn ve bu zat Kahire'ye varıncaya kadar, serdâr sefere hareket etmezdi[188].

M) *Komşu Vilâyetlerde Nöbetçi Mısır Askeri*

Ortadoğu bölgesinde, idârî ve askerî merkezi Mısır eyâletinin, Devletin Akdeniz ve Kızıldeniz yolları ile güney sınırlarını muhâ-

---

gönderilmesi, Mısır Beylerbeyisi Ahmed Paşa (1024-1026) ya emr olundukta, istenilen mikdâr asker hazırlanıp, üzerlerine Emîr-ı hâc Sâlih Bey serdâr olarak tâyîn edilmişti. Asker, Kahire'den alayla hareket edip, alayın başında, Tersâne Emini, önünde Süveyş levendleri ve re'isleri, sonra Topçu-başı ve bütün topçular, daha sonra Azebler Ağası ve önünde bütün Azebler, sonra Yeniçeri Ağası ve önünde bütün Yeniçeriler, Çerâkise Ağasından sonra Tüfengciler Ağası ve önünde bütün tüfekliler, sonra Gönüllü Ağası ve önünde bütün Gönüllüleri, sonra bütün sancaklar, Kethudâlar ve arkalarında çerkes emîrleri, sonra bütün sancakları ve sonunda sefer serdârı, Kahire dışında Hanka'ya kadar yürümüşlerdi (el-Bekrî, Beylerbeyinin, Mısır askerinin bu çıkış tarzını ilk defa tâkıb ettiğini zikreder). Mısır Beylerbeyisi, bu alayla Hanka'ya vardığı zaman, orada oturup, askerlerini tekrar yoklayıp, gerekli tenbihlerde bulunduktan sonra, askerin ağalarına ulûfelerini teslim etmiştir (el-Bekrî, *Feyzü'l-Mennân...*, 107b; *el-Minehü'r-Rahmaniye*, s. 159-160).

187 Sûr-ı humâyûn için, Mısır'dan cündî gönderilmesi gerekmekle, Cündîlik fenninde becerikli Mısır kullarından 65 ile «aşır»(!) oynamaya kâdir 20 neferi, Mısır ümerâsından Mustafa'nın başbuğluğu ilâve, Mısır Gönüllüler Ağası Hüseyin ve Cündîbaşı Ferhad ve Cündîler halîfesi İlyâs ve Mısır Müteferrikalarından, Gönüllü ve Çerâkise bölüklerinden bâzıları ve ümerâ ve kâşifler yanında bulunan Cündîlerden 40-50 neferini İstanbul'a gelmek üzere, Antalya iskelesine göndermesi, Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur: XLVI, 270/611, 6 Zilhicce 989; Mu'accelen hareket etmesi lâzım olan Serdâr Osman Paşa'nın ordusuna Erzurum'da iltihâk etmek, Mısır çavuşlarından ve Müteferrikalarından dörder yüz neferi hazırlayıp, göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *Mühimme*, LIX, 35/162, 6 Rebîülâhır 993.

188 Bu husûs için «Mısır Beylerbeyisinin tâyînî ve azli» bahislerine bk. s. 128.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fazada büyük bir mes'ûliyeti vardı. XVI. asrın ortalarında, Devletin güney tarafında zabt edilen Yemen ve Habeş mıntıkalarında, gerek mahallî gerekse hârici huzûrsuzluğu bertaraf edebilmek için oraya yeterli asker tâyîni gerekiyordu[189]. Bu bölgelere en yakın ve en müsâid mevki'de olan Mısır'ın asker cemâatlerinden bir mikdârı techizât ve mühimmâtlarıyle, muhâfaza için, bu taraflara nöbet tarîkıyle tâyîn edildiği gibi, Orta doğu bölgesinde, bir beylerbeyinin tâyîni, vefâtı veya sefere tâyîni vâki olunca, vilâyetinin muhâfazasına Mısır askerinde münâsib bir mikdârı gönderilmiştir[190].

Orta-doğu vilâyetlerine nöbetçi olarak tâyîn edilen Mısır askeri, çeşitli cemâatlerinden seçilmişse de, bu askerin sayısı ve nöbet müddeti, gönderildikleri bölgeye göre değişiyordu[191]. Meselâ, XVI. asırda, Yemen eyâletinin muhâfazasına, Mısır'dan her sene «bi'l-münâvebe» gönderilegelen asker, 500 nefer olduğu halde[192], Habeş eyâletinin hirâseti için, 300 nefer gönderilip, üç senede bir def'a değiştirilmeleri âdet olmuştu[193]. Mısır'ın nöbetci askerinden Medîne ve Cidde'ye tâyîn edilenlerinin mikdârları bilinmediği halde, XVI. as-

---

189 Bu husûsta ve Devletin güney sınırlarında aldığı tedbirler için, «Mısır eyâletinin kal'a Müstahfızları» bahsine bk. s. 211.

190 Bunun için de «Mısır eyâletinin Yemen, Habeş ve dış 'alem ile alâkaları» bahsine bk. s. 316.

191 Önceleri, Mısır'dan nöbetçi olarak tâyîn edilenler, her cemâatten aynı mikdarda seçilirken (Yemen'e giden Mısır askerleri, Gönüllü bölüğünden 100, Atlı Tüfekçilerden 100, Çerâkiseden 100, Hisâr-erinden 100, Azeblerden 100 nefer ki hepsi 500 nefer tâyîn edilirdi : Süleyman Paşa'nın, 945 tarihli arîzası: *TSA, E.* nr. 6454), sonra ihtiyâca göre, çeşitli bölüklerden seçildiğini görülmüştür (951'de Yemen hirâsetine giden Mısır'ın nöbetçi askeri, Gönüllülerden 70, Atlılardan 60, Çerâkiseden 70 ve Hisâr-erlerinden ve Azeblerden ve Atlılardan 150'şer nefer ki cem'an 500 nefer olarak gönderilmesini buyrulmuştur : *Mühimme,* TSA, E. nr. 12321, 55b-56a).

192 XVI. asrın sonçeyreğinde, Mısır'dan Yemen'e gönderilen muhâfız askerin 800 nefere çıktığı öğrenilmekle, mikdârın eski sayısına düşürülmesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *Mühimme,* XXXI, 86/211, 12 Cemâziyelevvel 985.

193 Habeş Beylerbeyisinin, her üç yılda bir Mısır'dan Habeş'e 100 Atlı ve 200 yaya Yeniçeri gönderilmek âdet olduğunu ve mevâciblerinin Mısır'dan irsâl edildiğini bildirmesi üzerine, bu askerlerin ve mevâciblerinin zamanında gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme,* XLVIII, 2/4, Rebîülâhır 990.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın ortalarına kadar, onların üç senede, 981'den îtibâren altı senede bir def'a tebdîl edildiğini anlaşılmaktadır[194].

Mısır eyâletinde, çoğu evli olup, idârî vazîfeleri olan Mısır askerleri, nöbetçi tâyîn edilince, bâzen Beylerbeyinin emrine muhâlefet ettikleri veya yerlerine başkalarının gönderdikleri vuku bulurdu[195]. Ancak, keyfiyet, Âsitâne'de duyulunca, nöbetini görmeyip isyân eden Mısır askerlerinin gediklerinin, Mısır dışında hizmet görmek şartıyle başkalarına tevcîhi emr olunmuştur[196].

Civar bölgelerde huzûrsuzluk çıkıp, orada bulunan nöbetçi asker yetmeyince, Mısır askerlerinden kâfî mikdârı muhâfız olarak tâyîn olunurdu[197].

---

194 Medîne'ye tâyîn edilen Mısır'ın nöbetçi askerlerini üç senede bir değiştirilirken, Medîne Kullar Ağasının talebi üzerine altı senede bir tebdîl edilmesi, Mısır Beylerbeyisine emr olunmuştur : *Mühimme*, XXIII, 22/43, 8 Cemâziyelâhır 981.

195 XVI. asır ortalarına kadar Yemen muhâfazasına giden Mısır askerleri, Emânet ve mukata'aları olmayanlardan seçildiği halde (Yemen muhâfazası için dirlik tasarruf etmeyenlerden 300 nefer Yeniçeri tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, V, 28/720, 5 Cemâziyelâhır 973), daha sonra, o taraflara fazla asker istenildiğinden ve Mısır askerinin çoğunun emânet ve mukata'a tasarruf ettiklerinden, Mısır'da idârî vazîfesi olan askerleri bile nöbet sırasiyle tâyîn edilir; bâzı asker, kendisi gitmeyip başkalarını yerine bedel olarak gönderir olunmuştu (Buna dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XVIII, 8/15, 23 Ramazan 979). Bâzan da, nöbet sırasıyle tâyîn edilen askerlerden bâzıları, «Mısır'da mukata'am var» diye sefere çıkmaya muhâlefet ederdi (Bu husûsta bk. *Mühimme*, XIX, 211/286, 17 Rebîülevvel 978).

196 Mısır askerinden bedel kabul etmeyip, herkesin kendi nöbetini görmesi, Mısır Beylerbeyisine emr edilmişse de (*Mühimme*, XVIII, 8/15, 23 Ramazan 979), Mısır dışında hizmet gören dirlik sâhibi askerleri, dirliklerinin başkalarına verilmesi için «icâzet tezkiresi» verip, defterlerde isimleri üzerine işâret etmesi buyrulmuş (Habeş Beylerbeyisinin, Habeş'e giden Mısır Müteferrika, Çavuş ve Gönüllülerinin Mısır'daki dirliklerinin başkalarına verilmemesini rica etmesi üzerine, onlara buna dâir icâzet tezkiresi verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, 147/328, 1 Muharrem 996); emirlere muhâlefet edip diğer askerler gitmek istemeyenlerin ulûfeleri kat' edilip, gediklerinin başkalarına tevcîhi emr olunmuştur (Yemen'e ve Cidde'ye gitmek istemeyen askerlerin ulûfelerinin kesilmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXIII, 122/246, 19 Receb 981; Yemen'e gitmek şartıyle iki nefere Mısır Müteferrikalığı, 30 nefere ise Gönüllü gediği tevcîhine dâir : *KK*, nr. 80, s. 82 Şevvâl 980).

197 Yemen ahvâlinin karışık olduğu duyulunca, yeniden Mısır kulların-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yemen'e giden Mısır nöbetçi askerlerinin mevâcib ve mühimmâtları Mısır hazînesinden tedârik edildiği halde, Habeş'e tâyîn edilenlerin ulûfeleri Habeş hazînesinden ödenmiştir[198]. Bu askerler, yola çıkınca iki kıst (= altı aylık) ulûfeleri ağalarına teslim edilir; ağaları da, bu ulûfeleri zamanında ve defterlerine göre, onlara dağıtırlardı. XVI. asır sonlarına kadar, Yemen'e giden Mısır askerini teşvik için, ulûfelerine zamm olunmuş, bâzan yarım ulûfe artırıldığı görülmüş[199]; XVII. asrın başlarında da, askerlerin her birisine onar akça ve bölük-başılarına on ikişer akça ulûfe tâyîn edilmiştir[200].

Komşu eyâletteki Mısır'ın nöbetçi askerleri, hizmetleri sonunda, Mısır'a dönerken, eyâletin beylerbeyisi tarafından yoklanıp, isim-

---

dan 1000 neferin, teçhizât ve ulûfeleriyle gönderilmesi emr olunmuştur (*Mühimme*, XII, 47/97, 23 Ramazan 978). Yemen'e giden Mısır askerinden bir mikdârı, şehîd olup, Mısır'dan gönderilegelen askerlerden fazla kimseyi tâyîn edilemediğinden, Mısır kullarının yüksek ulûfesi olanlarından 1000 nefer seçip, bir senelik ulûfelerini ağalarına teslim ile Yemen'e gönderip; bir sene sonra başkalarını yerlerine tâyîn ederek evvelkilerin Mısır'a iâdesi buyrulmuştur (Bu husûs için, Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XIV, 227/325, 17 Safer 978). Yemen Beylerbeyisinin, Yemen'de urbanın isyânı devâm edip, ülkeyi istilâya çalıştıklarını bildirmekle, Yemen'i hıfz-u-hirâseti için Mısır kullarından her bölükten bir mikdârını seçip, 2000 neferi hazırlayıp, üzerlerine bir başbuğ tâyîn ederek mu'accelen mühimmâtleriyle göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 70, s. 164 3 Receb 1013.

198 Yemen muhâfazasına tâyîn edilen Mısır askerinin mevâciblerini Mısır İrsâliyye hazînesinden mahsûb olmak üzere tedârik edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXV, 305/639, 17 Ramazan 1013; Habeş hirâsetine giden Mısır askerinin ulûfelerini Habeş hazînesinden verilip, Mısır'a döndüklerinde, mevâciblerini tekrar Mısır hazînesinden verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 580/1631, 2 Muharrem 976.

199 Yemen muhâfazasına giden Mısır kullarının ulûfelerini 17 akçaya, 6-7 akça ulûfeleri olan Çerâkise askerlerinin ulûfelerini onar akçaya çıkarılması hakkında Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, XIV, 331/470, 12 Rebîülevvel 978; 541/760, 28 Cemâziyelahır 978; kezâ, bu askerlerin ulûfelerine yarım ulûfe ilâve edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına hükümler gönderilip, bu mevâcibleri, oradan isteyip askerlere tevzi' etmesi için Yemen Beylerbeyisine emr olunmuştur: *Mühimme*, IX, 65/174, 977.

200 Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXV, 305/639, 17 Ramazan 1013.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri ve hizmet müddetlerini belirten defter sûretiyle beraber Mısır'a gönderilirdi[201]. Hizmetlerini edâ edip Mısır'a dönen askerin, ellerindeki tezkire ve defterleri, Mısır dîvânının defterleriyle karşılaştırılıp gedikler tekrar verilirdi[202].

Nöbetlerini sadâkatla edâ edip, Mısır'a dönenlere, istihkaklarına göre, terakkî ve rütbeler verilirdi[203].

Diğer taraftan, deniz yollarını ve üzerindeki iskeleleri düşman ta'arruzlarından müdâfa'a için Mısır askerine vazîfe havâle olunurdu. Fil-hakîka, XVI. asır boyunca, düşman ve korsan gemilerinin tecâvüzünden, Akdeniz ve Kızıldeniz iskeleleriyle hac ve tüccâr gemilerini husûsiyle Reşîd, İskenderiyye; Moha ve Aden'i muhâfazaya kifâyet mikdârı askerle yüklü gemilerle İskenderiyye ve Süveyş Beyleri me'mûr edilir[204]; her yıl ilkbahârında[205], İskenderiyye veya

---

201 Bunun için Yemen Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXXI, 86/211, 12 Cemaziyelevvel 985. Ancak, Yemen'deki Mısır nöbetçi askerlerinin hizmet müddetlerini bittikten sonra, onlardan birisi Yemen'de beklemeyip, hepsi Mısır'a dönüp hizmetlerini orada görmeleri ve bu emre itaât etmeyenlerin ulûfelerini kesilmesini, Mısır Beylerbeyisine ve Nâzır-ı emvâline emr olunmuştur : *Mühimme*, TSA, *E.* nr. 12321, 55b, 951.

202 Bu husûs için Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXIX, 76/182, 24 Şevval 984.

203 Mısır kullarından Yemen'e nöbet tarîkıyle seçilerek gidenlere, orada bir senelik hizmetleri karşılığında, kendilerine münâsib terakkî ve mertebe ve dirliğe erişmiş oğullarına da dirlik tâyin edilmesi için Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, XIV, 126/179, 19 Safer 978.

204 967/1559'da Portekiz gemilerinin Kızıldeniz'de şüphe uyandıran hareketleri üzerine, Mekke Kadısı ve Cidde Emîni durumu Mısır Beylerbeyisine bildirip, o da vaziyeti Âsitâne'ye arz etmekle, Süveyş'te yapılan gemileri sür'atle ikmâl edip, 300 asker ve mühimmâtını hazırlanması hakkında Mısır Beylerbeyisine emir gönderilmeştir : *Mühimme*, III, 195/550, 28 Safer 967. 972/1564'de Portekiz gemileri, Hind'den gelen tüccâr ve hacı gemilerine ta'arruz edip zarar verdiği Mekke Şerîfi tarafından bildirilmekle; Donanmadan 10 gemi âlet ve mühimmatiyle Süveyş kapudanına gönderildiği, kendisinn de cenkçi ve kürekçilerden, Çerâkiseden, tüfekçilerden ve Azeblerden birer mikdarı tâyîn edilip göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme*, VI, 122/256, 13 Rebîülevvel 972; Süveyş'ten Aden'e gönderilecek donanmanın zâhire ihtiyâcının te'minine dâir Cidde Beyine hüküm: *Mühimme*, VI, 123/258, 13 Rebîülevvel 972; kezâ, Yemen iskelelerinin Portekiz taarruzlarından muhâfazası için Mısır'dan asker, ve malzeme gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme*, XXXV, 293/743, 27) Receb 986; LII, 181/461, 14 Zilhicce 991.

205 Bahâr mevsiminde Korsan ve düşman gemilerinin Akdeniz'de yol

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dimyât kapudanı[206] gerekli asker ve mühimmâtla yüklü gemileriyle[207], umûmiyetle Donanma'ya katılırdı. Akdeniz yollarını korur veya münferiden Mısır iskelelerini muhâfaza ederlerdi[208].

---

kesip, hacı, tüccâr, zahîre ve sâir gemilerine taarruz edegeldiklerinden, bu mevsimi geçinceye kadar deniz yolları ve limânların ve mîrî emvâl muhâfazası için, Rodos sancakbeyi ile Mezistire, Midilli ve Sakız beylerine gerekli emirler gönderildiği gibi, İskenderiyye Bey'ine de Rodos Beyiyle müteferrikan hareket etmesine dâir emir gönderilmiştir: *Mühimme*, XXXVIII, 99/208, 23 Safer 987. Ancak, bahârdan önce, düşmanlar, ânî bir düşman taarruzuna karşı lâzım olan gemi, asker ve malzemenin hazırlamasına dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm gönderildi: *Mühimme*, XIX, 202/480 11 Rebîülevvel 985.

206 Umûmiyetle, bahâr mevsiminde Akdeniz'in muhâfazası için Mısır'dan Donanmaya katılan gemi ve kadırgalar, ya İskenderiyye Beyi yahud da Dimyât Beyi kumandasında çıkarılırdı. Bunlardan biri, gemi ve askerleriyle Donanma'ya katılırken, bâzı def'a diğeri, Mısır'ın kuzey iskeleleri ve özellikle İskenderiyye, Dimyât ve Reşîd limanlarını muhâfaza ederdi (İskenderiyye Kapudanı'nın, 6 parça gemi ile Donanma'ya iltihâk etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme*, V, 280/717, 5 Cemaziyelâhır 973; Dimyât Kapudanı Mahmud Bey'in kadırgaları ve istenilen Floransa dukasının kadırgalarının taarruzuna karşı İskenderiyye ve Dimyât boğazları muhâfazasında bulunmasına dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme*, XXVII, 244/567, Zilkade 983. Kızıldeniz'de muhâfaza ihtiyâc olmadığı zaman, Süveyş Beyi, Mısır'ın kuzey benderlerinin muhâfazlığına gönderilir; İskenderiyye Beyi ve Dimyât Beyi de gemileriyle Akdeniz'deki Donanma-yı Humâyûn'a katılırdı (Süveyş kapudanı, beş kadırgasıyle İskenderiyye muhâfazasında bulunup, Dimyât ve İskenderiyye Beylerinin diğer gemilerle Donanma'ya iltihâk etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühmme*, XXI, 118/288, 20 Şevval 980).

207 Yukarıda görüldüğü gibi, bahâr mevsiminde gemilere tâyîn edilen savaşçı askerlerle berâber, birçok kürekçi de tâyîn edilirdi. Ancak, deniz seferleri çoğalıp, esirler azalınca, kürekçiye ihtiyâc arttığından, 980/1573'de, hapiste bulunan mücrimlerden istifâde edilmek üzere, bâzı suçluların İskenderiyye kal'alarına konulmak için, onlarla ilgili malûmât bir deftere kayıd ederek İskenderiyye Beyine teslim edip, fazla kürekçi ihtiyâc olunca, onların istihdâm edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına emr gönderilmiştir: *Mühimme*, XXI, 101/245, 17 Şevvâl 980. Ayrıca, Mısır'ın asker cemâatlerinden hizmetlerini lâyıkıyle edâ etmeyip, ihmâl edenlerin Donanma-yı Humâyûn'a tâyîn edilmeleri, Mısır Beylerbeyisine emr edilmiştir: *Mühimme*, XXVII, 244/567, 5 Zilkade 983.

208 Akdeniz sahillerini zamanında muhâfaza etmesi için Mısır kapudanının gemi ve askerleriyle Donanma'ya katılmasına dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm: *Mühimme*, V, 280/717, 5 Cemâziyelâhır 973; Ancak, bâzan bahârlarda, Donanma, Karadeniz'de bâzı hizmetlerde bulunduğundan, İskenderiyye Ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıda görüldüğü gibi, Mısır'ın askerî teşkîlâtı, Osmanlı askerî teşkîlâtının küçük bir nümûnesi sayılabilir. Böylece, Devletin, asker için câri ahkâmı, Mısır askerlerine tatbîk edildiği gibi, XVI. asrın sonlarında, Devletin uğradığı buhrânı, Mısır'ın idârî ve askerî ahvâline te'sîr etmiş olması tabîidir.

XVI. asrın son çeyreğine doğru, Mısır askerinin mevcûdu, 9300'ün üstüne çıkmakla[209], bu askerin ulûfesi, eyâletin hazînesine yük olmuş; askerin âdet ve ulûfelerinin zamanında verilmemesi, Mısır halkından ve Memlûk oğullarından seçilen askerler ile diğer askerler arasında ihtilâf çıkmasına; eyâlette askerî ve idârî salâhiyyetleri hâiz olan Mısır askerinin, Mısır halkına, idârecilerine ve hattâ beylerbeyilerine bile baş kaldırıp, bâzan Devlet merkezinin emirlerini bile dinlememelerine sâik olmuştur. Eyâletin idârî ve mâlî işlerinin çoğu, bütün muhâfaza işleri, bu askerin elinde olduğundan, onların isyânları, eyâletin bütün mü'esseselerine te'sîr etmekte idi[210].

Binâenaleyh, fetihten XVI. asır sonlarına kadar Mısır askeri, eyâletin ve Devletin huzûr ve istikrarının asıl âmili iken, daha sonra, en büyük sıkıntı ve ıztırab unsurlarından biri olmuştur.

---

pudanı'nın, gemilerini ikmal ettikten sonra, asker ve malzemeleriyle Akdeniz muhâfazasına gönderilmesini emr olunurdu: *Mühimme,* LII, 343/914, 4 Rebîülâhir 992.

209 Mısır Beylerbeyisine gönderilen 14 Safer 978/1570 tarihli hükme göre, Mısır'ın asıl defterli Müteferrika, Çavuş, Aceb, Gönüllü, Müstahfız ve sâir asker cemâatlerinin mevcûdu 9300'den fazla olup, 5000 mikdârı Yemen'e gönderilip, mâadâsı, Mısır'da mîrî hizmetlerde kullanılmıştır: *Mühimme,* XIV, 216/310.

210 Mu'âsır müverrihler, Üveys Paşa Mısır vâlîliğinde (994-999), asker isyânlarının başladığını ittifak ederler (Selânikî, s. 260; el-İshâkî, s. 154; el-Mellevânî, s. 167; *el-Kevâkibü's-sâire,* 28b, el-Hallak, 92a); daha sonra, halka ve idârecilere te'addî eden bu askerler, Mehmed Paşa (1004-1006)'yı öldürmeye teşebbüs edip, Mısır idâresini islâha me'mûr İbrâhim Paşa (1012-1013)'yı öldürmüşlerdi. Mısır askerini teskîn için, hükûmet, arka arkaya hükümler göndermişse de (Mısır'ın ümerâ, kulağalarına ve sâir âyânına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* LXXV, 265/553, 14 Cemâziyelevvel 1013; Mısır'ın kulağalarına, kethudâlarına, bölükbaşı ve ihtiyarlarına ve bütün kul tâifelerine gönderilen hüküm için de bk. *Mühimme,* LXXVIII, 332/864, 17 Rebîülevvel 1018; kezâ bk. *Zübdetü't-Tevârih,* II, 112a-b), artmıştı. 1016'da, eyâletin idâresini düzeltmek üzere Mehmed Paşa (1016-1020) tâyin edilmesine rağmen, daha sonra, eyâlet, eski istikrarına dönememiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MISIR'IN MÂLÎ TEŞKÎLÂTI

Mısır Defterdârı («Nâzır-ı Emvâli»)

Mısır'ın zabtından, «Kânûn-nâme»nin tanzîmine kadar, eyâletin mâliye arazî idâresinde zorluklar çekilmişti. Hayır-bey'in vefâtına kadar eyâletin mâliye ve idâresi beylerbeyi tarafından tedvîr edildiği halde, daha sonra mâliye umûrunda beylerbeyiye yardım etmek üzere, Devlet merkezi tarafından eyâleti birçok defterdâr tâyîn edilmiş ise de, bu zevât, birbiri ardınca zuhûr eden urban ve çerkes isyânları ile çalkalanan ülkenin cârî olan kanûnlarını bilmediklerinden dolayı, memûriyetlerini gereği gibi icrâ edememişlerdi[1].

---

1 Mısır'ın zabtını müte'âkıb, ülkenin mâliye ve arâzî idâresine âid mâlûmâtı, cem' etmek üzere, Memlûklü Müstevfi'l- emvâlinden faydalanmak üzere, Beylerbeyi mâiyyetine bir bey Mısır Defterdârı olarak tâyîn edilmişse de, Beylerbeyi, halka Memlûklü bakiyyetiyle anlaşamadığından azl edilmişti («Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi» bahsine bk. s. 33). Yeni Beylerbeyi'ye, mâlî ve idârî yardımcıları seçme salâhiyeti verilmekle, Hayır-bey, Memlûklü idâreciler, kullanma imkânı bulmuştu. Buna rağmen, eyâletin mâlî ve idârî işlerini teftiş etmek üzere, Devlet merkezinden Mısır'a salâhiyetli Defterdârlar gönderilmiştir («Hayır-bey devrinde Mısır'ın idârî teşkîlâtı durumu» bahsine bk. s. 50). Ancak, Mustafa Paşa, Mısır Beylerbeyi tâyîn edildiğinde, maiyyetine bir defterdâr me'mûr olunmuş («Mustafa Paşa'nın Beylerbeyiliği» bahsine bk. s. 55), fakat, bu Defterdâr Çerkes ve Arab isyânları sebebiyle eyâlet mâliyesini tedvîr edememişti. Eyâletin idâresini düzeltmek üzere, bu isyânlara karşı, birçok askerlerle başka bir defterdâr gönderilmişse de, («Mısır'da Çerkeslerin isyânı» bahsine bk. s. 58), bu defterdâr, Ahmed Paşa'nın isyâna hazırlaması sırasında İstanbul'a dönmekle, eyâletin mâlî ve idârî bütün işleri tekrar Memlûklü idârecilere havâle edilmişti (Mısır Beylerbeyiliğinde Ahmed Paşa» bahsine bk. s. 63). Bu isyânı bastırmada başarı gösteren Mehmed Bey, Mısır Defterdârlığına tâyîn edilmesine rağmen, Beylerbeyi Güzelce Kasım Paşa ile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak, Vezîr-i âzam İbrahîm Paşa'nın tanzim ettiği Kanûnnâme ile, Defterdârlık (Nâzır-ı Emvâllik)[2] mü'essesesi, kat'î şeklini almıştır[3].

A) *Defterdâr (Nâzır-ı Emvâl)'ın tâyîni*

Mısır eyâletinin idâresinden mes'ul Beylerbeyi'ye, mâlî ve idârî işlerin tedvîrinde yardım etmek üzere, mâliye umûrun ihtisas kesb etmiş, müstakîm ve müslümân beylerden biri seçilip, Nâzır-ı Emvâl tâyîn edilirdi[4]. Bu makam, umûmiyetle, mîrî emvâl tahsîlinde veya

---

anlaşamadığından, Vezîr-i azam İbrâhim Paşa Mısır'a gelmesine kadar, eyâletin mâlî ve idârî ahvâlini düzeltmemişti («Mısır Beylerbeyiliğinde Güzelce Kasım Paşa» bahsine bk. s. 67).

2 «Mısır Kanûn-nâmesi»ne göre, Mısır'ın mâliye, arazî ve evkâf işleriyle meşgul olan kimse, «Nâzır-ı Emvâl» adıyle mârûf olmuştur *(Kanûnlar,* 379, 380). XVI. asrın ortalarına kadar, bu lakabı kullanılmaya devâm etmiştir (951'de Nâzır-ı emvâl'a gönderilen hükümler için bk. *Mühimme, TSA. E.* nr. 12321, v. 4a, 21b vd.; 957'de sabık Nâzır-ı Emvâl'e irsâl edilen emir için bk, *KK, DH,* nr. 209, s. 80, 963'de, Nâzır-i Emvâl'in terakkîsi için buyruldu sureti BA, *Mühimme,* II, 118/1187, 19 Ramazan). Ancak, XVI. asrın ikinci yarısı başlarında, «Nâzır-ı Emvâl» ve Defterdâr adları biri diğeri yerine kullanılır olmuştur. Meselâ, 975'in Receb'inde, Mısır Nâzır-ı Emvâli tabîri kullanılmışken (*Mühimme,* VI, 253/701), aynı yıl Ramazan'ında sâdır olan bir hükümde ise, «Defterdâr» sıfatına rastlanmaktadır (*Mühimme,* VII, 345/995). XVI. asrın sonlarında, artık Mısır «Nâzır-ı Emvâli» tâbîrine rastlanmayıp, fermanlarda, hep «Mısır Defterdârı» sıfatına, Dîvân-ı Humâyûn'un defterlerinde de «Mısır'da Hazîne-i âmire Defterdârı» unvânına tesâdüf olunmaktadır *(Mühimme zeyli,* nr. 3, s. 88, Muharrem 984).

3 Vezîr-i âzam İbrahim Paşa, Mısır'dan ayrılırken, Çerkes emîrlerinden olup, Memlûk mâliye idâresine vukufu dolayısıyle, daha önce Mısır'ın Nâzır-ı emvâli tâyîn edilen Hayır-bey'in kethudâsı Cânım el-Hamzavî'yi beraberinde İstanbul'a getirmiş; Devlet merkezinde bu makam kendisine tevcih olunmuştu («Vezîr-i âzam İbrahim Paşa'nın Mısır'da Islâhatı» bahsine bk. s. 70). Bu hizmette iki sene kadar kalan Hamzavî, fazlasıyle nüfuz kazanıp, isyân istîdadı olduğu, Pâdişâh'a arz olunduktan sonra, Mısır Beylerbeyisi Süleyman Paşa (931-941) tarafından idâm ettirilmiş (933); yerine Osmanlı beylerinden birisi Nâzır-ı Emvâl tâyîn olunmuştur (el-Bekrî, *el-Minehü'r-Rahmaniyye,* s. 61). Bu sonuca tevcîhle, eyâletin bütün mâlî ve idârî işleri Osmanlı idârecilerinin kontrolüne geçmiştir.

4 Mısır eyâletinin mâliyye idâresinden Beylerbeyi mes'ûl ise de, Defterdâr, bu işleri diğer idâreciler vâsıtasiyle doğrudan doğruya görürdü. Ehemmiyetine binâen, bu mevkie seçilecek kimsede birkaç şartlar aranırdı. Meselâ,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kitâbette başarılı olan Dergâh-ı muallâ beyleri veya kulları seçildiği halde[5], XVI. asrın sonlarına doğru, sâbık ve muteka'id Defterdârlara veya Mısır'ın muhâfaza beylerinin sancakbeyliği pâyesiyle tâyîni adet hâline gelmiştir[6].

Mısır Defterdârlığına ya doğrudan doğruya Dîvân-ı humayûn'da seçilen zat, Pâdişâh'a arz edilerek; veya Mısır Beylerbeyisinin inhâ ettiği kimse, Dîvân'da tedkîk edilip Pâdişâh'a arz olunarak tevcîh ve berâtı sâdır olurdu[7]. Ancak, XVI. asrın sonlarında tevcî-

---

Mısır Beylerbeyisi Mesih Paşa (982-988)'nın zamanında, sadır olan berâtte, Mehmed Efendi'nin berâtta, Defterdâr seçilme şartları beyân olunurken, kendisinin şöyle belirtilmiştir: «mekârim-i ahlâk», «Vüfûr-ı istihhâk», «emânet ü istikâmet», «Kemâl-i diyânet» sahib, kitâbete kifâyeti, vergi tahsilinde ve reâyayı sıyânette mesâî ve cehd sarf edeceğinde îtimad ü itikâd-ı humayûn olduğu» belirtilmiştir (*KK, DH*, nr. 91, s. 349).

5 Mısır Defterdârlığı, 980'de Âsitâne'de Yeniçeriler kâtibi Mustafa Çelebî'ye (*KK, DH, Ruûs*, nr. 225, s. 165), 987'de 450.000 hassa ile mütekâ'id Dergâh-ı muallâ beylerinden Mehmed'e (*KK, DH, Ruûs*, nr. 236, s. 209), 1004'de, Defter-ı hâkani kâtiblerinden Mehmed'e (*KK, DH, Ruûs*, nr. 252, s. 29), tevcîh edilmiştir.

6 Mısır Defterdârlığı, 992'de Mısır beylerinden Mehmed'e (*Mühimme*, I, 35/151), 999'da Yahya'ya (*KK, DH*, nr. 123, s. 85) tevcîh edildiği gibi, 994'de sâbık Rumeli Defterdârı Osman'a (*KK, DH, Ruûs*, nr. 262, s. 82), 995'de sâbık Diyarbekir Defterdârına (*KK, Ruûs*, nr. 249, s. 203); 998'de sâbık Haleb Defterdârına (*KK, Ruûs*, nr. 252, s. 207), 1012'de sâbık Başdefterdâra, 1014'de sâbık Anadolu Defterdârına tevcîh (*KK, DH*, nr. 155, s. 25) edilmiştir. XVI. asır sonlarında, belki de îtibârlı bir hizmet mevkii olması için, Mısır Defterdârlığının, sancakbeyliğiyle beraber tevcîh olunup, bu ikinci mevkiin tahsîlatı da kendisine verilme yolu açılmıştır (Mısır Defterdârlığına tâyîn edilen sâbık Haleb Defterdârı Mahmud Efendi'nin arzuhâlinden bâhis fermanda şöyle denilmiştir: «Sâbıka Defterdâr olan sancak ile mutesarrıf olduğu gibi, kendüye dahi ol vechile recâ» etmekle o pâye ve mikdârla buyrulduğuna dâir bk. *Ruûs*, nr. 252, s. 207. Ancak, 1001'de, Mısır beylerinden Sinân Bey, Defterdârlığa tâyîn olundukta, sancak sâliyânesinin hazîneye kalması buyrulmuştur: *KK*, nr. 253, s. 6. Herhalde, XVII. asrın başlarında Mısır Defterdârlığının, mahlûl sancakbeyliklerinden biriyle beraber tevcîhi adet olmuştur («Defterdârlık-ı hazîne-ı Mısır: Mısır muhâfazasında olan Hasan Paşa arzıyle sabıka Yemen'de ümerâ-i Mısır'da iken fevt olan Mehmed'in mahlûl olmağın 300.000 akça ile livâ-ı mezbûr, zikr olunan Defterdârlık, Dergâh-ı âlî müteferrikalığıyle Defter-i hâkani kâtiblerinden olan Mehmed'e verilmek buyruldu», *KK, Ruûs*, nr. 252, s. 39, 26 Ramazan 1014).

7 «Defterdârlık-ı hazîne-ı Mısır: Mısır Beylerbeyisi Ahmed Paşa (998-1003), mektûb gönderip, ümerâ-y-ı muhâfaza-ı Mısır'dan Sinân Bey için, yarar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hatta, îcâb edilen şartlar yanında, Devlet mes'ullerine takdîm olunan pişkeşlerin de ehemmiyet kazandığına işâret olunmuştur[8].

Mısır Defterdârlığının tasarrufu, Mısır Beylerbeyisinin azl ü tâyînine bağlı olmayıp, yararlık gösterdikçe hizmeti her sene, yeni bir berâtla tecdîd ve ibka olunurdu[9]. XVI. asrın sonlarına kadar, 230.000-400.000 akça sâliyâne raddesinde olan Mısır Defterdârı sâliyânesi, XVII. asrın başlarında, 600.000 akçaya çıkmıştır[10].

---

olup, mal tahsîlinde mücidd ü sâ'îdır deyu inâyet recâsına arz etmekle, Mısır Defterdârı ref' olunup, yerine mezbur Defterdâr ola ... deyu buyruldu.» (*KK*, nr. 253, s. 6). Defterdâr tâyîn muâmelesi berâtı gönderilmedikçe tamamlanmazdı: 992'de, Mısır ümerâsından olup Suveyş kapudanı olan Hasan Bey, Mısır Defterdârı tâyîn edilmiş, fakat berâtı vâsıl olmadığından dolayı, onu taleb etmesi üzere Âsitâne'ye arzuhal göndermişti: *KK*, nr. 105, s. 51, 13 Safer).

8 Selânikî (s. 341)'ye göre, 1001 Safer'inde, Mısır Defterdârı Seyid Mehmed Efendi azl edilip, yerine «lâyık pişkeş»i alınan Muhâfaza beylerinden Sînân Bey'e tevcîh edilmiştir.

9 Mısır Defterdârı, eyâlette vazîfelerini emânet ve istikametle edâ etmesi, Beylerbeyi, sancakbeyleri ve diğer idâreci ve askerlerle anlaşması, mîrî emvâli ve bilhassa İrsâliyye'ye zamanında, noksansızca Beylerbeyi mârifetiyle göndermesi, hizmette devâmı için gerekli sebeblerdi (*Kanûnlar*, s. 380; kezâ, Mısır Defterdârına hizmette devâmı için gönderilen hükme bk. *Mühimme* XXXIX, 72/177, 27 Şevval 987). Defterdârın yararlığı, istikameti ve mîrî emvâli tahsîlde gayreti Beylerbeyi tarafından merkeze arz edilince, uygun terakkîle ile hizmette ibkâsı emr olunurdu (Meselâ, Mısır Beylerbeyisi İskender Paşa (963-966)'nın Nâzır-ı Emvâl hakkındaki arzı üzerine terakkî buyrulmuştur: «... 230.000 sâliyâne ile Mısır'da Nâzır-ı Emvâl olan İbrahim Bey'in yararlığı ve istikametini ve mâl tahsîlinde say-i belîğ» zuhurâ getirdüğünü arz etmekle, 30.000 akça terakkî buyrulmuştur: *Mühimme*, II, 118/1187, 19 Ramazan 963).

10 XVI. asrın sonlarında, Mısır'ın İrsâliyyesi artırılmak istenildiğinde, Mısır Defterdârlığına, daha emekdâr ve çok tecrübeli kimselerin tâyîni ve meselâ, Anadolu Defterdârı, Başdefterdâr kaymakamı (1013) ve hatta Başdefterdârın (1012) 600.000 akça sâliyâne ile tâyîni yoluna gidilmişse de, Dîvân-ı Humâyûn'da Defterdârın Nişancı'yle aynı mertebede olması sebebiyle Nişancı'nın tahsîsatına müsâvî sâliyâne tâyîni tekerrür etmiştir: Mısır Defterdârı Mehmed Bey'in tâyîn berâtı için bk. *KK*, nr. 155, s. 25. Bu husûsa dâir bir arzı Âsitâne'ye irsâlı üzerine, işâret edilen meâlde Mısır Beylerbeyisi Hasan Paşa (1013-1016)'ya hüküm (*KK*, nr. 161, s. 40) gönderilmiştir. Daha ziyâde, önceki mevkiine göre taayyün eden Mısır Defterdârı sâliyâneleri hakkında bulabildiğimiz rakamlar aşağıdaki listede gösterilmiştir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B) *Defterdâr (Nâzır-ı Emvâl)'ın vazîfeleri*

Mısır Nâzır-ı Emvâlinin salâhiyyetleri, Mısır Kanûn-nâmesi'nde ve tevcih berâtlarında ta'dad olunmuştur[11]. Mısır Beylerbeyisinin,

İsimleri	Defterdârın Önceki Hizmeti	Tâyîn Tarihi	Sâliyânesi	Kaynak
İbrâhim Bey		963	230.000 akça	*Mühimme, II,* 118/1187
Mustafa Çelebi	Yeniçeri kâtibi	980	300.000 akça	*KK, Ruûs, nr.* 225, s. 164
Mehmed Bey		987	450.000 akça	*KK,* nr. 91, s. 338
Sinân Çelebi	Şarkıyye mukata'acısı	988	340.000 akça	*KK,* nr. 262, s. 82
Hasan		990	340.000 akça	*Mühimme,* XLVII, 211/495
——	Rumeli Defterdârı	994	300.000 akça	*Mühimme,* XLVII, 211/495
——	Haleb Defterdârı	998	400.000 akça	*Mühimme,* LXV, 172/711
Hasan Bey	Başdefterdâr	1012	600.000 akça	*KK,* nr. 155, s. 25
Murad Bey	Anadolu Defterdârı	1013	600.000 akça	*KK, nr. 155,* s. 25
Mehmed Bey	Dîvân-ı Humâyûn Nişancısı	1014	600.000 akça	*KK,* nr. 161, s. 40

11 Nâzır-ı Emvâlinin salâhiyyetleri, 931 (1525) tarihli Mısır Kanûn-nâmesi ile tahdîd olunduğu gibi, tâyîn berâtlarında da belirtildi : Meselâ, Mesih Paşa'nın (982-988) valiliğinde sâdır olan bir hükümde «Nâzır-ı Emvâl Mehmed Ef. için şöyle denmiştir» ... Ba'de'l-yevm vilâyet-i mezbure (Mısır) sancak-ı humâyûnunla, nezâret tarîkıyle hızâne-i âmirem defterdârı olup şöyle ki vezâ'if-i hidemât ... vilâyet-i mezbûre muhâfazasıdır, Mısır Beylerbeyisi Mesih Paşa vech-i münâsib gördüğü üzere bi-kusûr mu'eddi kıla, ve hizâne-i âmirem defterdârlığına müte'allik umûrda bezl-i makdûr zuhûra getüre. O diyârda ümerâ ve kudât-i hükkâm ve meşâyih-i urbân ve amme-i küşşâf ve mütesarrıfîn-i âmâl ü mübâşîrîn-i emvâl umûmen mukata'at erbâbında ve hızâne-i âmiremin rüznâme ve muhâsebecileri ve mukata'âcıları ve bilcümle erbâb-ı aklâmın sagîr ve kebîri, mûmâ-ileyh defterdârını muhâfaza beyi bilüp, cüz'î ve küllî mâlime müte'allik umûrda muraca'ât ideler» (*KK,* nr. 91, s. 338, Zilhicce 987).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eyâlette, Pâdişâh'ın temsilcisi olarak bütün işlerin tedvîrinde tek mes'ûl olduğu gibi, Nâzır-ı Emvâl'da, eyâletin mâliyye ile ilgili idârî işlerinin tenfîzinde Beylerbeyi'ye karşı mes'ûl idi[12]. Nâzır-ı Emvâl mes'ûliyetine verilen mâlî ve idârî işleri, gerek Mısır Dîvânında, gerekse kendi meclisinde şehr-emini ve çavuşları gibi yardımcılarıyle de şehirde ve vilâyetlerde görürdü[13]. Mısır'da Beylerbeyinin mâlî ve idârî umûrda baş yardımcısı sayılan Nâzır-ı Emvâl, Beylerbeyinin nezâretinde bulunan Dîvân-ı âlî'de, muhâfaza işle-

12 Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, eyâletin mîrî emvâle muteallik umûrum nâzırı olan Mısır Beylerbeyisi (Kanûnlar, s. 379), bütün hassa-ı humâyûna âid mâlın tahsîlinde Nâzır-ı Emvâl ile müttefikan en doğru ve en yararlı olanı gerekleştirmesini emr olunmuştur (s. 380). İstanbul'a bildirilmesi lüzumlu işleri, Nâzır-ı Emvâl, Beylerbeyi ile beraber arz ederlerdi (987'de Mısır Defterdârı tâyîn edilen Hüseyin Ef.'ye mesûliyetlerine dâir gönderilen berât için bk. *KK*, nr. 91, s. 349). Böylece, Mısır Beylerbeyisi ile Nâzır-ı Emvâl'in Mısır eyâletinin Devlet gelirlerinin tahsîli husûsunda, Pâdişâh önünde müşterek bir mesûliyetleri olmasına rağmen Mısır Beylerbeyisinin her yıl İrsâliye hazînesini noksansızca gönderilmesinin mes'ûlü olduğundan dolayı Nâzır-ı Emvâlin teftişi vazîfesi cümlesinden idi; dolayısıyle Defterdâr, Mısır Dîvânında, tedvîr ettiği mâlî işlerden Beylerbeyi'ye karşı mes'ûl idi. Ayrıca, Beylerbeyi, arasıra, Nâzır-ı Emvâl hakkında Âsitâne'ye rapor göndermekle mükellef idi. Meselâ, Mısır Beylerbeyisi İskender Paşa (963-966)'nın Nâzır-ı Emvâl İbrahim Bey hakkında Âsitâne'ye gönderdiği rapora binâen, sâliyânesine 30.000 akça terakkî verildiği kendisine tebliğ olunmuştu (*Mühimme*, II, 118/1187).

13 Nâzır-ı Emvâlin mâliye idâresinde esâs rolü, mes'ûl olduğu işleri adâlet ve emânetle tenfiziydi. Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre Nâzır-ı Emvâl, kendisine verilen salâhiyyetler dışındaki mâlî ve idârî işleri, Beylerbeyi vâsıtasiyle Âsitâne'ye arz ederdi (s. 379-380), Divânlarda mâlî umûru tetebbu' eder; Mısır eyâletinin vilâyetlerinde, arâzî işlerini teftişte dikkat ve ihtimam ederdi (s. 376, 377). Kendi meclisine ummâl ve mübâşirleri getirdüp, mîrî işleri murakabe ettirmekle (s. 365) vilâyetlerde zuhûr eden bid'atlere engel olmak üzere, kâşif, urban şeyhleri ve mültezimlerin umûrunu teftiş ederdi (s. 361, 363, 370, 377). XVI. asrın ikinci yarısında, Nâzır-ı emvâlin bu husûsları gereği gibi göremediğinden dolayı, Mısır'ın muhtelif vilâyetlerinde bir çok bid'at ihdâs edilerek, asrın sonuna doğru halka ve mîrî emvâle çok zarar ikâ' olunmuştur (980'de Menufiyye Urban Şeyhi Bağdad-oğlu'nun mâlî ve idârî işlerine teftişi için Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XXI, 92/221; Eşmûnîn'e mültezimler tarafından halka yapılan zulmün teftişi için Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XVI, 224/537, 21 Zilkade 980; 1004'de Mısır eyâletinin vilâyetlerinde yaygınlaşmış tekâlîf-i örfiyye, Tulbe, vecbe ve nezle gibi bid'atlerin men'i için Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına gönderilen hükme bk. *Mühimme*, LXXIV, s. 33).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

riyle ilgilenen sancakbeyleri ve askerleri[14], adlî umûra bakan kadı[15], vilâyetlerin mülkî idâresini tedvîr eden hâkim, Kâşif ve Urban

14 Mısır Beylerbeyisi, eyâlette muhâfaza ile meşgul olan beyler ve askerlerin başkumandanı olup, bunların bütün işleri, doğrudan doğruya Dîvân-ı Âlî'de görülür; ancak Nâzır-ı emvâl, eyâletin muhâfaza beylerinin sâliyâneleri ile onlarla ilgili mâliye ve arâzî işlerini tedvîr eder (İskenderiyye sancağı beyinin sâliyânesinin berâtı mûcibince verilmesi için Beylerbeyi ve Defterdâra gönderilen hükme bk. *Mühimme* LXXVI, 57/142, 1009); ocak askerlerinin ulûfeleri (Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, Mısır'da bulunan muhâfaza sancakbeyleri ve bütün asker tâifesinin mevâcibleri, hazîneden nakden verilmeyip, toprak vergilerinden havâle yoluyle ödenirdi. Her Tâife, emvâli tahsîli için adamlarını gönderip, tahsîl edilen emvâl, Nâzır-ı emvâl, şehremîni mârifetiyle defterleriyle mukayese ve kayd ettikten sonra, askere ulûfeleri tevzî olunurdu (*Kanûnlar*, s. 381). Mısır eyâletinin asker mevâcibleri, zamanında edâ edildikten sonra, defterleri tanzîm edilip, bir sûretinin Âsitâne'ye gönderilmesi için Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hükme bk. *Mühimme*, VII, 667-1853, 9 Safer 976; ayrıca «Mısır eyâletinde askerî teşkîlâtı» bahsine bk. s.). Nâzır-ı emvâl, eyâlette gönüllü, atlı tüfekçi, çerâkise, çavuş, ocak askerlerinden mustakım ve mûtemed olanlara Beylerbeyi mârifetiyle tâyîn edilen arâzînin tedvîrinden de mes'ûl idi (Kanûnlar, s. 379). İstanbul'dan veya Mısır eyâletinden, Haremeyn, Cidde, Yemen ve Habeşistan'a gönderilen nöbetçi askerlerin mevâcibleri ve bütün ihtiyâcları da, Defterdâr vâsıtasiyle tedârik ve tedvîr olunurdu (Yemen seferine irsâl edilen askerin mevâcibleri, kendilerine teslîm etmek üzere, onları yoklayıp defter ettikten sonra, bu deftere ulûfelerinin tevziine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXV, 6/15 16 Zilkade 981; kezâ, «Mısır eyâletinin askeri teşkîlâtı» ve Haremeyn, Yemen ve Habeş eyâletleriyle alâkaları» bahislerine bk. s. 328).

15 Mısır'ın Dîvân-ı Âlîsinde de, Nâzır-ı emvâl, Mısır kadısına mahsûs mâliye ve arâzî işlerini gördüğü (Mısır kadısının cerâye ve 'alîkının eksiksiz kendisine verilmesine dâir Mısır beylerbeyisi ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 86, s. 104, 15 Muharrem 984; sâbık Mısır kadısının bir toprak davâsının Dîvân-ı Âlî'de görülmesi için Beylerbeyi'ye, Defterdârına ve Mansûre Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXXIV, s. 295, 2 Rebiülâhır 986) gibi, Mısır kadısına havâle edilen mâliye ve arâzîye dâir şikâyet ve davâları, Dîvân-ı âlî'de, beraberce müzâkere ederlerdi (Mansûre vilâyetinde mübâşirler hakkında Dîvân-ı Humâyûn'a yapılan şikâyete binâen Mısır Beylerbeyisi, Defterdârı ve kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, V, 63/48, 27 Muharrem 973; kezâ «Mısır eyâletinin Kadılık Mü'essesesi» bahsine bk. s. 295). Mısır Kanûn-nâmesinde zikr edildiği gibi, Beytü'l-mâle müte'allik olan dâvâlar, Dîvân'da Beylerbeyi ve Nâzır-ı emvâlin huzûru ve Mısır Kadısının mübâşeretiyle dinlenip faslolunurdu. Yine Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, Mısır'da vuku' bulan muhallefâttan 20.000 akçaya kadar olanı Beytü'l-mâl emîni uhdesinde olup, 20.000'den 100.000 akçaya kadar olan muhâlle-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şeyhlerinin mâlî ve idârî işlerini[16], diğer Dîvân azâsiyle beraber görmekle, İrsâliyye hazînesi muhâsebesini tutar, kendi meclisinde tedvîr ettiği muâmelâtın hulâsasını Beylerbeyi'ye arz ederdi[17]. Mîrî emvâlin tahsîline ocak askerlerinin ve mukata'a mültezimlerinin tâyînini inhâ ederdi[18]. Nâzır-ı emvâl, Dîvân'da Beylerbeyinin tasdi-

---

fatlar ise, Dîvân-ı âlî'de Nâzır-ı emvâl mârifetiyle şehir kadısınca fasl olunurdu; 100.000'den fazlası ise Beylerbeyi mârifetiyle Nâzır-ı emvâl, Devlet merkezine arz ederdi. Ancak, 972 tarihli hükümde, Mısır eyâletinde vaki' olan muhallefât dâvâlarının 2000 filarî'ye kadar olanının Dîvân-ı âlî'de, 2000 filori'den ziyâde olanının ise Âsitâne'ye arz edilerek orada dinlenmesi buyrulmuştur *(Mühimme,* VII, 135/285, 20 Rebîülevvel 972).

16 Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, Beylerbeyi, Kâşif ve urban şeyhlerinin tâyîn, terakkî ve teziyelerini Âsitâne'ye arz ettikten sonra, sâdır olan emri Nâzır-ı emvâl vâsıtasiyle tenfiz ederdi (s. 361, 364); kezâ, onun mârifetiyle, bunlarla ilgili işleri, sürekli teftiş, borçlarını tahsîl ve onlara karşı dâvâlar Mısır Kadısı mübâşeret ile hall ü fasl, sâliyânelerini edâ ve muhtâc oldukları askerî ve idârî yardımları zamanında irsâl ederdi (s. 360, 361, 363, 365; kezâ «Mısır eyâletinde sancak ve Arab şeyhleri» bahislerine bk. s.).

17 İrsâliye hazînesi muhâsebe defterlerini hazırlamak üzere, Defterdâr, Dîvân-ı Âlî'de mahfûz ruznâme ve mukata'â defterleri ve kendi meclisinde bulunan defterleri yerli yerinde tetebbü' edip, Beylerbeyi'ye arzından sonra, hazırladığı mufassal muhasebe defterlerini Beylerbeyi mârifetiyle hazîne ile beraber Âsitâne'ye irsâl ederdi (Bu husûs için «Mısır İrsâliye hazînesi» bahsine bk. s. 117).

18 Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, Nâzır-ı emvâl, mîrîye mute'allik işleri tedvîr için, Beylerbeyi veya beylerin adamlarını değil, eyâletin ocak askerinden emîn ve mûtemed kimselere tevcîhini, Beylerbeyi mârifetiyle Âsitâne'ye arz ederdi (s. 379; kezâ, Mısır eyâletinin Müteferrika, Çavuşlar ve sâir kul tâifelerine mukata'aları kefilsizce verilmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* VI, 227/487, 972). Ancak, XVI. asrın sonlarında, bu vazîfelere tâyîn olunan kimselerin çoğu, Mısır'da bulunan Dergâh-ı muallâ askerlerinden seçilirdi (Dergâh-ı mu'allâ'nın silâhdârlarından, Diyarbekir'de mîrî emvâlinin umûrlarında istihdâm olunurken, Mısır'a gelip, ehl-i vukûf olduğundan, Mısır Beylerbeyisi Âsitâne'ye arzına binâen, Mısır'da mîrî emvâl'de kullanılmaları hakkında Defterdâra gönderilen buyruldu için bk. *KK, Ruûs,* nr. 226, s. 251, 24 Zilkade 981; kezâ Dergâh-ı muallâ çavuşlarının Mısır'da mîrî emvâli tahsîline me'mûr edilmesi hakkındaki arzına binâen, Mısır Defterdârına uygun mutala'a ile irsâl olunan emir için bk. *KK,* nr. 123, s. 94, 29 Rebîülâhır 999. Ummâl ve mübâşirlerin tâyîn ve azilleri Defterdârın salâhiyetine havâle olunmuştu. Mısır Kanûn-nâmesi'ne göre, Nâzır-ı emvâl ve İrtifâ (arâzî mesâhâsı defterinin adı) emîni, defterleri mucibince her iki veya üç köyü münâsib bir baha ile yarar âmil uhdesinde olup, ve bir kaç âmile bir emîn tâyîn edip yanlarına münâsib ve ehl-i kalem mus-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kine arz ettiği mâliye işlerinin tenfîz eder; Asitâne'ye bildirilmeye muhtâc husûsları ise, Beylerbeyi mârifetiyle arz ederdi. Dîvân'da görüşülmeyen, Beylerbeyi'ye veya Âsitâne'ye arzı lâzım olmayan mahallî mu'ameleler ise, Nâzır-ı emvâlin meclisine bırakılırdı. Dîvân-ı âlî'nin toplanmadığı günlerde ve umûmiyetle gerektiği zamanlarda akd olunan bu meclis[19], Nâzırı emvâlin nezâretinde, şehr-emîni[20], ruznâmeciler[21], muhasebeciler, mukata'acılar, mukabeleciler

takim kâtibler koşulurdu. Nâzır-ı emvâl, Mısır vilâyet ve nâhiyelerine âmil, emîn ve kâtiblerini tâyin edip bunların müfredâtını muhtevî mufassal mukata'a defterini nişânlayıp mühürledikten sonra Âsitâne'ye gönderirdi (*Kanûnlar*, s. 360). XVI. asrın ortalarından itibaren mukata'aların mîrî emvâli tahsîle muktedir ve zengin olanlara tevcîh edilmesi emr olunmuştur (Bu husûs için, Mısır Beylerbeyisi Sinân Paşa'ya ve Nâzır-ı emvâline gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXXIII, 256/524, 18 Zilkade 985). Mültezimin mukata'a ile ilgilenen mukata'acının huzûrunda tescil olunup, yarar kefilleri alındıktan sonra mukata'a kendisine verilirdi (Bâzı mukata'âların sâhibleri tarafından ziyâde edilmesini talebi üzerine, Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına irsâl edilen hüküm için bk. *Mühimme*, III, s. 160, 16 Muharrem 967).

19 *Kanûnlar*, s. 380.

20 Mısır Kanûn-nâmesinde, Nâzır-ı emvâlin başyardımcısı olarak gösterilen Şehr-emîni, Nâzır-ı emvâlin tenfîz edeceği mâliye işlerini görüp, teftişe muhtâc olanları onun emriyle icrâ ederdi (s. 365, 367, 370, 371). Şehr-emîni, bâzan da «Nâzır-ı emvâlliğe terfî edebilirdi (988'de Mısır eyâleti Defterdârlığı, 150.000 akça sâliyâneli şehr-emîni Hasan Çelebî'ye tevcîhine dâir sâdır olan emir için bk. *KK, Ruûs*, nr. 262, s. 82).

21 Mısır Beylerbeyisi mârifetiyle tâyin olunan Baş ruznâmeci (Dîvân-ı âlî Baş ruznâmeciliği'nin, Âsitâne'de Baş-mukata'acılık hizmetinde bulunan Mehmed'e tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 155, s. 1, Muharrem 1013) nezâretinde bulunan Ruznâmeciler heyeti, Mısır Dîvân-ı Âlî'sinin ve Defterdâr Meclisinin esâs unsurlarından idiler. Esâs itibâriyle, mîrî emvâlin irâd ve masraflarını kayd eden bu hey'et, üç kısma ayrılırdı : Birinci kısım, îrâdı toplayan «Şarkıyye», «Garbiyye», «Cize» ve gılal kalemlerinden; ikinci kısım, Gümrüklerden tahsîl edilen vergilerle ilgilenen «şehir Kalemi»; Keşûfiyye-i kebîrin gelirleri ve Beylerbeyi, sancakbeyilerin sâliyâneleri, mütekaidîn ma'âşları, Haremeyn ve Surre masrafları gibi husûslarla meşgul olan «Ruznâme Kalemi»; Ruznâme kalemine kayd edilen masrafları tedkikle vazîfeli «Muhâsebe Kalemi»nden; üçüncü kısım ise, asker ocaklarının ulûfe defterlerine bakan «Mukabele kalemi» ve mustahık olanlara tâyîn edilen cirâye ve aliklerinin masraf defterlerini tutan «Gilâl masrafı kalemi»nden teşekkül ederdi (*Kanûnlar*, s. 380-381; Shaw, *The Financial...*, s. 343-345).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve sâir hazîne kâtibleri[22], ve bu mecliste işleri olan bâzı mutasarrıf ve emvâl mübâşirlerinin[23] iştirâkiyle toplanır; mîrî emvâlin muha-

22 Mısır Dîvân-ı Âlîsinde ve Defterdâr Meclisinde yeralan ve Nâzır-ı emvâl tarafından tecrübeli ehl-i kalem arasından seçilen Muhâsebeciler (Mısır Beylerbeyisi ve Nâzır-ı emvâlinin Âsitâne'ye arzları üzere Mısır Muhasebeciliğinin, sâbık Mukata'acıya tevcîhine dâir Beylerbeyi'ye gönderilen hükme bk. *KK*, nr. 85, s. 1a), Şarkıyye, Garbiyye, Cize ve Şehir gibi kalemlerde çalışan Mukata'acılar (Mısır Beylerbeyisinin arzıyle Şarkiyye mukata'acısının tâyînine dâir kendisine gönderilen emir için bk. *KK*, nr. 208, s. 15b, Cemâziyelevvel 954; Garbıyye Mukata'acısının tâyîni için bk. *KK*, nr. 155, s. 108, Rebiülahır 1013; Circe Mukata'acısının tâyîni için bk. *KK*, nr. 111, s. 12, Zilkade 995; Mukata'a kâtiblerinin vazîfeleri için bk. *Kanûnlar*, s. 380). Mukâbele kaleminin işlerini gören mukâbeleciler (Mısır Mukâbeleciliği, Dîvân-ı Humâyûn bir kâtibine tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 154, s. 58, Zilkade 1012) «Ruznâme kalemi»nin en mühim âzâsından sayılmıştır. Ayrıca, mâliye ile ilgili ahkâmı tahrîri için iki kâtib (Bu kâtiblerin vazîfeleri, Mısır Kanûn-nâmesinde şöyle açıklanmıştır : «mâle mute'allik ahkâmı vâki oldukta, Nâzır-ı emvâl cânibinden bir Arab kâtibi ve bir Rum kâtibi olup, vazîfelerini hassa-ı humâyûn'dan alup, düşen ahkâm mahalline göre Türkî ve Arabî her ne ise yazılıp...» : *Kanûnlar*, s. 380-381. Mısır Dîvânında Ahkâm-ı mâliye kâtibi tâyînine dâir emir için bk. *Mühimme*, I, 40/175, 14 Zilkade 995) ve çeşitli kalemlere tâyîn edilen birçok kâtibler, asker sınıfından seçilirdi (Mısır Müteferrika, Gönüllüyân, Tüfenkciyân, Çerâkise cemaâtlarından on neferin vilâyet kâtibliğine tâyînlerine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen kayd defteri için bk. *KK, Ruûs*, nr. 212, s. 15, Cemâziyelevvel 961).

23 Mısır Nâzır-ı emvâlinin ikhâsı ve Beylerbeyinin tasdikiyle tâyîn edilen mutesarrıf ve mübâşirlerin emânet ve iltizâmları, sadâkat ve yararlıkları nisbetince üç seneye kadar azaltılırdı (*Kanûnlar*, s. 367. Mısır mukata'a âmillerne, mukata'ayı üç yıla değin zabt ettirip, her sene sonunda iltizâmlarını hazîneye teslim ettirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VI, 227/488, 972). Ancak, mîrîye daha yararlı şartlar derpîş eden başka bir mültezim çıktığında, mu'temed kefile bağlanıp, iltizâm kendisine tevcîh olunurdu (*Kanûnlar*, s. 367, 380; Mısır Darbhâne Mukata'ası mülteziminin mîrî emvâle gadr u hiyâneti sebebiyle, yerine Mısır Müteferrikalarından birisinin tâyînine dâir emir için bk. *KK, Ruûs*, nr. 238, s. 184, 9 Zilkade 988). Nâzır-ı emvâl Meclisinin esâs azasından olmayan Mültezim (=Mutesarrıf)'lerin ve âmil (=Mubâşir)'lerin iltizâm ve emânetlerine müte'allik işler, önce bu dîvânda görülüp, sonra gerekirse Beylerbeyinin nezâretinde olan Dîvân-ı Âlî'de muzâkere olunurdu (Kanûnlar, s. 365, 366, 380, 381). Mültezim ve eminler, halka zulm; umûrlarında ihmâl veya ihdâs ettikleri bid'atlerden dolayı mîrîye zarar verdiklerinde, Nâzır-ı emvâl mârifetiyle teftiş olunup zimmetlerinde zuhûr eden meblağ tahsîl edildikten sonra, Beylerbeyi mârifetiyle siyâset edilirdi (*Kanûnlar*, s. 366, 367, 381. XVI. asrın sonlarına doğru çeşitli vilâyetlerde mültezim ve âmillerin, müteceddid bid'atlerinin men'-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sebesi, bakayânın tahsîli, havâlelerin irsâli ve Dîvân-ı Âlî'de tamamlanamayan muâmelelerin ikmâli gibi mu'tâd işleri görürdü[24].

Eyâletin bütün mâlî ve arâzî işlerini münâsib şekilde tedvîr eden Nâzır-ı emvâl, mîrî gelir tahsîli ile halka riâyeti arasında muvazeneli bir siyâset tâkîbini te'min için, gerektiğinde, Beylerbeyinin delâletiyle, bütün idâreci ve hâkimlerin mîrî ile ilgili umûrunu teftiş edip, durumu Âsitâne'ye arz ederdi[25].

---

ine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hükümler için bk. *Mühimme zeyli*, II, s. 185a, Zilhicce 982; *Mühimme*, LXXIV, s. 33, Zilkade 1004).

24 *Kanûnlar*, s. 380, Devlet merkezinden, Mısır eyâletinin bâzı mâlî hususlarının tahkîki için gönderilen me'mûrlar, Nâzır-ı emvâlın meclisine bağlı kalemlerin muhasebelerini tetebbü' edip, tahsîl edilen verginin hangi mukata'alardan ve ne zamana âid olduğu, hâkimlerle mültezimlerin iltizâmlarıyle teslîmât ile bekâyâlarını teftiş ile, mufassalen defter edip, İstanbul'a götürürdü (Bu meâlde bir hüküm için bk. *Mühimme*, LXI, 107/264, 24 Şevvâl 994). Eyâletin, kâşif, urban şeyhleri, mültezim ve âmillerin zimmetlerinde kalan mîrî emvâlin tahsîli, kendilerinden, olmazsa kefillerinden, kefilin mâlî kudreti yetmezse veya kefîli bulunmazsa, mültezim ve âmil haps olunup, mallarından tahsîl edilirdi (*Kanûnlar*, s. 363, 366; Mısır mukata'alarından bâzı emîn ve âmillerin zimmetlerinde kalan emvâlin tahsîline dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hükümler için bk. *Mühimme*, VI, 218/467, 972; *MMD*, nr. 2775, s. 889, Receb 973; kezâ, Saîd Arab Şeyhi İbn Ömer Ahmed ve Garbiyye Kâşifi Behram'ın mîrî borçlarını edâ ettirmelerine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXIV, 29/86, 21 Zilkade 981). Nâzır-ı emvâl meclisince, mîrî emvâl tahsîli için, eyâletin muhtelif yerlerine âmiller gönderilir; Mısır Kanûn-nâmesi havâlenin mıkdârına göre verilen va'deyi ve tanınan «hakk-ı tarîk»ı tâyin etmiştir (*Kanûnlar*, s. 367-368; Krş. Ayasofya Ktb. nr. 4871, 138a-b).

25 Dîvânlarda alınan kararları, gereği gibi yerine getirmek, vilâyetler ve mukata'âların arâzî ve mâlî ve idârî işlerini takîb etmek Nâzır-ı emvâlin belli başlı vazîfelerinden idi. Mısır Kanûn-nâmesine göre, her yıl başında, müfredâtiyle Nâzır-ı emvâl'e ve Şehremîn'ine arz edilen Kâşiflerin muhasebeleri görülüp, eğer daha önceki seneye muâdil ise kabul edilir, değilse teftiş olunurdu (s. 361). Nâzır-ı emvâl, Kâşifler, Şeyhü'l-arablar, âmil ve emînler ve bütün mubâşirler, halka zulm ederek bid'atler ihdâs etmek istedikleri zaman, onları teftiş eder; zulme uğrayanların haklarını iâde ettikten sonra, zâlimlerin münâsib şekilde tecziyesini Beylerbeyiye arz ederdi (s. 373). Kezâ, Kâşif, Urban şeyhleri ve mültezimlerin nezâretlerinde bulunan topraklardan «Şorakî» (çorak), «âtıl» veya «harâb» yerler zuhûr ederse, Nâzır-ı emvâl ve şehremîni, bu toprakları teftiş edip, harâbiyete sebeb olanları Beylerbeyinin emriyle cezâlandırırdı (s. 376-377). Ancak, XVI. asrın sonlarına doğru, Mısır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Esâs îtibarıyle, Mısır'ın mâlî durumuyla vazîfeli olan Nâzır-ı emvâl, Devlet merkezinin talebleriyle, Mısır'a bağlı bölgelerin ihtiyâçlarının Mısır'dan tedâriki husûsundaki merkezin emirlerini de Beylerbeyinin teklîfiyle tenfız ederdi[26]. Nâzır-ı emvâlin esâs vazîfesi, eyâletin gelirlerinin te'mîn edildiği toprakların tedvîri olup, bu ülkedeki vakıf arâzînin idâresi de, Beylerbeyi ve Kadısının tarafından «Nâzırü'n-nuzzâr»a havâle olunurdu[27].

Defterdârının ihmâl ve müsahelesinden eyâletin topraklarının bir çoğu çorak olduğundan kendisinin teftiş olunup, harâb yerlerin imârı emr olunmuştur (Bu meâlde, Beylerbeyi'ye gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* V, 312/813, 23 Cemazıyelahır 973). Kâşif, Urban şeyhleri ve mültezimlerin halka zulm edip, ültizâm ettikleri topraklarla gereği gibi ilgilenmemeleri mîrî emvâlin noksanına sebeb olmuş (Mısır İrsâliye hazînesinin noksan gönderilmesinin bildirilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme zeyli,* II, s. 258b, 983); bu sebeblerden dolayı, Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına, eyâletin ahvâlini düzeltmeleri için emirler gönderilmiştir (Mısır eyâletinde çoğalan bid'atleri kaldırmak üzere, Mısır Beylerbeyisine, Kadısına ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme zeyli,* II, s. 185a, 982; aynı husûs için, sâbık Mısır Defterdârı Sinân Bey'e gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* LXI, 105/260, 24 Şevval 994). Buna rağmen, bâzı vilâyetlerin mâlî ve arâzî vaziyetini teftiş için, zaman zaman Dergâh-ı muallâ çavuşları gönderilmiştir (Saîd topraklarını harab olduğundan keyfiyetin teftişi için, Dergâh-ı muallâ çavuşlarından birinin mubâşir tâyîn olunup gönderildiğine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına hüküm : *Mühimme,* XXII, 163/319, 26 Rebiülevvel 981).

26 Bu husûs için, «Mısır eyâletinin Haremeyn, Yemen ve Habeşistan eyâletlerle alâkası» bahsine bk. s. 326-332.

27 Mısır'ın ocaklarından veya beylerin yarar, dindâr, ehl-i kalem ve maslahatgüzârlarından seçilip, Beylerbeyi tarafından Âsitâne'ye inhâ olunarak tâyîn edilen Mısır evkafı Nâzırü'n-nuzzârı (Bu makamın Mısır'ın sâbık Nakîbü'l-eşrâf'ına tevcîhine dâir buyruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs,* nr. 246, s. 250, 17 Cemazıyelevvel 999; sâbık Cezâyir Defterdârı Hüseyin'e verildiğine dâir buyruldu sûreti için bk. *KK, Ruûs,* nr. 249, s. 118, 29 Şaban 995), esâs îtibariyle: Mısır'da vâki Çerkes sultan ve emîrlerinin ve erbâb-ı hayratın evkâf gelirlerini istikamet üzere zapt ve tahsîl edip, hazîneye teslîm etmekle vazîfeli idi (Mısır Kadısının arzıyle vazîfesini gereği gibi gören Nâzıru'n-nuzzâr'ına, vazîfesinde ibka ve terfî edildiğine dâir gönderilen buyruldu sureti : *Mühimme,* IV, 118/1204, 25 ilkade 967; Nâzıru'n-nuzzâr mârifetiyle Mısır'da vakıflarında olan cihetlerin tevcîh edilmesi, bütün ahvâlini görülmesi cihet defterlerinin her yıl Âsitâne'ye gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisi, kadısı ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* VII, 310/640, 17 Şevvâl 978). Nâzıru'n-nuzzâr, vakıflardan fukarâ vazîfesi (maâşı) tâyîn (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisi ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Beylerbeyisinden sonra, eyâletin en mes'ûl Devlet memûru olan Nâzır-ı emvâl, Beylerbeyi'nin vefâtı veya naklinde ,aslî vazîfesine ilâveten Beylerbeyi kaymakamlığını da deruhde ederdi[28].

C) *Nâzır-ı emvâlin azli*

Mısır Nâzır-ı emvâlinin azl-ü-tâyîne, Devlet merkezi tarafından, umûmiyetle Mısır Beylerbeyisinin arz-ü-inhâsına uyularak yapılırdı[29]. Umûmiyetle, tâyîn edilen vazîfelerinde kusur ve yolsuzluğu zuhûr ederse, azli vâki olur[30]; bu takdîrde, Beylerbeyi, onun bütün

---

XXXV, 94/233, 23 Cemaziyelevvel 986), yıkılmış veya harâb olmuş olan vakıf eserlerini tâmîr eder (Nâzıru'n-nuzzâr'ın mârifetiyle, Mısır vakıf eserlerinin tâmîrine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXXV, 110/281, 29 Cemaziyelevvel 986); vakıfların muhâsebelerini de kâtibleriyle kendi evinde görürdü (Vakıfların muhâsebelerini Nâzıru'n-nuzzâr'ın nezâretinde bulunan kâtibleri mârifetiyle icrâ edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXXV, 110/281, 29 Cemaziyelevvel 986). Nâzıru'n-nuzzâr, arasıra Âsitâne'ye Mısır'daki vakıfların durumlariyle ilgili raporlar gönderirdi (Nâzıru'n-nuzzâr olan Haydar, Mısır'da olan Haremeyn, Deşişe, Çerkes Sultanları, 'ayân ve vâlide sultan vakıfları harâb olduğunu bildirmekle, Beylerbeyi'ye bu umûru rü'yet etmesine dâir hüküm : *Mühimme*, VII, 346/997, 4 Ramazan 975).

28 Mısır Beylerbeyisi İbrâhim Paşa (991-992), Âsitâne'ye döndüğünde, yerine Mısır Defterdârı Sinân Bey'i (el-Hallak, 90a, Abdu'l-kerim, 16a), Mehmed Paşa (1016-1020), Mısır'dan ayrıldığında, yerine Mısır Defterdârı Mehmed Bey'i kaymakam olarak bırakmışlardı (el-Bekrî, *el-Minehu'r-rahmaniyye*, s. 125). Bazan da, Mısır Defterdârı, başka bir beyle beraber, Beylerbeyi Kaymakamlığını deruhde ederdi (Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa (973-975) suikasd ile öldürüldüğünde, Mısır Beyleri, Mısır Kadısı Şeyhî Efendi ve Defterdârı Mehmed Bey'i kaymakam olarak tâyîn etmişlerdi (el-Mellevânî, s. 168. Mısır beyleri tarafından Âsitâne'ye gönderilen arzlara cevâban, Mahmud Paşa'nın yerine seçilen kaymakamların kabûl ve tasdîk edildiği, eyâletin hıfz u hirâsetine devâm etmeleri emr olunmuştur : *Mühimme*, VII, 244/683, 13 Rebiülahır 975).

29 Mısır Beylerbeyisi Mesih Paşa (982-988)'nın arzına binâen, Mısır Defterdârı Mustafa'nın azl edildiğine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXVII, 51/131, 23 Receb 983.

30 Mısır Defterdârı Mustafa'nın irtişâsı yüzünden Defterdârlıktan azline dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXVII, 51/131. Mısır Defterdârının, Devlette başka vazîfeye tâyînî (sancakla Mısır Nâzır-ı emvâli Ahmed Bey'in Van Beylerbeyiliğine nakline dâir kendisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, XXI, 29/89, 16 Ramazan 980) veya ihti-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mu'âmelâtını teftiş edip, durumu tesbit, Pâdişâh emriyle bütün umûrlarına eden mufassal defterleri Âsitâne'ye gönderirdi[31]. Defterdârın hizmet sırasında vefâtı vuku' bulursa, muhallefâtı zabt ve keyfiyyet Devlet merkezinde arz olunarak, yerine başkası tâyîn edilirdi[32].

yârlığı dolayısıyle tekaüde sevki (sâbık Mısır Defterdârı Mehmed Halife'ye Defterdârlık pâyesiyle Mısır'da tekâüd vazîfesi verilmesine dâir hüküm : *KK*, nr. 132, s. 86, Şaban 1006) mühim azil sebeblerinden idi.

31 Yolsuzluğu yüzünden azl olunan Mısır Defterdârının, hazîneye ve mukata'âlara âid zimmetini, mahkeme mârifetiyle tesbit ve tahsîl olunup, durum mufassal defterlerle Âsitâne'ye arz edilirdi (Meselâ, Mısır Beylerbeyisine ve kadısına gönderilen 983 tarihli hüküm için bk. *Mühimme*, XXVIII, 51/131).

32 Mısır Defterdârlığına tâyîn edilip, Mekke'de bir memuriyeti görürken vefât eden İbrâhim Bey'in muhallefâtı, Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa tarafından zabt edilip, durumu Devlete arz edilmişti (el-Hallak, 8a; Abdulkerim, 12a). Mısır Defterdârıyken ölen Hasan Bey'in metrûkâtını zabt için Mısır'a irsâl edilen çavuş'un bu muhallefâtı zabt ve defter edip, sûretini Dergâh-ı muallâ'ya göndermesi istenmişti (Bu husûsun te'mînine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXI, 107/263, 24 Şaban 994).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

MISIR EYÂLETİNİN ADLÎ TEŞKÎLÂTI

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı zapt ettiği zaman, Mısır kadılığında bulunan dört mezheb Kadi'l-kudâtına hil'at giydirerek eski makamlarında ikba etmiş; Mısır'da Osmanlı hakimiyetini nisbeten yerleştirdikten sonra, eyâlette adâlet te'mini için, Osmanlı ricâlinden biri, dört kâdi'l-kudâta, «Kadi'l-Arab» unvânıyle nâzır tâyîn edilmişse de[1], daha sonra azl edilerek Mısır'ın bütün Kadılık salâhiyetleri dört Kadi'l-kudâta iâde edilmiştir. Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliğinde, adâlet işlerini tanzîm için, Kadi'l-kudâtların salâhiyetleri sınırlandırılıp geniş yetkilerle bâzı Osmanlı âlimleri Mısır'a gönderilmiştir. 928'de, Mısır eyâletinin şer'i işlerine bakmak için bir Mısır Kadısı nasb, eski Kadi'l-kudâtlar, ona nâib olarak tâyîn edilmekle, Mısır'ın kadılık teşkîlâtının temeli atılmış; eyâletin muhtelif nâhiyelerine yirmi altı nâib tâyîn etmesi, Mısır Kadısına buyrulmuştu[2]. Ancak, Mustafa Paşa ve Hâin Ahmed Paşa zamanlarında, bu teşkîlât, altüst olmuş, Kâsım Paşa, bu husûslarda bâzı ıslahât yapmaya teşebbüs etmişse de, Mısır'ın adâlet işleri, vezîr-i âzam İbrâhim Paşa, Mısır'ı tanzîmine kadar karışık halde kalmıştır[3]. Böy-

1 Bu husûs için «Mısır Beylerbeyiliğinin te'sisi» bahsine bk. s. 33 Evliyâ Çelebi, Mısır'ın feth edilmesini müteâkıb, Mısır Mevleviyetine, evvelâ Rumeli Kazaskeri Kemâl Paşa-zâde Ahmed Efendi'nin tâyîn edildiğini kayd eder (*Seyâhat-nâme*, X, 147).

2 Bunun için (Hayır-bey'in Mısır Beylerbeyiliğinde kadılık mü'essesesi» bahsine bk. s. 50-53.

3 Bu husûsta, «Mustafa Paşa, Ahmed Paşa ve Kasım Paşa'nın Mısır Beylerbeyilikleri» bahislerine bk. s. 63-69. Ayrıca, Mısır Kanûn-nâmesi'nde adâlet umûrlarını bahs edilirken, bu devrelerde, Mısır'ın adlî işlerini nasıl bozulmuş olduğu açıklanmıştır : «Ve zeman-ı Kadîmde fellah tâ'ifesinden bir günâh sâdır olup ol zamanda fail (ve) kat'-i husumet olup müdde'îsile ibrâlaşdıkdan sonra kâşif olanlar tekrâr tecdid idüp mahzâ cerîmesin almak içün tutup en-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lece, gerek kadi'l-kudâtlar gerekse Osmanlı kadıları, Mısır'ın adlî işlerini tedvîrde, teâmüllere ve Devlet merkezinden gelen emirlere dayanırlardı. Ancak, 931'de, Mısır Kanûn-nâmesiyle, Mısır Beylerbeyisi, Kadısı ve diğer idârecilerinin adlî ve hukûkî vazîfeleri tasrîh olunmuş; Kahire ve nâhiyelerinde hangi kanûnların tatbîk edileceği açıklanmıştır[4]. Bu şekilde, Mısır'ın kadılık mü'essesesi, şer'î ve adlî işleri istikrarlı bir devreye girmiştir.

Mısır eyâletinin en büyük mes'ûliyet mevkiinde bulunan Beylerbeyi, idârî ve mâlî mü'esseselerin başı olduğu gibi, eyâletin çeşitli işlerini hukûk ve şerî'at ahkamına tevfîkan yürütülmesi husûsunda da kazâî teşkîlâtın nâzırı add olunurdu[5]. Böylece, Mısır Kadısı, şer'î işlerde, Beylerbeyinin vekîli olarak vazîfe görür; eyâletin merkezinde dört mezhebden Türk ve Arab nâibler, mühim nâhiyelerde de kadılıklar kurularak nâibler tâyîn olunurdu.

A) *Mısır Kadısının Tâyîni*

Osmanlı kazâ teşkîlâtında[6] büyük bir ehemmiyeti bulunan Mısır Kadılığı[7], rütbe bakımından, XVI. asır'da taht kadılıkları (İs-

---

vâ'i te'addi ve iyzâ ederler imiş...» (*Kanûnlar*, s. 362), «...'avâm arasında ba'zı muhâsama ve mucâdele oldukda hâkimü'ş-şer' meclisine varmadan vâlî-i şehir katına varup anda fasl-i husûmet olurmuş, ...; ba'zı kadılar mahkemelerin ber-vech-i maktü' bâ'zı nâiblere satarlarmış..., Ve bundan gayrı kezâlik kadı-i şer' katında bâ'zı nâyibler ve eşirrâdan bâzı muhzırlar olurmuş ki tezvîr ve telbîs idüp sûret-i hakda nice bâtıl işler işleyüp müslümanlara zulm ve ta'addî olurmuş..., Ve ba'zı meşru' dâ'vâlar oldukda müdde'î hâzır ve 'akıl ve bâlig iken bâ'zı eşirrâ olurmuş onların gibi (yi) vekil edüp kendüler meclis-i şer'e varmazlar imiş...; Ve halıyâ dergâh-ı mu'allâma şöyle arz oluna ki kâşifler ve eminler ve meşâyih-i 'urban vesâ'ir mübâşirîn-i emvâl hazz-ı nefisleri içün bir bahâne ile fellah tâyifesinden bâ'zısın bi gayr-ı hak katl idüp veyahud bigayr-ı vech-i şer'î mâlin ve esbâbin alup bunun gibi zulm ve te'addî idüp...» (s. 382-383).

4 *Kanûnlar*, s. 360-362, 370, 377.

5 Bu husûs için «Mısır Beylerbeyisinin vazîfeleri» bahsine bk. s. 102-103.

6 Bilindiği gibi, Devletin Kadılık teşkîlâtında, Kadılar, medreseden icâzet almış ve Kazasker defterine kayd olunmuş, (Mülâzim)lerden tâyîn edilirdi. Ancak, ilmîye'nin diğer yolu müderrislik ile kadılık arasında, dâimâ muâdelet olup, birinden diğerine geçiş mümkündü. Meselâ, bir müddet müderrislik edip, sonra kadı olmak isteyenlere, müderrisliklerinin derecesine göre

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tanbul, Edirne ve Bursa)'ndan sonra geldiğinden[8], Devletin büyük kadılıkları için kullanılan «Mevleviyet»lerden biri idi[9]. XVI. asır sonlarına kadar, terfi eden Şam Kadısının, Mısır kadılığına tâyîni teâmülü cârî iken[10], daha sonra bu usûle riayet olunmadığı ve meselâ, Bursa Kadısının Edirne Kadılığı pâyesiyle Mısır'a tâyîn edildiği görülmüştür[11].

---

sancak veya eyâletlerden birinin kadılığı verilirdi (Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiyye teşkilâtı*, Ank. 1965, s. 87).

7 Umûmiyetle, Osmanlı devletinin, Ortadoğu'da merkezi olan Mısır eyâleti, oralarda Devletin mühim işlerini gördüğünden, kadılığına münâsib bir mertebe verilmiştir (Bunun için «Mısır'ın Haremeyn, Yemen, Habeş ve dış âlem ile alâkaları» bahislerine bk. s. 316).

8 XVI. asrın ilk yarısına âid, Mısır Kadılığının mertebesini belirten bir vesika göremedik. 981 tarihli bir *Ruûs defterinde*, Mısır Kadılığının, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Edirne ve Bursa kadılıklarından sonra geldiği kayd edilmiştir (*KK, Ruûs*, nr. 225, s. 266-267, 28 Muharrem 981). Ancak, başka kayıdlarda, Mısır kadılığının yeri: İstanbul, Edirne, Bursa ve Haleb'den sonra gelmektedir. Meselâ, 985 tarihli bir kayıdda, ordu-yı Humâyûn'un sefere çıkması dolayısıyle, muayyen günlerde En'âm sûresi okunması gereken mühim kazâların sırası şöyle verilmiştir: İstanbul, Edirne, Bursa, Haleb, Mısır ve Şam (*Mühimme*, XXXII, 1/2, 985).

9 300 akçadan 500 akçaya kadar yevmiyesi olan bu mevleviyet kadılıkları mevcûdu, XVI. asır başlarına kadar, Rumeli Kazaskerliğine tâbi olan kadılıklardan olmuşsa da, daha sonra, Anadolu Kazaskerliğine bağlı olan Mısır, Haleb ve Şam gibi Kadılıkları da mevleviyet itibâr edilmiştir (Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 96). Ancak, XVI. asra âid vesikalarda, Mısır Kadılığına tâyîn edilenlere yalnız «Mevlânâ» lekabını verilip, makâmlarına «Mevleviyet» ibâresini zikr edilmediği (*Mühimme*, II, 231/2064, 21 Cemazıyelevvel 964; *KK, Ruûs*, nr. 225, s. 266-267; 981; *Mühimme*, XLII, 67/295, 23 Cemazıyelâhır 989; *KK, Ruûs*, nr. 253, s. 78, 24 Cemazıyelâhır 1001) hâlde, XVII .asır'da Mısır Kadısına gönderilen hükümlerde arasıra «Mevleviyet» lakabının zikr edildiği görülmüştür (Mısır Kadısı olan Mevlânâ Tâcu'd-din'in, Mevleviyet pâyesiyle tâyîn edilmesine dâir kendisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme zeyli*, nr. 8, s. 208, 16 Cemazıyelâhır 1016).

10 Bunun için bk. *KK, Ruûs*, nr. 225, s. 266-267, 28 Muharrem 981; Mısır Kadısı istifâ etmekle, yerine sâbık Şam Kadısı Mevlânâ Ali'nin tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve sâbık Mısır Kadısına gönderilen hükümler için bk. *Mühimme*, XLII, 67-295-296, 23 Cemazıyelâhır 989; Mısır Kadılığının, Şam kazâsından mazûl olan Mevlânâ Abdî Efendi'ye verildiğine dâir: *KK, Ruûs*, nr. 257, s. 44, 12 Ramazan 1030.

11 XVI. asrın sonlarından itibâren ve XVII. asır'da Mısır Kadılığı, umûmiyetle, Bursa Kadılığı mazullerine ve bâzan da Edirne Kadılığı pâyesiyle tevcîh edildiği (Mısır Kadısı, sâbık Bursa Kadısı Mevlânâ Mehmed Maruf Efen-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI. asrın ortalarına kadar, Mısır Kadılığı, inhilâl edince, Anadolu Kazasker[12], bu mevki istihkak kesb edeni, vezîr-i âzam'a bildirip, o da, Pâdişâh'a arz ettikten sonra, Mısır Mevleviyeti[13] berâtı tanzîm ve sâhibine teslim olunurdu[14]. Mısır Kadısının tâyîninden sonra, eyâlete vusûlüne kadar Kadılığın ne vechile tedvîr edileceğine dâir Mısır Beylerbeyisinde gerekli hükümler[15] ile Kadı ve tâ-

---

di'ye tevcîh edilmesine dâir buyruldu: *KK, Ruûs,* nr. 253, s. 78, 24 Cemaziyelâhır 1001; sâbık Bursa Kadısı Rıdvan Efendi'ye verilmesine dâir buyruldu: *KK, Ruûs,* nr. 257, s. 64, 15 Rebîülevvel 1031; Edirne pâyesiyle Bursa'dan münfasıl olan Mustafa Efendi'ye tevcîh edilmesine dâir buyruldu : *İbnü'l-emin, Tevcihât,* nr. 283, 29 Ramazan 1078) görülüyorsa da, bu teselsüle her zaman riâyet edilmediği ve meselâ Selânik Kadılığı mazûllerine verildiği (Mısır kazâsı, Selânik kadısı Abdü'l-ganî-zâde Mehmed'e tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* LXXV, 318/661, 2 Receb 1013) görülmektedir. Uzunçarşılı, XVII. asır sonlarına kadar «mevâli»nin terfiini şöyle îfâde ediyor: Şam, Haleb, Yenişehir ve Selânik Kadılıklarından mazûl olanlar, Mısır, Edirne, Bursa Kadılıklarına tâyîn edilirlerdi. Bursa ve Mısır Kadılığından mazûl olanlar, Mekke veya Edirne Kadısı olurlar, veya Mekke ve Edirne pâyesiyle Arpalık alırlardı (*İlmiye teşkilâtı,* s. 98, n. 2).

12 Zabtını müteâkıb Mısır Kadılığının azl ü nasbı, Sultan Selim'in Doğu seferi sırasında ihdâs edilen Arab ve Acem Kazaskerliğine verilmiş iken, 924'den sonra, bu salâhiyet, Anadolu Kazaskerliğine havâle edilmiştir. Mısır Kadısı tâyînî, Anadolu Kazaskeri ve daha sonra Şeyhü'l-İslâm tarafından teklîf, vezîr-i âzam vâsıtasiyle de, Pâdişâh'a arz ve tasvîb olunursa, keyfiyet Mısır Beylerbeyisine tebliğ olunurdu (Vezîr-i âzam Ahmed Paşa'nın Mısır Kadısı olan Mehmed Efendi'nin vazîfesini devâm etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderdiği mektûba bk. TSA, *E.* nr. 664/22, 1062).

13 XVI. ve XVII. asırlara âid vesîkalarda, Mısır Kadısı için Molla, Mevlânâ Kazasker Efendi» şeklinde zikr edilmiştir (Bu husûs için bk. 1015 tarihli Mısır eyâletine âid «cirâye ve Alîk-ı esbân» defteri, *MMD,* nr. 4453, s. 2; kezâ, Evliyâ Çelebî'nin *Seyâhat-nâmesinde,* Mısır Kadısı «Kazasker Efendi» olarak tavsîf olunmaktadır: X, 148).

14 Mısır Kadısı, tâyîn ve berâtı sâdır olunca, Kapı Kullarına 15 bin akça «Resm-i berât» ödediği (Bu husûs için bk. *İbnü'l-emin, Mâliye,* nr. 148, 1014) gibi, Dîvân-ı Humâyûn hademelerine ve sâir vazîfe sâhiblerine bahşiş vermesi âdet olmuştu (Uzunçarşılı, *İlmiye teşkilâtı,* s. 87).

15 Bir Mısır Kadısı azl edilip, yerine başkası tâyîn edilmekle, Mısır Beylerbeyisinin, sâbık kadının muâmelâtını ve adamlarının ahvâllerini tetrîk etmesine dâir kendisine gerekli emirler gönderildiği gibi (Bu husûs için bk. *Mühimme,* XLII, 6/295, 23 Cemaziyelâhır 989), sâbık Mısır Kadısına da emirler irsâl edildiği görülmüştür (*Mühimme,* XLII, 67/295, LXXV, 318/661, 2 Receb 1013).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilerinin umûrlarına kolaylık göstermek ve bütün ihtiyâclarının te'mîni için de yolu üzerinde bulunan şehir ve benderlerin bey ve kadılarına emirler gönderilirdi[16]. Yeni Mısır Mollası, Mısır'a varınca, eyâletin ricâl, ulemâ ve meşayihi istikbâline çıkar; Kadı ve tâbileri Kahire'ye merâsimle girdikten sonra, hil'atler giydirirdi[17].

Mısır Kadısının nizâmî hizmet müddeti, bir sene idi[18]. Kadı, vazîfede devâmı arzu ederse, sene bitmeden, keyfiyeti, bir devlet adamı vâsıtasiyle Âsitâne'ye arz eder; talebi kabûl edilirse, netice kendisine ve Beylerbeyisine bildirilirdi[19].

---

16 Mısır Kadılığına tâyîn edilen Şemseddin'in, yolda ve menzillerde kendinin esbâb ve adamlarına hilâf-i şer' dehl ü taarruz edilmemesine dâir Mısır yolu üzerindeki Kadılara ve beylere, Kaptanlara ve iskele emînlerine gönderilen emirler için bk. *Mühimme*, 222/633, 6 Cemaziyelâhir 982.

17 Evliyâ Çelebi *Seyâhât-nâmesi* (X, 447-449)'nde, Mısır Mollası, eyâlete gelişi ve Kahire'ye alayla girişi hakkında şu izahâtı vermiştir : Mısır kadıları Hanka'ya (Kahire'ye yakın bir menzil) vâsıl olunca, vekîl-i harc matbahı, Âdiliyye'ye gönderir, ertesi gün, Paşa Kethudâsı, Çavuşlar Kethudâsı, Müteferrika başı ve tercümanbaşı ve Paşa'nın bütün askeri, Mısır'ın ulemâ, sulehâsı, eşrâf ve büyük meşâyihi Âdiliyye'ye çıkarlar; bu alayda 200 Yeniçeri mülâzimlerinden Molla kapısında bekler; Paşa Kethudâsı, Molla'ya ve tâbilerine ziyâfet verdikten sonra, Molla'yı karşılaması için gelen tâifeler, Kahire'ye alayla teveccüh etmeleri üzere, Paşa Kethudâsı ile Çavuşlar kethudâsı, sonra bütün ulemâ tâife tâife giderler, önce e'imme, hutebâ, meşâyıh sonra üç mezheb müftüleri, yeniçeri mülâzimbaşı, kadı kapısı yeniçeriler, ondan sonra bütün müderris ve mühaddis, sonra yirmi dört mahkeme nâibleri, kadılar, askerî kassam ve Dîvân nâibi ve bütün sâdât ile Nakîbü'l-eşrâf, Ezher camiinin bütün âlimleri, Mahkeme muhzırları, muhzırbaşı ve Molla kethudâsından sonra, Molla Efendi Hanefî Şeyhü'l-islâmı ile beraber giderlerdi. Böylece, Mollayı, Paşa Kethudâsı sarayına indirdikten sonra, Molla, Paşa ile görüşmek için, aynı alay ile sarayına çıktığında, Paşa, Kadı ve tâbilerine büyük ziyâfetten sonra, onlarla, Mısır Kadılığı hakkında görüşüp, kendisine bir samur kürk, kethudâsına, muhzırbaşısına ve bab nâibine mertebelerine göre, birer hil'at giydirirdi. Sonra, Molla, tâbileriyle kendisine mahsûs saraya alayla giderdi.

18 *«Abdurrahman Paşa Kanûn-nâmesi»* s. 541)'nden naklen, *İlmiyye Teşkilâtı*, s. 95; M.Z. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, II, 124.

19 Mısır Kadısı Mehmed Efendi'nin, ehl-i ilim ve müteşerri' olduğundan gayrı her vechile mûtemedün-aleyh olduğundan, makamında ibkâ edildiğini bildirerek, «kemâl-i vifâk ve hüsn-ı itifâk ile reayânın maslahatını ber-mûceb-i şer'i-i şerif görüp, kendisine lüzumlu yardımda bulunması hakkında, vezîr-i âzam Murad Paşa'dan Mısır Beylerbeyisi Ahmed Paşa'ya gönderilen mektûb için bk. TSA, *E.* nr. 664/22, 1062.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mevleviyet itibar edilen Mısır, Mollasına yevmî 500 akça maaş verilmesi kanûn idi[20]. Ancak, bu ücret nakden değil, bir toprağın geliri tâyîn edilirdi[21]. Buna ilâveten, bir mikdâr cerâye (tayîn) ve alîk (yem) tahsîs olunurdu[22]. Kadı, ayrıca gördüğü dâvâlardan muayyen resimler de alırdı.

B) *Mısır Kadısının vazîfeleri*

Mısır Kadısı, Mısır eyâletide, güvenlik ve adâleti te'sis, Devletin olduğu kadar reayânın da emvâlini muhâfaza ile mükellef Beylerbeyinin şer'î ve hukûkî işlerde muâvini olarak vazîfe görürdü[23].

Hanefî mezheb olan Mısır kadısı, Devlet merkezinin eyâlette adlî temsîlcisi sıfatıyle, Mısır Beylerbeyisinin ahvâlini ve onun zamanında eyâlet ve reayânın durumunu Asitâne'ye bildirdiği[24] gibi,

---

20 *İlmiye teşkîlâtı*, s. 87.

21 Umûmiyetle, Mısır Kadısına verilen toprağın mahsûlû mûtemed bir adama muayyen para karşılığında icâreye verilirdi (sâbık Mısır Kadısı olan Edirne Kadısı Mevlânâ Abdülkerim'in, Mısır Kadısı iken, tâyîn olunan toprak mahsûlünü Cize Kadısının tâbilerinden birisine 1000 filori'ye icâreye vermişken, müddeti tamamlamadan kadılıktan azl edilmekle, bu toprağın mahsûlü hâlâ Mısır Kadısı Mevlânâ Abdülganî'ye verildiğini Âsitâne'ye bildirmekle, bu meseleyi tetkîk edip hall etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına, Mansûre Kadısına ve sâbık Cize Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXXIV, s. 295, 2 Rebîülâhır 986).

22 XVII. asır başlarında, Mısır Kadısına mahsûs cerâye, ayda 20 erdeb hınta (= buğday), alîk ise, ayda 20 erdeb şe'îr (= arpa) idi: Mısır eyâletinin cerâye ve alîk-ı esbân defteri, vâcib-i zilhicce 1014 (*MMD*, nr. 2425, s. 2); vâcib-i Şevvâl 1015 (*MMD*, nr. 4453, s. 2).

23 Kadılık vazîfesini yeni kadıya teslim ettikten sonra, reayâ'nın şer'î umûrlarını kadıyle beraber, kemâl-i vifâk ve hüsn-i ittifâk ile yeni kadı ile icrâ etmelerine dâir Mısır Beylerbeyisine vezîr-i âzam'ın mektûbu: TSA, *E.*, nr. 664/22, 1062.

24 Kapıcıbaşı Hasan Ağa ile gönderilen evâmir-i sultâniyye'ye binâen, Mısır Kadısı Sadruddin: Vâlî Abdurrahman Paşa'nın, sancakbeyleri ve sâir asker tâifesinin, eyâletteki bütün mîrî işleri lâyıkıyle ve ihtimamla tedvîr ettiğini, Vâlî'nin dindâr olup Mısıra me'mûriyetinden beri hiç kimseye zulm etmediğini; ulemâ ve sulehâ, fukerâ ve egniyâ ve bütün reayâ'nın ona duâ edip huzûr içinde bulunduklarına dâir Âsitâne'ye gönderdiği mufassal arîza: TSA, *E.*, nr. 9922, 1062.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bâzan da mazûl veya müteveffâ Mısır Beylerbeyisinin kaymakamı olarak vazîfe görürdü[25].

Mısır Mollası, şer'î ve idârî vazîfelerini Mısır'ın Dîvân-ı âlîsinde, Beylerbeyi ve diğer dîvân âzâlarıyle, veya kendi meclisinde ve nâibleri vâsıtasiyle de mahkemelerde görürdü.

a) *Mısır Kadısının Dîvân-ı Âlî'deki vazîfeleri*

Mısır Dîvân-ı Âlî'sinin esâs âzâsından olan Mısır Mollası, vazîfe görmek üzere, bütün tâbileriyle birlikte bu dîvân'a katılırdı[26]. Dîvân'da, şer'î görüş istenen idârî ve mâlî mes'eleler[27], Kadı meclisine havâle edilir; idârî veya mâlî görüşü gerektiren kazâî dâvâlar ise, Beylerbeyi ve Defterdârın huzûrıyle, Dîvân'da münâkaşa olunur[28]; halkın Mısır idârecilerinden şikâyetleri dinlenilirdi[29]. Ayrıca,

---

25 Mısır Beylerbeyisi Hadım Ali Paşa'nın vefâtı (967) üzerine, Mısır Kadısı Mevlânâ Kadrî Efendi, 974'de süikasd ile katl edilen Mısır Beylerbeyisi Mahmud Paşa yerine Mısır Kadısı Seyhî Efendi, 1013'de süikasd ile öldürülen Mısır Beylerbeyisi İbrâhim Paşa yerine Mısır Kadısı Arab-zâde Efendi kaymakam seçilmiştir (el-Mellevânî, *Tuhfetü'l-ahbâb*, s .167, 168, 175. Kezâ bk. «Mısır Beylerbeyisinin azli» bahsine bk. s. 131).

26 Evliya Çelebi'ye göre, Dîvân-ı Âlî'nin toplantısına, Muhzırbaşı, Kadı Kethudâsı, önlerinde diğer muhzırlar, yeniçeriler, sonra Mısır Mollası, yanında Yeniçeri Çukadarı, 20-30 kadar piyâdegân ve kâtibler dîvân sicilleriyle geçip gelirlerdi (*Seyâhat-nâme*, X, 148).

27 Evliyâ Çelebi, X, 148.

28 Askerî muâmelâta, katl ü kısasa müte'allik olan dâvâlara âid hükümler, bu dîvân'da Beylerbeyi'ye arz edilip, onun tasvâbiyle icra edilir; kadının hükmü Vâlî tarafından tasdîk edilmezse, Devlet merkezinde görüşülmek üzere Kazaskere havâle olunurdu (Uzunçarşılı, *İlmiye teşkilâtı*, s. 110).

29 Mısır Kanûn-nâmesi'nde, şehirde veya nâhiyelerde idârecilerin halka zulm ü te'addi etmemelerine dâir bir çok hükümler mevcûddur (*Kanûnlar*, s. 361, 362, 367, 378, 382, 383). Bu hükümlere göre, halk, kâşif, şeyhülarab âmil ve askerlerden zulmü te'addî gördüklerinde, nâhiyelerinin bağlı olduğu kadılara mürâcaat ederdi. Eğer bu idâreciler mahkemelerden sadır ola hükümleri dinlemeden zulme devâm ederse, oranın kadısı durumu Beylerbeyi'ye arz eder; Beylerbeyi de, Dîvân'ında, Kadı huzûrunda bu durumu tetkîk ettikten sonra, hakkı iâde; idârecileri tecziye eder; durumu Âsitâne'ye arz ederdi. Ancak, XVI. asır ortalarından îtibaren, Beylerbeyinin, iktidârı za'fa uğradığından, halk, şikâyetlerini, doğrudan doğruya Âsitâne'ye daha çok arz eder olmuşlardı. Bu dâvâlar, Dîvân-ı Humâyûn'da dinlenildikten sonra, mes'elenin tâyîn edilen şartlarla tetkîki Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına havâle olunurdu (Nehrariyye kazâsının halkı, mahkeme niyâbetini iltizâm eden kimsenin hi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devlet merkezinden Beylerbeyi'ye ve Kadı'ya gönderilen emirler, bu dîvân'da tetkîk edilir; tefti muhtâc olan mes'eleler, emirlerde belirtildiği veçhile icrâ[30], idârecilerin zimmetleri çıkarsa tahsîl[31];

---

laf-i şer' resimler tâyîn edip zulmen mâllarını alıp, kendilerini habs ederek işkence yaptığını Âsitâne'ye bildirmeleri üzere: 20 seneden beri niyâbet tasarruf eden bu kimsenin ahvâlini tetkîk edip halktan aldığı mal ve diğer haklarını eshâbına iâde ettikten sonra, bu niyâbetin tekrar kendisine tevcîh edilmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm: *KK, Ruûs,* nr. 230, s. 183, 24 Zilhicce 983. Daha önce, Mısır Beylerbeyi, Kadısı ve beyleri ve bütün asker ve kulları Mısır halkıyle alış-veriş yaptıklarında, onlara ve tüccâra zulm ettikleri bildirilmekle, adı geçenlerin, halkın işine karışmamasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme,* XXVI, 265/759, 24 Cemazıyelâhır 982. Sancakbeyleri, mîrî mal hizmetinde olanlar, kadı, nâib, nâzır, emîn, kâşif, âmil, mültezim ve mübâşirlerin halka zulm ü teâddi edip, onlardan kanûna aykırı resimler alarak halka zarar verdikleri bildirilmekle, bu haksız işleri men' ve halkın hukûkunu iâde etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine, Kadısına ve Defterdârına gönderilen hüküm: *Mühimme,* LX, 14/31, 26 Şevval 993.

30 Devlet merkezi tarafından gönderilen emirler mucibince, mâzûl olan veya şikâyet edilen idârecilerin ahvâl ve muhâsebelerinin teftişi gerekince, Dîvân-ı Âlî'de tetkîk edilir; bu dîvânda bulunan defterlerden, mahkeme sicillerinden ve Defterdâr defterlerinden incelemek üzere, tecrübeli ve mûtemed bir kimse tâyîn edilir, mahallinde tetkik ve teftişi lâzım olan durumlar olunca, nâhiyelerde vazîfe gören «Toprak Kadısı»na gerekli emirler gönderilirdi (Sâbık Mısır Beylerbeyileri, Hüsrev Paşa ve Süleyman Paşa'nın zamanlarından kalmış olan bâzı mes'elelerin teftişine, Mısır ve Haleb Kadılarının tâyînine dâir Mısır Beylerbeyisine, Kadısına ve Defterdârına gönderilen hükümler için bk. *Mühimme,* TSA, *E.* nr. 12321, 9a, 49a, Şevval 951. Rüşvet irtikâbı sebebiyle azl edilen sâbık Mısır Defterdârının ahvâlinin teftişine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm: *Mühimme,* XXVII, 51/131, 24 Receb 983. İskenderiyye iskelesi âmili İbrâhim'in yolsuzluğunu hakkındaki isnâden, Mısır ve İskenderiyye mahkemeleri sicillerinden, hazîne-i âmire defterlerinden, Anbâr-ı hassa defterlerinden, zamanındaki iskele emînlerinin defterlerinden tedkîk; ehl-i vukûf bir kimse vâsıtasiyle, hak üzere teftiş edip, neticeyi mufassal defteriyle Âsitâne'ye arz etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine, Kadısına ve Defterdârına gönderilen hüküm: *Mühimme,* TSA, *E.* nr. 12321, 29b).

31 Sâbık Mısır Beylerbeyisi, şimdiki Mısır Kadısı İsâ-zâde'nin üzerinde bâzı mîrî emvâl bulunduğunu bildirmekle; Dîvân-ı Mısır'da mahfuz olan defterlerden ve Defterdâr defterlerinden ehl-i vukûf bir kimse vâsıtasıyle tetebbu' edip; Mısır mahkeme sicillerinde kendisine âid kayıdlar varsa sûretini çıkarıp, onat vechile görüp, üzerinde şer' ve kanûn muktezasınca mîrî mâl zuhûr ederse, defter ederek Âsitâne'ye arz etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm : *Mühimme,* TSA, *E.* nr. 12321, 46a. Sâbık bâzı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ölen me'mûrların muhallefâtının tahsîli için gerekli muâmelât kezâ Dîvân'da görülürdü[32].

Umûmiyetle, eyâletin mukata'a ve emânet gibi bütün mahallî tasarruf ve tevcîhâtı, Dîvân-ı Alî'de Mısır Kadısının imzâ ve mühürünü hâvî olan hüccet ve temessükleriyle yapılırdı[33]. Eyâletteki

---

Şeyhülarablar, kâşifler ve emînlerin üzerlerinde hayli mîrî emvâl bulunduğunu bildirmekle, şuhûd-i bilâd ve mübâşirler mârifetiyle teftiş, muhâsebeleri görülerek üzerlerinde bulunan mîrî emvâlin tahsîli ve defterlerin sûretlerini Âsitâne'ye irsâline dâir Mısır Beylerbeyisine, Kadısına ve Defterdârına gönderilen hüküm : *Mühimme,* XII, 458/882, 26 Rebîülâhır 979. Menûfiyye'nin sâbık şeyhi olan Allam, halka zulm ettiği; üzerinde çok mîrî emvâl kaldığı bildirilmekle «Toprak Kadıları» mârifetiyle ahvâlini yerli yerinden teftişine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XXIII, 319/708, 23 Zilkade 981.

32 Ölen Mısır idârecilerinin, muhallefâtını zabt etmek üzere, mûtemed bir kimse tâyîn edilir, Dîvân-ı Alî'de muteveffânın mîrî emvâlı ve muhâsebesi tetkîk edilip, borcu çıkarsa, metrukâtından tahsîl edilir; aleyhinde dâvâcısı çıkarsa görülüp, sonra vasiyetini tatbik edilir; bâkî olan muhallefâtı mufassal defterleriyle Âsitâne'ye mûtemed bir kimse ile gönderilirdi. Bütün bu icraât Dîvân-ı Alî'de, Mısır Beylerbeyisi, Kadısı ve Defterdârı huzûrlarında Dîvân defterleri mucibince icrâ edilip, bâzan da bu husûslarda dîvân görevlilerine emirler verildi (Mısır Beylerbeyisi Üveys Paşa'nın, Mısır Kadısı Mehmed Efendi'nin imzâ ve mühriyle tasdîk edilip Âsitâne'ye gönderilen muhallefât defteri için bk. *MMD,* nr. 374, Zilhicce 999). Ayrıca, Beytü'l-mâl'in bâzı mühim dâvâları (Beytü'l-mâl'in 100.000 akçaya kadar dâvâları Mısır dîvânında, Defterdâr vâsıtasiyle, şehir kadısı görmesi Kanûn-nâme'de tasrîh olunmuştur : *Kanûnlar,* s. 379) Dîvân-ı Alî'de Beylerbeyi, Kadı ve Defterdâr huzûrlarında da görülürdü.

33 Mısır eyâletinde bir mukata'anın ihâlesi bahis konusu olunca, Dîvân-ı Âlî'ye arz edilir; bu mukata'ânın en çok artıran iltizâm verilebilmesi için, Dîvân erbâbından iki kişinin kefil olması ve bu zâmnı Dîvân'da, Mısır Beylerbeyisi, mıntıka mukata'acısının şer'î sayması, Mısır Kadısının da vardıkları neticeye tasdîk edip, mukata'anın mültezimine, zâmin ve şâhidlerin imzâları, ve Kadının imzâ ve mührünü hâvî olan bir hüccet vermesi gerekirdi (Mısır'ın Dîvân-ı Âlî çavuşlarından Mehmed Çavuş'a: Cevâli mukata'asının senevî 66 Mısır kesesi - herkese 25.000 nısf; 48 kesesi mukata'a mâli ve 18 kesesi Keşûfiyye mâli olarak - ile Müstahfızân Ağası Mustafa ve Çavuş Kâtibi Çakır Efendi'nin kefâletiyle ve Mısır Beylerbeyisi ve Havâle-i şehir [Süveyş iskelesinin gümrük mahsûlâtını toplanmasıyle ilgilenen mukata'a] Ağası Hasan'ın kabûlleriyle, Mısır Kadısının imzâ ve mührü olan hüccet ile Mısır Dîvân-ı Âlî'si çavuşlarından Mehmed Çavuş'a iltizâma verilmiş olup hüccetin sûreti için bk. *İbnü'l-emîn, Maliyye,* nr. 1479, 1 Cemaziyelâhir 1078).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yabancıların hukûkî dâvâları da, Beylerbeyinin huzûrunda fasl edilirdi[34]. Devlet merkezinden havâle olunan dâvâ ve mes'eleler, Dîvân-ı Alî'de tedkîk ve gerekirse teftişleri icrâ edildikten sonra, neticeleri, ve eyâlet kadılarının Dîvân'da görülmek üzere arz ettikleri önemli mes'eleler hakında varılan kararlar, mufassalan Âsitâne'ye bildirilirdi. Bu neticeler, Dîvân-ı Humâyûn'da müzâkere edildikten sonra, Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gerekli tenbîhatta bulunulurdu[35]. Dîvân-ı Âlî'de hall edilen dâvâ ve mes'elelerin neticelenince, Dîvân görevlilerine ve nâhiyelerde bulunan yetkililere gerekli emirler gönderilirdi.

b) *Mısır Kadısının Meclisi*

Mısır Kadısının meclisi, Dîvân-ı Alî'nin akd edilmediği günlerde toplanırdı[36]. Meclisini kalabalık mâiyetiyle toplayan Mısır Mollası[37], orada Kahire mahkemelerinden ve nâhiye nâibleri tarafından

34 Umûmiyetle, Mısır eyâletinde bulunan yabancı tebeâ ve tüccâr, İskenderiyye'de toplandığından, onların dâvâlarının tedkîki, Âsitâne'den Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına havâle edilirdi (İngiltere elçisinin, Mısır'da ölen İngiliz tüccârına âid muhallefâtın, Fransız Baylosu tarafından zabt edildiğini Âsitâne'ye arz etmesi üzerine, mezkûrlerin metrûkâtı, Mısır Dîvânında, şer' mucibince fasl edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve kadısına ve İskenderiyye Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LVIII, 318/812 17 Ramazan 993. Mısır'daki Venedik tebeâsının hukûk dâvâlarının, Mısır Dîvânında Beylerbeyi ve Kadının mârifetiyle icrâ edilmesine dâir kendilerine gönderilen hüküm : *Ecnebî defteri*, nr. 131, s. 15, evâhir-i Şevvâl 1013). Eyalette ölen reâyâ ve tüccârın dâvâları da, Dîvân-ı Âlî'de fasl edilirdi (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme zeyli*, IV, s. 29, 24 evval 998).

35 Mısır Kadısı ve Nâzır-ı emvâlinin, Beylerbeyi Husrev Paşa ve Süleyman Paşa zamanlarına âid bâzı husûsları teftiş ettikten sonra, neticesini mufassalan Âsitâne'ye arz edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, TSA, *E.* nr. 12321, 49a, 50a, Şevvâl 951. Reşîd Kadılık meclisi adamları ile bâzı Dergâh-ı âlî askeri arasında gavga çıkıp aralarında ölü ve yaralanan olduğu Beylerbeyi'ye arz edilip, o da keyfiyeti Âsitâne'ye arz etmekle, bu husûsta tahkîkât yapılıp sonucun bildirilmesine dâir Reşîd Kadısına gönderilen hüküm : *Mühimme*, III, 181/497, 11 Safer 967.

36 Bu husûsa tasrîh eden kaynak yoksa da, Mısır Kadısı ve bütün tâbileri, Dîvân-ı Alî'ye katıldıklarına göre Kadının bu meclisinin başka günlerde toplandığı âşikâr olmaktadır.

37 Evliyâ Çelebi'ye göre, Mısır Kadısı meclisine : dört mezheb kadıları, kethudâsı, Bâb nâibi [Âsitâne tarafından tâyîn edilen Mısır Kadısının nâibi],

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arz edilen mes'eleleri haleder; Dîvân-ı Âlîye havâlesi gerekli olanları oraya arz eder; Âsitâne'den gönderilen emirleri tedkîk ve icrâ ederdi[38]. Mısır'a âid vakıfların mes'elelerini tedkîk de Mısır Kadısı'nın vazîfesi cümlesinden idi[39].

şehir nâibi, tercüman-başı, Mısırlılardan tâyîn edilen sicillât emîni, Dergâh bevvâblarından seçilen Muhzırbaşı ve mâiyetindeki 300 muhzır, sicil tutanı, kâtibler, şâhidler, ve şer'i hükümleri tenfizini te'mîn etmesi için Yeniçeri Çorbacılarından bir mikdârı ve Anadolu Kazaskeri tarafından tâyîn edilen «Askerî Kassâm»da iştirâk ederlerdi (*Seyâhat-nâme*, X, 147, 148).

38 Mısır Kadısı, Kadılığıyle ilgili mes'eleleri de Âsitâne'ye arz ederdi (Mısır Kadısı, Mısır'da Bâb Mahkemesi tercümânları halka zulm edip, ölenlerin metrukâtlarına tâyîn ettikleri «Kısmet resmi» olarak vârislerinden şerî'ata muhâlif olarak ziyâde aldıklarını arz etmekle, bu tercümânları, müslümanlara teâddî'den men'i, mümkün olmazsa hepsi, ahvâllerinin arzına dâir Mısır Kadısına hüküm : *Mühimme*, LII, 247/657, 1 Safer 992).

39 Mısır ve am'da bulunup ve çoğu Haremeyn'e vakıf edilmiş olan Mısır evkâfıyla ilgili mes'elelerin tesviyesi, Osmanlı idârecilerinin vazîfelerinin başında yer alırdı. «Mısır Kanûn-nâmesi, Mısır evkâfının tanzîm ve kontrolünün, bu işleri Âsitâne'den tâyîn edilen bir Nâzırın, kadı vâsiyasiyle icrâ etmesi kâ'idesini vaz' etmiştir. Evkâf cihetlerinden biri mahlûl olunca, Kadı, «Evkâf Nâzırı» mârifetiyle mûtemed bir kimseye tâyîn edilip Beylerbeyi mârifetiyle Âsitâne'den berâtı alınırdı. Nâzırlıklar, Memlûklü hükümdârlarına Pâdişâh adına zabt edilen Binârıstân, Cevâli ve Kayıtbay gibi vakıf cihetleri, «Nâzır-ı evkâf» mârifetiyle şart koşulmuş müstakim bir kimseye tevcîhi yine kanûn hükmü idi (*Kanûnlar*, s. 384). Ancak, XVI. asır ortalarında, Mısır evkâf işleri, Nâzır ve Mısır Kadısına ağır geldiğinden, evkafa mahsûs bir Defterdârlık ve Kadılık ihdâs edildiği anlaşılmaktadır (Mısır'da Evkaf Kadılığı, yevmî 70 akça ile bir mustakim kimseye tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, TSK, *Koğuşlar*, nr. 888, 12b, 16 Muharrem 595; kezâ Mısır evkafla ilgili bâzı mes'elelere dâir Mısır Beylerbeyisine ve Evkaf Kadısına gönderilen hüküm : *Mühimme*, aynı defter, 13b-14a, 16 Muharrem 959). Fakat, XVI. asır sonlarına doğru, Mısır ve Şam'da Selâtîn evkafının idâresi, Mısır Kadısı mubâşeretiyle Darü's-saâde Ağası tarafından tâyîn edilen nâzırlara havâle edilmiştir (Mısır'da Evkaf nezâreti hizmetlerinin azl ü nasbı Dârü's-saâde Ağası tarafından yapılıp, bu husûslara karşımamalarına dâir Mısır Beylerbeyisi ve Kadısına gönderilen hüküm : *Mühimme*, LXXV, 148/270, 2 Zilkade 1013). Ancak, evkafın harâb olmasına önlemek, hesâb, teftiş ve kontrol etmek Kadı'nın vazîfesi olduğu ihtâr olunurdu (Mısır ve Şam'da Mısır evkafı, nâzır ve mübâşirlerinin gönderdikleri mahsûlde noksanı olmakla, onların defterlerini tedkîk ve zimmetlerindeki mîrî emvâli tahsîlinden sonra, durum Âsitâne'ye arz etmesine dâir Mısır Kadısına gönderilen hüküm *Mühimme*, XXVI, 267-738, 22 Cemaziyelâhır 982. Evkaf muhâsebesini, umûr-ı kazâ'dan olduğunu hatırlatan Mısır kadısına gönderilmiş hüküm için bk. *Mühimme*, LXXXIV, 23/46, Şevval 1038).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kahire'nin ve eyâlet halkının hukûkî işlerini görmek üzere, eyâletin merkezinde ve nâhiyelerinde kadıya bağlı bir nâibi olan mahkemeler vardı[40]. Bu mahkemelerde kadı nâibleri, mezheb kadıları huzûrunda, mıntıkalarına âid halkın dâvâlarını dinleyip, arzı lâzım olan meseleri, Kadı meclisine veya Mısır Dîvân-ı Âlî'sine havâle ederdi.

Ayrıca, Kahire şehrinde, Kadının emirlerini tenfiz ve belediye işlerini kanûna göre yürütmek için de bir Muhtesib[41] ve maiyetine subaşılar tâyîn olunurdu[42].

Böylece, Mısır Mollası, bütün şer'î ve hukûkî işlerini hall-ü-fasl etme yanında, eyâletin askerî işleri hariç mühim idârî ve mâlî icrât, onun tasdîkıyle icrâ edilirdi. Eyâletin emniyet ve istıkrarı, büyük ölçüde, Kadının dirâyet ve istikametine bağlı idi.

C) *Mısır Kadısı'nın azli*

Umûmiyetle, esâs vazîfesini gereği gibi yapamayan Kadı azl edilip[43], bütün adamlarıyle Âsitâne'ye gönderildirdi[44]. Kadı, mazûl olun-

40 Evliyâ Çelebi'ye göre, bu mahkeme nâibleri, Türk («Rum») asıllı olup, maiyetlerine dört mezhebden kadı tâyin edilirdi (*Seyâhat-nâme,* X, 148). Eyâlet merkezinde birçok mahkeme vardı. Bu mahkemelerin en önemlileri şunlardı : Bâb-ı Alî Mahkemesi, Askerî Kısmet Mahkemesi, Arabî Kısmet Mahkemesi, Bulâk'ta ez-Zeynî Mahkemesi, Mısrü'l-Kadîme Mahkemesi, Kanâtırü's-Sabba' Mahkemesi, Tolun Mahkemesi, Kasun Mahkemesi, Câmi'ü's-Sâlih Mehkemesi, el-Hark Mahkemesi, es-Sâlihiyye en-Necmiyye Mahkemesi, cami'ü'l-hâkim Mahkemesi, ez-Zâhid Mahkemesi, Bâbü'ş-Şa'riyye Mahkemesi, ve el-Beramişiyye Mahkemesi (M. Ahmed Hüseyn, *el-Vesâ'iku't-tarihiyye,* Kahire 1954, s. 88; Shaw «el-Vesâ'ikü'l-Mısriyye fi'l-ahdi'l-Osmânî, 1517-1914», *Mecellet ma'heḍ el-Mahtûtât el-Arabiyye,* Mayıs, 1956, I/2, 146-161). Evliyâ Çelebi, bu mahkemelerden bâzıları zikr ve fakat 24 mahkeme olduğu tasrıh ve bu mahkemelerde, alınan harcların her hafta Mısır Kadısına gönderildiğini kayd etmiştir (*Seyâhat-nâme,* X, 148).

41 Mısır ihtisâbının Medîne Ağası Ahmed'e tevcîhine dâir Beylerbeyiye gönderilen hüküm için bk. *KK,* nr. 92, s. 231, 13 Şevval 988.

42 Umûmiyetle, Mısır'da Subaşılık vazîfesinin, Dergâh-ı âlî çavuşlarına tâyîn edildiği görülmektedir (Mısır Beylerbeyisinin arzıyle Dergâh-ı âlî çavuşlarından 20 akça ulûfeli Yûsuf çavuş'un Mısır'da subaşılık hizmetinde istihdâm edilmesine dâir buyruldu : *KK, Ruûs,* nr. 230, s. 65, 25 Şaban 983. Mısır Subaşılığının, Dergâh-ı muallâ çavuşlarından Hızır Çavuş'a verilmesine dâir kayd için bk. *KK, Ruûs,* nr. 249, s. 1, 1 Cemaziyelâhır 995).

43 Mısır ahâlîsinin şikâyeti üzerine, Kadı Dukagın-zâde Mevlânâ Os-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ca, Âsitâne'de kazasker yanında mulâzemette bulunur[45]; teka'üdlük vazîfesi tâyîn edilirdi[46].

D) *Mısır eyâletinin Nâhiye Kadılıkları*

XVI. asırda, Mısır eyâletinin kazâ taksımâtında belli bir sistem uygulanmamakla beraber, kazâların birbirine bağlanıp ayrılmasında, umûmiyetle idâre, mâliye ve emniyet endişelerinin âmil olduğu görülmektedir[47]. Bu taksîmatta, köylerin kadılıklara yakınlık ve uzak-

---

man Efendi teftiş olunarak azl edilmiştir (Selânikî, Es'ad Ef. Ktb. nr. 2259, 247b, 7 Cemazıyelâhır 1003; kezâ bk. *İlmiye teşkilâtı*, s. 106). Hakkında şikâyet olmayan Kadı'nın örfî müddeti olan bir sene sona erdikten sonra, hizmet süresi uzatılırdı. Ancak, bâzı kadılar, kendi arzularıyle kadılıktan ferâgat ederlerdi (Mısır Kadısı Mevlâna Hüsâmeddin Efendi, Mısır havâsına alışmayıp hasta olmakla, kadılıktan ferâgat edip, Âsitâne'ye dönmek istemekle, Mısır Kadılığı, sâbık Şâm Kadısına tevcîh olunmuştur : *Mühimme*, XLII, s. 67, 23 Cemâzıyelâhır 989).

44 Mısır Kadısı azl edilince, Mısır'da dirliğe mutasarrıf olan adamlarını yoklayıp, mazûl Kadıya terfîken, herbirisine bir icâzet tezkiresi verip, mufassal defterleriyle, Âsitâne'ye gönderilmesi; bunlar tekrar Mısır'a dönünceye kadar ulûfe ve vazîfelerine karışmaması Mısır Beylerbeyisine emr olunurdu. Ayrıca, Kadı, Âsitâne'ye dönüş yolunda muhtâc olduğu şeylerin Mısır'dan te'mîni de istenirdi (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, XLII, 62/295, 23 Cemazıyelâhır 989).

45 Uzunçarşılı, *İlmiyye teşkilâtı*, s. 156.

46 Sabık Mısır Kadısı Molla Çelebi'ye doksan akça tekâ'üdiye verilmesine dâir buyruldu: *Mühimme*, XXV, 231/2154, 14 Rebîülâhir 982. Kezâ, Mısır Kadısı Hüsâmeddin Efendi'ye, münfasıl olduğu günden itibâren, Kanûn-ı Kadîm üzere, ber-vech-i tekâ'üd vazîfe tâyîn edilmesine dâir kendisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XLII, s. 67, 23 Cemazıyelâhır 989.

47 Mısır eyâletinde bir köy veya nâhiyenin bir kazâdan ayrılması ve başkasına ilhâkı, veyahut ayrı bir kazâ olarak teşkilinin, eyâlet idâresi ve halkın huzûru bakımından ehemmiyeti, Beylerbeyi tarafından arz edildikte, bâzan Devlet merkezinden bu husûsun yeniden tedkîki ve mufassal malûmât verilmesi, kendisine emr olunurdu (Haddiyye köyü, fetihten beri Reşîd kazasına bağlı iken, geçen sene Füvve kazâsına ilhâk edilmekle, bu köyün marangoz, demirci ve kalafâtçılarından faydalanılmamakla, Reşîd'in bâzı mîrî umûra âtıl kaldığı görülmekle, köyün tekrar Reşîd kazâsına bağlanmasını rica eden Beylerbeyi'ye, bu köy Füvve kazâsından ayrıldıkta ona noksan gelip gelmiyeceğini açıklanması istenilmiştir: *Mühimme*, III, 376/1115, 18 Şevval 967. Minya kazâsına bağlı Eşmûnîn nâhiyesinin, Minya'dan dört beş gün uzaklığı olup, ahâlisinin mahkemeye muracaâtleri gerektiğinde, çok zahmet çektikleri, yolda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lığına; kadılıkların mahsûllerinin mikdarına îtibâr edilmiş[48]; XVI ve XVII. asır boyunca da bâzı değişikliklere uğramıştır[49]. XVII. asrın

---

eşkıyânın tecâvüzüne uğradığından dolayı, bu nâhiyenin, ayrı bir kazâ îtibar edilmesinin uygun olacağını arz eden Beylerbeyi'ye Esmûnîn nâhiyesinin, müstakil bir kadılık olmaya kâbil olup olmadığına dâir kesin malumât verilmesi istenmiştir : *Mühimme,* XIV, 16/24, 28 Zilhicce 978. Habeşistan'a tâbi olan İbrim kazâsı ile Kınâ kazâsı arasındaki yolları, eşkıyâ tarafından kesildiğinden, İbrim kazâsının on akça terakkî ile Kına kazâsı ilhâk olunursa, emniyyetin tecessüs edeceğini Habeş Beylerbeyisi arz etmekle, bu durumun gerçekleştirmesi için Mısır Beylerbeyisine emir gönderilmiştir: *Mühimme,* XXVIII, 236/566, 25 Receb 984). Mısır eyâletinde, her kadılık, önceleri, 6-7 nâhiyeden, daha sonra ise, 3-4 nâhiyeden terekküb ederdi. Ancak, bu kadılıkların, kazâî heyeti az olanların köyleri ziyâde olmakla mahsûllerinin çok olduğu halde, heyeti çok olanlarının köyleri az olmakla, mahsûlleri az olması hâlinde, bu kadılıklar arasında, «yakın olan köy ve semtlerin hangi kadılığa tâbi» olduğu mes'elesi ortaya çıkıp, mahkemeye mürâcaâtta ahâlî zahmet çeker, keyfiyet Âsitâne'ye arz edilince de, Mısır Kadısıyle müşâvere edip nâhiyelerin uygun şekilde kadılıklara bağlayıp, oralara mustakım kadılar tâyîn ederek, yeni taksımatı hâvî defterin bir nushasını Âsitâne'ye göndermesi Mısır Beylerbeyisinden istenirdi (Bunun için bk. *Mühimme zeyli,* III, s. 248, 3 Cemâziyelâhır 984).

48 Mısır eyâletinde bâzı nâhiye ve köyler, âdete aykırı olarak kadılıklarından ayrılmış; bu kadılıklar, müstakil olduğundan, mezkûr köyleri, kadılıklara tevzii zor olmuş; kazâlar arasında huzûrsuzluk meydana çıktığını bildirilmekle, semtinde bulunmayan köyleri, hangi kadılığa yakınsa ona ilhâk edilip; mahsûlü az olan nâhiyelerin köyleri, semtine yakın ve mahsûlü ziyâde olan nâhiyelere ilhâk olunup paralel olmasını buyrulmuştur (Mısır Beylerbeyisinin arzı üzerine, eyâletin köy ve nâhiyelerinin kadılıklara tekrar taksîmi için, müstakîm kadılar tâyîn edip, bu nâhiyelerden ayrılıp, mustakil kadılık olmak isteyen olanları hangisidir; ve kaç kadılık ihdâs edebilir; ve her biri kaç akçalık kadılık olmasının uygunluğunu tedkîk ederek mufassal defterini Âsitâne'ye arz etmesine dâir kendisine gönderilen hükme bk. *Mühimme Zeyli,* III, s. 199, 3 Cemaziyelâhır 984; kezâ bk. aynı defter, s. 248).

49 1018 tarihli Ayn-ı Ali'nin derc ettiği *Mısır Kazâlarının listesi* ile 1076-1080 tarihli *Anadolu Kazaskeri Ruznâme defterlerinde*, kayıdların mukayesesinden şu değişikliklerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır: Ayn-ı Alî'nin listesinde, İsnâ Kazâsı, Circe kadılığına; Füvve kazâsı, Mahalle-ı Alevî kadılığına; Menfelût kazâsı, Kus kadılığına ilhâk edildiği halde; Ruznâmede İsnâ kazâsı, İbrim kadılığına ilhâk; Füvve kazâsı, ayrı bir kadılık îtibâr, Menfelût ve Kus kazâları, müstakil kadılık olarak tâyîn edildiği görülmektedir. Ayrıca, «*Ruznâme*»de, bağlanmış olan Feyyûm ve Mahalle-i kübrâ kadılığı ve Akfahs ve Menuf kadılığı; Ayn-ı Ali listesinde, müstakil kadılıklar olarak belirtilmiştir (*Ayn-ı Ali listesi* için bk. Ayasofya Ktb. nr. 3774, 41b-42b; *Anadolu Kazaskeri* Ruznâmeleri için bk. Şer'iyye Arşivi, D. nr. 1, 2, 3).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başlarında, Mısır eyâletindeki büyük kadılıkların sayısı 39 olup, derecelerine göre Ayn-ı Ali'nin listesine göre[50]- şöyle sıralanabilir :

Kazâ	Kadının Yevmiyesi	Kazâ	Kadının Yevmiyesi
İskenderiyye	300	Ebû Ali	150
Dimyât	300	Minye	150
Reşîd	300	Nehrariye	150
Mahalle-i Kübrâ	300	Eşmûnîn	130
Mansûre	300	Behnesâ	130
Menûf	300	Tizmend	100
Muhayre	300	Füvve ile Mahallet İlvî	100
Beni Süveyf	300	Şişîn	100
Beni Haram	300	Mahalleti'l-merhûm	100
Bilbis	300	Kus	80
Menfelût ile Kus	300	Kına	80
Feyyûm	200	Fişne	70
İbyâr	150	Ebû Tîc	60
Cize	150	el-Vâh	60
Circe ile İsna	150	Borullus	60
Hanka	150	Tahta ile Menşiyye	60
Asyût	150	Akfahs	50
Şıkk-ı sânî	150	Minyet-Mezâh	50
Menzele	150	İbrîm	40
Müzahimeteyn	150		

50 Yukarıdaki listeye göre, Mısır eyâleti, Kadısı 300 akça yevmiye 11 büyük kazâ, 150 akçadan aşağı 16 kazâ bulunmaktadır (Ayn-ı Ali, Ayasofya Ktb. nr. 3774, 41b-42b). XVI. asır sonlarında ve XVII. asır başlarında eyâletin kazâlarının en büyüğü 300 akçalık ve en küçüğü 40 akçalık olduğu halde, XVII. asır ortalarında, kazâların en büyüğü 499 akçalık ve en küçüğü 70 akçalık olduğu belirtilmiştir (Şer'iyye Arşivi, *Anadolu Kazaskeri Ruznâme D.* nr. 1, 2). Ancak, Evliyâ Çelebi'ye göre ise, XVII. asırda, Mısır eyâletinde, 76 kadılık olup Mevleviyet ile 500 akçalık altı büyük kazâ (Mahalle-i Kübrâ, Dimyât, İskenderiyye, Minyetin, Reşîd ve Mansûre), ondan aşağı 45 kazâ (Menûfiyye, Buhayre, Borullus, Füvve, Sindiyûn, Mahallet-Ebu Ali, İbyar, Nehhariyye (Nehrariyye), Mahalü'l-Merhûm, Bilbîs, Beyt Ömer, Zifte, Şarkıyye, Se-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a) *Nâhiye Kadılarının Tâyîni*

Mısır kadısının, eyâlet merkezinde nâibleri olduğu gibi, nâhiyelerde de Âsitâne tarafından tâyîn edilen nâibleri vardı. Umûmiyetle, Mısır kazâlarına tâyîn edilen kadılar, mülâzemet müddetlerini[51] tamamlayıp, Mısır'ın daha küçük kazâlarından mâzûl olanlarından[52]

---

leman, Hanka, Cize, Feyyum, Beni Süveyf, Tizmîn, Behnesâ, Fişne, Mellavî, Menfelût, Esyût, Ebu Tîc, Tahta, Vakata', Eşmûnîn, Sanbut, Cezire, Suhac, Minsiye, el-Vahât (=el-vâh), Circe, Ferşut, Şark Buvayt, İsnâ, Say, İbrîm, Asvan, Kus, Kinâ, Fû, Şark İhmîm, Süveyş) ile beraber «Muzafât»lardan 25 kazâ daha bulunduğunu belirtilmiştir : *Seyâhat-nâme,* X, 149. Ayrıca, Anadolu Kazaskeri ruznâmelerindeki Mısır'a âid manâsıb tevcîhi defterlerinde, eyâletin bütün kadılıkları aynı zamanda tevcîh edilmediği ve arasıra biri diğerine ilhâk ve tefrîk olunduğundan dolayı, bu defterlerden eyâletin kadılıklarını tesbit edilememiştir (1076-1080 tarihli *Anadolu Kazaskeri Ruznâme* Defterleri için bk. D. nr. 1-4, «Mısır'ın manâsıb tevcîhi bölümü»).

51 Uzunçarşılı, Koçi Bey'in *teşkîlat mecmu'*asından naklen, mâzûl olan kadınların, Âsitâne'ye dönüp, her Çarşamba günü Kazasker kapısına varıp, iki sene müddetle mülâzemette bulunurlar, diyor (*İlmiye teşkîlâtı,* s. 156). Ancak, elimizdeki kayıdlara göre, XVII. asırda, sıra bekleyen kadı ve müderrisler çoğaldığından, bu mülâzemet müddeti, düzgün olmayıp, bazan 6 ay (Mehmed Veli Ef., Circe kazâsından iki seneden beri infisâl ve altı ay Âsitâne'de mulazemette olduğunda, Nehhariyye kazâsına tâyîn edilmesine dâir fermân için bk. BA, *Ali Emirî tas., I. Ahmed* nr. 729, 1019) veya iki seneden fazla olurdu (Behnesâviyye kazâsından 35 aydan beri mâzûl olan Şarânî-zâde Mehmed'e, 29 ay Âsitânesi olduğundan, İbyâr kazâsının tevcîhine ve Nehariyye kazâsından 41 aydan beri mâzûl olan Süleyman Efendi'ye 32 ay Âsitânesi olduğundan, Şıkk-ı Şânî kazâsının tâyînine dâir kayd için bk. 1076 tarihli *Anadolu Kazasker Ruznâmesi defteri* için bk. D. nr. 1). Ancak, Mısır kazalarından mâzûl olanların bâzıları, eyâlette idârî işleri ve mukata'âları olduğundan, bâzen mülâzemet için Âsitâne'ye gitmezlerdi (Mısır kazâları mâzûllerini Mısır'da bekletmeyip, Âsitâne'ye göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *Mühimme,* XXVII, 244/568, 5 Zilkade 983).

52 XVII. asırda, Mısır kazâlarına tâyîn edilen kadıların, bu eyâlet âdetlerini iyi bilen ve daha önce oralarda kadılık tecrübesi olanlardan seçildiği görülmektedir. Meselâ, yukarıda derc ettiğimiz listeye göre, kırk akçalı kazâdan mâzûl olan kadılar, 50 akçalı bir kazâya, ve 50 akçadan mâzûl olanı 60 akçalı kazâya v.s. tâyîn edilirdi (70 akçalı Fişne kazâsından mazûl olan Mehmed Efendi'nin Eşmûnîn kadılığına yevmî 80 akça ile, 80 akçalık Kus kazâsından münfasıl olan Ali Efendi'ye el-Vâh kadılığının yevmî 100 akça ile; 130 akçalık Neharriyye kazâsından münfasıl olan Süleyman Efendi'ye yevmî 150 akça ile; Şıkk-ı Sânî kadılığının 150 akçalık Behnesâviyye kazâsından mâzûl olan Şa'rânî-zâde'ye, İbyâr kadılığının 200 akça ile; 200 akçalık İbyâr kazâsından mazûl olan Mahmud'a, İbrîm ilhâkıyle Circe kadılığının yevmî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

veya kadı olmak isteyip, kırk akçaya kadar yevmiyesi olan müderrislerden[53], sıralarına göre tâyîn edilirdi[54]. Böylece, XVI. asırda, üç sene ile sınırlandırılan kazâ kadılarının örfî müddetlerini[55] tamamlamadan bir süre önce[56], Asitâne'deki mülâzemette bulunanlardan,

300 ahça ile; 400 akçalık Reşîd kazâsından mâzûl olan Arif Efendi'ye Fereskûr ilhâkiyle Dimyât Kadılığının yevmî 499 akça ile tâyînine dâir kayıdlar için, Şer'iyye Arşivi, *1076-1080 tarihli Anadolu Kazaskeri Ruznâme defteri*, nr. 1-4 (Mısır'ın tevcîhât bölümü).

53 Behnesâviyye kadılığı, kırk akça ile Serv Câfer Paşa medresesinden dört seneden beri mâzûl olup, Kâmil Âsitânesi (tam mülâzemet müddeti) olan Nîmetüllah Efendi'ye, yevmî 130 akça ile tevcîhine; Kına kadılığının, yevmî 40 akça ile Bursa'da Câfer Paşa medresesinden 25 aydan beri münfasıl ve Kâmil Âsitânesi olan Abdülaziz Efendi'ye 130 akça ile tâyînine dâir kayıdlar için bk. Şer'iyye Arşivi (=ŞA), *Anadolu Kazaskeri Ruznâmesi Defteri*, nr. 2 *(Asitâne'ye arz edilen Mısır menâsıbı defteri* 1076-1077). Böylece, bu defterlerin kayıdlarına göre mâzûl olan 40 akçalık müderrisler, Mısır eyâletinin 130 veya 150 akçalık kazâları kadılıklarına tâyîn edildiğini görülmüştür.

54 Beş altı kişi, mahlûl bir kadılığa tâlîb olunca, imtihân edilip, okumuş olanına tevcîh edilirdi. Ancak, XVII. asırda, bâzan, bu mahlûllerin rica veya rüşvet ile verildiği belirtilmiştir *(İlmiyye Teşkilâtı*, s. 156).

55 Mısır eyâletinde kazâ kadılarının örfî müddetlerini tamamlayınca, Âsitâne'de mülâzemet edip, yollarıyle mustahık oldukları kadılık verilmek üzere, Devlet merkezine dönmelerine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXVII, 102/248, 18 Şevval 983. Ancak, XVII. asırda, mülâzemette sıralarını bekleyen kadılarının sayısı çoğaldığından, bu örfî müddeti, iki seneye (Elli aydan beri kadılığından mâzûl ve üç sene Âsitânesi olan Abdülmûmin Efendi'nin iki sene tamamına dek mutasarrıf olmak üzere, Mahalle-i Kübra kazâsına tâyîn edilmesine dâir kayıd için bk. ŞA, *Anadolu Kazaskeri Ruznâme defteri*, nr. 1, 1 Cemâziyelâhır 1076), bâzan da, aynı sebeble, 20 aya indirildiği görülmektedir (Koçi Bey'in teşkilât mecmuasından naklen, *İlmiye teşkilâtı*, s. 156, dipnot nr. 2). Diğer taraftan, Mısır'ın bâzı kazâ kadılarının örfî müddetlerini tavsiyelerle uzatıp veya yenilediklerinden dolayı, mahlûl kazâları seneden seneye azalıp, mulâzemette bekleyenleri çoğaldığı görülmektedir (Nehariyye kazâsı, kadısı olan Mevlânâ Bahşî'nın tasarrufunda eskisi gibi bırakılmasına dâir kendisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 155, s. 83; Muharrem 1013; Bilbis Kadısı, vazîfesinden altı ay daha, Anadolu Kazaskerinin mektûbu mucibince ibkâ edilmesine dâir vezîr-i âzam tarafından Mısır Beylerbeyisine gönderilen buyruldu; TSA, *E.* nr. 664/31, 1062).

56 Umûmiyetle, mulâzemette bulunanlar, müddetini 6 aydan sonra tamamlıyacak kadıların mahlûllerini, Anadolu kazaskerinden taleb etmeye başlarla, mâzûl olacak kadıların müddeti bitince vazîfeleri başkasına tevcîh edilmiş olurdu (el-Vâh Kadısı Mehmed Efendi'nin müddeti halle karîb olduğundan, ayın sonundan altı ay tavkîtıyle ref' edilip yerine başkasının tâyînine dâir bk. ŞA, *Anadolu Kazaskeri Ruznâme Defteri*, nr. 1).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mahlûl olacak kadılıkları isteyenler, Anadolu Kazaskerine muracaât ederler; tâyîn şartlarını tamamlayanların arzları, Kazasker vâsıtasiyle Pâdişâh'a arz edilir; tâyînlerine tasdık edildikten sonra, berâtları yazılıp[57], Mısır Beylerbeyisine ve nâhiye sancakbeyine bildirilirdi[58].

b) *Mısır'ın Kazâ Kadılarının Vazîfeleri*

Mısır eyâletinin kazâ kadılarının tâyînlerinde ellerine verilen berâtlarında salâhiyetleri belirtilirdi[59]. Nâhiyelerde adâleti te'sîs ve Devletçe olunan işleri tedvîr, şer'î ve idârî vazîfeleri idi. Bu kadılar, adlî ilşeri, nâhiye meclislerinde[60], Osmanlı («Rum») kanûnları-

57 Nehhariyye Kadısı Efendi'nin müddeti hâlle karîb olup, 1018'in Cemâzıyelâhırına vâde ile ref' olunacağından, bu kadılığa tâlib olan Mevlânâ Mehmed Velî, her vechile lâyık olduğundan, tevcihi, 1017 Zilkade'sinin 28'inde, Pâdişâh'a arz ve tasdîk olunmakla verilen berât-ı Humâyûnu için bk. BA, *Ali Emîrî tas., I. Ahmed,* nr. 729, evâil-i Rebîülevvel 1019. Bu berâtlarda, kadının tâyîn tarihi şartlarının tamam olup olmadığı, istihkakı ve görmesi lüzumlu en mühim hizmetler belirtilirdi.

58 Nehhariyye kazâsına yeni tâyîn edilen kadıya berâtı verildiğine dâir haberin, Mısır Beylerbeyisine ve nâhiye sancakbeyine gönderilmesine dâir bk. *Ali Emîrî tas., I. Ahmed* nr. 729, evâil-i Rebîülevvel 1019. İskenderiyye Kadılığa 150 akça ve iki at ile Mevlânâ Sâid Efendi'ye Anadolu Kazaskeri tarafından tevcîh edilip ve mucibince fermân-ı şerîf sudûrına dâir Mısır Beylerbeyisi Hüseyin Paşa'ya gönderilen hüküm için bk. *KK,* nr. 176, s. 21, 1 Şaban 1030.

59 Nehhariyye Kadısı'nın tâyîn berâtında: Kazâda şer'î ahkâmı icrâ, halktan ölenlerin vârislerinin mirâsını taksim (kısmet) etmesi, önceki kadıların gördükleri bütün işleri görmeleri, onların mutasarrıf oldukları salâhiyetleri kullanması emr olunmuştur: *Ali Emîrî tas., I. Ahmed* nr. 729, evâil-i Rebîülevvel 1019).

60 Nâhiye meclisinde, sancakbeyi veya kâşif huzûrunda kadılar, suçları cezâlandırdıkları gibi, kendi meclislerinde de şikâyetleri dinler, arz lâzım olanı, Beylerbeyi ve eyâlet kadısına arz ederdi (*Kanûnlar,* s. 362). Ancak, şikâyetler doğrudan Âsitâne'ye bildirilirse arz ü hâllerle şâhidler Dîvân-ı Humâyûnuna gönderilen mürafâadan sonra, gerekirse, mes'elenin târîk edilmesi için Mısır Beylerbeyisi ve kadısı ile kazâ kadısına gerekli emirler gönderilirdi (Buhayre vilâyeti Şeyhi Îsâ'nın reayâya zulmünden Âsitâne'ye şikâyet edilmekle berber, Devletin istediği teftiş icrâ olunmadığı, şeyhin de halka taaddîsi devâm ettiği Füvve ve Reşîd Kadıları tarafından bildirilmiş olmakla, şeyhin ahvâlinin teftişine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* VI, 214/459, 2 Cemâzıyelâhır 972. Mansûre kazâsı halkı, Mansûre kâşifinin bid'atler ihdâs edip şer'e kanûna muhâlif akça alıp zulm ettiğini bil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

na göre görürlerdi[61]. Nâhiye kadılıklarına bağlı mahkemelerde, şerîât hizmeti gören nâibler, vazîfelerini iltizâm ile tasarruf ederdi[62]. Bunlar, şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheblerinden de olabilirdi[63]. Bu nâibler, mahkemelerine intikal eden mühim dâvâları kazâ kadılarına havâle ederler; bu kadılar da, arza muhtâc mes'eleleri eyâlet merkezine havâle ile netîcesini beklerlerdi.

Kazâ kadılarının, nâhiyelerin idâresinde geniş salâhiyetleri olup[64], bu husûsta, sancakbeyi ve kâşiflere yardım ettikleri gibi; bu

dirmekle, o durumu tedkîk edip ithâm vaki' ise, kâşifin halktan ziyâde aldıklarını iâde ettirdikten sonra, eyâlet reayâsı ahvâline tefahhus ve mufassalen arz etmesi Mısır Beylerbeyisine ve Mansûre Kadısına emr olunmuştur: *KK*, nr. 90, s. 168, Safer 987.

61 Mısır Kanûn-nâmesi, Mısır ve nâhiyelerinde nakdî cezâ olarak, «Rum» kanûn-nâmesindeki mikdârların iki katı alınmasını; bu kanûn-nâmenin bir nüshâsı Mısır Dîvânında muhâfaza olunup, birer sûretinin de nâhiye kadılıklarına gönderilip, bu kazâların sicillerinde derc edilerek onunla 'amel olunması kâidesini koymuştur (*Kanûnlar*, s. 362).

62 Kazâ kadıları tarafından iltizâmla tâyîn edilen Nâibler (Nehhariyye kazâsına tâbi Mekkare mahkemesi niyâbetinin, Abdüzzammân'a iltizâmla tâyîn edildiği kaydı : *KK, Ruûs*, nr. 230, s. 183, 24 Zilhicce 983), nâhiyelerinde birçok bid'atler ihdâs edip halka zulm ettiklerinde, Devlet emriyle, onları Mısır Beylerbeyisi ve Kadısı mârifetiyle ref' edilip, yerlerine müstakîm nâibler tâyîn ettirilirdi (Menzele Kadısı'nın niyâbetini şerî'at ve kanûna aykırı halka zulm eden bir kimseye iltizâma verdiği bildirilmekle, bu nâibin ahvâlini tedkîk edip isnâd vâki' ise niyâbetten ref'ine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, V, 607/1685, 4 Zilkade 973). Azl edilen nâibler, haklarındaki şikâyetin tahkîki için, Mısır Dîvân-ı Âlî'sine çağrılıp, üzerlerinde sâbit olan halkın hakları, şer' ile iâde edildikten sonra, onlara tekrar Nâiblik verilmemesi emr olunurdu (Halka ziyâde zulm eden Ömer nam nâibin ahvâlini teftiş etmesi hakkında Mısır Beylerbeyisi ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXIX, 168/403, 25 Zilkade 984).

63 Kına kazâsının kadısının, oraya tâyîn edilen Şâfiî nâibi'nin yolsuzlukları olduğunu ar zetmesi üzerine, mezkûrun niyâbetten çıkarılmasına dâir Mısır Beylerbeyisi ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LIII, 141/404, 23 Şevval 992.

64 Mısır Kanûn-nâmesine göre, köylülere verilen ve hasâdı müteâkıb geri alınan mîrî tohum (tekâvî), kazâ kadıları ve emînleri mârifetiyle, mahzar ile alınıp verilir; işlenmemiş arâzî zamanında teftiş edilirdi. Yabancı gemilerinin getirip götürdükleri emtiâ defteri -vergi kaybını önlemek üzere- kadı meclisine arz edilip sicillerinde kayd edilip, tasdîkından sonra, eyâlet merkezine gönderilirdi; limânın mukata'ât ve gümrük gibi bütün mîrî mahsûller, kadılar vâsıtasiyle zabt edilir; muhâsebe defterleriyle, her üç ay eyâlet merkezine gönderilirdi (*Kanûnlar*, s. 370, 371, 376-377).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hakimler, eyâletin içinde veya dışında mîrî hizmete koşuldukların-da, hukûkî ve idârî işleri, kadılara tevdî ederlerdi[65]. Bâzı def'a, Devlet ve eyâlet merkezinden gönderilen emirlerle, bâzı şer'î ve idârî işlerin tesviyesine me'mûr edilirlerdi[66].

Bâzı mühim ve yakından tâkîbi lâzım olan mâlî veya idârî işlere âid adli mes'eleleri mahallinde çözmek üzere, «Toprak Kadıları»[67] tâyîn olunurdu.

---

65 Mısır eyâleti kapudanları, Bahâr mevsiminde, gerek eyâlet sâhillerinde gerekse Donanma-yı Humâyûn seferlerine hizmete çıktıklarında, bender işlerini kadılarına bırakırlardı (Yemen'e gidecek ihtiyâc maddelerinin İskenderiyye'den Reşîd'e gönderilmesine dâir İskenderiyye Kadısına hüküm : *Mühimme,* XIV, 170/245, 26 Safer 978; bu malzemeleri Reşîd'e vardıkta, Mısır'a göndermesine dâir Reşîd kadısına hüküm : *Mühimme,* XIV, 170/244).

66 Mısır eyâletinin kazâ kadıları, kâşiflere âid meseleleri ile nâhiyelerin diğer mühim işlerini, doğrudan doğruya Devlet merkezinden veya Beylerbeyi'den aldıkları tâlîmatla tedvîr ve tanzîm ederlerdi (Mansûre'ye tâbi Mît Ebû-Halîd nâm köyler ahâlisi, Mansûre Kâşifinin kanûna aykırı mâl alıp, teâddî ettiğini bildirmeleri üzerine, durumu tahkîk edip, vâki olan hukûk-ı şer'iyye ve rusûm-ı örfiyyelerini vilâyet defteri mucibince aldırması; ahâliye zulm etmemesi için tenbihâtta bulunmasına dâir Mısır Beylerbeyisi ve Mansûre Kadısına gönderilen hüküm : *MMD,* nr. 7534, s. 698. Salb edilen Şeyhülarabı olan Mehmed'in mîrîye borçlarını muhallefâtından tahsîl etmesine dâir Mısır Beylerbeyisi, Defterdârı ve Circe Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XXII, 163/318, ve 165-166/320, 26 Şevval 981). Bâzı mâlî ve idârî meselelerine teftişi, Şeyhülarablar aralarında çıkan huzûrsuzlukları halli için de kendilerinden istenirdi : İbrim kazâsında mültezimler arasında mes'eleleri çıkarması üzerine, onların ellerinde olan iltizâm emri mucibince ve şer'-i şerîfe göre fasl etmesine dâir İbrim Kadısına gönderilen hüküm : *MMD,* nr. 7534, s. 784, Cemâzıyelevvel 984. Cize Şeyhülarabı, Yemen seferinde şehid oldukta, yerine yeğeni Allam, bir tarîkla Şeyhülarab olup, amcasının bütün eşyâsına el koyduğu bildirilmekle, ahvâlini teftişi için, Dergâh-ı muallâ çavuşlarından Ahmed'i tâyîn edip, Allâm'ın alâkasını keserek bütün mîrî emvâli şer'e göre tahsîline dâir Cize Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XII, s. 171, 7 Zilhicce 978.

67 Toprak Kadıları, köylülerin, nâhiye hâkim ve idârecileri tarafından bir haksızlığa uğradıkları zaman, eyâlet kadılarına ve Devlet'e arz ettikleri şikâyetlerini tedrîk ederlerdi *(İlmiye teşkilâtı,* s. 126). Ancak, XVI. asrın sonlarında, bu kadıların haksızlığa sebeb olduğundan, şikâyet olunmuştur: Mısır halkı, toprak kadılarının kendilerine zulmünden şikâyetle, dâvâlarını fasl etmek için, toprak kadısından gayrı bir veya iki kadı istediklerinde kimse engel olmayıp, şer' ve hak üzere dâvâlarının hall edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Kadısına gönderilen hüküm: *Mühimme zeyli,* III ,s. 197, 337, 3 Cemâzıyelâhır 984.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kazâ kadıları, vazîfelerini lâyıkıyle yapmayıp, halkın onlardan şikâyetleri tekerrür edince, örfî müddetleri uzatılmayıp bir an önce azl olunurlardı[68].

Bilindiği gibi, Devlet ve eyâlette kadılık mü'essesesi, diğer mü'esseselerin zabt-u-rabtını, bu mü'esseselerle halk arasındaki muâmelelerde adâlet ve ahengi te'sîs ederdi. Bu sebeblerden dolayı, şer'î kanûnları tatbîk etmekle mukellef olan kadı ve nâibler, istikamet ve adâlete sâhib olanlardan seçilirdi. Ancak, XVI. asır sonlarından îtibaren, bu esâse, pek ehemmiyet verilmeyip, başka şeylere îtibâr edildiğini görülmüştür[69].

Netice îtibâriyle, Memlûklülerin son zamanlarında, Mısır'ın kazâî durumu, diğer mü'esseseleri gibi, za'fa düşmüş; Osmanlılar Mısır'ın zabtından sonra, Memlûklülerin kadılık teşkîlâtlerini ibka ettiklerinde, bu mü'essesede yaygın olan rüşvet ve bozuk bid'atler devâm etmiş; ancak Mısır Kanûn-nâmesi'nin tanzîmini müteâkib, bu mü'essese, ciddî sûrette islâh edilmiş; daha sonra, Devletin, Mısır Beylerbeyilerine ve kadılarına adâlet-nâmeler göndermesine rağmen, Memlûklü devrinden beri, mü'esseselere nüfuz eden bozuklukların, kadılık teşkîlâtına te'sirli olduğu; Mısır Kadılığı'nın bu hâlinin, diğer mü'essselere sirâyetle eyâletteki huzûrsuzluğun artmasına âmil olduğu anlaşılmaktadır.

68 Yukarıda zikr edildiği gibi, azl edilen kadılar, mulazemette sırası olmak üzere, Âsitâne'ye giderler idi. Bâzılarına da, Mısır Cevâlisinden maâş tâyîn edilirdi: Yevmî 40 akçalık Feyyûm Kazâsından mâzûl olan Mevlânâ Müslihüddin'a cevâli mahlûllerinden 10 para tâyîn edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, I, 285/1616, 21 Safer 962.

69 Uzunçarşılı, *İlmiye teşkîlâtı*, s. 241 vd., 257-258, 263; kezâ bk. Alî, *Hâlâtü'l-Kahire*, s. LXXX.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALTINCI BÖLÜM

MISIR EYÂLETİNİN ORTADOĞU BÖLGESİNDEKİ EYÂLETLERLE VE DIŞ ÂLEMLE ALÂKALARI

Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'ın zabtı ile, yıkılan Memlûklü Devletine tâbi ve stratejik ehemmiyeti olan Orta-doğu ülkeleriyle mukaddes beldelerin mâliki ve İslâm dünyâsının yalnız maddî kudret îtibâriyle değil, aynı zamanda en büyük ma'nevî nüfuz sâhibi devleti hâline gelmiştir. Ancak, yeni feth edilen mıntıkalar, Osmanlı Devleti merkezine hayli uzak olduğundan, buraların askerî, mâlî ve idârî mes'elelerinin çözümü, stratejik bakımdan buraların nâzımı mevkiinde bulunan Mısır eyâletine mutasarrıf beylerbeyilere havâle olunmuş; başka bir tâbîrle, Devletin Orta-doğu ve bu kesimle irtibatlı dış dünyâ ile olan münâsebetlerinin tedvîri, umûmiyetle vezîrlik pâyesi verilen Mısır vâlîlerine tevdî edilmiştir.

Mısır eyâletine mücâvir bölgelerden Haremeyn, Yemen Habeş ve Şam, yalnız organik bakımdan değil, tarihî bağlarla da Mısır'a bağlı olmakla, Mısır Beylerbeyilerinin bu ülkeler üzerindeki Osmanlı hakimiyetini te'sis ve tarsîn etmesi, başta gelen vazîfelerinden sayılmıştır. Bu bölgelerin müstakil idârecileri olduğundan, Mısır vâlîlerin işâret edilen maksadı, te'mîn eden hizmetleri, bir ölçüde nezâret ve muâvenet şeklinde tezâhür ederdi.

A) *Mısır Eyâletinin Haremeyn'le Münâsebetleri*

Mısır'ın, İslâm'ın doğduğu merkez olan Mekke ve Medine (Haremeyn-i şerîfeyn) ile alâkası, bu bölgeye kuzey Afrika ve Suriye üzerinden hacc için giden kafilelerin emniyeti, Haremeyn'in bütün ihtiyâclarının Mısır'dan karşılanması[1] sebebiyle, organik mâhiyet

1 Yukarı Mısır'ın hububât mahsûllerinin çoğu, Haremeyn bölgesine vakıf olduğundan, bu mıntıkaya «el-vechü'l-kıblî» (Kıble tarafı) denilmiştir.

arz eder. Zamanla, Mısır'ın hükümdâr ve âyânı, Haremeyn'e tahsîs edilmiş pek çok vakıflar te'sis ettiklerinden, bu münâsebet, daha ehemmiyet kazanmıştır. Siyâsî bakımdan, Haremeyn, Eyyûbiler ve Memlûklüler devletinin tâbii olduğu[2] gibi, Bağdad Abbâsî Hilâfeti yıkıldıktan sonra, Mısır'da yeni bir Abbâsî halîfeliği kurulması ile bu teba'iyyet, dinî-siyâsî bir mahiyet kazanmıştır[3]. Haremeyn'in, bu devletlerin idâresinde bulunması, hem siyâset, hem din bakımından ehemmiyeti hâiz olup, bu sâyede bu devlet hükümdârları İslâm dünyâsında ma'nevî bir nüfûz te'sis etmişlerdir[4].

Osmanlılar ise, öteden beri, Haremeyn-i Şerîflerine büyük saygı ve halkına riâyet ettikleri[5] gibi, Hicaz'a giden hacıların ahvâllerini takib eder, Haremeyn ve hacıların ihtiyâclarıyle lâyıkıyle ilgilenmediklerinden dolayı, Memlûklülerle ihtilâfa düşmüşlerdir[6]. Mı-

2 Abbâsî'lerin Haremeyn'deki hakimiyetleri zaafa uğrayınca, Mısır hükümdârları, bu mukaddes bölgeyi Mısır'a bağlanmak için, her yıl, Haremeyn'e emvâl ve zahîre gönderir olmuşlardır (*Tarih-i Mekke*, s. 132, 134, 155, 159).

3 Şürefa' arasından Hicaz hâkimi olarak seçilen «Şerîf»ler, seçimin tasdîkini, Mısır sultanına arz eder ve ülkesine onun adına hükm ederlerdi (M. Enis, *ed-Devletü'l-Osmaniye ve's-Şarkü'l-Arabi*, 1514-1914, Kahire 1976, s. 125).

4 İ.H. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emîrleri*, Ankara 1972, s. 16-17, 72.

5 Osmanlı Pâdişâhları, kendi ülkelerine gelen Seyyid ve Şerîflere riâyet gösterirler, onların maîşetlerini te'mîn için ellerine berâtlar verilirdi. Osmanlı hükümdârları içinde Mekke ve Medîne'ye ilk def'a «Sürre» denilen i'âneyi gönderen Yıldırım Bayezid ile oğlu Çelebi Sultan Mehmed olmuş; daha sonra II. Murad, her yıl, mukaddes şehirlere 3500 altın surre yolladığı gibi, Ankara'nın Balıkhisârı mıntıkasındaki köylerin hasılâtını Mekke'ye vakf ettiğini belirtilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethini müteâkib göndermiş olduğu surre'den başka Mekke emîrine bir nâme ile beraber hediye olarak 2000 altın ile ganimet mâlından alarak, Mekke ve Medîne'deki seyyidler, nâkîb ve fakîrlere hademeye de dâhil olmak üzere 7000 altın yolladığını kayd edilmiştir. II. Bayezid'in surresi, yarısı Mekke, yarısı Medine halkına mahsûs olmak üzere 14000 duka altını idi; ve her sene kurban bayramında, bu surre, Mekke'ye gönderilmiş olurdu (*Mekke-i Mükerreme emîrleri*, s. 7, 13-14; *Tarih-i Mekke*, s. 173, 177).

6 862/1458'de, hacc maksadıyle, Mekke'ye giden bir Osmanlı hacısının, su havuzlarının harâb olmasından dolayı, hac kafilelerinin yollarda çektikleri zahmeti gördüğünü, Fâtih'e bildirmesi üzere, Sultan bu havuzların tamîr ettirmek üzere birtakım ustaları vazîfelendirmiş; ancak, Memlûklüler, bu davranışı hoş karşılamamışlar; bu sebepten, ilk ciddî Osmanlı-Memlûklü anlaşmazlığı çıkmıştı (Şahabeddin Tekindağ, «Fatih devrinde Osmanlı-Memlûklü mü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sır'ın zabtını müteâkib, Haremeyn emîri tâbiyyetini arz etmiş[7]; böylece, Hicâz'ın idâresi, Osmanlı Devleti adına, fiilen Mısır vâlîleri eline geçmiştir. Sultan Selim, daha önce, Mısır'dan Haremeyn'e vakf edilmiş surre, zahîre v.s. yi ibkâ edip, artan nüfûsa binâen zahîre tahsîsatını artırmıştır[8].

Eyyûbiler ve Memlûklüler zamanında, Haremeyn'in Mısır hükûmetine tâbiliği şeklî olup[9], Osmanlılar zamanında, şerîflerin nüfûzu azalmış, bölgenin bütün idârî ve mâlî işleri, Mısır vezîrine havâle edilmekle beraber, bu umûru yakından tedvîr etmek üzere, Devlet tarafından Mekke ve Medine'ye kadılar, nâzır-ı emvâller[10] ve Şeyhü'l-Harem tâyîn edilmiştir[11].

---

nâsebetleri» *TD*, İst. 1976, XXX, 77). Mısır'ın zabtından sonra, Osmanlı ülkesinden Mısır yoluyle Haremeyn'e giden hacıların ihtiyâclarını tedârik edilip, menzillerde kendilerine ve tâbilerine kimsenin karışmaması için, Mısır Beylerbeyisine ve Emîr-i haccına gerekli emirler gönderilirdi (Meşâyih-i izâmdan şeyh Hayreddin, Mekke ve Medine ve Kudus'ü ziyâret'e gittiğinden, yanına iki çavuş, ve bir Müteferrika tâyîn, ve ihtiyâclarını görmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LVIII, 289/738, 17 Ramazan 993. Müderrislerden Mehmed Hasan, hacca niyet etmekle, ihtiyâçlarının Mısır'dan te'mîn edilmesine dâir Mısır Emîr-i haccına gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 148, s .68, 991.

7 Sultan Selim, Mısır'ın zabtından sonra, Mekke ve Medîne havalisinin zabtına karar verip, asker hazırlarken, Mekke emîri olan Şerîf Berekât'a itâata davet eden bir mektûb göndermekle, 13 Cemâziyelâhır 923'de, Mekke emîri, oğlu Şerîf Ebu Numey'i, tebrik ve itaât arîzası, Mekke ve Medine anahtarlarıyle göndermiştir. 923 Receb'inde, Ebu Nümey, Pâdişâh'tan pek çok hediyeler ve babasının Mekke emîrliği menşûru ile Mekke'ye döndü. Bu menşûrda, Mekke emîrine Mısır hazînesinden bir maâş bağlandığı tasrîh edilmişti. «Hadımü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn» lakabını taşıyan Sultan Selim nâmına okunmasıyle, Haremeyn, Osmanlı tâbi'iyyetine geçmiş oluyordu (İbn İyâs, V, 190, 193; *Mekke-i Mükerreme emirleri*, s. 17-18, 69; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, II, 43).

8 *Mekke-i Mukerreme emirleri*, s. 14, 18; A.J. Wensinck, «Mekke», *İA*, VII, 640.

9 Kezâ, *aynı madde*, s. 638-640.

10 Mısır Beylerbeyisinin, Mekke Şeyhü'l-Haremi ve Nâzır-ı emvâli olan Kadı Hüseyin, Medîne Kadısı olmakla, Şeyhü'l-Haremlik, Mısır Dîvânında muhâsebeci olan Selîm-zâde Mustafa'ya verilip, ancak Nâzırü'l-emvâllik hizmeti için bir nâzır lâzım olduğundan, Mustafa'ya verilmesini rica etmesi üzere, kendisine tevcîhine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 84, s. 56, 26 Cemâziyelâhır 983.

11 Umûmiyetle, tâyîn edilen Şeyhü'l-Haremler, Mısır Müteferrikalarından

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Haremeyn'de vazîfe gören idârecilerin tâyîni, Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârı tarafından Âsitâne'ye inhâ olunurdu[12]. Haremeyn'e âid «cihet»ler, Mekke-Medine kadıları ve Şeyhü'l-Harem tarafından tevcîh edilirdi[13].

Mekke emîri, Haremeyn'in bütün işlerini Mısır Beylerbeyisine arz eder; onun tedkîk ve tasvîbiyle, keyfiyet, Âsitâne'ye bildirilirdi[14].

---

seçilip, Müteferrika yevmiyesiyle tasarruf etmeleri hakkında Mısır Beylerbeyisine emirler gönderilmiştir (Medine Kadısı'nın, Medine'de Şeyhü'l-Harem'i olarak kimsenin vefât ettiğini bildirmesi üzerine, Mısır Müteferrikalarından sâbık Şeyhü'l-Harem, muteveffânın vazîfesini taleb etmekle, bu Medine Şeyhü'l-Haremliği, Müteferrika ulûfesi olan yevmî 200 akça ile kendisine tevcîh edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 74, s. 286, selh-i Rebîülâhır 979). Şeyhü'l-Haremler, Mekke ve Medine'de nöbetçilik hizmeti gören Mısır askerlerinin ahvâllerini, hem Âsitâne hem de Mısır'a arz ederlerdi (Medine Şeyhü'l-Haremi'nin Medine'de Mısır Müteferrikalarından bir nöbetçinin yararlığı görüldüğünü bildirmesi üzere kendisine düşenden dört akça verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXV, 45/183, 12 Zilkade 997; kezâ, «Mısır'ın çavuş ve müteferrika askerlerinin vazîfeleri» bahislerine bk. s. 234 n. 128, 241-243).

12 Haremeyn'e idâreci tâyîn edilenler, berâtını Beylerbeyi'ye gösterip, berâtın mevsukiyesi Âsitâne'den öğrenildikten sonra, vazîfesi teslim olunurdu (Mısır Müteferrikalarından Nizâm, Medine Haremi Kâtibliğine 300 akça ile mutasarrıf iken, Hasan isimli birisine tevcîhi üzere, Beylerbeyi'ye berâtını gösterip, ancak Beylerbeyi, durumu Âsitâne'ye arz ile, defterde böyle bir berât kaydı bulunmadığından, vazîfenin Harem Kâtibi olan Nizâm'da ibkâ edilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, V, 470/1265, 27 Şaban 973).

13 Medine'de mahlûl olan cihetlerin, Şeyhü'l-Harem ve Medine Kadısı tarafından tevcîh olunup, kendisinin karışmamasına dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm : *Mühimme*, XLVII, 236/559, 28 Cemâziyelevvel 990.

14 Haremeyn bölgesi, birçok yönlerden Mısır'a bağlı olduğundan, Mekke ve Medine'ye muteâllik işleri, daha önce Mısır'a yazılıp, oradan Âsitâne'ye arz edilmesi kâide idi. Ancak, bu vaziyetin, doğrudan doğruya Âsitâne'ye yazılması emr edilmiş (986/1578'de Mekke emîrine gönderilen nâme-i Humâyûn'da, Mekke ve Medine'ye âid herhangi bir işi, İstanbul'a arz etmekle beraber, aynı zamanda Mısır Beylerbeyisine de mâlûmat verilmesi emr edilmiştir : *Mühimme*, XXXIV, s. 367; kezâ bk. *Mekke-i Mükerreme emîrleri*, s. 27, n. 3) bu işleri karıştırdığı bahânesiyle Mısır Beylerbeyisine de bildirilmesi emr olunmuştur (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hükme bk. *Mühimme*, XLVIII, 257/725, 25 Zilkade 990).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Haremeyn'in bütün masraf ve ihtiyâçları, Mısır hazînesinden ve Cidde gelirinden karşılanırdı[15]. Buna ilâveten, Haremeyn'de yapılması gereken inşâat ve ta'mîrlerin masrafları da, Mısır hazînesinden verilmesi emr olunurdu[16].

---

15 Haremeyn bölgesi, Osmanlı Devletinin taba'iyetine girmesinden beri, Mekke emîri ve Haremeyn Kadıları, Şeyhü'l-Haremleri ve diğer idârecilerinin maâşları Cidde benderi mahsûlünden verilirdi (984/1542'de, Sultan Süleyman'ın, Cidde'ye ta.arruz eden frenkleri tard için, Cidde gümrüğü hâsılâtının yarısını Şerîf Ebû Humey'e verdiği belirtilmiştir : Uzunçarşılı, *Mekke emîrleri*, s. 23. Cidde gümrüğü mahsûlâtından Haremeyn Kadılarına verilen ilk senelik mâaş 5000 altın idi : bk. Uzunçarşılı, *aynı eser*, s. 62). XVI. asır ortalarında, Haremeyn kadı ve şeyhü'l-haremleri mâaşlarını, Mısır hâzînesinden almışlardır (Medîne'nin yeni kadısına, sâbık Medine kadılarına verilen sâliyâneyi, Mısır hazînesinden verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XI, 43/113, 977. Medîne Şeyhü'l-Haremi'nin 200 akça ulûfesini Şam'dan verilmediğinden, yine Mısır hazînesinden verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, LXII, 171/379, 22 Safer 996). Mekke emîrlerinin ve diğer idârecilerinin yıllık cerâyeleri (1014 tarihli cerâye ve alîk defterine göre, Mekke emîrine yılda 600 erdeb buğday, Mekke kadısına 400 erdeb, Şeyhü'l-Harem'e 243 erdeb, Harem nâibine 198 erdeb buğday tâyîn edilmiştir. Mısır'dan tâyîn edilen nâibine 198 erdeb buğday tâyîn edilmiştir. Mısır'dan tâyîn edilen alîkleri yerine, bâzan «bedel-i alîk» diye birer mikdar para tahsîs edilirdi: bk. *MMD*, nr. 2425, s. 332, 364, 372; kezâ bk. *Mekke emîrleri*, s. 63), Haremeyn halkına zahîre (Her sene 40.000 erdeb te'mîn edilirdi: Shaw, *The Financial..*, s. 258-259), şerîflere gönderilen tayinler (XVI. asır sonlarında, 93.616 erdebe ulaşmıştır: Shaw, *aynı eser*, s. 259), Haremeyn örtüleri ve orada yapılması lâzım gelen inşâat ve tâmîrlerin masraflarını da Mısır hazînesinden tedârik edildiği belirtilmiştir (Shaw, *aynı eser*, 259-261).

16 Haremeyn'de su yolu inşâatı malzemelerinin, Mısır hazînesinden te'mîn edilip, Devlet tarafından bir mübâşir tâyîn edilirdi (Arafât su yolu için, Mısır Defterdârı İbrâhîm Bey'in mübâşir tâyîn edildiğine dâir bk. el-Mellevânî, s. 68; bu husûs için tâyîn edilen mübâşir, Mısır hazînesinden aldığı emvâli defter etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, V, 443/1188, 15 Şaban 973; Haremeyn'de su yolu mühimmâtı ve levâzımı, Mısır hazînesinden alınan akça ile karşılanmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme*, VII, 257/720, 15 Receb 975). Ancak, su yolunun malzemeleri için Mısır'dan te'mîn edilen emvâl yetmeyince, Cidde gümrüğü mahsûlünden tedârik edildiği görülürdü (Mekke su yolu hizmetinde bulunan Mısır Beylerinden İbrâhim Bey'e, su yolu için, Mısır hesâbına 25.000 filori verip ve temessüğünü Mısır'a göndermesi, Cidde'de mevcûd para yoksa, Mısır'la muâmelesi olan tüccardan te'minine çalışmasına dâir Cidde Bey'i Kasım'a gönderilen emir için bk. *Mühimme*, VI, 540/1169, 19 Şaban 972; Mekke Haremi tâmîri için, eskiden tahsîs edildiği gibi 40.000 filori tâyîn edilip, malzemelerini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ayrıca, Sultan Selim, Mısır'dan Haremeyn'e yapılan bütün vakıfları ibkâ ettiği gibi, Memlûklülerin, Mısır'dan Haremeyn'in muhtâclarına göndermiş oldukları «Sürre»yi artırarak her sene göndermeye başlayıp[17], Haremeyn örtülerini de Mısır'da yaptırarak zamanında göndermiştir[18].

El-hâsıl Mısır eyâletinin, Haremeyn'le münâsebetleri, dinî, mâlî ve iktisâdî bağlarına dayanan bir alâka idi.

---

aldırıp, müstakîmb ir kâtib ve bir emîn ile oraya göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm için bk. *Mühimme,* XII, 438/849, 14 Rebîülevvel 979).

17 Öteden beri, «e's-Surrü'l-Mekkî» ismiyle Mısır'da Haremeyn fukarâsına çıkan sadakâtları, Memlûklülerin son zamanlarında tedennî etmişse (*Târih-i Mekke,* s. 192) de, Sultan Selim, Mısır'ın zabtından sonra, bu Surre'yi iki kat artırmış (*Mekke emîrleri,* s. 14), bu surre mikdârı, Sultan Süleyman zamanında 560.000 para, ve XVI. asır sonlarında, 1.327.040 paraya ulaşmıştır (Shaw, *a.g.e.,* s. 254). III. Sultan Murad ve III. Sultan Mehmed, Buhayre, Menûfiye, Kalyûbiyye, Dakahliye, Feyyûm, Bahnesâviyye ve Saîd vilâyetlerinden birçok nâhiyeleri Haremeyn'e vakf etmekle, bunların mahsûlâtı olan senelik 12.000 erdeb hubûbât ve 12 kese Haremeyn'e intikal etmiştir (*Ahbarü'luvel,* s. 160-161; Shaw'a göre, 991'de, Sultanların Haremeyn'e vakf ettikleri «Deşişe-i Kübrâ» vakıflarından 10.000 erdeb hubûbât ve «Deşişe Suğrâ» denilen Muradiyye evkâfından ise, 425.000 para'dan başka, 2000 erdeb hubûbât tahsîl olunmuştu : Shaw, *The Financial...,* s. 269-270).

18 İbn İyâs'a göre, 21 Şaban 923'de, Kâbe, Peygamber türbesi ve Hz. İbrâhim türbesi için hazırlanmış son derece süslü kisveler, Sultan Selim'e gösterilip, âdet üzere, yollanmıştır (*Bedâ'i'ü'z-zuhûr,* V, 205). Kanûnî Süleyman, 947'de, el-Melik Kalavûn'un, kâbe kisvesi için vakf etmiş olduğu iki köye ilâveten, yedi köyün gelirini vakf etmiştir. Eskiden beri, Mısır'da dokunan bu kisveler, ya pâdişâh cülûslarında veya her sene gönderilirdi (*Mekke emîrleri,* s. 65). III. Murad devri başlarında, peygamber türbesi kisvesi masraflarının Mısır hazînesinden te'mîni emr olunurdu (Medine Kadısı ve Şeyhü'l-Haremi'nin cülûslarda kisve tecdîd edilmediğini bildirmeleri üzere, kisveyi yenileyip, masraflarını Mısır hazînesinden verilmesine dâir Mısır Beylerbeysi ve Defterdârına gönderilen hükme bk. *Mühimme,* XXXV, 333/849, 2 Ramazan 986; Peygamber'in türbesine ve mescidine her sene gönderilen örtülerin irsâline dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XXVIII, 19/43, 23 Cemâziyelevvel 984). Sultan I. Ahmed zamanından îtibaren, Kâbe ve Ravzâ'nın kisvelerinin İstanbul'da dokutturulması âdet olmuştur (*Mekke emîrleri,* s. 66).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B) *Mısır eyâletinin Yemen ve Habeş eyâletleriyle alâkaları*

Mısır'ı zabtından sonra, Memlûklü hâkimiyetine girmiş bölgelerin ilhâkına çalışılmış olup, bu cümleden olarak 945/1538'de, Yemen, Memlûklülerden Osmanlı hizmetine girenlerin ve Mısır'da vazîfe görüp, bu bölgenin halkını yakından tanıyan Osmanlı beyleri vâsıtasiyle zabt edildiği[19] gibi, Mısır güneyindeki bölgelerle kızıldeniz sâhilleri feth edilerek 962/1555'de Habeş eyâletini de teşkîl edilmiştir[20]. Devletin güney hudûdları olan Yemen ve Habeş bölgelerindeki mahallî kabîleler, devâmlı isyân edip, Osmanlı idârecileriyle mücâdele ettiklerinden[21], Devlet merkezinden uzak olan bu

19 Haremeyn'i tehdîd, denizden hacı ve tüccarların yollarını kesip, emvâl ve esbâblarına ta'arruz eden Portekizlilere karşı gerekli tedbirleri almak üzere, Yemen'in Devlete ilhâkı çok mühim idi. Binâenaleyh, Mısır Beylerbeyisi Hayır-bey, Yemen'de Memlûklü hâkimi olan İskender Bey'i Devlete itâat ettirmişse de, Sultan Selîm'in vefâtını müteakıb, İskender Bey, Devlete isyân etmiş; oradaki Osmanlı askeri, bu isyânı bastırabilmişse de, 945/1538 de, Mısır Beylerbeyisi Hadım Süleyman Paşa, Yemen'in başkenti Aden'e zabt edinceye kadar, Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti kuvvetle yerleşememiştir. arasında devâm eden çatışmalar yüzünden, Yemen eyâleti istikrar ve huzûrdan mahrum kalmıştı (Hadım Süleyman Paşa'nın Aden'i zabtına dâir Âsitâne'ye gönderdiği arîza için bk. TSA, *E.* nr. 6456, 13 Rebîülevvel 945; kezâ bk. Hulûsi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı hakimiyeti*, 1517-1571, İst. 1984, s. 41-42, 44-46; «Mısır askerinin sefere tâyîni» bahsine bk. s. 254, 259).

20 Hadım Süleyman Paşa, Yemen seferinden dönerken, Kızıldeniz'de «Kuseyr» limanında karaya asker çıkarıp, aslen Memlûklü beylerinden iken, Osmanlı hizmetine giren Özdemir Bey'i, bu yerlerin alınmasına me'mûr etmişti. Civarda bâzı arab 'aşiretlerini itâat altına almaya muvaffak olan Özdemir Bey, daha sonra, İbrîm, Derr kal'alarını ve Moğrak ve Say şehirlerini ele geçirip, Say'da bir Kal'a inşâ ettirerek Devletin güney sınırlarını emniyet altına almıştı. Özdemir Paşa, Mısır'ın güneyinde huzûrsuzluk yapan Func devleti üzerine, bir sancak teşkîl etmişti (Sevâkin benderi Mısır'a bağlı olarak bir sancak teşkîl edilmesine dâir kayd için bk. *KK, Ruûs*, nr. 211, s. 108, 8 Receb 961). 962'de, Mısır güneyinde zabt edilen bâzı bölgeler, Sevâkin sancağına ilhâk edilerek Habeş eyâletini te'sis edilmiştir (C. Orhonlu, *Habeş eyâleti*, s. 7-8, 37).

21 Portekizlilerin Kızıldeniz ve Arab yarımadasının güney sâhillerine sürekli ta'arruzlarda bulunurken, Yemen ve Habeş'teki arab kabilelerinin isyânlarına yardım ederlerdi (Habeş Beylerbeyisinin, Portekizlilerden iki kişi müslüman kıyafetine giyip, limanları ve geçitleri tedkîk ve tecessüs ederlerken tutulup, Mısır'da mahpûs olduklarını bildirmesi üzerine, casûsların ellerinde tutulan kâğıt ve mektûplarıyle Âsitâne'ye mûtemed adamlar mâiyetleriyle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bölgeleri gözetip, gerekli icraâtın yapılması, geniş salâhiyetlerle Mısır Beylerbeyisine havâle olunmuştur[22]. Böylece, Yemen vilâyetinde olduğu gibi, Habeş eyâletinin ihtiyâçları da Mısır'dan te'mîn edilir, tedâriki mümkün olmazsa, beylerbeyi, Devlet merkezinden taleb eder ve ihtiyâc maddesi Mısır vâsıtasıyle gönderilirdi[23]. Ancak, Ye-

---

gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, XLVIII, 217/608, 4 Zilhicce 990; bu hüküm te'kidi için bk. 218/610, 5 Zilhicce 990). Bu yüzden, gerek Mısır askerlerinden gerekse Dergâh-ı muallâ kullarından birçoğu, o taraflarda nöbetçi olarak muhâfazada kalır; Mısır ile Habeş eyâletleri arasında bulunan Arab kabilelerinin isyânlarını bastırmak, Habeşistân'ın ihtiyâçlarını Mısır güneyinden rahatça te'mîn etmek üzere, bâzan Mısır'a tâbi olan İbrîm sancağı ve Saîd vilâyetlerinden bâzı köyleri Habeşistân'a ilhâk edildiğini görülmektedir (Bu husûsa dâir «Mısır eyâletinin idârî taksîmatı» bahsine bk. s. 162-163).

22 Mısır Beylerbeyisinin, Devletin güney hudûduna ve bilhassa Yemen vilâyetine nezâret etmesinin ehemmiyeti, Devlet tarafından kendisine gönderilen hükümde şöyle açıklamaktadır: «Yemen vilâyeti, Devlet merkezinden uzak olmakla, üzerine düşman tarafından hareket veya taarruz edilirse, Devletten oraya yardım ve imdâd muhâl olduğundan dolayı, dâimâ Mısır Beylerbeyisi, bu bölgeye Nâzır olup, Yemen Beylerbeyisinin bütün ihtiyâçlarını, «Dergâh'a arzı lâzım» demeden te'mîn ettikten sonra, Âsitâne'ye arz etmesini buyrulmuştur (Bu hüküm için bk. *Mühimme*, XXVI, 89/231, 27 Rebîülevvel 982). Böylece, Mısır Beylerbeyisinin, Devletin, Haremeyn, Yemen ve Habeş'le ilgili evâmirini iletmesi, ona icra etmesi, en mühim hârici vazîfelerinden idi (Yemen ve San'a Beylerbeyilikleri, tekrar birleştirilip, hepsi Osman Paşa'ya tevcîh edilmesini takarrür edip, ancak, askerleriyle Yemen'e giden Osman Paşa, Aden'i zabt edinceye kadar Hasan Paşa Zebîd muhâfazasında lâzım olduğundan, bu sözü ifşâ etmeyip, düşman mağlûp olduktan sonra, Hasan Paşa'yı askerleriyle Yemen'e göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 461/1333, 1 Zilkade 975). Bununla beraber, bu vilâyetlerin muhâfaza ve umûrlarını tedvîr için, mıntıkalarının örf ve âdetlerini, oradaki Memlûklüler ve Arab kabilelerle muâmelelerini iyi bilen Mısır beylerini tâyîn edilmesiyle, Yemen ve Habeş vilâyetlerini Mısır eyâletine nisbeten bağlandığını görülmektedir (H. Yavuz, s. 52, 54, 59, 61; *el-Futuhâtü'l-Muradiyye*, 188b).

23 Ehemmiyet bakımından, Mısır eyâletinin Habeş ile ilişkileri, Haremeyn ve Yemen vilâyetinden sonra geldiğini görülmektedir. Mısır'dan bu bölgelere gönderilen asker, zahîre, barut, silâh ve diğer malzemeler ihtiyâca kâfi gelmezse (Mısır Beylerbeyisinden, Habeş Beylerbeyisi vefât edilip, oraya asker, barut, ve silâh göndermesi talebğ edilmiş; Mısır'da olan kul, ancak Yemen'e kifâyet edip, Kıbrıs'a gönderilen barut'un yerine tedârik edilmişse de, Yemen'deki Sinan Paşa'ya verilip, onun yerine henüz te'mîn edilememiş; silâh ise, Âsitâne'den tedârik edilmiş, durum zor olduğunu bildirmesi üzerine, Habeş vi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

men ve Habeş vilâyetlerinin mahallî idâresi, Ortadoğu'nun nâzımı durumunda olan Mısır eyâletlerinden müstakil olduğu halde, Mısır Beylerbeyisi, bu vilâyetlerin durumlarını Devlete arz edip, aldığı emirleri uygulardı[24]. Bu vilâyetlerin askerî ve mâlî ihtiyâçları Mısır'dan veya Mısır yolıyle te'mîn edildiği[25] gibi bâzı mâlî mes'eleleri[26] ile,

---

lâyetine mümkün olduğu kadar asker, barut, silâh ve diğer malzemeleri tedârik etmeye çalışmasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XIV, 614/883, 5 Receb 978) veya Mısır'da bulunmazsa, Haremeyn bölgesinden veya Yemen vilâyetinden tedârik edildiği görülmektedir (Habeş vilâyeti, Mekke'ye yakın olduğundan, Habeş Beylerbeyisine kul ve at tedârikine âdet olduğu üzere, yardım etmesine dâir Mekke şerîfine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXII, s. 311; Habeş vilâyeti, Yemen vilâyetine bağlı olduğundan, Habeş'e yeni tâyin edilen beylerbeyiye kul, at ve diğer ihtiyâçlarını akçasıyle, tedârikî için âdet olduğu üzere, muâvenet edilmesine dâir Yemen Beylerbeyisine gönderilen emir için bk. *Mühimme*, LXXII, s. 312, 2 Ramazan 1002).

24 Mısır Beylerbeyisinin, Yemen ve Habeş vilâyetleri, emn-u emân üzere olup, ancak Habeş vilâyetinin güneyinde «Gala» adlı bir tâife çıkıp, Habeş askeriyle savaşmış ise de memlekete zarar gelmediği ve Yemen'de daha önce işitilen düşman gemilerinden eser kalmadığını bildirmesi üzerine, Yemen ve Habeş'in ahvâlinden dâima malûmât vermesine dâir kendisine emirler gönderilirdi : Bunun için bk. *Mühimme*, LXIV, 195/499; 997. Mısır vezîrinin, bâzı mahallerin muhâfazasının Mekke şerîfine tevcîhi, Yemen Beylerbeyisi Behram'ın yaptığı icraâta mükâfaten sâliyânesine 100.000 akça terakkî verilmesini ricâ; Habeş ahvâline dâir malûmâtı Âsitâne'ye arz etmekle, şerîfin tâyîni ve Beylerbeyi Behram'ın terakkîsi kabul edilmiş, Habeş bölgesinin mümkün mertebede ıslâhı için çalışması emr olunmuştur : *Mühimme*, XII, 262/537, 18 Zilhicce 978.

25 Yemen ve Habeş vilâyetleri, askerlerinin ihtiyâçları, Mısır'ın ve Dergâh-ı âlî'nin nöbetçi askerlerinin zahîre, ulûfe ve malzemelerinin çoğunun Mısır'dan te'mîn edildiğine işâret edilmiştir (Bu husûs için «Mısır eyâletinin askerî teşkilâtı» bahsine bk. s. 248). Umûmiyetle, bu vilâyetlerin askerî masrafları Yemen'den İstanbul'a gönderilen veya Mısır'da satılan baharâttan te'mîn edildiği belirtilmiştir : Özdemir Paşa ve Mustafa Paşa Yemen Beylerbeyiliğinde bulundukları sırada, Yemen'de olan askerin mevâcibi, Mısır hazînesinden karzan gönderilen para, Yemen'den gelen bahâr bedelinden ve öşründen tesviye olunup, muhasebesinin Âsitâne'ye gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXXIX, 153/341, 23 Zilhicce 987; Yemen'den gelen bahâr olageldiği üzere, Mısır'da satılıp ele geçen nakdin Habeş mühimmâtının sarfına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XLVIII, 220/617, 6 Zilhicce 990.

26 Mısır Beylerbeyisi, Defterdâr vâsıtasiyle, her sene, Yemen vilâyetinin masrafları için bir defter tanzîm edip, bu deftere göre, Yemen'in mâlî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yemen ve Habeş Beylerbeyileriyle ilgili husûslar, Mısır Beylerbeyisi mârifetiyle tesviye olunurdu. Bu vilâyetlere tâyîn edilen yeni Beylerbeyiler, güvenlik ve idâre işlerinin idâresi için, gerekli ihtiyâçlarını[27] ve askeri[28] Mısır'dan te'mîn etmekle beraber, muhtâc oldukları para borç olarak[29] sâliyânelerinin bir mikdarı Mısır hazînesin-

---

ihtiyâçlarını te'mîn edilirdi. (Yemen'in bir sene önce masrafı olan meblâğı, vezîr Sinan Paşa tarafından tanzîm ettirilmiş defter mucibince te'mîn olunmasına dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXIII, 241/514, 17 Ramazan 981) Mısır Beylerbeyisine, her yıl Âsitâne'ye gönderilen Yemen hazînesini (10.000 filori) tahsîl etmesi buyrulduğu (Yemen vilâyetinin zor durumu yüzünden, on seneden beri Âsitâne'ye gönderilegelen hazîne irsâl edilememiş, daha önce ne kadar hazîne gönderilmişse de, bu hüküm mucibince, Mısır Beylerbeyisi, bu hazîneyi Yemen Beylerbeyisinden isteyip, Mısır'a getirtip, oradan mûtemed kimselerle defterleriyle göndermesine dâir hükümler : *KK*, nr. 70, s. 172, 10 Ramazan 1013; *Mühimme*, LXXV, 325/676, 20 Receb 1013), Yemen hazînesinin borçlarını Yemen varidâtından ödemesi de, Mısır Beylerbeyisine emir edilmiştir (Yemen hazînesini boş bulan yeni Yemen Beylerbeyisinin, askere ulûfe vermek için kendi mâlından ve Zebîd tüccârından borç aldığı para (39.000 Kusûr filori)yı, tahsîlâttan sonra, Yemen varidâtından ödenmesine dâir Mısır Beylerbeyisine hüküm : *Mühimme*, XIV, 579/826, selh-ı Cemâziyelevvel 978).

27 Umûmiyetle, Yemen ve Habeş'e beylerbeyi tâyîn edilince, bütün ihtiyâçlarının Mısır'dan te'mîni için, Mısır Beylerbeyisine gerekli emirler gönderilirdi. Böylece, bu yeni beylerbeyiler, vilâyetlerine giderken Mısır'da tevakkuf edip, bütün mühimmâtı için gerekli nakdi, Mısır hazînesinden veya borçla tedârik ederlerdi (Yemen Beylerbeyiliğine tâyîn olunan Rıdvan'ın, Mısır'a vusûlunda, gemi ve bütün mühimmât ve levâzımâtı tedârik edilerek, Yemen'e gönderilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VI, 192/413, 20 Rebîülâhır 972. Habeş vilâyetine tâyîn edilen Beylerbeyi'ye lâzım olan mühimmât, zahîre ve bütün levâzımı tedârik etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm : *Mühimme*, XXI, 198/470, 21 Zilkade 980).

28 Yemen ve Habeş vilâyetlerine tâyîn edilen Beylerbeyilerin kalabalık tâbilerinden yalnız iki-üçünün mâiyetlerinde olarak vilâyet merkezine gitmeleri emr olunmuşken, bu beylerbeyileri Mısır'dan fazla asker yazıp mâiyetlerine aldıkları duyulmakla, beylerbeyilerin 2-3'den fazla adamla vilâyetine gitmesine müsa'ade etmeyip, yaptıkları hilelerine dikkat etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XVI, 338-339/599, 20 Cemâziyelâhır 979).

29 Umûmiyetle, yeni tâyîn edilen Yemen ve Habeş Beylerbeyileri, mühimmat ve ihtiyâçlarını Mısır'dan satın almak üzere Mısır hazînesinden 10.000 filori «Karz-i hasen» olarak almaları âdet olmuş (Yol mühimmatı için, Mısır hazînesinden verilegelen 10.000 altının Yemen Beylerbeyisine verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârına gönderilen hüküm : *Mühimme*, XXVI, 252/

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den verilir[30]; vilâyetlerinde ölmeleri[31] hâlinde, muhallefâtları Mısır Beylerbeyisi mârifetiyle tedkîk edilerek bakıyye Âsitâne'ye gönde-

585, 7 Zilkade 983. Habeş Beylerbeyisinin, Mısır'a vâsıl oldukta, levâzım ve ihtiyâçlarını tedârik için, eskiden Mısır hazînesinden «ber-vech-i karz» verilegelen 10.000 sikkenin kendisine teslimine dâir Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına irsâl edilen hüküm : *Mühimme*, LXXII, s. 311, 2 Ramazan 1002). Ancak, bâzen bu borçlar, altın olarak verildiği için, Mısır hazînesine muzâyaka arz olduğundan bazan, 5000'i hazîneden ve bâkîsinin Mısır'ın ileri gelenlerinden te'mîn edildiği görülmüştür (Bu husûsa dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, VII, 468-348, 5 Zilkade 975). Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârı, bu borçların tahsîlinde tam salâhiyetli idi (Sâbık Habeş Beylerbeyisi Hudâverdi'nin, Habeş'e giderken Mısır hazînesinden Karz-ı hasen diye 10.000 filori alıp, edâ etmeden Kâbe'ye gittiğini bildirmekle, Mısır'a dönünce, aldığı borç noksansızca kendisinden tahsîl etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine, Kadısına ve Defterdârına gönderilen hüküm : *Mühimme*, LXX, 161/317, 17 Cemâziyelâhır 1001). Borcunu edâ etmeden ölen Beylerbeyilerin borçları, muhellefâtlarından, şer'le tahsîl edilirdi (Yemen Beylerbeyisi, Yemen'e giderken Mısır hazînesinden aldığı karzı edâ etmeden vefât etmesiyle, borcunu bütün metrukâtını tahsîl eden ve hala Yemen'den mâzûl olan Behram'dan almasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme zeyli*, III, s. 315, 3 Cemaziyelâhır 984).

30 Umûmiyetle, Yemen ve Habeş beylerbeyilerinin sâliyâneleri (100 000 akça), bu vilâyetlerin mahsulâtından te'mîn edildiği halde, bu beylerbeyiler, âile ve haremlerini Mısır'da bıraktıklarından, onların ihtiyâçları olan paranın sâliyânelerinden verilmek için, fetihten beri, sâliyânelerinden 100.000 akçası (50.000 para 4000 filori) Mısır hazînesinden verilmesini âdet olmuştur (Yemen Beylerbeyisi Hasan Paşa, Yemen vilâyeti Mısır'dan çok uzak olmakla Mısır'da olan evine harçlık irsâlinde çok zahmet çekip ve fetihten beri, Yemen Beylerbeyilerinin sâliyânelerinden 100.000 akçalığı Mısır hazînesinden tâyin edilegeldiğini bildirerek, kendisine de tâyin edilmesini rca etmekle, harçlık çin, sâliyânesinden 100.000 akçanın Mısır hazînesinden verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, XLVI, 140/286, 15 Ramazan 989. Habeş Beylerbeyisi, Mustafa Paşa'nın arzı üzerine, Mısır'da bulunan evleri için Habeş Beylerbeyilerine, sâliyânelerinden 100.000 akçasını olageldiği gibi Mısır hazînesinden verilmesine dâir Mısır Beylerbeysine gönderilen hüküm: *Mühimme*, LIV, s. 217, 992). Bâzan da, bu vilâyetlerin hazînelerini sıkıntıda bulunduğunda veya bu beylerbeyilerinin arzları üzerine, bütün sâliyânelerini Mısır hazînesinden verilmesini buyrulurdu (Yemen Beylerbeyisi Özdemir oğlu Osman'ın, bir yıllık sâliyânesini Mısır hazînesinden verilmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, VII, 284/803, 6 Şevval 975).

31 Bu vilâyetlerin beylerbeyileri ölünce, Mısır Beylerbeyisinden, o vilâyetlerin zabt-u-rabtı için, asker, barut ve silâh göndermesi istenirdi (Habeş Beylerbeyisi vefât etmekle, Habeş vilâyeti için kâfi mikdarda asker, zahire

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rilirdi[32]. Bu îtibârla, Mısır eyâletinin idârî ve mâlî durumu, uzaktan veya yakından Yemen ve Habeş vilâyetlerinin ahvâline te'sîr ettiği[33] gibi, bu vilâyetlerin güvenlik durumları da Mısır eyâletinin askerî ve idârî ahvâline müessir olurdu[34].

Mısır eyâletinin, Haremeyn, Yemen ve Habeş vilâyetleriyle sıkı ilişkilerine mukabil, Trablus-garb, Gazze, Şam ve Haleb gibi diğer komşu ülkelerle bağlılığı zayıftı. Ancak, bu vilâyetlerin bâzı ihtiyâçlarının Mısır'dan te'mîn edilmesine dâir emirler sâdır olmuştur: Ez-cümle, zahîre ihtiyâçları Mısır'dan tedârik edildiği[35] gibi, oralarda zuhûr eden isyân hareketinin bastırılması veya buraların muhâfazası için, Mısır'ın bey ve askerlerinden münâsib mikdarının gön-

---

ve silâh tedârikine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, XIV, 614/883, 5 Receb 978).

32 Yemen ve Habeş beylerbeyileri, vilâyetlerinde vefât ettikleri zaman, metrûkatları, oraya tâyîn edilen yeni beylerbeyiler vâsıtasiyle tahsîl edilir; bu muhallefâtlar, Âsitâne'ye gönderilmek üzere, Mısır'a getirilip, Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârı, muhallefât defterlerini tedkîk edip, muteveffâ olan beylerbeyinin Mısır hazînesine borcu varsa, tahsîl ettikten sonra mufassal defterleriyle Âsitâne'ye gönderirlerdi (Yemen Beylerbeyisi iken ölen Behrâm'ın muhallefâtında su'i istimâl yapıldığından, tahkikât icrâsına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, XXVII, 49/117, 25 Receb 984. Habeş Beylerbeyisi iken vefât olan Hasan Bey'in muhallefâtını Âsitâne'ye irsâl etmek üzere, Mısır'a gönderilmesine dâir, hâlen Habeş Beylerbeyisi Ahmed Paşa'ya gerekli emirler gönderilmiş; mezkurun muhallefâtı, Mısır'a varınca, yarar adamlar mâiyetiyle ve defterleriyle Âsitâne'ye gnödermesine dâir Mısır Beylerbeyisine irsâl edilen hüküm: *Mühimme*, XIV, 649/940, 8 Receb 978).

33 Meselâ, Mısır eyâletinde Osmanlı idârecileri, görevlerini lâyıkıyle görünce, komşu vilâyetlerin Mısır'a bağlı olan mâlî ve idârî işleri de gerektiği gibi görülürdü.

34 Meselâ, Mısır eyâletinden Yemen veya Habeş vilâyetleri için fazla asker istenildiğinde, bu askerler Mısır'dan gönderilince, yerlerine Mısır'ın muhâfazası için Dergâh-ı muallâ, sipâhi ve kul kardeşlerinden bir mikdârı gönderilirdi. Kezâ, Mısır eyâletinin nâhiyelerinde vazîfeleri gören bey ve sancakbeyleri, Yemen veya Habeş muhâfaza için gittikleri zaman, yerlerine nâib ve vekilleri bırakıldığından, bâzan oralarda idârî istikrarsızlık zuhûr ederdi (Bu husûs için, «Mısır'ın askerî teşkilâtı» bahsine bk. s. 255 n. 181).

35 Mısır'dan 40.000 ardeb buğday, 50.000 erdeb arpa, 20.000 erdeb bakla, tüccâr gemilerine yükleyip, Şam Trablus'una göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, XXXII, 288/527, 27 Zilkade 986;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

derilmesi istenirdi[36]. Ayrıca, Şam ve Haleb'de Memlûklü zamanından beri kalmış ve hâla Mısır'a bağlı bâzı mü'esseselerin defterleri, Mısır'da bulunduğundan dolayı, bunların idâresi, Mısır Beylerbeyisi ve Defterdârından istenirdi[37].

Netice îtibâriyle, Mısır eyâleti, Orta-doğu'da Devletin politikasını gerçekleştirmek için, geniş imkânları (zahire, mühimmât, nakid v.s.) bulunan kesimi olup, stratejik mevkii icâbı, hareket üssü olarak da ehemmiyet arz ederdi.

C) *Mısır eyâletinin yabancı ülkelerle alâkaları*

Osmanlı Devletinin diğer eyâlet ve vilâyetleri gibi, Mısır eyâletinin de dış âlem ile ilişkileri çok mahdud idi. Zira, Mısır, Devletin umûmî dış siyâsetine bağlı olup, dış ülkelerle yapılan anlaşmalar çerçevesinde münâsebette bulunarak, bu muâhedeler hükmü dışında bütün muâmeleleri Devlet merkezinde arz etmeden icrâ edemezdi.

Ayrıca, Osmanlı devletinin Orta-doğu'daki dış siyâsetini uygulayan Mısır vâlîleri, merkezden aldıkları emirler dâiresinde, bâzı dış ülke temsilcileriyle ilişkiler bulunulardı[38].

---

36 Bu husûs için «Mısır eyâletinin muhâfaza beyleri» ve «Mısır'ın askeri teşkîlâtı» bahislerine bk. s. 149, 255.

37 Şam'da ve Haleb'de «Mısrıyyûn evkâfı» denilen, eski Memlûk vakıflarının sâhibleri ve bütün defterleri Mısır'da bulunurdu. Ancak, bu vakıfları idâre için oralara nâzırlar tâyîn olunurdu (Mısrıyyûn evkafına tâyîn olunan Nâzır'ın, sâbık nâzırlar hakkında yaptığı teftişe dâir, Mısır Beylerbeyisine ve Defterdârına gönderilen hüküm: *Mühimme*, XXXVI, 101/291, 8 Muharrem 983). Bu nâzırlar, Şam ve Haleb kadıları ve vakıfların idâresini, bilhassa vazîfe ve cihetlerin tevcîhini, sâir ehvâlini, Mısır'a bildirmelerine dâir Şam ve Haleb vilâyetlerinde kadılara ve bu vakıfların nâzırlarına gönderilen hüküm: *Mühimme*, XXXVI, 86/252, 17 Zilhicce 986).

38 Dış ülkelerin elçilerinin, Âsitâne'ye arz ettikleri ülkelerinin ihtiyâçlarının, kısmen Mısır'dan tedâriki istenirdi (Açe pâdişâhı Sultan Alauddin, Portekizlilere karşı yardım taleb etmekle, Süveyş'te olan donanmadan 15 kadırga ve 2 barça donatıp, kifâyet mikdarı top, barut, mühimmât ve cenkçi hazırlayıp, Kurdoğlu Hızır'ı başbuğ ve serdâr edip ve askerlerin bir yıllık mevâcib ve zahîreleriyle birlikte göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme*, VII, 87/234, 89/239, 13 Rebîülevvel 975; Açe Pâdişâhı'nın, dülger, demirci, kalafatçı ve nakkaş v.s. gibi esnâftan bir mikdarı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı devletinin, Orta-doğu'ya hâkim olmaları üzerine, bu mıntıkalarda ilişkileri olan yabancı devletler, Osmanlı devletiyle siyâsî ve ticârî muâhedeler akde çalışmışlardır[39]. Böylece, XVI. asırda, Venedik, Fransa ve Dubrovnik ve İngiltere devletleri, Osmanlı devletiyle yaptıkları anlaşmaları gereği[40], tüccâr tebeâlarının Mısır eyâletindeki işlerini tâkîb için[41], İskenderiyye'ye konsolos ve bal-

---

Âsitâne'den taleb etmesi üzerine, defterde mezkûr sanat ehillerini Mısır'dan tedârik edip ve elçi ile birlikte göndermesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme,* 89/238, 13 Rebîülevvel 975). Mısır eyâletine uğrayacak yabancı elçilerinin yol ihtiyâçlarının Mısır'dan te'mini de Mısır Beylerbeyisine emr olunurdu (Açe Pâdişâhından gelen elçiye icâzet verilip, İskenderiyye'ye vardıkta iskelede ve diğer yerlerde kendisine ve adamlarına ve esbablarına bir kimseyi teaddî ettirmeyip, ihtiyâçlarını görmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm: *Mühimme,* VII, 90/243, 15 Rebîülevvel 975. Hindistan cânibinden elçilik tarıkiyle gelen Mehmed'in bâzı mühimmatı için Âsitâne'de tutulup, evlâdı ve bütün esbâbı Mısır'a gönderilmiş olmakla, onlara kimseyi dahil ettirmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hükme bk. *Mühimme,* LXXIV, s. 128, 3 Muharrem 1005).

39 Kahire, Osmanlıların eline düşer düşmez. Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs adası içinher sene Memlûklülere verdiği 8000 duka altını vergiyi, aynen Osmanlılara ödemek üzere, muâhede tecdîdi için, Contarini ve Moçenigo isimlerindeki iki murahhas vâsıtasıyle aynı vergiyi Osmanlı hükümetine kabul edip, muâhedelerini yenilemişlerdi (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* II, 292; kezâ bk. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi,* IV, 226).

40 Venedik (928, 941 ...), Dubrovnik (928), Fransa (935) ve nihâyet İngiltere (988) ile, Osmanlı topraklarında ve husûsıyle Mısır'da ticâret yapma imtiyazı bahseden ahid-nâmeler imzalanmıştı (Yenilenmiş bu muâhedelere aykırı davranmamasına dâir Mısır Beylerbeyisine gönderien hükme bk. *KK,* nr. 108, s. 123, 26 Receb 994).

41 Bu yabancı devletlerle yapılan muâhedeye göre, Mısır'a giden ecnebi tüccâr, malları için gümrük resmi ödedikten sonra, Mısır'da İskenderiyye, Reşîd ve Bulak'ta alış-veriş yapabilirdi (Venedik Baylosu'nun, ülkesi tüccârlarının getirdikleri mallardan ziyâde gümrük alındığını Âsitâne'ye şikâyet etmekle, bu bölgelerde alış-veriş yapmak üzere gelen Venedik tüccar mallarından ahidnâme muktezasınca, gümrük istenilmesine dâir Mısır Beylerbeyisi, Kadısı ve Defterdârına hüküm gönderilmiştir : *Ecnebî D.,* nr. 13/1, (2), s. 33, Zilkade 1013) Şehirlerde yabancı tüccârın müslümanlarla alış-veriş ve diğer muâmeleleri, Kadı mârifetiyle sicillere kayd edilip kendilerine hüccetler verilirdi (Bu husûsa dâir İskenderiyye Beyine ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *Mühimme,* XV, s. 22, 16 Muharrem 979). Alış-veriş yaptıktan sonra da tüccârdan gümrük, zahîre, tercüme gibi 10 1/2 akça resim alınırdı (Bu resimleri, eskisi gibi Venedik tüccârlarından tahsîl ettirmesine dâir Mısır Beylerbe-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yos tâyîn etmişlerdir[42]. Ancak, bu konsolosların Mısır Beylerbeyisiyle doğrudan teması olmayıp, mes'eleler, Osmanlı hükûmetine bildirilip, Dîvân-ı Humâyûn'un Mısır Beylerbeyisine, İskenderiyye Beyi ve Kadısına gönderdiği emirlerle tesviye olunurdu. Diğer taraftan, Mısır Beylerbeyisi de, mevcûd ahid-nâmelere göre, alış-veriş için, taraf olan ülkelere giden Mısır tüccârlarının işlerinin kolaylaştırması için, mes'ûllerine lüzûmlu tahrîrat gönderirdi[43].

---

yisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LXXVIII, 496/1269, 27 Zilhicce 1017).

42 XVI. asrın ilk yarısında, Venedik (928) ve Fransa (935)'nın, Devletin bahş ettiği imtiyâzlarla, Mısır'daki teb'alarının işlerini ve meselelerini tâkîb için İskenderiyye'de konsolosları vardı (Frenk Pâdişâhının elçisinin kaymakamı, Dergâh-ı muallâ, İskenderiyye'de olan Konsolosları vefât ettiği ve yerine başkasını tâyîn edildiğine bildirdiğinin ihbârına dâir Mısır Beylerbeyisine ve İskenderiyye Kadısına gönderilen hüküm : *Mühimme*, TSA, *E*. nr. 12321, 97a, 951. İskenderiyye'de Venedik Baylosu'nun, bu limana gelen Venedik gemileri ve parçalarının gümrüklerini edâ ettikleri hâlde, ahid-nâmelerine aykırı olarak emînler ona dahl edip, gitmeye bırakmadıklarını bildirmesi üzerine, bu gemilere şer' ve kanûna muhâlif dahl ettirmemesine dâir Mısır Beylerbeyisine ve İskenderiyye Beyine ve Kadısına gönderilen hükümler için bk. *KK*, nr. 74, s. 71, 21 Zilkade 971. Ancak, Fransız ve Venedik baylosları, İngiliz ve Dubrovnik teb'a ve tüccârının işlerine karışıp onlardan «Hakkü'l-konsol» nâmıyle bir akça resim aldıklarından dolayı, birkaç def'a Âsitâne'deki İngiliz ve Dubrovnik elçileri şikâyette bulunmuşlardır (Dubrovnik elçilerinin arzları üzere, Fransız Konsolosu, Dubrovnik tüccârının umûruna karışmakla, ihdâs ettiği bid'atın yasaklanmasına dâir Mısır Beylerbeyisine, İskenderiyye Beyine ve Kadısına gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 79, s. 105, 9 Muharrem 979). Bu ihtilâf, XVI. asır sonlarında, İngiltere ve Dubrovnik'in de İskenderiyye'ye birer konsolos tâyîn etmelerine yol açmıştır : İngiltere elçisinin, İskenderiyye'de mustakil bir İngiliz konsolosu tâyîn olunduğunu bildirerek, Fransız ve Venedik baylosluarının İngiliz tüccârı umûruna karışmamaları ve kendi konsoloslarına riâyet edilmesini rica etmekle, ona göre hareket etmesine dâir Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *Mühimme*, LVIII, 318/814, 17 Ramazan 993; kezâ Dubrovniklilere mahsûs, İskenderiyye'de bir konsolosu bulunmasına dâir 994 tarihiyle Mısır Beylerbeyisine gönderilen hüküm için bk. *KK*, nr. 108, s. 123.

43 Mısırlı yahudî tüccâr Samuel Kohen'in bir adamı hakkında, Mısır Beylerbeyisi Semiz Ali Paşa (Safer 961) ve Yahya'nın kardeşi ve vekîli ile Frengistân'a gönderdiği mallarına ve adamlarına kimsenin müdâhale etmemesine dâir Venedik Beylerine Mısır Beylerbeyisi Hadım Ali Paşa Tarafından (Cemâziyelevvel 967) gönderilen iki mektûb için bk. M.T. Gökbilgin, «Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe belgeler kolleksiyonu ve bizimle ilgili diğer belgeler», TTK, *Belgeler*, V-VIII/9-12 (Ankara 1971), 32-33.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu îtibarla, Mısır, bir Osmanlı eyâleti olarak dış âlem ile doğrudan doğruya alâkası olmadığı halde, XVI. asır içerisinde, çeşitli dış ülkelerle Merkezin nezâreti altında ticârî muâmelâtı olduğu söylenebilir. Başka bir ifâdeyle, Mısır eyâleti, gerek mahallî alâkalarında gerekse dış ilişkilerinde, Osmanlı Devletini temsîline münâsebette bulunmuştur. Eyâletlerin merkezi hükûmetle olan irtibâtının lâyıkıyle anlaşılmasında, Mısır Beylerbeyiliğinin durumu, mühim bir misâl teşkîl edebilecektir, zannındayız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NETİCE

İslâm devletlerinin çoğu esas teşkîlâtları itibârıyla birbirine benzemesine rağmen, her birinin tabiatına göre bâzı değişiklikler gösterdiği malumdur. Örfî bir esâsa dayanan Osmanlı Devleti de vârisi olduğu devletlerin teşkîlâtından faydalanmış, fakat kendine has bir terkîb vucûda getirmiştir. Bu arada Mısır Memlûklü saltanatı müesseselerinden çoğunu bâzı tadîlâtlarla almış; ancak onun zayıf taraflarını ayıklamış, bu ülkeye tatbîkı mümkün olanlarını ibkâ etmiştir.

Yavuz Sultan Selîm, fethini müteâkıb Mısır'da Osmanlı hâkimiyetini te'sis için, Memlûklülerle Urban şeyhlerini itâate sevk ve bu tâifelerin nüfûzlularını İstanbul'a nefy etmiş, Mısr'a âit bir kanûn tanzîm etmek üzere, ülkenin idarî ve mâlî nizâmı hakkında malûmât toplamaya teşebbüs etmiş ve neticede memlûklülerin kanûn ve teamüllerini, ta'dîl ve ıslâh ile tedrîcen Osmanlı tevfîk ederek tatbîk yoluna gitmiştir. Bu sebeble Mısır'ın birçok müesseseleriyle, Memlûklü emîr ve idârecilerini vazîfelerinde ibkâ etmiş; tâyîn ettiği Osmanlı Beylerbeyi, Defterdâr ve kadısının bu ülkenin şartlarına intibakta güçlük çekdiklerini görünce de, vâlîliği, Memlûklülerin eski Haleb Naibi Hayırbey'e tevdî etmiş; mâiyyetine de Osmanlı Beyleri idâresinde bir kısım muhâfaza kuvveti bırakmıştır.

Hayırbey'in vâlîliğinden «Mısır Kanûn-nâmesi»nin tanzimine kadar olan devre (923-931), Osmanlı idâresinin Mısır'da yerleşmesi safhası sayılabilir. Hayırbey, Çerkes âdet ve teşkîlâtını, Seyhülarabların nüfûz ve salâhıyetlerini ibkâ ettiğinden, eyâlet, nisbî bir sükûn devri yaşamış; ancak halefi Mustafa Paşa'nın, Memlûklülerin bâzı salâhiyetlerini sınırlayıp âdetlerini yavaş yavaş kaldırmaya çalışarak Osmanlı teâmüllerinin tatbîke kalkınca, eski Çerkes ümerâsı, şeyhülarablarla birleşerek isyân etmişler, ve eyâlet umûmî bir huzûrsuzluğa sürüklenmiştir. Hâin Ahmed Paşa'nın çerkeslerin destekleri ile saltanat iddiâsında bulunması ise, Mısr'ı büsbütün çalkantı içinde bırakmıştır. İsyân tenkil edilmiş, muhâfazaya gönderilen kuvvetler vaziyete hâkim olmuşlarsa da, istikrârlı bir idârenin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

te'sîsi ve devâmlı tatbîk olunacak nizamı yerinde tesbît ve tanzîm için, geniş salâhiyetlerle Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa, Mısr'a gönderilmiştir.

İbrâhim Paşa, mâiyyeti ve Mısr'daki Memlûklü idârecilerinden mürekkeb bir heyet teşkîl edip, fetihten beri sâdır olan fermânlarla Mısır idâresinin geçirdiği safhaları gözönüne alarak Mısr'ın eski kanûnunu tadîlen mufassal bir Kanûn-nâme hazırlayarak Mısr'ın askerî ve idârî mü'esseselerine katî' şeklini vermiştir. Daha sonra meydana gelen yeni durumlar muvâcehesinde «Kanûnnâme», Pâdişâh fermânlarıyle tevsî ve ikmâl olunmuştur. Böylece Beylerbeyi Süleyman Paşa'dan itibâren, Mısır'da Osmanlı idâresinin istikrâr ve sükûn devresi (931-967), başlamıştır.

Mısır Beylerbeyiliğinin, stratejik durumu icâbı, Orta-doğu ülkeleriyle Devlet merkezi arasında irtibatı sağlaması, buralarda Osmanlı hâkimiyeti ve siyâsetinin te'sis ve icrâ etmesi, Mısır Beylerbeyisinin geniş salâhiyetlerle techizini gerektirmiştir. Bu sebeble, umûmiyetle vezîr olan Mısır Beylerbeyisinin seçiminde, Devletin siyâseti ile, bölgenin içinde bulunduğu siyâsi, idârî ve iktisâdî durumuna uygun vasıflar aranmıştır. Beylerbeyi, hâricî meselelerde, Devletin umûmî siyâsetine bağlı olduğu hâlde; idârî, mâlî ve askerî işleri kendi nezâretinde olan Mısır divânında halletmiştir. Eyâlet halkının huzûrunun te'mini, Devlet gelirinin tahsîl ve artırılması husûsunda muvâzeneli bir siyâset takîbi, Eyâletin ve bölgenin dış tehlikelerden korunması; Haremeyn, Yemen ve Habeş Eyâletlerinin askerî ve mâlî ihtiyaçlarını tedâriki, onun başlıca vazîfelerinden olmuştur. Bu ağır mesûliyetleri dolayısıyle, Beylerbeyi, Devletin giriştiği askerî seferlere iştirakten aff olunmuştur. Mâlî buhranın zuhûr ettiği XVI. asrın sonlarında, Mısır Beylerbeyisinin muvaffakıyeti, sâliyâneli bir eyâlet olan Mısr'ın gelirinden masrafları çıkarıldıktan sonra, merkeze gönderdiği İrsâliyye hazînesinin ziyade veya noksan olmasıyle ölçülmüştür.

Mısır Beylerbeyisinin, bu ağır vazifeleri îfâ edebilmesi için Devlet tarafından kendisine idârî ve askerî yardımcılar tâyîn edilmiştir. Bunlardan, Mısır Dîvân-i âlî'si âzâsından olup Devlet merkezinden gelen emirleri veya Dîvân'da alınan mühim kararları tenfiz eden muhâfaza sancakbeyleri, eyâletin mühim limânlarıyle, komşu bölgelerde vazîfe görmüşler; hatta Devletin askerî seferlerine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

katılmışlardır. Mısır Beylerbeyiliğindeki «Vilâyet»lerin idâresi, bu sancakbeylerinden başka, Memlûklü mahallî teşkilatından arta kalan bir müessese olan «Kaşif»lerle «Şeyhülarab»lara olunmuştur. Memlûklülerden ve Kapıkullarından seçilen Kaşifler halkın huzuru nu te'mini, Devlet gelirinin tahsili ve Şeyhülarablara nezaretle vazifeli idiler. XVI. asrın ikinci yarısından itibaren, devamlı huzursuzluklara sahne olan vilayetlerin muhafazası ve vergilerin tahsili için, bu vilayetler, şeyhülarablara ve kalabalık askerlerle Osmanlı Beylerine sancak olarak tevcih edilmeye başlanmış; bu sebeble, Kaşiflerin salahiyetleri sınırlandırılmış; vilayetler, tedricen sancakbeylerinin nüfûzuna girmiş; Kaşifler, ancak iltizamla mukataaları tasarruf eden eminlerin salahiyetlerine sahip olmuştur.

Mısır'da ve civar bölgelerde, Beylerbeyinin emriyle vazife gören Mısır askerinden, muayyen mikdarlarda Gönüllü, Atlıtüfengci ve Çerakise cemaatlarıyle beraber, Mısır kalasında hizmet görmek için Müstahfızan ve Azeban cemaatleri teşkil edilmiş; bunlara Mısır Çavuşları ile çeşitli hizmetler görmek üzere, XVI. asır ortalarında Müteferrika cemaatı ilave olunmuştur. Yemen ve Habeş gibi bölgelerin fethini müteakib, buralarda sükûnu te'min için oralara gönderilen Mısır askerlerinin yerine Mısr'ın muhafazası için Dergah-ı mualla askerlerinden bir mikdarı tayin edildiği gibi,. Kuloğlu ve Kul karındaşı Cemaatleri de ilave olunmuştur.

Mısır Beylerbeyisinin her sene, İrsaliyye hazinesini tedarikte olduğu kadar, eyaletin maliyye ve arazi ile ilgili işlerinin tenfizinde en mühim yardımcısı olan «Nâzır-ı emvâl» ve daha yaygın unvanıyle «Defterdâr», Mısır Divan-ı alisinin en nüfûzlu rüknü olup, İrsaliyye hazinesi muhasebesini tutmak; kendi meclisinde maiyyeti marifetiyle mîrî mâlın muhasebesi, bakayasının tahsili, havalelerin irsali gibi mutad işleri görmek, eyaletin esas gelirlerinin temin edildiği toprakları idare etmek, bütün idareci ve hakimlerin mîrî ile ilgili umurunu teftiş etmekle vazifeli idi.

Beylerbeyi, eyaletin çeşitli işlerini hukuk ve şeri'at ahkamına tevfikan yürütebilmek için, Osmanlı kaza teşkilâtında ehemmiyetli yeri olan Mısır Kadısına istinad ederdi. Bir senelik örfî müddeti ve yevmî 500 akçelik maaşı olan Mısır Mollası, Hanefî mezheb olup, Mısır Divan-i alisinde, Devlet merkezinden havale olunan dava ve meseleleri, eyaletteki yabancıların hukukî davalarını eyâletin muka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taâ ve emânet gibi bütün mahallî tasarruf ve tevcîhât ile kazâî dâvâları gördüğü gibi, kendi meclisinde de Kahire Mahkemelerinden ve nâhiye nâibleri tarafından arz edilen meseleleri bir hükme bağlardı. Eyâletin, sayısı 39'u bulan Mısır Kadılıklarında, üç sene örfî müddeti olan kazâ kadıları ile, eyâlette emniyet ve istıkrarı, diğer müesseselerin zabt u rabtını, bu müesseselerle halk arasındadaki muâmelelerde adâlet ve âhengi tesis etmekle vazîfeli idiler.

Orto-doğu'da -Haremeyn, Habeş ve Yemen gibi- yeni feth edilen mıntıkalar, Osmanlı Devlet merkezine hayli uzak ve Mısır ile tarihî ve organik bağlarla merbut olduğundan, askerî, mâlî ve idârî müesseselerinin çözümü, stratejik bakımından buraların nizâmı mevkiinde bulunan Mısır Eyâletine mutasarrıf Beylerbeyilere havâle olunmuştur. Gerçekten, bu ülkeler üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini tesîs ve tersîn, idârecilerine bir ölçüde nezâret ve muâvenetle vazîfelendirilen Mısır Beylerbeyileri, merkezden aldıkları emirler dâiresinde ve dış ülkelerle yapılan anlaşmalar çerçevesinde, bu ülke temsilcileri ile münâsebetlerde bulunmuşlardır.

Devlet merkezi ile sıkı münâsebetlerde bulunması dolayısı ile İstanbul'daki değişiklikler, az zaman içerisinde Mısır Eyâleti'nin çeşitli müesseselerine aksetmekteydi. Nitekim, XVI. asrın ilk yarısında, eyâletin idârî, mâlî ve askerî ahvâli nisbî bir istikrar gösterip, Devlet gelirleri ziyâdesiyle tahsîl edilmişken, asrın ikinci yarısında, Devlet merkezindekilere paralel olarak Mısır idârecilerinin israf, kayıtsızlık ve yolsuzlukları eyâletin bütün müesseselerinin bozulmasına yol açmış ve Devlet, asrın sonlarından itibâren, eyâletin tanzîm ve ıslâhı yoluna gitmişse de, büyük ölçüde başarıya ulaşamamıştır.

Netice îtibârıyla, bu incelemede, Türk arşivinin imkanları kullanılarak, XVI. asrın ilk çeyreğinden XVII. asrın ilk çeyreğine kadar bir asırlık müddet içinde, kanûnları tertib ve tanzîm, müesseseleri arasında, bu müesseselerle halk beyninde münasebetleri âhenkleştirmede, Padişah emirlerinin tatbîkında, eyâletin muhâfaza ve idâresinde Beylerbeyi ile yardımcılarının taşra hâkim ve kâşiflerinin durumu gözden geçirilmiş; Mısır eyâletinin idârî teşkîlâtı ve devlet teşkîlâtı ve devlet merkeziyle olan ilişkileri tesbite çalışılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SUMMARY

Although the institutions are generally similar in the Muslim states, but the local and traditional differences are also important. The Ottomans adopted most of the institutions from the previous Turkish and uMslim states. They had very close relations with the Mamluks and also approved some Mamluk institutions with little alteration.

Selim I, after the conquest of Egypt, to establish Ottoman rule there, he subdued Maluks, the sheikhs of the Bedouins and sent their notables to Istanbul to diminish their power. To introduce a new system for the Country, he started to collect the administrative and financial materials. He also studied the previous Mamluk traditions for his new system. Selim left some Mamluk officials in their post, and he appointed a beylerbeyi (a governor-general), a defterdar and a judge to Egypt. However when he realised that they had difficulties in administration, he appointed Hayırbey, the previous regent of Aleppo, as the governor-general and placed a military unit to his service.

The time between the appointment of Hayırbey and the organisation of the Kanunnâme of Egypt might be conseder the first period of the Ottoman Egypt (h. 923-931). Hayırbey, keeping the Circassion traditiond and restoring the influence of Şeyhularabs, secured the peace in Egypt. But when his successor Mustafa Paşa limited the power of the Mamluks, the Circassion notables making alliance with Şeyhülarabs rebelled and consequently the Province fall into troubles. Moreover, Hain Ahmed Paşa providing the support of Circassians pretended to the throne. The riot was supressed and the Grand Vizier İbrahim Paşa, with a large authority, was sent to Egypt to restore peace and order.

İbrahim Paşa, forming a committee from his retinue and Mamluks, had carefully studied the past and present position of Egypt

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

and produced a detailed kanunname. Many articles about the administrative and financial position of Egypt took place in this text. Because of its important strategic and financial position the governor-general of Egypt was enjoyed with a great authority. The Beylerbeyi of Egypt usually was choosen from the viziers and many qualities were asked. In the foreign policy, he depended to the Central goverment, but in the administrative, financial and military matters he was free and solved their problems in his Divan.

The maintenance of the security of Egyptian people, the collection of the taxes, the defence of Egypt and the neighboring provinces, the meeting of needs of Harameyn and the provinces of Yemen and Habeş formed the main duties of the Beylerbeyi. Because of this great and heavy responsibility he, in contrast of the others, was exempted from participating the campaigns. To fulfill all these functions the Beylerbeyi of Egypt had number of assistants on the administrative, financial and judicial affairs, namely the sancakbeys, the defterdar and the judge.

The administration of the sancaks were given to sancakbeyis and to the previous administrators namely the Şeyhülarabs and Kaşifs. But later, the authorities of the las two were limited and sancakbeyis gained more power.

In Egypt under command of Beylerbeyi the units of volunteers, the cavalry with rifle and the unit of Circassians (Çerakise) were formed and also a regiment of *Mustahfızan* and marine soldiers were established. Later, number of *Çavuşs and Müteferrikas* were added to this body.

The Defterdar or *nâzır-ı emvâl* was one of the most important person in the administration of the Ottoman Egypt. He was assistant of Beylerbeyi in financial matters. To account the treasury of *Irsaliye,* to account the public properties, to collect the taxes and remmants, to inspect the financial affairs in general were his main duties.

The judge of Egypt on the other hand was responsible from the judicial affairs and from the administration of the judicial system of Egypt, and in these matters the beylerbeyi was mainly depended to him. The judge who belonged to hanefî school used to

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

be appointed for one year with 500 *akcas* daily. He also looked to the cases that Central authority transferred to him.

Since the Holy cities and the provinces of Habeş and Yemen were toor far from the Center, and had the strong historical and organical ties with Egypt, the Central Government referred most of the military, administrative and financial problems of these provinces to the Beylerbeyi of Egypt.

In this research, using the avaible materials of the Turkish Archives, I tried to explain the post-conquest position of Egypt, the establishment of Turkish administration, the institutions and the local units there.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

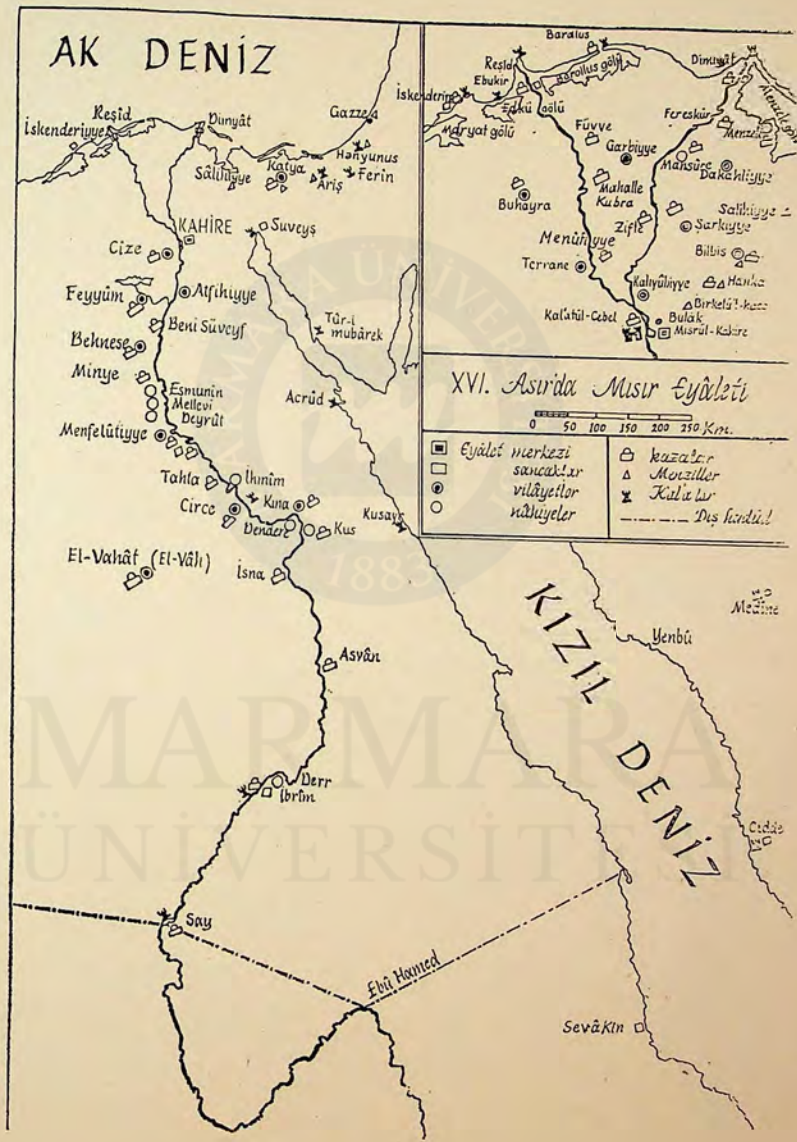

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİZİN

— A —

Abbasi Halifeleri, 34, 37
Abbasi Halifeliği, 264
Adaletnâmeler, 84, 259
Adâlet heyeti, 43
Aden, 223
Âdil, 57
Adiliyye, 123
Adli, 242
Adlî işler, 242, 258
Adlî Müessese, 101
Adlî Temsilci, 246
Atlı Tüfengci, 174, 281
Adli Umur, 223
Af, 56, 63, 78, 101
Afrika, 59, 50, 92, 263
Ağa, 89, 132, 177, 178, 180, 182, 189, 193, 196, 199, 200, 210, 222
Ahid-nâmeler, 277
Ahmed Çelebi (Mısır Kadısı), 83
Ahmed Paşa, (Hâin), 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 98, 173, 174, 241, 279
Akça, 138, 139, 199, 230, 257, 281
Akça maaş, 246
Akdeniz, 14, 121, 154, 219
Akdeniz İskeleleri, 223
Akdeniz yolları, 224
Aklâm sınıfı, 36
Alîk (yem), 64, 180, 182, 246
Ali Paşa (Mısır Beylerbeyi), 99
Altın, 39, 119, 120
Amasya, 49
Âmil, 85, 89, 163
Anadolu, 46, 173
Anadolu Beylikleri, 46
Anadolu Kazaskeri, 244, 258
Anadolu Selçukluları, 40, 43, 45, 46
Arab, 198
Arabacıyân-ı (Toparabacıları), Kal'-a-ı Mısır, 196
Arabacıyan Cemaati, 193
Arab Askeri, 75
Arab Âyânı, 75
Arab Defterdârı, 62, 69
Arab İsyânı, 76
Arab Kabilesi, 147, 148, 151, 169
Arab Kadısı, 79
Arab Naibi, 242
Arab Şeyhleri, 56, 58, 63, 67, 68, 74, 106, 147
Arabca Ünnvan, 101
Arazi, 89, 237, 281
Arazi İdâresi, 57, 227
Ariş, 197
Asî, 68, 75, 78, 101, 161, 217
Asî Urban, 83
Âsitâne, 53, 93, 136, 137, 143, 144, 165, 166, 171, 173, 174, 175, 179, 180, 182, 187, 188, 192, 199, 205, 208, 209, 213, 214, 216, 219, 221, 235, 237, 240, 245, 246, 250, 251, 252, 253, 256, 257, 266, 273
Asker, 106, 193, 274
Askerler, 223, 281
Asker Ağası, 107
Asker Cemâatleri, 88, 96, 101, 181, 182, 217
Asker Taifesi, 96, 98
Askerî, 40, 161, 207, 219, 225
Askerî Ahval, 282
Askerî Hizmet, 190, 202
Askerî İhtiyaç, 280

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Askerî İşler, 252, 280
Askerî Mâli İhtiyaç, 271
Askerî Mesele, 263
Askerî Müesseseler, 280, 282
Askerî Ulûfe (Mevâcib) 176
Askerî Zümre, 93
Asya, 49, 50
Asyût, 147, 148, 150, 153
Aşağı ve Yukarı Mısır (el-vechü'l-kıblî ve'l-vechü'l bahri), 36, 84, 85
Aşağı Mısır, 68, 83, 146, 147, 149
Aşiri Hayat, 165
Aşravât (onbaşılar), 36
At, 176, 179, 180
Atıyye, 61
Atfîh Vilâyeti, 15 0
Atfîhıyye, 148, 150, 153
Atfîhıyye Kâşîfi, 74
Âyan, 74, 85
Ayas Paşa (II. Vezir), 81
Ayn-ı Ali, 254
Azablar, 88, 199, 200
Azeb, 174
Azeb Ağaları, 182
Azeb Askeri, 101
Azeb Cemâati, 199
Azebân Cemâati, 200, 281
Azıl, 88, 125
Azl-ü nasb, 95

— B —

Bâb Züveyle, 48, 81
Bağdat Abbasi Hilafeti, 264
Bahiyye, 33
Bakır, 39
Bakr-oğlu Ahmed (Urban Şeyhi), 84
Balyos, 276
Barollus, 152
Barut, 62, 180, 194, 195
Baş-buğ, 213
Behnesâviyye, 148, 150, 153
Behnese Kâşifi, 74
Berât, 107, 121, 135, 138, 140, 141, 158, 159, 188, 229, 230, 231, 244, 258
Bender, 186, 191, 197, 213, 217, 245
«Berat resim»leri, 95
Bey, 121, 219, 245, 274
Beyler, 140
Beylerbeyi, 51, 62, 68, 76, 88, 92, 95, 96, 97 102, 105, 107, 109, 110, 111, 114, 115, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 143, 154, 158, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 175, 176, 177, 190, 193, 199, 201, 203, 206, 207, 218, 219, 220, 221, 225, 228, 232, 234, 235, 237, 238, 239, 242, 245, 246, 247, 248, 250, 270, 272, 280, 281, 282
Beylerbeyi Kaymakamlığı, 239
Beylerbeyilik Müessesesi, 49
Beytü'l-Mâl, 86
Bid'at 57, 58, 86, 90, 92, 95, 96, 100, 165, 261
Bidâyet, 199, 204
Bilbîs, 147, 149
Bölük, 183, 190, 193, 194, 195, 200, 210
Bölük Ağası, 111
Bölük Başı, 178, 180, 182, 190, 194, 195, 197, 200, 201, 210
Bölük Çavuşları, 111
Budak (Tüfengcibaşı,) 74
el-Buhayre, 146, 147, 149, 153, 172
Burciyye, 33
Bursa, 243
Bursa Kadısı, 243
Bütçe, 94
Büyük Divan, 60
Büyük Selçuklu Devleti, 40

— C —

Câmî, 86
Cânım Hamzavî (Hayrbey'in Kethüdası), 87
Cânım Kâşif (Asi), 78
Cebecibaşı, 180, 194
Cebeciyan Cemâatı,193
Cebeciyân-ı Kal'a-ı Mısır, 193

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cebehâne, 195
Celal-zâde Mustafa Çelebi, 84
Cemâat Ağası, 176, 178
Cemâat Askerleri, 192
Cerâye (tayin) 63, 179, 246
Ceyb-i Hümayûn, 96, 119
Ceyb-i Hümayûn Harçlığı, 93
Cidde, 38, 133, 148, 153, 154, 220, 267
Cirâye, 182
Circe Vilâyeti, 150, 172
Cisir, 184
Cize, 82, 148, 153
Cülûs-ı Hümayûn Pişkeşi, 140
Culûs-ı Hümayûn Resmi, 159
Cülûs Terakkisi, 121, 140

— Ç —

Çaşnigir başı, 201
Çavuşlar, 59, 66, 88, 134, 174, 175, 190, 197, 201, 202, 204, 214, 232
Çavuşbaşı (Sofuoğlu Mehmed), 84
Çavuşlar Kethüdâsı, 111
Çerakise Askeri, 100
Çerakise Cemâatı, 174, 181, 182, 201, 281
Çerâkise Cemâatı Ağaları, 180
Çerkes, 52, 53, 65, 66, 79, 88, 173, 181, 182, 198, 217, 279
Çerkes âdeti, 279
Çerkes arâzi kânunları, 100
Çerkes askeri, 75, 80, 173, 181
Çerkes Beyleri, 58, 74, 96, 183
Çerkes Cemâatı, 173, 183
Çerkes Emirleri, 183
Çerkes hâneler (Çerkeshâneler Meselesi), 89, 90
Çerkeslerin İsyânı, 73, 227
Çerkes kâşifleri, 83
Çerkes Oğulları, 182
Çerkes taifesi, 78, 89
Çerkes Teşkilâtı, 173, 279
Çerkes Ümerâsı, 83, 279
Çoban Mustafa Paşa, 173

— D —

Dakahliyye, 147, 149
Darphâne, 89
Dârü'l-adl, 44
Dâva, 70
Dava Şikayetleri, 110
Defterdar, 42, 111, 112, 110, 123, 128, 131, 139, 163, 227, 228, 229, 231, 240, 246 247, 275, 279, 281
Defter emini, 43
Defter-i terbi, 92
Dehşûr, 48
Delta, 146
Denge, 94
Denizli, 84
Denizyolları, 217, 223
Derc Katibi, 43
Dergâh-ı âli, 174, 175, 178, 211, 212, 213, 214, 216
Dergâh-ı âli çavuşlar, 194, 203
Dergâh-ı Mualla, 174, 175, 188, 201, 209, 212, 215, 219
Dergâh-ı Mualla Beyleri, 229
Dergâh-ı Mualla Çavuşları, 122
Derpiş ıslahatı, 91
Derr kal'aları, 148
Derviş Çelebi (Defterdar): 75, 76
Deryut, 150
Dest Kâtibi, 43
Devâdar, 60
Devâdâr Kebîr 35
Devlet, 282
Devlet geliri, 280, 281
Devlet Hazinesi, 62, 94
Devlet Merkezi, 130, 195, 225, 227, 228, 242, 246, 248, 250, 260, 269, 270, 281, 282
Dımeşk, 36
Dimyat, 38, 133, 151, 153, 154
Dimyat Kapudanı, 224
Dirhem, 39
Dirlik, 138
Dîvân, 58, 60, 72, 76, 84, 104, 112, 128, 142, 201 229, 234, 235, 247, 248 249, 250, 280

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dîvân-ı Âli, 116, 137, 158, 237, 249, 250, 251
Divân-ı âli, 167, 202, 232, 235, 247
Divânü'l-adl, 43
Divânü'l-hass Nazırı, 37
Dîvânü'l İnşâ, 43
Dîvân akdi, 84
Divan azası, 107, 109, 116, 234, 247
Divan Efendisi, 112.
Dîvan Erkânı, 96, 101
Divân-ı Hümayun, 41, 43, 125, 137, 139, 229, 250, 277
Divan kâtibi, 84, 207
Divân-ı Mısır Çavuşları, 201, 204
Divân-ı Mısır Müteferrikaları, 207, 211
Divan toplantıları, 132
Divan ruznâme defterleri, 127
Diyarbekir, 47, 49
Dizdar, 58, 189, 197
Doğu İslâm Devletleri, 41
Donanma, 224
Donanma-yı hümayûn, 195
Dubrovnik, 276
Dulkadir Beyliği, 46, 47
Düstûrü'l amel, 86

—E—

Ebûkır, 197
Ecnâdü'l-halka, 36
Edirne, 243
Edirne Kadılığı, 243
Ehl-i berât, 140
Ehl-i cihet, 71
Elkâb, 102
Elvâh Kâşifliği, 151
Emân, 6, 100, 173
Emânet, 207, 113, 249, 282
Emin, 95, 100, 163, 281
Eminlik, 146, 149
Emir, 34, 84
Emîr-i ahûr, 60
Emîr-i Kebir, 40
Emîr Kebîr, 35
Emir Meclis, 35
Emîr Silâh, 35
Emînü'l-hacc cânım es-Seyfî (Behnese Kâşifi) 74, 75
Emirül ümera (Beylerbeyi) 89, 102
Emvâl Mübâşirleri, 236
Erbâb-ı dîvan, 123
Erbâbü'l-aklâm 36
Erbâbü'l-kalem, 35
Erbâbül-kalem sınıfı, 43
Erbâbüs-Sûyûf, 35
Ermeni, 33
Esir Pazarları, 34
Eşmûnîn, 148, 150,153
Evkâf, 36, 58, 91
Evkâf Mahsülleri, 38
Eyâlet, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 114, 119, 121, 128, 129, 131, 134, 135, 142, 143, 145, 160, 171, 173, 180, 186, 190, 192, 202, 207, 215, 216, 219, 227, 232, 237, 238, 239, 241, 242, 244, 246, 249, 250, 260, 261,, 275, 278, 279, 280, 281, 282
Eyâlet Beylerbeyisi, 222
Eyâlet Hazinesi, 225
Eyâlet idarecileri, 88
Eyâlet işleri, 76
Eyâlet Teşkilâtı, 46
Eyâlet Merkezi, 252, 256, 259, 260
Eyâlet Ricâli, 245
Eyyûbiler, 37, 39, 264, 265
Eyvân-ı Mu'azzam, 41, 43

—F—

Fâtih Kânun-nâmesi, 51
Feraskûr Mıntıkası,
Ferman, 107, 280
Feyyûm, 74, 82, 148, 150, 153
Firâr, 66
Fransa, 276
Funç Devleti, 148

—G—

Galiz günah, 193
Garbiyye, 75, 146, 147, 153, 172

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Garbiyye Kâşîfî, 74, 100
Gavrî, 47, 48, 55, 85
Gavri Divanhânesi, 111
Gazâ, 46
Gazze, 123, 274
Gazze Sancakbeyi, 123
Gedik, 175, 179, 182, 198, 199, 205, 206, 211, 221
Gemi, 72, 75
Gönüllüler, 66, 75, 88,100, 173, 174, 179, 180, 182, 201, 281
Gönüllüler Ağası, 79, 178
Gönüllü Asker, 176, 177
Gönüllüler Cemâati, 174, 175, 176, 177, 178, 179
Gönüllüler Taifesi, 175, 181
Gümüş Para, 39
Gürcü Hadem Mehmed Paşa, 99
Güzelce Kasım Paşa, (bk. Kâsım Paşa)

—H—

Habeş, 113, 151, 192, 208, 211, 219, 220, 222, 263, 269, 270, 271, 274, 280, 281, 282
Habeş Hazinesi, 222
Habeşistan, 121, 216
Habeş Beylerbeyi, 151, 272
Hacc, 121, 209, 223, 263
Hacı, 192
Hâcibü'l-Hüccab, 35, 44
Haçlılar, 33
Hademe, 73
Hadım Sinan Paşa (Vezîr-i azam), 47
Hadım Süleyman Paşa, 148
Hakim, 160, 171, 233, 237, 260, 281, 282
Halep, 36, 47, 49, 60, 84, 274, 275
Halep Beylerbeyi, 123
Halîfe, 56
Hamsavât (Beş başılar), 36
Hanbelî, 71, 259
Hanefî, 71, 246, 281
Hanko mevkii, 218
Hânyûnus, 197
Habis, 63
Haremeyn, 53, 113, 115, 121, 192, 208, 263, 264, 266, 267, 268, 274, 280, 282
Haremeyn Hazırlığı, 208
Haremeyn Hükümeti, 265
Haremeyn idâresi, 265
Haremeyn Nahîresi, 59
Haremeyn Şerifeyn, 263, 264
Haremeyn Örtüleri, 268
Has ahûr emîri (Emir-i Ahûr), 35
Hassa Askeri, 34
Hasan Paşa, 100
Has Odabaşı, 77
Has Teşkilâtları, 211
Hatîme, 88
Havâlelerin irsalî, 237
Havâs-ı Humâyûn, 213
Hayırbey, (Haleb Naibi) 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 69, 72, 73, 74, 85, 87, 102, 147, 173, 174, 181, 227, 241, 279
Hayrat, 86
Hayrettin Ağa (Ulûfeciler Ağası), 84
Hazine, 214
Hazinedâr, 74
Hazinedârlar, 123
Hazine Alayı, 123
Hazine-i Âmire, 213
Hazine Defterleri, 57
Hazine Kâtibî, 84
Hazine Katibleri, 236
Hediyye, 106
Hıfz-ü hirâseti, 180, 212
Hristiyan, 36
Hızır Bey, 75
Hızır Paşa (Beylerbeyi), 99
Hicaz, 264
Hicaz İdâresi, 265
Hil'at, 61, 64, 105, 106, 107, 124, 241, 245
Hint, 148
Hint Seferleri, 113
Hint Ticâreti, 38

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hisar, 199
Hisar—Eri, 83
Hüdâverdi (Atfihiyye Kâşifi), 74
Hudud, 80
Hukuk ahkâmı, 242, 281
Hukukî İşler, 246, 252, 261
Hukûk-ı Şer'iyye, 214
Hukûkî Vazîfe, 242
Hutbe, 80
Huzursuzluk Merhalesi, 91
Hüccet, 243
Hükûmet, 65
Hükümler, 88
Hüsamed-din b. Bağdad (Menûfiye Şeyhi), 84

—I—

Islâh, 57, 59, 68, 69, 76, 81, 84, 87, 91, 101, 279
Islâhat, 100
Islah ve tanzim merhalesi, 91, 96
Ibka, 67, 68, 73, 90, 94, 106, 108, 125, 133, 139, 140, 160, 230, 261, 267, 279

—İ—

İbn İyâs müşâhid, 38
İbrim, 148, 151, 153
İbrim Bölgesi, 157
İbrim Vilâyeti, 150
İbrahim Ağa (Has Odabaşı), 77
İbrahim Paşa (Dâmad), 97
İbrahim Paşa (1012-1013), 99, 115
İbrahim Paşa (Vezir-i azam), 52, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 133, 147, 177, 228, 241, 280
İctimâ'a, 60
İdareci, 35, 60, 98, 106
İdareci, 35, 60, 98, 106, 113, 225, 237, 242, 248, 266, 281
İdâre Kânunları, 88
İdârî, 40, 161, 183, 184, 190, 193, 207, 219, 225, 228, 232, 247, 258, 260, 263, 265, 274, 279, 280, 282
İdârî Huzursuzluk Devresi, 94
İdâri Islahat, 96, 101
İdârî İşler, 197, 232 234
İdâri Müessese, 88, 89, 90, 114, 242, 280, 282
İdari temsilci, 131
İkametgâh, 107
İkta, 45
İkta Askerleri, 46
İktisâdi, 268
İlhanlılar, 40
İl Sancak Beyleri, 172
İl Sancak Beylikleri, 157
İngiltere Devleti, 276
İnâl (Garbiyye Kâşifi), 74
İrsâliyye, 92, 98, 99, 114, 115, 122, 124, 126, 128, 199
İrsâliyye Emvâli, 116
İrsaliyye Hazinesi, 53, 93, 96, 110, 115, 116, 117, 119, 123, 124, 208, 216, 234, 280, 281
İrsâliyye Müfredâtı, 121
İran Seferi, 47
İskele (bender), 133, 137, 184, 223
İskenderiyye, 36, 38, 133, 148, 152, 153, 154, 197, 223, 276
İskenderiyye Beyi, 277
İskender Çelebi (Rumeli Defterdârı), 84, 87
İskenderiyye Kadısı, 277
İskenderiyye Kal'ası müstahfizanları, 198
İslâm Devletleri, 37, 279
İslâm Dünyası, 264
İslâm Kânunları, 46
İstanbul, 57, 58, 62, 66, 69, 73, 75, 77, 78, 79, 82, 92, 97, 99, 121, 122, 123, 124, 158, 173, 180, 243, 279, 282
İstiklâl, 77, 84
İstikrar Merhalesi, 91
İstimâlat, 101
İsyan, 56, 77, 78, 79, 83, 96, 100, 101, 141, 191, 216, 217, 279
İltizam, 96, 100, 158, 163, 168, 169, 170, 207, 259, 281

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— K —

Kabîle, 67,
Kadı, 69, 89, 111, 112, 128, 131, 164, 233, 238, 241, 244, 245, 246, 248, 250, 252, 256, 257, 260, 261, 279
Kadılık, 243, 253, 254, 255, 258
Kadırga, 77, 121
Kadi'l-askerler, 37, 43
Kadil'l-askerlik, 71
Kadi'l Kudât, 37, 43, 56, 58, 70, 71, 79, 241, 242
Kadı meclisi, 112, 247, 252
Kadılık müessesesi, 261
Kadı naibi, 252
Kadılık Teşkilatı, 43, 241, 259, 261
Kadi'l-Arab, 241
Kafkas, 34
Kahire, 36, 48, 55, 56, 58, 69, 75, 78, 81, 82, 84, 86, 88, 91, 96, 107, 123, 146, 154, 177, 179, 182, 217, 219, 242, 245, 252
Kahire kal'ası müstahfızanları, 198
Kahire mahkemeleri, 250, 282
Kahire valisi (vali'l-kahire vali's-şurta), 36
Kal'a, 60, 72, 80, 81, 86, 111, 122, 123, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 197, 198
Kal'a burcu, 190
Kal'a dizdarı, 75
Kal'a erleri, 191, 197
Kal'a müstahfızları, 88, 184, 187, 188, 191
Kal'a naibi, 36
Kal'atü'l-cebel, 59, 79, 84, 107, 174, 184, 188, 190, 193, 195, 196, 197, 198
Kal'atü'l- cebel, müstahfızları, 189,
Kal'atü'l Cebel Kanûnnâmesi, (931), 193
Kalem kâtibleri, 112
Kalyûb, 147, 149
Kansu (mirahur), 74
Kanun, 57, 89, 164, 173, 188, 199, 227, 242, 246, 252, 279, 282
Kanuni, 50
«Kanun-nâme», 87, 88, 89, 90, 158, 160, 182, 201, 227, 228, 280
Kapıcıbaşılık, 207
Kapıkulu, 94, 216
Kapıkulları, 75, 158, 281
Kapıkulu Askeri, 82, 83, 173
Kapıkulu askerleri, 45, 185, 187
Kapıkulu Sipahisi, 179
«Kapıkulu süvârisi», 88
Kapudanlık, 154
Kara köle, 78
Kara Mehmed Paşa (vezir), 100
Karargâh, 107,
Karayolu, 122, 217
Karaman beylerbeyliği, 49
Kassâmü't-tirek, 71
Kasımpaşa (güzelce Beylerbeyi), 76, 81, 82, 83, 241
Kâşif, 38, 67, 75, 82, 83, 89, 95, 100, 114, 133, 143, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 169, 174, 177 183, 217, 233, 259, 281, 282
Kâşifler, 112, 131, 157
Kâşiflik, 146, 149
Kâtib, 70, 89, 181, 197
katibü's-sırr, 43
Katibü's-sırn'ş-Şerifi, 37
Katya, 147, 153
Kavalalı Mehmed Ali Paşa, (bk. Mehmed Ali Paşa Kavalalı)
Kayıd, 57
Kayıdbay, 76, 85, 89
Kayıdbay'ın kanunu, 88
Kaymakam, 105, 128, 129
Kaza, 253
Kaza kadıları, 257, 258, 259, 261, 282
Kazaî, 161, 261, 282
Kazai Davalar, 247
Kazai teşkilât nâzırı, 242
Kazaskerlik, 44
«Keşûfiyye» 95, 100
Keşî'fiyyet, 133, 147, 158, 162
«Keşâfiyye-i sagir» resimi, 108, 160

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kethüda, 59, 60, 87, 111, 123, 131, 132, 134, 178, 180, 181, 182, 190, 197, 200, 203
«Kıbt» takvimi, 116
Kıdemli Mütekâid beyleri, 131
Kılıç, 105, 106
Kızıldeniz, 121, 148, 154, 219
Kızıldeniz iskelesi, 223
Kızıldeniz Sahilleri, 269
Kitâbet, 177, 229
Konsolos, 276, 227
Korsan Gemileri, 223
Köle, 33, 34
Kölemen, 56, 63, 78
Kölemen beyleri, 34
Kölemen Oğulları, 181
Kölemen unsuru, 33
Köprü 121
Köy, 161, 162, 164, 253
Köyler halkı, 157
Köylüler, 68
Kubbe veziri, 103
Kul karındaşı, 216, 281
kuloğul, 216, 281
Kule, 86
Kurd paşa, 88
Kusayr iskelesi, 151
Kusayr Limanı, 148
Kuseyr, 197
Küherçile, 194
Külfe, 95

— L —

Lala Şâhin paşa, 49
liman, 80, 191, 280
Liyakat, 38, 104, 106, 137, 203

— M —

Mağrak Şehri, 148
Mahbûs, 63
Mahlûl Sancak, 139
Mâli, 193, 225, 228, 232, 234, 237, 238, 242, 247, 260, 263, 265, 268, 274, 279, 280, 282
Mâlikî, 71, 259, 263
Maliye, 89
Maliye, 36, 227, 228, 232, 235, 281
Mali Islahat, 96, 101
Mali Müesseseler, 88, 190
Mâli Nizâmi, 57
Maliye Teşkilatı, 41
Manfalûtiyye, 153
Mangur, 79
Mansıb, 108
Mansub Beylerbeyi, 105
Mansûre Bölgesi, 149
Marmaris, 84
Meclis, 232, 234, 235, 236, 247, 282
Medine, 263, 265
Medine Kadısı, 266
Medrese, 86
Mehmet Ali Paşa, Kavalalı: 34
Mehmed Bey (Eski defterdâr), 83
Mehmed Bey (Kadı-zâde), 80
Mehmet Çelebi (dizdar), 58
Mehmet Çelebi (Kulaksız), 62
Mehmed Paşa (Başdefterdar), 104
Mehter, 196
Mehterân Cemâatı, 193
Mehterân-ı Kal'a-ı Mısır, 196
Mekke, 263, 265
Mekke Emiri, 266
Mekke Kadısı, 266
Mellevi, 150
el-Memâlîkûs-Sultaniyye, 35, 45
el-Melikül-Mansûr Sultan Ahmed Han, 80
«Melikü'l-ümerâ» ünvanı, 102
Memâlîkü'l ümerâ sınıfı, 46
el-Menûfiyye, 146, 147, 153, 168, 172
Memluk Arazi Defteri, 91
Memluk Askeri, 35, 62, 174
Memlûk Beyleri, 57, 74, 133
Memluk Devleti, 33, 37, 43, 44, 46, 68
Memluk Emirleri, 39, 64, 79, 92, 173, 174, 181
Memluk Maliye Defteri, 91
Memluk Mevzû, 59

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Memluk oğulları, 225
Memluk ordusu (el-asâkirüs sultaniyye), 35, 36
Memluk saltanatı, 34, 68, 279
Memlûk sistemi, 40, 45, 157, 172
Memlûk askerî sistemi, 33
Memlûk askerî teşkilâtı, 45
Memlûk Sultanlığı, 33, 34, 38
Memlûk teşkilatı, 69
Memlûklü âdetleri, 74
Memlûklu Devleti, 263, 264
Memlûklu Devri, 259
Memluklu Emirleri, 158, 279
Memluklu Emirlerinin isyânı, 173
Memluklu hâcibler, 71
Memluklu idarecileri, 84, 158, 279, 280
Memluklu kâşifleri, 154
Memluklu kanûnları, 160
Memlûklu kâtib, 57
Memluklu mübasirleri, 69, 73
Memlûklu mahalli nizâmları, 133
Memlûklu Saltanat merkezi, 195
Memlûklu taife, 64
Memluklu teşkilâtı, 157
Memluklu ümerası, 58
Menüffiye şeyhi, 84
Menzele, 149
Merc-idâbık, 39, 48, 55
Merdân-ı Kal'a-ı hizâne-i (Mısır cemaatı), 139
Merdân-ı Müteferrika-ı Kal'a-ı Dîvân-ı Mısır Cemâatı, 193
Merkezi idâre, 36
Mesâha, 57, 91
Mesâha Defterleri, 69
Mesahat etmek (toprak ölçmek) 161
Meşâyih, 245
Meşihat, 170
Meşihat Kaftanı, 168
Meşihat Makâm, 166
Metrukat, 71, 214
Mevleviyet, 243, 246
Mevzu nizam, 85
Mezhep kadıları, 252
Mısır, 33, 34, 37, 38, 50, 55, 57, 58,
Mısır Askeri, 97, 99, 174, 194, 213, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 281
Mısır atlı tüfekçisi, 194
Mısır askeri müesseseleri, 90
Mısır Âyanı, 264
Mısır bay (hazinedâr), 74
Mısır beylerbeyi, 105, 106, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 124, 126, 127, 129, 132, 133, 136, 141, 142, 143, 144, 151, 160, 175, 182, 190, 202, 203, 205, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 230, 232, 239, 242, 244, 246, 250, 258, 263, 266, 270, 271, 272, 273, 275, 277, 278, 280, 281, 282
Mısır beylerbeyiliği, 51, 53, 73, 77, 91, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 165, 179, 229, 231, 241, 261
Mısır beylerbeyi kadısı, 250
Mısır beylerbeyi kaymakamı, 247
Mısır cebeciyan cemâatı, 194
Mısır'ın Çavuşlar Cemâati, 201
Mısır çavuşu, 180, 201, 203, 281,
Mısır Dîvânı, 59, 100, 109, 123, 131, 201, 204, 207, 223, 232, 280
Mısır Divân-ı Âli, 142
Mısır Divân-ı Âli'si, 11, 252, 280, 281
Mısır Divân Erkanı, 129
Mısır Defterdarı, 110
Mısır Defterdarlığı, 58, 73, 78, 82
Mısır Eyâleti, 52, 59, 77, 92, 108, 116, 121, 140, 143, 147, 153, 154, 157, 172, 173, 174, 177, 186, 190, 211, 217, 219, 221, 228, 241, 242, 246, 253, 255, 258, 263, 268, 271, 274, 275, 276, 278, 282
Mısır eyâletinin askeri teşkilatı, 173
Mısır eyaletinin Devlet teşkilatı, 282
Mısır eyâleti idâresi, 90
Mısır eyâleti idârî teşkilatı, 282
Mısır eyaletinin iskele ve limanları, 89

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır Eyalet Teşkilâtı, 91
Mısır'ın fethi, 88, 133
Mısır halkı, 225
Mısır harâcı, 61
Mısır hazinesi, 86, 121, 138, 213, 222, 267, 272
Mısır hudutları, 72
Mısır hükümdarı, 264
Mısır idârecileri, 247, 282
Mısır idaresi, 86, 280
Mısır irsâliyesi, 94, 192
Mısır iskeleleri, 62, 224
Mısır kadılığı, 70, 71, 78, 83, 241, 243, 244, 259, 282
Mısır kadısı, 109, 111, 241, 242, 244, 245, 246, 249, 254, 256, 281
Mısır kadısının meclisi, 250
Mısır kadılık müessesesi, 242
Mısır kal'ası, 195, 196, 200, 281
Mısır kal'asının Azebân Cemâatı, 198, 199
Mısır kal'ası Azebleri, 200
«Mısır kanûnnâmesi», 87, 91, 108, 157, 161, 168, 174, 175, 179, 183, 187, 198, 201, 211, 231, 242, 261, 279
Mısır kazaları, 256
Mısır Memlûk Sultanlığı, 33
Mısır Mevleviyeti, 244
Mısır Mollası, 245, 246, 247, 252, 281
Mısır muhâfaza beyleri, 112, 124, 137, 144
Mısır Muhafaza Sancak bey, 134, 136, 140, 141, 142, 143, 280
Mısır müstahfızları, 175
Mısır müteferrikaları, 206, 208, 209, 210, 214
Mısır nevahisi, 67
Mısır Nöbetçi askerleri, 222
Mısır Sahilleri, 121
Mısır sancak beyi, 138, 139, 140, 141, 142
Mısır subaşısı, 69, 70, 78
Mısır şeyhü'l Arabları, 170
Mısır valileri, 263, 265, 275
Mısır veziri, 219, 265
Mihmandar, 36, 60
Mihmandarlık, 207
Miri, 69, 91, 161, 165, 166, 168, 170, 171, 180, 184, 214, 237, 281
Miri anbar defteri, 101
Miri Emvâl, 228, 234, 236
Miri emvâlin teftişi, 116
Miri hazine, 161
Miri hizmet, 260
Miri köyleri, 163
Miri masraf, 121
Miriye, 52, 62
Miri vergi, 171
Moğollar, 33, 39
Moha, 223
Muahedeler, 276
Muavin, 73, 246
Mufassal defterler, 127, 130, 240
Mufassal, 86
Muharrem, 48
Muhâsebeci, 112, 235
Muhafaza beyleri, 129, 217
Muhasebe defterleri, 116, 118, 121
Muhafız Sancak beyleri, 112, 131
Muhasebecilik, 207
Muhdes nizam, 85
Mukaddime, 88
Mukata'a, 38, 52, 58, 73, 92, 100, 158, 161, 207, 213, 234, 235, 249, 281, 282
Mukaddem Emirleri, 36, 38
«Mukaddem»lik, 35
Mukaddes beldeler, 263
Mukabeleciler, 235
I. murad, 49
Musa bey, kara (mısır beylerbeyi), 79
Musevi, 36
Mustafa paşa (çoban), 72, 73, 74, 75, 76
Mustafa Paşa (Vezir) 52, 241, 279
Mûtad Ulûfe, 64
Mutasarrıf Beylerbeyi, 263, 282
Mû'tedil, 86
Mûtemed Kapıkulu, 83

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mûtemed Kaymakam, 126
Mûtemed Çavuşlar, 113
Mübaşir, 60, 85, 109, 133
Müfettişler, 93
Müfsid Kâşif, 100
Mühtesip, 252
Mûkâtebât, 43
Mülk, 76
Mülkî idâre, 233
Mültezim, 234
Müsâdere, 39
Müşidlik, 191, 199
Müslüman, 36
Müslüman Beyler, 228
Müstahfız (Yeniçeri), 174, 189, 190, 191, 192, 198, 199
Müstahfızan, 186
Müstahfızâh Cemâatı (Yeniçeri Cemâaati) 184, 188, 193, 281
Müstakîm, 93
Müstevfi'd-devle, 42
Müstevfi's-suhbe, 42
Müteferrika, 175, 182, 197, 201, 207, 214
Müteferrikalar, 134
Müteferrikalık, 205, 206
Müteferrikalar Cemâatı, 174, 204, 209, 281
Müteferrika Kâtibleri, 211
Mütehaddis (Nâzır) 69
Mütekaidler, 88
Mütekaid Beyler, 112
Mûteveffa Paşa, 129
Mütevekkin III, 55

— N —

Nâzır, 35, 214, 241
Nâhiye, 53, 67, 68, 69, 75, 80, 96, 133, 161, 174, 241, 242, 252, 256, 258
Nâhiye Kadılıkları, 259
Nâhiye Meclisleri, 258
Nâhiye Naibleri, 250, 282
Nâhiye Sancak Beyi, 258
Nâib, 56, 70, 71, 130, 131, 241, 247, 252, 256, 259, 261
Nâibü's-saltana (Kâfilü's-saltana), 36
Nâibü's-saltana bi Mısır, 40
Nakîbü'l-Ceyş, 36
Nâzirü'l-cuyûşi'l-mansûre, 37
Nâzırü'd-devle, 42
Nâzır Dîvânü'l-İnşâ iş-şerîf, 37,
Nâzır-ı Emval, 158, 162, 163, 177, 203, 228, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 239, 265, 281
Nâzırü'l emvâl, 158, 199
Nâzır-i emvalin nezâreti, 161
Nâzırü'l-hisbe, 37
Nazırü'n-nüzzâr, 238
Nefer, 179, 181, 183, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 204, 211, 220
Nil, 146, 148, 161
Nişâncı (Tuğra'i), 43
Niyâbet, 45
Nöbet Çalmak, 196
Nöbetçi osmanlı askerleri, 174
Nubya, 146, 157

— O —

Ocak ağaları, 134
Ocak ağası, 175
Ocak askerleri,
Odabaşı, 199
Ordu, 36
Orta-doğu, 92, 101, 207, 216, 217, 220, 263, 271, 275, 276, 280, 282
Orta-doğu İslâm Devletleri, 40
Osmanlı, 34, 264, 269, 279
Osmanlı Âdeti, 83
Osmanlı Âlimleri, 241
Osmanlı Askeri, 181
Osmanlı Askerî Teşkilâtı, 45
Osmanlı Askerleri, 65, 66, 78, 80
Osmanlı Beyleri, 58, 65, 133, 172, 173, 269, 279, 281
Osmanlı Beylerbeyi, 279
Osmanlı Devleti, 40, 41, 42, 43, 80, 215, 216, 217, 265, 275, 276, 278, 279

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı Devlet merkezi, 263, 282
Osmanlı Devleti an'anesi, 57
Osmanlı Emir, 60
Osmanlı Eyâleti, 278
Osmanlı Hakimiyeti, 241, 279, 280, 282
Osmanlı Hükümeti, 277
Osmanlı İdarecileri, 183, 269
Osmanlı İdâresi, 280
Osmanlı İmparatorluğu, 263
Osmanlı Kadıları, 242
Osmanlı Kanunları, 258
Osmanlı Kaza Teşkilâtı, 281
Osmanlı Muhafaza Beyleri, 93
Osmanlı Muhafaza Kuvveti, 66
Osmanlı Müessesesi, 71
Osmanlı Nizamı, 57, 88
Osmanlı Padişahı, 80
Osmanlı Paşası, 74
Osmanlı Ricâli, 241
Osmanlı teâmülleri, 279
Osmanlı ümerâsı, 72
Osmanlılar, 183, 186

—Ö—

Ömer oğulları, 147
Ömer-oğlu Ali (Said Şeyhi), 84
Ömer-oğlu (Said Beyi) 78
Özdemir Bey, 148

—P—

Padişah, 232, 244, 280, 282
Para darbı, 79
Paşa, 132
Pişkeş, 61, 94, 106, 139, 230
Portekizliler, 38, 152

—R—

Rabt, 76
Rapor, 64
Reâya, 76, 95, 246
Reis, 199, 200
Re'isü'l-küttab, 43
Rençber, 76
Re's Nevbe Kebîr (Ra's Nevbetü'n-Nüvvâb), 35
Resim, 139, 246
Reşîd, 133, 152, 153, 223
Reydâniyye, 75
Reydâniyye Sahası, 48
Riâyet, 161
Rodos, 84
Rodos Muhasarası, 72
Rum, 49, 181
Rumeli, 46, 49, 173
Rumeli Beylerbeyi, 49
Rumeli Defterdârı (İskender Çelebi), 84
Rumeli Kazaskeri, 58.
Rumlu, 198
Rusûm-ı keşûfiyyet, 158
Ruûs Defteri, 137
Ruznâme, 116
Ruznâmeci, 89, 112, 235
Ruznâme defterî, 98
Rüşvet, 38, 95, 261

—S—

Sâdır, 88
Safevi, 47
Saîd (es Said), 75, 78, 146, 147, 151
Saîd-ı âla, 151
Saîd Buhayre Vilâyeti, 168
Saîd iklimi, 155
Saîd Şeyhi (Ömeroğlu Ali), 84
Saîd Vilâyeti, 150
Sâlihiyye Medresesi, 58
Sâliyâne (Senevi Maaş), 52, 96, 101, 110, 115, 136, 137, 138, 139, 158, 272
Sâliyâneli, 280
Sâliyâne sistemi, 50
Sâliyâneli Beylerbeyiliği, 50
Salmalar, 58, 80
Saltanat, 83, 279
Saltanat Meclisi (Meclisü's-Saltana), 34, 35
Saltanat Vekîli, 51

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sancak, 50, 137, 143, 148, 149, 172, 281
Sancak beyi, 82, 98, 99, 106, 111, 114, 128, 131, 145, 154, 155, 157, 259, 281
Sancak beyliği, 167, 229
Sancak beyleri, 110, 133, 135, 137, 139, 141, 172, 233
Sancak pâyesi, 156
Sarraflar, 123
Say şehri, 148, 197
Sene-i kâmile, 116, 118
Seraskerlik, 47
Serban, 196
Serdar, 122, 219
Serdar Mustafa Bey, 101
Seyyidî Çelebî, 70, 83
Seyid Mehmed Paşa (Sâbık Baş-defterdâr), 98, 99
Sikke, 80, 101
Sikkehâne-âmili, 39
Silah, 182, 187, 194, 212
Silahdar, 201, 214
Silahdâr-ı Şehriyâri, 100
Sîna Çölü, 146
Sinan Bey, 72
Sinan Paşa, 97
Sipâhi, 173, 211
Sipâhiler, 66, 79, 173
Sipahi oğlanları, 214
Sivas, 49
Sofuoğlu Mehmed (Çavuşbaşı), 84
Subaşı (Vâlî'l Kahire), 60, 69, 252
Sudûr, 86
Subaşılık, 191
Sultan Ahmed azze naşrehû, 79
Sultan Gavri, 39
Sultan Memlûkları (el-Memâlîkû's-Sultaniyye), 35
Sultanın müşâviri (Müşîrü'd-devle), 37
Sultan Selim (Yavuz), 47, 48, 55, 56, 67, 68, 69, 76, 181, 184, 268
Sultan Süleyman (Kânunî), 64, 69, 72, 93
Suriye, 33, 48, 263
Surre, 208
Su tesisleri, 121
Suveyş, 153
Suveyş Kaptanlığı, 153
Su yolu, 79
Süleyman Paşa (Mısır Beylerbeyi), 115
Süleyman Paşa (Şam Beylerbeyisi), 87, 91, 92
Sükûn Devresi (931-967), 280
Sünnî İslâm Dünyası, 47
Sünnî Müslümanlık, 47
Sürre, 268
Süvari askeri, 197
Süvari Tüfekçiler, 88
Süveyş Beyleri, 223

—Ş—

Şâfiî, 71, 259
Şafiî Kadı'l-kudâtı, 44
Şah İsmail, 47
Şâhit, 56, 70
Şam, 34, 49, 84, 123, 263, 274, 275
Şam Beylerbeyisi (Süleyman Paşa), 87
Şam Kadısı, 243
Şarkıyye (eş-Şarkıyye), 75, 146, 147, 149, 153, 172
Şarkıyye Kâşîfî, 123
Şarkıyye Şeyhi, 81, 82
Şeca'ât, 58
Şehit bender, 190
Şehir, 109, 174, 191, 232, 245
Şehr-emîni, 232, 235
Şer'i, 131, 241, 242, 246, 247, 252, 258, 260
Şer'i kanun, 261
Şer'i mesele, 112
Şer'i umur, 70
Şeriat, 38, 242, 259, 281
Şerif, 265
Şeyh, 84, 167, 168
Şeyhü'l-Arablar, 38, 56, 63, 67, 89, 91, 92, 131, 154, 155, 156, 157, 163,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

164, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 174, 279, 281
Şeyhü'l- Harem, 265, 266
Şeyhü'l Haremlik, 208
Şîî, 47
Şikayetnâmeler, 113
Şirret, 78

— T —

Tabbal, 196
Tabl-hâne (Kırklar başı) emiri, 36
Tâcîr, 60
Tacirü'l-memâlık, 36
Tadâl, 88
Ta'dil, 57, 279
Taht, 125
Tahrirat, 43
Taht kadılıkları, 242
Tahvil, 170
Tama, 58
Tanzim, 84, 87
Tarrana, 153
Tasarruf beratı, 144
Taşra Teşkilatı, 46
Tayin, 88
Te'amül, 57, 83, 89
Tecdid, 94
Tecdid beratları, 139
Tecziye, 88
Tehteran Camaatları, 198
Takâ'üdiye, 182
Tekâ'üd Ulufesi, 63,
Terakkı, 96, 97, 180, 192, 209
«Terbi defteri», 100, 162
Tercüman başı, 112
Tersane, 149
Tersane Malzemesi, 121
Tertibve Tanzim Müesseseleri, 282
Teşrifâtçı, 35
Tezkirecilik, 207
Tımar, 53, 209
Tımarlı Sipahi, 45, 53
Tımarlı Sipahi Teşkilatı, 46
Ticarî muamelat, 277
Timar sistemi, 50
Timurtaş Paşa, 49
Toman bay, 48, 55, 56
Top arabacı başı, 196
Topcubaşı (ser topcu), 195
Topcıyân cemaatı 193, 195, 196, 198
Topcıyân-ı Kal'a-ı Mısır, 195
Toplar, 195
Toprak, 68
Toprak hukuku, 89
Toprak idaresi, 57
Toprak kadıları, 260
Trablusgarb, 113, 274
Tulbe, 95, 100
«Tut», 118
«Tut» ayı, 116
«Tutiyye», 116
Tüccar, 117, 192, 223, 276, 277
Tüccar a'yanı, 38
Tüfek, 180
Tüfekçiler, 179, 180, 201
Tüfengçi Ağaları, 178
Tüfengçiler, 179
Tüfengçi Suvari, 179
Tüfengçi Süvari cemâati, 53
«Tüfengciyan-ı Süvari», 88
Tüfengciyan-ı Süvari Cemaatı, 179
Tüfengciyan-ı Süvari Cemaatı azalığı, 180
Türkçe unvan, 101
Türk Arşivi, 282
Türk Naipler, 242

— U —

Ulak, 59, 124
Ulema, 70, 74, 245
Ulufe, 53, 63, 73, 78, 88, 94, 95, 96, 98, 110, 117, 121,176, 177, 180, 181, 188, 193, 199, 202, 203, 206, 207, 209, 213, 214, 218, 222, 225
Ulufeciler Ağası (Hayrettin Ağa), 84
Ulufeli Asker zümresi, 216
Umûmî divan, 107
Umur, 112, 163, 172, 178, 189, 237, 240, 245, 265

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Umuru, 132
Urban, 67, 92,101, 157, 161, 164, 191
Urban İsyanı, 133, 217, 227
Urban Şeyhler, 68, 84, 85, 114, 112, 133, 155, 165, 232, 279
Urban Taifesi, 100
Uzakdoğu Ticareti, 38

— Ü —

Ümerâ, 36, 105, 118, 176
Ümerây-ı Çerâkise Cemâatı, 183
Ümit Burnu, 38
Üveys Paşa (Sabık Başdefterdar), 97, 99

— V —

el-Vahat, 147, 148, 153
Vakıf, 76, 264, 268
Vakıf arazı, 238
Vakıf gelirleri, 117
Vâli Ünvanı, 102
Valilik, 279
Venedik, 276
Vergi, 74, 75, 170, 177, 213, 281
Vergi tahsili, 72
Vezir, 280
Vezir-i Âzam, 49, 58, 184, 244
Vezirlik Payesi, 263
Vezirü'd-devle, 37, 42
Vezir-Divanı, 42
Vilâyet, 109, 133, 137, 146, 149, 153, 154, 157, 158, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 168, 172, 173, 177, 183, 186, 191, 213, 217, 220, 232, 233, 271, 273, 275, 281
Vilayet Kaşifleri, 53, 158
Vilayet kaşiflikleri, 96
Vusûl divanî, 106
Vusul terakkisi, 107
Vüzerâ, 51

— Y —

Yakın-doğu İslâm alemi, 48
Yasakcılık, 191, 199
Yavuz Sultan Selim, 241, 279
Yaya, 197
Yemen, 101, 113, 121, 148, 192, 208, 211, 216, 219, 220, 222, 263, 269, 270, 271, 274, 280, 281, 282
Yemen Beylerbeyi, 272
Yeniçeri, 65, 66, 72, 78, 79, 81, 82, 101, 174, 185, 211
Yeniçeri ağası, 214
Yevmiye, 176, 188, 257
Yıldırım Beyazid, 49
Yukarı Mısır, 68, 146, 147, 149
Yunus Paşa (Vezir-i Âzam), 58

— Z —

Zabt, 69
Zabt-ü rabt, 105, 133, 178, 189, 197, 203, 261, 282
Zahire, 62, 218, 265, 275
Zeamet, 53, 209
Zerdhâne (Silâh hâne) reisi, 35
Zeyrek-zâde Rükneddin Efendi (Kâ'l-Arab), 58
Zevat, 104, 114
Zıraat, 161

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

ISBN : 975 - 400 - 030 - 1